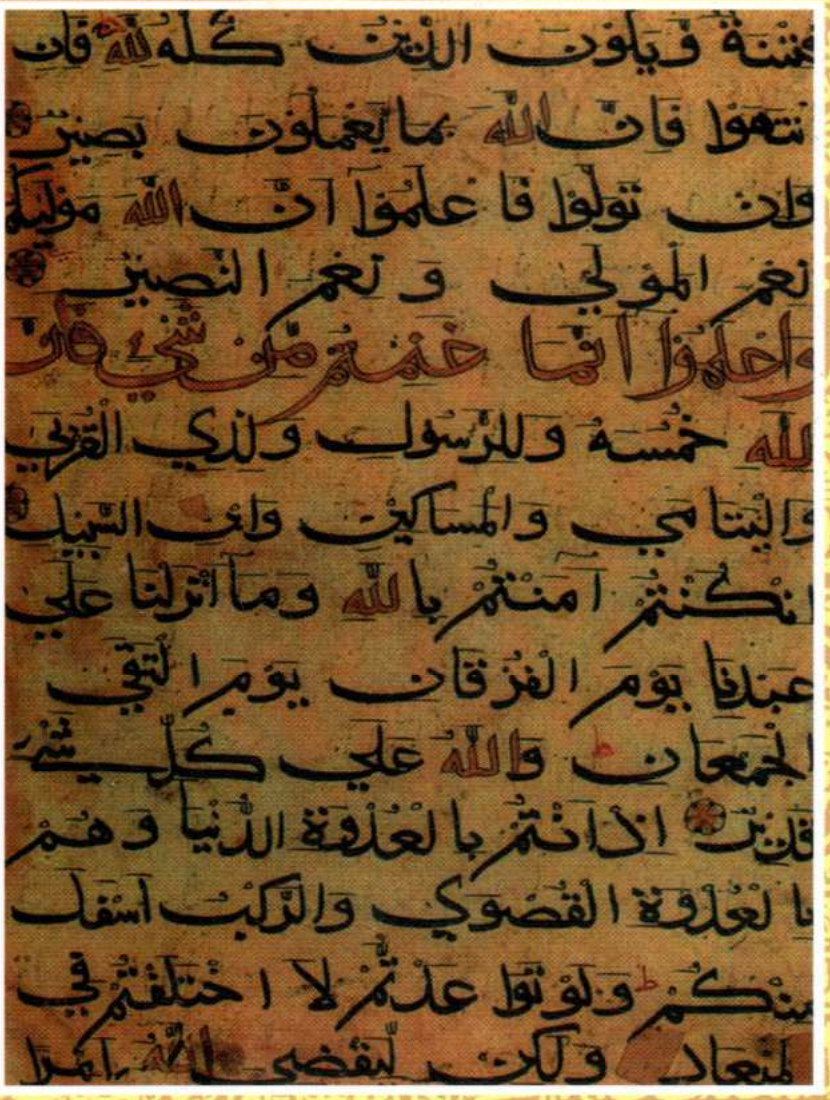
الجامع لأحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân

İmam Kurtubî

BURUC
BURUC YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

İMAM KURTUBÎ

EL-CÂMİU Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN

Terceme ve Notlar
M. Beşir ERYARSOY

17. CİLD

BURUC YAYINLARI
Büyükkaraman Cad. No: 21 / A Fatih - İST
Tel: (0212) 631 10 98 - Fax: (0212) 533 71 66

buruc yayınları: 32 - 17

الجـامع لأحكام القرآن ، والمبيِّن لما تضمّنه من السُّنّة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinu
Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

©
Her hakkı mahfuzdur.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi	:	Buruc Yayınları
Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	Enes BasınYayın
17. Cild	:	Mayıs 2003
Birinci Baskı	:	Mayıs 2003

Vakıa Sûresi

1-96. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de inmiştir. 96 âyettir.

el-Hasen, İkrime, Câbir ve Ata'nın görüşüne göre Mekke'de inmiştir.

İbn Abbas ve Katade bundan Medine'de inmiş bir âyet müstesnadır, demişlerdir. Bu da yüce Allah'ın: ***"Ve rızkınızı yalanlamaktan ibaret mi kılacaksınız."*** (82. âyet) buyruğudur.

el-Kelbî de şöyle demektedir: Mekke'de inmiştir, ancak dört âyet müstesnadır. Bu dört âyetin ikisi: ***"Şimdi siz bu sözümü küçümseyip hafife alıyorsunuz ve rızkınızı yalanlamaktan ibaret mi kılacaksınız."*** (81-82. âyetler) buyrukları Mekke'ye yolculuğu sırasında inmiştir. Yüce Allah'ın: ***"Öncekilerden de çok vardır, sonrakilerden de çok vardır."*** (39-40. âyetler) buyrukları Medine'ye yolculuğu sırasında inmiştir.

Mesruk dedi ki: Öncekilerin ve sonrakilerin haberlerini, cennet ehli ile cehennem ehlinin haberini, dünyadakiler ile âhirettekilerin haberini öğrenmek isteyen kimse el-Vâkıa Sûresi'ni okusun.

Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr, ***et-Temhid*** ile ***et-Tâlîk*** adlı eserlerinde ve es-Sâlebî şunu zikretmektedirler: İbn Mesud vefatı ile sonuçlanan hastalığı sırasında Hz. Osman ziyaretine gelir ve ona: Şikâyetin nedir? diye sorar. İbn Mesud: Günahlarım, der. Canın neyi arzuluyor diye sorar, Rabbimin rahmetini der. Sana bir doktor çağırmayalım mı diye sorar. O: Beni hasta eden zaten o doktordur, der. Peki sana beytü'lmalden bağışının verilmesini emretmeyelim mi? der. Ona ihtiyacım yok, diye cevab verir. Sen hayattayken onu bana vermedin, şimdi ölümüm sırasında mı bana vereceksin? Hz. Osman: Bu senden sonra kızlarının olur, der. İbn Mesud: Benden sonra kızlarımın fakir düşeceğinden mi korkuyorsun? Ben onlara her gece Vâkıa Sûresi'ni okumalarını emrettim. Çünkü Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kim her gece Vâkıa Sûresi'ni okuyacak olursa, fakirlik ve ihtiyaç musibeti onu ebediyyen gelip bulmaz."(1)

(1) Ahmed b. Hanbel, ***Fedâilu's-Sahâbe,*** II, 726; İbn Kesîr, *Tefsir,* IV, 283.

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١﴾ لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ ﴿٢﴾ خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ
﴿٣﴾ إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا ﴿٤﴾ وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا ﴿٥﴾
فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا ﴿٦﴾

1. O vâkıa gerçekleştiği zaman,
2. Onun gerçekleşmesini yalanlayacak yoktur.
3. O alçaltıcıdır, yükselticidir.
4. Yeryüzü şiddetle sarsıldığı zaman,
5. Dağlar parça parça ufalandığı zaman,
6. Dağılmış toz haline geldikleri zaman...

"O vâkıa gerçekleştiği" yani kıyamet koptuğu **"zaman."** Maksat Sûr'a son defa üfürülmesidir. Ona "vâkıa" denilmesinin sebebi, yakın bir zamanda gerçekleşeceğinden dolayıdır. Orada zorlu pekçok olayın gerçekleşeceğinden dolayı bu ismin verildiği de söylenmiştir.

Buyrukta hazfedilmiş ifadeler vardır. Yani o vâkıanın gerçekleşeceği zamanı hatırlayınız. el-Cürcani dedi ki: "(إذا): **Zaman"** sıla (zaid)dir. Vâkıa gerçekleşecektir, demektir. Yüce Allah'ın: *"O saat yaklaştı"* (el-Kamer, 54/1) buyruğu ile; *"Allah'ın emri geldi"* (en-Nahl, 16/1) buyrukları gibidir. Yine bu buyruk: Oruç geldi yani zamanı yaklaştı, demeye benzer. Birinci görüşe göre ise "(إذا): **Zaman"** vakit bildirmek içindir, cevabı da yüce Allah'ın: *"Ashabu'l-meymene ne ashabu'l-meymenedir!"* (8. âyet) buyruğudur.

"Onun gerçekleşmesini yalanlayacak yoktur." Buradaki "(كَاذِبَةٌ): Yalanlayacak" buyruğu **"yalan"** anlamında bir mastardır. Çünkü Araplar bazan fâil ve meful veznindeki kelimeleri mastar yerine kullanırlar. Yüce Allah'ın: "(لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً): *Orada boş söz işitmezler"* (el-Ğâşiye, 88/11) buyruğuna benzer. Burada da *"boş söz"* anlamındaki kelime, ism-i fâil olmakla birlikte mastarı (لغو) anlamındadır ve "orada onun bir yalanı işitilmez" demektir. Bu açıklamayı el-Kisaî yapmıştır. Halkın: (عائذاً بالله): ifadesini "(معاذ الله): Allah'a sığınırım" anlamında kullanması ve; (قم قائماً) ifadesinin; "(قم قياماً): Ayağa kalk!" anlamında kullanılması da bu türdendir.

Arap kadınlardan birisi küçük oğlunu oynatırken şunları söylemiştir:

قُمْ قَائِماً قُمْ قَائِمَا أصبت عبداً نائما

"Ayağa kalk ayağa kalk,
Sen uyuyan bir kula denk geldin."

Buradaki; "(الكاذبة): Yalanlayacak" ifadesinin sıfat olduğu, mevsûfun hazfedilmiş olduğu da söylenmiştir. Onun gerçekleşmesi ile ilgili yalan bir durum yahut yalan söyleyen bir kimse yoktur, demektir. Bu da onun gerçekleşeceğini haber veren herkes doğru söylüyor, anlamına gelir.

ez-Zeccâc dedi ki: **"Onun gerçekleşmesini yalanlayacak yoktur."** Kimse onu geri çeviremez, demektir. el-Hasen ve Katade'nin görüşleri de buna yakındır. es-Sevrî de şöyle demektedir: Onun gerçekleşmesini hiç kimse yalanlamaz. Yine el-Kisâî şöyle demiştir: Onun yalanlanması sözkonusu değildir. Yani hiçbir kimsenin onu yalanlamaması gerekir.

Onun gerçekleşmesi ciddidir, bunda herhangi bir şaka ya da eğlence sözkonusu değildir, diye de açıklanmıştır.

"O alçaltıcıdır, yükselticidir" buyruğu hakkında İkrime, Mukatil ve es-Süddi şöyle demişlerdir: O sesi alçaltmış ve böylelikle yakında olana işittirmiş, uzakta olan için de sesini yükseltmiştir. Bu da yakında olanı da, uzaktaki olanı da işittirmiştir demektir.

es-Süddî şöyle demektedir: O kıyamet, büyüklük taslayanları alçaltmış, mustazaf olanları yükseltmiş olacaktır.

Katade de şöyle açıklamıştır: O birtakım toplumları Allah'ın uzağında alçaltmış, birtakım toplumları da Allah'a itaatte yükseltmiştir.

Ömer b. el-Hattab (r.a) da şöyle demiştir: Allah'ın düşmanlarını ateşte alçaltmış, Allah'ın dostlarını da cennette yükseltmiş olacaktır.

Muhammed b. Ka'b da şöyle demiştir: Kıyamet dünyada iken yüksekte olan birtakım toplumları alçaltacak, dünyada iken aşağı görülen birtakım toplumları da yükseltecektir.

Ata da şöyle demiştir: Adalet ile birtakım toplumları alçaltacak, ilâhî lûtufla başkalarını yükseltecektir.

Alçaltmak ve yükseltmek Araplarca hem mekân, hem de konum hakkında hem izzet, hem de alçaklık hallerinde kullanılır. Şanı yüce Allah da kıyamete alçaltmayı ve yükseltmeyi, fiili mekâna ve zamana ve onların dışında kalıp fiili bizzat gerçekleştirmeyen kimselere izafe etmek şeklinde Arapların adeti üzere anlamı genişleterek ve mecaz yoluyla nisbet etmiş bulunmaktadır. Mesela, Araplar "(ليلٌ نائمٌ ونهار صائم): Uyuyan bir gece, oruçlu bir gündüz

(yani uyku ile geçirilen bir gece ve oruç tutulan bir gündüz)" derler. Kur'ân ı Kerim'de de: *"Hayır, gecenin ve gündüzün hilekârlıkları (sizin yaptığınız hilekârlıklar)"* (Sebe, 34/33) diye buyurmaktadır. Gerçekte ise yükseltip alçaltan yalnızca yüce Allah'tır. O dostlarını en yüksek mevkilere yükseltmiş, düşmanlarını da en aşağı derecelere alçaltmış olacaktır.

el-Hasen ve İsa es-Sakafi nasb ile: "(خَافِضَةً رَافِعَةً): Alçaltıcı ve yükseltici olarak" diye okumuş; diğerleri ise mübtedâ takdiri ile ref' ile okumuşlardır. Nasb ile okuyanlar; hal olarak böylece okumuşlardır. el-Ferra'ya göre ise; bu bir fiil takdirine göre böyle okunur. "O vâkıa gerçekleştiği zaman onun gerçekleşmesini yalanlayacak yoktur." O "alçaltıcı ve yükseltici olarak" vukua gelecektir anlamındadır.

Kıyametin gerçekleşeceğinde ve onun birtakım toplumları yükseltip, diğerlerini de -açıkladığımız üzere- alçaltacağında hiçbir şüphe yoktur.

"Yeryüzü şiddetle sarsılacağı zaman" Mücahid ve başkalarından nakledildiğine göre sarsıldığı ve hareket ettirildiği zaman demektir. "(رَجَّه يَرْجَه رجًا): Onu sarstı, sarsar" hareket ettirdi, sarsıntıya uğrattı demektir. "(ناقة رجّاءُ): Hörgücü büyük dişi deve" demektir.

Hadiste de: "(مَنْ ركب البحرَ حين يَرْتَجُّ فلا ذِمَّةَ له): Dalgalandığı vakit deniz yolculuğuna çıkan bir kimsenin himayesi olmaz."[1] denilmektedir ki, dalgaları hareket halinde olduğu vakit anlamındadır.

el-Kelbî dedi ki: Çünkü yüce Allah yere vahyedeceğinde o da yüce Allah'tan korktuğundan ötürü alabildiğine sarsılacaktır.

Müfessirler de şöyle demişlerdir: Beşikteki çocuk nasıl sallanıyorsa, yer de öylece sallanacak. Öyle ki, üzerindeki bütün binalar yıkılacak, üzerinde dağ ve daha başka her ne varsa hepsi kırılıp dökülecek.

İbn Abbas'tan gelen rivayete göre: "(الرَّجَّة): Sesi duyulacak şekilde şiddetli hareket" demektir.

"(إذا): Zaman" lafzının îrabtaki mahalli ise **"gerçekleştiği zaman"** lafzından bedel olarak nasbdır. Bununla birlikte; **"o alçaltıcıdır, yükselticidir"** anlamındaki buyruk ile nasbedilmesi de mümkündür. Yani yeryüzü sarsılacağı vakit, dağlarda parçalanacağında (kıyamet) alçaltır ve yükseltir. Çünkü o zaman yüksek olan şey alçalacak, alçak olan şey de yükselecektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yeryüzü iyice sarsılacağı vakit o vâkıa gerçekleşecektir, demektir. Bu açıklamayı da ez-Zeccâc ve el-Cürcânî yapmıştır.

Buyruğun; **"Yeryüzü şiddetle sarsılacağı zaman"**ı hatırla, anlamında olduğu "(رَجًّا): **Sarsıntı"** lafzının ise mastar (meful-i mutlak) olduğu da söylen-

(1) ***Müsned***, V, 79 (çok az lafzî farkla) Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 306

mıştır. Bu ise bu sarsıntının tekrarlanacağının delilidir.

"Dağlar parça parça ufalandığı" İbn Abbas'tan gelen rivayete göre dağ madağın edildiği zaman demektir. Mücahid de: Tıpkı unun yağa bulanması gibi olacaktır. "(البسيسة): Sevik ya da yağa yahut zeytinyağına bulanan un" demektir. Sonra bu haliyle yenilir, fakat pişirilmez. Bazan azık olarak da beraber götürülebilir. Recez vezninde şair şöyle demiştir:

لا تَخْبِزَا خُبْزاً وبُسَّا بَسَّا ولا تُطِيلا بِمُنَاخٍ حَبْسَا

"Ekmek pişirmeyiniz, bunun yerine unu yağa karıştırınız,
Ve hiçbir yerde uzun süre kalmayınız."

Ebu Ubeyde'nin naklettiğine göre bu sözü söyleyen kişi Gatafanlılardan bir hırsız imiş. O ekmeği pişirmek istemiş, fakat buna vaktinin yetişmeyeceğinden korktuğundan hamur olarak yiyivermiştir.

Yani onlar (dağlar) birbirine karışmış olacak ve bir miktar suya karıştırılmış un gibi olacaktır. Bu da şu demektir: Dağlar toprak olacak ve birbirine karışacaklardır. el-Hasen: Dağlar kökünden koparılıp yok olup gidecektir demiştir. Bunun benzeri de yüce Allah'ın: ***"Rabbim onları kökünden koparıp parça parça dağıtacak"*** (Ta-Ha, 20/105) buyruğudur.

Atiyye: Kum ve toprak gibi serilmiş olacaklardır, diye açıklamıştır.

(البسُّ)'ın "sürmek" anlamında olduğu söylenmiştir. Yani dağlar sürülecektir. Ebu Zeyd dedi ki: Bu lafız sürmek anlamındadır. "(قد بسستُ الإبل أبُسُّها بسًّا): Develeri önüme katıp sürdüm, sürerim" demektir.

Ebu Ubeyd dedi ki "(بسست الإبل وأبسست): Develeri önüme katıp sürdüm" şeklinde iki ayrı söyleyiş olup develer bir işten alıkonulmak maksadıyla onlara "(بَسْ بَسْ): Bes bes yahut bis bis" demeyi anlatır. Hadis-i şerifte de şöyle buyurulmaktadır:

"(يخرج قوم من المدينة إلى اليمن والشام والعراق يَبُسُّون والمدينة خير لهم لو كانوا يعلمون): Medine'den, Yemen'e, Şam'a ve Irak'a bir topluluk çıkıp dağılacaklardır. Fakat eğer onlar bilseler Medine onlar için daha hayırlıdır. "[1] Bir diğer hadiste de bu anlamda kullanılmıştır: "(جاءكم أهل اليمن يَبُسُّون عِيالهم): Yemenliler çoluk çocuklarını önlerine katıp sürenler olarak size geldiler."[2]

Araplar; (جِيءْ به من حَسِّك وبَسِّك) derler. Ebu Zeyd bu iki lafzın ilk harflerini

(1) *Buhârî*, II, 663; *Müslim*, II, 1008,1009; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 63; *Muvattâ*, II, 887; *Müsned;* V, 220.

(2) Bu lafızla tespit edemedik. Bu lafzın hadiste kullanımına dair tanıkları ise bir önceki notta gösterilmiştir.

kesreli olarak rivayet etmiştir. "Sen onu hissettiğin ve yolda giderken onun yanına vardığın yerden onu getir" demektir.

Mücahid: Dağlar bir çeşit akacaktır. İkrime: Bir çeşit yıkılacaktır. Muhammed b. Ka'b: Bir çeşit sürüleceklerdir, diye açıklamıştır. el-Ağleb, el-İclî'nin şu sözleri de bu türdendir.(1)

el-Hasen de: Paramparça edildiklerinde, diye açıklamıştır. Anlamlar birbirlerine yakındır.

"Dağılmış toz haline gelecekleri zaman" buyruğu hakkında Ali (r.a) şöyle demiştir: "(الهباء): Dağılmış toz" atların toynaklarından yükselip sonra da kaybolan toz zerrelerine denilir. Yüce Allah amellerini böyle kılmıştır. Mücahid; "(الهباء): Küçük pencerede toz zerrecikleri şeklinde görünen ışık"a denilir. Buna yakın bir açıklama İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre o şöyle açıklamıştır: Bu alev aldığı zaman ateşin etrafa saçtığı kıvılcımlardır. Bu kıvılcımlar yere düştü mü yok olup gider. Atiyye de böyle açıklamıştır. Daha önce el-Furkan Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"İşledikleri amellerinin önüne geçip onu havaya saçılmış toz zerreleri yaparız"* (el-Furkan, 25/23) buyruğunu açıklarken geçmiş bulunmaktadır.

"Dağılmış" anlamı verilen; (مُنْبَثًّا) lafzı genel olarak üç noktalı "se" ile okunmuştur. Darmadağın olmuş demektir. Yüce Allah'ın: *"Orada her canlıdan etrafa dağıttı."* (Lukman, 31/10) buyruğunda da bu anlamda kullanılmıştır ki; dağıttı ve yaydı, demektir.

Mesrûk, Nehâî ve Ebu Hayve ise iki noktalı "te" ile (مُنْبَتًّا) diye okumuşlardır ki, bu da kesilmiş demek olup, onların (Arapların) "(بتّه الله): Allah onu koparsın" şeklindeki tabirlerinden alınmıştır: "ki (البتات): Kestirip atmak, bir şeyi kesinlikle bir şekle bağlamak" mastarı da buradan gelmektedir.

وَكُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً ﴿٧﴾ فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ
﴿٨﴾ وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ ﴿٩﴾ وَالسَّابِقُونَ
السَّابِقُونَ ﴿١٠﴾ أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ﴿١١﴾ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿١٢﴾

7. Ve siz de üç sınıf olduğunuzda:
8. Ashabu'l-meymene, ne Ashabu'l-meymenedir!

(1) Arapça baskıyı hazırlayanların notuna göre; nüshada bir boşluk bulunduğundan el-İclî'ye ait olduğu belirtilen tanık bulunmadığı gibi, ayrıca tesbit edilmesi imkanı da olmamıştır

9. Ashabu'l-meş'eme, ne Ashabu'l-meş'emedir!
10. es-Sabikûn'a gelince: Önde gidenlerdir.
11. İşte onlar yakınlaştırılmış olanlardır.
12. Naîm cennetlerinde.

"Ve sizler de üç sınıf olduğunuzda." Nasıl ki eş eşe benziyorsa, herbir sınıf kendisinden olanlara benzeyecek şekilde üç sınıf olduğunuzda, demektir. Daha sonra yüce Allah onların kim olduklarını beyan ederek şöyle buyurmaktadır: "Ashabu'l-meymene", "Ashabu'l-meş'eme" ve "es-Sâbikûn"

Ashabu'l-meymene; cennete gitmek üzere sağ tarafa doğru götürülecek kimselerdir.

Ashabu'l-meş'eme ise cehenneme götürülmek üzere sol tarafa alınan kimselerdir. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır. *Meş'eme* sol taraf demektir. "Şe'me" de böyledir. Mesela; "(قعد فلان شامة): Filan kişi sol tarafa oturdu" denilir. Yine "(يا فلان شائم بأصحابك): Ey filan, arkadaşlarını sol tarafa doğru al git" denilir. Araplar sol ele de (الشؤمى) derler. Sol yana ise (الاشأم) derler. Aynı şekilde sağdan gelen şeye (اليُمْن) derler. Soldan gelen şeye ise (الشؤم) derler.

İbn Abbas ve es-Süddî şöyle demektedirler: Ashabu'l-meymene, Âdem'in soyundan gelecekler sulbunden çıkartıldığı vakit sağ tarafında olanlardır. Yüce Allah onlar için: Bunlar cennette olacaklardır ve hiçbir şeye aldırış etmiyorum diye buyurmuştur.

Zeyd b. Eslem de şöyle demiştir: Ashabu'l-meymene o gün Âdem'in sağ tarafından alınan kimselerdir. Ashabu'l-meş'eme ise Adem'in sol yanından alınan kimselerdir.

Ata ve Muhammed b. Ka'b da şöyle demişlerdir: Ashabu'l-meymene amel defterleri sağ tarafından verilecek olanlar, Ashabu'l-meş'eme ise amel defterleri sol tarafından verilecek olanlardır.

İbn Cüreyc de şöyle demiştir: Ashabu'l-meymene hasenât ehli, Ashabu'l-meş'eme ise seyyiât ehlidir.

el-Hasen ve er-Rabî şöyle demişlerdir: Ashabu'l-meymene salih amelleri ile kendilerine uğurlu gelen kimseler, Ashabu'l-meş'eme, çirkin ve kötü amelleriyle kendilerine uğursuzluk getiren kimselerdir.

Müslim, *Sahih*'inde İsrâ ile ilgili Ebu Zerr'in rivayet ettiği hadiste Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu zikretmektedir: "Dünya semasına yükseldiğimizde sağ tarafında birtakım karaltılar, sol tarafında da birtakım karaltılar bulunan bir adam ile karşılaştık. Bu adam sağ tarafına baktığı vakit gülüyor, sol tarafına baktığı vakit ağlıyordu. Salih peygamber ve salih evlada merhaba, dedi. Ben Ey Cebrail bu kimdir? diye sordum. O: Bu Âdem (a.s)'dır.

Şu sağ tarafındaki karaltılar ile sol tarafındaki karaltılar onun soyundan gelen oğullarının ruhlarıdır. Sağ tarafında bulunanlar cennetlikler, sol tarafında bulunan karaltılar ise cehennemliklerdir..."[1] diye hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir.

el-Müberrîd dedi ki: Ashabu'l-meymene ileri geçen kimseler, Ashabu'l-meş'eme ise geri kalan kimselerdir. Araplar: Beni yeminine (sağına) koy fakat şimaline (soluna) koyma, derler. Beni öne geçenlerden kıl, geriye kalanlardan kılma, demektir.

"Ashabu'l-meymene" ile "Ashabu'l-meş'eme"nin tekrarlanması durumun önemine ve hayret edilecek bir hal olduğuna dikkat çekmek içindir. Yüce Allah'ın: *"Gerçekleşmesi muhakkak olan! Nedir o gerçekleşmesi muhakkak olan?"* (el-Hakka, 69/1-2) buyruğu ile; *"şiddetlice çalan, nedir o şiddetlice çalan?"* (el-Karia, 101/1-2) buyruklarına benzemektedir. Nitekim: Zeyd, Zeyd dediğin nedir? demeye benzer. Ayrıca Ummu Zerr (r.anha) hadisinde de şöyle denilmektedir: "Malik, sen Malik'in kim olduğunu biliyor musun?"[2] Maksat ise Ashabu'l-meymenenin elde edecekleri sevabın, Ashabu'l-meş'emenin ise karşı karşıya kalacakları azabın çok olacağını anlatmaktır.

"Ashabu" lafzının mübteda olarak ref olduğu, **"ne ashabu'l-meymenedir!"** anlamındaki buyruğun da haberi olduğu söylenmiştir. Sanki: **"Ashabu'l-meymene"** dediğin nedir? diye buyurulmuş gibidir. Onlar nasıl bir şeydir, demektir.

Buradaki "(ما): Ne" lafzının tekid ve anlamın şöyle olması da mümkündür: Kitapları (amel defterleri) sağ taraflarından verilecek olanlar, işte onlar ileriye geçecek ve mevkileri yüksek olacak olanlardır.

"es-Sâbikûna gelince, önde gidenlerdir" buyruğu ile ilgili olarak Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "es-Sabikun kendilerine hak verildiğinde kabul edenler, kendilerinden istendiğinde bunu cömertçe verenler ve insanlar hakkında kendilerine hükmettikleri gibi hükmeden kimselerdir."[3] Bu hadisi el-Mehdevî zikretmiştir.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazi: Bunlar peygamberlerdir demiştir. el-Hasen ve Katade: es-Sâbikûn (ileri geçenler) bütün ümmetler arasında öncelikle iman eden kimselerdir. Buna yakın bir açıklama İkrime'den de rivayet edilmiştir. Muhammed b. Sîrîn: Bunlar her iki kıbleye doğru namaz kılmış olanlardır demiştir. Buna delil de yüce Allah'ın: *"Muhacir ve ensarın ileriye geçen ilk (önder)leri..."* (et-Tevbe, 9/100) buyruğudur.

(1) ***Müslim***, I, 148; ***Buhârî***, I, 135, III, 1217, ayrıca 64. bkz. ***Müsned***, V, 143.

(2) ***Müslim***, IV, 1899; ***Buhârî***, V, 1989; İbn Hibbân, ***Sahih***, XVI, 30; Nesaî, ***es-Sünenu'l-Kübrâ***, V, 355, 357; Taberânî, ***Kebir***, XVIII, 170.

(3) ***Müsned***, VI, 67, 69.

Mücahid ve başkaları da: Bunlar herkesten önce cihada çıkan ve herkesten önce namaza giden kimselerdir, demişlerdir.

Ali (r.a) da: Bunlar beş vakit namaza öncelikle koşanlardır, demiştir. ed Dahhak cihada çıkmakta ellerini çabuk tutanlardır, demiştir. Said b. Cübeyr tevbeye ve iyilikler yapmaya ellerini çabuk tutanlardır, diye açıklamıştır. Yüce Allah da: *"Rabbinizden bir mağfirete... koşuşun."* (Al-i İmran, 3/133) diye buyurmuş, bir başka yerde de onlardan: *"İşte bunlar hayırlarda yarışırlar. Onlar bu işlerde ellerini çabuk tutanlardır"* (el-Mu'minûn, 23/61) buyruğu ile de onlardan övgüyle sözetmektedir.

Bunların dört kesim oldukları da söylenmiştir. Musa ümmetinin öne geçeni bunlardan birisidir ki; bu kişi Firavun ailesinden iman eden Hazkiel'dir. İsa ümmetinden öne geçen kişi ki, bu da Antakyalı Habibu'n-Neccar'dır. Muhammed (sav)'ın ümmetinden de öne geçmiş iki kişidir ki bunlar da Ebu Bekir ve Ömer'dirler. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır, el-Mâverdî de bunu nakletmiştir.

Şumayt b. el-Aclan da şöyle demiştir: İnsanlar üç türlüdür. Birisi daha küçük yaşta iken hayır işlemeye koyulur ve dünyadan ayrılıp gidinceye kadar bu halini devam ettirir. İşte bu Allah'a yakınlaştırılmış olan es-sâbık (öne geçen) kimsedir. Birisi ömrünün erken dönemlerinde günaha başlar, sonra uzunca bir gaflet dönemi geçirir, arkasından tevbe ile bu günahlardan döner ve böyle bir kimseye bu hali ile ölüm gelir. İşte bu da Ashabu'l-yemindendir. Bir başkası ömrünün ilk dönemlerinden itibaren günah işlemeye koyulur ölünceye kadar bu halini sürdürüp gider, böylesi ise Ashabu'ş-şimaldendir.

Bir başka açıklamaya göre bunlar iyi ve güzel (salah) olan şeylerden her hangi bir şeye öncelikle koşan herkestir.

"es-Sâbîkun" lafzının mübtedâ olarak merfu olduğu, ikincisinin (**"önde gidenlerdir"** anlamındaki lafzın) onu tekid için geldiği, haberinin de **"İşte onlar yakınlaştırılmış olanlardır"** buyruğu olduğu söylenmiştir.

ez-Zeccac ise şöyle demiştir: "es-Sâbîkun" mübtedâ, olarak merfu olmuştur. İkincisi (**"önde gidenlerdir"** anlamındaki lafız) onun haberidir. Buyruğun anlamı da şudur:

Yüce Allah'a itaate ellerini çabuk tutarak koşuşanlar, işte onlar Allah'ın rahmetine öncelikle ulaşacak olanlardır. **"İşte onlar yakınlaştırılmış olanlardır"** buyruğu ise onların niteliklerindendir.

Şöyle de denilmiştir: Mukarreb olan es-sâbîkundan bir kişi cennetteki evinden dışarıya çıkacak olursa, ondan daha aşağılarda bulunan kimselerin, kendisini o ışık ile tanıyacakları bir aydınlığı olur.

ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾ وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ ﴿١٤﴾ عَلَىٰ سُرُرٍ
مَوْضُونَةٍ ﴿١٥﴾ مُتَّكِئِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ ﴿١٦﴾

13. Bir çoğu öncekilerdendir.
14. Birazı da sonrakilerdendir.
15. İşlenmiş tahtlar üzerindedirler.
16. Onlar, üzerinde karşı karşıya yaslananlar olarak (nimetlere mazhar olurlar.)

"Bir çoğu öncekilerdendir." Geçmiş ümmetlerden bir topluluktur.

"Birazı da sonrakilerdendir." Muhammed (sav)'e iman edenlerdendir.

el-Hasen dedi ki: Bir çoğu bu ümmetten önce geçip gitmişler arasındandır. Az bir kısmı da Muhammed (sav)'ın ashabındandır. Allah'ım, Sen lutfunla bizi onlarla birlikte kıl! Sonrakilerin **"az"** diye nitelendirilmeleri kendilerinden önce gelenlere nisbetledir. Çünkü önceki peygamberlerin sayısı pek çoktur. Dolayısıyla onlar arasından önce iman edenler (es-sâbîkûn)'in sayısı da çoğalmıştır. Böylelikle onların sayıları bizim ümmetimizden öncelikle tasdike koşanların sayılarından daha fazla olmuştur.

Denildiğine göre bu buyruk nâzil olunca, Rasûlullah (sav)'ın ashabına ağır geldi. Bunun üzerine *"öncekilerden de çok vardır, sonrakilerden de çok vardır"* (el-Vâkıa, 39-40. âyetler) buyrukları nazil oldu. Peygamber (sav) da şöyle buyurdu: "Ben sizlerin cennetliklerin dörtte biri, hatta cennetliklerin üçte biri, hatta cennetliklerin yarısı olacağınızı ve öbür ikinci yarıyı da onlarla paylaşacağınızı ümid ederim."(1) Bu hadisi Ebu Hureyre rivayet etmiş, el-Maverdî ve başkaları da zikretmişlerdir.

Bu anlamdaki bir rivayet Müslim'in ***Sahih***'inde Abdullah b. Mesud'un rivayet ettiği bir hadis olarak da sabit olmuştur.(2)

Bununla sanki âyetin mensûh olduğunu kastetmiş gibidir. Fakat daha kuvvetli görülen, âyetin muhkem olduğudur. Çünkü âyet (neshin sözkonusu olduğu hükümleri bildiren bir buyruk olmayıp) haber ifade etmektedir. Diğer bir sebep ise bu hususların (azlık ve çoklukların) birbirinden farklı iki kesim hakkında sözkonusu edilmesini görmemizdir.

(1) İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 285.
(2) ***Müslim***, I, 200; ***Buhârî***, V, 2392; Hakim, *Müstedrek*, IV, 621; *İbn Mâce*, II, 1432; ***Müsned***, I, 386, 437, 445.

el-Hasen dedi ki: Bizden öncekiler arasından olup ileriye geçenler (es sâbîkun) bizim ümmetimizin ileriye geçenlerinden fazladır. Bundan dolayı yüce Allah: "Birazı da sonrakilerdendir" diye buyurmuş, fakat es-sâbîkunun dışında olan Ashabu'l-yemin hakkında ise: *"Öncekilerden de çok vardır, sonrakilerden de çok vardır"* (39-40. âyetler) diye buyurmuştur. Peygamber (sav)'ın: "Cennetliklerin yarısı olacağınızı ümit ederim" diye buyurması ve sonradan da yüce Allah'ın: **"Öncekilerden de çok vardır, sonrakilerden de çok vardır"** buyruğunu okuması da bundandır.

Mücahid dedi ki: Burada sözü edilenlerin hepsi bu ümmettendir. Süfyan, Eban'dan, o Said b. Cübeyr'den, o İbn Abbas'tan, o Peygamber (sav)'dan: "Her iki çokluk ta benim ümmetimdendir." [1] Bununla da: **"Öncekilerden de çok vardır, sonrakilerden de çok vardır"** buyruğunu kastetmektedir. Bu görüş Ebu Bekr es-Sıddık (r.a)'dan da rivayet edilmiştir.

Ebu Bekir (r.a) dedi ki: Her iki "çokluk" da Muhammed (sav)'ın ümmetindendir. Bunlar arasından kimisi onun ümmetinin ilkleri arasındadır, kimileri de sonraki gelenler arasındadır. Bu da yüce Allah'ın: *"Onlardan kimisi nefsine zulmedicidir, kimisi itidal üzeredir, kimisi de Allah'ın izni ile hayırlarda öne geçmiştir"* (Fatır, 35/32) buyruğunu andırmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Birçoğu öncekilerden"** bu ümmetin ilk dönemlerinde gelenlerdendir. Öncekilerin mertebesine ulaşıncaya kadar itaat olan işlerde elini çabuk tutan **"birazı da sonrakilerdendir."** İşte bundan dolayı Peygamber (sav): "Sizin en hayırlınız benim çağdaşım olan nesildir."[2] diye buyurmuştur.

Daha sonra yüce Allah Ashabu'l-yemin arasında öncekilerle sonrakilerin eşit olduğunu bildirmiştir.

"(الثُّلَّة): Birçok" lafzı; "(ثَلَلت الشيء): O şeyi kestim" kökünden gelmektedir. Buna göre (ثلة)'in ifade ettiği anlam "fırka" lafzının anlamına benzemektedir. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmıştır.

"İşlenmiş tahtlar üzerinde" Yani öne geçen es-sâbikûn cennette **"işlenmiş tahtlar üzerinde"** oturacaklardır.

(سرر): Tahtlar (سرير)'in çoğuludur.

"İşlenmiş" buyruğu hakkında İbn Abbas: Altın ile işlenmiş, İkrime: Boşluklarına inci ve yakut yerleştirilmiş, diye açıklamışlardır. Yine İbn Abbas'tan **"işlenmiş"** dizilmiş anlamında olduğu nakledilmiştir. Nitekim bir başka yerde: *"Sıra sıra dizili tahtlara"* (et-Tur, 52/20) diye buyurmuştur. Yine

(1) Taberî, *Tefsir*, XXII, 191.

(2) *Müslim*, IV, 1964; *Buhârî*, II, 938, V, 2362, VI, 2463; *Nesaî*, VII, 17; *Müsned*, I, 438, II, 410, 479, IV, 427, 436.

onlan ve Mücahid'den: Altın ile işlenmiş, dokunmuş anlamındadır. Tefsirlerde de şöyle denilmektedir: **"İşlenmiş"** altın çubuklarla dokunmuş, aralarını inci, yakut ve zebercetle doldurulmuş demektir.

"(الوضن): Kat kat dokumak ve sıra sıra dizmek" anlamındadır. Mesela; "(وَضَن فلانٌ الحجَر والآجُرَّ بعضه فوق بعض): Filan kişi taşları ve kiremitleri birbiri üstüne dizdi" denilir. Bu şekilde dizilene: (موضون) denilir. "(درع موضونة) Adeta sıra sıra dizilmiş gibi dokuması oldukça sağlam zırh" demektir. el-Â'şâ şöyle demiştir:

وَمِن نَسْجِ دَاوُدَ مَوضُونَةٍ تُسَاقُ مع الحيِّ عِيراً فَعِيرَا

"Davud'un dokuduğu türden sağlam ve üstüste dizilmiş şekilde zırhlar ki,
Kabile ile birlikte, bölük bölük sürülüyor."

Yine el-Â'şâ şöyle demiştir:

وبَيْضَاء كالنَّهْيِ مَوْضُونَةٍ لها قَوْنَسٌ فوقَ جَيْبِ البَدَنْ

"Üzerinde sağlamca dokunmuş ve suyun taşmasını engelleyen bend
gibi beyaz (yani demir) bir zırh vardır ki,
Bedeni örten bölümünün yakası üstünde bir miğferi de vardır."

"(السرير الموضون) Üst tarafı tıpkı dokunmuş bölümü gibi olan" demektir. (الوِضِين) de bu kökten gelmektedir ki, bu da "biri diğerinin içine giren ince kesilmiş parçalardan dokunmuş kemer"e denilir. Şairin şu beyitinde de bu kabildendir:

"Onun kemeri (beli) huzursuzca sana doğru koşuyor." (1)

"Onlar" o tahtların **"üzerinde karşı karşıya yaslananlar olarak"** otururlar. Yani biri diğerinin sırtını görmez. Tahtlar üzerinde oldukları halde tahtları döner. Bu mümin, eşi ve ailesi hakkındadır. Yani onlar yüzleri birbirlerine dönük olarak yaslanırlar. Bu açıklamayı Mücahid ve başkası yapmıştır.

el-Kelbî de şöyle demiştir: Herbir tahtın uzunluğu üçyüz ziradır. Kul onun üzerine oturmak istedi mi bu tahtlar alçalır. Üzerlerine oturdu mu yükselirler.

(1) Kastettiği fazla yolculuktan zayıf düşmüş devesidir.

يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ ﴿١٧﴾ بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ
مَعِينٍ ﴿١٨﴾ لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ ﴿١٩﴾ وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ
﴿٢٠﴾ وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢١﴾ وَحُورٌ عِينٌ ﴿٢٢﴾ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ
الْمَكْنُونِ ﴿٢٣﴾ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا
تَأْثِيمًا ﴿٢٥﴾ إِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا ﴿٢٦﴾

17. Etraflarında ebedi kılınmış evlatlar dolaşır,
18. Maînden testilerle, ibriklerle, kâselerle.
19. Ondan başları da ağrımaz ve akılları da giderilmez.
20. Seçip beğeneceklerinden de meyveler;
21. Ve canlarının çekeceklerinden kuş eti;
22, 23. Ve sarmalanıp gizlenmiş inciler misali güzel gözlü huriler de vardır.
24. Yapageldiklerine bir karşılık olarak.
25. Onlar orada ne bâtıl, ne de günahı gerektiren bir söz işitirler;
26. "Selâm, selâm" diye bir sözden başka.

"Etraflarında ebedi kılınmış evlatlar dolaşır." Mücahid'in açıklamasına göre ölümsüz çocuklar (ğılman) demektir. el-Hasen ve el-Kelbi: Asla ihtiyarlamayan ve değişmeyen demektir. Şair İmruu'l-Kays'in şu beyitinde de bu anlamdadır:

وهَـلْ يَنْعَمن إلاَّ سَعِيـدٌ مُـخَلَّدٌ قَلِيـلُ الْهُمُـومِ مـا يَبِيتُ بِـأَوْجَـالِ

"Mutlu ve asla kocamayan, ihtiyarlamayan kederleri az
Ve geceyi korkularla geçirmeyen bir kimseden başkası nimet içinde olabilir mi?"

- **"Ebedi kılınmışlar"** anlamı verilen- (مُقَرَّطُون) lafzı Said b. Cübeyr'e göre küpeliler anlamındadır. Çünkü küpeye: (الخَلَدة) denildiği gibi pek çok süs eşyası anlamında da: (الْخِلْدَة) kelimesi kullanılır. Bilezik takınmışlar anlamında olduğu da söylenmiştir. Buna yakın bir açıklama da el-Ferrâ'dan nakle-

dilmiştir. Şair şöyle demektedir:

ومخلّداتٌ بالـلُّجيـنِ كـأنّمـا اعْـجَـازُهُـنَّ أقَـاوِزُ الـكُـثْـبَـانِ

"Gümüşle süslenmişlerdir onlar, sanki
Arkaları küçük kum tepelerini andırır."

(Said b. Cübeyr'in açıkladığı -ve "küpeler takılmışlar" diye tercüme ettiğimiz-; (مقرّطون)'ın **"kemerler takılmışlar"** anlamına geldiği de söylenmiştir. İkrime de **"ebedî kılınmışlar"** lafzının nimete gark olmuşlar anlamında olduğunu söylemiştir. Bir başka açıklamaya göre, onlar aynı yaşta olacaklardır. Yüce Allah onları cennetlikler için yaratmıştır. Dilediği şekilde ve doğup çoğalmaları sözkonusu olmaksızın cennetlikler etrafında dolaşır, dururlar.

Ali b. Ebi Talib (r.a) ile Hasen el-Basri şöyle demişlerdir: Burada sözü geçen **"evlatlar"**la müslümanların küçük yaşta olup herhangi bir sevab ya da günahları olmayan çocukları kastedilmektedir.

Selman el-Fârisî de: Müşriklerin (küçük yaşta ölen) çocukları, cennetliklerin hizmetkârları olacaktır, demiştir.

el-Hasen dedi ki: Bunların mükâfatlarını görecekleri hasenatları, cezalandırmalarını gerektiren de günahları olmadığından böyle bir konuma yerleştirileceklerdir.

Buyruğun maksadı şudur: Cennetlikler en mükemmel bir sevinç ve nimet içerisinde olacaklardır. Nimet ise insanın etrafında çokça hizmetçilerin ve bu türden küçük çocukların bulunması ile tamam olur.

"Maînden testilerle, ibriklerle, kâselerle" buyruğundaki: "(أكواب): Testiler" lafzı (كوب)'in çoğuludur. Buna dair açıklamalar daha önce ez-Zuhruf Sûresi'nde (43/71. âyet. 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bu tür kaplar, kulpları da, emzikleri de bulunmayan kaplardır.

(الأباريق): **İbrikler"** ise kulpları ve emzikleri bulunan su kapları olup, tekili "ibrik" diye gelir. Buna bu adın veriliş sebebi ise berraklığı dolayısı ile renginin parlamasından ötürüdür.

"Maînden testilerle" buyruğuna dair açıklamalar daha önce es-Saffât Sûresi'nde (37/45. âyette) geçmiş bulunmaktadır. **"Maîn"** su ya da şarap akan pınar demektir. Şu kadar var ki, burada maksat pınarlardan akan şaraptır. Gözle görülen pınarlar diye de açıklanmıştır. O takdirde "maîn" lafız olarak, "gözle görmek" demek olan "muâyene"den ism-i mef'ul olur. Bunun çokluk demek olan; (المَعْن)'in "fâil" veznindeki şekli olduğu da söylenmiştir.

Yüce Allah, bunun sıkmak suretiyle çeşitli zorluklarla ve birtakım işlemlerden geçirildikten sonra elde edilen dünya şarabı gibi olmadığını da açıklamaktadır.

"Ondan başları da ağrımaz." O içkiyi içmelerinden ötürü başları ağrıma yacaktır. Yani bu şarap dünyadaki içkiden farklı olarak herhangi bir rahatsızlık vermeyen lezzetli bir şaraptır.

"Ve akılları da giderilmez." Daha önce bu es-Sâffât Sûresi'nde (37/47. âyette) geçmiş bulunmaktadır ki, sarhoş olmaları sonucunda akılları başlarından gitmez, demektir.

Mücahid **"başları da ağrımaz"** anlamındaki buyruğu; (يَصْدَعُونَ) şeklinde ve; (يتصدّعون) anlamında okumuştur ki, bu da "dağılmazlar" demek olur. Yüce Allah'ın: "(يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ): *Bölük bölük ayrılacakları gün"* (er-Rûm, 30/43) buyruğunda olduğu gibi okumuştur.

Kufeliler **"akılları da giderilmez"** anlamındaki buyruğu (يُنْزِفُونَ) şeklinde "ze" harfi kesreli olarak okumuşlardır ki, bu da şarapları bitmez, içkilerinin sonu gelmez, demektir.

Şairin şu mısraında da bu (akılları başlarından gitmez) anlamdadır:

لَعَمْرِي لَئِنْ أَنْزَفْتُم أو صَحَوْتُمُ لَبِئْسَ النَّدَامَى كُنْتُم آل أَبْجَرَا

"Ömrüm hakkı için yemin ederim, sizler eğer başınız ağrısa da yahut ayılsanız da, Ey Ebcer soyundan gelenler, siz çok kötü meclis arkadaşısınız."

ed-Dahhak'ın İbn Abbas'tan gelen rivayetine göre şöyle demiştir: İçkide dört özellik vardır. Sarhoşluk, başağrısı, kusmak ve idrar sökmesi. Şanı yüce Allah da cennetteki şarabı sözkonusu ederken bu özelliklerden münezzeh (uzak) olduğunu belirtmiştir.

"Seçip beğeneceklerinden de meyveler." Yani çokluğundan ötürü istediklerini seçerler. Bunun seçilen ve beğenilen türden meyve anlamına geldiği de söylenmiştir. "(التخير): Seçmek" demektir.

"Ve canlarının çekeceklerinden kuş eti" buyruğu ile ilgili olarak Tirmizî'nin rivayetine göre Enes b. Malik şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)'a: "el-Kevser" nedir? diye sorulmuş, o da: "O yüce Allah'ın bana vermiş olduğu -cennette vermiş olduğu demek istemektedir- bir ırmaktır. Sütten daha beyaz, baldan daha tatlıdır. Orada boyunları deve boyunları gibi kuşlar vardır." Ömer (r.a): Şüphesiz ki bunlar şişman kuşlardır, deyince Rasûlullah (sav): "Onları yemek ondan da güzeldir" diye buyurdu.

(Tirmizi) dedi ki: Hasen bir hadistir.(1)

Bu hadisi ayrıca es-Sâlebî, Ebu'd-Derdâ yoluyla rivayet etmiş olup, buna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki cennette deve boyunlarını andıran kuşlar vardır. Bunlar Allah dostunun eli üzerinde sıra sıra dizilirler. Birisi: Ey Allah dostu ben Arşın altındaki yeşillik alanlarda yayıldım. Tesnîm pınarlarından su içtim. Sen de benden ye, der. Onlar Allah dostunun huzurunda bu şekilde övülüp durmaya devam ederler. Nihayet o da içinden onlardan birisini yemeyi geçirir. Çeşitli şekillerde önüne düşüverir. O da o kuştan dilediğini yer. Doydu mu o kuşun kemikleri bir araya getirilir ve uçar, yine cennette dilediği gibi yayılmaya devam eder." Ömer (r.a) dedi ki: Ey Allah'ın peygamberi şüphesiz ki bunlar şişman (iri cüsseli) kuşlar olacaktır. Peygaber (sav): "Onları yemek onlardan daha büyük bir nimettir" diye buyurmuştur.

Ebu Said el-Hudrî'den gelen rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki cennette öyle kuşlar vardır ki, bu kuşların birisinde yetmişbin tür vardır. Bu da cennetliklerden birisinin tabağına düşer, sonra sirkelenir. Herbir tüyden kardan daha soğuk ve daha beyaz, tereyağından daha yumuşak, baldan daha tatlı bir yemek çeşidi ortaya çıkar. Bunlar arasında biri diğerini andıran iki yemek olmayacaktır. O da bundan istediğini yiyecek, sonra da o kuş uçup gidecektir."(2)

"Ve" hiçbir elin değmediği ve üzerine tozun düşmediği bundan dolayı son derece şeffaf ve parlak olan **"sarmalanıp gizlenmiş inciler misali güzel gözlü huriler de vardır."** Yani onlar bütün yönleriyle bedenlerinin güzellikleri itibariyle buna benzerler.(3) Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

كَأَنَّمَا خُلِقَتْ فِي قِشْرِ لُؤْلُؤَةٍ فَكُلُّ أَكْنَافِهَا وَجْهٌ لِمِرْصَادِ

"O bir incinin kabuğunda yaratılmış ta
Onun bütün yönleri bir gözetleme tarafıdır sanki."

"(وَحُورٌ عِينٌ): **Güzel gözlü huriler"** lafzı ref', nasb ve cer ile okunmuştur.

Cer ile okuyanların -ki Hamza, el-Kisâî ve başkalarıdır- kıraati bu durumda **"testilerle"** anlamındaki lafza atfedilmiş olması mümkündür ki, bu da anlama göre hamledilir. Çünkü buyruk: Onlar testilerle, meyvelerle, etlerle ve hurilerle nimetlenirler, demek olur. Bu açıklamayı ez-Zeccâc yapmıştır.

(1) *Tirmizi*, VI, 680; Az fazlalıkla: *Müsned*, III, 221, 236.
(2) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 11.
(3) Meal dolayısıyla âyet nazmında sonlarda olan bu bölüm, açıklamaları kısa olduğu için meâle uygun sırası ile tercüme edilmiştir.

"Cennetlerinde" (12. âyet) anlamındaki lafza atfedilmesi de mümkündür. Bu durumda onlar **"Naim cennetlerinde"**dirler ve muzafın hazfedilmiş olduğu takdiri ile "(في حور): Huriler arasındadırlar" demek olur ki huriler ile birliktedirler denilmiş gibidir.

el-Ferrâ dedi ki: Cer ile okuyuş, mana itibariyle farklı olsalar dahi lafzen ona tabi kılmak suretiyle olur. Çünkü hurilerin, etraflarında dolaştırılmaları sözkonusu olmaz. Şair şöyle demektedir:

إذا مـا الغـانِيـاتُ بَـرَزْنَ يـومـاً وزُجِّـجْنَ الـحَـواجِبَ والْعيُـونَـا

"Güzelliklerinden ötürü süslenmeye ihtiyacı olmayan kadınlar
bir gün görülürlerse,
Ve kaşlarını ve gözlerini uzatırlarsa ..."

Bilindiği gibi gözler uzatılmaz, ancak onlara sürme çekilir. Bir başka şair de şöyle demiştir:

ورأيـتُ زَوْجَـكِ في الـوَغَـى مُـتَـقَـلِّداً سَـيْـفـاً ورُمْـحَـا

"Savaşta gördüm senin kocanı,
Bir kılıç ve mızrak kuşanmış olarak."(1)

Kutrub dedi ki: Lafız testilere ve ibriklere -manaya hamletmek sözkonusu olmaksızın- atfedilmiştir. O şöyle demiştir: Bununla birlikte hurilerin etraflarında dolaştırılmaları ve bundan dolayı da lezzet almaları kabul edilmeyecek bir şey değildir.

Nasb ile okuyanlara -ki bunlar el-Eşheb, el-Ukaylî, en-Nehâi, İsa b. Ömer es-Sakafî'dir, Ubeyy'in mushafında da böyledir- gelince, bu da bir fiil takdirine göre böyle okunmuştur. "(ويزوّجون حُوراً عِيناً): İri gözlü hurilerle eşleştirilirler" denilmiş gibidir. Nasb halinde de manaya hamletmek güzeldir. Çünkü onunla etraflarında dolaştırılır ifadesinin anlamı o onlara verilir demektir.

Cumhurun kıraati olan ref'e gelince -ki bu aynı zamanda Ebu Ubeyd ve Ebu Hâtim'in de tercih ettiği kıraattir-; "(وعندهم حور عين): Onların yanlarında güzel gözlü huriler de vardır" anlamındadır. Çünkü onların etrafında huriler dolaştırılacaktır.

(1) Bu iki beyitin, atfa mana itibariyle değil, lafız itibariyle örnek olduğunu anlatmak istemektedir.

el-Kisâî dedi ki: **"Güzel gözlü huriler de vardır"** buyruğunu ref' ile okuyup onların etraflarında dolaştırılmayacağını da bu okuyuşuna gerekçe gösteren kimselerin aynı şeyi meyve ve kuş eti hakkında da söylemeleri gerekir. Çünkü bunlar da etraflarında dolaştırılmayacaktır. Etrafta dolaştırılan sadece şaraptır.

el-Ahfeş dedi ki: Bunun manaya hamledilmiş olması da mümkündür. Çünkü buyruk; (لهم أكواب ولهم حور عين): Onlar için testiler vardır ve onlar için güzel gözlü huriler de vardır" anlamındadır.

Bunun "(ثُلَّةٌ): *Bir çoğu"* (13. âyet) lafzına atfedilmiş olması da mümkündür. Bu lafız da mübtedâ olup bunun da haberi *"işlenmiş tahtlar üzerinde(dirler.)"* (15. âyet) buyruğudur.

Aynı şekilde; **"Güzel gözlü huriler de vardır"** buyruğu da bu şekilde (haber durumunda)dır. Mübtedanın nekre olarak gelmesi ise, aldığı sıfat ile özellik kazanması (tahsis edilmesi) dolayısı iledir.

"Yapageldiklerine bir karşılık olarak" bir mükâfat olarak demektir. "(جَزَاءً): **Bir karşılık olarak"** lafzının nasb ile gelmesi mefulün leh olmasından dolayıdır. Bunun mastar (meful-i mutlak) olduğundan dolayı nasb ile gelmiş olması da mümkündür. Çünkü; "(يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ ، يجازون): Etraflarında ebedi kılınmış evlatlar dolaşır ...bir karşılık olmak üzere onlara verilir" anlamındadır.

el-Huru'l-Îne dair açıklamalar daha önce et-Tur Sûresi'nde (52/20. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde (ed-Duhan, 44/54. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Enes dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Allah hur-u'e Îni zaferandan yaratmıştır."(1)

Halid b. el-Velid dedi ki: Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Cennet ehlinden bir kişi cennet elmalarından bir tanesini eline alır. Elinde parçalanır. Ondan bir huri çıkar, eğer güneşe bakacak olursa, güzelliğinden dolayı güneş utanır ve elmadan da bir şey eksilmez." Bir adam ona: Ey Süleyman'ın babası, şüphesiz ki bu hayret edilecek bir şeydir. Üstelik elmadan bir şey eksilmez öyle mi? Halid b. Velid dedi ki: Evet, bu bir başka kandilden yakılan bir kandil ve hatta kandiller yakıldığı halde ondan bir şey eksilmemesine benzer. Allah dilediği herşeye kadirdir.(2)

İbn Abbas'tan (r.a) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Allah huru'l-

(1) Deylemî, *Firdevs*, II, 143 Enes'ten; Taberani, *Evsat*, I, 95; *Kebir*, VIII, 200 Her iki yerde de Ebû Umame'den; Heysemî, *Mecmâuz-Zevaid*, X, 419'da Taberani'nin rivayetlerinde zayıf raviler bulunduğunu kaydetmektedir.

(2) Kaynağını tespit edemedik.

İni ayak parmaklarından diz kapaklarına kadar zaferandan, diz kapağından göğsüne kadar Ezfer miskinden, göğsünden boynuna kadar beyaz amberden, boynundan başına kadar beyaz kâfurdan yaratmıştır. Onun üzerinde şaka yık gibi yetmişbin elbise vardır. Sana doğru geldiğinde yüzü güneşin dün ya ehline parıldadığı gibi yukarı doğru yükselen bir nur ile parıldar. Geri dö nüp gittiğinde elbiselerinin ve teninin inceliğinden dolayı ciğeri görülür. Ba şında ise Ezfer miskinden yetmişbin perçemi vardır. Bu perçemlerin herbi risi için eteklerini yerden kaldıran bir hizmetçi vardır. O **"İşte Allah dostla rının mükafatı"; "yapageldiklerine bir karşılık olarak"** onlara verilen bu dur, diye seslenir. **"Orada ne batıl, ne de günahı gerektiren bir söz işitir ler."** İbn Abbas der ki: Ne batıl, ne yalan bir söz işitirler. Batıl (lağv) boş söz demektir. "Günahı gerektiren" (te'sim) de; "(أثمته): Ona günaha girdin dedim" sözünün mastarıdır.

Muhammed b. Ka'b dedi ki: **"Günahı gerektiren"** bir sözün olmaması, bi rinin diğerini günaha girdiğini söylememesi demektir.

Mücahid dedi ki: **"Onlar orada ne batıl, ne de günahı gerektiren bir söz işitirler."** Herhangi bir sövgü ve günahı gerektiren bir söz işittirmezler, de mektir.

"Selâm, selâm diye bir sözden başka" buyruğundaki "(قيلاً): **Diye"** laf zı **"işitirler"** fiili ile nasbedilmiştir, veya munkatı' bir istisnâdır. Yani ancak onlar ... diye bir söz söylerler, yahut böyle bir söz işitirler, demektir.

"(سلاماً): **Selâm selâm"** buyruğu da **"diye"** anlamındaki fiil ile nasbedilmiş tir. Bu da, onlar ancak hayır söz söylerler, demektir. Mastar olarak da nas bedilmiş olabilir. Bu da; ancak onların birinin diğerine selam demesi müs tesnâdır, demek olur. Yahutta: "(قيلا): **Diye"** lafzının sıfatı, ikinci **"selam"** laf zı da birincisinden bedel olabilir. Anlam da: Boş sözden uzak kalınabilecek ve ondan kurtulmanın mümkün olabileceği bir söz (işitmeleri) müstesnadır, şeklinde olur. Bununla birlikte (سلام عليكم): Selam olsun size" takdiri ile mer fu olması da mümkündür.

İbn Abbas: Biri diğerine selam verir, birbirleriyle selamlaşırlar demektir, demiştir.

Onları melekler selâmlar, yahutta aziz ve celil olan Rabbleri onları **selâm**lar, diye de açıklanmıştır.

وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ ﴿٢٧﴾ فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ ﴿٢٨﴾
وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ ﴿٢٩﴾ وَظِلٍّ مَمْدُودٍ ﴿٣٠﴾ وَمَاءٍ مَسْكُوبٍ ﴿٣١﴾ وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ
﴿٣٢﴾ لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ ﴿٣٣﴾ وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ ﴿٣٤﴾ إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ
إِنْشَاءً ﴿٣٥﴾ فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا ﴿٣٦﴾ عُرُبًا أَتْرَابًا ﴿٣٧﴾ لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ
﴿٣٨﴾ ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿٣٩﴾ وَثُلَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ ﴿٤٠﴾

27. Ashâbu'l-yemîn, ne Ashabu'l-yemîndir!
28. Dikensiz arabistan kirazı altında,
29. Meyveleri birbirine girmiş muz ağaçları altında,
30. Yayılmış gölgelerde
31. Ve sürekli akan su yanında (otururlar).
32,33. Ardı arkası kesilmez ve asla men olunmaz pek çok meyve (arasında).
34. Yükseltilmiş döşekler üzerinde olacaklardır.
35. Şüphesiz Biz onları yeniden yarattık da
36. Onları hem bakireler kıldık,
37. Hem eşlerine düşkün ve hep bir yaşta;
38. Ashâbu'l-yemîn için.
39. Öncekilerden de çok vardır,
40. Sonrakilerden de çok vardır.

"Ashâbu'l-yemîn, ne Ashâbu'l-yemîndir" buyruğu ile tekrar -önceden geçtiği üzere- es-Sâbikûn(ileri geçenler)in kendileri olan Ashâbu'l-meymene'nin konumlarını sözkonusu etmektedir. Buradaki ifadenin tekrarlanması, içinde bulunacakları nimetlerin büyüklüğünü anlatmak içindir.

"Dikensiz arabistan kirazı altında." Yani dikenleri alınmış yahut kesilmiş arabistan kirazı arasında olacaklardır. Bu açıklamayı İbn Abbas ve başkaları yapmıştır. İbnu'l-Mübarek şu rivayeti zikretmektedir: Bize Safvan, Süleym b. Âmir'den anlattı, dedi ki: Peygamber (sav)'ın ashabı şöyle diyorlardı: Şüphesiz ki bedeviler ve soru sormaları bize çok faydalı oluyor. Bir gün bir bedevi Arap gelip; Ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de

eziyet verici bir ağaçtan sözetmektedir. Halbuki ben cennette sahibine eziyet verecek bir ağacın olacağı kanaatinde değildim. Rasûlullah (sav): "Sözünü ettiğin ağaç hangisidir?" diye sordu, bedevi: Bu arabistan kirazı ağacıdır, onun rahatsız edici dikenleri vardır, dedi. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Yüce Allah: **"Dikensiz arabistan kirazı altında"** demiyor mu? Allah onun dikenlerini almış ve herbir diken yerine bir meyve koymuş olacaktır. O ağaç öyle bir mahsul verir ki, bundan biri diğerine hiçbir şekilde benzemeyen yetmişiki çeşit meyve çıkacaktır."(1)

Ebu'l-Âliye ve ed-Dahhak dediler ki: Müslümanlar Vecce -ki o Taif'te verimli bir vadidir- baktılar ve oradaki arabistan ağaçları hoşlarına gitti. Keşke bizim de bunun gibi ağaçlarımız olsaydı, dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi. Umeyye b. Ebi's-Salt da cenneti nitelendirirken şöyle demektedir:

إنَّ الحدائقَ في الجِنانِ ظليلةٌ فيها الكَواعِبُ سِدْرُها مَخْضودُ

"Şüphesiz ki cennetteki bahçelerin koyu gölgeleri vardır,
Orada genç kızlar vardır, oranın arabistan kirazı ağaçlarının dikenleri alınmıştır."

ed-Dahhak, Mücahid ve Mukatil b. Hayyam **"dikensiz arabistan kirazı altında"** buyruğunu bu meyve yükü ile ağırlaşmış demektir, diye açıklamışlardır. Bu da daha önce sözünü ettiğimiz haberin muhtevasına yakındır.

Said b. Cübeyr dedi ki: Onun yemişleri testilerden daha büyüktür. Bu husus daha önce en-Necm Sûresi'nde; *"Sidretu'l-münteha yanında"* (en-Necm, 53/14) buyruğunu açıklarken geçmiş ve mahsullerinin Hecer testileri gibi olduğu Enes'in Peygamber (sav)'dan rivayet ettiği hadiste belirtilmiş idi.

"Meyveleri birbirine girmiş muz ağaçları altında" buyruğunda geçen "(الطَّلْح): Muz ağacı" demek olup, tekili (طلحة)dır. Müfessirlerin çoğu Ali, İbn Abbas ve başkaları böyle demişlerdir.

el-Hasen de şöyle demiştir: Burada sözü edilen muz değildir, fakat serin ve nemli bir gölgesi bulunan bir ağaçtır.

el-Ferra ve Ebu Ubeyde de şöyle demişlerdir: Bunlar dikenleri bulunan büyük ağaçlardır. Hidâ (develerine şarkı söyleyen)lerden birisi olan el-Ca'di şöyle demiştir:

(1) İbnu'l-Mübarek, Zühd, V, 75, s. 74-75; Münzirî, Tergib, VI, 293.

بَشَّرَهَا دَلِيلُهَا وَقَالَا غَداً تَرِينَ الطَّلْحَ وَالأَخْبَالَا

"Kılavuzu müjdeledi onu ve dedi ki:
Yarın sen talhı (dikenli büyük ağaçları) ve bu dikenli ağaçların yemişlerini göreceksin."

Buna göre "talh" dikeni bol, büyük her ağacın adıdır. ez-Zeccac dedi ki: Cennette bu ağacın dikenlerinin izale edilmiş olması mümkündür. Yine ez-Zeccac şöyle demiştir: Um Ğaylan ağacı gibi. Bu ağacın oldukça hoş beyaz bir çiçeği vardır. Onlara böylece hitab edildi ve benzerini sevdikleri şeyler onlara vaadolundu. Şu kadar var ki, bu tür ağaçların dünyadaki benzerlerine üstünlüğü, cennette bulunan diğer nimetlerin dünyadakilere üstünlüğü gibidir.

es-Süddî dedi ki: Cennetteki talh, dünyadakine benzer. Şu kadar var ki onun baldan tatlı bir meyvesi vardır.

Ali b. Ebi Talib (r.a) bu buyruğu "ayn" harfi ile "(وَطَلْعٍ مَنْضُودٍ) Meyveleri birbirine girmiş yemişler altında" diye okumuş ve (bu okuyuşunu gerekçelendirmek üzere de) şu âyeti zikretmiştir: "(وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ): ***Ve meyveleri olgunlaşmış güzel hurma ağaçları arasında"*** (eş-Şuara, 26/148) Ancak bu kıraat, mushafın hattına uygun değildir. Bir rivayete göre de onun önünde; "(وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ): Meyveleri birbirine girmiş muz ağaçları altında" diye okutmuş o da talhın burada işi ne? demiş, bu (وَطَلْعٍ مَنْضُودٍ) şeklindedir. Daha sonra da ***"Ve tomurcukları üstüste binmiş ..."*** (Kaf, 50/10) buyruğunu okumuştur. Ona: Bunu değiştirmeyelim mi? diye sorulunca, o: Kur'ân'ın bu şekilde değiştirilmesi ve tahvil edilmesi gerekmez demiştir. Böylelikle o, bu kıraati tercih etmiş olmakla birlikte, icma ile kabul edilmiş olan hat şekline muhalefeti dolayısıyla mushafta yazılmasını uygun bulmamıştır. Bu açıklamayı el-Kuşeyrî yapmıştır.

Ebu Bekir el-Enbarî senedini kaydederek şöyle demiştir: Bana babam anlattı, dedi ki: Bize el-Hasen b. Arafe anlattı. Bize İsa b. Yunus, Mücalid'den anlattı. O el-Hasen b. Sa'd'dan, o Kays b. Ubad'dan dedi ki: Ben Ali'nin yanında; "(وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ): Meyveleri birbirine girmiş muz ağaçları altında" diye okudum -Mücalid şüphe ederek: Ya da Ali'nin huzurunda böyle okundu dedi. Bunun üzerine Ali (r.a) şöyle dedi: Burada "talh (muz ağaçları)"ın ne işi var? Sen hiç (وَطَلْعٍ) diye okumaz mısın? dedikten sonra ***"Ve tomurcukları üstüste binmiş"*** (Kaf, 50/10) buyruğunu okudu. Ona dedi ki: Ey müminlerin emiri, bunu mushaftan kazıyalım mı? diye sorunca, o: Hayır, artık bugün Kur'ân'da bir değişiklik olmaz. Ebu Bekr dedi ki: Bu ifadenin anlamı şu ki;

o mushafta yazılı olana dönmüş ve doğru olanın o olduğunu kabullenmiş olup, daha önce kullanmış olduğu -belki de kasti olmayan- o yanlış ifadeyi çürütmüş olmaktadır.

"(المنضود): **Meyveleri birbirine girmiş"** öncekileri de, sonrakileri de üs tüste yüklenmek suretiyle birbiri üstüne gelmiş demektir. Bundan dolayı da onun açığa çıkan dalları görülmeyip, aksine sıkı sıkıya dizilmiş olur. "(النُّضْد): Üstüste iyice istif etmek" demektir. "(المنضّد): Üstüste iyice dizilmiş" anlamındadır. en-Nâbiğa da şöyle demiştir:

خَلَتْ سَبِيلَ أَتِيٍّ كَانَ يَحْبِسُهُ ورَفَّعَتْهُ إِلَى السَّجْفَيْنِ فَالنَّضَدِ

"Kendisini alıkoyan (bir engel varken) açtı yolunu küçük ırmağın
Ve onu evin önündeki iki perdeye doğru gelmesini sağladı, sonra da tepeden tırnağa kadar meyve ve yaprakla dolu (ağaca ulaştırdı.)"

Mesrûk dedi ki: Cennetin ağaçları kökünden dallarına kadar hepsi üstüste yığılmış meyvelerle doludur. (Cennetlik kişi) bir meyve yedi mi onun yerine ondan daha güzeli gelir.

"Yayılmış gölgelerde" yani devamlı kalıcı, gitmeyen ve güneşin de ortadan kaldırmadığı gölgede. Yüce Allah'ın: *"Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığına bakmaz mısın? Dileseydi onu hareketsiz kılardı."* (el-Furkan, 25/45) buyruğuna benzemektedir. Bu ise sabah vaktinde olur ki, sözkonusu bu vakit daha önce belirtilen âyetin tefsirinde geçtiği üzere, ortanın iyice aydınlanmasından, güneşin doğuşuna kadar olan vakittir. Cennetin her tarafı gölgeliktir, onunla birlikte bir güneş yoktur.

er-Rabî b. Enes dedi ki: Bu gölge ile Arşın gölgesini kastetmektedir. Amr b. Meymun da: Bu gölge yetmişbin yıllık mesafedir, demiştir. Ebu Ubeyde dedi ki: Araplar uzun zamana, uzun ömre ve kesintisi olmayan herbir şeye "memdûd: uzayıp giden (meâlde: yayılmış)" derler. Lebid dedi ki:

غَلَبَ الْعَزَاءَ وكنتُ غيرَ مُغَلَّبٍ دَهرٌ طويلٌ دائِمٌ مَمْدودُ

"Baki kalmayı [1] yenik düşürdü, halbuki ben yenik düşürülen birisi değildim,
Uzun, sürekli ve uzayıp giden bir zaman."

(1) Beyitin ikinci kelimesi olan "el-azâ" burada uygun bir anlam ifade etmediğinden et-Taberî, XXVII, 183'deki şekile uygun olarak "el-beka" kelimesine göre tercüme edilmiştir.

Tirmizi'nin, *Sahih*'inde ve başka eserlerde Ebu Hureyre'nin Peygamber (sav)'dan rivayet ettiği hadiste şöyle denilmektedir: "Cennette suvarinin gölgesinde yüzyıl boyunca yol aldığı halde gölgesini bitiremeyeceği bir ağaç vardır. (1) Arzu ederseniz **"yayılmış gölgelerde"** buyruğunu okuyunuz."(2)

"Ve sürekli akan" asla kesilmeden akıp duran **"su yanında."**

(**"Sürekli akan"** anlamındaki kelimenin kökünü teşkil eden): "(السَّكْب) Dökmek, akmak" demektir. "(سكبه سَكْباً): Onu döktü, dökmek" denilir. "(السُّكُوب): Dökülüş" anlamındadır. Bu bakımdan; "(سَكَب سُكُوباً): Döktü, döküş" ve "(آنْسَكَبَ آنسكاباً): döküldü, dökülüş" denilir.

Gece ve gündüz ve yatakları olmaksızın sürekli akan, akışı da asla kesintiye uğramayan akıp duran su demektir. Araplar çölde yaşarlar ve sıcak ülkede bulunuyorlardı. Ülkelerinde ırmaklar çok az bulunurdu. Suya ancak kovalarla ve bu kovaları bağladıkları halatlarla ulaşabiliyorlardı. Cennette bundan farklı bir nimet onlara vaadolundu, onlara dünyada bilinen, kırlarda güzelce vakit geçirmenin yolları anlatıldı. Bunlar da ağaçlar, ağaçların gölgeleri, sular, ırmaklar ve bunların kesintisiz akmaları ile gerçekleşecek şeylerdir.

Yaz ve kış meyvelerinin kesintiye uğradığı gibi o meyvelerin hiçbir zaman **"ardı arkası kesilmez"** dünya meyveleri gibi kendilerine yasak konulmayarak **"ve asla men olunmaz pekçok meyve"** vardır. Yani bu meyveler ülkelerinde gördükleri gibi az, nadir bulunacak şeyler olmayacaktır.

"Ve asla men olunmaz" ifadesinin o meyveleri almak isteyenler diken, uzaklık yahut bahçe duvarı gibi şeylerle engellenmez. Aksine kulun canı o meyveyi çekti mi onu alıverecek şekilde ona yaklaşıverir. Nitekim yüce Allah: *"Gölgeleri üzerlerine yakın olup meyveleri ise alabildiğine boyun eğdirilmiş halde olacaktır."* (el-İnsan, 76/14) diye buyurmaktadır.

Zamanla ardı arkası kesilmeyecek ve değeri şart koşulmak suretiyle alıkonulmayacak, anlamında olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Yükseltilmiş döşekler üzerinde olacaklardır" buyruğu ile ilgili olarak Tirmizi, Ebu Said'den, o da Peygamber (sav)'dan yüce Allah'ın: **"Yükseltilmiş döşekler üzerinde olacaklardır"** buyruğu hakkında şöyle buyurduğu-

(1) *Müslim*, IV, 2175 (Ebu Hureyre'den); 2176 (Sehl b. Sa'd ile Ebû Said el-Hudri'den); *Buhârî*, III, 1187 (Enes'ten), V, 2398 (Sehl b. Sa'd ile Ebû Said'den); *Tirmizi*, IV, 671, (Ebu Hureyre'den); *Müsned*, II, 257, 418, 452, 462 469, (Ebu Hureyre'den)

(2) *Buhârî*, IV, 1851; *Tirmizî*, V, 400; *Dârimî*, II, 435; *İbn Mâce*, II, 1450; *Müsned*, II, 438, 482.

nu rivayet etmektedir: "Bu döşeklerin yüksekliği hiç şüphesiz sema ile yer arası gibi beşyüz yıllık mesafe olacaktır." (Tirmizi) dedi ki: Garib bir hadistir. Biz bunu ancak Rişdin b. Sad yoluyla gelen bir hadis olarak biliyoruz.[1]

Bazı ilim adamları da bu hadisin tefsirinde şöyle demişlerdir: **"Döşekler"** dereceler hakkındadır. Dereceler arasındaki mesafe ise yer ile gök arası gibidir.

Buradaki **"döşekler"**den kastın -daha önce kendilerinden sözedilmediği halde- cennetteki kadınlardan kinaye olduğu da söylenmiştir. Çünkü yüce Allah'ın: **"Yükseltilmiş döşekler"** buyruğu buna delâlet etmektedir, zira döşekler kadınların bulundukları yeri ifade eder. O halde: Güzellikleri ve mükemmellikleri itibariyle oldukça yüksek değerli kadınlar da vardır, demektir. Buna delil de yüce Allah'ın: **"Şüphesiz Biz onları yeniden yarattık"** buyruğudur. Biz onları mükemmel bir şekilde ve yeniden harikulade güzellikte yarattık, demektir. Araplar kadına "firaş (döşek)", "libâs (elbise)" ve "izar" adını verirler. Nitekim yüce Allah da: *"Onlar (o kadınlar) sizin elbisenizdir"* (el-Bakara, 2/187) diye buyurmaktadır.

Diğer taraftan: Bu açıklamaya göre bu kadınlardan kasıt el-huru'l-Îndir. Biz onları bir anneden doğmaksızın yarattık, demektir. Maksadın Âdemoğlu kadınları oldukları da söylenmiştir. Biz onları yeniden yarattık demektir ki, bu da onların gençlik haline ve mükemmel güzelliğe döndürülmeleri demektir. Yani yaşlı kadını da, genç olanları da aynı şekilde yarattık. Onlardan daha önce sözedilmediği halde zamir ile sözkonusu edilmiş olmaları bu kadınların da Ashabu'l-yemin arasına girmelerinden dolayıdır. Çünkü -az önce de geçtiği gibi- **"döşekler"** kadınlardan kinayedir.

Peygamber (sav)'dan da yüce Allah'ın: **"şüphesiz Biz onları yeniden yarattık"** buyruğu hakkında: "Dul da, bakire de onlardan olacaktır" diye buyurduğu rivayet edilmiştir.[2]

Um Seleme (r.anha) dedi ki: Peygamber (sav)'a yüce Allah'ın: **"Şüphesiz Biz onları yeniden yarattık da onları hem bakireler kıldık, hem eşlerine düşkünler ve hep bir yaşta"** buyruğu hakkında soru sordum, şöyle buyurdu: "Ey Um Seleme! Burada sözü edilen kadınlar dünya hayatında oldukça yaşlı, saçları ağarmış, gözleri aydınlıkta iyi seçemeyen, gözleri çapaklı kadınlardır. Allah yaşlı hallerinden sonra onları olgunlukları itibariyle aynı zamanda doğmuş ve birbirine yaşıt kadınlar olarak yaratacaktır."[3] Bu hadisi en-

(1) *Tirmizi*, IV, 679, V, 401; *Müsned*, III, 75.

(2) Kaynağını tespit edemedik. Esasen meşhur müfessirimiz meçhul bir siga (tamrid sigası) kullanarak, hadisin sıhhatinden emin olmadığına işaret etmektedir.

(3) Taberâni, *Evsat*, III, 279; Heysemi, *Mecmâ;* VI, 119, X, 417-418, ravilerinden-Süleyman b. Ebi Kerime'nin zayıf olduğu kaydıyla-.

Nehhas, Enes'ten gelen bir rivayet olarak senediyle şöylece kaydetmektedir: Bize Ahmed b. Amr anlattı dedi ki: Bize Amr b. Ali anlattı, dedi ki: Bize Ebu Asım, Musa b. Abide'den anlattı, o Yezid er-Rukaşi'den, o Enes b. Malik'ten (diye rivayet etti). Enes hadisi (Peygamber -sav-'a) ref' ederek (nisbet ederek): **"Şüphesiz Biz onları yeniden yarattık"** buyruğu hakkında dedi ki: "Bu kadınlar gözleri aydınlıkta seçemeyen, gözleri çapaklı, dünyada iken gözleri aydınlıktan kamaşan, gözleri çapaklanmış kocakarı kadınlardır."(1)

el-Müseyyeb b. Şerik dedi ki: Peygamber (sav) yüce Allah'ın: **"Şüphesiz Biz onları yeniden yarattık"** âyeti hakkında dedi ki: "Bu sözü edilen kadınlar dünya hayatındaki kocakarılardır. Allah onları yeni bir yaratılış ile yeniden var edecektir. Kocaları kendilerine her yaklaştığında onların bakire olduklarını göreceklerdir." Âişe (r.anhâ) bu sözleri duyunca: Vay çekilecek acılara, ağrılara! diye söylenmiş, bunun üzerine Peygamber (sav) ona: "Orada ağrı, sızı diye bir şey olmayacaktır" diye buyurmuştur. (2)

"(عُرُباً): Eşlerine düşkünler" lafzı (عَرُوب): "Eşine düşkün" lafzının çoğuludur. İbn Abbas, Mücahid ve başkaları şöyle demişlerdir: Bu kocalarına aşık olan kadınlar anlamındadır. Yine İbn Abbas'tan gelen rivayete göre bu, sevgisini güzel sözlerle ifade eden çok seven kadın demektir. İkrime de: Nazlı ve naz yapan kadın, diye açıklamıştır. İbn Zeyd de: Bu (anlamı ile) Medinelilerin şivesinde böyledir, demiştir. Lebid'in şu beyitinde de bu anlamdadır:

الخِبَاءِ عَرُوبٌ غيرُ فاحِشَةٍ رَيّا الروادِفِ يَغْشَى دُونَها البصرُ

"Çadırda çirkin (sözlü) olmayan nazlı birisi vardır,
Kokusu hoştur onun, onun önünde göz kamaşır."

Mekkelilerin şivesinde ise bu anlamda; "(الشَّكلة): "Nazlı kadın" denilir. Yine Zeyd b. Eslem'den, sözleri güzel kadın anlamındadır, diye açıkladığı nakledilmiştir.

Yine İkrime'den ve Katade'den: (العُرُب) lafzını "eşlerine sevgilerini izhar eden kadınlar" diye açıkladıkları nakledilmiştir. Bunun kökü, açık seçik ifadelerle maksadını açıkladı, anlamındaki (أعرب)'den gelmektedir. Buna göre: "(العروب) Kocasına olan sevgisini güzel sözlerle, nazlı edalarla açığa vuran kadın" anlamındadır.

(1) Taberî, *Tefsir,* XXVII, 186.

(2) Müseyyeb b. Şerîk, A'meş'ten rivayetlerde bulunan bir kişi olup, metrûk bir râvidir. Yani hadisleri alınmaz. (Bk. İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ,* III, 121; Zehebî, *Mîzân,* VI, 429, v.s.)

Bunun, kocasının kendisinden daha da zevk ve lezzet alması için, kocasına sevgi ile itaat eden güzel kadın, demek olduğu da söylenmiştir.

Cafer b. Muhammed babasından, o dedesinden şöyle dediğini rivayet etmektedir. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "(عُرُبًا): **Eşlerine düşkünler"** buyruğu; "(كلامهنّ عربيّ): "Konuşmaları Arapçadır" demektir. (1)

Hamza ve Âsım'dan rivayetle Ebu Bekr bu kelimeyi "ra" harfi sakin olarak okumuşlar, diğerleri ise ötreli okumuşlardır. Her iki şekil de "feûl" veznindeki kelimelerin çoğulunda mümkündür.

"Ve hep bir yaşta." Aynı tarihlerde doğmuş ve aynı yaşta olmak üzere otuzüç yaşında olacaklardır. Yaşıt olan kadınlar hakkında: (أتراب) denilirken, erkekler hakkında da "(أقران): Akran" denilir.

Araplar kadınlar arasında çocukluk yaşını aşmış ve yaşlılık dönemine henüz girmemiş kadınlara daha çok meylederlerdi.

Bu lafzın, "birbirine benzer ve birbirine yakın şekillerde" anlamına geldiği de söylenmiştir ki, bu açıklamayı Mücahid yapmıştır.

es-Süddî de şöyle açıklamıştır: Bunlar huyları itibariyle birbirine yakındır. Aralarında kin ve kıskançlık olmayacaktır, demektir.

"Ashabu'l-yemîn için" buyruğu hakkında denildi ki: Huru-l-În, es-Sâbikûn (ileri geçenler) içindir. **"Yaşıtlar ve eşlerine düşkün olanlar"** ise Ashâbu'l-yemin içindir.

"Öncekilerden de çok vardır, sonrakilerden de çok vardır" buyruğu ile daha önce geçen **"Ashabu'l-yemin, ne Ashabu'l-yemindir"** buyruğuna atıfta bulunulmaktadır. Yani onlar arasında **"öncekilerden de çok vardır, sonrakilerden de çok vardır"** bunun anlamına dair açıklamalar da daha önce geçmiş bulunmaktadır.

Ebu'l-Aliye, Mücahid, Ata b. Ebi Rebah ve ed-Dahhak şöyle demişlerdir: **"Öncekilerden de çok vardır"** buyruğundan kasıt, bu ümmetin ilkleridir. **"Sonrakilerden de çok vardır"** buyruğunda da kasıt bu ümmetin sonra gelenleridir. Buna da İbn Abbas'tan: **"Öncekilerden de çok vardır, sonrakilerden de çok vardır"** âyeti ile ilgili olarak Peygamber (sav)'ın: "Hepsi de benim ümmetimdendir." buyruğu delil teşkil etmektedir.(2)

el-Vâhidî dedi ki: Cennetlikler iki eşit kısımdır. Bunların yarısı geçmiş ümmetlerden, diğer yarısı da bu ümmetten olacaktır.

Ancak bu görüşü İbn Mace'nin *Sünen*'inde, Tirmizi'nin *Cami*'inde, Burey-

(1) İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 293; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, VI, 322, rivayetin zayıf ve munkatı' olduğunu kaydederek.
(2) Taberî, *Tefsir*, XXVII, 191;

de b. Hasîb (r.a)'dan kaydettikleri şu rivayet reddetmektedir. Bureyde dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Cennetlikler yüzyirmi saf olacaktır. Bunların sekseni bu ümmetten, kırkı ise diğer ümmetlerden olacaktır. Ebu İsa dedi ki: Bu hasen bir hadistir.(1)

"(ثُلَّةٌ): **Çok vardır"** buyruğu ya mübtedâ olarak merfudur, veya sıfat harfinin haberinin hazfedilmesi dolayısıyla merfu gelmiştir, takdiri de şu şekildedir: "(لأصحاب اليمين ثلتان : ثلة من هؤلاء وثلة من هؤلاء): Ashabu'l-yeminin iki kalabalık grubu vardır. Bunların birisi bunlardan, diğeri de öbürlerindendir." İkinci görüşe göre öncekiler geçmiş ümmetlerden, sonrakiler de bu ümmetten olacaklardır.

وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ ۙ مَا أَصْحَابُ الشِّمَالِ ﴿٤١﴾ فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ
﴿٤٢﴾ وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ ﴿٤٣﴾ لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ ﴿٤٤﴾ إِنَّهُمْ كَانُوا
قَبْلَ ذَٰلِكَ مُتْرَفِينَ ﴿٤٥﴾ وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ ﴿٤٦﴾
وَكَانُوا يَقُولُونَ أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ
﴿٤٧﴾ أَوَآبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ ﴿٤٨﴾ قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ ﴿٤٩﴾
لَمَجْمُوعُونَ إِلَىٰ مِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٥٠﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيُّهَا الضَّالُّونَ
الْمُكَذِّبُونَ ﴿٥١﴾ لَآكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ ﴿٥٢﴾ فَمَالِئُونَ مِنْهَا
الْبُطُونَ ﴿٥٣﴾ فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ ﴿٥٤﴾ فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ
﴿٥٥﴾ هَٰذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ ﴿٥٦﴾

41. Ashâbu'ş-şimal, ne bedbaht Ashabu'ş-şimaldir!.
42. Beyinlerine kadar işleyen bir sıcaklıkta ve son derece kaynamış suda,
43. Kapkara bir gölgededirler.
44. O serin de değildir, faydası da yoktur.

(1) *Tirmizi*, IV, 683; *Dârimî*, II, 434; *İbn Mâce*, II, 1434; *Müsned*, V, 355, 361.

45. Çünkü bunlar, daha önce nimetlere gark olmuş, refahtan göz leri dönmüş kimselerdi.
46. O büyük günah üzerinde de ısrar ederlerdi.
47. Ve: "Biz ölüp toprak ve kemik olduktan sonra mı, gerçekten biz mi tekrar diriltileceğiz?" derlerdi.
48. "Ya önceki babalarımız da mı diriltilecek?"
49. De ki: "Muhakkak öncekiler de, sonrakiler de,
50. "Bilinen bir günün belli bir vaktinde elbette toplanacaklardır.
51. "Sonra gerçekten sizler ey sapıklar, yalanlayıcılar,
52. "Siz elbette zakkum ağacından yiyeceksiniz,
53. "Ve o ağaçtan karınlarınızı doyuracaksınız.
54. "O yediğinizin üzerine de kaynamış sudan içeceksiniz.
55. "İçtikçe kanmama hastalığına uğramış develerin içişi gibi içeceksiniz."
56. İşte bu, kıyamet günü kendilerine çekilecek ilk ziyafetleridir.

"Ashabu'ş-şimal, ne bedbaht ashabu'ş-şimaldir!" buyruğu ile yüce Allah cehennemliklerin konaklarını sözkonusu etmektedir. Onlara "Ashabu'ş şimal" adını vermesinin sebebi, amel defterlerini sol taraflarından alacak olmalarıdır. Daha sonra yüce Allah onların uğrayacakları bela ve azabın büyüklüğünü sözkonusu ederek: **"Ashabu'ş-şimal, ne bedbaht Ashabu'ş-şimaldir. Beyinlerine kadar işleyen bir sıcaklıkta**(dırlar)" diye buyurmaktadır. Bu buyruktaki "es-semûm" (mealde: beyinlerine kadar işleyen sıcaklık"); vücudun ve derinin gözeneklerinden içeriye doğru giren sıcak rüzgar demektir. Burada maksat ateşin sıcağı ve onun kavuruculuğudur.

"Ve son derece kaynamış suda." Harareti en ileri dereceye kadar ulaşmış bir suda (Hamim) demektir. Ateş ciğerlerini ve bedenlerini yakacağı vakit, onlar bu kaynamış suya koşacaklardır. Tıpkı ateşten o ateşin sıcağını söndürmek için suya koşup giden gibi. Ancak o suyun son derece sıcak ve kaynamış olduğunu görecektir. Daha önce el-Kıtal (Muhammed) Sûresi'nde: *"Ve bağırsaklarını paramparça eden kaynar sudan içirilen kimseler."* (Muhammed, 47/15) buyruğu geçmiş bulunmaktadır.

"Kapkara bir gölgededirler." Onlar aşırı sıcaktan bu gölgeye koşup sığınmaya çalışacaklardır. Tıpkı dünyadakilerin yaptığı gibi yapacaklar, fakat sığındıkları bu gölgenin **"Yahmûm"**dan olduğunu göreceklerdir. Bu da cehennem dumanından son derece siyah bir gölgedir. Bu açıklama İbn Abbas, Mücahid ve başkalarından rivayet edilmiştir. Aynı şekilde sözlükte **"el-Yahmûm"** son derece siyah demektir. O halde bu lafız: (الحَمّ)'den gelen "yef'ûl" vezninde bir kelimedir ki, bu da ateşin yakması ile siyahlaşmış iç yağı demektir.

Bu lafzın "kömür" demek olan: (الْحُمَم)'den geldiği de söylenmiştir.

ed-Dahhak dedi ki: Cehennem ateşi de siyahtır, oradakiler de siyah olacaklardır. Onun içindeki herşey de siyahtır.

Yine İbn Abbas'tan gelen rivayete göre cehennem ateşi siyahtır. İbn Zeyd dedi ki: "Yahmûm" cehennemde bir dağın adıdır. Cehennemlikler onun gölgesine sığınmaya çalışacaklardır.

Fakat, **"o serin de değildir."** Aksine o sıcak olacaktır. Zira bu, cehennem kıyısından gelen bir dumandan olacaktır.

"Faydası da yoktur" ed-Dahhak'tan tatlı (bir gölge) olmayacaktır, diye açıkladığı nakledilmiştir. Said b. el-Müseyyeb: Görünüşü güzel değildir demektir, diye açıklamıştır. Esasen hayır namına bir özelliği bulunmayan her şey, **"kerîm değildir."**

Bir açıklamaya göre **"kapkara bir gölgededirler"** yani onlar cehennemden bir gölgededirler ve bununla azab edileceklerdir. Yüce Allah'ın: *"Onların üzerlerinde de ateşten tabakalar ve altlarında da tabakalar vardır."* (ez-Zümer, 39/16) buyruğunda olduğu gibi.

"Çünkü bunlar daha önce nimetlere gark olmuş, refahtan gözleri dönmüş kimselerdi." Yani onların bu cezayı hakedişlerinin sebebi, dünyada iken haram ile istifâde eden kimseler olmalarıdır.

Buyruktaki **"el-mütref"** İbn Abbas ve başkalarından nakledildiği üzere, nimetler içerisinde bulunan kimse demektir. es-Süddî: "(مُتْرَفِينَ): Nimetlere gark olmuş" yani şirk içerisinde bulunan kimselerdi demektir, diye açıklamıştır.

"O büyük günah üzerinde de ısrar ederlerdi." Şirk üzere devam ederlerdi. el-Hasen, ed-Dahhak ve İbn Zeyd'den böyle açıkladıkları nakledilmiştir. Katade ve Mücahid dedi ki: Büyük günah, kendisinden tevbe etmedikleri günahtır.

eş-Şâbî: Bu ğamus yeminidir, demiştir. Bu da büyük günahlardandır, demiştir. (حَنِثَ في يمينه): Yemininde durmadı" yani yerine getirmeyip geri döndü denilir. Onlar, öldükten sonra diriliş yoktur, putlar Allah'ın ortaklarıdır, diye yemin ediyorlardı. İşte yeminlerinde durmayışları da budur. Yüce Allah onların bu halini: *"Onlar var güçleriyle: Ölecek bir kimseyi Allah diriltmez diye Allah'a yemin ettiler"* (en-Nahl, 16/38) diye haber vermektedir. Peygamber (sav) ile ilgili haberde de: "(يتحنث في حِرَاء): Hira dağında ibadete çekilirdi [1] denilmektedir. Yani Günah demek olan "hins"i kendisinden kaldıracak işler yapardı, demektir.

(1) İbn Kesir, *Tuhfetu't-Tâlib*, 3, 4479.

"Ve: Biz ölüp... sonra mı, gerçekten biz mi tekrar diriltileceğiz, derlerdi." Bu sözleriyle onlar öldükten sonra dirilişin uzak bir ihtimal olduğunu ifade etmiş ve öldükten sonra dirilişi yalanlamış oluyorlardı.

Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: Ey Muhammed onlara **"de ki muhakkak"** atalarınızdan **"öncekiler de, sonrakiler de"** ve bizzat sizler de **"bilinen bir günün"** kıyamet gününün **"belli bir vaktinde elbette toplanacaklardır."**

Buyruk yemin anlamını ihtiva etmektedir. Yüce Allah'ın: "(لَمَجْمُوعُونَ): **Elbette toplanacaklardır"** buyruğunun başına "lam" harfinin gelmiş olması mana itibariyle yemin olduğunun delilidir. Yani gerçekten yemin ile bildiriyorum ki; muhakkak sizler -sizin batıl yemininizin aksine- toplanacaksınızdır. **"Sonra gerçekten sizler ey"** hidayetten uzaklaşıp **"sapanlar"** ve öldükten sonra dirilişi **"yalanlayıcılar siz elbette zakkum ağacından yiyeceksiniz."**

Zakkum ağacı görünüşü ve tadı çok çirkin bir ağaçtır. Bu ağaç daha önce es-Saffat Sûresi'nde (37/62. âyet ve devamında) sözkonusu edilmiş olan ağaçtır.

"O ağaçtan karınlarınızı dolduracaksınız." Çünkü buyruk: Sizler ağaçlar arasından Zakkum ağacı diye bilinen bir ağaçtan yiyeceksiniz, demektir. Bununla birlikte (bu buyrukta) ilk olarak gelen: (مِن)'in zâid olması ve mefulün hazfedilmiş olması da mümkündür. Sanki yüce Allah: **"Siz elbette zakkum ağacından"** bir yemek **"yiyeceksiniz"** diye buyurmuş gibidir.

"(مِنْ زَقُّومٍ): **Zakkumdan"** buyruğu **"ağaç"**ın sıfatıdır. Sıfatın başına gelmiş olan cer harfinin zaid olduğu kabul edilecek olursa, o vakit manaya göre bu, nasb ile okunur. Yahutta lafza göre cer ile okunur. Şâyet mefulün hazfedilmiş olduğu takdir edilirse, o vakit sıfat, ancak cer mahallinde olur.

"O yediğinizin" yani Zakkumun yahut yemeğin ya da ağacın; - "(عَلَيْهِ): **Üzerine"** lafzında zamirin müzekker (eril) olarak gelmesi zamirin merciinin hem müzekker, hem müennes (dişil) olarak kullanılabilmesinden dolayıdır.-

"Kaynamış sudan içeceksiniz." Bu da oldukça ileri derecede kaynamış olan su demektir ki, cehennemliklerin vücudundan akan irindir. Yani yiyecekleri Zakkumun harareti aşırı açlıkla birlikte onları oldukça susatacak ve susuzluklarını gidereceğini sandıkları bir sudan içecekler, o suyun da son derece kaynamış ve sıcak su olduğunu göreceklerdir.

"İçtikçe kanmama hastalığına uğramış develerin içişi gibi içeceksiniz" buyruğundaki: "(شُرْبَ): İçiş" lafzını Nâfî, Âsım ve Hamza "şın" harfini ötreli olarak, diğerleri ise üstün okumuşlardır. Her ikisi de güzel iki şivedir. Çünkü Araplar: "(شَرِبت شُرْباً وشَرْباً وشِرباً وشُرُباً): İçiş içtim" derler (ve bu masdarı dört şekkilde kullanırlar).

Ebu Zeyd dedi ki: Ben Arapların (bu kelimeyi) "şın" harfini hem ötreli, hem üstün, hem de kesreli olarak söylediklerini duydum. Fakat sahih şekliyle mastar üstün ile söyleyiştir. Çünkü üç harfli bütün mastarların asıl vezni "fa'lun" şeklinde gelir. Nitekim bunun bir defalık yapış kalıbı (binâi merre) kullanılacak olursa "fa'letun" denilir. "(شَرْبة): Bir içiş" gibi. Ötreli kullanılışı ise isimdir. Bir diğer açıklamaya göre üstün şekli de ismi (ötreli şekli) de iki ayrı mastardır. Buna göre "şerb"in benzeri "ekl" olur. "Şurb"in benzeri "zukr" olur: "şirb" şeklinde kesreli söylenişi ise içilen şey demek olur. "Tıhn"in öğütülmüş şey anlamına geldiği gibi.

"(الهِيم): Hastalığı sebebiyle içtikçe suya kanmayan susamış develer" demektir. Bu açıklama İbn Abbas, İkrime, Katade, es-Süddî ve başkalarından nakledilmiştir. Yine İkrime: Bunlar hasta develer anlamındadır, demiştir.

ed-Dahhak ta şöyle demiştir: Bu oldukça aşırı derecede susuzluk çekmelerine sebeb olan bir hastalığa yakalanmış olan develer demektir. Bunun tekili: (أَهْيَم) şeklinde gelir, bu hastalığa yakalanmış dişi develere: (هَيْماء) denilir. Bu hastalığın adı da: (الهُيَام)'dir. Kays b. el-Mülevveh şöyle demiştir:

يقال بِه داء الهُيَامِ أصابه وقد علِمت نفسي مكانَ شِفائِها

"O suya kanamama hastalığına yakalanmıştır deniyor,
Ancak nefsim nerede şifa bulacağını bilmektedir."

Yine: "(قوم هِيم): "Susuz kimseler" demektir. "(قد هاموا هُيَاماً): Susadılar, susamak" anlamındadır. Araplar arasından bu durumda olan develer hakkında (هائم وهائمة) diyenler vardır, çoğulu da (هيم) şeklindedir. Şair Lebid şöyle demiştir:

أَجَزْتُ إلى معارِفِها بِشُعْثٍ وأَطْلَاحٍ مِن العِيدِيِّ هِيم

"Yorgunluklarını ve kötü hallerini yüzlerinden
Ve oldukça cılız düşmüş "îdî" diye bilinen son derece susamış develerinin hallerinden anladım."

ed-Dahhak, el-Ahfeş, İbn Uyeyne ve İbn Keysan şöyle demişlerdir: Bu kumlu, yumuşak arazi demektir. Yine İbn Abbas'tan gelen rivayete göre: Bu develer suya doymayan kumluğun suyu emmesi gibi su içerler.

el-Mehdevî dedi ki: Suya kanmayan her deveye ve suya doymayan her kuma: (أهيم) ile: (هيماء) denilir.

es *Sıhah*'ta da şöyle denilmektedir: "(الهُيام): İleri derecedeki susuzluk" demektir. "Aşktan bir çeşit delilik" anlamına da gelir. Develerin yakalandığı ve bundan dolayı yerde otlamaksızın gelişigüzel gitmelerine sebeb teşkil eden bir hastalık anlamına da gelir. O bakımdan: (الهُيام): Otlakta gelişigüzel dolaşan, otlamayan hasta dişi deve" denilir. (الهيماء): Suyu bulunmayan dağ geçidi" demektir. Fethalı olarak: "(الهَيام) Yumuşaklığı dolayısıyla birbirini tutmayan, elde durmayan "kum" demektir, çoğulu (هِيم) diye gelir. "(قَذال وقُذُل): Kafa, kafalar" gibi. Kesreli olarak: "(الهِيام): Susamış develer" demek olup, tekili (هيمان) diye gelir." (ناقة هيماء): Susamış dişi deve" demektir. Tıpkı: "(عطشان وعطشى): Susamış erkek, susumış kadın" gibi.

"İşte bu kıyamet günü kendilerine çekilecek ilk ziyafetleridir." Yani gelen misafirlere ikram olmak üzere hazırlanan sofra gibi onlara hazırlanacak rızıkları budur.

Bu ifadede bir tehekküm (alay) vardır. Yüce Allah'ın: *"Onlara can yakıcı bir azabı müjdele!"* (Âl-i İmran, 3/21) buyruğu ile Ebu's-Sad ed-Dabbi'nin şu beyitinde olduğu gibi:

وكنا إذا الْجَبّارُ بالجيشِ ضافَنا جعلنا القَنا والمرهفاتِ له نُزْلا

"O zorba kişi, askerleriyle bize misafir geldi mi?
Kalın mızraklarımızla ince oklarımızı ona ikram ederdik."

Yunus b. Habib ve Ebu Amr'dan Abbas: "(هَذا نُزُلُهُمْ): İşte bu ... ilk ziyafetleridir" buyruğunu "ze" harfini sakin olarak okumuştur. Âl-i İmran Sûresi'nin son taraflarında (3/198. âyetin tefsirinde) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"Din (kıyamet) günü" amellerin karşılığının görüleceği gün demektir. Bu da (bu ikram onlara) cehennemde yapılacaktır demektir.

نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ ﴿٥٧﴾ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ﴿٥٨﴾ ءَأَنْتُمْ
تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ ﴿٥٩﴾ نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا
نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٦٠﴾ عَلَىٰ أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا
تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَىٰ فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾

57. Sizi Biz yarattık. O halde tasdik etmeniz gerekmez mi?
58. Dökmekte olduğunuz meniden Bana haber verin.
59. Onu siz mi yaratıyorsunuz? Yoksa yaratanlar Bizler miyiz?
60. Aranızda ölümü Biz takdir ettik ve kimse engel olamaz Bize;
61. Yerinize benzerlerinizi getirip değiştirmek ve sizi bilemediğiniz bir şekilde yeniden yaratmak hususunda
62. Andolsun ki, ilk yaratılışı bildiniz. İbretle düşünmeniz gerekmez mi?

"Sizi Biz yarattık. O halde tasdik etmeniz gerekmez mi?" Yani ölümden sonra dirilişi niye tasdik etmiyorsunuz? Çünkü tekrar yaratmak tıpkı ilkin yaratmak gibidir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Rızkınızı yaratan Bizleriz. İman etmeseniz dahi bunun sizin yiyeceğiniz olduğunu doğrulamalı değil misiniz?

Kadınların rahimlerine **"dökmekte olduğunuz meniden Bana haber verin. Onu siz mi yaratıyorsunuz."** Ondan insanı şekillendiren, yaratan sizler misiniz? **"Yoksa yaratanlar"** belirli bir ölçü ve miktar ile takdir edenler ve suret verenler **"Bizler miyiz?"** Bu da birinci âyette belirtilenler için onlara karşı bir delil getirme ve bir açıklamadır. Yani sizler onu yaratanların Bizler olduğunu kabul ve itiraf ettiğinize göre, öldükten sonra dirilişi de kabul ve itiraf ediniz.

Ebu's-Semmal, Muhammed b. es-Semeyka' ve Eşheb el-Ukaylî, **"dökmekte olduğunuz meni"** -anlamındaki buyruğun "te" harfini ötreli değil de ; (تَمْنُونَ) şeklinde üstün olarak okumuşlardır. Bunlar da iki ayrı söyleyiştir. "(أَمْنَى ومَنَى): Menisini döktü" ile (أَمْذَى ومَذَى): mezisi geldi" denilir. Muzari şekilleri de -sırasıyla-: (يُمنِي ويَمنِي ويُمذِي ويَمذِي) diye gelir.

el-Maverdi dedi ki: Kanaatimce bu iki kullanım şeklinin anlamı, farklı olabilir. Bu durumda: (أَمْنَى) şekli cima sonucu meni gelmesini, (مَنَى) ise ihtilam esnasında meninin gelmesini ifade ediyor olabilir.

Meni'ye bu ismin veriliş sebebi ile ilgili iki açıklama yapılmıştır. Birincisine göre akıtılması anlamına gelen "imnâ"sından dolayı, ikincisine göre ise takdir edilmesi dolayısıyla bu isim verilmiştir. Ağırlık ölçüsü olarak kullanılan "el-mena" da buradan gelmektedir. Çünkü o belli ağırlığın miktarını ifade eder. "Meni" de aynı şekilde hilkatin şekillenmesi için doğru ve yeterli bir miktardır.

"Aranızda ölümü Biz takdir ettik." Bu da bir delillendirmedir. Yani öldürmeye kadir olan yaratmaya da kadirdir. Yaratmaya kadir olan öldükten sonra diriltmeye de kadirdir.

Mücahid, Humeyd, İbn Muhaysın ve İbn Kesir - **"takdir ettik"** anlamındaki buyruğu "dal" harfini şeddesiz olarak (قدرنا) diye okumuşlar, diğerleri ise şeddesiz okumuşlardır.

ed-Dahhak: (Ölümü takdir ile): Semadakiler ile yeryüzündekiler arasında eşitlik kıldık demektir, diye açıklamıştır. Hükmettik diye açıklandığı gibi, yazıp takdir ettik diye de açıklanmıştır. Anlamlar birbirine yakındır. Aziz ve celil olan Allah'tan başka hiçbir kimse baki değildir.

"Ve kimse engel olamaz bize; Yerinize benzerlerinizi getirip değiştirmek... hususunda" Yani Biz sizin benzerlerinizi yerine getirip değiştirmeyi isteyecek olursak, kimse Bizim önümüze geçemez, kimse Bizi yenik düşüremez.

"Kimse engel olamaz Bize" buyruğu kimse Bizi yenik düşüremez, anlamındadır.

et-Taberi dedi ki: Yani siz öldükten sonra sizin cinsinizden, sizin benzerlerinizi değiştirmek suretiyle aranızda ölümü takdir edilenler Bizleriz. Ecellerimiz hususunda da kimse Bizim önümüze geçemez. Ölümü sonra takdir edilmiş olan erken, erken takdir edilmiş olan ise sonraya kalmaz, demektir.

"Ve sizi bilmediğiniz bir şekilde yeniden" çeşitli suret ve şekillerde **"yaratmak hususunda"** da kimse Bize engel olamaz.

el-Hasen dedi ki: Sizden önceki birtakım kavimlere yaptığımız gibi, sizi maymun ya da domuzlara dönüştürmemizi kimse engelleyemez. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Öldükten sonra dirilteceğimiz vakit sizleri dünyadaki suretlerinizden başka şekilde yaratmamızı engelleyemez. Böylelikle mümin yüz aklığıyla güzelleşecek, kâfir de yüzünün karalığıyla çirkinleşecektir.

Said b. Cübeyr dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Bilemediğiniz bir şekilde"** buyruğu şu demektir: Berahut'ta kırlangıçları andıran siyah kuşların kursaklarında olacaklar. Berahût ise Yemen'deki bir vadi adıdır.

Mücahid dedi ki: **"Bilemediğiniz bir şekilde"** buyruğu ne şekilde istersek öyle yaratırız demektir. Anlamın Biz bilmediğiniz bir alemde ve bilmediğiniz bir yerde sizi yeniden yaratacağız demek olduğu da söylenmiştir.

"Andolsun ki ilk yaratılışı bildiniz." Yani siz önceleri bir varlık olarak ortada yokken nutfeden, sonra alakaden, sonra bir çiğnemlik etten yaratıldınız. Bu açıklama Mücahid ve başkalarından rivayet edilmiştir. Katade ve ed-Dahhak: Adem (a.s)'ın yaratılışını kastetmektedir, demişlerdir.

"İbretle düşünmeniz gerekmez mi?" Niçin ibretle düşünmüyorsunuz, demektir.

Haberde şöyle denilmiştir: İlk yaratışı kendisi görmekte iken sonraki yaratışı yalanlayan kimseye hayret ki ne hayret!. Sonraki yaratışı tasdik etmekle birlikte, ebedi kalınacak yurt için çalışmayan kimseye de hayret doğrusu.

"(النَّشْأَة): **Yaratış"** lafzı genel olarak kasr ile okunmuştur. Mücahid, el-Hasen, İbn Kesir ve Ebu Amr ise med ile: (النَّشَاءَة) diye okumuşlardır. Buna dair açıklamalar daha önce el-Ankebut Sûresi'nde (29/20. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

أَفَرَءَيْتُم مَّا تَحْرُثُونَ ﴿٦٣﴾ ءَأَنتُمْ تَزْرَعُونَهُۥٓ أَمْ نَحْنُ ٱلزَّٰرِعُونَ ﴿٦٤﴾ لَوْ نَشَآءُ لَجَعَلْنَٰهُ حُطَٰمًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ ﴿٦٥﴾ إِنَّا لَمُغْرَمُونَ ﴿٦٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٦٧﴾

63. Ektiğiniz tohumdan Bana haber veriniz.
64. Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitirenler Bizler miyiz?
65. Dileseydik onu gerçekten henüz olgunlaşmadan çörçöp yapardık da siz hayret ederdiniz.
66. Gerçekten bizler borca batırıldık;
67. "Daha doğrusu biz mahrum bırakıldık" (derdiniz.)

"Ektiğiniz tohumdan Bana haber veriniz" buyruğu bir diğer delildir. Topraklarınızdan sürdüğünüz ve tohum ektiğiniz yerden Bana haber veriniz. Ektiğiniz o tohumu bitirenler ve onu ekin ve mahsul haline getirenler, böylelikle başak ve tane olmasını sağlayanlar sizler misiniz? Yoksa bunları yapanlar Bizler miyiz? Sizin bütün yaptığınız, yeri yarmak ve tohumu atmaktır. Başağın taneden çıkarılmasını yapanlar sizler olmadığını kabul ettiğinize göre, yerden ölülerin çıkartılıp, onların tekrar hayata döndürülmesini nasıl inkâr edersiniz?

Yüce Allah burada ekin ekmeyi onlara, ekinin bitirilmesini kendisine izafe etmekdir. Çünkü ekin onların fiili ile olup onların tercihleri ile ortaya çıkar. Ekinin bitirilmesi ise yüce Allah'ın fiili iledir. Ekin O'nun tercihi ile yetişir, onların tercihi ile değil.

Ebu Hureyre'nin, Peygamber (sav)'dan yaptığı rivayet te böyledir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Sizden hiçbir kimse ekini bitirdim demesin. Bunun yerine; yeri sürdüm (tohum ektim) desin. Çünkü

ekini bitiren yüce Allah'tır." Ebu Hureyre dedi ki: Siz yüce Allah'ın **"Onu siz mi bitiriyorsunuz? Yoksa bitirenler Bizler miyiz?"** buyruğunu duyma dınız mı?"(1)

Yere tohum saçan herkesin istiâzeden sonra **"Ektiğiniz tohumdan Bana haber veriniz"** âyetini okuduktan sonra:

بل الله الزارع والمنبت والمبلغ ، اللهم صلّ على محمد ، وارزقنا ثمره ، وجنّبنا ضرره، وأجعلنا لأنعمك من الشاكرين ، ولآلائك من الذاكرين، وبارك لنا فيه يا ربّ العالمين

Hayır, bitiren, yeşerten, olgunlaştıran Allah'tır. Allah'ım Muhammed'e rahmet buyur, mahsulünü bize rızık olarak ver, zararını bizden uzak tut. Bi zi nimetlerine şükredenlerden, lûtuflarını hatırlayanlardan kıl. Ey âlemlerin Rabbi bunu bize bereketli kıl" diye dua eder.

Denildiğine göre bu ifade ve dua o ekinin kurt, çekirge ve buna benzer her türlü afetlere karşı bir emniyettir. Biz bunu güvenilir birisinden duydu ğumuz gibi bu husus denenmiş ve böyle olduğu da görülmüştür.

"Onu siz mi bitiriyorsunuz?" Yani onu biten bir ekin haline getirenler sizler misiniz? Bununla birlikte:

(فلان زرّاع):Filan kişi ziraatçidir" denildiği gibi; (حراث): "Çiftçidir"de denilir. Bu kişi neticede ekin ekenlerin hoşuna gidecek şekilde sonunda mahsule ulaşan bir iş yapmaktadır, demektir. Bazan: (الزرع) lafzı; yere tohum saçmak ve ekmek, anlamında mecaz yoluyla kullanılabilir.

Derim ki: (Hadisteki) bu nehy buna göre yasaklamak ve vacib kılmak anlamında bir nehy değil, irşad ve edeb anlamında bir nehydir. Hz. Peygamberin: "Sizden herhangi bir kimse benim kölem, benim cariyem demesin. Bunun yerine oğlum ve kızım desin, delikanlım, genç kızım desin"(2) buyruğunda olduğu gibi.

Bu hususa dair açıklamalar daha önce Yusuf Sûresi'nde (12/42. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Kimi ilim adamı bu hususta aşırıya kaçarak şöyle demiştir: Tohum ektim ve mahsulümü aldım demeyerek, bunun yerine, Allah bana yardım etti, ekin ektim ve lûtfuyla da bana mahsul nasib etti desin.

el-Maverdî dedi ki: Bu âyet-i kerime iki emir ihtiva etmektedir. Birincisi yüce Allah'ın onların ekinlerini yeşertenin kendisi olduğunu belirterek lûtfunu hatırlatması ve böylelikle Onun sayesinde hayatlarını devam ettirdik-

(1) İbn Hibbân, *Sahih*, XIII, 30; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 138.
(2) *Müslim*, IV, 1764; *Müsned*, II, 463, 484.

lerini bildirmesi. Bu da onların üzerindeki nimetlerine karşılık kendisine şükretsinler diyedir. İkincisi ise, ibret almayı gerektiren delili ortaya koyması. Çünkü tohumun, telef oluşundan sonra ekinlerini yeşertmiş olduğuna ve çürümek ve toprak olmak noktasından en olgun haline intikal ettirip yemyeşil bir ekin oluncaya kadar geliştirdiğine, sonra bu ekini daha önceki halinin kat kat fazlası ile güçlü hale getirdiğine göre; öldürdüğü kimseleri tekrar yaratması O'na daha hafif, daha kolay gelir ve bunları yapmaya daha bir muktedirdir. İşte böyle bir delil, sağlam fıtrat sahiblerini gerçekten ikna edici bir delildir.

Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Dileseydik onu gerçekten henüz olgunlaşmadan çörçöp yapardık da..." Yani o ekini Biz paramparça olmuş çörçöp yapardık.

"(الحُطام): Çörçöp ne yiyecek, ne de gıda olarak kendisinden faydalınamayan yok olmuş kırıntılar" demektir.

Bununla da yüce Allah iki hususa dikkat çekmektedir: Onlara -kendisine şükretmeleri için- ekinlerini çörçöp kılmayarak onlara nimetini ihsan etmiş olması, ikincisi dilediği zaman ekini çörçöpe dönüştürebileceği gibi, aynı şekilde kendileri hakkında düşünüp ibret ve öğüt alıp, kötülüklerden vazgeçsinler diye dilediğinde onları helak edebileceğini belirtmektedir.

"Siz hayret ederdiniz." Ekininizin yok olup gitmesine hayret eder ve başınıza gelenlere pişman olurdunuz. Bu açıklamayı el-Hasen, Katade ve başkaları yapmıştır.

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: "(تفكّه): Hayret etti" demektir. Pişman oldu anlamına geldiği de söylenir. Yüce Allah: **"Siz hayret ederdiniz"** buyruğu; pişman olurdunuz, diye açıklanmıştır. (تفكهت بالشيء): O şeyle istifade ettim" demektir. Yemân dedi ki: Yaptığınız harcamalara pişman olurdunuz, demektir. Bunun delili de yüce Allah'ın: *"Bu sebebten onun için harcadıklarına pişmanlık duyarak ellerini oğuşturmaya başladı."* (el-Kehf, 18/42) buyruğudur.

İkrime dedi ki: Cezalandırmanızı gerektirecek ve nihayet bu ceza ekininizde dahi sizi bulacak şekilde, geçmişten Allah'a karşı gelip isyan ettiğinizden ötürü birbirinizi kınar ve pişman olursunuz. İbn Keysân, üzülürsünüz diye açıklamıştır, anlam birbirine yakındır.

Bu lafzın: (تَفَكَّهون) ile (تَفَكَّنُون) olmak üzere iki türlü söylenişi vardır. el-Ferrâ dedi ki: "Nun'lu söyleyiş Ukli'lerin söyleyişidir. *es-Sıhah*'ta şöyle denilmektedir: (Nûn'lu söyleyiş olan) "(التفكّن): Geçmişe pişmanlık duymak" demektir. Bir diğer açıklamaya göre "(التفكّه): Fayda sağlamayan, ilgilendirme-

yen hususlarda konuşmak" demektir. Şakalaşmaya ötreli olarak (فُكاهة) denilmesi de bufadan gelmektedir. "Fe" harfi üstün olarak (الفكاهة) ise: (فكه) şeklinde -kef harfi kesreli- fiilinin mastarıdır. Bu durumdaki kimseye: (فكهٌ) denilir ki "hoş sohbet ve şakacı" kimse anlamındadır.

"(فَظَلْتُمْ) **Ederdiniz"** lafzı genel olarak "zı" harfi üstün olarak okunmuştur. Ancak Abdullah "zı" harfi kesreli olarak: (فَظِلْتُمْ) diye okumuştur. Bunu da Harun, Hüseyin'den, o Ebu Bekir'den diye de rivayet etmiştir. Üstün okuyan aslına göre üstün okumuştur. Çünkü aslı: (ظَلَلْتُمْ) şeklindedir, ifadede hafiflik olsun diye birinci "lam" hazfedilmiştir. Kesreli okuyan da birinci "lâm"ın kesresini "zı"ya naklettikten sonra hazfetmiştir.

"Gerçekten bizler borca batırıldık." buyruğundaki: "(إِنَّا): Gerçekten bizler" lafzını Ebu Bekir ve el-Mufaddal soru olarak iki hemze ile: "(أَئِنَّا): gerçekten bizler... mı" diye okumuşlardır. Ayrıca bunu Âsım, Zir b. Hubeyş'ten de rivayet etmiştir. Diğerleri ise haber olarak tek bir hemze ile okumuşlardır. Yani onlar **"Gerçekten bizler borca batırıldık"** derler. Azaba uğratıldık, demek olur. İbn Abbas ve Katade'den şöyle dedikleri zikredilmiştir: "(الغرام): Borca batırılmak" azab demektir. İbn el-Muhallim'in şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

وثقت بأن الحفظ مني سجيةٌ وأن فؤادي مُتْبَلٌ بك مغرمُ

"Eminim ki, bellemek benim bir karakterimdir,
Ve benim kalbim senden ötürü hastadır ve azab içindedir."

Mücahid ve İkrime: Bize ileri derecede bağlanılmış, diye açıklamışlardır. en-Nemir b. Tevleb'in şu beyiti de bu anlamdadır:

سَلاَ عن تَذكُّره تُكْتَمَا وكان رَهِيناً بها مُغْرَمَا

"Onun kimi hatırladığını Tüktem'e sorunuz,
O, ona esir ve ona bağlı idi."

"(أغرم فلان بفلانة): Filan şahıs, filan kadına bağlandı" denilir. "Yakayı bırakmayan kötülük" demek olan; (الغرام) de buradan gelmektedir.

Yine Mücahid: Muhakkak biz bir kötülükle karşılaştık diye, açıklamıştır. Mukatil b. Hayyan helâk edildik demektir, diye açıklamıştır. en-Nehhas da: **"Gerçekten bizler borca batırıldık"** buyruğundaki fiil helak olmak demek olan: "(إِنَّا لَمُغْرَمُونَ)'den alınmıştır, demiştir. Şairin dediği gibi:

يـومُ الـنَّـسَـارِ ويـومُ الـجِـفَـا ر كَـانَا عَـذَاباً وكَـانَـا غَـرامـا

"Nisâr ve Cifâr günleri
Hem azab hem de helak (günleri) oldular."

ed Dahhak ve İbn Keysan dediler ki: Bu: (الغُرْم)'den gelmektedir. "(المُغْرَم): Herhangi bir karşılık olmaksızın malı elinden çıkan" demektir. Biz saçtığımız tohumu dahi kaybettik, demek olur. Mürre el-Hemdânî: Biz hesaba çekileceğiz demektir, diye açıklamıştır. **"Daha doğrusu biz mahrum bırakıldık."** İstediğimiz mahsulü elde etmekten mahrum edildik. **"Mahrum"** Katade'nin açıklamasına göre; kendisine rızık verilenin zıt anlamlısıdır ki, bu da rızkını taleb etmekle birlikte kendisine rızık verilmeyen kimse demektir.

Enes'ten rivayete göre Peygamber (sav) ensarın bulunduğu yere uğramış ve şöyle demiş: "Sizi ekin ekmekten alıkoyan nedir?" Onlar: Kuraklıktır, deyince şöyle buyurmuş: "Hayır böyle yapmayınız. Çünkü yüce Allah: Mahsulü veren benim. Dilersem su ile mahsul veririm, dilersem rüzgar ile mahsul veririm, dilersem tohum ile mahsul veririm diye buyurur." Sonra da: **"Ektiğiniz tohumdan Bana haber veriniz. Onu siz mi bitiriyorsunuz? Yoksa bitirenler bizler miyiz?"** buyruklarını okudu.(1)

Derim ki: Bu haber ve bundan önceki hadis, "ez-Zâri' (ekini bitiren)" ismini, yüce Allah'ın isimleri arasına katanların görüşlerinin sahih olduğunu ortaya koymaktadır. İlim adamlarının cumhuru ise bunu kabul etmemektedirler. Biz bu hususu *"el-Kitabu'l-Esna fi Şerhi Esmaillahi'l-Hüsna"* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

أَفَرَءَيْتُمُ الْمَآءَ الَّذِى تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ ءَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ
أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَآءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٠﴾
أَفَرَءَيْتُمُ النَّارَ الَّتِى تُورُونَ ﴿٧١﴾ ءَأَنتُمْ أَنشَأْتُمْ شَجَرَتَهَآ أَمْ نَحْنُ
الْمُنشِـُٔونَ ﴿٧٢﴾ نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَـٰعًا لِّلْمُقْوِينَ ﴿٧٣﴾ فَسَبِّحْ
بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

(1) Kaynağını tespit edemedik.

68. İçtiğiniz sudan Bana haber verin.
69. Onu buluttan siz mi indirdiniz? Yoksa indirenler Bizler miyiz?
70- Dileseydik onu acı kılardık. Peki, şükretmeniz gerekmez mi?
71. Şimdi çakmakta olduğunuz ateşten Bana haber verin.
72. Onun ağacını siz mi yarattınız? Yoksa yaratanlar Bizler miyiz?
73. Onu bir öğüt ve ibret vesilesi ve konup göçenler için bir fayda kılan Bizleriz.
74. O halde Rabbini o büyük ismi ile tesbih et!

Size can gelmesi, susuzluğunuzu da dindirmeniz için **"içtiğiniz sudan Bana haber verin!"** Çünkü içecek, genelde yenilen şeyin arkasından gelir. Bundan dolayı âyet-i kerimede de önce yenilecek şeyler zikredilmiştir. Nitekim kişinin misafirine yemek yedirdikten sonra içecek ikram ettiği bilinen bir husustur. ez-Zemahşerî dedi ki: Şâyet aksini yapacak olursan Ebu'l-Alâ'nın şu beyitinin kapsamına girersin:

إذا سُقِيَتْ ضُيُوفُ النَّاسِ مَحْضاً سَقَوْا أضيافَهمْ شَبِماً زُلالاَ

"İnsanların misafirlerine katıksız süt içirilirken,
Onlar kendi misafirlerine tatlı, soğuk su içirirler."

Araplardan birisine içecek ikram edilmişte o: Ben onu tutacak bir şey üzerine olmadıkça içmem (altında bir şey olmadıkça içmem), demiştir.

"Onu bulutlardan siz mi indirdiniz" buyruğundaki: "(الْمُزْنِ): Bulutlar"ın tekili (مُزْنة)'dir. Şair de şöyle demiştir:

فنحنُ كماءِ الْمُزْنِ ما في نِصَابِنَا كَهَامٌ ولا فينا يُعَدُّ بَخِيلُ

"Bizler bulutların suyu gibiyiz, bizim aslımızda yoktur
Ağır, faydasız bir kimse de cimri sayılacak kimse de yok aramızda."

İbn Abbas, Mücahid ve başkalarının açıklamasına göre bu lafzın anlamı budur. Yine İbn Abbas'tan ve es-Sevrî'den bu lafzın sema ve bulut anlamına geldiği nakledilmiştir. *es-Sıhah*'ta şöyle denilmektedir: Ebu Zeyd dedi ki: "(المُزْنة): "Beyaz bulut" demek olup, çoğulu; (مُزْن) diye gelir. Aynı şekilde bu, yağmur anlamına da gelir. Şair şöyle demiştir:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللهَ أَنْزَلَ مُزْنَةً وَعُفْرُ الظِّبَاءِ فِي الْكِنَاسِ تَقَمَّعُ

"Görnedin mi yüce Allah'ın bir yağmur yağdırdığını ve
beyaz ceylan yavrularının
Kendilerini rahatsız eden sinekleri kovalamak için
başlarını hareket ettirmekte olduklarını."

"Yoksa indirenler Bizler miyiz?" Onu indirenin Ben olduğumu bildiğinize göre, niçin yalnız Bana ihlâsla ibadet etmek suretiyle şükretmiyorsunuz ve niçin öldükten sonra dirilişe kadir olduğumu inkâr ediyorsunuz?

"Dileseydik onu acı kılardık." Son derece tuzlu yapardık. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. el-Hasen de: Acı, katı, içmek, ekin ve başka hiçbir işte kendisinden yararlanamayacağınız bir şekilde kılardık diye açıklamıştır.

"Peki şükretmeniz gerekmez mi?" Size bunları yapana neden şükretmezsiniz?

"Şimdi çakmakta olduğunuz ateşten Bana haber verin." Yaş ağaçtan çakmak taşı ile ortaya çıkardığınız ateşten Bana haber verin.

"Onun ağacını siz mi yarattınız?" Yani ateş çakmakta kullandığınız iki çubuğun adı olan "merh ve afar"ın meydana geldiği ağacı meydana getiren sizler misiniz? Arapların: "(في كلّ شجرٍ نار ، واسْتَمْجَدَ المَرْخُ): Her ağaçta ateş vardır, fakat merh ve afarda bu daha fazladır" sözleri de buradan gelmektedir. Sanki bu iki tür çubuk yetecek kadar ateşi bünyelerinde taşıyor gibidir.

Bu iki çubuğun çok çabuk, ateş yaktıklarından ötürü böyle denildiği de söylenmiştir.

"(أَوْرَيت النار): Ateş çaktım" demektir. "(وَرَى الزَّنْدُ يَرِي): Çakmaktan ateş çaktı, çakar" denilir. Bir diğer söyleyiş her ikisinde de "re" harfi kesreli olarak (وَرِي الزَّنْدُ يَرِي) şeklindedir.

"Yoksa yaratanlar" yoktan var edenler **"Bizler miyiz?"** Benim kudretimi böylece görüp bildiğinize göre Bana şükredin ve öldükten sonra dirilişe kadir olduğumu inkâr etmeyin.

"Onu bir öğüt ve ibret vesilesi... kılan Bizleriz." Dünya ateşi o büyük ateşi hatırlatan bir öğüttür, demektir. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. Mücahid: Karanlıklarda insanların görmesini sağlar, diye açıklamıştır. Peygamber (sav)'dan da şöyle dediği sahih rivayetle sabittir: "Âdemoğullarının yaktıkları sizin şu ateşiniz, cehennem ateşinin yetmişte biridir." Ey Allah'ın Rasûlü! Bu kadarı bile olsaydı yeterdi deyince, şöyle buyurdu: "O (cehennem ate-

şi) buna (dünya ateşine) hepsi de bu dünya ateşinin harareti gibi olan altmışdokuz kat daha üstündür."(1)

"Ve konup göçenler için bir fayda kılan Bizleriz." ed-Dahhak yolcular için bir fayda ... diye açıklamıştır. Misafirlere bu ismin veriliş sebebi, bitkisiz yer demek olan: (القَوَى) denilen yerlere konaklamalardan dolayıdır. el Ferrâ dedi ki: Yolculara hiçbir bitkisi bulunmayan yere indikleri vakit: (مُقوين) denilir. Kurak ve hiçbir şeyi olmayan araziye hem med, hem kasr ile (القَوَى); hem (القَوَاء) denilir. "(منزلٌ قَواء): Hiçbir dostun, tesellicinin bulunmadığı konaklama yeri" demektir. "(أقوت الدار): Ev sakinlerinden yana boşaldı" denilir. (قَويت) şeklinde de kullanılabilir. en-Nabiğa şöyle demiştir:

يـا دارَ مَيَّـةَ بـالـعَـلْيـاءِ فـالـسَّـنَـدِ أَقْـوَتْ وطـال عَليهـا سَـالفُ الأَمَـدِ

"Ey karşımda yükselen tepelerdeki Meyye diyarı,
Bomboştur artık orası ve üzerinden (bu haliyle) çok uzun bir zaman geçmiştir."

Antere de şöyle demektedir:

حُـيِّـيتَ مِنْ طَـلَلٍ تَـقَـادَمَ عَـهْـدُهُ أَقْـوَى وَأَقْـفَـرَ بَـعـد أُمِّ الـهَـيْـثَـمِ

"Üzerinden uzunca bir zaman geçmiş yurdun geriye kalıp görünen kalıntılardan selam sana,
Sakinlerinden yana -Um el-Heysem'den sonra- boş kalmış ve kuraklaşmış (bir diyardır o)."

"(أَقْوَى): O da, sahipleri de güçlendi" demektir. Aynı şekilde yolculuk yapıp da çorak ve kurak bir yere konakladı, anlamındadır.

Mücahid dedi ki: "(لِلْمُقْوِينَ): Konup göçenler için" yemek pişirmek, ekmek pişirmek, ısınmak, aydınlanmak gibi kendisinden yararlanan bütün insanlar demektir. Bu ateş sayesinde cehennem ateşi hatırlanır ve ondan Allah'a sığınılır.

İbn Zeyd dedi ki: Bu yemeklerini pişirmek için açlara bir faydadır demektir. "(أقويت منذ كذا وكذا): Şu kadar, şu kadar zamandan beri hiçbir şey yemedim" denilir. "(بات فلان القَواء وبات القفرَ) Filan kişi aç ve hiçbir şey yemeksizin geceyi geçirdi" anlamındadır. Şair de şöyle demiştir:

(1) Aynı manada nisbeten farklı lafızlarla *İbn Mâce*, II, 1444; İbn Abdi'l-Berr, *Temhid*, XVII, 163.

وإنّي لأختارُ القَرَى طَاوِيَ الحَشَى مَخَافَةَ مَن أنْ يُقَالَ لَئِيمُ

"Açlıktan ikiye katlanarak gece bir şey yememeyi tercih ederim,
O bayağı birisidir, denilir korkusuyla."

er-Rabî ve es-Süddî de: "(الْمُقْوِينَ): **konup göçenler"** beraberlerinde çakmak bulunmayan yani yakacak ve dolayısıyla onunla bir şeyler pişirecek ateşleri bulunmayan konaklayan yolcular, demektir. Ayrıca bu açıklamayı el-Avfî, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Kutrub dedi ki: (المُقْوِي) zıt anlamlı kelimelerdendir. Fakir anlamına da, zengin anlamına da kullanılır. "(أقوى الرجل): O adam ile birlikte azık yok" demektir. Aynı şekilde binekleri güçlü olup, malı çok olması halini anlatmak için de bu fiil kullanılır.

el-Mehdevî dedi ki: Âyet-i kerime bütün bu anlamlara elverişlidir. Çünkü yolcunun da, ikamet edenin de, zenginin de, fakirin de ateşe ihtiyacı vardır.

es-Salebî'nin naklettiğine göre ise; müfessirlerin çoğunluğu birinci görüşü benimsemişlerdir. el-Kuşeyri de şöyle demektedir: Ateşten özellikle yolcunun yararlandığının sözkonusu edilmesi, onun sağladığı faydanın, ikamet halinde olanın sağladığı faydadan daha çok oluşundan dolayıdır. Çünkü çölde yaşayan kimselerin ateşe kaçınılmaz olarak ihtiyaçları vardır. Yırtıcı hayvanların kendilerinden kaçması için onu geceleyin yakarlar ve birçok ihtiyaçlarında ateşi kullanırlar.

"O halde Rabbini o büyük ismi ile tesbih et." Müşriklerin O'na izafe ettikleri ortaklardan ve öldükten sonra dirilişten âcizlikten Onu tenzih et, demektir.

فَلَآ أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ ﴿٧٥﴾ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَّوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ﴿٧٦﴾
إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ ﴿٧٧﴾ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ ﴿٧٨﴾ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا
الْمُطَهَّرُونَ ﴿٧٩﴾ تَنزِيلٌ مِّنْ رَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾

75. Hayır! İşte yıldızların doğup battıkları yerlerine yemin ederim;
76. Ve eğer bilirseniz gerçekten bu, büyük bir yemindir.

77. Şüphesiz o oldukça şerefli bir Kur'ân'dır.
78. Korunan bir kitaptadır.
79. Ona ancak tam anlamı ile temizlenmiş kimseler el sürebilir.
80. O, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmedir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1 Bu Buyruktaki Yemin:

"(فلا اقسم): **Hayır... yemin ederim"** buyruğundaki: "(لا): **hayır"** müfessirlerin çoğunun görüşüne göre sıla (fazladan gelmiş)dir ve: "(فاقسم): Yemin ederim" anlamındadır. Buna delil de daha sonra: **"Gerçekten bu büyük bir yemindir"** buyruğunun gelmiş olmasıdır.

el Ferrâ ise şöyle demiştir: Bu bir nefy edatıdır ve: Durum sizin dediğiniz gibi değildir, anlamında olup daha sonra da **"...yemin ederim"** diye sözlerine devam etmektedir. Kişi bazan birisine: Hayır, Allah'a yemin ederim ki, böyle bir şey olmadı, der ve bununla yemin etmeyi nefyetmek amacını gütmeyip, aksine daha önce geçmiş bir ifadeyi nefyetmek kastıyla söylemiş olabilir. Yani, durum senin sözünü ettiğin şekilde değil, o bu şekildedir, demek olur. Buradaki **"Hayır"** anlamındaki lafzın uyarı ve dikkat çekmek için kullanılan: "(أَلَا) anlamında olduğu da söylenmiştir. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

أَلَا عِمْ صَبَاحاً أَيُّها الطَّلَلُ الْبَالِي

"Ey izleri yok olup gitmeye tutmuş diyarın kalıntıları!
Hayırlı sabahlar olsun sana!"

Bu edatla, iyice düşünsünler diye Kur'ân-ı Kerim'in faziletine dikkat çekmiş olmakta -iddia ettikleri gibi- bir şiir, bir büyü ve bir kehânet ürünü olmadığını belirtmektedir.

el-Hasen, Humeyd ve İsa b. Ömer "lâm"dan sonra hemzesiz olarak tahkik anlamını ifade etmek üzere: "(فَلَاْقْسِمُ): Elbette... yemin ederim" diye okumuşlardır ki, bu da hali ifade eden bir fiil olup, mahzuf bir mübtedâ takdir edilir. Buna göre ifade: (فلانا اقسم بذلك): Şüphesiz ki ben buna yemin ederim" takdirindedir. Eğer bununla fiilin istikbal anlamı vermesi istenecek olsaydı, fiilin sonuna da "nûn" gelmesi gerekirdi. Bununla birlikte, gelecek maksadı ile kullanılan fiil ile birlikte getirilen "nûn"un hazfedildiği de görülmüştür, ancak bu şâzdır.

2- Yıldızların Doğup Batma Yerleri ve Kısım Kısım İndirilen Kur'ân:

"Yıldızların doğup battıkları yerlerine..." buyruğunda sözü edilen **"yıldızların doğup battıkları yerler"**den kasıt, Katade ve başkasının görüşüne göre, düştükleri yerler ve battıkları yerlerdir. Ata b. Ebi Rebah onların konaklama yerleridir, diye açıklamıştır. el-Hasen ise, kıyamet gününde yıldızların ışıklarının söndürülüp etrafa dağılmasıdır, diye açıklamıştır.

ed-Dahhak şöyle demiştir: Bunlardan kasıt cahiliye dönemi insanlarının -yağmur yağdığı sırada- şu yıldızın doğuşu sebebiyle bize yağmur yağdırıldı, dedikleri yıldızların doğuş yerleridir.

el-Maverdi de şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: **"Hayır... yemin ederim"** buyruğu bu durumda kasemin nefyedilmesi şeklinde gerçek anlamıyla kullanılmış olur.

el-Kuşeyri de şöyle demiştir: Bu bir kasemdir ve yüce Allah'ın dilediği şeye kasem etme hakkı vardır. Bizlerin ise yüce Allah'tan ve O'nun kadim sıfatlarından başkasıyla yemin etmek hakkımız yoktur.

Derim ki: Buna el-Hasen'in: "Muhakkak ki yemin ederim" anlamındaki kıraatiyle şanı yüce Allah'ın, Kitabında birçok yerde yarattıklarından birtakım varlıklara yapmış olduğu yeminler delil teşkil etmektedir.

İbn Abbas dedi ki: Burada **"Yıldızların doğup battıkları yerler"**den kasıt, Kur'ân-ı Kerim'in kısım kısım indirilmesidir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'i en üst semadaki Levh-i Mahfuzdan yazıcı meleklere indirdi. Bu yazıcı melekler de Cebrail'e yirmi gecede kısım kısım indirdi. Cebrail de Muhammed (a.s)'a yirmi yıllık bir zaman zarfında kısım kısım indirdi. Cebrail Kur'ân-ı Kerim'i Muhammed'in ümmetine olaylara göre indiriyordu. Bu açıklamayı el-Maverdî, İbn Abbas ve es-Süddî'den nakletmiştir.

Ebu Bekr el-Enbârî de şöyle demektedir: Bize Kadı İsmail b. İshak anlattı. Bize Haccac b. el-Minhal anlattı. Bize Hemmal, el-Kelbî'den anlattı, o Ebu Salih'ten, o İbn Abbas'tan dedi ki: Kur'ân-ı Kerim dünya semasına bir defada indi. Daha sonra yeryüzüne kısım kısım indi. Bundan sonra ise Kur'ân-ı Kerim beşer âyet, beşer âyet, daha az ya da daha çok olarak kısımlara ayrıldı. İşte yüce Allah'ın: **"Hayır, işte yıldızların doğup battıkları yerlerine yemin ederim ve eğer bilirseniz gerçekten bu büyük bir yemindir. Şüphesiz o oldukça şerefli bir Kur'ân'dır"** buyruğu bunu anlatmaktadır.[1]

(1) *Necm;* yıldız anlamına geldiği gibi taksit, parça, kısım, bölüm gibi anlamlara da gelir. Bu kelime de bu buyruklarda kullanılan "nucûm"un tekilidir. Buna göre "nucûm" kelimesine "yıldızlar" anlamını değil de Kur'ân-ı Kerim'in zamanla inen buyrukları olduğuna işaret edenler, nucûm'un bu anlamını yani kısım kısım, parça parça anlamını gözönünde bulundurmuş olmaktadırlar.

el Ferrâ da İbn Mesud'dan: **"Yıldızların doğup battıkları yerler"**in Kur'ân-ı Kerim'in muhkem buyrukları olduğunu söylediğini rivayet etmektedir. Hamza ve el Kisâî de **"yerler"** anlamındaki lafzı tekil olarak (بِمَوْقِعِ) diye okumuşlardır. Aynı zamanda bu Abdullah b. Mesud, en-Nehai, el Ameş, İbn Muhaysın ve Ruveys'in rivayetine göre Yakub'un da kıraatidir. Diğerleri ise çoğul olarak okumuşlardır, tekil olarak okuyanların bu kıraati çoğul anlamını ifade eden cins isim oluşundan dolayı (uygun bir kıraattir) çoğul yapan da çeşitlerinin farklılığından dolayı çoğul olarak okumuştur.

3- "Büyük Yemin"

"Gerçekten bu büyük bir yemindir" buyruğundaki **"bu"** zamirinin Kur'ân-ı Kerim'e ait olduğu söylenmiştir. Şüphesiz ki bu Kur'ân büyük bir yemindir, demek olur. Bu açıklamayı İbn Abbas ve başkaları yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre yüce Allah'ın kendisine yemin ettiği herşey pek büyüktür.

"Şüphesiz o oldukça şerefli bir Kur'ân'dır" buyruğunda da kendisine yemin olunan şey sözkonusu edilmiştir. Yani Ben yıldızların doğup battıkları yerlerine yemin ederek söylüyorum ki, gerçekten bu Kur'ân çok şerefli bir Kur'ân'dır. O bir büyü ve bir kehânet olmadığı gibi, uydurulmuş bir söz de değildir. Aksine o çok şerefli ve çokça öğülmeye değer bir Kur'ân'dır.

Yüce Allah, bunu peygamberine bir mucize kılmıştır. O, müminler için çok şereflidir, çünkü Rabblerinin sözüdür, kalblerinin şifasıdır. Semadakiler için de çok değerli ve şereflidir, çünkü o Rabbleri tarafından indirilmiştir ve O'nun vahyidir.

"Oldukça şerefli" buyruğunun mahluk değildir, anlamında olduğu söylendiği gibi, muhtevasında üstün ahlaki değerler ve pek önemli hususlar dile getirildiği için **"çok şerefli"**dir diye de açıklanmıştır. Bir diğer açıklamaya göre: Çünkü Kur'ân-ı Kerim kendisini hıfz edeni şereflendirir, kendisini okuyanı büyültür.

4- "Korunan Kitab"

Yüce Allah'ın: **"Korunan bir kitaptadır"** buyruğu Allah nezdinde korunan bir kitaptır demektir.

Batıldan korunan ve koruma altına alınan, diye de açıklanmıştır. Buradaki "kitap"tan kasıt semadaki kitaptır. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Câbir b. Zeyd ve yine İbn Abbas: O Levh-i Mahfuz'dur demişlerdir. İkrime de şöyle demiştir: Tevrat'ta da, İncil'de de Kur'ân-ı Kerim'den ve Kur'ân-ı Ke-

rim'in kimin üzerine indirileceğinden söz edilmiştir. es-Süddî; Zebur'da da diye söylemiştir. Mücahid ve Katade de: Burada kastedilen ellerimizdeki mushaftır, demişlerdir.

5- Kur'ân'a Ancak Tertemiz Olanlar El Sürebilir:

"Ona ancak tam anlamı ile temizlenmiş kimseler el sürebilir" buyrugundaki **"ancak... el sürebilir"** lafzının anlamı ile ilgili olarak acaba bu dokunma organı ile dokunmak anlamında hakikat manasıyla mı kullanılmıştır? Yoksa manen dokunmak mı kastedilmiştir? hususunda farklı görüşler vardır.

Aynı şekilde; **"tam anlamı ile temizlenmiş kimseler"**in kimler oldukları hususunda da görüş ayrılığı vardır.

Enes ve Said b. Cübeyr şöyle demişlerdir: Bu kitaba ancak günahlardan arınmış, temizlenmiş kimseler olan melekler el sürebilir. Onlardan başkası el süremez, demişlerdir. Ebu'l-Âliye ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir: Bunlar meleklerin elçileri ile Âdemoğullarının rasûlleri gibi günahlardan tertemiz edilmiş kimselerdir. Onu indiren Cebrail de tertemizdir. Kendilerine bunu ulaştırdığı elçiler de tertemizdir.

el-Kelbî: Bunlar şerefli, pek doğru yazıcılardır, demiştir. Bütün bunlar aynı görüşü ifade eder. Malik'in şu ifadesinde dile getirdiği, tercih ettiği görüşüne de yakın açıklamalardır: Yüce Allah'ın: **"Ona ancak tam anlamı ile temizlenmiş kimseler el sürebilir"** buyruğu ile ilgili olarak duyduğum en güzel açıklama, bu âyet-i kerimenin *"yüzünü ekşitip, çevirdi"* Abese Sûresi (80/1)nde yer alan: *"Artık dileyen onunla öğüt alsın. Çok şerefli, son derece yüksek ve tertemiz sahifelerdedir. Emrine itaatkar, oldukça değerli katiblerin elleri ile (yazılmıştır.)"* (Abese, 80/12-16) âyetinde sözkonusu edilenler gibi olduğudur.

Bununla şunu kastetmektedir: **"Tam anlamı ile temizlenmiş kimseler"** Abese Sûresi'nde "tertemiz olmak"la nitelendirilmiş meleklerin kendileridir.

Bir başka açıklamaya göre; **"ona ancak... el sürebilir"** buyruğu, "onu ancak tam anlamı ile temizlenmiş kimseler indirebilir" demektir; Bu da meleklerden olan rasûller peygamberler arasından rasûllere indirebilir, anlamındadır.

Bir diğer açıklamaya göre **"korunan kitab"**ın kendisi demek olan Levh-i Mahfuz'a ancak tam anlamı ile temizlenmiş melekler el sürebilir.

el-Kuşeyrî'nin naklettiği bir açıklamaya göre de bununla görevli olan şahıs İsrafil'dir. İbnu'l-Arabi dedi ki: Bu batıl bir açıklamadır. Çünkü melekler hiçbir zaman ona erişmez ve hiçbir halde ona ulaşamaz. Eğer bundan maksat bu olsaydı, hiçbir şekilde istisnanın bir anlamı olmazdı. Bu sahifeler, me-

leklerin ellerinde bulunan bir kitaptır, diye açıklayanların görüşlerine gelin ce, ihtimal dahilinde bir açıklamadır, Malik'in tercih ettiği görüş de budur.

"Kitab"tan maksadın ellerimizde bulunan mushaf olduğu da söylenmiş tir, daha kuvvetli görülen görüş de budur. Nitekim Malik ve başkalarının ri vayetine göre Rasûlullah (sav)'ın Amr b. Hazm'a yazdığı görev mektubunda şu ifadeler yer almaktadır: "Peygamber Muhammed'den Zû Ruayn, Mu'afir ve Hemdanlıların reisleri olan Şurahbil b. Abd Kulala, el-Haris b. Abd Kulala ve Nuaym b. Abd Kulal'a... imdi." (1) Bu mektubunda: **"Kur'ân'a ancak temizlenmiş (tahir) kimseler el sürebilir"** ifadesi de yer almakta idi.

İbn Ömer dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Kur'ân'a da sen an cak tahir iken el sür." (2)

Hz. Ömer'in kızkardeşi de evine girmiş bulunan ve Kur'ân'ın yazılı oldu ğu sahifeyi isteyen Ömer (r.a)'a müslüman olduğu sırada: **"Ona ancak tam anlamı ile temizlenmiş kimseler el sürebilir"** demiş bunun üzerine o da kalkmış, gusletmiş ve İslâma girmişti. Bu husus daha önceden Ta Hâ Sûre si'nde (surenin girişinde) geçmiş bulunmaktadır.

Bu hususa binaen Katade ve başkaları: **"Ona ancak"** hadesten ve nece setlerden **"tam anlamı ile temizlenmiş kimseler el sürebilir"** demişlerdir. el Kelbî şirkten, er-Rabi b. Enes büyük ve küçük günahlardan (temizlenmiş olanlar el sürebilir), diye açıklamışlardır.

Bir diğer açıklamaya göre **"Ona ancak tam anlamı ile temizlenmiş kimseler"** ancak muvahhidler **"el sürebilir"** onu okuyabilir, demektir. Bu açıklamayı da Muhammed b. Fudayl ile Abde yapmışlardır.

İkrime dedi ki: İbn Abbas herhangi bir yahudi ya da hristiyana Kur'ân okuma imkânının verilmesini kabul etmiyordu.

el-Ferra dedi ki: Onun tadını, faydasını ve bereketini ancak tam anlamıyla temizlenmiş olan kimseler alabilirler. Bundan maksat da Kur'ân-ı Kerim'e iman edenlerdir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Buharî'nin tercih ettiği görüş de budur. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Rab olarak Allah'ı, din olarak İslâm'ı, peygamber olarak Muhammed (sav)'ı gönül hoşnutluğu ile kabul eden bir kimse imanın tadını almış demektir."(3)

(1) İbn Hibban, *Sahih*, 501-504; Hakim, *Müstedrek*, I, 553; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, IV, 89; ayrıca bk: Hakim, *Müstedrek*, III, 552; *Dârimi*, II, 214; Heysemî, *Mecmâ*, I, 276; *Darakutni*, I, 121, 122; *Muvattâ'*, I, 199; Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 341; Taberânî, *Sağir*, II, 277, *Evsat*, III, 327; *Kebir*, XII, 205, 313.

(2) Heysemi, *Mecmâ'*, I, 276 -ravilerinin sika oldukları kaydıyla-; ayrıca bir önceki nota bakınız.

(3) *Müslim*, 1, 62; İbn Hibbân, *Sahih*, IV, 592; *Tirmizi*, V, 14; *Müsned*, I, 208.

el-Huseyn b. el-Fadl dedi ki: Onun tefsirini ve te'vilini ancak yüce Allah'ın şirk ve münafıklıktan tertemiz edip arındırdığı kimse bilebilir. Ebu Bekr el-Verrak dedi ki: Gereğince amel etmeye ancak bahtiyar kimseler muvaffak kılınır.

Anlamın: Onun sevabına ancak müminler ulaşabilir, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Muâz, Peygamber (sav)'dan da rivayet etmiştir.

Şu şekilde de açıklanmıştır: Ayetin zahiri şer î hükmü haber vermektedir. Yani: Ona ancak şer'ân temiz olanlar el sürebil'rler. Eğer bunun dışında bir durum görülecek olursa, bu şer'î hükmün dışında bir haldir. Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabî'nin tercih ettiği görüş de budur. Ayrıca o lafzın haber kipi olmakla birlikte, anlamının emir olmasını da kabul etmemiştir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/222. âyet, 14. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

el-Mehdevi dedi ki: Bu buyruğun (**"el sürebilir"** anlamı verilen fiilin) emir olması ve "sin" harfinin ötresinin i'rab ötresi olma ihtimali de mümkündür. Nehy olması, "sin"in ötresinin mebni olarak gelen bir ötre olup, fiilin gerçekte meczum olması da mümkündür.

6- Abdestsiz Kur'ân-ı Kerim'e El Sürmenin Hükmü:

İlim adamları abdestsiz olarak mushafa dokunmanın hükmü hakkında farklı görüşlere sahiptir. Cumhur, Amr b. Hazm yoluyla gelen hadis dolayısıyla ona dokunulmayacağı kanaatindedir. Ali, İbn Mesud, Sa'd b. Ebi Vakkas, Said b. Zeyd, Ata, ez-Zühri, en-Nehâi, el-Hakem, Hammad, Malik ve Şafii'nin de aralarında bulunduğu bir grup fukaha hep bu kanaattedirler.

Ebu Hanife'den farklı rivayet gelmiştir. Abdestsiz olanın ona elini sürebileceği rivayeti geldiği gibi, -ki bu İbn Abbas, eş-Şa'bî ve başkalarının da aralarında bulunduğu bir grup seleften de rivayet edilmiştir- Kur'ân'ın dışına, kenarlarına ve Kur'ân yazısı bulunmayan yerlere elini değdirebileceği fakat, yazılı bölümüne ancak abdestli bir kimsenin el sürebileceği görüşü de rivayet edilmiştir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Eğer o bu hususu kabul ediyorsa bu onun aleyhine getirilen delili pekiştirmektedir. Çünkü yasak bölgenin yakın çevresi de aynı şekilde yasaktır. Diğer taraftan Peygamber (sav)'ın Amr b. Hazm'a yazdığı mektupta bu hususta oldukça güçlü bir delil vardır. Malik dedi ki: Abdestsiz olan bir kimse Kur'ân-ı Kerim'i kesesinin askısı ile veya yastık üzerinde taşıyamaz. Ebu Hanife bunda sakınca yoktur, demiştir. Askı ile onu taşıyana yahut arada bir engel ile ona dokunana engel olunmaz.

el-Hakem, Hammad ve Davud b. Ali'den rivayete göre; müslümanın ve kâ-

lirin abdestli ya da abdestsiz Kur'ân'ı taşımasının ya da ona el sürmesinin bir sakıncası yoktur. Ancak Davud: Müşrik bir kimsenin Kur'ân'ı taşıması caiz değildir, demiştir. Onlar buna mübah derken Peygamber (sav)'in Kayser'e mektup göndermesini delil göstermişlerdir. Ancak bu bir zaruret konusudur, bunda delil olacak bir taraf yoktur.

Küçük çocukların mushafa el sürmelerine gelince, bunda da iki görüş vardır. Bir görüşe göre ergenlik yaşına gelmiş bir kimseye kıyasen yasak olduğudur, diğeri ise caiz olduğudur. Çünkü abdestsiz olarak el değdirmesinin yasaklanması halinde Kur'ân'ı ezberleyemez. Zira Kur'ân'ın öğrenilmesi küçük yaşta mümkündür. Diğer taraftan küçük çocuğun abdest alması her ne kadar muteber ise de onun tahareti kâmil değildir. Zira onun niyette bulunması sahih olamaz. Eksik bir taharet hali üzere taşıması caiz olduğuna göre, tamamıyla abdestsiz olarak onu taşıması da caiz olur.

7- Kur'ân Âlemlerin Rabbi Tarafından İndirilmiştir:

"O âlemlerin rabbi tarafından indirilmedir" buyruğu, indirilmiştir, demektir. Arapların: "Emirin baskısı, Yemen dokuması" tabirlerinin (emir tarafından basılmış, Yemen'de dokunmuştur anlamına gelmesi)de bunun gibidir.

"İndirilmedir" buyruğunun, yüce Allah'ın: **"Şüphesiz o oldukça şerefli bir Kur'ân'dır"** buyruğuna sıfat olduğu da söylenmiştir. O, indirilmiştir, takdirinde olduğu da söylenmiştir.

أَفَبِهٰذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ ﴿٨١﴾ وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ ﴿٨٢﴾ فَلَوْلَآ إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ ﴿٨٣﴾ وَأَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ ﴿٨٤﴾ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿٨٥﴾ فَلَوْلَآ إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ ﴿٨٦﴾ تَرْجِعُونَهَآ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٨٧﴾

81. Şimdi siz bu sözü mü küçümseyip hafife alıyorsunuz?
82. Ve rızkınızı yalanlamaktan ibaret mi kılacaksınız?
83. Hele o bir boğaza gelince;
84. O vakit siz de bakar dururken;
85. Evet, o zaman Biz ona sizden daha yakınız, ama göremezsiniz.
86. Eğer siz gerçekten hesaba çekilmeyecek olsaydınız;
87. Doğru söyleyenler iseniz onu geri çevirebilirdiniz.

"Şimdi siz bu sözü mü" yani Kur'ân-ı Kerim'i mi **"küçümseyip hafife alıyorsunuz?"** buyruğundaki -"küçümseyip, hafife alıyorsunuz" anlamı verilen: (مُدْهِنُونَ) lafzını İbn Abbas, Ata ve başkaları "yalanlıyorsunuz" diye açıklamışlardır. -Lafzi manası itibariyle yağlayan, yağ süren- demek olan "(المُدْهِن): İçi dışından farklı olan kimse" demektir. Zahirinin yumuşaklığı itibariyle böyle birisi yağa benzetilmiş gibidir. Mukatil b. Süleyman ve Katade, "kâfir oluyorsunuz" diye açıklamışlardır. Bunun bir benzeri yüce Allah'ın: "(وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ): *Onlar senin kendilerine yumuşak davranmanı arzu ettiler. Kendileri de bunun üzerine yumuşak davranacaklardı."* (el-Kalem, 68/9) buyruğudur.

el-Müerric dedi ki: "(المدهِن): Yağ süren" münafık veya küfrünü saklamak için yumuşak davranan kâfir kimse demektir. "(الإدهان والمداهنة): Yalanlamak, küfür ve münafıklık" anlamındadır. Bunun asıl anlamı yumuşak davranmak ve açığa vurduğundan farklı olan şeyleri içine gizlemektir. Ebu Kays b. el-Eslet de şöyle demiştir:

الحَزْمُ والقُوَّةُ خيرٌ مِنَ الإدهانِ والفَهَّةِ والهَاعِ

"Kararlılık ve güçlülük elbetteki
İçindekini gizleyip (iki yüzlülük etmekten) bitkinlikten ve
zaaf göstermekten daha hayırlıdır."

(أدهن) ile (داهن) şekilleri aynı anlamdadır. Bir kesim de şöyle demiştir: "(داهنت): Gizledim, sakladım" anlamında, "(أدهنت): Aldattım" anlamındadır.

ed-Dahhak -âyet-i kerimedeki bu lafzı- yüz çevirenler diye açıklamıştır. Mücahid, kâfirlerle onu inkar etmek üzere bir araya gelen kimseler anlamındadır. İbn Keysan şöyle demiştir: Bu Allah'ın üzerindeki hakkının ne olduğunu akledip kavrayamayan ve bir takım gerekçelerle bu hakkı bertaraf edip, kendisinden uzaklaştırmaya çalışan kimse demektir.

Bazı dilciler de bu lafzı, Kur'ân'ı kabul etmek hususunda kesin ve kararlı olmayı terkedenler diye açıklamışlardır.

"Ve rızkınızı yalanlamaktan ibaret mi kılacaksınız?" buyruğu hakkında İbn Abbas: Siz şükrünüzü yalanlamaktan ibaret mi kılıyorsunuz diye açıklamıştır. el-Heysem b. Adi'nin naklettiğine göre ise Ezdişenueliler: filanın rızkı nedir? diye sorduklarında, onun şükretmesi nedir? diye kastederleşmiş. "Rızık" adının rızka şükretmenin yerine kullanılmasının uygunluğu, rızka şükretmenin rızkı arttırmayı gerektirmesinden dolayıdır. Bu anlamıyla şükür de bir rızık demektir.

"Ve rızkınızı... kılacaksınız" buyruğu, eğer yerine getirecek olursanız, rızkınızın şükrü de sizin için bir rızık olarak geri dönecektir, diye de açıklanmıştır.

Siz rızkı **"yalanlamaktan ibaret mi kılacaksınız?"** Yani sizler yalanlamayı şükrün yerine mi koyuyorsunuz? Bu'da yüce Allah'ın: *"Onların Beyt'in yanında duaları ıslık çalmaktan ve el çırpmaktan başka bir şey değildi."* (el Enfal, 8/35) buyruğuna benzemektedir. Yani onlar dua etmiyorlardı. Aksine onlar dua (ve namaz) yerine ıslık çalıyorlar, el çırpıyorlardı. Bu buyrukla kullara isabet eden bir hayrını herhangi bir şekilde adeten bir takım sebepler olarak görülmekte olan araçların verdiği bir şey olarak görmemeleri gerektiğini açıklamaktadır. Aksine bunu yüce Allah tarafından gelmiş olarak görmeleri, sonra da nimet ise ona şükür ile karşılık vermeleri, eğer hoşlanmadıkları bir şey ise yüce Allah'a ibadet etmek, O'nun önünde zilletle boyun eğmek suretiyle sabrederek karşılamaları gerektiğini açıklamaktadır.

Ali b. Ebi Talib'den rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) yüce Allah'ın: "(وَتَجْعَلُونَ شُكْرَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ): Ve şükrünüzü yalanlamaktan ibaret mi kılacaksınız?" diye okumuştur.(1)

Yine İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre bu buyrukla kastedilen belirli birtakım yıldızların doğuşu sebebiyle yağmurun yağdığının söylenmesidir. Bu da Arapların filan yıldızın doğması sebebiyle bize yağmur yağdırıldı, demeleridir. Bu açıklamayı Ali b. Ebi Talib, Peygamber (sav)'dan, diye rivayet etmiştir.

Müslim'in, *Sahih*'inde İbn Abbas'tan şöyle dediği zikredilmektedir: Peygamber (sav) döneminde insanlara yağmur yağdırıldı. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "İnsanlardan kimi şükredici, kimi de kâfir olarak sabahı etti. (Şükredenler): Bu Allah'ın rahmetidir, dediler. Bir kısmı da: Şu, şu yıldızın doğuşu doğru çıktı, dediler. Bunun üzerine şu: *"Hayır, işte yıldızların doğup battıkları yerlerine yemin ederim."* (75. âyet) buyruğundan itibaren **"ve rızkınızı yalanlamaktan ibaret mi kılacaksınız"** buyruğuna kadar olan âyetler nazil oldu.(2)

Yine ondan gelen rivayete göre Peygamber (sav) bir sefere çıkmıştı. Beraberindekiler susadılar. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Ne dersiniz? Eğer sizin için Allah'a dua edip de size yağmur yağdırılacak olursa, acaba şu yıl-

(1) Taberi, *Tefsir*, XXVII, 208- Ali (ra)'in kıraati olarak; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 299 -Ali (ra) ile İbn Abbas'ın- ve 300'de İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, II, 522'de, -İbn Abbas'ın kıraati olarak- zikretmekte ve İbn Abbas kadar senedinin sahih olduğunu kayd etmektedir; ancak *Tirmizi*, V, 401'de; *Müsned*, I, 89, 108 ve 131'de Peygamber Efendimizin kıraati olarak değil de tefsiri olarak zikretmektedir.

(2) *Müslim*, I, 84; Beyhâki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 358.

dızın doğuşu dolayısıyla bu yağmur yağdı, diyecek misiniz?" diye sordu, onlar: Ey Allah'ın Rasûlü bu zaman (yağmur yağmasına sebep olan) yıldızların doğuş zamanı değildir, dediler. Bunun üzerine Peygamber iki rekat namaz kıldı, Rabbine dua etti. Bir rüzgar çıktı, sonra bulut göründü ve onlara yağmur yağdırıldı. Peygamber (sav) beraberinde bir grub ashabı bulunduğu halde bir adamın yanından geçtiler. Adamın elindeki bir kaba su doldurduğunu ve bu arada: Şu yıldızın doğuşu sebebiyle bize yağmur yağdırıldı, dediğini; fakat bu Allah'ın bir rızkıdır demediğini gördüler. Bunun üzerine: **"Ve rızkınızı yalanlamaktan ibaret mi kılacaksınız?"** Yani Allah'ın sizi rızıklandırmanıza karşı O'na şükretmenizi, nimeti **"yalanlamaktan ibaret mi kılacaksınız"** ve bize şu yıldızın doğuşu dolayısıyla yağmur yağdırıldı mı diyeceksiniz.(1) Bu da şuna benzer: Benim sana yapmış olduğum iyiliği sen bana kötülük yaparak mükâfatlandırdın, benim senin üzerindeki nimetlerime karşılık da beni düşman belledin.

Muvatta'da da Zeyd b. Halid el-Cühenî'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) Hudeybiye'de geceden yağmış olan bir yağmur akabinde bize sabah namazını kıldırdı. Namazı bitirince insanlara doğru yönelerek şöyle dedi: "Rabbinizin ne söylediğini biliyor musunuz?" Onlar: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, dediler. Şöyle buyurdu: "Kullarımın bir bölümü Bana mümin, yıldızları da inkâr eden olarak sabahladı. Kim Allah'ın lütuf ve rahmetiyle bize yağmur yağdırıldı, dediyse işte o kimse Bana mümin, yıldızlara da kâfir bir kimsedir. Şu, şu yıldızın doğuşu sebebiyle bize yağmur yağdırıldı diyen kimse ise yıldızlara iman eden ve Bana kâfir olan bir kimsedir."(2)

Şafiî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- dedi ki: Bir kimsenin, şu şu yıldızın doğuşu sebebiyle bize yağmur yağdırıldı, demesini sevmiyorum. Her ne kadar yıldızın doğması bizce yaratılan ve fayda vermeyen, zararı da olmayan bir vakit ise de, yağmur yağdırmayan ve yağacak yağmuru alıkoyamayan bir şey ise de bu böyledir. Bununla birlikte söylenmesini uygun gördüğüm: -Şu ay bize yağmur yağdırıldı, demek gibi- bize şu vakit yağmur yağdırıldı, denilmesidir. Bir kimse eğer cahiliye dönemindeki müşriklerden bazılarının kastettikleri şekilde yağmuru yağdıranın yıldızın doğuşu olduğunu kastederek, şu yıldızın doğuşuyla bize yağmur yağdırıldı, diyecek olursa bu sözüyle kâfir olur, tevbe etmeyecek olursa kanı helâldir.

Ebû Ömer b. Abdi'l-Berr dedi ki: Peygamber (sav)'ın yüce Allah'ın: "Kullarımdan kimisi Bana mümin, kimisi de kâfir olarak sabahı etti" dediğini nak-

(1) İbn Abbas'tan gelen bir rivayet olarak tesbit edemedik. Yakın anlamdaki başka rivayetler bundan önceki iki ayrı notta ve bir sonraki notta gösterilmiştir.

(2) *Muvatta*, I, 192; *Buhâri*, I, 290, 351; *Müslim*, I, 83; III; *Ebu Dâvud*, IV, 16; *Nesai*, III, 164; Humeydi, *Müsned*, II, 356.

letmesine gelince, bence buna iki türlü anlam verilebilir. Birincisi eğer yıldızın doğuşu yağmurun yağmasını gerektirip; yüce Allah'tan ayrı olarak bulutu meydana getiren olduğuna inanan bir kimse ise; bu açıkça kâfir olur, bundan dolayı tevbe etmesi istenir. Eğer kabul etmeyecek olursa öldürülür. Çünkü böylesi İslâmı bir kenara bırakmış ve Kur'ân'ı reddetmiş olur. İkinci açıklamaya göre; bu kimsenin o yıldızın doğuşu ile birlikte yüce Allah'ın yağmur yağdıracağına inanması ve Allah'ın takdiri ve ilmi gereğince yağmurun yağdığına sebeb teşkil ettiğini kabul etmesidir. Böyle bir inanış her ne kadar mübah bir şekil ise de, bunda da yüce Allah'ın nimetinin inkârı ve yağmuru dilediği vakit indirdiği hususundaki hikmetinin inceliklerinin bilinmemesi söz konusudur. O yağmuru kimi zaman şu yıldızın, kimi zaman öbür yıldızın doğuşu esnasında yağdırdığı gibi, çoğu zaman bir yıldız doğmakla birlikte beraberinde hiç de yağmur yağmayabilir. Bu ise Allah'tan gelen bir şeydir, yıldızın doğuşuyla ilgisi yoktur. Nitekim Ebu Hureyre de sabahı ettiğinde eğer yağmur yağdığını görürse: Bize fethin doğuşu ile yağmur yağdırıldı, der; sonra da yüce Allah'ın: ***"Allah insanlara herhangi bir rahmeti fethedecek (açacak) olursa onu tutacak olmaz."*** (Fatır, 35/2) buyruğunu okurdu.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: Bu bana göre Rasûlullah (sav)'ın: "Allah'ın lütuf ve rahmetiyle bize yağmur yağdırıldı" demesi kabilindendir. Yine Ömer b. el-Hattab'ın, Abbas b. Abdu'l-Muttalib ile yağmur duasına çıktığı vakit ona: Ey Rasûlullahın amcası! Süreyya yıldızının doğacağı daha kaç konağı var? diye sorması da bu kabildendir. Hz. Abbas da ona şöyle demişti: İlim adamlarının iddia ettiklerine göre bu yıldız aşağı doğru kaydıktan sonra yedi gün süreyle ufukta görünür. Yedinci gün geçmeden onlara yağmur yağdırıldı. Bunun üzerine Ömer (r.a): Allah'a hamdolsun. Bu Allah'ın lütuf ve rahmetiyledir, dedi. Sanki Ömer -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- Süreyya yıldızının doğuşu esnasında yağmurun yağacağının ümid edileceği ve bekleneceği bir vakit olduğunu biliyor, bundan dolayı ona bu hususu sorarak doğuş vakti çıktı mı yoksa henüz doğacağı vakitlerden bir süre kaldı mı diye sormuş gibi idi.

Süfyan b. Uyeyne'nin İsmail b. Umeyye'den rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) seferlerinden birisinde bir adamın şöyle dediğini duymuş: Bize arslan burcunun kolu ve alnı(ndaki yıldızların doğuşu) sebebiyle yağmur yağdırıldı. Bunun üzerine Rasûlullah (sav): "Yalan söyledin. Bilakis bu yüce Allah'ın bize su ihsan etmesidir" diye buyurmuştur. (1)

Süfyan (hadisteki) "asânîn" lafzını arslanın kolu ve alnı diye açıklamıştır.

"Yalanlamak... kılacaksınız" anlamı verilen (تُكَذِّبُونَ) buyruğu genel ola

(1) Taberi, *Tefsir*, XXVI, 205; XXVII, 208; İbn Abdi'l-Berr, *Temhid*, XVI, 284.

rak "(التكذيب): Yalanlamak"tan gelen bir fiil olarak okunmuştur. Ancak Asım'dan rivayetle el-Mufaddal ile Yahya b. Vessab şeddesiz olarak ve "te" harfi üstün olmak üzere "(تَكْذِبُونَ): Yalan söylemek... kılacaksınız" diye okumuşlardır. Anlamı da daha önce açıkladığımız şekilde; bize şu yıldızın doğuşu sebebiyle yağmur yağdırıldı, diye söyleyenlerin sözleridir.

Enes b. Malik'in rivayet ettiği hadiste de şöyle dediği sabit olmuştur: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Üç husus ümmetim arasında kalmaya devam edecektir: Makam ve mevkilerle övünmek, ağıt yakmak ve yıldızların doğuş ve batışı ile yağmurun yağdırıldığına inanmak."(1) Bu rivayetin Müslim'in lafzı şöyledir: "Ümmetim arasında cahiliye işlerinden olup, asla terketmeyecekleri dört husus vardır: Makam ve mevkilerle övünmek, neseblere dil uzatmak, yıldızlar ile yağmur istemek ve ağıt yakmak."(2)

"Hele o bir boğaza gelince" yani hele can yahut ruh boğaza geldiğinde... Candan daha önce sözedilmemiş olmakla birlikte (burada sözkonusu edilmesi) anlamın bilinmesinden ötürüdür. Hâtim şöyle demiştir:

أُمَـاوِيَّ مـا يُـغْنِي الـثَّـرَاءُ عـن الـفـتـى إذا حَشْـرَجَتْ يَـوْمـاً وضـاقَ بِهـا الصَّـدْرُ

"Söyle bana ey Mavi, varlığın delikanlıya faydası ne olur?
O (can) bir gün gelip boğaza dayanır ve bundan ötürü göğüs daralırsa."

Hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur: "Ölüm meleğinin damarları kesen ve ruhu kısım kısım toplayan yardımcıları vardır. Nihayet can boğaza geldiğinde bu sefer ölüm meleği onu alır."(3)

"O vakit siz de" Benim emrim ve egemenliğime **"bakar dururken..."** Siz hiçbir şeye güç yetiremeksizin can çekişene bakıp dururken diye, de açıklanmıştır. İbn Abbas dedi ki: Bu buyrukla, can çekişen ölünün yakınlarından hazır bulunup canının ne zaman çıkacağını bekleyen kimseleri kastetmektedir. Diğer taraftan: Bu onların kardeşleri hakkında: *"Yanımızda olsalardı, ölmezlerdi yahut öldürülmezlerdi"* (Âl-i İmran, 3/156) diyenlerin kanaatlerini reddetmektedir. Yani madem böyle (diyorlar) ne diye onlardan herhangi bir kimsenin canını boğaza gelip dayandığı vakit geri çeviremiyorlar.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Can çekişme esnasında herhangi birinizin canı boğazına gelip dayandığında ve siz de onun yanında bulunu-

(1) Ebu Abdullah, el-Mahabi, *el-Ehâdisu'l-Muhtara*, VI, 282; İbn Abdu'l-Berr, *Temhid*, XII, 242.
(2) Enes'ten değil de Ebu Mâlik el-Eş'ari'den *Müslim*, II, 644; *Müsned*, V, 342, 344.
(3) İbn Kesir, *Tefsir*, II, 139 -İbn Abbas'a mevkufen-

yorken niçin onun ruhunu -o kimsenin ömrünün uzamasını şiddetle arzulayıp, hayatta kalmasını istemenize rağmen- bedenine geri çevirmiyorsunuz? Bu da onların: *"O dünya hayatımızdan başka bir şey değildir olürüz, diriliriz ve bizi ancak zaman helâk etmektedir."* (el-Câsiye, 45/24) şeklinde ki sözlerini de reddetmektedir.

Canının alınması halinde olan kimseye hitab olduğu da söylenmiştir. Yani eğer senin başına gelen bu hal, Allah'tan değil ise, ne diye canını koruyamıyor, çıkmasını önleyemiyorsun?

"Evet, o zaman Biz O'na sizden" kudret, ilim ve durumunu görmekle **"daha yakınız."**

Âmir b. Abdi'l-Kays dedi ki: Ben her neye baktımsa mutlaka yüce Allah'ın o şeyden bana daha yakın olduğunu görmüşümdür. Bu buyrukla yüce Allah, onun canını almakla görevli olan Bizim elçilerimiz **"sizden daha yakın"**dır lar demek istemiştir. **"Ama"** onları **"göremezsiniz."**

"Eğer siz gerçekten hesaba çekilmeyecek olsaydınız..." Siz gerçekten amellerinizin karşılığını görmeyecek ve bundan dolayı hesaba çekilmeyecek olsaydınız... demektir. Yüce Allah'ın: *"Gerçekten biz mi hesaba çekilip cezalandırılacağız?"* (es-Saffat, 37/53) büyruğunda da bu anlamda (aynı kökten gelen kelime) kullanılmıştır ki; hesaba çekilip, cezalandırılacağız, amellerimizin karşılığını göreceğiz, demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (belirtilen âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

(Allah'ın) mülkiyeti ve kahr u galebesi altında bulunmayanlar (olsaydınız)... diye de açıklanmıştır. el-Ferrâ ve başkaları "(دِنْتُه): Ona sahib ve malik oldum" demektir, demişlerdir. Ayrıca el-Ferrâ, el-Hutay'a'nın şu beyitini de zikretmektedir:

لَقَدْ دِنْتِ أَمْرَ بَنِيكِ حَتَّى تَرَكْتِهِمُ أَدَقَّ مِنَ الطَّحِينِ

"Sen oğullarının işlerine öyle malik kılındın ki, sonunda
Onları undan da daha ince bir hale soktun."

Bununla sen onlara egemen ve hakim kılındın, onların maliki oldun, demek istemiştir. "(دانه): Onu zelil kıldı, onu köleleştirdi" demektir. "(دنته فدان): Onu itaatim ve mülküm altına aldım, o da itaat altına girdi" denilir. el-Fatiha Sûresi'nde *"din gününün maliki"* (1/4. âyet, 21. başlıkta) buyruğu açıklanırken buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"Doğru söyleyenler iseniz onu" ruhu bedene **"geri çevirebilirdiniz."** Yani bunu asla geri çeviremeyeceksiniz. Böylelikle sizin malik ve egemeniniz

olmadığım ve hesaba çekilmeyeceğinize dair iddialarınız da çürütülmüş olmaktadır.

"Onu geri çevirebilirdiniz" buyruğu yüce Allah'ın: **"Hele o bir boğaza gelince"** buyruğu ile: **"Eğer siz gerçekten hesaba çekilmeyecek olsaydınız"** buyruklarının cevabını teşkil etmekte, her ikisine tek bir cevab verilmiş bulunmaktadır. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır. Arapların kimi zaman aynı anlamdaki iki hususu tekrar ettikleri de olur. Yüce Allah'ın: *"Benden size bir hidayet gelir de kim Benim hidayetime uyarsa, onlar için korku yoktur ve onlar asla üzülmezler de"* (el-Bakara, 2/38) buyruğu da bu kabildendir. Burada iki şarta tek bir cevab verilmiştir.

Diğerinin kendisine delâlet etmesi dolayısıyla birisinin hazfedildiği de söylenmiştir. İfadede takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir ki, ifadenin takdiri şöyledir: Eğer sizler gerçekten hesaba çekilmeyecek kimseler olsaydınız, onu geri çevirebilmeli değil miydiniz? Şu ölenin canını boğazına gelip dayandığı vakit niye, tekrar bedenine geri döndüremiyorsunuz?

فَاَمَّآ اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٨٨﴾ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ ﴿٨٩﴾
وَاَمَّآ اِنْ كَانَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٩٠﴾ فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَمِينِ
﴿٩١﴾ وَاَمَّآ اِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّآلِّينَ ﴿٩٢﴾ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ
﴿٩٣﴾ وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ ﴿٩٤﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ ﴿٩٥﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ
رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٩٦﴾

88. Eğer o yakınlaştırılmışlardan ise;
89. Artık rahatlık, güzel kokular ve Naîm cenneti vardır (ona).
90. Ve eğer o Ashabu'l-yemînden ise ,
91. "Ashabu'l-yeminden sana selâm olsun" (denir.)
92. Eğer o yalanlayıcı sapıklardan ise;
93. Ona kaynamış sudan bir ziyafet,
94. Ve cehenneme bir atılış (vardır.)
95. Şüphesiz ki bu, kesin bilgi veren hakkın ta kendisidir.
96. O halde Rabbini büyük adıyla tesbih et!

"Eğer o yakınlaştırılmışlardan ise" buyruğu ile yüce Allah, ölüm esnasında ve öldükten sonra diriliş halinde insanların tabakalarını sözkonusu etmekte ve derecelerini açıklayarak şöyle buyurmaktadır: **"Eğer o"** ölen şahıs **"yakınlaştırılmışlardan ise"** buyruğunda sözü edilenler (ileriye geçenler olan) es-Sâbikûndur.

"Artık rahatlık, güzel kokular ve Naîm cenneti vardır" buyruğunda (rahatlık anlamı verilen): (فَرَوْحٌ) lafzı genel olarak "re" harfi üstün ile okunmuştur.

İbn Abbas ve başkalarına göre bu dünyadan yana bir rahatlık vardır, anlamındadır. el-Hasen ise bu, rahmet demektir, diye açıklamıştır. ed-Dahhak istirahat ve dinlenmek diye açıklamıştır. el-Kutebi buyruk kabirde onun için güzel esintiler vardır, demektir, diye açıklamıştır.

Ebu'l-Abbas b. Ata dedi ki: **"Rahatlık"** yüce Allah'ın yüzüne bakmak **"reyhân** (güzel kokular)" ise O'nun kelâmını ve vahyini dinlemektir. **"Naim cenneti"** ise orada yüce Allah'ı görmekten yana perdelenmemesi demektir.

el-Hasen, Katade, Nasr b. Âsım, el-Cahderî, Ruveys ve Yakub'dan rivayetle Zeyd ise -**"rahatlık"** anlamındaki lafzı- (فَرُوحٌ) şeklinde "re" harfini ötreli olarak okumuşlardır. Bu kıraat İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir.

el-Hasen dedi ki: (Bu okuyuştaki) Ruh'tan kasıt rahmettir, çünkü o da merhum (ölen) kimse için hayat gibidir.

Aişe (r.anha) da şöyle demiştir: Peygamber (sav) "re" harfini ötreli olarak: (فَرُوحٌ) diye okumuştur. Bu da: O kimse için cennette ebedi kalıcılık ve hayat vardır, demektir. İşte rahmet budur.

"Güzel kokular" buyruğu hakkında Mücahid ve Said b. Cübeyr rızık, Mukatil Himyer dilinde rızktır diye açıklamışlardır. "(خرجت أطلب ريحان الله): Allah'ın rızkını taleb etmek üzere çıktım" denilir. en-Nemir b. Tevleb de şöyle demiştir:

سَلَامُ الإِلٰهِ وَرَيْحَانُهُ ورحمتهُ وَسَمَاءٌ دِرَرْ

"O mutlak ilahın selâmı ve reyhânı (rızkı)
Ve rahmeti (üzerine olsun), bir de bol nimet yağdıran bir sema."

Katade, bu cennettir derken, ed-Dahhak rahmettir diye açıklamıştır. Bunun, hoş kokusu koklanan, bildiğimiz reyhân (fesleğen) olduğu da söylenmiştir. Bunu el-Hasen ve yine Katade de söylemiştir.

er-Rabî' b. Haysem dedi ki: Bu ölüm esnasında olacaktır, cennet ise öl-

dükten sonra diriltileceği vakte kadar onun için saklı tutulacaktır. Ebu'l-Cevzâ dedi ki: Bu ruhunun kabzedileceği vakit olacaktır. O reyhan demetleriyle karşılanacaktır.

Ebu'l-Âliye dedi ki: Dünyada mukarreblerden olan bir kimseye iki reyhan dalı getirilip, onları koklamadıkça hiçbir kimsenin ruhu bedeninden ayrılmaz. O bunları koklarken ruhu kabzedilir.

"(Güzel kokular diye mana verilen) reyhan"ın asıl anlamı ve türeyişi ile ilgili açıklamalar daha önce er-Rahman sûresi'nin baş taraflarında (15/12. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır, oradan takib edilebilir. es-Sa'lebî de "ravh ve reyhân (rahatlık ve güzel kokular)" ile ilgili olarak sözünü ettiklerimizden başka pekçok görüş sıralamış bulunmaktadır. Bunları görmek isteyen orada bulabilir.

"Ve eğer o Ashabu'l-yeminden ise..." yani **"eğer o"** bu ölen şahıs **"Ashabu'l-yeminden ise, Ashabu'l-yeminden sana selam olsun!"** Yani sen onlardan sevdiğin esenlikten başka bir şey görmeyeceksin. Onlar adına üzülme, şüphesiz onlar Allah'ın azabından kurtulacaklardır.

Anlamın: Onlardan selam olsun sana, şeklinde olduğu da söylenmiştir ki; sen onlar için üzülmekten yana kurtulacaksın, demektir. İkisinin de anlamı birdir. Bir diğer açıklamaya göre; ey Muhammed Ashabu'l-yeminden olan kimseler Allah'ın sana salat ve selam getirmesi için sana dua ederler, demektir. Onlar sana selam söylerler ey Muhammed, anlamında olduğu da söylenmiştir.

Bir başka açıklamaya göre anlamı şudur: Ey kul, sen hoşuna gitmeyecek şeylerden yana esenliktesin. Çünkü sen Ashabu'l-yemindensin. Buna göre burada: "(إنك): Çünkü sen" lafzı hazfedilmiş olmaktadır. Ona ikram olmak üzere ona **"es-selam"** denilerek selam verilir," diye de açıklanmıştır. Buna göre selâmın nerede sözkonusu olacağı hususunda üç görüş bulunmaktadır. Birincisine göre, kişinin dünyada iken ruhunun kabzedileceği esnada ölüm meleğinin ona selam vereceğidir. Bu açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır. İbn Mesud da şöyle demiştir: Ölüm meleği müminin ruhunu kabzetmek üzere geleceğinde şöyle der: Rabbin sana selam söylüyor... Bu husus daha önce en-Nahl Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"Onlar ki melekler hoş ve temiz olarak ruhlarını alırlarken."* (en-Nahl, 16/32) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

İkinci görüşe göre; kabirde kişiye soru sorulacağı vakit, Münker ve Nekir ona selâm verir.

Üçüncü görüşe göre kıyamet gününde ölümden sonra diriltileceği vakit melekler oraya (cennete) ulaşmasından önce ona selam vereceklerdir.

Derim ki: Bu üç konumda da meleklerin ona selam verecek olması mümkündür. Böylelikle bu lütuf üstüne lütuf olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"(إِنْ): Eğer"in cevabı el-Müberrid'e göre hazfedilmiş olup, ifadenin takdiri: Her ne olursa olsun **"Ashabu'l-yeminden selam olsun sana."** Eğer o kimse Ashabu'l-yeminden ise **"Ashabu'l-yeminden selam olsun sana"** anlamındadır. Burada şartın cevabı (ikinci defa tekrarlanan! Ashabu'l-yeminden selam olsun, sana, ibaresi) daha önceki ifadenin delâleti dolayısıyla hazfedilmiştir. Nitekim bir kimsenin: "(أنت ظالم إن فعلت): Sen zalimsin, eğer bunu yaparsan" ifadesinde cevabın hazfedilmesi de bu kabildendir, çünkü daha önce geçen ifade (sen zalimsin tabiri) buna delâlet etmektedir.

el-Ahfeş'in görüşüne göre ise; **"sana selam olsun"** anlamındaki buyruğun başındaki "fe" harfi hem: (أَمَّا): İse" edatının cevabı, hem de: "(إِنْ): Eğer"in cevabıdır. Bu da şu demektir: **"İse"** anlamındaki lafzın cevabı daha önceki takdire göre **"eğer"** anlamındaki edatın cevabının yerini tutmaktadır. "Fe" harfi de buna göre her ikisinin cevabını teşkil etmektedir.

ez-Zeccac'a göre "(أَمَّا): İse" edatının anlamı, bir şeyden bir başka şeye geçişi ifade eder. Daha önce sözünü ettiğimiz hususu bırak, başka bir konuya geç, anlamına gelir.

"Eğer o" ölümden sonra dirilişi **"yalanlayıcı"** ve hidayetten, hak yoldan uzak **"sapıklardan ise, ona kaynamış sudan bir ziyafet vardır."** Yani onların kaynar sudan bir rızıkları olacaktır. Nitekim yüce Allah: *"Sonra gerçekten sizler ey sapıklar, yalanlayıcılar. Siz elbette Zakkum ağacından yiyeceksiniz."* (el-Vâkıa, 56/51-52) diye buyurduğu gibi; *"Sonra onun üzerine kaynamış sudan bir katkıları olacaktır."* (es-Sâffât, 37/67) diye buyurmaktadır.

"Ve cehenneme bir atılış" yani cehennem ateşine girdiriliş vardır. Cehennemde bir ikamet ve onun türlü azablarının tadılması vardır, diye de açıklanmıştır.

"(وَتَصْلِيَةُ): **Atılış"** ile aynı kökten olmak üzere: "(أصلاه النار وصلاه): Onu cehenneme attı, ona cehennemi boylattı" denilir.

Burada (âyette) mastar mefule izafe edilmiştir. Nitekim (لفلان إعطاء مالٍ): Filan kişiye mal verilişi söz konusudur" tabiri ona mal verilir anlamında kullanılır. Bu buyruk; (وَتَصْلِيَةَ) şeklinde "te" harfi kesreli olarak da okunmuştur ki: "(نزلٌ من تصلية جحيم): Cehenneme atılış şeklinde bir ikram vardır" demek olur. Diğer taraftan Ebu Amr "cahim: cehennem"den önceki "te" harfini (cahîm'in) "cim" harfine idgam ile okumuştur ki böyle bir okuyuş (doğru okuma şeklinden) uzaktır.

"Şüphesiz ki bu, kesin bilgi veren hakkın ta kendisidir." Bizim sana bu anlattıklarımız katıksız ve kesin bilgidir. Burada -ki her ikisi de aynı şey ol-

dukları halde- "hak"ın yakîn (kesin bilgi)'e izafe edilmesi lafızlarının farklı oluşundan dolayı uygundur. el-Müberred dedi ki: Bu senin "aynu'l-yakîn, mahzu'l-yakîn (hakkın ta kendisi, katıksız kesin hak, gerçek)" demene benzer. O halde böyle bir tabir Kûfelilere göre bir şeyin kendi kendisine izafe edilmesi kabilindendir. Basralılara göre ise (حقّ الأمر اليقين أو الخبر اليقين): İşin gerçeği kesin bilgi yahut kesin haberdir" takdirindedir.

Bunun tekid olduğu da söylenmiştir. "Yakîn: kesin bilgi" lafzının aslında "hak: gerçek"in sıfatı olduğu, mevsufun sıfata -mecaz ve kullanım genişliği imkânı ile- böyle geldiği de söylenmiştir ki; bu da yüce Allah'ın: *"Âhiret yurdu"* (Yusuf, 12/109) buyruğuna benzemektedir. (1)

Katade de bu âyet-i kerime hakkında şunları söylemektedir: Yüce Allah bu Kur'ân-ı Kerim'in bildirdiklerinin kesin bilgiler olduklarını göstermedikçe hiçbir kimseyi bırakmaz. Mümin dünyada iken buna kesin olarak inanır, bu inancının da kıyamet gününde ona faydası olacaktır. Kâfir ise kesin bilgi ve inancın kendisine fayda vermeyeceği bir zaman olan kıyamet gününde buna kesin olarak inanacaktır.

"O halde Rabbini büyük adıyla tesbih et!" Yani yüce Allah'ı kötülüklerden tenzih et.

"(بِٱسْمِ): **İsmiyle"** buyruğunun başındaki "be" harfi zaiddir. "İsim" de müsemmânın kendisidir.

"Tesbih et" buyruğunun Rabbini hatırlamak ve O'nun emri ile namaz kıl, demek olduğu da söylenmiştir. Büyük Rabbinin adını an ve O'nu tesbih et anlamında olduğu da söylenmiştir. Ukbe b. Âmir'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: **"O halde Rabbini büyük adıyla tesbih et"** buyruğu nazil olunca, Peygamber (sav): "Bunu rükûunuzda söyleyin" diye buyurdu. *"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et"* (el-Âla, 87/1) buyruğu da nâzil olunca Peygamber (sav): "Bunu da sücudunuzda söyleyin." diye buyurdu. Hadisi Ebû Dâvûd rivayet etmiştir.(2) Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) Orada el-Ferrâ'nın yurdun âhiret ile aynı şey olduğuna dair görüşü zikredilmiştir. Bu yönüyle benzerlik gözetilmektedir.

(2) *Ebû Dâvûd*, I, 230; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 303, 334; İbn Hibbân, *Sahih*, V, 225; Hâkim, *Müstedrek*, II, 519; *Dârimi*, I, 34, *İbn Mâce*, I, 287, *Müsned*, IV, 155

Hadid Sûresi

1-29. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Medine'de indiği ittifakla kabul edilmiştir. Yirmidokuz âyettir.

el-İrbad b. Sâriye'den rivayete göre Peygamber (sav) uyumadan önce "el-Müsebbihât" sûrelerini okur ve: "Şüphesiz bunlarda bin âyetten daha fazilet li bir âyet vardır" diye buyururdu.(1)

"el-Müsebbihât" ile el-Hadid, el-Haşr, es-Saf, el-Cumua ve et-Teğâbun Sûrelerini kastetmektedir.

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَافِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾ لَهُ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ۚ يُحْيِي وَيُمِيتُ ۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢﴾
هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣﴾

1. Göklerle yerde olanlar Allah'ı tesbih ederler. O Azîzdir, Hakîmdir.
2. Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Diriltir ve öldürür. O herşeye gücü yetendir.
3. O hem Evveldir, hem Âhirdir, hem Zâhirdir, hem Bâtındır. O, herşeyi en iyi bilendir.

(1) *Tirmizi,* V, 181; *Ebû Dâvûd,* IV, 313; *Dârimi,* II, 550; Nesaî, *es-Sünenu'l-Kübrâ,* V, 16.

"Göklerle yerde olanlar Allah'ı tesbih ederler." Allah'ın şanını yüceltmekte ve kötülüklerden O'nu tenzih etmektedirler.

İbn Abbas dedi ki: **"Göklerde"** bulunan Allah'ın yaratmış olduğu melekler **"ile yerde olanlar"** canlı olsun, cansız olsun hepsi Allah'a dua etmektedirler.

Bunun Allah'ın varlığına delâlet anlamında bir tesbih olduğu da söylenmiştir. ez-Zeccac bunu kabul etmeyerek şöyle demektedir: Şâyet bu delâlet yoluyla ve ilâhî sanatın etkilerinin ortaya çıkması yolu ile tesbih olsaydı, anlaşılır bir şey olurdu. Durum böyle ise yüce Allah'ın: *"Fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız."* (el-İsra, 17/44) diye buyurması nedendir? Bu sözlü bir tesbihtir. Buna delil olarak da yüce Allah'ın: *"Davud'a da onunla birlikte tesbih etsinler diye dağları... müsahhar kıldık."* (el-Enbiyâ, 21/79) buyruğunu göstermektedir. Eğer bu tesbih Allah'ın varlığına delâlet anlamıyla bir tesbih olsaydı, o zaman Davud (a.s)'ın özelliğinin anlamı ne olurdu?

Derim ki: ez-Zeccâc'ın yaptığı bu açıklama sahih olandır. Bunun açıklaması ve buna dair bilgiler yüce Allah'ın: *"Onu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur"* (el-İsra, 17/44) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır. **"O Azîzdir, Hakimdir."**

"Göklerin ve yerin mülkü O'nundur." Bunların mülkü yalnız O'na aittir. Mülk ise malik olmak ve emrin geçerli olup yerine getirilmesi demektir. Şanı yüce Allah melik, Kâdir ve Kâhir olandır.

Bununla yağmur ve bitki hazineleri ile diğer rızık hazinelerini kastettiği de söylenmiştir.

"Diriltir ve öldürür." Dünya hayatında canlıları öldürür, ölümden sonra diriliş için de ölüleri diriltecektir.

Ölü durumunda olan nutfeleri diriltir ve canlıları öldürür, diye de açıklanmıştır.

"Diriltir ve öldürür" buyruğunun O diriltir ve öldürür anlamında ref' konumunda olduğu söylenmiştir. Bununla birlikte: "(لَهُ): O'nundur" buyruğundaki mecrûrdan (o zamirinden) hal olarak: Diriltici ve öldürücü olarak **"göklerin ve yerin mülkü onundur"** anlamında nasb konumunda olması da mümkündür. Bu durumda cer edatı da onda âmil olur.

"O, herşeye gücü yetendir." Yani hiçbir şey Allah'ı âciz bırakmaz.

"O hem Evveldir, hem Âhirdir, hem Zâhirdir, hem Bâtındır." buyruğunda geçen isimlerin anlamı hususunda farklı görüşler vardır. Bunların anlamlarını *"el-Kitabu'l-Esna"* adlı eserimizde açıklamış bulunuyoruz. Rasûlullah (sav) da bu konuda söz söylemiş, hiçbir kimsenin görüşüne ihtiyaç bırakmayacak şekilde açıklamış bulunmaktadır. Müslim'in, *Sahih*'inde Ebu Hurey-

re'den gelen rivayete göre şöyle buyurmuştur: "Allah'ım, Sen ilk olansın, Senden önce hiçbir şey yoktur. Sen Âhirsin, Senden sonra hiçbir şey yoktur. Sen Zâhirsin, Senden üstün hiçbir şey yoktur. Sen Bâtınsın, Senden öte hiçbir şey yoktur. Borcumuzu öde ve bizi fakirlikten, ihtiyaçtan kurtar."(1)

Peygamber bu buyruğu ile; "Zâhir" ile galib gelmesini "Bâtın" ile de âlim olmasını kastetmiş olmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"O herşeyi" olmuşu yahut olanı, olacağı **"en iyi bilendir."** Hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

هُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ ؕ يَعْلَمُ مَايَلِجُ فِى الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَآءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا ؕ وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ ؕ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٤﴾ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ؕ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٥﴾ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ ؕ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٦﴾

4. O, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da Arş üstüne istivâ edendir. O, yere gireni de, ondan çıkanı da, gökten ineni de, oraya yükseleni de bilendir. Nerede olursanız, O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı çok iyi görendir.

5. Göklerin ve yerin mülkü yalnız O'nundur. Bütün işler Allah'a döndürülür.

6. Geceyi gündüze bitiştirir; gündüzü de geceye bitiştirir. O kalblerin özünü en iyi bilendir.

"O, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da Arş üstüne istivâ edendir" buyruğuna dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Araf Sûresinde (7/54. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Müslim*, IV, 2084; *Tirmizi*, V, 472, 518; *Ebû Dâvûd*, IV, 312; *İbn Mâce*, II, 1259; 1274; *Müsned*, II, 381, 536.

"O yere gireni" oraya giren yağmur ve başka şeyleri **"de, ondan çıkanı da"** bitki ve başka şeyleri **"gökten ineni de"** rızık, yağmur ve melekleri **"oraya yükseleni"** oraya yükselen melekleri ve kulların amellerini **"de bilendir."**

"Nerede olursanız O" kudreti, saltanatı (egemenliği) ve ilmiyle **"sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı çok iyi görendir."** Amellerinizi görür. Onlardan hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

Yüce Allah bu âyet-i kerimede hem **"Arş üstüne istivâ eden"** özelliğini, hem de **"O sizinle beraberdir"** özelliğini bir arada zikretmektedir. Bu iki ifadenin zahirlerini almak bir çelişkidir. O halde burada bir tevilin yapılmasının kaçınılmaz oluşuna bu delil teşkil etmektedir. Tevilden yüz çevirmek ise çelişkiyi kabul etmektir. İmam Ebu'l-Meâli de şöyle demiştir: Muhammed (sav); İsra gecesinde, balığın karnında iken Metta oğlu Yunus'tan yüce Allah'a daha yakın değildi. Bu daha önce geçmiş bulunmaktadır.

"Göklerin ve yerin mülkü yalnız O'nundur." Bu tekrarlama tekid içindir. Yani gerçek manada mabud sadece O'dur.

"Bütün işler" âhirette bütün mahlukatın işleri **"Allah'a döndürülür."**

el-Hasen, el-A'rec, Yakub, İbn Âmir, Ebu Hayve, İbn Muhaysın, Humeyd, el-A'meş, Hamza, el-Kisâî ve Halef **"döndürülür"** anlamındaki buyruğu "te" harfini üstün, "cim" harfini de kesreli olarak: "(تَرْجِع): Döner" diye okumuşlardır, diğerleri ise: "(تُرْجَعُ): Döndürülür" diye okumuşlardır.

"Geceyi gündüze bitiştirir, gündüzü de geceye bitiştirir." buyruğu(na dair açıklamalar) daha önceden Âl-i İmran Sûresi'nde (3/27. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"O, kalblerin özünü en iyi bilendir." Kalblerde, vicdanlarda bulunanlar O'na gizli kalmaz. Bu sıfatlara sahib olana ibadetin terkedilip başkasına ibadet edilmesi doğru olamaz.

اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَاَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ ۖ فَالَّذِينَ
اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَاَنْفَقُوا لَهُمْ اَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾ وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ ۚ
وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ اَخَذَ مِيثَاقَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلٰى عَبْدِهٖٓ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ
مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ ۖ وَاِنَّ اللّٰهَ بِكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٩﴾

7. **Allah'a ve Rasûlüne iman edin. Sizi başlarına halife kıldığından da infak edin. Sizden iman edip infak edenler için büyük bir mükafat vardır.**
8. **Peygamber sizi Rabbinize iman etmeniz için davet edip dururken ve sizden kesin bir söz almış bulunuyorken, size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz? Eğer iman edenler iseniz** (sözünüzü yerine getirin).
9. **Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kuluna apaçık âyetler indirmekte olandır. Muhakkak ki Allah size elbette çok Raûfdur, Rahîmdir.**

"Allah'a ve Rasûlüne iman edin." Allah'ın bir ve tek olduğunu, Muhammed'in O'nun Rasûlü olduğunu tasdik edin.

"Sizi başlarına halife kıldığından da infak edin." Tasadduk edin. Allah yolunda infak edin. Maksat farz olan zekâttır. Maksat farz olan zekâtın dışında çeşitli itaat yolları ile Allah'a yakınlaştırıcı hususlardır, diye de açıklanmıştır.

"Sizi başlarına halife kıldığı" buyruğunda mülkün asıl itibariyle yüce Allah'a ait olduğuna, kulun bu malda ise ancak Allah'ın razı olacağı tasarruf hakkına sahib olduğuna delil vardır. Bu şekildeki bir tasarrufa karşılık da yüce Allah kulunu cennet ile mükâfatlandırır. Halife kılındığı bu malları, Allah'ın haklarını yerine getirmek yolunda infak edip, bu harcamayı, bir kimsenin kendisine izin vermesi halinde başkasının malından harcamasında olduğu gibi kolaylıkla yapabilen bir kimseye, pek çok sevab ve pek büyük bir ecir verilecektir.

el-Hasen dedi ki: **"Sizi başlarına halife kıldığı"** sizden öncekilerden miras almanız sûretiyle (halife kıldığı) demektir. Bu açıklama da bu malların gerçekte sizin mallarınız olmadığına ve sizin bu mallara karşı konumunuzun ancak vekiller konumunda olduğuna delildir. O halde bu mallar elinizden alınıp sizden sonrakilere geçmeden önce hakkı yerine getirmek sûretiyle bu hususta fırsatı ganimet biliniz.

"Sizden iman edip" salih ameller işleyerek Allah yolunda **"infak edenler için büyük bir mükâfat"** ki o da cennettir **"vardır."**

"Peygamber sizi... davet edip dururken... size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz?." buyruğu azarlamak kastı ile sorulmuş bir sorudur. Yani ileri sürebileceğiniz hiçbir gerekçe bırakılmamışken, iman etmemenizi haklı çıkarmak için ileri sürebileceğiniz mazeret nedir?

Bununla şer'î hükümler gelmeden önce herhangi bir hükmün mükellefiyetinin sözkonusu olmadığını açıklamaktadır.

"Ve sizden kesin söz de almış bulunuyorken" anlamındaki buyruğu Ebu Amr "(وَقَدْ أُخِذَ مِيثَاقَكُمْ): Ve sizden kesin bir söz alınmışken" şeklinde meçhul bir fiil olarak okumuştur. Diğerleri ise malum bir fiil olarak **"sizden kesin bir söz almış bulunuyorken..."** diye okumuşlardır.

Mücahid dedi ki: Burada sözkonusu olan insanlar Adem'in sulbünde bulunuyor iken: Allah sizin Rabbinizdir, sizin O'ndan başka hiçbir ilahınız yoktur, şeklinde insanlardan alınan kesin sözdür.

Bir diğer açıklamaya göre; O size akıl vermekle Allah'ın Rasûlüne uymaya çağıran kesin delil ve belgeleri size karşı ortaya koymuş olmakla sizden kesin söz almış bulunmaktadır.

"Eğer iman edenler iseniz" buyruğu, çünkü siz iman edenlersiniz, demektir. Anlamının: Eğer sizler delillere ve belgelere iman ediyor iseniz (artık iman ediniz) demek olduğu da söylenmiştir.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Eğer siz herhangi bir gün gerçekten iman edecek iseniz, işte şimdi imanınız için en uygun zamandır. Çünkü Muhammed (sav)'ın peygamber olarak gönderilmiş olduğunun delilleri ve alametleri açıkça ortadadır, bunun belgeleri doğru bir şekilde ortaya konulmuş bulunmaktadır.

Eğer siz yaratıcınız olan Allah'a iman edenlerseniz... anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü onlar Allah'ın yaratıcılığını kabul ediyorlardı. Bir başka açıklama da şöyledir: Bu, iman eden ve Peygamber (sav)'ın kendilerinden kesin söz aldıktan sonra irtidad eden bir topluluğa hitaptır. **"Eğer iman edenler iseniz"** buyruğu eğer sizler imanın şartlarını kabul ve itiraf ediyorsanız... demektir.

"Sizi karanlıklardan" şirk ve küfürden **"aydınlığa"** imana, Kur'ân ile bir başka görüşe göre rasûl ile bir diğerine göre davet ile **"çıkarmak için kuluna apaçık âyetler"** Kur'ân-ı Kerim'i kastetmektedir **"indirmekte olandır."** Mucizeler diye de söylenmiştir.

Yani Muhammed (sav)'ın beraberindeki mucizeler dolayısıyla ona iman etmeniz gerekmektedir ki, bu mucizelerin en büyüğü de Kur'ân-ı Kerim'in kendisidir.

"Muhakkak ki Allah size elbette çok Raûfdur, Rahîmdir."

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ ۚ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا ۚ وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٠﴾

10. Göklerle yerin mirası Allah'ın olduğu halde ne oluyor size ki Allah yolunda infak etmiyorsunuz? Aranızda Fetihten önce infak edip savaşanlar (diğerleriyle) **bir olmaz. Onların dereceleri Fetih sonrasında infak edip savaşanlardan daha büyüktür. Bununla beraber Allah hepsine de el-Hüsnâyı vaadetmiştir. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Allah Yolunda İnfak Etmemek:

"Göklerle yerin mirası Allah'ın olduğu halde" mirasın hak sahibine dönmesi gibi göklerde ve yerde bulunanların yok olmasından sonra gök ve yer O'na geri döneceğine göre **"ne oluyor size ki Allah yolunda infak etmiyorsunuz.?"**

Allah yolunda ve sizi Rabbinize yakınlaştıracak hususlarda infak etmekten sizi alıkoyan nedir? Halbuki sizler mallarınızı geride bırakarak öleceksiniz ve bunlar Allah'a dönecektir. O halde buyruk infak etmemekten ötürü bir azar mahiyetindedir.

2- İnfak Edenler Arasındaki Fark:

"Aranızdan Fetihten önce infak edip savaşanlar (diğerleriyle) bir olmaz." Müfessirlerin çoğunun kanaatine göre Fetih'ten kasıt Mekke'nin fethidir. eş-Şa'bi' ve ez-Zühri ise Hudeybiye fethidir demişlerdir. Katade de şöyle demiştir: Biri diğerinden daha faziletli olmak üzere iki ayrı savaş ve biri diğerinden daha faziletli olmak üzere iki ayrı infak olmuştu. Mekke'nin fethinden önceki savaş ve infak, bundan sonra yapılan infak ve savaştan daha faziletlidir. İfadede hazfedilmiş lafızlar vardır. **"Aranızdan fetihten önce in-**

fak edip savaşanlar" ile fetihten sonra infak edip savaşanlar **"bir olmaz"** demektir. Bu lafızlar ifadenin delaleti dolayısıyla hazfedilmiştir. Fetihten önce yapılan infakın daha büyük olmasının sebebi, müslümanların zayıflığı sebebiyle insanların bu infaka daha çok muhtaç oluşlarından dolayı idi. Diğer taraftan o dönemde infak edenlere infak daha ağır geliyordu. Mükâfat ve ecir, çekilen sıkıntıya ve zorluğa göredir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Bu Buyruk Ebu Bekir'in Faziletine Delildir:

Eşheb'in rivayetine göre Malik şöyle demiştir: Fazilet ve azimet sahibi kimselerin öne geçirilmesi gerekir. Çünkü yüce Allah: **"Aranızdan Fetihten önce infak edip savaşanlar (diğerleriyle) bir olmaz"** diye buyurmuştur.

el-Kelbî dedi ki: Bu buyruk Ebu Bekr (r.a) hakkında inmiştir. Ebu Bekr (r.a)'ın faziletli olduğuna ve öne geçirilmesi gerektiğine de bu buyrukta delil vardır. Çünkü o, İslâma giren ilk kişidir.

İbn Mesud'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kılıcını kuşanarak İslamını açığa vuran ilk kişi, Peygamber (sav) ile Ebu Bekir'dir. Diğer taraftan Allah'ın peygamberine ilk harcamada bulunan kişi de odur.

İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Peygamber (sav)'ın yanında idim. Üzerinde göğsüne iliştirdiği bir abası bulunduğu halde Ebu Bekir de vardı. Cebrail inerek Ey Allah'ın peygamberi dedi. Bana ne oluyor da Ebu Bekir'i üzerinde göğsünde iliklediği bir aba ile görüyorum? Bunun üzerine Peygamber: "O Fetihten önce malını bana harcadı" deyince, Cebrail şöyle dedi: Allah sana diyor ki: Ebu Bekir'e selam söyle ve ona bu fakir halinde hoşnut musun, yoksa kızgın mısın? diye sor. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ey Ebu Bekir yüce Allah sana selam ediyor ve sen bu fakir halinde hoşnut musun, yoksa kızgın mısın? diye soruyor." Ebu Bekir: Ben Rabbime mi kızayım? Şüphesiz Rabbimden razıyım, şüphesiz Rabbimden razıyım, şüphesiz Rabbimden razıyım dedi. Bunun üzerine Peygamber şöyle buyurdu: "Allah da sana diyor ki: Sen Benden razı olduğun gibi, Ben de senden razı oldum." Ebu Bekir ağladı, Cebrail (a.s) da dedi ki: Ey Muhammed seni hak ile peygamber olarak gönderene yemin olsun ki, Arşı taşıyanlar da senin arkadaşın bu abayı giydiğinden bu yana aba giyindiler.[1] İşte bundan dolayı ashab da Ebu Bekir'i önlerine geçirdiler ve onun önderliğinin kendilerini geride bıraktığını ikrar ettiler.

Ali (r.a) dedi ki: Peygamber (sav) en öne geçmiştir. Ondan sonra Ebu Be-

(1) ***İbn Kesir***, IV, 308 -senedinin zayıf olduğu kaydıyla-; Abdurrahman b. Ali Ebu'l-Ferac, ***Safvetu's-Safve***, I, 249*250; İbn Hazm ***el-Muhallâ***, IX, 139'da hadisi kaydettikten sonra, IX, 141'de hadisin asla sahih olmadığını belirtmektedir.

kir geldi, üçüncüleri de Ömer'dir. Eğer huzuruma beni Ebu Bekir'e üstün tutan bir adam getirilecek olursa, mutlaka başkasına zina iftirasında bulunana uygulanan ceza olan sopa ve şahitliğinin kabul edilmemesi cezasını veririm.

Çünkü önce müslüman olanlar kendilerinden sonra gelenlerden daha çok zorluk ve sıkıntılarla karşılaştılar. Aynı zamanda onların basiretleri de daha açık idi.

4- Din ve Dünya Ahkâmında Öne Geçmek ve Geride Kalmak:

Öne geçmek ve geride kalmak bazen dünya hükümlerinde sözkonusu olabilir. Din hükümleri ile ilgili olarak Âişe (r.anhâ) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) bizlere insanları gerçek mevkilerine yerleştirmemizi emretmiştir.(1) Şüphesiz ki mevkilerin en büyüğü ise namaz mertebesidir. Peygamber (sav) da (vefatı ile sonuçlanan) hastalığında şöyle buyurmuştur: "Ebu Bekir'e söyleyiniz. İnsanlara namaz kıldırsın."(2) Yine Peygamber (sav): "Cemaate yüce Allah'ın kitabını en iyi bilen kimse imam olur."(3) diye buyurduğu gibi, "Yaşça en büyük olanınız size imam olsun"(4) diye buyurmuştur. Sözü geçen bu buyruk daha önceden de geçmiş bulunan Malik b. el-Huveyris'in rivayet ettiği hadiste zikredilmiştir. Buhari ve daha başka ilim adamları bu hadisten "makam ve mevki itibariyle büyüklük"ü murad ettiğini anlamışlardır. Nitekim Peygamber (sav): "Vela hakkı büyüklüğedir."(5) diye buyurmuş olup bununla yaşça büyüklüğü kastetmemiştir.

Malik ve başkaları da: Şüphesiz ki yaşın bir hakkı vardır, demişlerdir. Şafiî ve Ebu Hanife de onu gözönünde bulundurmuşlardır. Elbetteki onun gözönünde bulundurulması da uygun bir şeydir. Çünkü hayırlı kimseler arasında, ilim ve yaşça büyük olmak nitelikleri birarada bulunacak olur ise, ilme öncelik tanınır. Dünya ahkâmına gelince, onlar da din ahkamına göre düzene konulmuştur. Dini bakımdan öne geçirilen bir kişi, dünyayı ilgilendiren hususlarda da öne geçilir. Nitekim rivayetlerde şöyle denilmiştir: "Yaşça büyük olanımıza saygı göstermeyen, küçüğümüze merhamet etmeyen, aramızda ilim adamlarının hakkını tanımayan kimse bizden değildir."(6)

(1) *Müslim*, I, 6; *Ebû Dâvûd*, IV, 261; *Beyhaki*, Şuabu'l-İman, VII, 462.

(2) *Buhârî*, I, 236, 241, 241 III, 1238, VI, 2663; *Müslim*, I, 313, 316; *Tirmizi*, V, 613; *Ebû Dâvûd*, I, 248; *Nesâî*, II, 99, 100; *İbn Mâce*, 1, 389, 390, 391; *Müsned*, VI, 34, 96, 159, 210, 224, 229, 391;

(3) *Müslim*, I, 465; *Tirmizi*, I, 459; *Ebû Dâvûd*, I, 159; *Nesaî*, II, 77; *İbn Mâce*, I, 313; *Müsned*, III, 163, IV, 118, 121, V, 272.

(4) *Buhârî*, III, 1047; *Müslim*, I, 466 *Tirmizi*, I, 399; *Dârakutnî*, I, 346; *Nesai*, II, 88, 77; *İbn Mâce*, I, 313; *Müsned*, V, 53.

(5) *Dârimi*, II, 470, 471, 480. (Hepsinde Ömer, Ali ve Zeyd'in sözü olarak)

(6) *Heysemi*, Mecmâ', VIII, 14 -ravilerin arasında zayıf, metruk ve müdellis raviler bulunduğu kaydıyla ve ilim adamları ile ilgili bölümü zikretmeksizin-

Fertler hakkında sabit hadiste de şöyle denilmiştir: "Genç bir delikanlı sırf yaşı dolayısıyla bir yaşlıya ikramda bulunacak olursa, mutlaka yüce Allah da o kimseye yaşlılığı sırasında ikram edecek kimseler takdir buyurur."(1) Şairin birinin şu beyitleri zikredilmiştir:

يـا عـائبـاً لِلشيـوخِ مِن أَشَـرٍ ... دَاخَـلَهُ في الـصِّبَـا ومِـن بَـذَخِ
آذكـر إذا شئـتَ أن تُعـيِّـرَهُـمْ ... جَـدَّكَ وآذكـر أبـاك يـا بن أخِ
وآعـلم بـأن الشبـاب منـسلخٌ ... عـنـك ومـا وِزْرُه بـمنـسلِخِ
مـن لا يعـزّ الـشيـوخَ لا بلغتْ ... يـومـاً بـه سِنّـه إلى الـشَّيْـخِ

"Ey gençken kendisini etkileyen şımarıklık ve
Övünçten dolayı yaşlıları ayıplayan kişi,
Onları ayıplamak istersen hatırla
Dedeni ve babanı ey kardeşimin oğlu,
Ve bil ki gençlik geçip gidecektir,
Seni bırakarak fakat bırakmaz seni onun günahı,
Yaşlılara ikram etmeyip,
Saygı göstermeyen
Ve bir gün olsun yaşı da yaşlılık sınırına ulaşmamış olan kişi."

5- İnfak Edip Savaşanlara Allah'ın Vaadi:

"Bununla beraber Allah hepsine de el-Hüsnâ'yı vaadetmiştir." Yani yüce Allah önceden geçen ilklere de, sonradan onlara yetişenlere de, hepsine derecelerinin farklılıkları ile birlikte cenneti vaadetmiştir.

İbn Âmir "(وَكُلٌّ): **Hepsine"** lafzını merfu olarak (وَكُلٌّ) diye okumuştur. Bu lafız Şamlıların mushaflarında da böylece ref' iledir.

Diğerleri mushaflarındaki şekle göre nasb ile okumuşlardır. Bu lafzı nasb ile okuyanlar fiilin amel etmesine binaen böyle okurlar.

Yani: "(وعد الله كلاّ الحسنى): Allah bununla beraber onların hepsine el-Hüsnâ'yı vaadetmiştir" takdirindedir. Ref' ile okuyanların kıraati de şöyle açıklanır: Meful eğer başa geçecek olursa, fiilin ameli zayıflar.

Diğer taraftan: "(وَعَدَه): Ona vaadetmiştir" buyruğundan "he" (ona) hazfedilmiştir.

(1) ***Tirmizi***, IV, 372; ***Deylemi***, Firdevs, IV, 61. Muhammed Abdurrahman el-Mubarekfûri, ***Tuhfetu'l-Ahvezî***, VI, 141'de zayıf olduğunu açıklamaktadır.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١١﴾ يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾

11. Allah'a karz-ı hasenle borç verecek kimdir? O da bunu o kimseye kat kat verecek, ayrıca o kimse için pek bol ve şerefli bir mükâfat da vardır.

12. O günde mümin erkeklerle mümin kadınları nurları önlerinde ve sağlarında koşar görürsün. "Bugün sizin müjdeniz -içlerinde ebedi kalıcılar olmak üzere- altlarından ırmaklar akan cennetlerdir. İşte bu, büyük kurtuluşun ta kendisidir."

"Allah'a karz-ı hasenle borç verecek kimdir?" buyruğu ile yüce Allah, Allah yolunda infakta bulunmayı teşvik etmektedir. Bu hususa dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/245. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Araplar güzel bir iş yapan herkese: "(قد أقرض): Karz etti" derler. Nitekim şair şöyle demiştir:

وإذا جُوزيتَ قَرْضاً فَاجْزِهِ إنَّما يَجْزِي الفتى ليس الجَمَلْ

"Sana bir karz verildiği vakit sen onun karşılığını ver,
Gerçek şu ki, delikanlıdır karşılık veren deve değil."

"Karz"a bu ismin veriliş sebebi bedelin geri alınması için çıkarılıp verilmiş olmasından dolayıdır. Yani Allah, kendisine pekçok kat fazlası ile yerine versin diye Allah yolunda kim malını infak eder? el-Kelbî dedi ki: **"Karz"** sadaka demektir. **"Hasen"** ise herhangi bir minnet (başa kakmak) ve eziyet sözkonusu olmaksızın içinden gelerek (samimiyetle) ve ecrini Allah'tan bekleyerek vermek demektir.

"O da bunu o kimseye kat kat verecek." Yedi katından yediyüz katına, yüce Allah'ın dilediği kadar kat kat fazlasıyla...

Karz-ı hasen'in kişinin Subhanallahi velhamdu lillahi ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber" demesi olduğu da söylenmiştir. (1) Bunu Süfyan, Ebu Hayyan'dan(2) rivayet etmiştir.

Zeyd b. Eslem: Bu aileye harcamaktır, demiştir. el-Hasen nafile ibadetlerde bulunmaktır, diye açıklamıştır. Bunun hayır işlemek olduğu da söylenmiştir. Araplar: Filanın yanında benim doğruluk karzım ve kötülük karzım vardır (amelim vardır), derler.

el-Kuşeyrî dedi ki: Karz-ı hasen, sadaka veren kimsenin niyeti samimi, gönlü hoş olarak vermesi demektir. Verdiği ile riyakarlık ve insanların işitmesi kastını gütmeden yalnızca Allah'ın rızasını aramak ve helal kazançtan vermektir. Kişinin malının kötüsünü seçip, sadaka olarak vermeye kalkışmaması da karz-ı hasenin bir parçasıdır. Çünkü yüce Allah: *"Göz yummaksızın alıcısı olamayacağınız aşağılık şeyleri seçerek vermeye yeltenmeyin."* (el-Bakara, 2/267) diye buyurmaktadır. Ayrıca hayatta kalmayı ümid ettiği durumda iken tasadduk etmelidir. Çünkü Peygamber (sav)'a sadakaların en faziletlisinin hangisi olduğu sorulmuş, o da şöyle buyurmuştur: "Sağlıklı, mala düşkün, hayatta kalmayı ümid ettiğin halde iken onu vermendir. Nihayet can boğaza gelip, varıncaya kadar işe ara vererek o hale gelince de: Filana şu, filana bu dememendir."(3)

Ayrıca sadakasını gizlemelidir. Çünkü yüce Allah: *"Şâyet onları gizler ve fakirlere verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır."* (el-Bakara, 2/271) diye buyurmuştur. Verdiği sadakayı başa kakmaması da gerekir. Çünkü yüce Allah: *"Sadakalarınızı başa kakmakla ve eziyet etmekle boşa çıkarmayın."* (el-Bakara, 2/264) diye buyurmaktadır. Verdiği şeyleri oldukça önemsiz görmelidir. Çünkü dünyanın tamamı pek az bir şeydir. Verdiği sadakanın en çok sevdiği maldan da olması gerekir. Çünkü yüce Allah: *"En sevdiğiniz şeylerden infak edinceye kadar birre kavuşamazsınız."* (Âl-i İmran, 3/92) diye buyurmaktadır. Verdiği sadakanın çok olması da gerekir. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "(Azad edilen) kölelerin en faziletlisi en pahalı olanları ve sahiblerince en değerli kabul edilenleridir."(4)

(İşte böyle sadaka veren) **"o kimseye bunu kat kat verecek"**dir.

"O da bunu ... kat kat verecek" anlamındaki buyruğu İbn Kesir ve İbn Âmir

(1) İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII, 191 (İbn Ebi Şeybe bu rivayetin senedini- "Kabisa-Sufyân- Ebû Hayyân- Babası - ve onların bir hocası" diye kaydetmektedir. Dolayısıyla bir sonraki notta işaret ettiğimiz Arapça baskıya hazırlayanın ihtimal belirten notu işaretli değildir. Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, I, 436 da da aynı senedi vermektedir.

(2)Arapça baskıyı hazırlayanın belirttiğine göre doğrusu İbn Hibban olmalıdır.

(3) *Buhârî*, II, 515; *Müslim*, II, 716; *Nesai*, 68, VI, 237; *İbn Mâce*, II, 903; *Müsned*, II, 231, 250, 415.

(4) *Buhârî*, II, 891; *Müsned*, II, 388, V, 171 265.

"elif" harfini düşürerek: (فَيُضَعِّفَهُ) diye okumuşlardır. Ancak İbn Amir ve Ya'kub "fe" harfini nasb ile okumuşlardır.

Nâfi', Kûfeliler ve Basralılar ise bunu "elif" harfi ile ve "ayn" harfini şeddesiz olarak: (فَيُضَاعِفَهُ) diye okumuşlardır, ancak Asım "fe" harfini nasb ile okumuş, diğerleri ise: "(يُقْرِضُ): Borç verecek" lafzına atıf ile ref' olarak okumuşlardır. Nasb ile okunması soruya cevab olmasına binaendir. Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/271. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Ayrıca o kimse için pek bol ve şerefli bir mükâfat" yani cennet **"da vardır."**

"O günde mümin erkeklerle mümin kadınları" buyruğunda yer alan **"o günde"** lafzında amil **"ayrıca o kimse için pek bol ve şerefli bir mükafat da vardır"** anlamındaki buyruktur. İfadede hazfedilmiş lafızlar vardır. Yani senin kendisinde "mümin erkeklerle, mümin kadınları nurları önlerinde ve sağlarında koşar göreceğin o günde": "o kimse için pek bol ve şerefli bir mükafat da vardır" demektir.

"Nurları önlerinde ve sağlarında koşar görürsün." el-Hasen'in görüşüne göre sıratın üzerinde yürüdüğünü görürsün demektir. Bu da aydınlığın da yürüyecekleri ışıklarıdır.

el-Ferra dedi ki: "(وَبِأَيْمَانِهِمْ): Sağlarında" buyruğundaki "be" harfi: "(في): ...de, da" anlamındadır ki, bu da sağ taraflarında demek olur. Yahutta: (عن) anlamındadır ki; sağ taraflarından, demek olur.

ed-Dahhak dedi ki: **"Nurları"** hidayetleri demektir. **"Sağlarında"** buyruğu ile kastedilen onların kitapları (amel defterleri)dir. Bu açıklamayı et-Taberî de tercih etmiştir. Yani amel defterleri sağlarında olduğu halde, imanları ve salih amelleri önlerinden koşacaktır. Buna göre burada "be" edatı (في) anlamındadır. Bu açıklamaya göre: "(بَيْنَ أَيْدِيهِمْ): Önlerinde" lafzı üzerinde vakıf yapılabilir, fakat (عن) anlamında olursa vakıf yapılmaz.

Sehl b. Sa'd es-Sâidî ile Ebu Hayve, elifi kesreli olarak: (وبِإِيمَانِهِمْ) diye okumuşlardır. Bu okuyuşa göre "imanları" ile kastedilen, küfrün zıttı olan imandır. Bu durumda zarf olmayan bir lafzın zarfa atfedilmesine sebeb ise, zarfın hal anlamında olup hazfedilmiş bir lafza taalluk etmesinden dolayıdır. Anlam da (يسعى كائناً « بَيْنَ أَيْدِيهِمْ » وكائناً بِأَيمَانِهِمْ): **"Nurları önlerinde"** olduğu halde ve **"imanları ile"** birlikte olarak **"koşar"** demek olur. Bu durumda yüce Allah'ın **"önlerinde"** lafzı bizatihi **"koşar"** anlamındaki fiile taalluk etmez.

"Nur" ile Kur'ân'ı kastettiği söylenmiştir. İbn Abbas'tan rivayete göre: Nurları amellerine göre onlara verilecektir. Kimisine nuru hurma ağacı büyüklüğünde verilecek, kimisine nuru ayakta duran bir adam gibi verilecektir. Ara-

larında nurları en az olan kişi, nuru ayağının baş parmağı üzerinde olacak olan kimsedir. Kimi zaman sönecek, kimi zaman yanacaktır.

Katade dedi ki: Bize nakledildiğine göre Allah'ın Peygamberi (sav) şöyle buyurmuştur: "Müminlerden kimisinin nuru Medine ile Aden ya da Medine ile San'a arasındaki bir bölge gibi bir yeri aydınlatacaktır. Kimisi daha aşağı bir bölgeyi aydınlatacak; ta ki aralarında nuru ancak ayaklarını bastığı yeri aydınlatacak olan kimseler de olacaktır." (1)

el-Hasen dedi ki: -Önceden de geçtiği üzere- Sırat üzerinde onunla aydınlansınlar diye (onlara bu nur verilecektir). Mukatil dedi ki: Bu nur kendilerine cennete bir kılavuz olsun diye verilecektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Bugün sizin müjdeniz altlarından ırmaklar akan cennetlerdir." İfadenin takdiri şöyledir: Onlara: **"Bugün sizin müjdeniz"**... cennetlere girmektir, denilecektir. Muzafın hazfedildiğini takdir etmek kaçınılmazdır, çünkü müjde bir olaydır. Cennet ise muayyen bir varlıktır. Dolayısıyla müjdenin kendisi cennet olamaz. (Bundan dolayı müjdeniz cennete giriştir, şeklinde muzaf takdir edilmiştir.)

"Altlarından ırmaklar akan" yani süt, su, şarap ve bal ırmakları o cennetin meskenlerinin altından akar.

"İçlerinde ebedi kalıcılar olmak üzere" buyruğu da hazfedilmiş bulunan "giriş"den haldir. İfadenin takdiri de şöyledir: **"Bugün sizin müjdeniz altlarından ırmaklar akan cennetler"**e giriştir. Sizin orada ebedi kalışınız takdir edilmiştir. Hal **"sizin müjdeniz"** lafzından değildir, çünkü burada sıla ile mevsul arasında fasıl sözkonusudur. Bununla birlikte müjdenin delâlet ettiği şeyden hal olması mümkündür. Ebedi kalıcılar olarak size müjde verilmektedir, denilmiş gibidir. **"Bugün"** anlamındaki zarfın **"sizin müjdeniz"**den haber olması ve **"cennetlerdir"** buyruğunun -önceden geçtiği üzere- muzafın hazfedilmiş olduğu takdirine binaen **"müjde"**den bedel olması da mümkündür. **"Ebedi kalıcılar"** lafzı da önceden geçtiği üzere hal olur.

el-Ferra, **"cennetler"** anlamındaki lafzın hal olarak nasbedilebileceğini kabul etmiştir. Şu kadar var ki **"bugün"** anlamındaki lafız **"sizin müjdeniz"**den haber olur, ancak bu uzak bir ihtimaldir. Zira **"cennetlerdir"** lafzında fiil manası yoktur. Ayrıca o **"sizin müjdeniz"** anlamındaki lafzın: "(يبشرونهم بشرى): Onlara ... diye müjde verirler" anlamında nasb olabileceğini kabul etmiş ve bu durumda **"cennetler"** anlamındaki lafız **"müjde"** ile nasbedilmiş olur. Böyle bir açıklamaya göre ise sıla ile mevsul birbirinden ayrılmış olur.

(1) İbn Kesir, *Tefsir*, I, 56, ve IV, 309'da Katâde'den mürsel bir rivâyet olarak zikretmektedir.

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ
نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا ۖ فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ
لَهُ بَابٌ ۖ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴿١٣﴾ يُنَادُونَهُمْ
أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ ۖ قَالُوا بَلَىٰ وَلَٰكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ
وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ
﴿١٤﴾ فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ مَأْوَاكُمُ
النَّارُ ۖ هِيَ مَوْلَاكُمْ ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾

13. O günde münafık erkeklerle, münafık kadınlar müminlere: "Bizi bekleyin de nurunuzdan aydınlanalım" diyecekler. "Arkanıza dönün de nur arayın" denilecek. Aralarında iç tarafında rahmet, dış tarafında ise önünde azap bulunan, kapısı olan bir duvar çekilecektir.

14. Onlara: "Biz sizinle beraber değil miydik?" diye seslenirler. "Evet ama siz -Allah'ın emri gelinceye kadar- nefislerinizi helâke bıraktınız, bekleyip durdunuz, şüphe ettiniz, kuruntular da sizi aldattı. O çok aldatıcı da sizi Allah ile aldatıp durdu."

15. İşte bugün sizden de, kâfir olanlardan da hiçbir fidye alınmaz. Varacağınız yer ateştir, size lâyık olan odur. O ne kötü dönüş yeridir.

"O günde münafık erkeklerle... diyecekler" buyruğundaki: "(يَوْمَ): **O günde"** buyruğundaki âmil: *"İşte bu büyük kurtuluşun ta kendisidir"* (12. âyet) buyruğudur. Bunun daha önce geçen: **"o günde"** lafzından bedel olduğu da söylenmiştir.

"Bizi bekleyin... aydınlanalım" buyruğu genel olarak baştaki "elif"in ötreli "zı" harfine vasl ile: "(نظر): Bekledi" fiilinden gelen bir emir olarak okunmuştur. Bu ise beklemek (intizar) anlamında olup, bizi bekleyiniz demektir.

el-Âmeş, Hamza ve Yahya b. Vessab ise "kat' elifi" ile ve: (أَنْظِرُونَا)'den ge-

len bir emir olarak "zı" harfini esreli okumuşlardır ki, bu da bize mühlet veriniz, bize süre tanıyınız, demektir. "(أنظرته): Onu erteledim, ona süre verdim" demektir. "(أستنظرته): Ondan mühlet istedim" anlamındadır. el-Ferra dedi ki: Araplar: "(أنظِرني أنتظرني): Bana mühlet ver, bana süre tanı" derler deyip, Amr b. Kulsum'un şu beyitini (bu anlamdaki kullanılışa kanıt olarak) zikretmektedir:

أبـا هِنـدٍ فـلا تَعْجـلْ عَلَيْنَـا وأَنْـظِرْنَـا نُخَبِّـرْكَ الْـيَـقِـينَـا

"Hind'in babası bize acele etme,
Ve bize mühlet tanı da, biz sana kesin olanı haber vereceğiz."

Burada görüldüğü gibi "bize süre tanı" anlamındaki fiil: (أنتظرنا) anlamındadır.

"Nurunuzdan aydınlanalım." Nurunuz ışığında aydınlanalım demektir. İbn Abbas ve Ebu Umame dedi ki: Kıyamet gününde insanları bir karanlık bürüyecektir. -el-Maverdi dedi ki: Zannederim bu herkes hakkında ayırdedici hükmün verilmesinden sonra olacaktır- sonra da kendilerine aydınlığında yürüyecekleri bir nur verilecektir.

Müfessirler dedi ki: Yüce Allah Kıyamet gününde müminlere amellerine göre ışığında Sırat üzerinde yürüyecekleri, bir nur verecektir. Münafıklara da aynı şekilde onları aldanışa düşürmek üzere bir nur verecektir. Buna delil de yüce Allah'ın: ***"Halbuki o hilelerini başlarına geçirir"*** (en-Nisâ, 4/142) buyruğudur.

Bir başka açıklama da şöyledir: Onlara nur verilmesinin sebebi, kâfirler dışında hepsinin daveti kabul edenler arasında görünmesinden dolayıdır. Daha sonra da münafıklığından ötürü münafığın nuru alınacaktır. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

Ebu Umame de şöyle demiştir: Mümine nur verilir, kâfir ile münafık ise nursuz olarak terkedilir.

el-Kelbî şöyle demektedir: Hayır, münafıklar müminlerin nuru ile aydınlanırlar. Ayrıca onlara nur verilmez. Onlar yürümekte iken Allah onların arasına bir rüzgar ve bir karanlık gönderecek ve bununla münafıkların nurunu söndürmüş olacaktır. İşte yüce Allah'ın: ***"Rabbimiz bize nurumuzu tamamla!"*** (et-Tahrim, 56/8) buyruğu bunu anlatmaktadır. Bu sözü, müminlerin nurları münafıklardan alıkonulduğu gibi, kendi nurları alıkonulur korkusuyla söyleyeceklerdir. Münafıklar karanlıkta kalacaklarında ayaklarını koyacakla-

ri yerleri göremeyecekler ve müminlere: **"Bizi bekleyin de nurunuzdan aydınlanalım"** diyeceklerdir.

"Arkanıza dönün de nur arayın denilecek." Yani melekler onlara: **"Arkanıza dönün... diyeceklerdir."** Hayır, bu müminlerin kendilerine söyleyecekleri bir sözdür diye de açıklanmıştır. Yani bizim nuru aldığımız yere **"arkanıza dönün"** nuru kendiniz adına orada arayın. Sizler bizim nurumuzdan aydınlanamazsınız, diyeceklerdir. Böylece onlar geri dönüp de nur aramak için ayrılacaklarında: **"Aralarına... bir duvar çekilecektir."** Denildi ki: Yani sizler iman etmek sûretiyle ne diye dünyada nur aramadınız denilecektir.

"(بِسُورٍ): **Bir duvar"** buyruğundaki "be" sıladır (zaiddir). Bu açıklamayı el Kisâi yapmıştır. Buradaki "Sûr: duvar" cennet ile cehennem arasındaki bir engeldir. Rivayet olunduğuna göre bu Sûr cehennem vadisi diye bilinen Beytu'l Makdis'in yakınındaki bir yerdedir. **"İç tarafında"** yani müminlerin bulunduğu tarafta **"rahmet, dış tarafında ise"** yani münafıklara bakan tarafında **"önünde azap bulunan kapısı olan bir duvar çekilecektir."**

Ka'b el-Ahbar dedi ki: Bu da Beytu'l-Makdis'te Rahmet kapısı diye bilinen kapıdır.

Abdullah b. Amr dedi ki: Bu Beytu'l-Makdis'in doğu tarafındaki bir Sûr (duvar)dır. Onun iç tarafında mescid vardır, **"dış tarafında ise önünde azap"** yani cehennem **"bulunan kapısı olan bir duvar çekilecektir."** Buna yakın bir açıklama da İbn Abbas'tan yapılmıştır.

Ziyad b. Ebi Sevade dedi ki: Ubade b. es-Samit, Beytu'l-Makdis'in doğu tarafındaki duvarı üzerine dikildi ve ağlayıp dedi ki: İşte Rasûlullah (sav) bize buradan cehennemi gördüğünü haber vermiştir.

Katade dedi ki: Bu cennet ile cehennem arasındaki bir duvar olup **"iç tarafında rahmet"** yani cennet **"dış tarafında ise önünde azap"** yani cehennem **"bulunan, kapısı olan bir duvar çekilecektir."**

Mücahid dedi ki: Bu el-A'raf Sûresi'nde geçtiği gibi bir perdedir. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-A'raf Sûresi'nde (7/46. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İç tarafındaki rahmetin müminlerin nuru, dış tarafındaki azabın münafıkların karanlığı olduğu da söylenmiştir.

Münafıklar "onlara" yani müminlere **"biz"** dünyada iken **"sizinle beraber değil miydik derler."** Yani sizin gibi namaz kılmıyor muyduk? Sizin gibi gazaya çıkmıyor muyduk? Sizin yaptıklarınızın benzerini yapmıyor muyduk? Müminler: **"Evet"** zahiren bizimle birlikte idiniz, **"ama siz... nefislerinizi helake bıraktınız."** Yani kendinizi fitnelere kaptırdınız.

Mücahid: Münafıklıkla onu helâk ettiniz, diye açıklamıştır. Masiyetlerle di-

ye de açıklanmıştır ki; bu açıklamayı Ebu Sinan yapmıştır. Arzu ve isteklerle, lezzetlere dalmakla diye de açıklanmıştır. Bunu da Ebu Numeyr el-Hemdânî rivayet etmiştir.

"Bekleyip durdunuz" yani Peygamber (sav)'ın ölmesini, müminlerin başına türlü musibetlerin gelmesini beklediniz. Bir başka açıklamaya göre tevbeyi geciktirerek **"bekleyip durdunuz, şüphe ettiniz"** tevhid ve peygamberlik hususunda tereddüte kapıldınız, **"kuruntular da"** batıl şeyler de **"sizi aldattı."**

Uzun emel denildiği gibi, maksat onların müminlerin zayıf düşmeleri ve başlarına musibetlerin gelip çatmasını istemeleridir, diye de açıklanmıştır.

Katade dedi ki: Buradaki **"kuruntular"**dan kasıt, şeytanın aldatmalarıdır. Dünya olduğu da söylenmiştir ki, bu açıklamayı Abdullah b. Abbas yapmıştır. Ebu Sinan dedi ki: Bu onların: Bizim günahlarımız bağışlanacaktır, demeleridir. Bilal b. Sa'd dedi ki: Senin yaptığın iyilikleri hatırlayıp kötülüklerini unutman, bir kuruntu ve aldanıştır.

"Allah'ın emri" yani ölüm **"gelinceye kadar"** (bu durumunuz devam edip gitti). Allah'ın emrinden kastın peygamberine yardım etmesi, onu zafere kavuşturması olduğu söylendiği gibi, Katade onların cehennem ateşine atılmasıdır, demiştir.

"O çok aldatıcı" İkrime'nin açıklamasına göre şeytan" **da sizi Allah ile aldatıp durdu."** Buradaki **"çok aldatıcı"**nın dünya olduğu da söylenmiştir ki, bu da ed-Dahhak'ın açıklamasıdır.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Geri kalanlar için maziden ibret alınacak hususlar vardır. Sonraki için birincisinden kötülükten vazgeçmeyi gerektirecek örnekler vardır. Bahtiyar kişi tamahkârlığa aldanmayan, aldatıcı şeylere meyletmeyen kimsedir. Ölümü hatırlayan kimse temennileri unutur. Emeli uzayıp giden kimse ameli unutur ve ecelden yana gafil olur.

"el-Ğarûr: O çok aldatıcı" lafzının mübalağa kipiyle gelmesi çokluk ifade ettiğinden ötürüdür. Ebu Hayve, Muhammed b. es-Semeyka ve Simâk b. Harb ise "gayn" harfi ötreli olarak: (الغُرُورُ) "el-ğurûr" diye okumuşlardır ki, batıl şeyler demek olur, bu da mastardır.

İbn Abbas'tan şöyle dediği zikredilmiştir: Allah'ın Peygamberi bize birtakım çizgiler çizdi. Bunlar arasında bir kenarda da bir çizgi çizdi. Dedi ki: "Bunun ne olduğunu biliyor musunuz? Bu insanoğlu ile onun temennilerinin misalidir. Şu çizgiler emellerdir. O temenni edip dururken ölüm ansızın onu gelip bulur."(1)

(1) *İbn Mâce*, II, 1414.

İbn Mesud'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) bize dört gen şeklinde bir çizgi çizdi. Onun ortasına da bir çizgi daha çizip, bu çizgi yi dörtgen çizginin dışına taşırdı. Sağında ve solunda ise küçük bir takım çiz giler çizip şöyle buyurdu: "Bu Adem oğludur, bu ise onun etrafını çeviren ecelidir. Şu ise ecelini aşıp geçmiş olan emelidir. Bu küçük çizgiler ise ona arız olan (karşısına çıkan) hususlardır. Eğer bu ona isabet etmezse, onu bu ısırır. Bu ona isabet etmezse, onu bu ısırır."(1)

"İşte bugün" ey münafıklar *"sizden de, kâfir olanlardan da hiçbir fidye alınmaz"* buyruğu ile kurtuluştan yana ümitlerini kesmektedir.

"Alınmaz" anlamındaki buyruk genel olarak ye ile: (يُؤْخَذُ) diye okunmuş tur. Çünkü **"fidye"** lafzının müennesliği hakiki değildir. Ayrıca bu lafız ile fi il arasında da fasıla (başka kelime) girmiştir.

İbn Âmir ve Yakub ise te ile: (تُؤْخَذُ) diye okumuşlardır. **"Fidye"**nin müennesliği dolayısıyla Ebu Hatim bu okuyuşu tercih etmiştir. Birincisi ise Ebu Ubeyd'in tercihidir. Yani yüce Allah sizden herhangi bir bedel, bir karşılık ya da bir başka canı fedâ etmeyi kabul etmeyecektir.

"Varacağınız yer" ikamet edeceğiniz ve kalacağınız yer*"ateştir. Size layık olan odur."* Size daha çok o yakışır.

"Mevlâ: Layık olan" ise; insanın işlerini görmeyi üstlenen kişiye denilir. Daha sonra bir şeyin yanından ayrılmayan, onun yakasını bırakmayan şey hakkında kullanılır olmuştur. Ateş onların işlerine sahib olacaktır, demektir diye de açıklanmıştır. Yani yüce Allah ateşe hayat ve akıl verecek ve o da kâfirlere öfkesinden ötürü adeta birbirinden ayrılacaktır. Bundan dolayı yüce Allah'ın şu buyruğunda belirtildiği gibi: *"O günde Biz cehenneme: Doldun mu? diye soracağız. O da: Daha var mı? diyecek"* (Kaf, 50/30) buyruğunda görüldüğü gibi cehenneme hitab edilecektir. **"O ne kötü dönüş yeridir!"** Dönüş yeri ve varış yeri olarak o çok kötüdür.

اَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ
الْحَقِّ ۙ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ
الْاَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ ۭ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾ اِعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ
يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۭ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيٰتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٧﴾

(1) *Buhâri*, V, 2359; Münziri, *Tergîb*, IV, 122'de belirttiğine göre hadisi ayrıca *Tirmizi, Nesai* ve *İbn Mâce'de* rivâyet etmiştir.

16. İman edenlerin kalplerinin, Allah'ın zikrine ve inen hakka karşı yumuşayarak saygı ile boyun eğecekleri zaman ve kendilerine önceden kitab verilip te üzerlerinden uzun bir zaman geçti diye kalpleri katılaşmış bulunanlar gibi -ki onların çoğu fâsık kimselerdir- olmamaları zamanı gelmedi mi?

17. Şunu bilin ki; muhakkak Allah ölümünden sonra yeri diriltir. Akıl edersiniz diye âyetleri size açıkladık.

"İman edenlerin... zamanı gelmedi mi?" Yaklaşmadı mı? Vakti gelmedi mi? demektir. Şair şöyle demektedir:

أَلَمْ يَـأْنِ لِي يـا قَلْبُ أَنْ أَتْـرُكَ الْجَهْـلاَ وأن يُحْـدِثَ الشَّيبُ المبينُ لنـا عَقْـلاَ

"Ey kalb, cahilliği terketmemin zamanı,
Ve açıkça görülen ağarmış saçların, aklımızı başımıza
getirmesinin vakti gelmedi mi?"

Bu fiilin mazisi kasr ile: "(أَنَى): Vakti, zamanı geldi" şeklinde olup muzârii: (يأنى) diye gelir. Med ile: "(آن لك أن تفعل كذا يَئِين أَيْناً): Bu işi yapman için zaman gelmedi mi, geliyor, gelmek" denilir.

Anlam itibariyle (أَنَى لك): Senin için zamanı geldi" gibidir ki, medli kullanılış da kasr ile kullanılışın maklubudur. (Fiilin sonundaki med harfi ilk harfine kalbedilmiş şeklidir.) İbnu's-Sikkît şu beyiti zikretmektedir:

أَلَمَّـا يِئْ لِـي أَنْ تَـجَلَّى عَـمَـايَتِـي وأَقْصُـرُ عن لَـيْلَى بَـلَى قَـدْ أَنَى لِـيَـا

"Körlüğümün açılma zamanı gelmedi mi
Ve artık Leyla'yı anmaktan vazgeçmenin? Evet, benim için
bu zaman gelmiş bulunuyor."

Şair burada bu fiili her iki şekliyle de kullanmış olmaktadır.

"Zamanı gelmedi mi?" anlamındaki buyruğu el-Hasen: "(أَلَمَّا يَأْنِ) diye okumuştur ki, bunun aslı: "(أَلَمْ) ...medi mi" şeklinde olup, buna fazladan (ما) ilave edilmiştir. O halde bu bir kimsenin (قد كان كذا): Böyle olmuştur" diyenin sözünü nefyederken kullanılır: (لم) de, "(كان كذا): Böyle oldu" diyenin sözlerini nefyetmek için kullanılır.

Müslim'in, *Sahih*'inde İbn Mesud'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Bizim müslüman olmamız ile Allah'ın şu: **"İman edenlerin kalplerinin Allah'ın zikrine... karşı yumuşayarak saygı ile boyun eğecekleri zaman... gelmedi mi?"** âyeti ile bize sitemde bulunması arasında sadece dört yıllık bir zaman geçmiştir.(1)

el-Halil dedi ki: "(العتاب): Sitem nazlıca hitab etmek ve içten içe bir rahatsızlığı hatırlatmak" demektir. Bu fiilden "(عاتبته معاتبة): Ben ona sitem ettim, sitem etmek" denilir.

"Allah'ın zikrine ve inen hakka karşı yumuşayarak saygı ile" zilletle ve yumuşaklıkla **"boyun eğecekleri zaman... gelmedi mi."**

Rivayet edildiğine göre Peygamber (sav)'ın ashâbı Medine'de bolluk ile karşılaştıklarında çokça şakalaşıp gülmeye başladılar. Bu âyet-i kerime nâzil olunca Peygamber (sav): "Şüphesiz ki yüce Allah sizin zillet ile ve saygı ile boyun eğişinizin geciktiğini bildirmektedir." diye buyurdu. O vakit ashab: "Saygı ile ve zilletle artık boyun eğiyoruz" dediler.

İbn Abbas dedi ki: Allah müminlerin kalplerinin (boyun eğmekte) geciktiğini gördü. Bu bakımdan Kur'ân'ın nüzulünün onüçüncü yılı başında onlara sitem etti. (2)

Bu âyetin hicretten bir yıl sonra münafıklar hakkında indiği de söylenmiştir. Şöyle ki; onlar Selman'dan Tevrat'taki hayret verici hususlardan kendilerine sözetmesini istediler. Bu sefer: *"Elif, Lâm, Râ. Bunlar apaçık kitabın âyetleridir... Biz sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle en güzel kıssayı sana anlatacağız."* (Yusuf, 12/1-3) buyrukları indi. Böylelikle onlara anlatılan bu Kur'ân'ın başka kitaplardan daha güzel ve onlar için daha faydalı olduğunu bildirdi. Onlar da Selman'dan böyle bir şey istemekten vazgeçtiler. Daha sonra yine birincisinin benzeri bir istekte bulununca bu sefer de yüce Allah'ın: **"İman edenlerin kalplerinin Allah'ın zikrine ve inen hakka karşı yumuşayarak saygı ile boyun eğecekleri zaman... gelmedi mi"** buyruğu indi.

Bu tevile göre sözü edilen "müminler" sadece dil ile iman ettiklerini açıklayan kimselerdir.

es-Süddî ve başkaları ise şöyle demiştir: İçlerinde küfrü gizlemekle birlikte zahiren **"iman edenlerin kalplerinin Allah'ın zikrine... yumuşayarak, saygı ile boyun eğecekleri zaman gelmedi mi"** demektir.

Âyet müminler hakkında inmiştir; diye de söylenmiştir. Sa'd dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü bize kıssa anlatsan, diye söylenince yüce Allah'ın: *"Biz sana en güzel kıssayı anlatıyoruz"* (Yunus, 12/3) buyruğu nazil oldu. Aradan

(1) *Müslim*, IV, 2319.
(2) Suyûti, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 58.

bir süre geçtikten sonra bu sefer: Bize bir şeylerden sözetsen, deyince de bu sefer *"Allah sözün en güzelini... indirmiştir."* (ez-Zümer, 39/23) buyruğu nâzil oldu. Aradan bir süre geçtikten sonra: Keşke bize hatırlatmada bulunsan, öğüt versen, dediler. Bunun üzerine de yüce Allah: **"İman edenlerin kalplerinin Allah'ın zikrine ve inen hakka karşı yumuşayarak saygı ile boyun eğecekleri zaman... gelmedi mi"** buyruğu indi. (1)

Buna yakın bir rivayet te İbn Mesud'dan gelmiştir. O dedi ki: Bizim müslüman olmamız ile bu âyet-i kerime ile bize sitem edilmesi arasında sadece dört yıllık bir süre geçmiştir. Birbirimize bakmaya ve biz acaba ne yaptık, demeye koyulduk.

el-Hasen dedi ki: Onlar yarattıkları arasında en çok sevdiği kimseler olmakla birlikte onların geciktiklerini ifade buyurdu.

Bir diğer görüşe göre bu hitab Muhammed (sav)'a inanmayıp Musa ve İsa'ya iman eden kimseleredir. Çünkü bunun akabinde: *"Allah'a ve peygamberlerine iman edenler..."* (el-Hadid, 57/19) diye buyurmaktadır. Yani Tevrat'a ve İncil'e iman eden kimselerin kalplerinin Kur'ân'a karşı yumuşamaları ve Musa ve İsa kavminin erken dönemlerinde gelmiş bulunanlar gibi olmamaları zamanı gelmedi mi? Çünkü bunlar ile kendileri arasındaki zaman ile peygamberleri arasındaki zaman uzayıp gitmiş, bundan dolayı da kalpleri katılaşmıştı.

"(وَلَا يَكُونُوا): **Olmamaları"** buyruğu: (ألا يكونوا) anlamındadır. O halde bu buyruk: "(أَنْ تَخْشَعَ): **Saygı ile boyun eğecekleri"** anlamındaki fiile atfedilerek nasb olmuştur.

Nehy olarak cezm olduğu ve: "(ولا يكونن): Olmasınlar" takdirinde olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamanın delili, Ruveys'in Yakub'dan rivayet ettiği "te" harfi ile: "(لَا تَكُونُوا) Olmayınız" şeklindeki kıraatidir. Bu aynı zamanda İsa ve İbn İshak'ın da kıraatidir. Yahudilerle, hristiyanların yolundan gitmeyiniz. Onlara Tevrat ve İncil verildi ve aradan uzun zaman geçti... demektir.

İbn Mesud dedi ki: İsrailoğullarının üzerinden uzun zaman geçince kalpleri katılaştı. Bunun neticesinde kendiliklerinden bir kitab uydurdular ve bu hoşlarına gitti. Çünkü hak kendileri ile arzularının çoğunu gerçekleştirmesi arasına engel teşkil ediyordu. Sonunda Allah'ın kitabını sanki hiçbir şey bilmiyormuşcasına arkalarına atıverdiler ve şöyle dediler: Şu kitabı İsrailoğullarına teklif ediniz. Eğer size uyarlarsa, onlara ilişmeyiniz. Aksi takdirde onları öldürünüz. Daha sonra bu kitabı ilim adamlarından birisine göndermek kanaati etrafında birleştiler ve şöyle dediler: Çünkü eğer bu hususta o bize uyarsa, kimse bize muhalefet etmeyecektir. Kabul etmezse onu öldürürüz.

(1) Yakın bir rivâyet Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* VIII, 58.

Ondan sonra da kimse bize muhalefet etmeyecektir. Bu ilim adamına haber gönderdiler. O da Allah'ın kitabını bir yaprağa yazıp, onu bir boynuzun içerisine sokup, boynuna astı, üzerine de elbiselerini giyindi. Yanlarına geldiğinde yazdıkları kitabı ona sundular ve: Buna iman ediyor musun dediler. O da elini göğsüne vurarak -göğsünde asılı bulunan kitabı kastederek-: Buna iman ettim, dedi. Bunun sonucunda da İsrailoğulları yetmiş küsür fırkaya ayrıldı. O fırkaların en hayırlıları ise bu boynuz sahibi kimsenin etrafında toplananlardır. Abdullah (b. Mesud devamla) dedi ki: Sizlerden ömrü vefa edenler pek yakında münker şeyler görecektir. Değiştirme imkânını bulamayacağı bir münkeri herhangi biriniz görecek olursa, Allah'ın o kimsenin bu münkeri kalpten hoş karşılamadığını bilmesi ona yeter. (1)

Mukatil b. Hayyan dedi ki: Yani Kitab ehlinin müminleri üzerinden uzun bir zaman geçti ve onlar yeni bir peygamberin gönderiliş zamanının çok geciktiğini düşünmeye başladılar. Bunun üzerine **"kalpleri katılaşmış"** oldu. **"Ki onların çoğu fâsık kimselerdir."** Bununla da ruhbanlığı ortaya koyan ve manastırlarda ibadete çekilen kimseleri kastetmektedir.

Bir diğer görüşe göre ise dinine nasıl uyacağını bilemeyecek kadar fıkhî bilgisi bulunmayan, bununla birlikte bilenlere de muhalefet eden kimseleri kastetmektedir. Bunların yüce Allah'ın bilgisine göre iman etmeyen kimseler oldukları da söylenmiştir. Onlardan bir kesim Muhammed (sav) peygamber olarak gönderilinceye kadar İsa'nın dini üzere sebat ettiler. Peygamber gelince ona iman ettiler. Bir kesim de İsa (a.s)'ın dininden döndüler. Yüce Allah'ın fâsık olduklarını belirttiği kişiler de bunlardır.

Muhammed b. Ka'b dedi ki: Ashab Mekke'de kıtlık içerisinde idi. Medine'ye hicret edince bolluk ve nimet ile tanıştılar. Daha önce içlerinde bulundukları halden uzaklaştılar, bunun sonucunda da kalpleri katılaştı. Yüce Allah onlara öğüt verince de ayıktılar.

İbnu'l-Mübarek şunu zikretmektedir: Bize Malik b. Enes haber verdi dedi ki: Bana ulaştığına göre İsa (a.s), kavmine şöyle demiştir: Yüce Allah'ı anmaksızın çokça konuşmayın, çünkü o vakit kalpleriniz katılaşır. Şüphesiz katı kalb Allah'tan uzaktır, fakat siz bilmezsiniz. Başkalarının günahlarına sizler rab imişcesine bakmayınız. O günahlara -ya da kendi günahlarınıza dedi- kendiniz kul imişcesine bakınız. Çünkü insanlar iki türlüdür. Kimisi afiyet içerisindedir, kimisi belalara maruzdur. Belalara maruz olanlara merhamet ediniz, esenlikte afiyette olduğunuz için de Allah'a hamdediniz.

Şu: **"İman edenlerin kalplerinin Allah'ın zikrine... karşı yumuşayarak saygı ile boyun eğecekleri zaman... gelmedi mi"** âyeti el-Fudayl b. Iyad ile

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* VIII, 59.

İbnu'l-Mübarek'in -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- tevbe etmelerine sebeb teşkil etmiştir. Ebu'l-Mutarrif Abdu'r-Rahman b. Mervan el-Kalanîsî dedi ki: Bize Ebu Muhammed el-Hasen b. Ruşeyk anlattı, dedi ki: Bize Ali b. Yakub ez-Zeyyad anlattı, dedi ki: Bize İbrahim b. Hişam anlattı, dedi ki: Bize Zekeriya b. Ebi Eban anlattı, dedi ki: Bize el-Leys b. el-Haris anlattı, dedi ki: Bize el-Hasen b. Daher anlattı, dedi ki: Abdullah b. el-Mübarek'e zühde başlaması ile ilgili soru soruldu da şöyle dedi: Bir gün dostlarımla birlikte bir bahçemizde idik. Bu da ağaçların türlü meyvelerle yüklü olduğu bir zamana rastlamıştı. Geceye kadar yedik içtik, sonra da uyuduk. Ben ud ve tambur çalmaya çok düşkün birisi idim. Geceleyin kalktım ve "râşîn es-sehar" diye bilinen bir makam ile çalmaya başladım. Sinan da şarkı söylemek istedi. Başımın üstündeki bir ağaçta da öten bir kuş vardı. Elimde bulunan ud ise istediğim gibi çalmıyordu. Ansızın onun -elindeki udu kastediyor- insan gibi konuşmaya koyulduğunu ve: **"İman edenlerin kalplerinin Allah'ın zikrine ve inen hakka karşı yumuşayarak saygı ile boyun eğecekleri zaman... gelmedi mi"** dediğini duydum, ben de: Evet, Allah'a yemin ederim ki zamanı geldi dedim, udu kırdım, yanımda bulunan arkadaşları gönderdim. İşte bu benim zühde ilk olarak başlayışım ve gayretle ibadete yönelişimin başlangıcı olmuştu. Bize ulaştığına göre İbnu'l-Mübarek'in udun eşliğinde çalmak ve söylemek istediği şiir şudur:

أَلَمْ يَـأْنِ لي مِنك أن تَـرْحَمَـا ... وتَـعْصِ الـعَـوَاذِلَ والـلُّوَمـا
وتَـرْثِـي لـصَـبٍّ بكـم مُـغْـرَمٍ ... أقـام عـلى هجـركـم مَـأْتَـمَـا
يَـبِـيـتُ إذا جَـنَّـهُ لَـيْـلُهُ ... يُـراعِي الكَـواكِـبَ والأَنْجُمَـا
ومـاذا عـلى الـظَّبي لَـوْ أنَّـهُ ... أحَـلَّ مِن الـوَصْـلِ مـا حَـرَّمَـا

"Gelmedi mi bana merhamet edeceğin zaman?
Ve sitem edip kınayıcılara karşı geleceğin zaman
Size çok düşkün ve şevk duyana mersiye okumak
Sizden ayrılıktan ötürü mateme boğulmuş olan
Gece karanlığı onu örtünce geceyi geçirir
Yıldızlara ve gezegenlere akarak, gözetleyerek
Ne olur ki o ceylan eğer
Daha önce yasak kıldığı vuslatı helal kılsa!"

el-Fudayl b. Iyad'a gelince onun tevbe etmesinin sebebi de şudur: O bir kıza aşık olmuştu. Onunla geceleyin sözleşti. Ona ulaşmak üzere duvarlara tırmanırken, Kur'ân okuyan birisinin yüce Allah'ın: **"İman edenlerin kalp-**

lerinin Allah'ın zikrine... karşı yumuşayarak saygı ile boyun eğecekleri zaman gelmedi mi" buyruğunu okumakta olduğunu duydu. Hemen Allah'a yemin ederim ki vakti geldi, diyerek gerisin geri döndü. Gece karanlığında bir harabeye sığındı. Orada bir yolcu topluluğu bulunuyordu. Biri diğerine: Fudayl yol kesicilik yapıyor, dediler. Fudayl de: Eyvah geceleyin Allah'a isyan için koşuşurken, müslümanlardan bir kesimin de benden korktuklarını görüyorum. Allah'ım, Sana tevbe ettim ve Sana tevbem de Beyt-i Haramına mücavirlik yapmak olarak tesbit ettim, dedi.

"Şunu bilin ki muhakkak Allah ölümünden sonra yeri diriltir." Yani **"Allah ölümünden sonra"** kurumuş iken **"yeri"** yağmur ile **"diriltir."**

Salih el-Merrî dedi ki: Kalplerin katılaşmasından sonra kalpleri yumuşatır, demektir. Cafer b. Muhammed dedi ki: Zulümden sonra o kalpleri adaletle diriltir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Kâfirin kalbi küfür ve dalalet ile ölmüşken, imana iletmek sûretiyle diriltir. Bir diğer açıklama: İşte yüce Allah böylelikle ölmüş ümmetleri diriltir ve kalbi saygı ile yumuşayıp boyun eğenler ile kalpleri katı olanları birbirinden ayırdeder.

"Akıl edersiniz diye âyetleri size açıkladık." Yani ölümünden sonra Allah'ın yeryüzünü canlandırması O'nun kudretine ve ölüleri diriltici olduğuna bir delildir.

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ
لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١٨﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ
هُمُ الصِّدِّيقُونَ ۖ وَالشُّهَدَاءُ عِندَ رَبِّهِمْ ۖ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ ۖ
وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٩﴾

18. Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle, sadaka veren kadınların ve Allah'a karz-ı hasenle borç verenlerin (ecirleri) **kendilerine kat kat arttırılır ve onlar için pek bol ve şerefli bir mükâfat vardır.**

19. Allah'a ve peygamberlerine iman edenler işte onlar Rabblerinin nezdinde dosdoğru olanlar ve şehitlerdir. Onlara ecirleri ve nurları verilecektir. Kâfir olup âyetlerimizi yalanlayanlara gelince; işte onlar cehennemlik olanlardır.

"Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle, sadaka veren kadınlar" buyruğunu İbn Kesir, Âsım'dan rivayetle Ebu Bekir her ikisinde de "sad" harfini şeddesiz olarak "tasdik"den gelen bir lafız olarak okumuşlardır. Allah'ın indirdiklerini doğrulayanlar, demek olur.

Diğerleri ise şeddeli okumuşlardır ki bu da: "(المتصدقين والمتصدقات): Sadaka veren erkeklerle, sadaka veren kadınlar" demek olup "te" harfi "sâd"a idgam edilmiştir. Ubeyy'in mushafında da böyledir. O halde bu buyruk sadakalar vermeye bir teşviktir. Bundan dolayı da: **"ve Allah'a"** yani sadaka vermekle Allah yolunda infak ile **"karz-ı hasenle borç verenler"** diye buyurulmaktadır. el-Hasen dedi ki: Kur'ân-ı Kerim'de sözü geçen "karz-ı hasen" tabirlerinin tamamı nâfile (sadaka) hakkındadır. Bunun Allah'tan ecrini bekleyerek ve samimiyetle verilen sadaka ve bunun dışındaki her türlü salih amel demek olduğu da söylenmiştir.

Buyrukta fiilin isme atfedilmesinin sebebi zikredilen ismin fiil takdirinde olmasıdır. Yani tasdik edenler (ya da sadaka verenler) ve karz-ı hasen ile borç verenler anlamındadır.

"Kendilerine" ecirleri **"kat kat verilir"** benzeri katlarıyla verilir.

"(يُضَاعَفُ): **Kat kat verilir"** buyruğu genel olarak meçhul bir fiil şeklinde "ayn" harfi üstün okunmuştur. el-A'meş ise bunu "ayn" harfi kesreli ve "he" fazlasıyla: "(يُضَاعِفُه): Onu kat kat arttırır" diye okumuştur. İbn Kesir, İbn Amir ve Yakub ise "ayn" harfini üstün ve şeddeli olarak: "(يُضَعَّفُ): kat kat arttırılır" diye okumuşlardır.

"Ve onlar için pek bol ve şerefli bir mükâfat" yani cennet **"vardır."**

"Allah'a ve peygamberlerine iman edenler, işte onlar Rabblerinin nezdinde dosdoğru olanlar ve şehitlerdir. Onlara ecirleri ve nurları verilecektir" buyruğunda geçen: "(الشُّهَدَاءُ): **şehitler"** lafzının kendisinden önceki buyruklardan ayrı (maktu) yeni bir cümle mi olduğu, yoksa onlarla muttasıl mı olduğu hususunda farklı görüşler vardır.

Mücahid ve Zeyd b. Eslem şöyle demişlerdir: Şehidler ve dosdoğru olanlar (es-sıddîkûn) müminlerin kendileridir ve bu buyruk önceki buyruklarla ilişkilidir. Bu anlamdaki bir açıklama Peygamber (sav)'dan rivayet edilmiş bulunmaktadır. Bu açıklamaya göre yüce Allah'ın: **"Dosdoğru olanlar"** anlamındaki: (الصِّدِّيقُونَ) buyruğu üzerinde vakıf yapılmaz. Âyetin tevili ile ilgili İbn Mesud'un görüşü de budur.

el-Kuşeyrî dedi ki: Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"İşte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddîklar (dosdoğru olanlar), şehidler ve sâlihlerle birliktedirler."* (en-Nisa, 4/69) O halde sıddîklar peygamberlerden sonra gelenler, şehidler de sıddîklardan sonra gelenlerdir. Salihler ise

şehidlerden sonra gelirler. Buna göre bu âyet-i kerimenin rasûlleri tasdik edenlerin tamamı hakkında olması mümkündür. Kastettiğim bu âyet ise: **"Allah'a ve peygamberlerine iman edenler, işte onlar Rabblerinin nezdinde dosdoğru olanlar ve şehidlerdir"** buyruğudur. Buna göre **"şehidler"**in anlamı Allah'ın vahdaniyetine şahitlik edenler olur. Böylece derece itibariyle kimi sıddîk (dosdoğru olan, tasdik eden) kiminden daha yüksekte olur. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz yüksek cennetlerde bulunan kimseleri onlardan daha aşağı derecelerde bulunanlar, sizden herhangi birinizin semanın ufkundaki bir yıldızı gördüğü gibi görür ve elbette ki Ebu Bekir ve Ömer onlardandır. Onlar çok büyük nimetlere ulaşmış olacaklardır."(1)

İbn Abbas ve Mesruk'tan gelen rivayete göre "şehidler" sıddîklardan farklıdır. Bu açıklamaya göre buyruktaki "şehitler" anlamındaki lafız, kendisinden önceki buyruklardan ayrıdır. Yüce Allah'ın: "(الصِّدِّيقُونَ): **Dosdoğru olanlar"** buyruğu üzerinde vakıf da güzel olur. Yani: **"Şehidlere gelince, onlar da Rabblerinin nezdindedirler. Onlara ecirleri ve nurları verilecektir."** Yani kendi ecirleri ve kendi nurları onlarındır.

Bunların kim oldukları hususunda da iki görüş vardır. Birincisine göre bunlar ümmetleri hakkında tasdik ve yalanlamaya dair şahitlik edecek olan rasûllerdir. Bu açıklama el-Kelbî'ye aittir. Buna delil de yüce Allah'ın: ***"Bunlara karşı da seni şahit getireceğimiz zaman."*** (en-Nisa, 4/41) buyruğudur.

İkinci görüşe göre bunlar, rasûllerin, Kıyamet gününde şahidlik edecek olan ümmetleridir.

Neye dair şahitlik edecekleri hususunda da iki görüş vardır. Birinci görüşe göre onlar kendileri hakkında işlemiş oldukları itaat ve masiyetlere dair şahitlik edeceklerdir. Mücahid'in açıklamasının anlamı budur. İkinci görüşe göre ise bunlar peygamberlerinin lehine, risaleti ümmetlerine tebliğ ettiklerine dair şahitlik edeceklerdir. Bu açıklamayı da el-Kelbî yapmıştır.

Mukatil üçüncü bir görüş olarak şöyle demektedir: Bunlar Allah yolunda öldürülenlerdir. Yine buna benzer bir açıklama İbn Abbas'tan gelmiştir: Yüce Allah, bununla mümirler arasından şehid düşenleri kastetmiştir. Buna göre başındaki "vav" harfi, ibtidâ (başlangıç) "vav"ıdır. Bu görüşe göre ise "sıddîklar (dosdoğru olanlar)" daha sonra gelen **"şehidler"** ile alakalı değildir (maktudur).

Muayyen olarak bunların kimlikleri hususunda da farklı görüşler vardır. ed-Dahhak: Bunlar sekiz kişidir demiştir: Ebu Bekir, Ali, Zeyd, Osman, Tal-

(1) *Müsned*, III, 26, 50, 61, 72; Heysemî, *Mecmâ'*, IX, 54; Taberânî, ***Evsat***, III, 370, VII, 225.

ha, ez-Zübeyr, Sad ve Hamza'dır. Ömer b. el-Hattab (r.a) da onların arkasından gitmiştir. Yüce Allah Peygamberini tasdik edince, onu da onlara katmıştır. Mukatil b. Hayyân da şöyle demiştir: Sıddîklar (dosdoğru olanlar) peygamberlere iman edip bir göz açıp kırpacak bir süre dahi onları yalanlamayanlardır. Firavun hanedanından iman eden şahıs, Âl-i Yasin'den olan şahıs (Habibu'n-Neccâr diye anılan mümin şahıs) Ebu Bekir es-Sıddîk ve Uhdud ashabıdırlar.

"Kâfir olup âyetlerimizi" rasûlleri ve mucizeleri **"yalanlayanlara gelince, işte onlar cehennemlik olanlardır."** Onların ecirleri de yoktur, nurları da yoktur.

اِعْلَمُوٓا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ
وَتَكَاثُرٌ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ ؕ كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ
نَبَاتُهٗ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا ؕ وَفِى الْاٰخِرَةِ
عَذَابٌ شَدِيدٌ ۙ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٌ ؕ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَآ
اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿٢٠﴾ سَابِقُوٓا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا
كَعَرْضِ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ ۙ اُعِدَّتْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ ؕ
ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَآءُ ؕ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢١﴾

20. Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyundur, bir eğlencedir. Bir süstür, aranızda bir öğünüştür. Mallarda ve evlatta -çokluklarıyla- bir yarıştır. (Bunlar) **ekini ekincilerin hoşuna giden yağmur gibidir. Sonra o ekin gürleşir de arkasından sen onu sararmış görürsün. Sonra da o ufak çörçöp olur. Âhirette şiddetli bir azap da vardır. Allah'tan bir mağfiret ve rıza da vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir.**

21. Rabbinizden bir mağfiret, Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış, eni yerle göğün eni gibi olan bir cennet için birbirinizle yarışın. Bu, Allah'ın lütfudur, onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.

"Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyundur, bir eğlencedir" buyruğunun önceki buyruklarla ilişkisi şudur: İnsan bazan öldürülme korkusu ve ölüm den kurtulamamak endişesi ile cihadı terkedebilir. Yüce Allah dünya hayatının geçici olduğunu ve kalıcılığı olmayan şeyi elde tutmak amacıyla Allah'ın emrini terketmemek gerektiğini açıklamaktadır.

"(أَنَّمَا): Ancak" buyruğundaki: (ما) sıla olup, ifade:

(أعلموا أنّ الحياة الدنيا لعِب باطل ولهو فرح ثم ينقضي) takdirindedir, anlamı da şöyle olur: "Bilin ki dünya hayatı boş bir oyun ve şımarıkça bir oyalanmadır, sonra geçip gider."

Katade dedi ki: Oyun ve eğlence: Yemek ve içmek demektir. Bunun isminden anlaşılan şey olduğu da söylenmiştir. Mücahid dedi ki: Her bir oyun bir eğlence (yani oyalanma)dır. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-En'âm Sûresi'nde (6/32. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Oyunun" dünyaya arzuyu, şevki arttıran, **"eğlencenin"** ise âhiretten alıkoyan yani meşgul etmek sûretiyle âhirete yönelmekten alıkoyan şey demek olduğu da söylenmiştir. Oyunun mal mülk biriktirmek, eğlencenin kadınlar olduğu da söylenmiştir.

"Bir süstür" buyruğundaki **"süs:** ziynet" kendisi ile süslenilen şeylere denilir. Kâfir dünyalık ile süslenirken, ahiret için amel etmez. Allah'a itaat dışındaki şeylerle süslenen kimsenin durumu da böyledir.

"Aranızda bir övünüştür." Yani dünya ile kiminiz kiminize karşı övünür. Yaratılış ve güç ile denildiği gibi, Arapların atalarla öğünmek şeklindeki adetleri üzere neseblerle öğünüştür, diye de açıklanmıştır. Müslim'in ***Sahih***'inde Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu zikredilmektedir: "Şüphesiz Allah bana bir kimse diğerine haksızlık etmeyecek, bir kimse diğerine karşı öğünmeyecek noktaya varıncaya kadar alçak gönüllülük gösteriniz, diye vahyetmiştir."(1)

Yine Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu sahih rivayetle sabittir: "Ümmetim arasında dört şey cahiliye işindendir. Makam ve mevki itibariyle öğünmek..."(2) Bütün bu hususlara dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Mallarda ve evlâtta -çokluklarıyla- bir yarıştır." Çünkü cahiliye âdetlerinden birisi de evlatların, malların çokluğu ile öğünmektir. Müminlerin çokluğuyla öğünecekleri şey ise iman ve itaattir.

Müteahhir alimlerden birisi şöyle demiştir: **"Bir oyundur"** çocukların

(1) *Müslim,* IV, 2198; *Ebû Dâvûd,* IV, 274; *İbn Mâce,* II, 1399.

(2) Daha önce el-Vâkıa, 56/82 âyetin tefsirinin sonlarında tam olarak kaydedilen bu hadisin kaynakları da orada gösterilmiştir.

oyunu gibi. **"Bir eğlencedir"** gençlerin eğlenmesi gibi. **"Bir süstür"** kadınların süsü gibi. **"Bir öğünüştür"** birbirine denk şahısların karşılıklı öğünüşleri gibi. **"Çokluklarıyla bir yarıştır"** tacirlerin mallarının çokluklarıyla öğünüşleri gibi.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Dünya, sonunun gelmesi ve yok oluşu itibariyle bu şeylere benzer. Ali (r.a)'dan rivayete göre Ammar'a şöyle demiştir: Dünyaya üzülme! Çünkü dünya altı şeyden ibarettir: Yiyecek, içecek, giyecek, koklanacak şeyler, binecek ve evlenilecekler. En güzel yiyeceği baldır, o ise bir tür sineğin tükürüğüdür. En bol içeceği sudur, bütün canlılar bu hususta birbirine eşittir. En üstün giyeceği ipektir, bu ise bir kurtçuğun dokumasıdır. En üstün kokusu misktir, bu da bir farenin kanıdır. En üstün bineği attır, yiğitler onun sırtında öldürülür. Nikâhlanacaklara gelince, onlar da kadınlardır. Bu ise bir sidik yolunun, bir sidik yolunda olması demektir. Allah'a yemin ederim, Kadın en güzeli yerini süslemekle birlikte, onun en çirkin yeri arzu edilir.

Daha sonra yüce Allah dünyaya yağmur ve ekini misal vererek şöyle buyurmaktadır: **"Ekini ekincilerin hoşuna giden yağmur gibidir"** buyruğunda geçen: "(الكفّار): Küffar" burada "ekinciler" demektir. Çünkü onlar tohumun üstünü örterler. Buyruğun anlamı şudur: Dünya hayatı çokça yağmurdan ötürü yeşil görünen, bakanların hoşuna giden bir ekine benzer. Daha sonra bu ekin üzerinden fazla bir zaman geçmeden hiç yokmuş gibi sararıp çörçöp olur. Ekincilerin hoşuna gittiğine göre o güzel görülen şeylerin en ilerisi demektir. Bu misalin anlamına dair açıklamalar daha önce Yunus Sûresi (10/24. âyetin tefsirinde) ve el-Kehf Sûresi'nde (18/45. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Denildiğine göre buradaki "küffâr" Allah'ı inkâr eden kâfirler demektir. Çünkü onlar müminlere göre dünya süslerine daha çok düşkün ve onları daha çok beğenirler. Bu da güzel bir açıklamadır, çünkü asıl hoşlananlar, beğenenler onlardır ve onlar bu şeylerden hoşlanırlar. Bu durumlarını açığa vuranları da vardır. Bu da dünyayı ve dünyadakileri tazim etmektir. Muvahhidlerde de bu yaklaşımlardan kendi arzularından meydana gelen birtakım küçük çapta etkilenmeler sözkonusudur. Fakat onlar âhireti hatırladıkları vakit, bu eğilimleri azalır ve incelir.

"Gibidir" anlamındaki buyrukta yer alan "kef" sıfat olarak ref konumundadır.

"Sonra da o ekin gürleşir." Yeşilken kurumağa başlar **"de arkasından sen onu sararmış görürsün."** Daha önceki parlak rengi değişmiş olur. **"Sonra da o ufak çörçöp olur."** Kırıntı haline gelir, saman olur. Daha önceleri sahib olduğu güzelliği gider. İşte kâfirin dünyası da böyledir.

"Âhirette" kâfirler için **"şiddetli bir azab da vardır."** Burada vakıf yapmak güzeldir. Daha sonra **"Allah'tan"** müminler için **"bir mağfiret ve rıza da vardır"** buyruğu ile okumaya devam edilir.

el-Ferrâ dedi ki: **"Âhirette şiddetli bir azab da vardır... bir mağfiret... da vardır"** buyruğunun takdiri şudur: Ahirette ya çetin bir azab vardır yahut bir mağfiret vardır. Buna göre: "(شَدِيدٌ): Şiddetli" anlamındaki buyruk üzerinde vakıf yapılmaz.

"Dünya hayatı aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir." Bu buyruk daha önceki ifadeleri pekiştirmektedir. Yani kâfirleri aldatır. Mümine gelince; dünya onun için cennete ulaştıracak bir metadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Dünya hayatı için çalışmak aldanış metaıdır. Bu ise dünya için çalışmak hususundaki arzuyu azaltmak, âhiret için çalışma şevkini arttırmak içindir.

"Rabbinizden bir mağfiret... için birbirinizle yarışın." Rabbiniz tarafından size mağfiret edilmenizi gerektirecek salih ameller işlemek için birbirinizle yarışın, demektir. Tevbe etmekte elinizi çabuk tutun anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü tevbe etmek sonunda mağfirete götürür. Bu açıklamayı el-Kelbî yapmıştır.

Bunun ilk tekbiri imamla birlikte almak için elinizi çabuk tutun, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Mekhûl yapmıştır. Birinci saf(ta namaz kılmakta elinizi çabuk tutun) demek olduğu da söylenmiştir.

"Ve... eni" birbirine eklendiği takdirde **"yerle göğün eni gibi olan bir cennet için birbirinizle yarışın."** el-Hasen dedi ki: Bütün gökler ve yerler serilmiş hali ile biri diğerine eklenecek olursa... demektir. Bir diğer açıklamaya göre; bu sadece bir kişiye verilecek olan cenneti ifade eder. Yani herbir kimse için bu genişlikte bir cennet vardır.

İbn Keysan da: Bununla cennetlerden tek bir cenneti kastetmiştir, demektedir. En de boydan daha azdır. Bir şeyin genişliğini anlatmak için boyunu değil de, enini sözkonusu etmek Arapların adetlerindendir. Şair şöyle demiştir:

كَأَنَّ بِلَادَ اللّٰهِ وَهْيَ عَرِيضَةٌ على الْخَائِفِ الْمَطْلُوبِ كِفَّةُ حَابِلِ

"Bütün genişliğiyle Allah'ın ülkesi sanki
Takip edilen ve korku içerisinde bulunan kimse için bir avcının ağı gibidir."

Bütün bu açıklamalar daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (3/133. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Tarık b. Şihâb dedi ki: Hirelilerden bir grub kimse Ömer (r.a)'a şöyle sordu: Yüce Allah: **"Eni yerle göğün eni gibi olan bir cennet"** diye buyurduğuna göre; acaba cehennem ateşi nerede (olacaktır)? Bunun üzerine Ömer onlara şöyle dedi: Gece geçip gittiğinde ve gündüzün geldiğinde acaba size göre gece nerede kalır? Onlar: Sen Tevrat'taki ifadenin benzeri ile cevap verdin, dediler.

"Allah'a ve Peygamberine iman edenler için hazırlanmış" buyruğunda yüce Allah, sadece imanı şart koşmuş, başka bir şart sözkonusu etmemiştir. Bununla ümit güçlendirilmektedir. Bir diğer açıklamaya göre burada imanı şart koşmuş olmakla birlikte, Âl-i İmran'da buna ek şartlar ilave ederek şöyle buyurmaktadır: *"Takva sahipleri için hazırlanmış eni göklerle yer kadar olan cennete koşuşun. Onlar bolluk ve darlıkta infak edenler, öfkelerini yutanlar ve insanları affedenlerdir."* (Al-i İmran, 3/134)

"Bu Allah'ın lutfudur, onu dilediğine verir." Yani cennete nail olmak ve oraya girmek ancak Allah'ın rahmeti ve lütfu ile gerçekleşir. Bu hususa dair açıklamalar daha önce el-Araf Sûresi'nde (7/43. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır. **"Allah büyük bir lütuf sahibidir."**

مَآ اَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِىٓ اَنْفُسِكُمْ اِلَّا فِى كِتَابٍ
مِنْ قَبْلِ اَنْ نَبْرَاَهَا ۭ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيْرٌ ۚ ﴿٢٢﴾ لِكَيْلَا تَاْسَوْا
عَلٰي مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوْا بِمَآ اٰتٰىكُمْ ۭ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ
مُخْتَالٍ فَخُوْرِ ۙ ﴿٢٣﴾ اَلَّذِيْنَ يَبْخَلُوْنَ وَيَاْمُرُوْنَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ ۭ
وَمَنْ يَّتَوَلَّ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيْدُ ﴿٢٤﴾

22. İster yeryüzünde, ister nefislerinizde meydana gelen her bir musibet, mutlaka Bizim onu yaratmamızdan önce o bir kitapta (yazılmış)**dır. Şüphesiz ki bu, Allah'a çok kolaydır.**

23. Elinize geçiremediğinize tasalanmayasınız ve size verdiğine sevinmeyesiniz diye, Allah böbürlenip, kibirlenen kimseleri sevmez.

24. Onlar cimrilik edenler ve insanlara cimriliği emredenlerdir. Kim yüz çevirirse muhakkak Allah ihtiyacı olmayan (ganin)**in bütün hamdlere layık olanın ta kendisidir.**

"İster yeryüzünde, ister nefislerinizde meydana gelen herbir musibet mutlaka Bizim onu yaratmamızdan önce o bir kitapta" yani Levh i Mahfuzda **"dır."**

Mukatil'in dediğine göre **"yerdeki musibet"** kıtlık, bitki ve meyvelerin azlığıdır. Ekinlerdeki musibetler diye de açıklanmıştır. Nefislerdeki musibetler Katade'ye göre ağrılar ve hastalıklardır. Hadlerin uygulanması diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı İbn Hayyan yapmıştır. Bir başka açıklamaya göre geçim darlığı demektir. İbn Cüreyc'in rivayetinin anlamı budur.

"(أَنْ نَبْرَأَهَا): **Onu yaratmamız"** lafzında zamir nefislere yahut yeryüzüne yahut musibetlere ya da hepsine aittir. İbn Abbas: Musibet yaratılmadan önce diye açıklarken, Said b. Cübeyr, Allah yeri ve nefsi yaratmadan önce... diye açıklamıştır.

"Şüphesiz ki bu Allah'a çok kolaydır." Yani gerek bunların yaratılması ve gerekse bütün bunların yazılıp tesbit edilmiş olması Allah'a çok kolaydır.

er-Rabî b. Salih dedi ki: Said b. Cübeyr (r.a) yakalandığında ağladım. Bana: Ne diye ağlıyorsun? dedi. Ben: Sende gördüğüm bu durumdan ve senin kendisine doğru gitmekte olduğun sonuçtan dolayı ağlıyorum, dedim. Bana Ağlama dedi, çünkü Allah'ın ilminde bunun olacağı tesbit edilmişti. Sen yüce Allah'ın: **"İster yeryüzünde, ister nefislerinizde meydana gelen herbir musibet..."** âyetini duymamış mısın?

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah, Kalemi yaratınca ona yaz diye buyurdu. O da kıyamet gününe kadar olacak şeylerin hepsini yazdı.

Sırf bu âyet-i kerime dolayısıyla fazilet sahibi birtakım kimseler hastalandıklarında tedaviye yanaşmamışlar, Rabblerine güvenip O'na tevekkül ederek ilaç almamışlardır. Bunlar: Yüce Allah hastalık günlerimizi de, sağlık günlerimizi de bilir. Eğer bütün insanlar bunu azaltmaya gayret edecek yahut arttırmaya çalışacak olurlarsa buna güç yetiremezler. Çünkü yüce Allah: **"İster yeryüzünde, ister nefislerinizde meydana gelen herbir musibet mutlaka Bizim onu yaratmamızdan önce o bir kitaptadır"** diye buyurmaktadır.

Bu âyetin daha önceki buyruklarla ilişkili olduğu da söylenmiştir. Şöyle ki; yüce Allah cihadda kendilerine isabet eden öldürülmek ve yaralanmak musibetlerini hafifletmekte ve cihad sebebiyle (orada yitirdiklerinin yerine) kendilerine ihsan ettiği mallarını muhafaza etmek ve bu mallarda meydana gelen zararların hepsinin yazılı, takdir edilmiş ve önlenmesi imkânsız şeyler olduğunu açıklamakta, kişiye düşenin sadece emre uymaktan ibaret olduğunu belirtmekte, sonra da onlara bir edeb öğreterek şöyle buyurmaktadır:

"Elinize geçiremediğinize tasalanmayasınız" yani elinize geçiremediğiniz rızık sebebiyle üzülmeyesiniz... Çünkü onlar, rızkın tesbit edildiğini ve

bu hususta herşeyin olup bitmiş olduğunu bildikleri takdirde o rızıktan ele geçiremedikleri için üzülmezler.

İbn Mesud'dan rivayete göre yüce Allah'ın Peygamberi şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimse kendisine isabet eden bir şeyin isabet etmemesinin imkânsız olduğunu, isabet etmeyen bir şeyin de isabet etmesinin imkansız olduğunu bilmedikçe imanın tadını alamaz." (1)

Daha sonra da yüce Allah'ın: **"Elinize geçiremediğinize tasalanmayasınız..."** buyruğunu okudu. Yani dünyalıktan ele geçiremediğinize üzülmeyesiniz diye. Çünkü ele geçiremediğiniz şeyler sizin için takdir edilmemiş demektir. Eğer sizin için takdir edilmiş olsaydı ele geçirememeniz sözkonusu olmazdı.

"Ve size verdiğine sevinmeyesiniz diye." İbn Abbas'ın açıklamasına göre dünyalıktan, Said b. Cübeyr de afiyet ve bolluk türünden... diye açıklamışlardır. İkrime de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Üzülmeyen ve sevinmeyen hiçbir kimse yoktur. Fakat mümin musibetini sabıra, elde ettiği ganimeti de şükre dönüştürür. Yasak kılınan hüzün ve sevinç ise bunları aşarak caiz olmayan şeylerin işlenmesine sebeb teşkil edenleridir. Nitekim yüce Allah: **"Allah böbürlenip kibirlenen kimseleri sevmez."** Yani sahib olduğu dünyalık sebebiyle büyüklük taslayan, insanlara karşı bunlarla böbürlenen kimseleri sevmez diye buyurmaktadır.

"Size verdiğine" anlamındaki buyrukta, genel olarak "elif" med ile; (آتاكُمْ) diye okunmuştur ki, dünyadan size verdikleri... demektir. Ebu Hatim de bu okuyuşu tercih etmiştir. Ebu'l-Âliye, Nasr b. Âsım ve Ebu Amr ise elifi kasr ile; (أتاكُمْ) diye okumuşlardır ki, Ebu Ubeyd de bunu tercih etmiştir, size gelen demektir. Bu da; "(فَاتَكُمْ): Elinize geçiremediğiniz"e muâdildir (aynı vezindedir). Bundan dolayı bu lafız (أفاتكم) diye gelmemiştir.

Cafer b. Muhammed es-Sadık dedi ki: Ey Âdem oğlu, sana ne oluyor ki geçtikten sonra sana geri gelmesi imkânsız olan elinden çıkan şeye üzülüyorsun, veya ölümün elinde bırakmayacağı varlığın dolayısıyla seviniyorsun?

Berze Cemher'e: Ey hakîm kişi, niçin ele geçiremediğine üzülmüyor ve elde ettiğine sevinmiyorsun, diye soruldu, o da şu cevabı verdi: Çünkü ele geçmeyenin gözyaşı dökmekle telafi edilmesi mümkün değildir, ele geçenin de sevinçle devam ettirilmesine imkân yoktur.

Bu hususta el-Fudayl b. Iyad da şöyle demiştir: Dünya yok edici ve fay-

(1) Heysemî, *Mecmâ'*, I, 55, -ravi Katâde'nin Abdullah b. Mes'ud'dan hadis dinlememiş olduğu kaydıyla-, VII, 197 -de Ebu'd-Derdâ yoluyla gelen rivayetin râvilerinin sika (güvenilir) kimseler olduğu belirtilmektedir.-, VII, 199 -Selmân'dan-; *Müsned*, VI, 441, -Ebu'd-Derdâ'dan-.

da sağlayıcıdır. Yok ettiği şeylerin geri dönüşü yoktur, faydalandırdığı şey de yola koyulmayı haber verir.

"(المختال): **Böbürlenen"** kendisine öğünmek nazarıyla bakan kimse, "(الفخور): **Kibirlenen"** ise başkalarına küçümseyici gözle bakan kimse demektir, her ikisi de gizli şirktir. **"Kibirlenen"** kimse sütü toplansın diye memeleri bağlanan koyun gibidir. Böylelikle onu satın alacak kişi bu koyunun bu kadar süt topladığının normal hali olduğunu zanneder, oysa gerçekte durum böyle değildir. İşte insanlara kendisinin belirli bir hal ve süsünün bulunduğunu gösterip bununla birlikte birtakım (asılsız) iddialar da ileri sürüyorsa, o kimse kibirlenen bir kimse demektir.

"Onlar cimrilik edenler...dir." Yani Allah böbürlenip, kibirlenen ve **"cimrilik edenleri"** sevmez demektir. Buna göre "(الَّذِينَ): ...enler" buyruğu **"kibirlenen kimseler"**in sıfatı olarak cer konumundadır.

Bunun mübtedâ olarak ref' konumunda olduğu da söylenmiştir. Yani cimrilik edenlere Allah'ın bir ihtiyacı yoktur.

Denildiğine göre, bununla yüce Allah Muhammed (s.a.v)'ın, Kitapların da bulunan niteliklerini açıklamak hususunda cimrilik gösteren yahudilerin ileri gelenlerini kastetmiştir. Onların böyle davranmaktan maksatları ise, insanların Muhammed'e iman ederek sonunda kendilerinin sağladığı menfaatlerin ellerinden gitmemesidir. Bu açıklamayı es-Süddî ve el-Kelbî yapmıştır.

Said b. Cübeyr dedi ki: **"Onlar"** ilimi öğretmekte **"cimrilik edenler ve"** insanlara bir şey öğretmemek sûretiyle **"insanlara cimriliği emredenlerdir."**

Zeyd b. Eslem dedi ki: Bu yüce Allah'ın hakkını eda etmekteki cimriliktir. Şöyle de açıklanmıştır: Kastedilen cimrilik, sadaka ve hakların yerine getirilmesi hususundaki cimriliktir. Bu açıklamayı Amir b. Abdullah el-Eşa'rî yapmıştır. Tâvûs dedi ki: Sözü edilen elinde bulunanlarla cimrilik etmektir.

Bu üç görüş de anlam itibariyle birbirine yakındır.

Havatır ehli, (kalbi düşüncelere önem veren) kimseler cimrilik ile cömertlik arasında iki açıdan fark gözetmişlerdir. Birincisine göre cimri, eli sıkılıktan zevk alan kimsedir, cömert ise vermekten zevk alan kimsedir. İkinci farka gelince, cimri istenildiği zaman veren kişidir, cömert ise istenmeksizin verendir. **"Kim"** imandan **"yüz çevirirse, muhakkak Allah"** o kimseye **"İhtiyacı olmayanın... ta kendisidir."**

Onlara sadaka vermeyi teşvik ettikten sonra, bu hususta cimrilik edip insanlara tasaddukta bulunmak noktasında cimrilik etmeyi emredenlere, Allah'ın hiçbir ihtiyacının olmadığını bildirmesi için bu buyrukları zikretmiş olması da mümkündür.

"Cimrilik" anlamındaki lafız genel olarak "be" harfi ötreli, "hı" harfi sakin olarak: (بالْبُخْلِ) diye okunmuştur. Enes, Ubeyd b. Umeyr, Yahya b. Ya'mer, Mücahid, Humeyd, İbn Muhaysın, Hamza ve el-Kisâî ise "be" ve "hı" harfleri üstün olarak (بِالْبَخَلِ) diye okumuşlardır ki ensarın söyleyişi böyledir. Ebu'l Âliye ve İbn es-Semeyka' ise "be" harfi üstün, "hı" harfi sakin olarak; (بالْبَخْلِ) diye okumuşlardır. Nasr b. Âsım'dan iki ötreli olarak: (الْبُخُلِ) diye okuduğu rivayet edilmiştir. Bütün bunlar meşhur söyleyişlerdir. Âli İmran Sûresi'nin sonlarında (3/180. âyet 4. başlıkta) cimrilik (duhl) ile eli sıkılık (şuhh) arasındaki farka dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Nâfi' ve İbn Âmir: "(هُوَ): Ta kendisi" lafzı olmaksızın: "(فَإِنَّ اللَّهَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ): Muhakkak Allah ihtiyacı olmayandır, bütün hamdlere layık olandır" diye okumuşlarken, diğerleri ise fasıl zamiri olmak üzere: "(هُوَ الْغَنِيُّ): İhtiyacı olmayanın... ta kendisidir" diye okumuşlardır. Bununla birlikte bu zamirin mübteda olması ve **"ihtiyacı olmayanın"** anlamındaki buyruğun onun haberi olması, cümlenin bütünü ile: "(إن): Muhakkak" lafzının haberi olması da mümkündür.

"O" anlamındaki (meâlde: ta kendisi) lafzını hazfedenlerin kıraatine göre bu zamirin fasl zamiri olması daha uygundur. Çünkü fasıl zamirinin hazfedilmesi mübtedânın hazfedilmesinden kolaydır.

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ
لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ ۚ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ
وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ ۚ
إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢٥﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَإِبْرَاهِيمَ
وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ ۖ
وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾

25. Andolsun ki Biz peygamberlerimizi apaçık delillerle gönderdik. Onlarla birlikte insanlar adaleti ayakta tutsunlar diye Kitabı ve Mizanı indirdik. Ayrıca kendisinde hem çetin bir güç, hem de insanlar için faydalar bulunan demiri de indirdik ki, Allah

kendisine ve peygamberlerine gaybda kimin yardım edeceğini ortaya çıkarsın. Muhakkak Allah güçlüdür, hükmüne karşı konulamayandır.

26. Andolsun ki Nûh'u ve İbrahim'i gönderdik. Peygamberliği ve kitabı soylarından gelenlere verdik. Onlar arasından kimisi hidayet bulmuştu; ama onlardan çoğu ise fâsıklardı.

"Andolsun ki Biz peygamberlerimizi apaçık delillerle" açık seçik mu'cizelerle, açık seçik şeriatlerle **"gönderdik."**

İbadette yüce Allah'a ihlâsı, namazı dosdoğru kılmayı ve zekâtı vermeyi emretmekle, diye de açıklanmıştır. Nuh'tan itibaren Muhammed (sav)'a kadar bütün rasûller bu daveti yapmışlardır.

"Onlarla birlikte insanlar" karşılıklı ilişkilerinde **"adaleti ayakta tutsunlar diye kitabı"** yani onlara kendilerinden önce olanların haberlerini vahyettiğimiz kitabların tümünü **"ve Mizanı"** İbn Zeyd'in açıklamasına göre kendisi ile tartıların yapılıp karşılıklı ilişkilerde bulunulan aracı **"indirdik."**

Yüce Allah'ın; **"adaleti ayakta tutsunlar diye"** buyruğu yüce Allah'ın bilinen Mizanı (teraziyi) kastettiğine delil teşkil etmektedir. Bir takım kimseler de bununla adaleti murad etmiştir, demişlerdir. el-Kuşeyrî dedi ki: Eğer bizler mizanı bilinen terazi diye yorumlayacak olursak, o vakit anlam: Kitabı indirdik, mizanı da koyduk demek olup, bu da şairin:

عَلَفْتُهَا تِبناً وماءً بارداً

"Ben ona yem olarak saman ve soğuk su verdim."

sözü kabilindendir. Buna da yüce Allah'ın: *"Göğe gelince onu da yükseltti ve mizanı koydu."* (er-Rahman, 55/7) buyruğu delil teşkil etmektedir. Bundan sonra da: *"Tartıda haksızlık etmeyin, tartıyı adaletle dosdoğru yapın."* (er-Rahmân, 55/9) diye buyurmaktadır ki; buna dair açıklamalar (belirtilen âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Ayrıca kendisinde hem çetin bir güç... bulunan demiri de indirdik." buyruğu ile ilgili olarak Ömer (r.a), Rasûlullah (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Şüphesiz Allah semadan yeryüzüne dört bereket indirmiştir: Demir, ateş, su ve tuz."(1)

İkrime de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Üç şey Âdem

(1) Deylemî, *Firdevs*, I, 175;

(a.s) ile birlikte indi: Hacer-i esved, bu kardan daha beyaz idi. Musa'nın asası, bu da cennetin abanoz ağacındandı. Boyu Musa'nın boyu kadar on zira idi. Bir de demir ile birlikte indirilen üç şey: Örs, kelpeten ve çekiç. Bunu el-Maverdî zikretmiştir.

es-Salebî dedi ki: İbn Abbas dedi ki: Âdem cennetten indiğinde beraberinde demirden yapılmış, demirci aletlerinden beş şey de vardı: Örs, kelpeten, bileyi (mîkaa), çekiç ve iğne. Bunu el-Kuşeyri nakledip, şöyle demiştir: "Mîkaa" kendisi ile keskinleştirilen şey demektir. "(وَقَنْتُ الحديدَة أقنها): Demiri keskinleştirdim, keskinleştiriyorum" denilir.

es-Sıhah'ta da şöyle denilmektedir: "Mîkaa" doğan kuşunun alıştığı ve konduğu yerdir. Ayrıca Kassar'ın çamaşırı üzerinde döğdüğü tahta, çekiç ve uzunca masatdır.

Rivayete göre demir salı günü indirilmiştir. **"Kendisinde hem çetin bir güç... bulunan"** kanları akıtmak için... demektir. Bundan dolayı salı günü kan aldırmak ve hacamat yasaklanmıştır. Çünkü o gün, kanın aktığı bir gündür. Rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav): "Salı gününde kendisinde kanın kesilmediği bir an vardır" diye buyurmuştur.(1)

Bir diğer açıklamaya göre: **"Demiri indirdik"** onu yarattık, var ettik demektir. Yüce Allah'ın: *"Sizin için davarlardan sekiz çift indirdik."* (ez-Zümer, 39/6) buyruğuna benzemektedir. Bu güzel bir açıklamadır. Bu durumda demir yerden var olan bir şey olur, semadan indirilmiş bir şey olmaz.

Meânî alimleri şöyle demişlerdir: Yani o demiri madenlerden çıkartıp vahyi ile onun nasıl işleneceğini onlara öğretmiştir.

"Kendisinde çetin bir güç" bulunması da silah, savaş araçları ve kalkan anlamındadır. Bir diğer açıklamaya göre de bu demirde öldürülmek endişesinden ötürü çetin ve pek ileri derecede bir korku vardır, demektir.

"Hem de insanlar için faydalar bulunan" buyruğu hakkında Mücahid dedi ki: Kalkanı kastediyor. Bir diğer görüşe göre, insanlar, bıçak, balta, iğne ve buna benzer birtakım demirden aletler ile faydalandıklarını kastetmektedir.

"Ki Allah kendisine ve peygamberlerine gaybda kimin yardım edeceğini ortaya çıkarsın." Yani yüce Allah kendisine kimin yardım edeceğini ortaya çıkarmak için demiri indirmiştir. Bu buyruğun daha önce geçen yüce Allah'ın: **"İnsanlar adaleti ayakta tutsunlar diye"** buyruğuna atfedildiği de söylenmiştir. Yani Biz rasûllerimizi gönderdik, onlarla birlikte Kitabı ve bu eşyayı indirdik ki, insanlar hak ve adalet ile birbirleriyle ilişkiye geçsinler ve

(1) *Ebû Dâvûd*, IV, 5; Azimâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, X, 244, -bir ravisinin hadisi kaydedilebilecek zayıf ravilerinden olduğunu belirtmektedir-; Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, IX, 340 -senedinin pek kuvvetli olmadığı kaydıyla-

"Allah kendisine... kimin yardım edeceğini ortaya çıkarsın" Yani Allah, dinine kimin yardım edeceğini ve **"peygamberlerine gaybda kimin yardım edeceğini ortaya çıkarsın."** İbn Abbas dedi ki: Peygamberlerine yardım etmek, onlara yardımcı olup, onları yalanlamamak; **"gaybda"** yani onları görmeseler dahi onlara iman etmeleri demektir.

"Muhakkak Allah" yakalayışında **"güçlüdür, hükmüne karşı konulamayandır."** Yani O karşı konulamayan ve galib gelendir. Bu açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Gaybda" buyruğu ihlâs ile diye de açıklanmıştır.

"Andolsun ki Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik." buyruğu ile yüce Allah daha önce genel ifade ile kitaplarla rasûlleri gönderdiğini belirttikten sonra, tafsilatını sözkonusu ederek Nuh ve İbrahim'i peygamber olarak gönderdiğini ve onların soyundan gelecekler arasındanda peygamberler gönderdiğini haber vermektedir:

"Peygamberliği ve kitabı soylarından gelenlere verdik." Yani Biz onların zürriyetlerinin bir kısmını peygamber kıldık. Bazılarını da semadan indirilmiş kitaplar olan Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan'ı okuyan ümmetler haline getirdik.

İbn Abbas dedi ki: **"Kitab"** kalemle yazı yazmak demektir.

"Onlar arasından" yani İbrahim ve Nuh'a uyup arkalarından gidenlerden **"kimisi hidayet bulmuştur."**

"Onlar arasından kimisi hidayet bulmuştur" buyruğu, onların soylarından gelenlerden hidayet bulanlar vardır diye de açıklanmıştır.

"Ama onlardan çoğu ise fâsıklardı." İtaatin sınırının dışına çıkmış kâfirlerdi.

ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰٓ اٰثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ
وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَاْفَةً
وَرَحْمَةً ۗ وَرَهْبَانِيَّةً ِ ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ اِلَّا ابْتِغَاۤءَ
رِضْوَانِ اللّٰهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا ۚ فَاٰتَيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْهُمْ
اَجْرَهُمْ ۚ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾

27. Sonra rasûllerimizi onların izleri üzerine ardarda gönderdik. Meryem oğlu İsa'yı da izlerinden gönderdik ve ona İncil'i verdik. Ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet koyduk. Kendiliklerinden ortaya koydukları ruhbanlığa gelince, Biz onu üzerlerine farz kılmadık. Ancak Allah'ın rızasını aramak için... Sonra gereği gibi ona riayet etmediler. Onlardan iman edenlere ecirlerini verdik. Onlardan birçoğu ise fâsıklardı.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Ardarda Gönderilen Rasûller ve Meryem Oğlu İsa:

"Sonra rasûllerimizi" Musa, İlyas, Davud, Süleyman, Yunus ve daha başkalarını **"onların"** zürriyetinin -Nuh ve İbrahim'in diye de görüş belirtilmiştir- **"izleri üzerine ardarda"** arka arkaya **"gönderdik."**

"Meryem oğlu İsa'yı da izlerinden gönderdik." O anne tarafından İbrahim'in soyundandır.

"Ve ona İncil'i verdik." İncil ona indirilen kitabın adıdır. Âl-i İmran Sûresinin baş taraflarında (3/3. âyetin tefsirinde) bunun hangi kökten türediğine dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

2- Hz. İsa (a.s)'ya Tabi Olanlar ve Uydurdukları Ruhbanlık:

"Ona" dini üzere **"uyanların kalplerine"** Havarilerle onların peşinden gidenlerin kalplerine **"şefkat ve merhamet koyduk."** Samimi bir sevgi yerleştirdik. Biri diğerini candan seviyordu.

Bu İncil'de sulh yapmak, insanlara eziyeti terketmek ile emrolundukları-na ve kalpleri katılaşan ve ilâhî sözleri yerlerinden değiştirip tahrif eden yahudilerin aksine bu maksatla Allah'ın kalplerini yumuşattığına bir işaret olduğu söylenmiştir.

"Şefkat (ra'fet)" yumuşaklık **"merhamet** (rahmet)" de şefkat demektir.

Rafet'in hiçbir şeye gücü yetmeyenin yükünü hafifletmek, **merhamet**'in başkasının ağır yükünü yüklenmek olduğu söylendiği gibi, rafetin rahmetten daha ileri olduğu da söylenmiştir.

İfade burada tamamlandıktan sonra yüce Allah: **"Kendiliklerinden ortaya koydukları"** uydurdukları **"ruhbanlığa gelince"** diye buyurmaktadır.

Burada en güzeli **"ruhbanlık"** anlamındaki lafzın bir fiil takdiri ile mansub olmasıdır. Ebu Ali dedi ki: Bunun takdiri: "(وٱبتدعوها رهبانية ٱبتدعوها): Onu bir

ruhbanlık olarak uydurdular ve kendiliklerinden ortaya koydular" şeklinde dir. ez Zeccac dedi ki: Bu: "(ٱبتدعوها رهبانية): Onu bir ruhbanlık olarak uydur dular" demektir. Tıpkı: "(رأيت زيداً وعمراً كلّمت): Zeyd'i gördüm, Amr'la konuştum" demeye benzer.

Buyruğun "şefkat ve merhamet"e atfedilmiş olduğu da söylenmiştir. Bu na göre anlam şöyle olur: Yüce Allah, bunu onlara verdiği halde değiştirdi ler ve bu hususta birtakım bid'atler uydurdular.

el-Maverdi dedi ki: Burada iki tane kıraat vardır. Birincisi "re" harfini üs tün okumaktır. Bu da: (الرَّهب)'den gelen ve "korku" demek olan okuyuş, ikin cisi ise "re" harfi üstün okunması, bu da "ruhbân"a mensub olan demek olur. Tıpkı "rudvan"dan, "rudvaniye" yapmak gibidir. Çünkü onlar yiyecek, içe cek, evlenmekten kaçınmak ile mağara ve manastırlara bağlanmak hususla rında kendilerine zorlu ve ağır yükler yüklediler. Buna sebeb, krallarının bir takım değişiklikler yapmaları ve değiştirmeleridir. Geriye (hak yolda) çok az kimse kalınca, onlar da ruhbanlığa yöneldiler ve dünya ile ilişkilerini kesti ler.

ed-Dahhak dedi ki: İsa (a.s)'dan sonra bir takım krallar üçyüz yıllık bir sü re haram işler işlediler. İsa (a.s)'ın yolu üzere kalmaya devam edenler on ların bu yaptıklarına tepki gösterdiler. Krallar da bunları öldürünce, onlar dan sonra hayatta kalan bir takım kimseler: Biz bunlara bu yaptıkları işler den vazgeçmelerini söyledik mi bizi öldürüyorlar. O halde bizim bunlarla bir likte kalmaya imkanımız yoktur, diyerek insanlardan uzaklaştılar ve manas tırlar edindiler.

Katade dedi ki: Onların uydurdukları ruhbanlık kadınları terketmek ve ma nastırlar edinmektir. Merfu (Peygamber efendimize atfedilen) bir haberde: "O (ruhbanlık) ovalara ve dağlara çekilmeleridir." denilmektedir.[1]

"Biz onu üzerlerine farz kılmadık." Bu ruhbanlığı onlara farz kılmadığı mız gibi, emretmemiştik de. Bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır.

Yüce Allah'ın: **"Ancak Allah'ın rızasını aramak için"** buyruğuna gelin ce, Biz onlara ancak Allah'ı razı edecek şeyleri emrettik, demektir. Bu açık lamayı İbn Müslim yapmıştır. ez-Zeccac da şöyle demiştir: **"Biz onu üzerle rine farz kılmadık"** buyruğu, Biz onlara kesinlikle hiçbir şeyi farz kılmadık, anlamındadır. Bu durumda **"ancak Allah'ın rızasını aramak için"** buyruğu "onu... farz kılmadık" buyruğundaki "he" ve "elif" (onu anlamındaki zamir)den bedel olur: Biz onu (ruhbanlığı) kendilerine ancak Allah'ın rızasını aramak için farz kıldık, demek olur.

(1) Bk. Taberânî, *Kebîr*, X, 1719.

Bir açıklamaya göre: **"Ancak Allah'ın rızasını aramak için"** buyruğu, munkatı' bir istisnadır. İfadenin takdiri de şu anlamda olur: Biz o ruhbanlığı kendilerine farz kılmadık, fakat onlar Allah'ın rızasını aramak maksadıyla kendiliklerinden uydurdular.

"Sonra gereği gibi ona riayet etmediler." Onun gereklerini hakkıyla yerine getirmediler. Ancak bu özel birtakım kimseler hakkındadır. Çünkü onun gereğini yerine getirmeyenler onların bir bölümüdür. Bunlar ruhbanlık yoluyla insanların başına geçmeye, onların mallarını yemeye kalkıştılar. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ey iman edenler! Doğrusu haham ve rahiblerin birçoğu insanların mallarını batıl yollarla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar."* (et-Tevbe, 9/34)

Bu, ruhbanlığın kendilerini işin sonunda başkanlık elde etmeye götürdüğü birtakım kimseler hakkındadır.

Süfyan es-Sevri, Ata b. es-Sâib'den, o Said b. Cübeyr'den, o İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: **"Kendiliklerinden ortaya koydukları ruhbanlığa gelince"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: İsa'dan sonra birtakım krallar Tevrat ve İncil'i değiştirdiler. Fakat onlar arasında Tevrat'ı ve İncil'i okuyan, yüce Allah'ın dinine davet eden müminler de vardı. Bazıları onların krallarına: Sen bu kesimi öldürsen (iyi olur), dediler. Müminler ise: Biz kendi adımıza size böyle bir şeyi yapmak zorunda bırakmayacak tekliflerde bulunuyoruz, dediler.

Bir kesim: Bize yüksekçe bir kule yapıp bizi oraya yerleştiriniz ve kendisiyle yiyeceğimizi, içeceğimizi yukarı doğru kaldıracağımız bir şey veriniz, biz de size karşı herhangi bir şeyi reddetmeyelim dedi.

Bir başka kesim şöyle dedi: Bizi bırakın da yeryüzünde tek başımıza rasgele dolaşıp gezelim. Çöllerdeki vahşi hayvanların içtiği gibi içelim. Bizi ele geçirecek olursanız, o zaman bizi öldürünüz. Bir başka kesim şöyle dedi: Bize çöllerde evler yapınız, orada kuyu kazalım, sebze ekelim, siz de bizi görmezsiniz.

Bütün bunların her birisinin de mutlaka onlardan bir yakın dostu vardı. Bu tekliflerini yerine getirdiler. İşte bunlar İsa (a.s)'ın yolu üzere devam ettiler. Kitabı değiştirmiş bulunanlardan ve onlardan sonra gelen bir topluluk şöyle dediler: Biz de yeryüzünde dolaşalım ve bunların kendilerini ibadete verdikleri gibi, kendimizi ibadete verelim. Halbuki bu görüş sahibleri şirklerini devam ettiriyorlar ve kendilerinden önce geçen uydukları bu kimselerin imanlarını bilmiyorlardı. İşte yüce Allah'ın: **"Kendiliklerinden ortaya koydukları ruhbanlığa gelince, Biz onu üzerlerine farz kılmadık. Ancak Allah'ın rızasını aramak için..."** buyruğu bunu anlatmaktadır. Yüce Allah şu-

nu buyurmaktadır: Bu salih kimseler ruhbanlığı uydurdular, fakat sonradan gelenler **"gereği gibi ona riayet etmediler."**

"Onlardan iman edenlere" yani bu ruhbanlığı ilk olarak ortaya koyup, gereklerini yerine getirenlere **"ecirlerini verdik. Onlardan birçoğu"** sonradan gelenleri kastetmektedir **"ise fâsıklardı."**

Yüce Allah Muhammed (sav)'ı peygamber olarak gönderdiğinde bu kimselerden ancak pek az kişi kalmıştı. Bunlar da mağaralardan, manastırlardan, dağlardaki oyuklardan gelip Muhammed (sav)'a iman ettiler.

3- Dinde Sonradan Ortaya Çıkartılan Her Şey Bid'attir:

Bu âyet-i kerime sonradan çıkartılan herbir işin bid'at olduğuna delâlet etmektedir. O bakımdan bir hayrı sonradan ortaya koyan kimsenin onu devam ettirmesi ve onu bırakıp zıttına yönelmemesi gerekir ki, bu âyetin kapsamına girmesin.

Ebu Umame el-Bâhilî -ki adı Suday b. Aclan'dır- dedi ki: Sizler üzerinize farz olarak yazılmadığı halde Ramazanda namaz kılmayı (teravihi) ortaya çıkardınız. Halbuki size farz kılınan sadece oruçtur. Madem böyle bir işi yaptınız, artık bu namazı kılmaya devam ediniz ve onu terketmeyiniz. Çünkü İsrailoğullarından birtakım kimseler Allah'ın kendilerine yazmadığı yeni birtakım şeyleri bu yolla yüce Allah'ın rızasını arayarak ortaya koydular, fakat bunlara hakkıyla riayet etmediler. Yüce Allah da bunları terkettikleri için onlara sitemde bulunarak: **"Kendiliklerinden ortaya koydukları ruhbanlığa gelince, Biz onu üzerlerine farz kılmadık. Ancak Allah'ın rızasını aramak için... Sonra gereği gibi ona riayet etmediler"** diye buyurmaktadır.(1)

4- Kötü Zamanlarda İnsanlardan Uzaklaşmak:

Âyet-i kerimede manastırlarda ve evlerde insanlardan uzaklaşıp bir kenara çekilmeye delil vardır. Bu ise zamanın bozulması, arkadaşların ve kardeşlerin değişmesi halinde mendubdur. Buna dair açıklamalar el-Kehf Sûresi'nde (18/10. âyet, 2. başlıkta) yeteri kadar geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Ebu Umame el-Bâhilî (r.a)'ın rivayet ettiği hadiste şöyle demektedir: Yaptığı seriyyelerden birisinde Rasûlullah (s.a.v)ile birlikte çıktık. (Ebu Umame devamla) dedi ki: Bir adam içinde bir miktar su bulunan bir mağaranın yanından geçti. İçinden bu mağarada kal-

(1) Taberânî, *Evsat*, VII, 262; Heysemî, *Mecmâ'*, III, 139 -râvilerinden Zekeriyya b. Ebi Meryem'in Nesaî tarafından zayıf görüldüğü kaydıyla-;

mayı geçirdi. Bu mağaradaki suyu içecek, etraftaki yeşil bitkilerden bir şeyler yiyecek ve dünyadan el etek çekecekti. (Kendi kendisine) dedi ki: Peygamber (sav)'a gitsem de bunu ona söylesem, bana izin verirse yaparım, aksi takdirde yapmam. Bunun üzerine Peygamberin yanına vararak, ey Allah'ın Peygamberi dedi. Ben, beni güçlü tutacak kadar suyu ve etrafında yeşillik bulunan bir mağaraya rastladım. İçimden burada kalıp dünyadan el etek çekmeyi geçirdim. Peygamber (s.a.v)şöyle buyurdu: "Ben ne yahudilik, ne de hristiyanlık dini ile gönderildim. Ben müsamahakâr hanif dini ile gönderildim. Muhammed'in canı elinde bulunana yemin ederim ki, Allah yolunda sabahleyin yahut öğleden sonra (cihad için) bir çıkış, dünyadan ve dünyadaki herşeyden daha hayırlıdır. Sizden herhangi birinizin birinci safta durması altmış yıl namaz kılmasından hayırlıdır."(1)

Kûfeliler de İbn Mesud'dan şöyle dediğini rivayet ederler: Rasûlullah (s.a.v)bana: "Hangi tip insan daha bilgilidir bilir misin?" Ben, Allah ve Rasûlü daha iyi bilir dedim. Şöyle buyurdu: "İnsanların en bilgilisi hakkında ihtilâfa düştükleri vakit hakkı en çok gören kimsedir. İsterse amel bakımından kusurlu olsun, isterse kıçı üzerinde sürünen bir kimse olsun. İsrailoğullarının ruhbanlığı nereden çıkardıklarını bilir misin? İsa (a.s)'dan sonra zorbalar Allah'a isyanı gerektiren hususları işleyerek, onlara üstünlük sağladılar. İman ehli (bu işe) gazablandılar, onlarla savaştılar. İman ehli üç defa yenilgiye uğradı, onlardan ancak çok az kimse kalmıştı. Bu sefer: Eğer onlar bizi yok edecek olurlarsa, dine davet edecek hiçbir kimse kalmayacaktır. Gelin Allah İsa'nın vaadettiği ümmi peygamberi -Muhammed (sav)'ı kastediyorlar- gönderinceye kadar yeryüzünde dağılalım. Bunun üzerine dağlardaki mağaralara dağıldılar ve ruhbanlığı ortaya koydular. Kimisi dinine sımsıkı sarıldı, kimisi de küfre saptı -ve: **"kendiliklerinden ortaya koydukları ruhbanlığa..."** âyetini okudu- Sen ümmetimin ruhbanlığının ne olduğunu bilir misin? Hicret, cihad, oruç, namaz, hac, umre ve tepeler üzerinde tekbir getirmektir. Ey İbni Mesud, sizden önceki yahudiler yetmişbir fırkaya ayrıldılar. Onlardan bir fırka kurtuldu, diğerleri helâk oldu. Sizden önceki hristiyanlar da yetmişiki fırkaya ayrıldılar. Onlardan üç tanesi kurtuldu, diğerleri ise helâk oldu. Bir fırka hükümdarlara karşı çıktı, Allah'ın dini ile İsa -selam ona-'nın dini uğrunda onlarla savaştılar. (Ve bunu) ölünceye kadar sürdürdüler. Bir fırkanın hükümdarlara karşı çıkmak takati yoktu. Bunlar kavimleri arasında kalmaya devam ettiler. Allah'ın ve Meryem oğlu İsa'nın dinine onları davet ettiler. Hükümdarlar onları yakaladılar, öldürdüler, testerelerle paramparça ettiler. Bir fırkanın ise ne hükümdarlara karşı çıkmak takati, ne de ka-

(1) *Müsned*, V, 266; Heysemî, *Mecmâ'*, V, 279, -râvilerinden Ali b. Yezid el-Elhânî'nin zayıf olduğu kaydıyla-.

yimleri arasında kalarak onları Allah'ın ve Meryem oğlu İsa'nın dinine davet etmek takati vardı. Bundan dolayı dağlara çıktılar ve orada ruhbanlığa başladılar. İşte yüce Allah'ın haklarında: **"Kendiliklerinden ortaya koydukları ruhbanlığa gelince..."** diye buyurduğu kimseler bunlardır. Artık kim bana iman eder, bana uyar, beni tasdik ederse, ona gereği gibi riayet etmiş olur. Kim de bana iman etmezse, işte onlar fasıkların ta kendileridir."(1)

Peygamber bununla (İslam geldikten sonra) yahudi ve hristiyan olanları kastetmektedir.

Bir diğer görüşe göre bunlar, Muhammed (sav)'a yetişmekle birlikte, ona iman etmeyen kimselerdir. İşte fâsıkların ta kendileri olanlar onlardır.

Âyet-i kerimede Peygamber (s.a.v)'a bir teselli vardır. Yani öncekiler de aynı şekilde küfür üzere ısrar etmişlerdir. O halde senin çağdaşların küfür üzere ısrar edecek olurlarsa, buna hayret etme, şaşırma. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٨﴾ لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

28. Ey iman edenler! Allah'tan korkun, Rasûlüne de iman edin ki, rahmetinden size iki pay versin. Sizin için aydınlığıyla yürüyeceğiniz bir nur versin ve size mağfiret etsin. Allah Ğafûrdur, Rahîmdir.

29. Ta ki kitab ehli Allah'ın lütfundan hiçbir şeye nâil olmayacaklarını, muhakkak lütfun Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediğine verdiğini bilsinler. Allah çok büyük lütuf sahibidir.

"Ey iman edenler" Musa'ya ve İsa'ya inananlar **"Allah'tan korkun, Rasûlüne"** Muhammed (sav)'a **"iman edin ki, rahmetinden size iki pay ver-**

(1) Hâkim, *Müstedrek*, II, 522.

sin." İsa ve Muhammed (sav)'a iman etmenize karşılık size iki kat ecir versin. Bu da yüce Allah'ın: ***"İşte bunlara sabrettikleri için ecirleri iki kere verilir."*** (el-Kasas, 28/54) buyruğuna benzemektedir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Kasas, 28/54-55. âyetler, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"(الكِفل): Pay ve nasib" demektir. Bu da daha önce en-Nisâ Sûresi'nde (4/85. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bunun asıl anlamı ise binek üzerinde olanı düşmekten koruyan ve binicinin kendisine sarındığı bir örtüdür. Bu açıklamayı İbn Cüreyc yapmıştır. el-Ezher'i de buna yakın bir açıklamada bulunarak şöyle demiştir: Bu kelimenin türediği kök, deveye binen kimsenin düşmesin diye devenin hörgücü üzerine koyduğu bir örtüdür. Buna göre buyruğun tevili şöyle olur: Size, devenin üzerine konan bu örtünün biniciyi koruduğu gibi, sizi masiyetlerle helâk olmaktan koruyacak iki pay verir.

Ebu Musa el-Eş'ârî dedi ki: Habeşçede (كِفْلَيْن): İki kat" demektir. İbn Zeyd'den: **"İki pay"** dünya ve âhiret mükâfatı demektir.

Denildiğine göre yüce Allah'ın: ***"İşte bunlara sabrettikleri için ecirleri iki kere verilir."*** (el-Kasas, 28/54) buyruğu nâzil olunca, kitab ehlinden olup iman edenler Peygamber (sav)'ın ashabına karşı öğünmeye koyuldular. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

Kimi ilim adamı bu âyet-i kerimeyi herbir haseneye ancak onun misli bir ecir olduğuna delil göstermiş ve şöyle demişlerdir: Hasene imandan olan herbir tür hakkında kullanılan umumi bir isimdir ve bu mutlak olarak kullanıldığı vakit umumi anlamında kullanılır. Eğer hasene belli bir tür hakkında kullanılacak olursa, onu işleyen kimseye ancak bir tek misli ile mükâfat verilir. Eğer iki türü kapsayan bir hasene hakkında kullanılırsa, o vakit bu haseneye iki katıyla sevab verilir. Âyet-i kerime bu hususa delildir. Çünkü yüce Allah: **"Rahmetinden... iki pay"** diye buyurmuştur. "Pay" ise "misil" ile aynı anlamdadır. Böylelikle Allah'tan korkan, Rasûlüne iman eden kimseye iki pay tayin etmiş olmaktadır. Birisi Allah'tan korkması, diğeri ise Rasûlüne iman etmesi dolayısıyla. İşte bu, on katı mükâfatı bulunan hasenenin, on tür haseneyi toplayan hasene için sözkonusu olduğuna delil teşkil etmektedir. Bu ise yüce Allah'ın sıfatlarından on çeşidi bir arada toplayan imandır. Çünkü yüce Allah: ***"Doğrusu müslüman erkeklerle, müslüman kadınlar..."*** (el-Ahzâb, 33/35) âyetinin tamamında bu hususları saymaktadır. Böylelikle karşılığında onların misli mükâfat gören on çeşit hasene zikredilmiş bulunmaktadır. Bunların herbir türüne karşılık onun misli ile bir mükafat verilecektir.

Ancak bu fâsid bir tevildir, çünkü yüce Allah'ın: ***"İyilikle gelene bunun on misli vardır"*** (el-En'âm, 6/160) buyruğundaki zahir ifadenin umum çerçevesinin dışına -umumu tahsis etme ihtimali bulunmayan iddialarla- çıkmak söz-

konusudur. Zira on haseneyi birarada bulunduran bir amelin herbir hasenesine ancak misli ile mükafat verilir, diye bir şey sözkonusu değildir. Bu iddia ile hasenenin mükâfatının on misli ile görüleceği reddedilmektedir. Hal-buki haberler buna delâlet etmektedir. Biz de bunları daha önceden (el-En'âm, 6/151. âyetin tefsiri ile en-Neml, 27/89. âyetin tefsirinde) zikretmiş bulunmaktayız. Eğer durum bu iddia sahibinin dediği gibi olsaydı (karşılık görmesi açısından) hasene ile seyyie (iyilik ile kötülük) arasında bir fark olmazdı.

"Sizin için" âhirette Sırat üzerinde, kıyamette cennete gitmek üzere **"aydınlığıyla yürüyeceğiniz bir nur"** Mücahid'den gelen rivayete göre; bir açıklama ve bir hidayet **"versin."**

İbn Abbas bunu Kur'ân-ı Kerim, diye açıklamıştır. Bunun bir aydınlık, bir ışık olduğu da söylenmiştir.

Bir başka açıklama da şöyledir: Aydınlığında insanlar arasında yürüyeceğiniz, kendilerini İslâma davet edeceğiniz, böylelikle İslâm dininde ileri gelenler arasına katılacağınız ve sahib olduğunuz bu ileri gelme özelliğinizin asla sona ermeyeceği bir önderlik versin. Çünkü onlar Muhammed (sav)'a iman etseler, başkanlıklarının sona ereceğinden korkmuşlardı. Oysa kaybedecekleri sadece Allah'ın hükümlerini tahrif etmek sebebiyle güçsüz kimselerden aldıkları basit rüşvetlerden ibaretti. Dindeki gerçek önderlikleri değildi.

"Ve size" günahlarınızı **"mağfiret etsin. Allah Gafûrdur, Rahîmdir."**

"Ta ki kitab ehli... bilsinler" buyruğundaki: (لِئَلَّا يَعْلَمَ) buyruğu; "(ليعلم): Ta ki bilsinler" demektir. Buna göre: (لا أن) fazladan tekid edici olarak gelmiş bir sıladır. Bu açıklamayı el-Ahfeş yapmıştır.

el-Ferrâ da şöyle demektedir: Buyruk: "(لأن يعلم): Bilsinler diye" anlamında olup (لا) red ve inkârın bulunduğu bütün ifadelerde zâid bir sıladır.

Katade dedi ki: Kitab ehli müslümanları kıskandılar. Bunun üzerine **"Ta ki kitab ehli... bilsinler"** buyruğu nâzil oldu ki; şu demektir: Kitab ehlinin kendilerinin **"Allah'ın lütfundan hiçbir şeye nail olamayacaklarını, muhakkak lütfun Allah'ın elinde olduğunu... bilsinler"** demektir.

Mücahid dedi ki: Yahudiler şöyle dediler: Elleri ve ayakları kesecek bir peygamberin aramızdan çıkması zamanı yaklaşmış bulunmaktadır. Ancak bu peygamber Araplar arasından çıkınca bunu inkâr ettiler, bu sefer **"Ta ki kitab ehli... hiçbir şeye nail olamayacaklarını"** yani kendilerinin hiçbir şeye güç yetiremeyeceklerini **"... bilsinler"** buyruğu nâzil oldu. Bu da yüce Allah'ın: "(أَنْ لَا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا): *Onun hiçbir sözlerine karşılık veremediğini..."* (Ta-Ha, 20/89) buyruğuna benzemektedir.

el-Hasen'den: **"Ta ki kitab ehli... bilsinler"** anlamındaki buyruğu; (لِّئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ) diye okuduğu rivayet edilmiştir. Bu İbn Mücahid'den de rivayet edilmiştir. Kutrub ise bunun "lam" harfi kesreli, "ye" harfi de sakin olarak okunduğunu (yine el-Hasen'den) rivayet etmektedir.

Cer harfi olan "lâm"ın üstün olarak okunması bilinen bir söyleyiştir. "Ye" harfinin sakin okunuşuna gelince, şöyle açıklanır: (أَنْ)'in hemzesi hazfedilince, bu sefer (لَنْ) olur. Daha sonra "nun", "lam" harfine idgam edilince: (لِلَّا) olur. "Lam"lar bir araya gelince, onlardan ortada olanlarının yerine "ye" harfi getirilir. Nitekim Arapların: (أَمَّا) lafzını (أَيْمَا) diye kullanmaları da buna benzemektedir. İşte (لِيْلَا) diye "lam" harfini kesreli olarak okuyanların kıraati ile ilgili açıklama da bunun gibidir. Şu kadar var ki o, bu hususta meşhur olan söyleyişe uygun olarak "lâm"ı hazfetmemiştir. Bu bakımdan bu okuyuş bu cihetiyle daha kuvvetli görülmektedir.

İbn Mesud'dan "(لِكَيْلَا يَعْلَمَ): Ta ki ... bilsinler" diye okuduğu, Hittan b. Abdillah'tan; "(لِأَنْ يَعْلَمَ): Ta ki bilmeleri için" diye, İkrime'den de: "(لِيَعْلَمَ): Bilmesi için, bilsin diye" diye okudukları da rivayet edilmiştir. Ancak bunlar mushafta yazılı olan şekle muhaliftir.

"Allah'ın lütfundan" buyruğu İslam diye açıklandığı gibi mükafat diye de açıklanmıştır. el-Kelbî Allah'ın rızkından, diye açıklamıştır. Sayılıp dökülmesi imkânsız olan Allah'ın nimetleridir, diye de açıklanmıştır.

"Muhakkak lütfun Allah'ın elinde olduğunu" onların elinde olmadığını dolayısıyla peygamberliği Muhammed (sav)'dan başka sevdikleri kimseye yönlendirmek imkânına sahib olmadıklarını... bilsinler diye **"muhakkak lütfun Allah'ın elinde olduğunu"** buyruğu lütuf yalnız O'nundur diye de açıklanmıştır. **"Onu dilediğine verdiğini bilsinler."**

Buhari'de şöyle denilmektedir: Bize el-Hakem b. Nafi anlattı, dedi ki: Bize Şuayb, ez-Zührî'den nakletti, dedi ki: Bana Salim b. Abdillah haber verdi. Abdullah b. Ömer dedi ki: Rasûlullah (sav)'ı -minber üzerinde ayakta duruyorken- şöyle buyururken dinledim: "Sizin, sizden önceki ümmetlere göre kaldığınız süre ikindi namazından güneşin batışına kadar olan süre gibidir. Tevrat ehline Tevrat verildi, onlar da günün ortasına kadar bu Tevrat gereğince amel ettiler. Sonra acze düştüler, onlara birer kırat, birer kırat verildi. Daha sonra İncil sahiplerine İncil verildi, onlar da ikindi namazına kadar onunla amel ettiler. Sonra acze düştüler, onlara birer kırat, birer kırat verildi. Sonra size Kur'ân verildi, siz de güneş (batıncaya) kadar onunla amel ettiniz. O bakımdan size ikişer kırat, ikişer kırat verildi. Tevrat ehli şöyle dedi: Rabbimiz bunların amelleri daha az, fakat mükafatları daha çok. Yüce Allah şöyle buyurdu: "Ben sizi herhangi bir şeyin ecrinden mahrum ederek size zulmettim mi, dedi. Onlar: Hayır dediler. Bunun üzerine şöyle buyurdu: İşte bu Benim lüt-

lumdur, Ben onu dilediğim kimseye veririm." Bir rivayette de şöyle demek tedir: "Yahudiler ve hristiyanlar öfkelendiler ve: Rabbimiz ... dediler."(1)

"Allah çok büyük lütuf sahibidir."

el Hadid Sûresi'nin tefsiri (burada) sona ermektedir. Yüce Allah'a hamdol sun.

(1) *Buhârî*, I, 204, VI, 2716, 2740; ***Müsned***, II, 121, 129.

Mücadele Sûresi

1-22. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Yirmiiki âyettir. Medine'de indiği hususunda görüş birliği vardır. Ancak Ata'dan gelen bir rivayete göre ilk on âyeti Medine'de inmiş, diğerleri ise Mekke'de inmiştir.

el-Kelbî de şöyle demiştir: Hepsi Medine'de inmiştir. Ancak yüce Allah'ın: *"Üç kişi fısıldaşmayıversin muhakkak O onların dördüncüleridir"* (el-Mücâdele, 58/7) buyruğu Mekke'de inmiştir.

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّتِى تُجَادِلُكَ فِى زَوْجِهَا وَتَشْتَكِى اِلَى اللّٰهِ ق وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا ط اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿١﴾

1. Kocası hakkında seninle mücadele eden ve Allah'a şikayet etmekte olan kadının sözünü elbetteki Allah işitmiştir. Allah sizin konuşmanızı zaten işitiyordu. Çünkü Allah, en iyi işitendir, en iyi görendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

I Nüzûl Sebebi ve İlgili Diğer Rivâyetler:

Yüce Allah'ın: **"Kocası hakkında seninle mücadele eden ve Allah'a şikayet etmekte olan kadının sözünü elbette ki Allah işitmiştir"** buyruğunda sözü geçen Allah'a şikâyet eden kadın, Salebe kızı Havle'dir. Hakîm kızı Havle olduğu söylendiği gibi, kadının adının Cemile olduğu da söylenmiştir. Ancak Havle olduğu daha sahihtir. Kocası Ubade b. es-Samit'in kardeşi Evs b. es-Samit'tir.

Bir gün Ömer b. el-Hattab halifeliği döneminde insanlarla birlikte bir eşeğe binmişken bu kadının yanından geçmiş, kadın uzun bir süre onu durdurmuş, ona öğüt vermiş ve şöyle demişti: Ey Ömer! Sen daha önce Umeyr (Ömercik) diye çağırılıyordun. Sonra sana Ömer denildi, sonra sana Emiru'l-Müminin denildi. Allah'tan kork ey Ömer. Şüphesiz ki kesin olarak ölüme inanan bir kimse yapması gereken işleri elden kaçırmaktan korkar. Hesaba kesin olarak inanan da azaptan korkar.

Ömer durmuş, o kadının sözlerini dinliyordu. Ona: Ey müminlerin emiri sen bu kocakarı için bu şekilde nasıl beklersin? dediler. Ömer dedi ki: Allah'a yemin ederim, eğer sabahtan akşama kadar beni bekletecek olursa, farz olan namaz dışında onu durur dinlerim. Bu yaşlı kadının kim olduğunu biliyor musunuz? Bu, yüce Allah'ın sözlerini yedi semanın üzerinden işitmiş olduğu Salebe kızı Havle'dir. Âlemlerin Rabbi onun sözlerini işitir de, Ömer o sözlere kulak vermez mi?

Âişe (r.anhâ) dedi ki: Herşeyi işiten O yüce zatın şanı ne yücedir! Ben Salebe kızı Havle'nin sözlerini işitirken bir kısmını da anlayamıyordum. O sırada kocasını Rasûlullah (sav)'a şikâyet ediyor ve şöyle diyordu: Ey Allah'ın Rasûlü, benim gençliğimi yedi, karnım ona çocuk saçtı. Nihayet yaşım ilerleyip artık çocuk doğuramaz yaşa gelince bana zihâr yaptı. Allah'ım, ben halimi sana şikâyet ediyorum. Daha henüz sözlerini bitirmeden Cebrail şu: **"Kocası hakkında seninle mücadele eden ve Allah'a şikâyet etmekte olan kadının sözünü elbetteki Allah işitmiştir"** âyeti nazil oldu. Bunu İbn Mace *Sünen*'inde rivayet etmiştir.(1)

Bu hususta Buhari'de yer alan Aişe'den gelen rivayette şöyle denilmektedir: Bütün sözleri işiten Allah'a hamdolsun. O tartışan kadın Rasûlullah (sav)'a gelip şikâyette bulundu. Ben de odanın bir tarafında bulunuyor, fakat ne dediğini (tam) işitemiyordum. Şanı yüce Allah: **"Kocası hakkında seninle mücadele eden... kadının sözünü elbetteki Allah işitmiştir"** buyruğunu indirdi.(2)

(1) *İbn Mâce*, I, 666; Hâkim, Müstedrek, II, 523; Beyhaki, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, VII, 382.
(2) *Buhârî*, VI, 2699; ayrıca: *İbn Mâce*, I, 67; *Müsned*, VI, 46; *Nesai*, VI, 168.

el Maverdi dedi ki: Bu kadın Salebe kızı Havle'dir. Huveylid kızı Havle'dir diye de söylenmiştir. Ancak bu farklı değildir, çünkü bunlardan birisi onun babası, diğeri ise dedesidir. Bunlardan herbirisine de nisbet edilmiştir. Kocası ise Ubâde b. es-Sâmit'in kardeşi Evs b. es-Sâmit'tir.

es-Sâlebî dedi ki: İbn Abbas dedi ki: Bu kadın Hazreçli Huveylid kızı Havle'dir. Ubâde b. es-Sâmit'in kardeşi Evs b. es-Sâmit'in nikâhı altındaydı. Bedenen güzel bir kadındı. Kocası onu secde halinde gördü. Kalçalarına bakınca, bu durumu hoşuna gitti. Namazını bitirince yanına gelmesini istedi, kabul etmedi. Bu sefer ona kızdı. Urve (b. ez-Zübeyr) dedi ki: Kocası kısmen deli bir kişi idi. Bu sırada deliliği tutmuş ve ona: Sen benim için annemin sırtı gibisin, demişti. İlâ ve zihâr cahiliye döneminde talâk şekillerindendi. Bu kadın Peygamber (sav) gelince, ona: "Kocana haram oldun" dedi. Bu sefer kadın: Allah'a yemin ederim o talakı ağzına almadı, dedi. Sonra da: Fakirliğimi, yalnızlığımı, kimsesizliğimi kocamdan ve amcamın oğlundan ayrılışımı Allah'a şikâyet ediyorum. Karnım ise ona çocuklarını doğurmuştu. Hz. Peygamber: "Sen ona haram oldun" diye buyurdu. Kadın peygambere karşılık vermeye, Peygamber de ona cevab yetiştirmeye devam edip durdu, nihayet bu âyet-i kerime indi.

el-Hasen'in rivayetine göre kadın şöyle demişti: Ey Allah'ın Rasûlü! Allah cahiliye döneminin geleneklerini silip kaldırmış bulunuyor. Benim kocam benden zihâr yaptı. Rasûlullah (sav): "Bu hususta bana herhangi bir vahiy gelmedi" diye buyurdu. Kadın: Ey Allah'ın Rasûlü! Her hususta sana vahiy geliyor da bir bu konuda mı sana vahiy gönderilmedi? dedi. Peygamber: "Durum sana dediğim gibidir" diye buyurdu. Kadın: Ben Allah'a şikâyet ediyorum, O'nun Rasûlüne değil deyince, yüce Allah da: **"Kocası hakkında seninle mücadele eden ve Allah'a şikayet etmekte olan kadının sözünü elbetteki Allah işitmiştir"** âyetini indirdi.

Darakutnî de Katade yoluyla Enes b. Malik'in kendisine şunu anlattığını rivayet etmektedir: Evs b. es-Sâmit, hanımı Salebe kızı Huveyle'ye zihar yaptı. O da durumu Rasûlullah (sav)'a şikâyet edip dedi ki: Yaşım ilerleyip kemiğim incelince bana zihar yaptı. Bunun üzerine Allah da zihar âyetini indirdi. Rasûlullah (sav), Evs'e: "Bir köle azad et" dedi. Evs: Buna gücüm yetmiyor, dedi. Peygamber: "Kesintisiz olarak iki ay oruç tut" diye buyurdu. Evs: Ben öyle birisiyim ki, bir günde üç defadan daha az yemek yiyecek olursam, görmem zayıflar. Bu sefer Peygamber: "O halde altmış fakir doyur" dedi. Evs: Böyle bir imkânım yok, ancak sen yardım ve yakınlık bağını gözetmek üzere bana destek verecek olursan müstesnâ. Rasûlullah (sav) ona onbeş sa' ile yardımcı oldu. Nihayet yüce Allah ona (o miktarı) toplanmasını sağladı. Allah Ğafûrdur, Rahîmdir. **"Çünkü Allah en iyi işitendir, en iyi görendir."** (Ra-

vi) dedi ki: Ashabın görüşüne göre onun yanında bir de o kadar buğday var dı, bu da altmış yoksula (keffâret olarak) yedirilirdi.(1)

Tirmizi ve İbn Mace'nin Sünen'lerinde de şöyle denilmektedir: Seleme b. Sahr el Beyâdî hanımından zihar yaptı. Peygamber (sav) ona: "Bir köle azad et" dedi. (Seleme) dedi ki: Elimle boynuma vurdum ve şöyle dedim: Seni hak ile gönderene yemin ederim ki yok, artık bundan başkasına sahib değilim. Bu sefer Peygamber: "O halde iki ay oruç tut" dedi. Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Başıma gelen bu musibet ancak ben oruçlu iken gelmedi mi? Peygamber: "O halde altmış yoksula yemek yedir" diye buyurdu...(2)

İbnu'l-Arabi *"Ahkâm(u'l-Kur'ân)"* adlı eserinde şunu zikretmektedir: Rivayet olunduğuna göre Duleyc kızı Havle'ye kocası zihar yaptı. Peygamber (sav)'a gelerek bunun hakkında ona soru sordu. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Sen ona haram oldun." Kadın: Muhtaçlığımı Allah'a şekvâ ediyorum, dedi. Tekrar edince Rasûlullah (sav) yine: "Ona haram oldun" dedi. Yine kadın: Muhtaçlığımı Allah'a şikayet ediyorum, dedi. Âişe de o sırada Peygamber efendimizin başının sağ tarafını yıkıyordu. Sonra diğer yanına geçti ve bu sırada ona vahiy nazil oldu. Kadın sözlerini tekrar etmek isteyince, Âişe: Sus, işte vahiy indi, dedi. Kur'ân'ın nüzûlu tamamlanınca, Rasûlullah (sav) Havle'nin kocasına: "Bir köle azad et" dedi. Kocası, bulamam deyince, Peygamber: "O halde arka arkaya iki ay oruç tut" diye buyurdu. Kocası yine: Ben bir günde üç defa yemeyecek olursam, görme gücümün zayıflayacağından korkuyorum dedi. Peygamber: "O halde altmış yoksula yemek yedir" diye buyurdu. Adam: O halde sen de bana yardım et, deyince, Peygamber ona bir miktar yardımda bulundu.(3)

Ebu Cafer en-Nehhas dedi ki: Tefsir alimleri bu kadının adının Havle olduğunu, kocasının da Evs b. es-Sâmit olduğunu kabul etmekle birlikte, bu kadının nisbeti hususunda farklı görüşlere sahibtirler. Kimisi bu kadın ensaridir ve Sa'lebe'nin kızıdır derken, kimisi Düleyc'in kızıdır demiştir. Onun Huveylid kızı olduğu da söylenmiştir. Kimisi de: O es-Sâmit'in kızıdır, demiştir. Bazıları da: O Abdullah b. Ubey'in bir cariyesi idi, demiştir. Yüce Allah'ın hakkında: *"Cariyeleriniz kendilerini korumak isterken... onları zinaya zorlamayın"* (en-Nur, 24/33) buyruğunun hakkında indiği kadın da budur, çünkü o bu kadını zina etmeye zorluyordu. Havle'nin, Hakim kızı olduğu da söylenmiştir.

en-Nehhas dedi ki: Bu bir çelişki değildir. Çünkü bir defa babasına, bir defa annesine, bir defa dedesine nisbet edilmesi mümkündür. Ayrıca Abdul-

(1) *Dârakutni*, III, 316.
(2) *Tirmizi*, III, 503, V, 405; *İbn Mâce*, I, 665.
(3) Taberânî, *Kebîr*, XXIV, 247.

lah b. Ubey'in cariyesi olması da mümkündür. O bakımdan velâ yoluyla onun ensarı olduğu söylenmiştir. Çünkü Abdullah b. Ubey her ne kadar münafık lardan ise de ensar arasında sayılıyordu.

2 Sem' ve Semî' (İşitmek ve Herşeyi İşiten):

"Allah işitmiştir" anlamındaki buyruk: (قد سمع الله) şeklinde (dal ve sin harfleri) idgam ile okunduğu gibi: (قدْ سَمِعَ اللهُ) şeklinde izhar ile de okunmuştur.

"Semâ' (işitme)"de asıl olan işitilme özelliğinde olan şeylerin idrâkidir. eş Şeyh Ebu'l-Hasen (el-Eş'arî'nin) tercih ettiği açıklama budur.

İbn Fûrek de şöyle demiştir: Doğrusu işitilen şeyin idrâk edilmesidir. el Hakim Ebu Abdullah da; "es-Semî" isminin anlamı hakkında şu açıklamala rı yapmaktadır: O mahlukatın kulaklarıyla idrâk ettiği sesleri kulağı olmaksızın idrâk edendir. Bu da seslerin O'nun için gizli ve saklı olmadığı anlamına gelir. Eğer kulak (kendisinde) terkib edilmiş bulunan duyma niteliğine sahib değil ise -bu duyu organına sahib olmayan sağır kimseler gibi- o vakit sesleri idrâk etme kabiliyetine sahib olamaz. Sem' ve basar, ilim, kudret, hayat ve irade gibi iki sıfattırlar. O halde bunlar Allah'ın zati sıfatlarındandır. Yüce yaratıcının bu sıfatlara sahib olmaması kesinlikle düşünülemez.

(شكى) ile (اشتكى) aynı anlamda olup "şikâyet etti" demektir. **"Seninle mücadele eden"** anlamındaki buyruk, (تُحَاوِرُكَ): Seninle konuşan" diye okunmuştur. "(تُجَادِلُكَ): **Seninle mücadele eden",** sana soru sorup duran demektir.

اَلَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنكُمْ مِنْ نِسَآئِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ ۖ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا
اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ ۖ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا ۖ وَإِنَّ اللَّهَ
لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٢﴾

2. Aranızdan hanımlarına zihar yapanların zevceleri onların anaları değildir. Onların anaları ancak onları doğuranlardır. Şüphe yok ki bunlar, elbette çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar. Muhakkak ki Allah pek çok affedendir, bağışlayandır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yirmiüç başlık halinde sunacağız:

1- Zihârın Anlamı:

"Zihar yapanlar" anlamındaki buyruğu İbn Âmir, Hamza, el-Kisâî ve Halef "ye" harfi üstün ve şeddeli "zı" harfinden sonra "elif" ile: (يَظَّاهَرُونَ) diye okumuşlardır.

Nâfi', İbn Kesîr, Ebu Amr ve Yakub ise elifsiz "zı" ve "he" harfleri şeddeli, "ye" harfi fethalı olarak (يَظَّهَّرُونَ) diye okumuşlardır.

Ebu'l-Âliye, Âsım ve Zirr b. Hubeyş de "ye" harfi ötreli, "zı" harfi şeddesiz, "elif" ve "he" harfi kesreli olarak: (يُظَاهِرُونَ) diye okumuşlardır. Bu husus daha önceden el-Ahzâb Sûresi'nde (33/4. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.(1)

Ubey'in kıraatinde ise: (يَتَظَاهَرُونَ) şeklinde olup İbn Amir ve Hamza'nın kıraatinin manası ile aynıdır.

Ziharda "zahr: sırt" lafzının sözkonusu edilmesi, binmek anlamından kinâyedir. Ademoğullarının kadınlarının ise sırtına değil, karnına çıkılır. Ancak burada kinaye yoluyla karnı yerine sırtı sözkonusu edilmiştir. Çünkü Âdemoğullarından olmayan varlıkların sırtına binilir. Bundan dolayı sırt binmekten kinayedir. Mesela: "(نزل عن امرأته) Hanımından indi" ifadesi, onu boşadı anlamında olup, sırtına binilen bir şeyin üzerinden inmişcesine bu ifade kullanılır. "Sen benim için annemin sırtı gibisin" ifadesinin anlamına gelince, sen bana haramsın, sana binmek benim için helâl değildir, demek olur.

2- Ziharın Mahiyeti:

Ziharın gerçek anlamı, bir sırtın diğer bir sırta benzetilmesidir. Bunun hüküm gerektiren türü ise helâl olan bir sırtı, haram olan bir sırta benzetmektir. Bundan dolayı fukahâ icma ile şunu kabul etmişlerdir. Bir kimse hanımına: Sen benim için annemin sırtı gibisin diyecek olursa, zihar yapmış olur. Onların çoğunluğunun kanaatine göre de; eğer hanımına: Sen benim için kızımın, kızkardeşimin sırtı gibisin, diyecek yahut bunların dışında mahrem kadınlardan birisinin adını söyleyecek olursa zihar yapmış olur. Malik, Ebu Hanife ve başkalarının da görüşü budur.

Bu hususta Şafiî -Allah ondan razı olsun-den farklı rivayet gelmiştir. Ondan İmam Malik'in görüşüne yakın bir rivayet gelmiştir. Çünkü o hanımını -anne gibi- kendisine ebediyyen haram kılınmış birisinin sırtına benzetmiştir. Ebu Sevr'in ondan rivayetine göre ise zihar ancak anne zikredilerek yapılır. Bu Katade ve eş-Şa'bî'nin de görüşüdür. Birincisi ise el-Hasen, en-Nehaî, ez-Zührî, el-Evzaî ve es-Sevri'nin görüşüdür.

(1) Ancak merhum müfessirimiz orada bu kabilden herhangi bir husus söz konusu etmeyip buraya gönderme yapmıştır.

3 Zihâr Lafzının Açıkça ve Kinâye Olarak Zikredilmesi:

Ziharın asıl mahiyeti erkeğin hanımına: Sen benim için annemin sırtı gibisin, demesidir. Yüce Allah'ın sırtı sözkonusu etmesi karından kinaye ve setr içindir. Bir kimse: Sen benim için annem gibisin deyip, sırtı sözkonusu etmezse yahutta; sen benim için annem neyse osun deyip de bununla zihar yapmayı niyet etmiş ise, niyetine göre hüküm verilir. Şâyet bununla boşamayı kastetmiş ise bu Malik'e göre bain bir talak olur. Talak niyeti de, zihar niyeti de yoksa bu sözleriyle zihar yapmış kabul edilir. Ziharın sarih olarak kullanılması halinde niyet gözönünde bulundurularak talak diye kabul edilmez. Tıpkı sarih olarak kullanılan talak ve bilinen kinaye lafızlarının kullanılması halinde zihara yorumlanmayacağı gibi. Özel olarak ziharın kinayesi niyet ile birlikte olursa, bâin talâk diye kabul edilir.

4- Zihar Lafızlarının Çeşitleri:

Zihar lafızları iki çeşittir: Sarih ve kinaye. Sarih lafzı: Sen benim için annemin sırtı gibisin, sen bana göre, sen benim yanımda, sen benimle birlikte annemin sırtı gibisin ifadeleridir. Aynı şekilde sen bana karşı annemin sırtı gibisin yahut başı, yahut ferci veya buna benzer bir ifade kullanması aynı şekilde senin fercin, başın, sırtın, karnın yahut ayağın benim için annemin sırtı gibidir, diyecek olursa, zihar yapmış olur. Tıpkı, elin, ayağın, başın yahut fercin boş olsun, derken hanımının boş olacağı gibi.

Şafiî iki görüşünden birisinde; bu zihar olmaz demiştir. Ancak ondan bu şekilde gelen rivayet zayıftır. çünkü o talakın hakikat manasıyla özellikle ona (ferce) izafe edilmesinin sahih olacağı hususunda bize uygun kanaat belirtmiş bulunmaktadır. Ebu Hanife'den gelen rivayet ise buna muhaliftir. Ondan ziharın ona (ferce) izafe edileceği sahih olarak rivayet edilmiştir. Erkek hanımını ne zaman annesine yahut baba ya da anne tarafından ninelerinden herhangi birisine benzetecek olursa, bu -herhangi bir görüş ayrılığı sözkonusu olmaksızın- bir zihardır. Şâyet kendisine hiçbir şekilde helal olmayan -kız, kızkardeş, hala ve teyze gibi- bunların dışındaki mahremlerden herhangi birisine benzetecek olursa, yine fukahânın çoğunluğuna göre zihar yapmış olur. İmam Şafiî -Allah ondan razı olsun-den gelen mezhebin sahih görüşü zikrettiğimiz gibidir.

Kinaye lafızlar ise bir kimsenin: Sen bana karşı annem gibisin, annem konumundasın, demesidir. Bu gibi ifadelerde niyete itibar edilir. Şâyet zihar yapmayı kastetmiş ise bu zihar olur, ziharı kastetmemiş ise Şafiî ve Ebu Hanife'ye göre zihar yapmamış olur. Bu hususta Malik'in görüşü az önce geçmiş bulunmaktadır. Buna delil şudur: O annesine mutlak bir benzetme ifadesi-

ni kullanmıştır. Bundan dolayı bu bir zihar olur. Bunun asıl dayanağı sırtı zikretmiş olması halinde, hükmün böyle olacağıdır, bu da güçlü bir delildir. Çünkü bu hususta lafzî mana vardır -ve lafız bu manadadır.- Ayrıca sırtın hükmü lafızdan ayrılmaz bir şey olmayıp, onun manasına bağlıdır, bu da haram kılmaktır. Bu açıklamayı İbnu'l-Arabî yapmıştır.

5- Hanımının Bedeninin Tamamını Annesinin Uzuvlarından Birisine Benzetirse:

Hanımının bedeninin tümünü annesinin uzuvlarından birisine benzetecek olursa -Ebu Hanife'nin kanaatinin aksine- zihâr yapmış olur. Çünkü Ebu Hanife şöyle demektedir: Eğer erkek hanımını, annesinin kendisi için bakılması helâl olan bir organına benzetecek olursa, zihâr yapmış olmaz.

Ancak bu sahih değildir. Çünkü faydalanmak maksadıyla öyle bir azaya bakmak ona helâl olamaz. Zaten benzetme bu maksatladır ve zihâr yapan da bu maksadı gözeterek benzetme yapar.

Bir görüşe göre İmam Şafiî de şöyle demiştir: Ancak sırtı zikretmesi halinde zihar yapmış olur. Bu da tutarsızdır. Çünkü annenin bütün organları haramdır. Dolayısıyla bu organlardan birisine yapılan benzetme tıpkı sırta yapılan benzetme gibi bir zihar olur. Ayrıca zihar yapan bir kimsenin maksadı helal olanın, haram olana benzetilmesidir. Dolayısıyla bu hüküm, manaya bağlı olarak kabul edilmiştir.

6- Hanımını Yabancı Bir Kadına Benzetecek Olursa:

Hanımını yabancı bir kadına benzetecek olup da sırtı sözkonusu ederse, birincisine bakarak zihâr olur. Eğer sırtı sözkonusu etmezse, bu hususta ilim adamlarımızın farklı görüşleri vardır. Kimisi bu bir zihar olur derken, kimisi bu talâk olur demiştir.

Ebu Hanife ve Şafiî hiçbir şey değildir, demişlerdir. İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu tutarsızdır. Çünkü o hanımının helâl olan bir tarafını kendisi için haram olan birisine benzetmiştir. Dolayısıyla tıpkı sırtı zikretmiş gibi, onun hükmüyle mukayyed olur. İsimler bize göre manaları ile ele alınır. Onlara göre lafızları ile ele alınır. Bu da onların kabul ettikleri asıl ilke ile çelişmektedir.

Derim ki: Yabancı bir kadını zikrederek zihar yapmaktaki görüş ayrılıkları Malik nezdinde güçlüdür. Onun mezhebine mensub kimi ilim adamı, ziharın ancak özellikle mahrem kadınlar zikredilerek yapılacağı ve bunların dışındaki kadınlar zikredilerek ziharın yapılmayacağı görüşündedir. Kimileri bunu hiçbir şey kabul ederken, kimileri yabancı bir kadın zikredilerek yapılırsa bunu talâk olarak kabul etmiştir.

Bu hususta Malik'in görüşü de şudur: Eğer oğlumun yahut kölemin sırtı gibi ya da Zeyd'in sırtı gibi yahut yabancı bir kadını zikrederek onun sırtı gibi diyecek olursa, bu onun için bir zihar olur ve yemini esnasında hanımı ile ilişki kurması helâl olmaz. Yine ondan gelen rivayete göre mahrem olmayan birini adı zikredilerek yapılan zihar hiçbir şeydir. Tıpkı el-Kûfî ve Şafiî'nin de dediği gibi.

el Evzaî de şöyle demiştir: Şâyet hanımına: Sen benim için filan adamın sırtı gibisin, diyecek olursa, bu keffâretini yerine getirmesi gereken bir yemin olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

7 "Sen Bana Annemin Sırtı Gibi Haramsın" Derse:

Koca hanımına: Sen bana annemin sırtı gibi haramsın diyecek olursa, bu bir zihar olur, talâk olmaz. Çünkü: Sen bana haramsın demesi hem talâk yolu ile haram kılma ihtimaline gelir, o vakit bu boşanmış bir kadın olur. Hem de zihar yolu ile haram kılma anlamına gelme ihtimali vardır. O zihârı açıkça ifade ettiğine göre, bu iki ihtimalden birisini açıklamış olur ve bu hususta ona göre hüküm verilir.

8 Zihâr Bütün Hanımlar Hakkında Hüküm İfade Eder:

Zihâr ister kendisiyle gerdeğe girilmiş olsun, ister kendisiyle gerdeğe girilmemiş olsun talâk yapması caiz olan bir koca tarafından yapılmışsa, hangi durumda olursa olsun, bağlayıcı hüküm ifade eder. Aynı şekilde Malik'e göre cariyelerinden kendisiyle ilişki kurması caiz olanlar hakkında da hüküm böyledir. Bunlardan herhangi birisi ile zihar yapacak olursa, zihar yaptığı cariye hakkında zihar hükmü onun için bağlayıcılık ifade eder.

Ebu Hanife ve Şafiî ise hüküm ifade etmez, demişlerdir. Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu bize göre gerçekten zor bir meseledir. Çünkü Malik şöyle der: Cariyesine; sen benim için haramsın diyecek olursa, bu bağlayıcı bir hüküm ifade etmez. Peki sarih olan haram kılma lafzını cariye hakkında geçersiz kabul ederken, kinaye lafzı nasıl sahih olabilir? Ancak cariye yüce Allah'ın: **"Hanımlarına"** lafzının genel çerçevesi içerisine girmektedir. Çünkü bu buyrukla yüce Allah onlara helâl kılınmış olan kadınları kastetmiştir. Ziharın manası ise, mevcut akdi kaldırmak sözkonusu olmaksızın, ilişki kurmakla alâkalı bir lafızdır. Bundan dolayı cariye hakkında da sahihtir. Bunun asıl dayanağı, yüce Allah adına yemin etmektir.

9- Nikahtan Önce Yapılan Zihar:

Malik'e göre nikâhtan sonra yapılan zihâr, eğer zihâr yaptığı kadını nikâhlayacak olursa, bağlayıcı hüküm ifade eder. Şafiî ve Ebu Hanife'ye göre ise bağlayıcı hüküm ifade etmez. Çünkü yüce Allah **"hanımlarına"** demiştir. Nikâhı altına almadığı kadın ise **"hanımları"**ndan değildir. et-Tevbe suresinde yüce Allah'ın: *"İçlerinden kimi de Allah'a şöyle söz vermişti..."* (et-Tevbe, 9/75) buyruğu açıklanırken, (et-Tevbe, 75-78. âyetler, 2. başlık ve devamında) bu meselenin asıl dayanağı geçmiş bulunmaktadır.

10- Zımmînin Zihâr Yapması:

Zımmînin zihârı bağlayıcı değildir, Ebû Hanife de böyle demiştir. Şafiî dedi ki: Zımmînin zihârı sahihtir. Bizim delilimiz yüce Allah'ın: **"Aranızdan"** buyruğudur. Bu da müslümanlardan demektir. Bu ifade de zımminin hitabın dışına çıkmasını gerektirmektedir.

Eğer: Bu hitab delili ile bir istidlâldir denilecek olursa, şöyle cevab veririz: Bu iştikak ile ve mana ile bir istidlâldir. Çünkü kâfirlerin nikâhları fasiddir ve feshedilmeye lâyıktır. Dolayısıyla bu nikâhlara talâkve zihâr hükümleri taalluk etmez. Bu da yüce Allah'ın: *"Aranızdan adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun."* (et-Talak, 65/2) buyruğuna benzemektedir. Nikahlar sıhhat şartlarından uzak oldukları takdirde fasiddir. Fasid nikahta ise zihar hiçbir durumda sözkonusu olmaz.

11- Kölenin Zihâr Yapması:

Yüce Allah'ın: *"Aranızdan"* buyruğu bunu kabul etmeyenlere hilâfen, kölenin zihârının sahih olmasını gerektirmektedir. Bu görüşü es-Sa'lebî, Malik'ten nakletmiştir. Çünkü köle de müslümanlardan sayılır ve nikâhın hükümleri onun hakkında da sabittir. Kölenin başka bir köleyi azad etmesi ve yemek yedirmesi imkansız olsa bile, oruç tutabilir.

12- Kadınların Zihâr Yapmaları Sözkonusu Değildir:

Malik -Allah ondan razı olsun- şöyle demektedir: Kadınların zihâr yapmaları sözkonusu değildir. Çünkü yüce Allah: *"Aranızdan hanımlarına zihâr yapanlar"* diye buyurmakta, "siz kadınlar arasından kocalarına zihâr yapan hanımlar" diye buyurmamaktadır. Zihâr sadece erkekler tarafından yapılabilir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: İbnu'l-Kasım, Salim, Yahya b. Said, Rabia ve Ebu'z-Zinâd'dan böylece rivayet edilmiştir, mana itibariyle de sahihtir. Çünkü ni-

kalı hususunda helâl kılmak, akit, helâllik ve haramlık erkeklerin elinde olup kadınların elinde bunlardan herhangi bir şey bulunmamaktadır ve bu, bir n madır.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: İlim adamlarının çoğunluğunun kanaatine göre kadınların zihâr yapmaları sözkonusu değildir. el-Hasen b. Ziyad dedi ki: Kadın zihâr yapabilir. es-Sevrî, Ebu Hanife ve Muhammed şöyle demişlerdir: Nikâhtan önce veya sonra olsun kadının erkekten zihâr yapmasının hiçbir kıymeti yoktur.

Şafiî de şöyle demiştir: Kadının erkeğe zihâr yapması diye bir şey yoktur. el-Evzaî dedi ki: Kadın kocasına: Sen benim için annen filanın sırtı gibisin, diyecek olursa, bu kendisi sebebiyle keffârette bulunması gereken bir yemin olur. İshak da böyle demiştir: Hiçbir kadın erkeğe zihâr yapamaz, fakat bu tür ifade onun için keffâretini ödemesi gereken bir yemindir.

ez-Zühri de şöyle demiştir: Zihâr keffaretinde bulunması gerektiği görüşündeyim. Ancak onun bu ifadeyi kullanması kocasının kendisine yaklaşmasına engel teşkil etmez. Bu görüşünü ondan Ma'mer rivayet etmiştir. İbn Cüreyc de Ata'dan şöyle dediğini nakletmektedir: O Allah'ın helâl kıldığı bir şeyi haram kılmış olur. Bundan dolayı onun bir yemin keffaretinde bulunması gerekir. Bu Ebu Yusuf'un da görüşüdür. Muhammed b. el-Hasen de: Ona hiçbir şey gerekmez, demiştir.

13- Deli Bir Kimsenin Düzgün İfadelerle ZihârYapmasının Hükmü:

Bir kimsede delilik olur da bazan muntazam ifadeler kullanması halinde zihâr yapacak olursa, onun bu zihârı bağlayıcı hüküm ifade eder. Çünkü hadiste şöyle rivayet edilmiştir: Sa'lebe kızı Havle'nin, deliliği bulunan kocası Evs b. es-Sâmit, aklının başından gittiği bir sırada, hanımına zihâr yaptı...

14- Kızgınlık Halinde Zihâr Yapmanın ve Boşamanın Hükmü:

Kızıp hanımına zihâr yapan yahutta talâk veren bir kimsenin kızgınlığı söylediğinin hükmünü kaldırmaz. Bu hadisin bazı rivayet yollarında Yusuf b. Abdillah b. Selam şöyle demektedir: Bana Evs b. es-Sâmit'in hanımı Havle anlattı, dedi ki: Benimle onun arasında bir tartışma olmuştu. O da: Sen benim için annemin sırtı gibisin dedi, sonra da kavminin meclisine çıkıp gitti. Hanımının: Benimle onun arasında bir tartışma çıktı, ifadesi onu kızdıran bir tartışmanın olduğuna ve bunun sonucunda zihâr yaptığına delil teşkil etmektedir. Kızgınlık ise herhangi bir hükmü kaldırmayan, şer'î bir hükmü değiştirmeyen boş bir iştir. Sarhoşun durumu da böyledir. Bu da bir sonraki başlığın konusudur.

15 Sarhoşluk Halinde Zihâr ve Talâkın Hükmü:

Sarhoşluk halinde zihâr yapan ve boşayan bir kimsenin bu tasarrufu eğer söylediğini akledip kavrıyor ve ifadesi düzgün ise; o kimse için bağlayıcı hüküm ifade eder. Çünkü daha önce en-Nisâ Sûresi'nde (4/43. âyet, 7. başlıkta) yer alan *"sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar..."* (en-Nisâ, 4/43) buyrugunda açıklandığı üzere bu böyledir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

16- Zihâr Yapan Keffârette Bulunmadan Hanımına Yaklaşamaz:

Zihâr yapan bir kimse -iki görüşünden birisinde belirtildiği üzere Şâfiî'nin aksine- keffârette bulunmadığı sürece hanımı ile temas kuramaz ve hiçbir şekilde ondan zevk alacak bir davranışta bulunamaz. Çünkü zihâr yapanın: Sen benim için annemin sırtı gibisin, demesi lafız ve manası ile her türlü faydalanmayı haram kılmayı gerektirmektedir. Şâyet keffârette bulunmadan önce hanımı ile ilişki kuracak olursa, bu da bir sonraki başlığın konusunu teşkil etmektedir.

17- Zihâr Yapan Keffârette Bulunmadan Önce Hanımına Yaklaşırsa:

Bu durumda kişi, Allah'tan mağfiret diler ve bir keffarette bulununcaya kadar ondan uzak durur.

Mücahid ve başkası dedi ki: İki keffarette bulunur. Said, Katade'den, Mutarrif, Recâ b. Hayve'den o Kabîsa b. Züeyb'den, o Amr b. el-Âs'dan zihâr yapan hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: Keffârette bulunmadan önce ilişkide bulunacak olursa iki keffârette bulunur. Ma'mer, Katade'den rivayetle dedi ki: Kabîsa b. Züeyd dedi ki: İki keffârette bulunması gerekir.

Aralarında İbn Mâce ve Nesaî'nin de bulunduğu hadis imamlarından bir grup da İbn Abbas'tan şu rivayeti kaydetmektedir: Bir adam hanımına zihâr yaptı, keffârette bulunmadan önce ona yaklaştı. Peygamber (sav)'a gelerek ona bu durumu sözkonusu etti. Peygamber: "Seni bu şekilde davranmaya iten ne oldu?" diye sordu. Adam Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Ayın ışığında onun ayak bileğinin beyazlığını gördüm. Ona yaklaşmaktan kendimi alıkoyamadım. Peygamber (sav) güldü ve ona keffarette bulunmadan önce yaklaşmamasını emretti.(1) İbn Mâce ve Dârakutnî, Süleyman b. Yesar'dan, o Seleme b. Sahr'dan rivayet ettiğine göre Seleme, Peygamber (sav)'ın döneminde zihâr yaptı. Sonra da keffarette bulunmadan önce hanımına yaklaştı. Rasûlullah (sav)'a gelerek bu durumu ona anlattı. Peygamber ona sadece bir keffarette bulunmasını emretti.(2)

(1) *Tirmizi*, III, 503; *Nesaî*, VI, 167; *İbn Mâce*, I, 666; Hâkim, *Müstedrek*, II, 222.
(2) *Dârakutnî*, III; *İbn Mâce*, I, 166.

18- Tek Bir Sözle Dört Hanıma Zihâr Yapmak:

Tek bir söz ile dört hanıma zihâr yapacak olursa, mesela: Sizler benim için annemin sırtı gibisiniz, derse hepsinden zihâr yapmış olur. Bu durumda hiç birisiyle ilişki kurması caiz olmaz, fakat ona tek bir keffaret yeterli olur.

Şafiî: Dört keffârette bulunması gerekir, der. Ancak âyet-i kerimede bu na dair hiçbir delil yoktur. Çünkü çoğul lafzı bütün müminler hakkında kul lanılmış bulunmaktadır ve esas olan manadır.

Darakutnî de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ömer b. el Hattab (r.a) şöyle derdi: Bir kimsenin nikâhı altında dört tane hanım bulu nup ta o da bunlara zihâr yapacak olursa, tek bir keffarette bulunması onun için yeterlidir. Eğer arka arkaya herbirisinden ayrı ayrı zihâr yapacak olur sa, o zaman onların herbirisi için bir keffârette bulunması gerekir. (1)

Bu hususta icmâ' vardır.

19- Bir Kimse Dört Kadına: Sizinle Evlenirsem Benim İçin Annemin Sırtı Gibi Olasınız, Derse:

Bir kişi dört hanıma: Ben sizinle evlenecek olursam, siz benim için anne min sırtı gibi olasınız, deyip de onlardan birisiyle evlenecek olursa, keffâret te bulunmadan ona yaklaşamaz. Bundan sonra da diğerleri hakkındaki ye mini kalkmış olur.

Keffarette bulunmadıkça diğerlerine de yaklaşamaz da denilmiştir. Ancak mezhebin kabul edilen görüşü birincisidir.

20- Zihârla Birlikte Bain Talâk Verirse:

Koca hanımına: Sen benim için annemin sırtı gibisin ve sen benden "el bette talâkı (üç talâkla) bâin ile boşsun diyecek olursa, onun için hem talâk, hem de zihâr hükmü birlikte bağlayıcı hüküm ifade eder. Bir başka koca tarafından nikâhlanmadıkça ve kendisi de ondan sonra onu bir daha nikâhla madıkça keffârette bulunmaz. Onu nikâhladığı takdirde de keffârette bulun madan onunla ilişki kurmaz.

Şâyet hanımına: Sen benden "elbette talâkı" ile boşsun ve sen benim için annemin sırtı gibisin diyecek olursa, talâk gerçekleşir, fakat zihâr hükmü bağ layıcı olmaz. Çünkü elbette (bain talak) ile boşanmış olan bir kadının, bir da ha boşanması sözkonusu değildir.

(1) *Dârakutnî*, III, 319.

21 Kendisi İle Gerdeğe Girilmemiş Olan Kadına Zihâr Yapmak:

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Kendisi ile gerdeğe girilmemiş olan kadına zihâr yapmak sahih değildir. el-Müzenî şöyle demiştir: Ric'î talâk ile boşanmış olan kadınla zihâr yapmak da sahih değildir, ancak bu görüşün bir kıymeti yoktur. Çünkü her iki halde de evlilik hükümleri sabittir. Bu durumda onun talâkı sözkonusu olduğu gibi, kıyas gereği ve aklen zihârın hükmü de onun hakkında sözkonusu olur.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

22- Hanımlarınız, Anneleriniz Olamaz:

"Zevceleri onların anaları değildir." Yani onların hanımları anneleri olamaz. **"Onların anaları"** buyruğu genel olarak Hicazlıların şivesine uygun olarak te harfi esreli: (أُمَّهَاتِهِمْ) diye okunmuştur. Yüce Allah'ın: "(مَا هَذَا بَشَراً): *Bu bir beşer değildir."* (Yusuf, 12/13) buyruğunda olduğu gibi.

Ebu Ma'mer, es-Sülemî ve başkaları ise Temimlilerin şivesine uygun olarak ref' ile: (أُمَّهَاتُهُمْ) diye okumuşlardır.

el-Ferrâ dedi ki: Necidliler ile Temimoğulları: "(مَا هَذَا بَشَرٌ): Bu bir beşer değildir" ve: "(مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ): O kadınlar onların anaları değildir" buyruklarında ref' ile söylerler.

"Onların anaları ancak onları doğuranlardır." Yani onları doğuran anneleri dışında kimse onların anaları olamaz. Nitekim Mesel'de: "(ولدك مَنْ دَمِّي عَقِبَيْكِ): Senin oğlun topuklarını kanatandır" denilmiştir. "(اللائي): O kadınlar ki" anlamındaki ism-i mevsule dair açıklamalar daha önce el-Ahzâb Sûresi'nde geçmiş bulunmaktadır.[1]

23- Şeriatın Onaylamadığı Çirkin Sözler:

"Şüphe yok ki bunlar elbette çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar." Ağır ve şeriatin benimsemediği bir söz söylüyorlar. (Âyet-i kerimedeki): *ez-Zûr:* Yalan demektir.

"Muhakkak ki Allah pek çok affedendir, bağışlayandır." Çünkü onları yerine getirmekle yükümlü tuttuğu keffaret bu çirkin ve yalan sözün vebâlinden kurtarıcıdır.

(1) Merhum müfessirimiz bu ism-i mevsûl'den söz etmiş olsaydı el-Ahzâb, 33/4. ayette söz etmesi gerekirdi. Ancak orada buna dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ
رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَّا ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهٖ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَبِيرٌ ﴿٣﴾ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ
اَنْ يَتَمَاسَّا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا
بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٤﴾

3. **Hanımlarına zihâr yapıp sonra da o sözlerinden dönenler, eşleri ile temas etmezden evvel bir köle azad etmelidirler. Size işte bununla öğüt veriliyor. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.**
4. **Ama kim bulamazsa o halde, eşleriyle temas etmeden önce aralıksız iki ay oruç tutmalıdır. Kim güç yetiremezse o zaman altmış yoksul doyurmalıdır. Bu hükümler Allah'a ve Rasûlüne iman edesiniz diyedir ve bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kâfirler için çok acıklı bir azab vardır.**

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı oniki başlık halinde sunacağız:[1]

1- Zihâr Yaptıktan Sonra Tekrar Dönenlerin Hükmü:

"Hanımlarına zihâr yapıp..." buyruğu mübtedâ olup haber **"bir köle azad etmelidirler"** buyruğudur. "(عليهم): Üzerlerine... düşer" lafzı ifadenin buna delâleti dolayısıyla hazfedilmiştir. Onlara bir köle azad etmek düşer, demektir. Bunun; onların keffâretleri bir köle azad etmektir, takdirinde olduğu da söylenmiştir.

İlim adamlarının zihâr hakkında icmâ' ile kabul ettikleri husus erkeğin hanımına: Sen benim için annemin sırtı gibisin, demesidir. Yüce Allah'ın: *"Şüphe yok ki bunlar elbette çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar"* (Mücadele, 58/2) buyruğunda yüce Allah'ın *"çirkin ve yalan söz"* diye nitelendirdiği söz de budur. Artık kim bu sözü söylerse, o kimsenin hanımına yaklaşması ha-

(1) Ancak, başlıklar onüçtür. Onüçüncü başlıktaki açıklamalar ayrıca altı başlık halinde ele alındığından, toplam başlık sayısı ondokuzu bulmaktadır. Biz onüçüncü başlıktan sonra da başlık sayılarını müteselsilen sürdürmeyi uygun bulduk.

rami olur. Kim söylediğinden dönecek olursa bu sefer zihâr keffâretinde bulunması gerekir. Çünkü yüce Allah: **"Hanımlarına zihâr yapıp sonra da o sözlerinden dönenler eşleri ile temas etmezden evvel bir köle azad etmelidirler"** diye buyurmuştur. İşte bu da zihâr keffâretinin, söylediğine tekrar dönmek ile birlikte olması gerektiğinin, sadece o sözü söylemekle gerekmediğinin delilidir. Bu insanların hakkında yedi ayrı görüş ortaya koydukları, nisbeten müşkil bir konudur:

1- Burada **"dönüş"**den kasıt hanımı ile ilişki kurmayı kararlaştırmaktır. Ebu Hanife ve arkadaşlarının teşkil ettiği Iraklıların meşhur görüşü budur. Mâlik'ten de: Eğer hanımı ile ilişki kurmayı kararlaştırırsa bu bir dönüş olur, eğer böyle bir karar vermezse dönüş olmaz dediği rivayet edilmiştir.

2- Hanımıyla zihâr yaptıktan sonra onu nikâhı altında tutmaya karar vermektir. Bu da Malik'in görüşüdür.

3- Hem hanımını nikâhı altında tutmaya, hem de onunla ilişki kurmaya karar vermektir. Bu da Malik'in *Muvatta* adlı eserindeki görüşüdür. Malik yüce Allah'ın: **"Hanımlarına zihâr yapıp sonra da o sözlerinden dönenler"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Ben bunun tefsirinin şöyle olduğunu duydum: Erkek hanımına zihâr yapar, sonra da onunla ilişki kurup onu nikâhı altında tutmaya karar verirse (söylediğinden dönmüş) olur. Eğer buna dair karar verecek olursa, işte o vakit keffârette bulunması vacibtir. Şâyet hanımını boşayıp onunla zihâr yaptıktan sonra nikahı altında tutmaya ve onunla ilişki kurmaya karar vermeyecek olursa, herhangi bir keffarette bulunma yükümlülüğü yoktur. Malik dedi ki: Eğer bundan sonra onunla evlenecek olursa, zihâr keffaretini yerine getirmedikçe ona dokunamaz.

4- Bundan kasıt bizatihi ilişki kurmaktır. İlişki kurmayacak olursa, bu, söylediğinden dönmek olmaz. Bu görüşü el-Hasen ve yine Malik ifade etmiştir.

5- İmam Şafiî (r.a) dedi ki: Bu zihârdan sonra onu boşama kudreti bulunmakla birlikte hanımını eş olarak nikâhı altında tutmasıdır. Çünkü zihâr yapmakla hanımının kendisine haram olmasını kastetmiştir. Hemen bunun arkasından talâkı verirse, bu sefer haram kılmak şeklinde başlattığı işin aksini yapmış olur. Bu durumda da ona keffâret düşmez. Şâyet talâkı vermeyecek olursa, bu sefer daha önceki haline dönmüş olur. Bu durumda da ona keffaret düşer.

6- Zihâr keffâretten başka hiçbir şeyin ortadan kaldırmadığı bir haramlığı gerektirir. Bu görüşü kabul edenlerin kanaatine göre dönmek daha önceden yerine getireceği bir keffâret ile olmadıkça, onunla ilişki kurmayı mübah kılmaması demektir. Bu açıklamayı da Ebu Hanife, onun mezhebine mensûb ilim adamları ve el-Leys b. Sa'd ifade etmişlerdir.

7- Bundan kasıt, zihârı lafzı ile tekrarlamaktır. Bu ise kıyası kabul etmeyen zahirilerin görüşüdür. Bunlar derler ki: Şâyet zihâr lafzını tekrar söylerse işte **"dönüş"** budur. Eğer söylediğini tekrarlamazsa dönüş olmaz. Bu açıklama Bukeyr b. el-Eşec, Ebu'l-Âliye ve yine Ebu Hanife'ye de isnad edilir. el-Ferra'nın kabul ettiği görüş de budur. Ebu'l-Âliye de şöyle demektedir: Âyetin zahiri onun lehine tanıklık etmektedir. Çünkü yüce Allah: **"Sonra da o sözlerine dönenler"** diye buyurmaktadır ki, daha önce söyledikleri söze dönenler demektir. Ali b. Ebi Talha da, İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: **"Hanımlarına zihâr yapıp sonra da o sözlerinden dönenler"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bu kişinin hanımına: Sen benim için annemin sırtı gibisin, demesidir. Ona bu sözü söyledi mi artık zihâr keffâretini yerine getirmedikçe hanımı tekrar ona helâl olmaz.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu zihâr lafzını tekrar söylemektir, diyenlerin görüşleri kat'i olarak batıldır ve Bukeyr'den böyle dediği sahih olarak rivayet edilemez. Bunun Davud ve onun taraftarı olanların, bilgisizce iddialarına benzeme ihtimali daha büyüktür. Zihâr yapanların başından geçen olaylar rivayet edilmiş bulunmaktadır. Onların keffârette bulunmalarından sözedilirken herhangi bir şekilde sözlerini tekrarlamalarından sözedilmemiştir. Aynı şekilde buyruğun anlamı da bu görüşü çürütmektedir. Çünkü yüce Allah bu sözü çirkin ve yalan bir söz olarak nitelendirmiştir. O halde sen o haram sözü tekrarlayıp yasak olan sebebi bir daha söyleyecek olursan, bu takdirde sana keffareti yerine getirmek vâcib olur nasıl denilebilir? Bu aklen kabul edilemez bir şeydir. Diğer taraftan keffâreti gerektiren herbir sebeb te -ister öldürmek, ister ramazan orucunda hanımıyla ilişkide bulunmak, ister başka bir sebeb olsun- bunun tekrarlanması şartının olmadığı da bilinen bir husustur.

Derim ki (İbnu'l-Arabi'nin): "Bu Davud'un ve onun taraftarlarının cahilce iddialarından birisi gibidir" şeklindeki ifadesi Davud'a karşı ağır bir ifadedir. Çünkü Davud'un bu görüşünü, belirttiğimiz kimseler de ifade etmiştir.

İbnu'l-Arabî devamla dedi ki: Şafiî'nin: Güç yetirmekle birlikte talâkı terketmektir, şeklindeki görüşünü ise üç temel nokta çürütmektedir. Birincisi yüce Allah: **"Sonra"** diye buyurmuştur ki, bu da zahiri itibariyle terahiyi (arada bir süre geçirmeyi) gerektirmektedir. İkincisi yüce Allah'ın: **"Sonra... dönenler"** buyruğu belirli bir fiilin varlığını ve zamanın geçmesini gerektirmektedir ki, zamanın geçmesi kişinin kendi fiili değildir. Üçüncü husus ric'î talâk nikâh altında kalmaya aykırı değildir. Dolayısıyla îlâ'da olduğu gibi, zihârın hükmünü kaldırmaz.

Şâyet: O hanımını anne gibi görecek olursa, onu nikâhı altında tutamaz. Zira annenin nikâh altında tutulması sahih değildir, denilecek olursa -ki bu

Mâverâu'n-Nehir âlimlerinin dayanak noktasıdır- şöyle deriz: Söylediğinin aksını kararlaştıracak ve hanımını annesinden farklı bir durumda görmeye başlayacak olursa, artık keffârette bulunur ve hanımına geri döner.

Bu görüşün tahkiki şudur: Karar vermek manevi olarak bir sözdür. Böyle bir kişi, helâl kılmayı gerektiren bir söz söylemiş olur ki bu da nikâhtır. Diğer taraftan haram kılmayı gerektiren bir söz söylemiştir ki, bu da zihârdır. Daha sonra söylediğine -ki bu da helâlkılmaktır- geri dönmüştür. Böylesinin onun tarafından bir akit başlangıcı olması doğru olamaz. Çünkü akit bakidir, geriye sadece daha önce taşıdığı inanca ve içinden söylediği ve: Sen benim için annemin sırtı gibisin, sözleri ile haber vermiş olduğu hususa aykırı karar vermek anlamında bir sözdür. İşte bu durum ortaya çıktığı takdirde keffârette bulunur ve hanımına geri döner. Çünkü yüce Allah: **"Eşleri ile temas etmezden evvel"** diye buyurmuştur. Bu ise kendi alanında son derece yetkin ve yeterli bir açıklamadır.

2- "Sözlerinden Dönenler" Buyruğunun Anlamı ve Anlaşılması:

Kimi tevil alimleri şöyle demişlerdir: Âyet-i kerimede takdim ve tehir vardır. Anlamı da şudur: **"Hanımlarına zihâr yapıp sonra da"** daha önceki halleri üzere cimaa **"dönenler"** söyledikleri sebebiyle **"bir köle azad etmelidirler"** yani o söyledikleri sözlerden ötürü onların üzerine bir köle azad etmek düşer. Buna göre yüce Allah'ın: "(لِمَا قَالُوا): **Sözlerinden"** buyruğundaki cer harfi (olan kesreli lâm), mübtedânın haberi durumunda olan hazfedilmiş bir ifadeye taalluk etmektedir. Bu da; "(عليهم): Üzerlerine... düşer" lafzıdır. Bu açıklamayı el-Ahfeş yapmıştır.

ez-Zeccâc dedi ki: Anlam şöyledir: Sonra o söyledikleri sözlerden ötürü cimâ' etmek isteğine geri dönenler... Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Cahiliye döneminde hanımlarına zihâr yapıp da sonra cahiliye döneminde söyledikleri şeylere İslâmda tekrar dönen kimselerin keffâreti bir köle azad etmektir.

el-Ferrâ dedi ki: Burada "lam; "(عن): ...den, dan" anlamındadır. "(ثم يرجعون عما قالوا ويريدون الوطء): Sonra da söylediklerinden dönerek cima yapmak isteyenler..." demektir.

el-Ahfeş dedi ki: "(لما قالوا) ile "(إلى ما قالوا): Sözlerine (meâlde: sözlerinden)" aynı anlamdadır. Zaten bu iki cer harfinin biri diğerinin yerine kullanılabilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا): *Bizi buna ileten Allah'a hamdolsun"* (el-A'raf, 7/43) diye buyurmakta (ve burada "lam" harfini kullanmakta iken) bir başka yerde: "(فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ): *Onlara cehennemin yolunu gösterin"* (es-Sâffât, 37/23) diye buyurmakta (ve

burada da "lâm"ın yerine "ila" harf-i cerrini kullanmakta)dır. Yine yüce Allah: "(بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا): *Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir"* (ez Zilzâl, 99/5) diye buyurmakta (ve "lam" harfini kullanmakta iken) bir başka yerde de "(وَأُوحِيَ إِلَى نُوحٍ): *Nuh'a şöyle vahyolundu"* (Hûd, 11/36) diye buyurmakta ve ("ilâ" harfini kullanmakta)dır.

3- Köle Âzad Etmek:

"Bir köle âzad etmelidirler" buyruğunda bu gibi kimselere köle âzad etmek düşer denilmektedir: (حررته): Onu özgürleştirdim" demektir.

Diğer taraftan âzad edilecek bu kölenin eksiksiz, her türlü kusurdan uzak olması icab eder. Malik ve Şafiî'ye göre bu kölenin müslüman olması eksiksiz olmasının bir parçasıdır. Tıpkı öldürme keffâretinde âzad edilecek kölede olduğu gibi. Ebû Hanife ve arkadaşlarına göre ise kâfir bir köle de, mükatebe ve buna benzer kölelik şaibesi bulunan bir kölenin âzad edilmesi yeterlidir.

4- İki Yarımşar Köle Âzad Etmek Yeterli midir?:

İki yarımşar köle âzad edecek olursa bize (Mâlikî mezhebine) ve Ebû Hanife'ye göre yeterli değildir. Şafiî yeterli olur, demiştir. Çünkü iki yarımşar köle, tam bir köle hükmündedir. Diğer taraftan âzad etmek suretiyle keffâret, mal ile gerçekleşir. O halde tıpkı yemek yedirmekte olduğu gibi bunun da kısımlara ve parçalara bölünmesi mümkündür.

Bizim delilimiz: **"Bir köle âzad etmelidir"** buyruğudur. Bu ise bir tek kişiyi ifade eden bir isimdir. Kölenin bir parçası ise tam bir köle değildir. Böyle bir şey çeşitli parçaların biraraya getirilmesi suretiyle toplam (telfîk' yapılabilecek işlerden değildir. Zira bir köle âzad etmeye taalluk eden bir ibadette, iki ayrı kölenin yarımlarının onun yerini tutması sözkonusu değildir.

Bunun asıl dayanağı da iki ayrı adamın, iki ayrı kurbanda ortaklığı meselesidir. (İki kişi yarımşardan iki ayrı kurbanda ortak olurlarsa ikisinin de kurbanı olmaz.) Diğer taraftan bir kimse iki ayrı adama kendisinin yerine hac yapmalarını emredecek olursa bunlardan birisinin haccın yarısını yerine getirmesi caiz olmadığı gibi, bu da böylece caiz olmaz. Ayrıca bir kimse bir köle satın alınıp, yerine âzad edilmesini vasiyet edecek olursa, onun adına iki yarım kölenin âzad edilmesi caiz değildir. İşte bizim bu meselemizde de durum böyledir, böylece onların delili de bâtıl olur. Yemek yedirmek ve başka şeyler ise keffarette -bize göre- parçalanma, bölünme kabul etmezler.

5- Keffârette Bulunma Zamanı:

"Eşleri ile temas etmezden evvel" buyruğu gereğince zihâr yapan kocanın keffârette bulunmadan önce hanımı ile ilişki kurması caiz değildir. Eğer keffâretten önce hanımıyla ilişki kuracak olursa günah kazanır, asi olur, bununla birlikte keffâreti de düşmez. Mücahid'den keffâreti yerine getirmeye başlamadan önce ilişki kuracak olursa, bir keffarette daha bulunması gerekir dediği nakledilmiştir.

Başkalarından rivayet olunduğuna göre de zihâr dolayısıyla yerine getirilmesi farz olan keffâret (keffâreti yerine getirmeden önce ilişki kurması halinde), üzerinden düşer ve asla bir şey gerekmez. Çünkü yüce Allah keffâreti temas etmeden önce farz kılmış ve yerine getirilmesini emretmiştir. Eğer bu keffâreti hanımı ile temas edinceye kadar erteleyecek olursa vakti geçmiş olur.

Sahih olan keffâretin sabit olacağıdır. Çünkü o hanımına temas etmek suretiyle bir günah işlemiş olur. İşlediği bu günah ise keffâreti kaldırmaz. Tıpkı bir namazı vaktinden sonraya bırakması halinde olduğu gibi, kaza yoluyla bu keffâreti yerine getirir. Evs b. es-Sâmit ile ilgili hadiste belirtildiğine göre: o Peygamber (sav)'a hanımı ile ilişki kurduğunu haber verdiğinde Peygamber ona keffârette bulunmasını emretmiş idi.[1]

Bu da açık bir nastır. Bu keffâretin köle âzad etmek, oruç tutmak yahut yemek yedirmek suretinde yerine getirilmesi arasında herhangi bir fark yoktur.

Ebû Hanife dedi ki: Eğer keffâretini yemek yedirmek suretiyle yerine getirecek ise önce hanımına temas etmesi, sonra da yemek yedirmesi caizdir. Temasın dışında öpmek, tenlerin dokunması ve lezzet almak ise, ilim adamlarının çoğunluğunun görüşüne göre haram değildir. el-Hasen ve Süfyan da böyle demiştir. Şafiî mezhebinin sahih görüşü de budur.

Bütün bunların haram olduğu ve hepsinin de temas etmek anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu da Malik'in görüşü ve Şafiî'nin bu hususta iki görüşünden birisidir. Daha önce geçmiş bulunmaktadır.

6- Bu Hususta Allah'ın Emri:

"İşte size bununla öğüt veriliyor." Size bu emrediliyor. **"Allah"** keffâreti yerine getirmek ve başka türden bütün **"yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."**

(1) Bu sûrenin 2. âyetinin 17. başlığında geçen bu hadiste, söz konusu şahsın adının Evs olduğundan söz edilmemektedir. "Bir adam" diye kendisinden bahsedilmektedir.

7- Köle Azad Etmek İmkânı Olmazsa:

Azad etmek için köle ve onun bedelini bulamayan yahutta köleye sahib olmakla birlikte o kölenin hizmeti dolayısıyla ona ileri derecede ihtiyacı bulunan, yahut köle bedelini elinde bulundurmakla birlikte o bedele nafakası dolayısıyla ihtiyacı olan yahut meskeni bulunmakla birlikte başka bir meskeni olmayıp, onun dışında herhangi bir şeyi de bulunmayan kimsenin, Şafiî mezhebine göre oruç tutmak hakkı vardır.

Ebû Hanife dedi ki: Böyle bir kimse oruç tutmaz, onun köle âzad etmesi gerekir. İsterse buna ihtiyacı bulunsun.

Malik dedi ki: Böyle bir kimsenin evi ve hizmetçisi varsa, köle âzad etmesi gerekir. Şâyet köle âzad etmekten âciz olursa, durum ne olur? Bu da bir sonraki başlığın konusudur.

8- Köle Âzad Etmekten Âciz Kalırsa:

Bu durumda kesintisiz iki ay oruç tutması gerekir. Eğer mazeretsiz olarak arada orucunu açacak olursa tekrar baştan başlar.

Şâyet yolculuk ya da hastalık gibi bir mazeret sebebiyle orucunu açacak olursa, kalanı tamamlar denilmiştir. Bu İbnu'l-Müseyyeb, el-Hasen, Ata b. Ebi Rebah, Amr b. Dinar ve eş-Şa'bî'nin görüşüdür. Şafiî'nin bu hususlaki iki görüşünden birisi de böyledir. Mezhebinin sahih olan görüşü de budur.

Malik ise şöyle demiştir: Zihâr keffâreti orucunu tutarken hastalanacak olursa, iyileştiği vakit tamamlar.

Ebû Hanife -Allah ondan razı olsun-'nin görüşüne gelince, yeni baştan başlar. Şafiî'nin bu hususlaki iki görüşünden birisi de budur.

9- Keffâret Orucuna Başladıktan Sonra Köle Âzad Etmek İmkânını Bulursa:

Oruca başladıktan sonra köle âzad etme imkânını bulursa, orucunu tamamlar ve bu, keffâret olarak -Malik ve Şafiî'ye göre- ona yeterli gelir. Çünkü oruca başladığı sırada o bununla emrolunmuş idi.

Ebû Hanife ve mezhebine mensub ilim adamlarına göre ise oruca son verir ve köle âzad eder. Bunu da ay hesabı ile iddet bekleyen küçük yaştaki kadının iddetinin bitmesinden önce (ay hali) kanı görmesine kıyas ederek söylemişlerdir. Bu durumdaki bir kadın bütün ilim adamlarının icmaı ile baştan ay hali hesabı ile iddet bekler.

Oruç tutarken bir yolculuğa başlayıp ta orucunu açacak olursa Malik, Şafiî ve Ebû Hanife'ye göre oruca yeniden başlar. Çünkü yüce Allah: **"Aralık-**

sız iki ay" diye buyurmaktadır. Hasan-ı Basrî'nin görüşüne göre ise kaldığı yerden devam eder. Çünkü bu bir mazerettir ve Ramazana kıyasen de bu böyledir. Şâyet Bayram ve Ramazan orucu gibi keffâret orucu tutması helâl olmayan bir zaman girecek olursa, bu oruç keffâreti de kesilmiş olur. (Yani - kesintisizliği kesintiye uğrattığından- oruca yeniden başlar.)

10- Zihâr Yapan Bir Kimse Oruç Esnasında Gündüzün Hanımı İle İlişki Kurarsa:

Zihârda bulunmuş bir kimse iki ay keffâret orucu tutarken gündüzün ilişki kuracak olursa, Şafiî'nin görüşüne göre kesintisizlik şartı bâtıl olur. Geceleyin ise bu şarta bir zarar gelmez, çünkü geceleyin oruç zamanı değildir. Malik ve Ebû Hanife ise şöyle demişlerdir: Her durumda orucu batıl olur ve keffâret orucuna yeniden başlaması icab eder. Çünkü yüce Allah: **"Eşleriyle temas etmeden önce"** diye buyurmaktadır. Bu ise iki ayın tamamına ve bu iki ayın kısımlarına ait bir şarttır. Bu iki ay tamamlanmadan önce ilişki kuracak olursa, o takdirde bu emrolunduğu bir oruç olmaktan çıkar ve bundan dolayı o orucuna yeniden başlaması icab eder. Nitekim birisine: Zeyd ile konuşmadan önce namaz kıl, diyecek olsa, o da namaz esnasında Zeyd ile konuşursa yahutta ona: Zeyd'i görmeden önce namaz kıl, deyip de namaz esnasında onu görecek olursa namazına yeniden başlaması gerekir. Çünkü bu namaz, kılmakla emrolunduğu namaz değildir. İşte bu da böyledir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

11- İyileşmesi Umulmayan Bir Hastalığa Yakalanan Kimsenin Keffâreti:

Bir kimsenin hastalığı iyileşmesi umulmayacak şekilde uzayıp gidecek olursa, bu kişi yaşlılıktan dolayı (oruç tutmaktan) âciz kimse durumundadır. Böyle birisinin oruç tutmak suretiyle keffârette bulunmayı geçerek, yemek yedirmek suretiyle keffârette bulunması caizdir. Şâyet hastalığı iyileşmesi umulan türden olup da hanımı ile ilişki kurmaya ihtiyacı ileri dereceye ulaşacak olursa, oruç tutma gücünü elde edinceye kadar iyileşmeyi beklemeyi tercih etme hakkına sahiptir. Eğer yemek yedirmek ile keffârette bulunup oruç tutmaya güç yetirmeyi beklemeyecek olursa, bu da onun için yeterli olur.

12- Fakirken Zihâr Yaptıktan Sonra Köle Âzâd Edecek Bolluğa Erişenin Durumu:

Eli darken zihâr yaptıktan sonra bolluğa erişen bir kimsenin oruç tutması yeterli olmaz. Zenginken zihâr yaptıktan sonra keffârette bulunmadan ön-

ve fakir düşen kimse de oruç tutar. Çünkü keffârette bulunacağı günkü hâline bakılır. Şâyet yokluk halinde ve eli dar iken hanımı ile ilişki kurup da zengin oluncaya kadar oruç tutmayacak olursa, bu durumda köle âzad etmesi gerekir. Eğer oruca başladıktan sonra varlık sahibi olursa, şâyet orucu üzerinden bir cuma (bir hafta) gibi ve buna yakın uygun bir süre geçmiş bulunuyor ise orucuna devam eder. Eğer bir iki gün ve buna yakın süre oruç tutmuş ise, oruç tutmayı bırakır ve köle âzad etmeye döner. Bununla birlikte bu onun için vacib değildir. Nitekim bir kimse teyemmüm ile namaz kılmaya başlamışken su ile karşılaşacak olursa -Malik'e göre- namazını kesip yeniden abdest almaya kalkışması vacib değildir.

13- Keffâret Olarak İki Köle Azâd Etmesi Gereken Bir Kimsenin, Herbir Köleyi Yarımşardan İki Keffâret İçin Kabul Ederek Âzad Ederse:

İki ayrı zihâr keffâreti yahut öldürme ya da Ramazan ayında oruç açmak keffâreti adına iki köle âzad edip, bu kölelerin herbirisini iki keffâret adına ortak âzâd edecek olursa, bu onun için yeterli olmaz. Bu iki ayrı keffâret adına tıpkı tek bir köle âzâd etmiş kimse gibidir. Aynı şekilde her iki keffâret adına toplam dört ay oruç tutarsa yine yeterli olmaz. Herbir keffâret için ayrı ayrı iki ay oruç tutmalıdır. Bunun yeterli olacağı da söylenmiştir.

Eğer iki hanımına zihâr yapıp da tayin etmeksizin onlardan birisi için bir köle âzâd edecek olursa, ikinci bir keffârette daha bulunmadan iki hanımından herhangi birisi ile ilişki kurması caiz olmaz. Eğer keffâreti herhangi birisi içindir, diye tayin edecek olursa, ikinci keffârette bulunmadan önce keffâreti kendisi için tayin ettiği hanımı ile ilişki kurması caiz olur.

Şâyet dört tane hanımına zihâr yapacak olup da onlar adına üç köle âzâd edip, iki ay da oruç tutarsa, köle âzâd etmesi de oruç tutması da yeterli olmaz. Çünkü o bu durumda herbir keffâret için onbeş gün oruç tutmuş sayılır. Eğer yemek yedirmek suretiyle onlar adına keffârette bulunacak olursa, hepsi için ikiyüz tane yoksul yedirmesi caiz olur. Şâyet güç yetiremeyecek olursa köle âzâd edip, oruç tutmaktan farklı olarak bunları dağınık yapabilir. Çünkü iki ay oruç dağıtılamaz, fakat yemek yedirmek dağıtılabilir.

Altı başlık ihtiva eden bir bölüm[1]

(1) Önceden de belirtildiği gibi, bu bölümün müfessirimiz tarafından yeniden başlatılan sıralamasını biz, 13'ten itibaren sürdürmeyi uygun bulduk.

14- Keffâretlerde Sıra ve Yemek Yedirme Miktarı:

Yüce Allah, burada keffâreti sıralanmış şekliyle sözkonusu etmektedir. Dolayısıyla köle âzâd etmekten âciz olunmadıkça oruç tutmaya imkân yoktur. Aynı şekilde oruç tutamama sözkonusu olmadıkça yemek yedirmeye kalkışmak sözkonusu olmaz. Oruç tutacak gücü olmayan kimsenin altmış tane yoksulu yedirmesi gerekir. Herbir yoksula Peygamber (sav)'ın müddu ile iki müd[1] verilir. Eğer Hişam müddü ile bir müd verecek olursa -ki bu da bir müd ile üçte bir müd kadardır- yahut Peygamber (sav)'ın müddü ile birbuçuk müd yedirecek olursa bu da onun için yeterli gelir.

Ebû Ömer b. Abdi'l-Berr dedi ki: Bunun faziletli olanı Peygamber (sav)'ın müddu ile iki müd yedirmektir. Çünkü yüce Allah zihâr keffâretinde *"Ailenize yedirdiğinizin orta yollusundan"* (el-Mâide, 5/89) diye buyurmamıştır. O halde yedirilmesi vacib olan miktar orta yollu doyuracak kadardır.

İbnu'l-Arabi dedi ki: Mâlik, İbnu'l-Kasım ve İbn Abdi'l-Hakem'in rivayetlerine göre şöyle demiştir: Hişam müddu ile bir müd (yedirir). Bu da burada doyuracak kadardır. Çünkü yüce Allah burada mutlak olarak yemek yedirmekten sözetmiş *"orta yollu"* olmasını sözkonusu etmemiştir. Eşheb'in rivayetinde de şöyle demektedir: Peygamber (sav)'ın müddü ile iki müd (yedirir). Ona: Sen Hişam'ın müddü ile dememiş miydin? diye sorulunca, o: Evet şu kadar var ki Peygamber (sav)'ın müddü ile iki müd yedirmek benim daha çok sevdiğim bir şeydir. Aynı şekilde İbnu'l-Kasım da ondan yaptığı rivayetinde böyle demektedir.

Derim ki: İbn Vehb ve Mutarrif'in Malik'ten yaptığı rivayet te böyledir: Buna göre o herbir yoksula Peygamber (sav)'ın müddü ile iki müd verir. Ebû Hanife ve mezhebine mensub ilim adamlarının görüşü de böyledir.

Şafiî ve diğerlerinin görüşüne göre ise herbir yoksula bir müd verir. Bundan daha fazlasını vermesi de gerekmez. Çünkü o yemek yedirmekle keffârette bulunmaktadır. Müdden fazlasını harcama yükümlülüğü yoktur. Bunun asıl dayanağı ise ramazanda oruç yeme keffâreti ile yemin keffâretidir.

Bizim delilimiz ise yüce Allah'ın: **"O zaman altmış yoksul doyurmalıdır"** buyruğudur. "Doyurmak" lafzının mutlak olarak kullanılması karnı doyurmayı kapsar. Bu ise adeten ona bir şeyler ilave etmedikçe tek bir müd ile gerçekleşmez. Eşheb de böyle demiştir: Malik'e: Bize ve size göre "doymak" farklı mıdır? diye sordum, o evet dedi. Bize göre doymak Peygamber (sav)'ın müddü ile bir müddür. Size göre ise doymak bundan daha fazladır. Çünkü Pey-

(1) Müd bu günkü ölçülerden 510-530 gr. dolaylarında bir ağırlık ölçüsüdür. Geniş bilgi için bk. M. Necmuddin el-Kürdî, *Şer'i Ölçü Birimleri*, (Çev. İ. Tüfekçi), İst. 1996, s. 153 ve 206 v.d

gamber (sav) sizi kapsamaksızın bize bereket ihsan edilmesi için dua etmiş tir. O bakımdan sizler bizim yediğimizden fazlasını yersiniz.

Ebû'l-Hasen el-Kâbisî dedi ki: Zihâr keffâretinde Medinelilerin Hişam müddünü esas almalarının sebebi, yüce Allah'ın çirkin ve yalan bir söz söy lediklerine tanıklık etmiş olduğu zihâr yapanların cezasını arttırmak içindir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Burada gördüğünüz gibi Hişam müddünden sözedil mektedir. Zamanın onun adının anılmasını ortadan kaldırmasını, adının ki taplardan silinmesini çok arzu ederdim. Çünkü vahyin indiği, Allah Rasûlü nün karar kıldığı aralarında zihârın yapılıp haklarında: **"... O zaman altmış yoksul doyurmalıdır"** diye buyurulmuş olan Medine ahalisi bunun ne de mek olduğunu anlamışlar, bundan maksadın ne olduğunu bilip, bu maksa dın da karnın doyurulması olduğunu iyi biliyorlardı. Bunun miktarı da on larca bilinen ve kabul edilen bir hususdur. Bu doymak haberlerde çokça va rid olmuş ve hidayet bulmuş Râşid halifeler döneminde bunun üzere hal de vam edip gitmiştir. Bu hal şeytan, Hişam'ın kulağına bir şeyler fısıldayınca ya kadar öylece devam etti. O da Peygamber (sav)'ın müddünün kendisini de emri altında bulunan ve kendisine denk olanlardan benzeri herhangi bir kimseyi de doyurmadığını gördü. Bunun üzerine şeytan kendisine, kendisi ni doyuracak miktarı ihtiva edecek bir müd edinmesini süsleyip gösterdi. O da bir müddü iki rıtıl olarak değerlendirip, insanları da bunu kabul etmeye mecbur etti. Bu miktar nemlenecek olursa, yaklaşık üç rıtıl kadar olur. Bu nun sonucunda o (Hişam) Peygamberin sünnetini değiştirip, bereketin ma hallini ortadan kaldırmış olmaktadır.

Peygamber (sav) Medinelilere müdlerinde ve sa'larında -tıpkı Mekke'de İbrahim'e bereket ihsan ettiği gibi- bereketlerinin kalması için dua ettiğinden ötürü bereket Peygamber (sav)'ın duası sebebiyle onun müddünde cereyan ediyordu. Bu bakımdan şeytan, bu sünnetin değiştirilerek bu bereketin or tadan kaldırılması için çalışıp durdu. Onun bu arzusunu ise Hişam'dan baş ka kabul eden olmadı. Dolayısıyla ilim adamlarının onun adını sözkonusu et memeli ve bu hususlaki kayıtlardan adlarını -eğer uygulamasını değiştirme seler dahi- silmeleri gerekir. Ahkâm ile ilgili hususlarda onu anarak gönder melerde bulunup yüce Allah'ın ve Rasûlünün zikrettiği hususlara açıklama getirecek bir konuma yükseltmeleri -bu vahyin kendilerine inmiş olduğu as hab nezdinde açıkça bilinen bir şey iken- çok büyük bir musibettir. Bundan dolayı zihâr keffâretiyle ilgili Eşheb'in rivayetinde Peygamber (sav)'ın müd dü ile iki müddün sözkonusu edilmesini biz, bunun Hişam müddü ile yeri ne getirileceğini belirten rivayetten daha çok severiz. Nitekim Malik'in Eşheb'e söylemiş olduğu şu sözleriyle bu bilgiye nasıl dikkat çektiğine dikkat ede lim: Bize göre doymak Peygamber (sav)'ın müddü iledir. Size göre doymak

ise daha fazlasıyla olur. Çünkü Peygamber (sav) bizim için bereket ile du ada bulunmuştur. Ben de (İbnu'l-Arabi) böyle diyorum. Çünkü ibadet sün nete uygun olarak eda edilecek olursa, eğer bedeni bir ibadet ise daha ça buk kabul edilir. Eğer mali bir ibadet ise onun azı bile mizanda daha ağır ba sar, onu alanın elinde daha mübarek olur, ağzında daha hoş tat verir, kar nındaki rahatsızlığı daha az olur, onun kalıbını dik tutma imkânı daha ileri derecede olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

15- Keffârette Doyurulması Gereken Yoksul Sayısı:

Malik ve Şafiî'ye göre altmış yoksuldan daha azına yemek yedirmesi yeterli olmaz. Ebû Hanife ve mezhebine mensub ilim adamları ise şöyle demişlerdir: Şâyet sayıyı tamamlayıncaya kadar hergün bir yoksula yarım sa' yemek yedirecek olursa bu onun için yeterli olur.

16- Hür Kimseye Hacr (Kısıtlılık) Koymak:

Kadı Ebû Bekr İbnu'l-Arabî dedi ki: Garib işlerden birisi Ebû Hanife'nin: Hür kimsenin hacr altına alınması batıldır deyip, buna yüce Allah'ın: **"Bir köle âzad etmelidirler"** buyruğunu delil göstermesidir. Bu görüşüyle o reşid ile sefih arasında fark gözetmemektedir. Fakat bu onun gibisine yakışmayan, oldukça zayıf bir fıkhî anlayıştır. Çünkü bu âyet-i kerime umumidir. Rasûlullah (sav)'ın ashabı arasında hacr ile hüküm vermek yaygın bir şeydi ve kıyas da bunu gerektirir. Küçüklük yahut velâyet altında bulunmak dolayısıyla hacr halinde iken sefih olarak bulûğa eren bir kimseye malının verilmesi yasaklanmıştır. Böyle bir kimsenin malında yapacağı uygulama nasıl geçerli olabilir? Bilindiği gibi has olan hüküm, umum ifade eden hükme hakimdir (ondan üstündür yani umumi hükmü tahsis eder.)

17- ZihârHükmü Neshedicidir:

Bazı ilim adamlarına göre zihâr hükmü, cahiliye döneminde görülen zihârın talâk olduğu şeklindeki uygulamayı neshedicidir. Bu anlamdaki açıklama İbn Abbas, Ebû Kîlâbe ve başkalarından rivayet edilmiştir.

18- İmanın Gerekçesi Olan Ameli Uygulamalar:

"Bu hükümler Allah'a ve Rasûlüne iman edesiniz diyedir" buyruğu şu demektir: Bizim keffâret hususunda sözünü ettiğimiz bu ağır hüküm **"... iman edesiniz diyedir."**

Yani Allah'ın bu emri verdiğini tasdik etmeniz içindir.

Kimi ilim adamı bu keffâretin yüce Allah'a iman etmek anlamında olduğuna delil göstermişlerdir. Çünkü yüce Allah bunu sözkonusu edip, farz kıldığını belirtince; **"Bu hükümler Allah'a ve Rasûlüne iman edesiniz diyedir"** diye buyurmaktadır. Yani bu hükümler yüce Allah'a itaat edenler, O'nun sınırları yanında durup onları aşmayan kimseler olasınız diyedir. Yüce Allah, böylelikle keffârette bulunmayı itaat ve yüce Allah'ın hududuna riayet olduğundan dolayı iman diye adlandırmaktadır. Böylelikle ona benzeyen herbir husus da iman(a delâlet eden)dir.

Sâyet: Yüce Allah'ın: **"Bu hükümler Allah'a ve Rasûlüne iman edesiniz diyedir"** buyruğu çirkin ve yalan bir söz olan zihâra dönmemeniz içindir, demek olduğu söylenecek olursa ona şöyle cevab verilir: Bunun da kastedilmiş olması mümkündür, birincisinin de kastedilmiş olması mümkündür. Bu durumda anlam şöyle olur: Bunlar o çirkin ve yalan söze dönmeyesiniz diyedir. Aksine yüce Allah'a itaat olmak üzere bunları terkediniz. Çünkü O, bunları haram kılmış bulunmaktadır. Ayrıca kendisine zihâr yaptığınız hanımdan keffârette bulununcaya kadar uzak kalasınız, diyedir. Çünkü yüce Allah ona dokunmayı yasaklamış bulunmaktadır. Yüce Allah keffâreti emredip, sizin tarafınızdan bunun yerine getirilmesini ön gördüğü için de keffârette bulunuruz. Böylelikle bütün bunlarla siz, Allah'a ve Rasûlüne iman eden kimseler olursunuz. Çünkü bunlar sizin korumanız gereken sınırlardır, edâ etmeniz gereken itaatlerdir. Allah'a ve Rasûlüne itaat ise imandır. Başarı Allah'tandır.

19- "Allah'ın Hudutları ve Kâfirlerin Azabı":

"Ve bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır." Yani yüce Allah kendisine neyin isyan ve neyin itaat olduğunu açıklamış bulunmaktadır. O halde zihâr O'na bir masiyettir, keffâret ise O'na itaattir.

"Kâfirler için çok acıklı bir azab vardır." Yani yüce Allah'ın hükümlerini tasdik etmeyen kimseler için cehennem azabı vardır.

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ۚ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٥﴾
يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا ۚ أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ ۚ
وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٦﴾

5. Muhakkak ki Allah ve Rasûlü ile sınır yarışına kalkanlar kendilerinden öncekilerin helâk, hor ve hakir edildikleri gibi, hor ve hakir edildiler. Halbuki gerçekten apaçık âyetler indirmişizdir. Kâfirler için alçaltıcı bir azab vardır.

6. Allah, hepsini dirilteceği gün, ne yaptıklarını onlara haber verecektir. Allah onu bir bir saymış, onlarsa onu unutmuşlardı. Allah herşeye tanık olandır.

Yüce Allah, hududunu aşmayıp, orada duran müminleri sözkonusu ettikten sonra; **"Muhakkak ki Allah ve Rasûlü ile sınır yarışına kalkanlar..."** buyruğu ile Allah'ın hududlarını aşma yarışına kalkıp onlara aykırı hareket edenleri sözkonusu etmektedir.

(المحادة): Sınır yarışına kalkışmak, sınırlarda düşmanlık ve muhalefet etmek" demektir. Bu (bu anlamıyla) yüce Allah'ın: *"Bunun sebebi onların Allah'a ve Rasûlüne karşı gelmeleridir."* (el-Enfal, 8/13) buyruğuna benzemektedir.

"Muhakkak ki Allah... ile sınır yarışına kalkanlar" Allah'ın dostlarıyla, velileriyle sınır yarışına kalkışanlar demektir. Nitekim haberde: "Kim benim bir dostumu küçük düşürecek olursa, Bana karşı savaş ilan etmiş demektir."(1) diye buyurulmuştur.

ez-Zeccâc dedi ki: "Sınır yarışına kalkışmak" senin karşındakinin sınırına muhalif olan bir sınırda bulunmandır. Bunun asıl anlamı engel olmak, karşı çıkmak demektir. "Hadid: Demir" de buradan gelmektedir. Kapıcıya "el-haddâd" denilmesi de buradandır.

"(كُبِتُوا): Helâk, hor ve hakir edildiler" buyruğu hakkında Ebû Ubeyde ve el-Ahfeş: Helâk edildiler. Katade: Kendilerinden öncekiler hor kılındıkları gibi, onlar da hor kılındılar diye açıklamışlardır. İbn Zeyd: Azaba uğratıldılar, es-Süddî lanet olundular, diye açıklamışlardır.

el-Ferra dedi ki: Hendek günü bunlar öfkelendirildiler. Bedir günü diye de açıklanmıştır. Maksat müşriklerdir, münafıklar oldukları da söylenmiştir.

"Kendilerinden öncekilerin helâk, hor ve hakir edildikleri gibi" buyruğundaki **"hor ve hakir edildikleri"** buyruğunun pek yakında bu hale getirilecekleri demek olduğu söylenmiştir. Bu yüce Allah'ın müminlere verdiği bir zafer müjdesidir. Buyruğun mazi lafzı ile gelmiş olması, haber verilen hususun pek yakında gerçekleşeceğini anlatmaktadır. Bunun Mezhiclilerin şivesinde böyle olduğu da söylenmiştir.

(1) Taberânî, *Evsat*, I, 192; Heysemî, *Mecmâ'*, X, 2703 -ravilerinden Ömer b. Said ed-Dimeşki'nin zayıf olduğu kaydıyla-.

"Halbuki" kendilerinden öncekiler arasından Allah ve Rasûlü ile sınır yarışına kalkışanlar arasında yer alan kimselere neler yaptığımıza dair **"gerçekten apaçık âyetler indirmişizdir, kâfirler için alçaltıcı bir azab vardır."**

"Allah'ın hepsini" erkek, kadın hepsini kabirlerinden aynı halde **"dirilteceği gün"** dünyada iken **"ne yaptıklarını onlara haber verecektir"** bildirecektir.

"(يَوْمَ): **Gün"** lafzı **"alçaltıcı bir azab"** ile nasbedilmiştir. Yahutta o günün büyüklüğünü anlatmak üzere "hatırla ki" takdirindeki bir fiil ile nasbedilmiştir.

"Allah onu" kendileri hakkında amel defterlerinde **"bir bir saymış, onlarsa onu unutmuşlardı."** Ta ki bu yaptıklarını amel defterlerinde kendilerine hatırlatıncaya kadar. Bu onlara karşı getirilecek olan delilin daha kesin ve ileri bir delil olması içindir.

"Allah herşeye tanık olandır." Herşeye muttalidir. Herşeyi görür, hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۖ مَا يَكُونُ مِنْ
نَجْوٰى ثَلٰثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَآ
أَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ وَلَآ أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ۚ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ
بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۗ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧﴾

7. Görmedin mi ki Allah, gökte ve yerde olan herşeyi muhakkak bilir. Üç kişi fısıldaşmayıversin, muhakkak O onların dördüncüleridir. Beş kişi olmayıversinler, mutlaka O onların altıncılarıdır. İster bundan daha az veya daha çok olsunlar. Nerede bulunurlarsa bulunsunlar O, mutlaka onlarla beraberdir. Sonra kıyamet gününde kendilerine yaptıklarını haber verir. Gerçekten Allah herşeyi çok iyi bilendir.

"Görmedin mi ki Allah gökte ve yerde olan herşeyi muhakkak bilir." Gizli ve açık hiçbir şey Ona gizli kalmaz.

"Üç kişi fısıldaşmayıversin" buyruğundaki: (مَا يَكُونُ) lafzı genel olarak "ye" ile okunmuştur. Buna sebeb, ikisi (fiil ile fail) arasında bir başka lafzın bu-

lunmasıdır. Ebû Cafer b. el-Ka'kâ', el-A'rec, Ebû Hayve ve İsa ise (daha önce geçmiş bulunan "görmedin mi ki" anlamındaki) fiilin müennes oluşu dolayısıyla te ile; (مَا تَكُونُ) diye okumuşlardır.

(النجوى): Fısıldaşmak" gizlice konuşmak demektir. Bu mastar olup, mastar bazan sıfat olarak da kullanılabilir. O bakımdan: "(قوم نجوى): Fısıldaşan topluluk" denilirken, aralarında fısıltı bulunan kimseler demektir. Yüce Allah'ın: "(وَإِذْ هُمْ نَجْوَى): *Onlar gizlice konuşurlarken"* (el-İsra, 17/47) buyruğun da bu şekilde kullanılmıştır.

"(ثَلَاثَةٍ): **Üç"** lafzı, "(نَجْوَى): **Fısıltı"** lafzının ona izafe edilmesi dolayısıyla cer ile gelmiştir.

el-Ferra da **"üç"** lafzının **"fısıltı"** lafzının sıfatı olduğunu ve bundan ötürü cer ile geldiğini söylemiştir. Bununla birlikte "fısıltı" lafzını ona izafe etmek de mümkündür. Eğer mukadder bir fiil ile nasbedilecek olursa bu da mümkündür. Nitekim bu İbn Ebi Able'nin kıraatidir. O hem bu lafzı, hem de: "(خَمْسَةٌ): Beş" lafzını nasb ile hal olarak ve; "(يتناجون): Fısıldaşırlar" fiilinin takdiri ile okumuşlardır. Bu fiilin takdirine sebeb ise "fısıltı" anlamındaki lafzın ona delâlet etmesidir. Bu açıklamayı ez-Zemahşerî yapmıştır.

"Üç" anlamındaki lafzın **"fısıltı"** anlamındaki lafzın konumundan bedel olarak ref' ile okunması da caizdir.

Diğer taraftan herbir sirâr (gizli konuşmak) bir necvâ (fısıldaşmak)dır denildiği gibi, şöyle de açıklanmıştır: *Necvâ;* üç kişinin kendi aralarında yalnızlık halinde bir şeyi gizlemeleri ve bunu kendi aralarında fısıltı halinde söylemeleridir. *Sirâr;* iki kişi arasındaki fısıldaşmadır, denilmiştir.

"Muhakkak O, onların dördüncüleridir." Onların neyi fısıldaştıklarını bilir ve işitir. Buna âyetin "Allah'ın herşeyi bildiğini" belirtmekle başlaması ve yine âyetin "Allah'ın herşeyi bilen" olduğunun belirtilmekle sona ermesi delâlet etmektedir.

"Necvâ: Fısıldaşmak" lafzının: "(النَّجْوة): Yerin tümsekçe olan kısımları" lafzından geldiği söylenmiştir. Birbirleriyle bu şekilde fısıldaşan iki kişi kendi sırlarını, kendi aralarında gizlice fısıldaşırlar. Onların bu hali de kendisine bitişik olan yerlere göre yerin nisbeten yüksek olan kısmının adeta yalnız başına kalmasına benzer. Buyruğun anlamı da şudur: Yüce Allah'ın işitmesi herbir sözü kuşatır. Yüce Allah, kendisine zihâr yapan kocası hakkında tartışan kadının sözlerini dahi işitmiştir.

"İster bundan daha az veya daha çok olsunlar" buyruğunda (lâ harflerinden sonra gelen isimleri) Sellâm, Yakub, Ebû'l-Âliye, Nasr ve İsa: (مِنْ) lafzının girmesinden önceki: "(نَجْوَى): Fısıltı" lafzının mahalline atf ile ref' ile okumuşlardır. Çünkü bunun takdiri "(ما يكون نجوى): Fısıltı(sı) olmayıversin" şek-

lmdedir. "Üç"[1] lafzının: "(أدنى لا): Daha az" lafzının mahalline göre merfu olması da mümkündür. Nitekim: "(لا حول ولا قوة إلا بالله): Lâ havle ve lâ kuvvetun illa billah" denilirken "havl" lafzının fetha, "kuvvet" lafzının ref' ile okunması da böyledir. Mübtedâ olarak her ikisinin merfu okunması da caizdir. Tıpkı: "(لا حولٌ ولا قوّة إلا بالله): Lâ havlun ve lâ kuvvetun illa billah" demek gibi. Bu hususa dair açıklamalar yeteri kadarıyla daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/254. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. ez-Zühri ve İkrime ("daha çok" anlamındaki lafzı "peltek se" harfi yerine) "be" harfi ile "(أكبر): daha büyük" diye okumuşlardır. Ancak bu genel olarak "(peltek) se" ile ve "re" harfi lafza göre üstün olarak okumuşlardır ki cer konumundadır.

el-Ferra yüce Allah'ın: **"Üç kişi fısıldaşmayıversin, muhakkak O, onların dördüncüleridir. Beş kişi olmayıversinler, mutlaka O, onların altıncılarıdır"** buyruğu hakkında şunları söylemektedir: Anlaşılan mana ve sayı, maksat değildir. Çünkü yüce Allah az ya da çok olsun bütün sayıdaki şahıslarla birlikte olduğunu en iyi bilendir. Onların gizli olsun, açık olsun söyledikleri herşeyi bilir, hiçbir şey O'na saklı kalmaz. Bundan dolayı yüce Allah birtakım sayıları sözkonusu etmeyip bazı sayıları sözkonusu etmekle yetinmiştir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Onlar nerede olurlarsa olsunlar, yüce Allah da bir yerden başka bir yere geçmek yahut intikal etmek sözkonusu olmaksızın onlarla beraberdir. Bu buyruk, gizlice birtakım işler çevirmiş bir münafık topluluk hakkında inmiştir. Yüce Allah da bu buyruğu ile bunların kendisine gizli kalmadığını bildirmektedir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.Katade ve Mücahid de: Yahudiler hakkında inmiştir, demişlerdir.

"Sonra kıyamet gününde kendilerine" iyi ya da kötü olsun **"yaptıklarını haber verir"** bildirir. **"Gerçekten Allah herşeyi çok iyi bilendir."**

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَىٰ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ
وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ ۖ وَإِذَا جَاءُوكَ حَيَّوْكَ
بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ ۙ وَيَقُولُونَ فِي أَنفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا
نَقُولُ ۖ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ ۖ يَصْلَوْنَهَا ۚ فَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٨﴾

(1) Merhum Kurtubî, buradaki ibâreleri ez-Zemahşeri'nin *el-Keşşâf*, II, 441'den naklemektedir. Burada açıklanan lafzın "üç" anlamındaki "selâse" değil, "ekser: daha çok" lafzıdır.Zaten âyetin nazmı da, -üç: selâse" lafzı daha önce geçtiğinden- burada "ekser: daha çok" lafzına dair açıklamalarda bulunmayı gerektirmektedir. Ayrıca bk. Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXVII, 25; Huseyn el-Hemedânî, *el-Ferid*, IV, 441.

8. Kendilerine fısıldaşmak yasaklandıktan sonra yine kendilerine yasaklanan şeylere dönen, günahı, düşmanlığı ve Peygambere isyanı fısıldaşmakta olan kimseleri görmedin mi? Onlar sana geldiklerinde Allah'ın seni selamlamadığı sözlerle selamlar ve kendi aralarında derler ki: "Söylediğimiz sebebi ile Allah bize azab etmeli değil mi?" Cehennem yeter onlara. Oraya girecekler. O ne kötü dönüş yeridir!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Ayetin Nüzul Sebebi ve Fısıldaşmaları Yasaklanışı:

"Kendilerine fısıldaşmak yasaklandıktan sonra... kimseleri görmedin mi" buyruğu hakkında şöyle denilmiştir: Bu, az önce de kaydettiğimiz gibi yahudilerle münafıklar hakkındadır. Müslümanlar hakkında olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas dedi ki: Bu kendi aralarında fısıldaşarak gizlice konuşan ve bu arada müminlere bakan ve birbirlerine göz kırpan yahudilerle, münafıklar hakkında inmiştir.

Müminler de şöyle diyorlardı: Bunlara bizim kardeşlerimiz ve yakın akrabalarımız olan muhacir ve ensardan bazılarının öldürüldüklerine yahut başlarına gelen bir musibet veya bozgunlarına dair bir haber ulaşmış olmalıdır. Bu da onların hoşuna gitmiyor, onları rahatsız ediyordu. Bunun neticesinde Peygamber (sav)'a şikâyetleri çoğaldı. Yüce Allah da onların fısıldaşmalarını yasakladı. Fakat bu işten vazgeçmeyince âyet-i kerime nâzil oldu.

Mukatil dedi ki: Peygamber (sav) ile yahudiler arasında bir antlaşma vardı. Müminlerden bir kimse onlara uğradı mı kendi aralarında -o mümin kişi kötü bir takım zanlara kapılıncaya kadar- gizlice konuşuyorlardı. Bu sefer o da yoluna gitmekten vazgeçiyor, geri dönüyordu. Rasûlullah (sav) onlara böyle yapmamalarını söyledi ise de onlar vazgeçmeyince bu âyet-i kerime nâzil oldu.

Abdurahman b. Zeyd b. Eslem dedi ki: Bir kişi Peygamber (sav)'a geliyor, ondan bir ihtiyacını karşılamasını istiyor, onunla birlikte konuşuyordu. O dönemde oralarda savaş vardı. Böylelikle onu görenler Peygamber (sav) ile savaş, bir musibet yahut önemli bir iş hakkında konuştuğunu zannediyor, bundan dolayı da korkuya kapılıyorlardı. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

2- Fısıldaşmanın Yasaklanışı ve Riyakârlık:

Ebû Said el-Hudrî rivayetle şöyle demektedir: Bir gece konuşurken Rasûlullah (sav) yanımıza çıkageldi ve dedi ki: "Bu fısıldaşma ne oluyor? Fısıldaşmak size yasaklanmadı mı?" Bizler: Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'a tevbe ettik. Biz Mesih -Deccal'i kastediyor-'den korkumuz dolayısıyla onu sözkonusu ediyorduk. Peygamber şöyle buyurdu: "Size bence ondan daha da korkunç olanı haber vereyim mi?" Biz: Ver ey Allah'ın Rasûlü dedik, şöyle buyurdu: "(Bu) gizli şirktir. Kişinin, bir başkası burdadır ve kendisini görüyor diye kalkıp amelde bulunmasıdır." Bunu el-Maverdî zikretmektedir.(1)

Hamza, Halef ve Yakub'dan Ruveys "fısıldaşmakta olan kimseler" anlamındaki buyruğu; (يَنْتَجُونَ) diye, (يفتعلون) vezninde okumuşlardır. Bu Abdullah (b. Mesud) ve arkadaşlarının kıraatidir. Diğerleri ise, "(وَيَتَنَاجَوْنَ): Fısıldaşmakta olan kimseler" diye; (يتفاعلون) vezninde okumuşlardır. Ebû Ubeyd ve Ebû Hatim yüce Allah'ın: *"Birbirinizle fısıldaştığınız zaman"* (9. âyet) ile *"fısıldaşmayın"* (9. âyet) buyrukları dolayısı ile bu okuyuşu tercih etmişlerdir.

Nehhas dedi ki: Sibeveyh; (تفاعلوا) ile (افتعلوا) vezinlerinin aynı anlamda kullanılabildiklerini de nakletmektedir. "Davalaştılar" anlamındaki (تخاصموا) ile (اختصموا): "çarpıştılar, savaştılar" anlamındaki, (تقاتلوا) ile (اقتتلوا) fiillerinde olduğu gibi. Buna göre bu iki okuyuş şekli de aynı anlamdadır.

"Günahı, düşmanlığı" buyruğunun anlamı yalan ve zulmü demektir. "Peygambere isyanı ona muhalefeti..." anlamındadır. ed-Dahhak, Mücahid ve Humeyd ise çoğul olarak: "(وَمَعْصِيَاتِ): Muhalefetleri..." diye okumuşlardır.

3- Zımmilerin Selam Vermeleri ve Selâmlarının Alınması:

"Onlar sana geldiklerinde Allah'ın seni selamlamadığı sözlerle selamlarlar" buyruğu ile yahudilerin kastedildiği hususunda, bu hususta rivayet nakledenler arasında görüş ayrılığı yoktur. Yahudiler Peygamber (sav)'a gelerek: "es-Sâmu aleyke: Ölüm sana olsun" derlerdi. Onlar bu sözleriyle zahiren selam söylediklerini ifade ediyorlar, fakat içten içe ölümü kastediyorlardı. Peygamber (sav) da: -Bir rivayete göre- "Aleyküm: (hayır) sizin üzerinize" diye; bir diğer rivayete göre ise: "Ve aleyküm: Sizin de üzerinize olsun" diye cevab verirmiş.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu buyruğun anlaşılması müşkildir. Onlar şöyle diyorlardı: Eğer Muhammed bir peygamber olsaydı, yüce Allah bizim ona hakaret edip onu küçümsememize rağmen bize mühlet vermemesi gerekirdi. Halbuki onlar yüce yaratıcının son derece Halîm (bağışlayıcı, azabı ertele-

(1) *Müsned,* III, 30; *İbn Mâce,* II, 1406 -çok az lafzi farklarla-

yüce olduğunu kendisine dahi dil uzatanları azablandırmakta acele etmediğini bilmiyorlardı. Ya Peygamberine dil uzatanların durumu ne olsun?

Sabit olduğuna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah'tan daha çok eziyetlere sabreden hiçbir kimse yoktur. Müşrikler O'nun eşinin ve çocuğunun olduğunu iddia ederlerken O onlara afiyet veriyor, onları rızıklandırıyor."(1) Yüce Allah, onların sırlarını açığa çıkarmak, gizlediklerini ortaya koyup onları rezil etmek ve Rasûlüne de mucize olmak üzere bu buyrukları indirdi.

Katade'den, onun da Enes'ten rivayetine göre bir yahudi Rasûlullah (sav)'ın ve ashabının yanına gelerek: es-Sâmu aleyküm dedi. Peygamber (sav) onun söylediğine karşılık verdikten sonra: "Bunun ne söylediğinin farkında mısınız?" diye sordu. Onlar: Allah ve Rasûlü en iyi bilir, dediler. Peygamber: "O böyle dedi. Haydi onu bana geri çağırınız" diye buyurdu. Onu geri getirdiler. Peygamber: "Sen es-samu aleyküm dedin (öyle mi)?" diye buyurdu. O da Evet dedi. Peygamber (sav) bunun üzerine şöyle buyurdu: "Kitab ehli size selam verdikleri takdirde siz de: Senin dediğin senin üzerine olsun, deyiniz." Bunun üzerine yüce Allah: **"Onlar sana geldiklerinde Allah'ın seni selamlamadığı sözlerle selamlarlar"** buyruğunu indirdi.(2) Derim ki: Tirmizi bu hadisi rivayet etmiş olup, bu hasen, sahih bir hadistir demiştir.

Âişe'den de şöyle dediği sabit olmuştur: Yahudilerden birtakım kimseler Peygamber (sav)'a gelerek: Ey Ebû'l-Kasım es-sâmu aleyke dediler. Ben: es-sâmu aleyküm ve Allah size yapacağını yapsın, nitekim yapmıştır, dedim. Bu sefer Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Konuşma ey Âişe! Şüphesiz Allah çirkin sözü söylemeyi de, çirkin söze çirkin sözle karşılık vermeyi de sevmez." Ben Ey Allah'ın Rasûlü, onun ne söylediğini görmüyor musun? dedim. O: "Benim onların söylediklerini aynen karşılık olarak onlara söylediğimi ve: Ve aleyküm dediğimi görmüyor musun?" diye buyurdu. (3) Bunun üzerine şu: **"Allah'ın seni selamlamadığı sözlerle selamlarlar"** âyeti nâzil oldu. Yani Allah sana selam vermişken, onlar: es-samu aleyke derler. "Sâm" ise ölüm demektir. Bu hadisi bu manasıyla Buhârî ve Müslim rivayet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim'de Enes b. Malik (r.a)'ın rivayet ettiği hadiste şöyle denilmektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Kitab ehli size selâm verdikleri vakit siz de: Ve aleyküm deyiniz."(4)

Rivayet böylece "vav"lı olarak "ve aleyküm" şeklindedir. Bu hususta ilim

(1) *Buhârî*, VI, 2687; *Müslim*, IV, 2160; *Müsned*, IV, 405.
(2) *Tirmizi*, V, 407; *Müsned*, III, 192, 214; -az farkla-.
(3) Nesaî, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, VI, 103; *Amelu'l-Yevmi ve'l-Leyl*, I, 304.
(4) *Buhârî*, V, 2309, VI, 2536; *Müslim*, IV, 1705; *Ebû Dâvûd*, IV, 353; *İbn Mâce*, II, 1219; *Müsned*, III, 99, 115, 210, 218, 262.

adamları açıklamalarda bulunmuşlardır. Çünkü "atıf vav'ı" hükümde ortak kılmayı gerektirmektedir. Bunun gereği olarak onların bize beddua ederek ölümü istedikleri bu sözün kapsamına da girmemiz gerekmektedir. Yahutta bu "(سآمة دينا): Seâmet; yani dinimizden usanmak" anlamına gelir. Nitekim: "(سئم يسأم سآمة وسآماً): Usandı, usanır, usanmak" denilir.

Bazıları buradaki "vav" şairin şu mısraında olduğu gibi fazladan zikredilmiştir diye açıklamışlardır:

فَلَمَّا أَجَزْنَا ساحَةَ الْحَيِّ وَانْتَحَى

"Biz kabilenin evlerinin bulunduğu yeri geçip de vardığımızda."

Burada "vav"ı fazladan getirmiş bulunmaktadır.

Bazıları da buradaki "vav" istinâf (ifade başlangıcı) içindir, sanki ve's-sâmu aleyküm demiş gibidir. Bazıları da: Bu atıf olmak üzere gelmiştir, bunun bize zararı yoktur. Çünkü bizim onlara bedduamız kabul olunur, ama onların bize bedduaları kabul olunmaz.

ez-Zübeyr'in rivayetine göre o Cabir b. Abdullah'ı şöyle derken dinlemiştir: Yahudilerden birtakım kimseler Rasûlullah (sav)'a selam vererek: es-Sâmu aleyke ya Ebe'l-Kasım dediler. Peygamber de: "Ve aleyküm" diye buyurdu. Âişe kızmış olarak: Onların söylediklerini duymadın mı? deyince, Peygamber şöyle buyurdu: "Evet, duydum. Ben de onlara karşılık verdim. Şüphesiz ki bizim onlara bedduamız kabul olunur, fakat onların bize bedduaları kabul olunmaz." Bunu da Müslim rivayet etmiştir.(1)

"Vav"lı rivâyet hem mana itibariyle daha güzeldir hem "vav" ile gelen rivayet daha sahih ve daha meşhurdur.

Zimmet ehlinin verdiği selamının alınmasının hükmünün müslümanların selâmını almak gibi vacib olup olmadığında ihtilaf edilmiştir. İbn Abbas, eş-Şa'bî ve Katade -bu hususiaki emir dolayısıyla- vacib olduğu kanaatindedir.

Malik de Eşheb ve İbn Vehb'in kendisinden yaptıkları rivayete göre bunun vacib olmadığı kanaatini benimsemiştir. Ona göre şâyet cevab verilecek olursa: Aleyke, denilir.

İbn Tavus'un tercihiğine göre ise onlara karşılık verilirken: "Alâke es-selamu" yani selam senden yükseğe çıkmıştır denilir. Mezhebimize mensub bazıları da şunu tercih etmişlerdir: "Sin" harfi kesreli olarak "es-silamu" deni-

(1) *Müslim,* IV, 1707; *Müsned,* III, 383.

lır ki bu da taşlar demektir.

Malik'in görüşü sünnete uymak bakımından daha uygundur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Mesruk'un rivayetine göre Âişe (r.anhâ) şöyle demiştir: Peygamber (sav)'a bir grub yahudi gelerek: es-Samu aleyke ya Ebe'l-Kasım dediler. O da: "Ve aleyküm" dedi. Âişe: Ben de hayır es-sam ve ez-zam üzerinize olsun dedim. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ey Âişe! Sen çirkin söz söyleyen bir kişi olma!" Âişe dedi ki: Onların ne söylediklerini duymadın mı? Peygamber: "Onların söylediklerini ben de onlara geri çevirip "ve aleyküm" demedin mi?" diye buyurdu. Bir rivayette de şöyle buyurdu: Âişe onların ne söylediklerini farketti ve Peygamber tebessüm etti. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Böyle deme ey Âişe! Çünkü yüce Allah çirkin söz söylemeyi ve çirkin söz söylemeye kalkışmayı sevmez." Ayrıca şunu da ilave etmektedir: Bunun üzerine şanı yüce Allah: **"Onlar sana geldiklerinde Allah'ın seni selamlamadığı sözlerle selamlarlar"** buyruklarını âyetin sonuna kadar indirdi.(1)

Hadiste geçen "es-samu" ile birlikte zikredilen "ez-zâmu" kelimesi kusur ve ayıb demektir. Nitekim meselde: "(لا تَعْدَم الحسناءُ ذاماً): Kusursuz güzel olmaz" denilir. Bu hemzeli de söylenir, hemzesiz de söylenir. Mesela: "(ذَأَمَهُ يَذْأَمُه): Onu ayıpladı, ayıplar" denilir. İsm-i mefulü hemzeli olarak; (مذؤوم) diye gelir. Yüce Allah'ın: "(مَذْؤوماً مَدْحُوراً): *Küçültülmüş, kınanmış ve kovulmuş olarak"* (el-A'raf, 17/18) buyruğu da buradan gelmektedir.

Hemzesiz olarak: (ذامَهُ يَذُومُه): diye de kullanılır.

"Ve kendi aralarında derler ki: Söylediğimiz sebebi ile Allah bize azab etmeli değil mi?" Yani onlar: Şâyet Muhammed bir peygamber olsaydı, Allah bu söylediklerimiz sebebiyle mutlaka bizi azab ederdi. Allah niye bize azab etmiyor?

Bir başka açıklamaya göre onlar şöyle dediler: O bize karşılık vererek: "Ve aleykumü's-sâm" diyor. Sâm ise ölümdür. Şâyet peygamber olsaydı, onun hakkımızdaki bedduası kabul olunur ve biz de ölürdük. Bu onların hayretlerini gerektiren bir konu idi. Çünkü onlar kitab ehli idiler ve peygamberlerin kızdırılabileceğini biliyorlar, buna karşılık niçin peygamberi kızdıranlara azabın âcilen verilmediğini anlayamıyorlardı.

Yarın görecekleri bir ceza olarak **"Cehennem yeter onlara!"**

"O ne kötü dönüş yeridir!"

(1) *Müslim*, IV, 1706; *Müsned*, VI, 229.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ
وَ مَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوٰى ۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِٓى اِلَيْهِ
تُحْشَرُونَ ﴿٩﴾

9. Ey iman edenler! Birbirinizle fısıldaştığınız zaman günah, düşmanlık ve Peygambere isyan ile fısıldaşmayın. İyiliği ve takvâyı fısıldaşın ve ancak huzurunda haşrolacağınız Allah'tan korkun.

"Ey iman edenler! Birbirinizle fısıldaştığınız zaman" buyruğu mümin ler için bir yasak ifade etmektedir. Yani onlar kendi aralarında münafıkların ve yahudilerin yaptıkları gibi yapıyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah: **"Ey iman edenler! Birbirinizle fısıldaştığınız zaman"** birbirinizle gizli konuş tuğunuzda "...fısıldaşmayın" diye buyurdu. "(فَلَا تَتَنَاجَوْا): **Fısıldaşmayın"** şek lindeki okuyuş, genelin okuyuş şeklidir. Ancak Yahya b. Vessâb, Asım ve Ya kub'dan rivayetle Ruveys: (فلا تَنْتَجُوا) şeklinde (الانتجاء)'den gelen bir nehy ola rak okumuşlardır. (Birbirinizle gizli konuşmayın, demektir.)

"Günah, düşmanlık ve Peygambere isyan ile fısıldaşmayın. İyiliği" itaati **"ve takvâyı"** yani Allah'ın yasakladığı şeylerden iffetli davranarak uzak kalmayı **"fısıldaşın."**

Buyruğun münafıklara hitab olduğu da söylenmiştir. Ey iman ettiklerini iddia edenler... demektir. Buyruğun, ey Musa'ya iman edenler... demek ol duğu da söylenmiştir.

"Ve ancak huzurunda haşrolacağınız" âhirette huzurunda bir araya ge tirileceğiniz **"Allah'tan korkun!"**

اِنَّمَا النَّجْوٰى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَيْسَ بِضَآرِّهِمْ
شَيْئًا اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ ۗ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾

10. Fısıltı ancak şeytandandır. İman edenleri kederlendirmek içindir. Halbuki Allah'ın izni ile olmadıkça bu, onlara hiçbir zarar vermez. O halde müminler yalnız Allah'a tevekkül etsinler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Fısıldaşmanın Kaynağı:

"Fısıltı ancak şeytandandır." Şeytanın süslemesinden ileri gelir.

"İman edenleri kederlendirmek içindir." Çünkü müslümanların seriyyelerde zarar gördükleri kanaatine sahib olmuşlardı. Yahutta onlar (yani münafıklar) müslümanlara tuzak kurmak için toplantı yapıyorlardı. Kimi zaman Peygamber (sav) ile fısıldaşıyorlar, müslümanlar da Peygamber (sav)'ın nezdinde kendilerini küçük düşürmeye çalıştıklarını sanıyorlardı.

"Halbuki Allah'ın izni" yani meşîeti, bir açıklamaya göre ilmi, İbn Abbas'tan rivayete göre de emri **"ile olmadıkça bu"** fısıldaşma **"onlara hiçbir zarar vermez. O halde müminler, yanlız Allah'a tevekkül etsinler."** İşlerini yanlız Ona havale etsinler. Bütün durumlarını ve hallerini O'nun yardımına bıraksınlar. Şeytandan ve her türlü kötülükten O'na sığınsınlar. Çünkü kulu sınamak ve denemek maksadı ile vesveselerle şeytanı (kulunun üzerine) salan O'dur. Dilerse şeytanın tasallutunu ondan elbetteki uzak tutar.

2- Fısıldaşmanın Mahiyeti ve Yasaklanışındaki Hikmet:

Buhari ile Müslim'de İbn Ömer'den rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Üç kişi olduğu takdirde biri dışarıda tutularak iki kişi birbiriyle fısıldaşmasın."(1)

Abdullah b. Mesud'dan dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Üç kişi olduğunuz takdirde sair insanlarla karışıncaya kadar birisi dışarıda tutularak iki kişi kendi arasında -onu kederlendirmesinler diye- fısıldaşmasınlar."(2)

Bu hadis-i şerif fısıldaşmanın yasak olduğu nihai sınırı açıklamaktadır. Bu da üçüncü kişinin -İbn Ömer'in yaptığı gibi- kendisiyle konuşacak bir kimse bulmasıdır. Şöyle ki İbn Ömer bir kişi ile konuşurken bir diğeri onunla fısıldaşmak isteği ile yanına geldi. Dördüncü bir kişiyi yanına çağırmadıkça onunla fısıldaşmadı. Ona ve birincisine: Siz bir kenara çekiliniz, dedikten sonra özel olarak konuşmak isteyen adam ile sessizce konuşmaya başladı. Bunu Mâlik, *Muvatta*'da rivayet etmiş bulunmaktadır.(3)

Aynı şekilde bu hadiste "onu kederlendirmemek için" buyruğu ile bunun gerekçesine de dikkat çekilmektedir. Yani o kişinin kalbine üzülmesine se-

(1) ***Müslim,*** IV, 1717; ***Tirmizi,*** V, 128; ***İbn Mâce,*** I, 1241, ***Muvatta;*** II, 988, 989; ***Müsned,*** II, 9, 32, 73, 79.

(2) ***Buhârî,*** V, 2319; ***Müslim,*** IV, 1718; ***Tirmizi,*** V, 128; ***Dârimi,*** II, 367; ***İbn Mâce,*** II, 1241; ***Müsned,*** I, 376, 431, 460.

(3) ***Muvatta',*** II, 988; İbn Hibbân, ***Sahih,*** II, 344.

bob teşkil edecek düşünceler gelebilir. Bu da içinden yapılan bu gizli konuşmanın kendisinin hoşuna gitmeyecek, kendisi hakkında olduğunu yahutta onların bu konuşmalarına kendisini de katmaya onu ehil görmedikleri için böyle konuştuklarını ya da buna benzer şeytanın telkin ya da nefsin vesveseleri insanın hatırına gelmesidir. Bütün bunlar ise kimsenin tek başına kalmasından dolayı ortaya çıkar. Eğer beraberinde bir başka kişi bulunacak olursa, bunlardan yana emin olur. Buna göre bu hususta bütün sayılar arasında fark gözetilmez. Dolayısıyla dört kişi bir kişiyi dışarda bırakarak, on ya da mesela bin kişi birisini dışarda bırakarak özel konuşmazlar. Çünkü böyle bir husus (yasaklamayı gerektiren husus) onun hakkında gerekçe olarak varlığını sürdürmektedir. Özellikle üç kişinin sözkonusu edilmesi ise bu anlamda bu işin gerçekleşebileceği en az sayının onlar olmasıdır. Hadisin zahiri bütün zaman ve halleri kapsar. İbn Ömer, Malik ve Cumhur'un kanaati de budur. Fısıldaşılan konu ister bir mendub, ister mübah, isterse de vacib olsun farketmez. Çünkü onun sebebiyle üzüntü ve keder ortaya çıkar. Bazıları da bunun İslâmın ilk dönemlerinde böyle olduğu kanaatindedirler. Çünkü bu münafıkların halinden görülen bir şeydi. Münafıklar müminleri dışarıda tutarak birbirleriyle fısıldaşıyorlardı. İslam yayılınca bu da ortadan kalktı.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Böyle bir yasak kişinin karşıdakinden emin olmadığı yerlerdeki yolculuk haline özeldir. İkamet halinde ve insanların bulunduğu yerde ise bunun mahzuru yoktur. Çünkü böyle bir yerde kişi kendisine yardım edecekleri bulur. Halbuki yolculuk halinde böyle değildir. Yolculukta kişinin suikaste uğraması ve buna karşılık kendisine yardım edecek kimsenin bulunmaması ihtimali vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِى الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا
يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْ ۚ وَاِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا
مِنْكُمْ ۙ وَالَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ ۗ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١﴾

11. Ey iman edenler, toplantı yerlerinde size: "Yer açın" denildiğinde genişletin ki, Allah da size genişlik versin. "Kalkın" denildiğinde de kalkıverin ki, Allah sizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilenleri dereceler ile yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi ve Mecliste Oturulacak Yerlerin Tesbiti:

Yüce Allah, yahudilerin Hz. Peygambere Allah'ın selamlamadığı şekilde selam verdiklerini belirtip bundan dolayı onları kınadıktan sonra, Rasûlullah (sav) ile birlikte mecliste otururken güzel edeb takınmayı; **"Ey iman edenler, toplantı yerlerinde size: Yer açın denildiğinde genişletin ki..."** buyruğu ile güzel edeb takınmayı emretmektedir. Tâ ki mecliste onun yerini daraltmasınlar. Ayrıca müslümanlara biri diğerine mecliste yer açsın diye birbirlerine karşılıklı şefkat gösterip, onlarla kaynaşmayı da emretmektedir. Böylece Rasûlullah (sav)'ın söylediklerini işitebilsinler, onu görebilsinler.

Katade ve Mücahid dediler ki: Ashab, Peygamber (sav)'ın meclisinde birbirleriyle yarışırlardı. Onlara birbirlerine yer genişletmeleri emrolundu. Bu açıklamayı ed-Dahhâk da yapmıştır.

İbn Abbas dedi ki: Bundan kasıt savaşmak maksadıyla saf saf dizildiklerinde savaşmak üzere oturulan yerlerdir. el-Hasen ve Yezid b. Ebi Habib dedi ki: Peygamber (sav) müşriklerle çarpıştığında savaşmak ve şehid olmak arzusu dolayısı ile herkes kendisini önceliyordu. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu. Buna göre bu, yüce Allah'ın: *"...savaşa elverişli yerlere..."* (Âl-i İmran, 3/121) buyruğu gibidir.

Mukatil dedi ki: Peygamber (sav) Suffe'de idi. Cuma günü yer nisbeten daralıyordu. Peygamber (sav) da muhacir ile ensardan Bedir'e katılanlara özel ikramda bulunuyordu. Aralarında Sabit b. Kays b. Şemmâs'ın da bulunduğu Bedirlilerden bir grub geldiğinde, mecliste birtakım kimseler onlardan daha yakın oturmuş bulunuyorlardı. Bunlar Peygamber (sav)'ın karşısında ayakta dikildiler, kendilerine yer açılmasını beklediler, ancak onlara yer açılmadı. Bu Peygamber (sav)'a ağır gelince etrafında bulunan ve Bedir ehlinden olmayan kimselere, Bedir ehlinden olup ayakta duranlar sayısınca kişilere: "Ey filan kalk, sen ey filan kalk" demeye başladı. Bu da kaldırılanlara ağır geldi. Peygamber (sav) yüzlerindeki ifadeden hoşlanmadıklarını anladı. Münafıklar ayıplamaya koyularak: Bunlara karşı insaflı davranmadı. Halbuki onlar peygamberlerine yakın oturmayı arzu ettiklerinden o yere erken gelip oturmuşlardı, diyerek ileri geri konuştular. Bunun üzerine yüce Allah da bu âyet-i kerimeyi indirdi.

"(تَفَسَّحُوا): **Yer açın"** lafzı yer genişletin demektir.

"(وفَسَحَ فلان لأخيه في مجلسه يَفْسَح فَسْحاً): Filan kişi meclisinde kardeşine yer açtı, açar, yer açmak" denilir. "(بلد فَسِيح): Geniş bir ülke, yer" tabirleri de buradan

gelmektedir. "(لك في كذا فُسْحة): Bu hususta senin için geniş bir hareket imkânı vardır" tabiri de böyledir. (فَسَح يَفْسَح) fiili; "(منع يَمْنَع): Engelledi, engeller" fiiline (vezin bakımından) benzemektedir. "Mecliste yer açtı" demektir. "(فَسُح يَفْسُح فَساحةً): Yer geniş oldu, genişledi, genişler" demek olup bu da -vezin itibariyle-: (كَرُم يَكْرُمُ كرامةً)'e benzemektedir. "(مكان فسيح): Geniş bir mekân" ifadesi de buradan gelmektedir.

2- Başkalarına Açılacak Yerler:

es-Sülemî, Zirr b. Hubeyş ve Âsım'ı "(فِي الْمَجَالِسِ): "Toplantı yerlerinde" diye okumuşlardır.

Katade, Davud, İbn Ebi Hind ve -ondan gelen farklı rivayet olmakla birlikte- el-Hasen: "(إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَاسَحُوا): Size birbirinize yer açın denildiğinde" diye okumuşlardır. Diğerleri ise: "(تَفَسَّحُوا فِي الْمَجْلِسِ): Toplantı yerinde yer açın" diye okumuşlardır.

"Toplantı yerleri" diye çoğul okuyanlar "toplantı yerlerinde... yer açın" buyruğunun herbir kimsenin bir yerinin olduğuna işaret etmesinden dolayıdır. Bununla savaşın kastedilmesi halinde de durum böyledir. Aynı şekilde Peygamber (sav)'ın mescidinin kastedilmiş olması da mümkündür. Çoğul gelmesi ise, her oturanın oturduğu ayrı bir yerinin oluşundan dolayıdır. Yine tekil olarak "oturma yeri" ile Peygamber (sav)'ın oturduğu yerin kastedilmiş olması da mümkündür. Cins isim kabul edilerek tekil lafızla çoğul kastedilmiş olması ihtimali de vardır. Arapların: "dinar ve dirhem çoğaldı" sözlerinde olduğu gibi.

Derim ki: Âyet-i kerime hakkında sahih olan görüş, onun müslümanların hayır ve ecir kazanmak maksadı ile toplanıp biraraya geldikleri her toplantı yeri hakkında umumi olduğudur. Bu toplantı yeri ister savaş toplanma yeri, ister zikir, isterse de cuma günü için oturma yeri olsun. Şüphesiz herkesin önce geldiği yerde oturma hakkı daha önceliklidir. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim bir şeye başkasından daha önce erişecek olursa, o şeye kendisinin sahib olma hakkı daha çoktur."(1) Bununla birlikte yerini daraltıp yerinden çıkmasına sebep teşkil etmeyecek şekilde ve rahatsız olmayacak kadar da kardeşine yer genişletir.

Buhari ve Müslim'in İbn Ömer'den rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kişi bir başkasını yerinden kaldırarak sonra kendisi orada oturmasın."(2) Yine ondan gelen rivayete göre Peygamber (sav) bir kişinin yerinden kaldırılarak bir başkasının oraya oturmasını yasaklamıştır, fakat bir-

(1) *Ebû Dâvûd,* III, 177.
(2) *Müslim,* IV, 1714; *Buhârî,* V, 2313.

birinize yer açınız ve genişletiniz;[1] diye buyurmuştur.

İbn Ömer bir kimsenin yerinden kalkarak sonra da kendisinin onun yerine oturmaktan hoşlanmazdı. Buhârî'nin lafzı bu şekildedir.[2]

3- Bir Kimse Kendisi Otursun Diye Başkasını Yerinden Kaldırmamalıdır:

Bir kişi mesciddeki bir yerde oturduktan sonra, bir başkasının gelip yerine otursun diye o kimseyi yerinden kaldırması caiz değildir. Çünkü Müslim, Ebû'z-Zübeyr'den, o Cabir'den onun da Peygamberden rivayetine göre Peygamber şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimse sakın cuma gününde kardeşini yerinden kaldırıp da sonra kendisi onun yerine gidip orada oturmasın. Fakat bu kimse: Yer açın, desin."[3]

Bir yerde bir kimse oturup da başkası onun yerinde otursun diye kalkacak olursa duruma bakılır. Eğer kalkıp gittiği yer, imamın sözünü işitmek bakımından birincisi gibi ise, böyle bir davranışta bulunmak o kimse için mekruh değildir. Eğer imamdan daha uzak bir yere düşüyorsa böyle bir davranış ona mekruh olur. Çünkü bu durumda kendi payını elden kaçırmış olur.

4- Bir Kimse Diğerine, Erken Gidip Camide Kendisine Yer Tutmasını Söylerse:

Bir kimse bir diğerine camiye erkence gidip kendisine oturacak bir yer tutmasını emredecek olursa mekruh olmaz. Bu emri veren kişi geldiği takdirde o da yerinden kalkar. Çünkü rivayet edildiğine göre İbn Sîrîn cuma gününde kendisine ait bir yerde oturmak üzere kölesini gönderiyor, kölesi de onun adına orada oturuyordu. Kendisi geldi mi kölesi onun için o yeri boşaltıyordu.

Buna göre bir kimse bir yaygı yahut bir seccade gönderip de mescidin belirli bir yerinde kendisi adına serilecek olursa...[4]

5- Daha Önce Oturduğu Yere Tekrar Oturmak Üzere Geri Gelirse:

Müslim'in rivayetine göre Ebû Hureyre (r.a) Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu zikretmektedir: "Sizden herhangi bir kimse kalkıp da -Ebû Avane'nin rivayetinde: Kim meclisinden kalkıp da şeklindedir- sonra aynı yere

(1) ***Müslim***, IV, 1714; ***Dârimî***, II, 365; ***Müsned***, II, 16; 22, 102.
(2) ***Buhârî***, V, 2313
(3) ***Müslim***, IV, 1715.
(4) Bundan sonra asıl nüshada bir boşluk bulunduğuna müstensih tarafından düşürülmüş bir notta dikkat çekilmektedir.

geri dönerse o kimse orada oturmaya daha bir hak sahibidir."[1]

İlim adamlarımız dedi ki: Bu oturan kimsenin oradan kalkacağı vakte kadar oturduğu yerin özellikle kendisine ait olması gerektiğini kabul eden görüşün sahih olduğuna delil teşkil etmektedir. Çünkü böyle bir kimse daha önce kalktığı yere gelip oturmağa, öncelikle hak sahibi olduğuna göre, kalkmadan önce o yerin kendisinin olması daha bir önceliklidir ve uygundur.

Bunun, mendubluk anlamı ile böyle olduğu da söylenmiştir. Çünkü böyle bir yer oturulmadan önce de, sonra da hiçbir kimsenin mülkiyeti altında olan bir yer değildir. Ancak bu görüş tartışılır: Çünkü böyle bir yerin kimsenin mülkiyeti altında olmadığını kabul etmekle birlikte, o yerde oturmaktan maksadı sona erinceye kadar o yer o kişiye hastır, denilir. Böylelikle bu kimse oranın menfaatini mülkiyetine alır gibidir. Zira o yerde bir başkasının gelip onu oradan uzaklaştırması yasaktır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6- Başkasına Yer Açarak Genişlik Sağlayanların Mükâfatı:

"Allah da" kabirlerinizde, bir görüşe göre kalplerinizde **"size genişlik versin."** Bir diğer açıklamaya göre dünyada da, âhirette de size genişlik versin.

"Kalkın denildiğinde de kalkıverin" buyruğundaki **"kalkın"** ve **"kalkıverin"** anlamındaki lafızları Nâfi', İbn Âmir ve Âsım şın harflerini ötreli okumuşlardır, diğerleri ise kesreli okumuşlardır. Bunlar iki ayrı söyleyiştir, tıpkı: "(يَعْكِفُونَ): *Tapan...lar"* (el-A'râf, 7/138) buyruğu ile: "(يَعْرِشُونَ): *yükseltmekte oldukları"* (el-Araf, 7/137) buyruklarında olduğu gibi.

Buyruk: Namaz, cihad ve hayır işlemek için kalkınız, demektir. Müfessirlerin çoğu bunu böyle açıklamışlardır.

Mücahid ve ed-Dahhak: Namaza seslenildiğinde namaz kılmak üzere kalkınız demektir diye açıklamışlardır. Şöyle ki; bazı kimseler namaza gitmekte işi ağırdan alınca bu âyet-i kerime indi.

el-Hasen ve yine Mücahid şöyle demişlerdir: Savaşa kalkın, demektir. İbn Zeyd dedi ki: Bu Peygamber (sav)'ın evindeki bir durum içindir. Herkes son yaptığı iş Peygamber (sav) ile birlikte olmak olsun istiyordu. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: Peygamber (sav)'ın etrafından **"yer açın denildiğinde genişletin"** çünkü onun birtakım ihtiyaçları vardır. Orada beklemeyin. Katade de şöyle demiştir: Yani sizler maruf olan bir işe çağırıldığınızda o çağrıyı kabul ediniz. Sahih olan da budur. Çünkü bu genel ve kapsamlı bir açıklamadır.

(1) *Müslim*, IV, 1715; *Tirmizi*, V, 89; *Dârimi*, II, 366; *Ebû Dâvûd*, IV, 264; *İbn Mâce*, II, 1224; *Müsned*, II, 263, 283, 342, 389, 447, 483 527, 537.

"(النشز): Yükselmek" demektir: bu da: (نشز الارض): Yerin yüksekliği" tabirinden alınmıştır. "(نَشَزَ يَنْشُزُ ويَنْشِزُ): Yerinden bir parça yükseldi, yükselir" denilir. "(امرأة ناشز) Kocasına karşı yükselen (serkeşlik eden) bir kadın" demektir. Bunun aslı: (النُّشز)'den gelmekte olup, bu da "yüksekçe bir yer, tümsekçe bir yer" anlamındadır. Bu açıklamayı en-Nehhâs zikretmiştir.

7- İman ve İlmin Fazileti:

"Allah sizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilenleri dereceler ile yükseltsin." Âhiretteki mükâfat ve sevab, dünyadaki şeref ve üstünlük itibariyle **"yükseltsin"** demektir. Yüce Allah mümini mümin olmayana göre, alimi de alim olmayana göre yükseltir. İbn Mesud dedi ki: Yüce Allah bu âyet-i kerimede ilim adamlarını övmektedir. Kendilerine ilim verilenleri iman edip, ilim verilmeyen kimselerin üzerine **"dereceler ile"** yükseltecektir, demektir. Bu da emrolunduklarını yerine getirdikleri takdirde dinlerinde onları derecelerle yükseltecek anlamındadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Zenginler, yün elbise giyinen kimselerin oturdukları yerlerde kendilerini sıkıştırmasından hoşlanmıyorlardı. O bakımdan Peygamber (sav)'ın meclisine daha erken gitmekte yarışıyorlardı. Burada hitab onlaradır. Peygamber (sav) yanında oturmak isteyen fakirlerden birisinden çekindiği için elbisesini toplayan zengin bir adam görünce şöyle buyurdu: "Ey filan kişi! Sen böyle yapmakla zenginliğinin ona bulaşmasından yahut fakirliğinin sana bulaşmasından mı korktun?"(1)

Bu âyet-i kerimede Allah nezdinde yüksekliğin, ilim ve iman ile olduğunu, meclislerin ön taraflarına erkence gidip oturmakla olmadığını açıklamaktadır.

Bir diğer açıklamaya göre yüce Allah, kendilerine ilim verilenler ile Kur'ân'ı okuyanları kastetmiştir.

Yahya b. Yahya, Malik'ten şöyle dediğini rivayet eder: **"Allah sizden iman edenleri"** ashab-ı kiramı **"ve kendilerine ilim verilenleri dereceler ile yükseltsin."** Allah ilim sahibini ve hakkı isteyeni yükseltir.

Derim ki: Bu meselede ifadenin genel olması âyetin anlamı açısından daha uygundur. Yüce Allah mümin kimseyi önce imanıyla yükseltir, ikinci olarak da ilmiyle yüceltir. Sahih'(-i Buhârî)de belirtildiğine göre Ömer b. el-Hattab (r.a), Abdullah b. Abbas'ı diğer sahabilerin önüne geçiriyordu. Bu hususta ona bir şeyler söylenince diğerlerini de, İbn Abbas'ı da çağırdı. Kendilerine yüce Allah'ın: *"Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde..."* (en-Nasr, 110/1)

(1) Aynı manada benzer lafızlarla: Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, VIII, 53.

buyruğunun tefsirine dair soru sordu, onlar da sustular. İbn Abbas şöyle dedi: Bu Rasûlullah (sav)'ın ecelidir. Allah kendisine ecelini bildirdi. Ömer dedi ki: Ben de bunun hakkında senin bildiğinden başkasını bilmiyorum.[1]

Buhari'de de Abdullah b. Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Uyeyne b. Hısn b. Huzeyfe b. Bedr (Medine'ye) gelip, kardeşinin oğlu olan el-Hurr b. Kays b. Hısn'a misafir oldu. el-Hurr, Ömer (r.a)'ın kendisine yakınlaştırdığı kimselerdendi. Kurra (Kur'ân'ı bilenler) ister genç olsunlar, ister yaşlı olsunlar Ömer'in meclisinde oturanlar ve kendileriyle danıştığı kimselerdi... deyip, hadisin kalanını zikretmektedir. [2] Bu hadis daha önce el-A'râf Sûresi'nin sonlarında (7/199. âyet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Müslim'in *Sahih*'indeki rivayete göre Nâfi' b. Abdu'l-Hâris, Usfan'da Ömer (r.a) ile karşılaşmış. -Ömer onu Mekke'ye vali olarak tayin ederdi.- Ona: Sen vadideki ahalinin başına kimi tayin ettin deyince, Nafi': İbn Ebzâ'yı dedi. Ömer: İbn Ebza da kim? diye sorunca, o da: Bizim âzadlı kölelerimizden bir âzâdlı dedi. Ömer: Sen onlara bir âzâdlı köleyi mi vekil bıraktın? deyince, o şöyle dedi: Bu şahıs Allah'ın Kitabını okuyan (bilen) birisidir. O feraizi de biliyor. Ömer şöyle dedi: Gerçek şu ki Peygamberiniz (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah bu kitab sayesinde birtakım kimseleri yükseltir ve ondan dolayı da birtakım kimseleri alçaltır."[3] Bu husus daha önce kitabın baş taraflarında [4] (Kur'ân-ı Kerim'in faziletlerine dair vârid olmuş rivayetler bahsinde) geçmişti.

Yine ilmin ve ilim adamlarının faziletine dair bu kitabın birkaç yerinde açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun. Peygamber (sav)'dan da şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Alim ile abid arasında yüz derece vardır. Her iki derece arasındaki mesafe hızlı koşan, zayıf, asil atların koşusu ile yetmiş yıllık bir mesafedir."[5]

Yine Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Âlimin âbide olan üstünlüğü ondördündeki ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir."[6] Yine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde üç tür insan şefaat edecektir. Peygamberler, sonra alimler, sonra şehidler."[7]

(1) *Buhârî*, III, 1327, IV, 1563, 1611

(2) *Buhârî*, IV, 1702, VI, 2657; Beyhaki, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, VIII, 161

(3) *Müslim*, I, 559; *Dârimi*, II, 536; *İbn Mâce*, I, 79

(4) Ayrıca el-Ahzâb, 33/57. âyet 3. başlığın sonunda da geçmişti.

(5) Deylemî, *Firdevs*, III, 128; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, II, 112, 188 yer aldığı kaynaklara işaret etmekle birlikte, hadis ile ilgili herhangi bir hüküm vermemektedir; el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, III, 211'de Ebu Nuaym'ın rivayet ettiği senedi ile zayıf olduğuna işaret etmektedir; ayrıca bk. Heysemi, *Mecmâ*, I, 122

(6) *Darimi*, I, 110; *İbn Mâce*, I, 81

(7) *İbn Mâce*, II, 1443; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, II, 265

Rasûlullah (sav)'ın tanıklığı ile peygamberlik ile şehadet arasında orta bir yerde bulunan bir mevki ne kadar da büyüktür.!

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Süleyman (a.s) ilim, mal ve hükümdarlıktan birisini seçmekte muhayyer bırakıldı. O da ilmi seçince ona onunla birlikte hem mal, hem de hükümdarlık verildi.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَىْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَةً ذٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاَطْهَرُ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

12. Ey iman edenler! Peygambere gizli bir şey söyleyecek olursanız, bu gizli konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Eğer bulamazsanız; muhakkak ki Allah çok mağfiret ve rahmet edicidir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi ve Peygamberle Gizli Konuşmanın Ön Şartı:

"Ey iman edenler! Peygambere gizli bir şey söyleyecek olursanız" buyruğundaki: "(ناجيتم): Gizli bir şey söylediniz" demektir.

İbn Abbas dedi ki: Bu buyruk, müslümanların Rasûlullah (sav)'a sıkıntı verecek noktaya gelinceye kadar çokça soru sormaları sebebiyle inmiştir. Yüce Allah, Peygamberinin (sav) yükünü hafifletmek istedi. Bu buyruğu indirince insanların bir çoğu bu işten vazgeçtiler. Daha sonra yüce Allah, bundan sonraki âyet-i kerime ile onların hareket alanlarını genişletti.

el-Hasen dedi ki: Âyet-i kerimenin iniş sebebi şudur: Müslümanlardan bir topluluk Peygamber (sav) ile başbaşa bir tarafa çekiliyor ve onunla gizlice konuşuyorlardı. Müslümanlardan bir başka topluluk, onların bu gizli konuşmalarında kendileri hakkında küçültücü ifadeler kullandıklarını zannettiler. Bu iş onlara ağır gelince, yüce Allah, Peygamber (sav) ile başbaşa kalmalarını önlemek maksadıyla gizlice konuşmak için sadaka vermelerini emretti.

Zeyd b. Eslem dedi ki: Âyet-i kerime Pevgamber (sav) ile gizlice konuşan ve şöyle diyen münafıklarla yahudiler sebebiyle inmiştir: O bir kulaktır, kendisine söylenen herşeye kulak verir. Peygamber de kendisi ile gizlice konuşmaktan kimseye engel olmazdı. Bu da müslümanlara ağır geliyordu. Çünkü

şeytan onların kalbine birtakım topluluklar peygamberle savaşmak üzere bi raraya geldikleri vesvesesini telkin ediyordu. (Zeyd b. Eslem devamla) dedi ki: Bunun üzerine şanı yüce ve mübarek Allah: ***"Ey iman edenler! Birbiriniz le fısıldaştığınız zaman günah, düşmanlık ve peygambere isyan ile fısıldaşmayın"*** (Mücadele, 58/9) âyetini indirdi. Bu işten vazgeçmeyince bunun üzerine yüce Allah diğer âyet-i kerimeyi indirdi. Böylece bâtıl ehli olan kimseler, gizlice konuşmalarına son verdiler. Çünkü onlar gizlice konuşmalarından önce bir sadaka vermediler. Bu durum iman ehline ağır geldi ve gizlice konuşmaktan uzak kaldılar. Buna sebeb ise, onların çoğunun sadaka verecek gücü bulamayışları idi. Yüce Allah, bundan sonraki âyet-i kerime ile onların yükünü hafifletti.

2- Ahkâm ve Maslahat İlişkisi:

İbnu'l-Arabi dedi ki: Zeyd b. Eslem'den rivâyet edilen bu haberde, ahkamın maslahatlara göre şekillenmesinin sözkonusu olmadığına delil vardır. Çünkü yüce Allah: **"Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir"** diye buyurduğu halde, daha hayırlı ve daha temiz olmakla birlikte, bu hükmü neshetmiştir. Bu da maslahatlara riayet noktasında Mutezile'nin kanaatini çok büyük ölçüde reddetmektedir. Şu kadar var ki hadisi Zeyd'den rivayet eden oğlu Abdu'r-Rahman'dır. İlim adamları onun zayıf bir ravi olduğunu belirtmişlerdir. Ancak yüce Allah'ın: **"Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir"** buyruğun Mutezile'ye bu hususta red teşkil etmesi bakımından mütevatir bir nastır.

3- Bu Âyet-i Kerimenin Bir Sonraki Âyetle Neshedilmiş Olması:

Tirmizî'nin kaydettiği rivayete göre Ali b. Alkame el-Envari, Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan şöyle dediğini nakletmektedir: **"Ey iman edenler! Peygambere gizli bir şey söyleyecek olursanız bu gizli konuşmanızdan önce bir sadaka verin"** buyruğu nâzil olunca ben ona sordum. Peygamber (sav) da bana: "Bir dinar hakkında görüşün nedir?" dedi. Ben: Buna güç yetiremezler, dedim. O: "Peki ya yarım dinar?" deyince, yine: Güç yetiremezler dedim. Bu sefer: "Ya kaç?" deyince, ben bir arpa (ağırlığınca) dedim. Peygamber: "Sen çok küçük bir miktar söyledin" diye buyurdu. Bunun üzerine: **"Yoksa gizli konuşmanızdan önce sadakalar vermekten korktunuz mu?"** (anlamındaki bir sonraki) âyet nâzil oldu. (Ali) dedi ki: Benim sayemde Allah bu ümmetin yükünü hafifletti. Ebû İsa (et-Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, garib bir hadistir. Bu hadisi biz ancak bu yoldan biliyoruz.

Hadisteki "bir arpa" buyruğu, bir arpa ağırlığı kadar altın, demektir. (1)

(1) *Tirmizi*, V, 406; Beyhaki, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, V, 152.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu da usule dair iki güzel meseleye delâlet etmektedir. Bunlardan birincisi fiilen uygulanmasından önce ibadetin neshedilebileceği, ikincisi ise miktarlara dair -Ebû Hanife'nin görüşünün aksine- kıyas ile kanaat yürütülebileceği.

Derim ki: Zahir olan o ki, nesh sadaka verme uygulamasından sonra gerçekleşmiştir. Mücahid'den rivayet edildiğine göre bu uğurda ilk sadaka veren ve Peygamber (sav) ile gizlice konuşan kişi, Ali b. Ebi Talib (r.a)'dır. Rivayet olunduğuna göre o bir yüzüğü sadaka olarak vermiştir.

el-Kuşeyrî ve başkalarının naklettiklerine göre Ali b. Ebi Talib şöyle demiştir: Allah'ın Kitabında gereğince benden önce kimsenin amel etmediği ve benden sonra da kimsenin amel etmeyeceği bir âyet-i kerime vardır. O âyet: **"Ey iman edenler! Peygambere gizli bir şey söyleyecek olursanız, bu gizli konuşmanızdan önce bir sadaka verin"** âyetidir. Bir dinarım vardı, onu sattım (bozdurdum). Rasûlullah (sav) ile gizlice bir şey konuşacak olursam, bir dirhem sadaka veriyordum. Bitinceye kadar bu böylece sürüp gitti. Sonra bu âyet, bir sonraki âyet olan: **"Yoksa gizli konuşmanızdan önce sadakalar vermekten korktunuz mu?"** buyruğu ile nesholundu. İbn Abbas da böyle demiştir: Allah bu âyeti bir sonraki âyet ile neshetmiştir.

İbn Ömer de dedi ki: Ali (r.a)'ın üç hususiyeti vardı. Onlardan bir tanesi olsaydı, benim için kırmızı tüylü develere sahib olmaktan daha sevimli idi: Fatıma ile evlenmiş olması, Hayber gününde ona sancağın verilmesi ve gizli konuşma âyeti.

"Bu sizin için" sadaka vermemekten **"daha hayırlıdır ve"** masiyetlerden kalbleriniz için **"daha temizdir. Eğer"** fakirleri kastediyor **"bulamazsanız, muhakkak ki Allah çok mağfiret ve rahmet edicidir."**

ءَاَشْفَقْتُمْ اَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَىْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَاتٍ ؕ فَاِذْ لَمْ تَفْعَلُوا
وَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ ؕ
وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٣﴾

13. Yoksa gizli konuşmanızdan önce sadakalar vermekten korktunuz mu? Madem ki yapmadınız -ki Allah tevbenizi kabul etmiş bulunuyor- o halde namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Rasûlüne itaat edin. Allah her yaptığınızdan haberdardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Bu Âyet, Bir Önceki Âyeti Ne Kadar Bir Süre Zarfında Neshetmiştir:

Yüce Allah'ın: **"Yoksa... korktunuz mu"** buyruğu takrir (söyletmek) anlamında bir istifhamdır. İbn Abbas dedi ki: Sadaka vermekten yana cimrilik mi ettiniz diye açıklamıştır. Korkutunuz mu diye de açıklanmıştır. Çünkü: "(الإشفاق): Hoşlanılmayan şeyden korkmak" demektir. Siz sadaka vermek hususunda korkuya kapıldınız, cimrilik ettiniz ve bu size ağır geldi, demektir.

"Gizli konuşmanızdan önce sadakalar vermekten..." buyruğu hakkında da Mukatil b. Hayyan dedi ki: Bu husus on gece (gün) devam etti, sonra nesholdu. el-Kelbî dedi ki: Bu sadece bir gece (gün) sürdü. İbn Abbas da şöyle dedi: Bu ancak bir günün kısacık bir anı böylece kaldı, sonunda neshedildi. Katade de böyle demiştir.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

2- İbadet Emri İle Amel Etmeden Önce Neshedilmesi:

"Madem ki yapmadınız -ki Allah tevbenizi kabul etmiş bulunuyor.-" Yani Allah bu hükmü neshetmiş bulunuyor. Bu da sadaka olarak verecek bir şeyler bulan kimselere bir hitabtır. **"O halde namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin."** Buna göre zekâtın farziyeti bu sadakayı neshetmiştir. Bu da fiilen uygulamadan önce nesh olabileceğine delildir. Ali (r.a)'dan gelen rivayet ise zayıftır. Çünkü yüce Allah: **"Madem ki yapmadınız"** diye buyurmaktadır. Bu herhangi bir kimsenin, herhangi bir şeyi tasadduk etmediğine delildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Allah'a" farz kıldığı hususlarda **"ve Rasûlüne"** sünnetlerinde **"itaat edin. Allah her yaptığınızdan haberdardır."**

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ۖ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا
مِنْهُمْ ۙ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا
شَدِيدًا ۖ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا
عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٦﴾

14. Allah'ın kendilerine gazab ettiği bir kavmi veli (dost) **edinen kimseleri görmedin mi? Bunlar sizden de değildir, onlardan da değildir. Üstelik bildikleri halde yalan yere yemin de ederler.**
15. Allah, onlara çok şiddetli bir azab hazırlamıştır. Çünkü yapageldikleri işler çok kötüdür.
16. Onlar yeminlerini kalkan edindiler de Allah yolundan alıkoydular. Bu nedenle onlar için horlayıcı bir azab vardır.

"Allah'ın kendilerine gazab ettiği bir kavmi veli edinen kimseleri görmedin mi?" buyruğu hakkında Katade: Bunlar yahudileri veli (dost) edinen münafıklardır demiştir. **"Bunlar sizden de değildir."** Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: Münafıklar yahudilerden de değildir, müslümanlardan da değildir. Aksine onlar her ikisi arasında gider gelirler. Münafıklar müslümanlara dair haberleri yahudilere taşırlardı.

es-Süddî ve Mukatil şöyle demiştir: Âyet-i kerime münafık olan Abdullah b. Ubeyy ile Abdullah b. Nebtel hakkında inmiştir. Bunlardan birisi Peygamber (sav) ile oturuyor, sonra da onun sözlerini yahudilere taşıyordu. Peygamber (sav)'ın odalarından birisinde bulunduğu bir sırada şöyle buyurdu: "Şu anda sizin yanınıza kalbi bir zorbanın kalbi gibi olan ve şeytanın iki gözüyle bakan bir adam girecektir." Bu sırada Abdullah b. Nebtel girdi. -Abdullah mor, esmer, kısa boylu ve hafif sakallı birisi idi.- Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Sen ve arkadaşların niye bana ağır sözler söylüyorsunuz?" Abdullah böyle bir şey yapmadığına dair Allah adına yemin etti. Peygamber (sav) ona: "Yaptın" dedi. Bunun üzerine Abdullah gidip, arkadaşlarını getirdi. Onlar da Peygamber efendimize dil uzatmadıklarını söylediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi. Bu anlamdaki bir açıklamayı İbn Abbas da yapmıştır.

İkrime, İbn Abbas'tan rivayetle dedi ki: Peygamber (sav) bir ağaç gölgesinde oturuyordu. Gölge nerdeyse onun üzerinden ayrılacakken şöyle buyurdu: "Şu anda sizin yanınıza teni morumsu ve size şeytan bakışı ile bakan birisi gelecektir." Biz bu halde iken ansızın teni mora çalan bir adam geldi. Peygamber (sav) onu çağırdı ve: "Sen ve arkadaşların ne diye bana ağır sözler söylüyorsunuz" dedi. O: Bırak ta onları da getireyim, dedi. Gidip arkadaşlarını getirdi, hep birlikte böyle bir şey olmadığına dair yemin ettiler. Yüce Allah da: *"Allah onların hepsini dirilteceği günde... en büyük zarara uğrayanların ta kendileridir"* (el-Mücadele, 58/18-19) buyruklarını indirdi. Yahudiler Kur'ân-ı Kerim'de; **"Allah'ın kendilerine gazab etmiş olması"** ile sözkonusu edilmişlerdir.

"Allah onlara" bu münafıklara cehennemde **"çok şiddetli bir azab"** ki o da cehennemin en aşağı tabakasını **"hazırlamıştır. Çünkü yapageldikleri iş-**

ler çok kötüdür." Yani onların amelleri çok kötüdür.

"Onlar yeminlerini kalkan edindiler." Yani yeminlerini kalkan yaparak öldürülmekten korunmaya çalışıyorlar.

el-Hasen ve Ebû'l-Âliye burada ve el-Münafikûn Sûresi'nde (el-Münafikûn, 63/2. âyet-i kerimesinde) hemzeyi kesreli olarak: "(إِيمَانَهُمْ): İmanlarını" diye okumuşlardır. Yani onlar iman ettiklerini sözle söylemeyi kalkan edindiler. Öldürülmek korkusuyla dilleriyle iman ettiklerini söylediler, fakat kalpleri kâfirdir. **"Bu nedenle onlar için"** dünyada öldürülmek, âhirette cehennem ateşi ile **"horlayıcı bir azab vardır."**

(الصدّ): Alıkoymak" demektir. **"Allah yolundan"** İslamdan demektir. Horlayıcı azabları, açığa vurdukları münafıklıkları sebebiyle küfürlerinden ötürü öldürülecekleri şeklinde açıklanmıştır. Uydurma haberleri yaymak ve böylelikle müslümanları cihaddan alıkoymak ve onları korkutmak suretiyle (Allah'ın yolundan alıkoymaya çalışıyorlar) diye açıklanmıştır.

لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَآ اَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا ۟ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ
النَّارِ ۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا
يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ عَلٰى شَيْءٍ ۟ اَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ
﴿١٨﴾ اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَاَنْسٰيهُمْ ذِكْرَ اللّٰهِ ۟ اُولٰٓئِكَ حِزْبُ
الشَّيْطَانِ ۟ اَلَآ اِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٩﴾

17. Malları da, evlâtları da Allah(ın azabın)**a karşı kendilerine hiçbir şekilde asla fayda sağlayamaz. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebediyyen kalıcıdırlar.**

18. Allah, onların hepsini dirilteceği günde size yemin ettikleri gibi, O'na da yemin edecekler ve kendilerinin gerçekten bir şey üzere olduklarını sanacaklar. Haberiniz olsun gerçekten onlar, yalancıların ta kendileridir.

19. Şeytan onlara galib ve üstün geldi de onlara Allah'ı dahi hatırlamayı unutturdu. İşte bunlar şeytanın taraftarlarıdır. Haberiniz olsun, muhakkak ki şeytanın taraftarları en büyük zarara uğrayanların ta kendileridir.

"Malları da, evlatları da Allah'a" Allah'ın azabına **"karşı kendilerine hiçbir şekilde asla fayda sağlayamaz."**

Mukatil dedi ki: Münafıklar: Muhammed kıyamet gününde kendisine yardım olunacağını ileri sürmektedir. Durum böyleyse bedbaht olduk demektir. Allah'a andolsun ki kıyamet gününde bize -eğer kıyamet diye bir şey olacaksa- bizim gibi olanlar, çocuklarımız ve mallarımız yardımcı olacaktır. Bunun üzerine **"Allah onların..."** âyeti nâzil oldu. Yani Allah'ın onları diriltecegi günde onlar için horlayıcı bir azab olacaktır.

"Size" bugün **"yemin ettikleri gibi O'na da yemin edecekler."** Bu da hayret edilecek bir husustur. Yarın onların yemin ile mugalata yapacaklarını göstermektedir. Halbuki oradaki bilgi kesin ve tereddütsüz bilgi haline gelmiş olacaktır. İbn Abbas dedi ki: Burada sözü edilen onların: *"Rabbimiz olan Allah hakkı için biz müşriklerden olmadık."* (el-En'âm, 6/23) diye söyleyecekleri sözleridir.

"Ve kendilerinin" inkâr etmek ve yemin etmek ile **"gerçekten bir şey üzere olduklarını sanacaklar."** İbn Zeyd dedi ki: Bunların âhirette kendilerine faydalı olacağını sanacaklar.

Şöyle de açıklanmıştır: Dünyada **"kendilerinin gerçekten bir şey üzere olduklarını sanacaklar."** Çünkü âhirette kesinlikle hakkı bilmiş olacaklar. Ancak birinci görüş daha kuvvetlidir.

İbn Abbas'tan rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Bir münadi kıyamet gününde şöyle seslenecek: Allah'ın düşmanları nerede? Bunun üzerine kaderiye yüzleri kararmış, gözleri göğermiş olarak, ağızları yana yatmış, salyaları akarak kalkacaklar ve şöyle diyecekler: Allah'a yemin olsun ki senden başka ne güneşe, ne aya, ne bir puta, ne de bir heykele taptık, ne de senden başka bir ilah edindik." İbn Abbas dedi ki: Allah'a yemin olsun doğru söyleyecekler. Şirk onlara bilmedikleri bir cihetten gelmektedir. Sonra da: **"Ve kendilerinin gerçekten bir şey üzere olduklarını sanacaklar. Haberiniz olsun gerçekten onlar yalancıların ta kendileridir"** âyetini okudu. Allah'a yemin ederim ki, bunlar kaderiyedir, diye üç defa söyledi. (1)

"Şeytan onlara galib ve üstün geldi." Dünyada onlara yaptığı vesveseleriyle üstünlük sağladı, onlara karşı güç kazandı, diye açıklanmıştır. el-Mufaddal: Onları kuşatmıştır, diye açıklamıştır. Dördüncü bir anlama gelme ihtimali de vardır: Onları bir araya getirdi ve birbirlerine kattı demektir. "(أحوذ الشيء): Bir şeyi topladı ve bir kısmını diğerine kattı" denilir. Onları biraraya getirdiği takdirde dahi onları yenik düşürmüş, onlara karşı güçlenmiş ve onları kuşatmış olur.

(1) Ebu Nuaym, *Hilye*, V, 83 (muhtasar olarak)

"Allah'ı dahi" yani O'na itaat gereğince amelde bulunmak demek olan emirlerini **"hatırlamayı unutturdu."** Masiyetini yasaklayan buyrukları... diye de açıklanmıştır. Unutmak: Gaflet anlamına kullanıldığı gibi, terketmek anlamında da kullanılır. Burada her iki anlam da ihtimal dahilindedir.

"İşte bunlar şeytanın taraftarlarıdır." Onun kesimi, onun kabilesidir.

"Haberiniz olsun, muhakkak ki şeytanın taraftarları" yaptıkları alışverişlerinde **"en büyük zarara uğrayanların ta kendileridir."** Çünkü onlar cenneti karşılığında cehennemi, hidayet karşılığında sapıklığı almış kimselerdir.

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ ﴿٢٠﴾ كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي ۚ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢١﴾

20. Allah ve Rasûlü ile sınır mücadelesi yapanlar, işte onlar şüphe yok ki en zelil olanların arasındadırlar.

21. Allah: "Andolsun ki Ben ve peygamberlerim mutlaka galib geleceğim" diye yazmıştır. Muhakkak ki Allah yegane güç sahibidir, emrine karşı konulamayandır.

"Allah ve Rasûlü ile sınır mücadelesi yapanlar" Bu anlamdaki buyruk, sûrenin baş tarafında geçmiş bulunmaktadır.

"İşte onlar şüphe yok ki en zelil olanların arasındadırlar." Zeliller arasında olup, onlardan daha zelil yoktur.

"Allah: Andolsun ki... diye yazmıştır." Yani Allah bunu hükme bağlamıştır. Levh-i Mahfuzda bunu yazmıştır, diye de açıklanmıştır, bu da Katade'den nakledilmiştir.

el-Ferrâ: Yazdı, dedi anlamındadır, demiştir.

"Ben" buyruğu tekiddir **"ve peygamberlerim"** aralarından kendilerine savaşmak emri verilenler savaş ile galib gelecektir. Delil ile tartışmaları emrolunmuş olanlar da ortaya koydukları delil ile galib geleceklerdir.

Mukatil dedi ki: Müminler dedi ki: Eğer Allah bize Mekke, Taif, Hayber ve bunların etraflarında bulunan beldeleri fethetme imkânını verecek olursa, yüce Allah'ın bizleri Farslara ve Rumlara karşı galib getireceğini de ümit ederiz. Bunun üzerine Abdullah b. Ubeyy b. Selûl dedi ki: Siz Rumların ve Farsların yenik düşürdüğünüz kasabalar gibi olduğunu mu zannediyorsunuz?

Allah'a yemin ederim ki, onlar sizin zannettiğinizden daha kalabalık sayıdırlar ve daha çetin bir güce sahibtirler. Bunun üzerine; **"Andolsun ki Ben ve peygamberlerim mutlaka galib geleceğim"** buyruğu nâzil oldu. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Andolsun ki gönderilmiş kullarımıza önceden şu sözümüz verilmiştir: Muhakkak onlar, elbette onlar zafere erdirilenlerdir. Muhakkak Bizim ordumuz, elbette onlar galib olanlardır."* (es-Saffat, 37/171-173)

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا اٰبَاءَهُمْ اَوْ اَبْنَاءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَشِيرَتَهُمْ ؕ
اُولٰٓئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْاِيمَانَ وَاَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ ؕ وَيُدْخِلُهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ؕ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ
وَرَضُوا عَنْهُ ؕ اُولٰٓئِكَ حِزْبُ اللّٰهِ ؕ اَلَآ اِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

22. Allah'a ve âhiret gününe inanan hiçbir kavmin, Allah ve Rasûlü ile sınır mücadelesi yapanlara sevgi beslediklerini göremezsin. İsterse bunlar babaları, yahut oğulları, yahut kardeşleri, yahut soydaşları olsa bile. İşte bunlar, kalplerine imanı yazmış olduğu ve kendilerini katından bir ruh ile desteklemiş olduğu kimselerdir. Hem de onları orada ebediyyen kalıcılar olmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. Allah da onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan hoşnut olmuşlardır. İşte bunlar Allah'ın hizbidir. Haberiniz olsun, muhakkak ki Allah'ın hizbi, umduklarına kavuşanların ta kendileridir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

"Allah'a ve âhiret gününe inanan hiçbir kavmin, Allah ve Rasûlü ile sınır mücadelesi yapanlara" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden (et-Tevbe, 9/63. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. **"Sevgi beslediklerini"** onları sevip, onları veli ve dost edindiklerini **"göremezsin."**

"İsterse bunlar babaları... olsalar bile" buyruğu hakkında es Süddî demiştir ki: Bu Abdullah b. Ubeyy'in oğlu Abdullah hakkında inmiştir. Bir gün Peygamber (sav)'ın yanında oturdu. Peygamber bir su içti, ona: Allah aşkına ey Allah'ın Rasûlü şu içtiğin sudan bir miktar arttır, onu gidip babama içireyim. Belki onunla Allah kalbini temizler. Bunun üzerine Peygamber ona biraz arttırdı. Abdullah da bu artanı babasına götürdü. Babası kendisine: Bu da ne diye sorunca, oğlu: Peygamber (sav)'ın içtiği sudan bir artıktır. Sen içesin diye bunu sana getirdim, belki bununla Allah senin kalbini arındırır, dedi. Babası ona: Bunun yerine niye bana annenin sidiğini getirmedin? O bundan daha temizdir, dedi. Oğlu bu işe kızdı ve Peygamber (sav)'a gelerek: Ey Allah'ın Rasûlü dedi, babamı öldürmeye bana izin vermez misin? Peygamber (sav): "Hayır, ona yumuşak davran ve ona iyilik yap" dedi.

İbn Cüreyc dedi ki: Bana anlatıldığına göre Ebû Kuhafe, Peygamber (sav)'a dil uzattı. Oğlu Ebû Bekir ona öyle bir tokat indirdi ki bunun sebebiyle yüzü üzere yıkıldı. Sonra Peygamber (sav)'a gelip, durumu ona aktardı. Peygamber: "Böyle bir şey yaptın mı? dedi. Bir daha bunu yapma." Ebû Bekir dedi ki: Seni hak ile peygamber gönderen adına yemin ederim ki, eğer kılıcım bana yakın olsaydı, onu öldürecektim.

İbn Mesud dedi ki: Âyet Ebû Ubeyde b. el-Cerrah hakkında inmiştir. Babası Abdullah b. el-Cerrah'ı Uhud günü öldürdü. Bedir günü öldürdüğü de söylenmiştir. el-Cerrah, Ebû Ubeyde'nin üzerine gidiyor, Ebû Ubeyde ondan kaçıyordu. Üzerine çokça gelmeye başlayınca, Ebû Ubeyde de onu öldürdü. Babasını öldürünce, yüce Allah da: **"Allah'a ve ahiret gününe inanan hiçbir kavmin..."** âyetini indirdi.

el-Vâkidî dedi ki: Şamlılar böyle diyorlar. Ancak, ben el-Haris b. Fihroğullarından birtakım kimselere sordum da onlar: Ebû Ubeyde'nin babası İslamdan önce ölmüştü, dediler.

"Yahut oğulları" buyruğu ile kastedilen Ebû Bekir'dir. Oğlu Abdullah'ı Bedir günü teke tek çarpışmaya çağırmıştı. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştu: "Ey Ebû Bekir, bırak da seninle birliktelikten istifade edelim. Senin benim için gören gözüm, işiten kulağım konumunda olduğunu bilmez misin?"

"Yahut kardeşleri" buyruğu ile Mus'ab b. Umeyr kastedilmektedir. O Bedir günü kardeşi Ubeyd b. Umeyr'i öldürmüştü.

"Yahut soydaşları" buyruğu ile de Ömer b. el-Hattab kastedilmektedir. O da dayısı el-Âs b. Hişam b. el-Muğire'yi Bedir günü öldürmüştü. Ali ve Hamza ise Bedir gününde Utbe, Şeybe ve el-Velid'i öldürdüler.

Bir başka görüşe göre âyet-i kerime Hâtıb b. Ebi Beltea'nın Mekke'nin fet-

hedildiği yılda Peygamber (sav)'ın askerleriyle Mekkeliler üzerine yürüyeceğini yazdığı bir mektupta bildirmesi üzerine inmiştir. Nitekim ileride yüce Allah'ın izniyle buna dair açıklamalar el-Mümtehine Sûresi'nde gelecektir.

Bu buyruğuyla yüce Allah imanın -akraba olsalar dahi- kâfirlerin veli edinilmesi ile bozulacağını açıklamaktadır.

2- Âyet Zalim Yöneticilere ve Sapık İnançlılara Düşmanlık Etmeye Delildir:

Malik -yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun- bu âyet-i kerimeden Kaderiyeye düşmanlık edilmesi ve onlarla oturup kalkmanın terkedilmesine delil çıkarmıştır.

Eşheb, Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kaderiye ile oturup kalkma ve Allah için onlara düşmanlık et! Çünkü yüce Allah: **"Allah'a ve âhiret gününe inanan hiçbir kavmin Allah ve Rasûlü ile sınır mücadelesi yapanlara sevgi beslediklerini göremezsin"** diye buyurmaktadır.

Derim ki: Bütün zulüm ehli ve haddi aşıp başkalarına haksızlık yapanlar da Kaderiye hükmündedirler.

es-Sevrî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Öncekiler bu âyet-i kerimenin sultanlar ile arkadaşlık yapan kimseler hakkında indiği görüşünde idiler. Abdu'l-Aziz b. Ebi Davud'dan rivayet edildiğine göre o tavaf esnasında Mansur ile karşılaşmış. Onu tanıyınca, ondan kaçmış ve bu âyeti okumuş.

Peygamber (sav)'dan rivayete göre o şöyle dua edermiş: "Allah'ım, hiçbir günahkarın bende karşılığı verilmesi gereken bir iyiliğinin bulunmasına izin verme. Çünkü Ben Senin bana vahyettiklerin arasında **"Allah'a ve ahiret gününe inanan hiçbir kavmin... işte bunlar kalplerine imanı yazmış olduğu ve kendilerini katından bir ruh ile desteklemiş olduğu kimselerdir"** buyruğunu indirdiğini görüyorum."

Yani yüce Allah onların kalplerinde tasdiki yaratmıştır. Bunlar ise Allah ile sınır mücadelesi yapanlara karşı herhangi bir sevgi beslemeyen kimselerdir.

"Yazdı" tesbit etti anlamındadır diye açıklanmıştır. Bu açıklamayı er-Rabî b. Enes yapmıştır. Yaratmıştır diye de açıklanmıştır. Yüce Allah'ın: *"Artık bizi şahidlerle beraber yaz"* (Al-i İmran, 3/53) buyruğuna benzemektedir ki, bizi onlarla birlikte kıl demektir. Yine yüce Allah'ın: *"Onu sakınanlara... yazacağım"* (el-A'raf, 7/156) (buyruğu kılacağım demektir.)

"Yazdı" buyruğunun topladı anlamında olduğu da söylenmiştir. (Askeri birlik anlamına gelen): "el-Ketîbe" de buradan gelmektedir. Yani bunlar

onlardan kimilerine iman ediyoruz. Kimilerini inkar ediyoruz, diyenlerden değillerdi.

"(كَتَبَ): **Yazdı"** buyruğu genel olarak kef harfi üstün olarak okunmuştur. "(الإيمان): **İmanı"** buyruğundaki nun harfi de nasb ile okunmuştur. Yani yüce Allah imanı yazmıştır. Daha uygun olanı da budur. Çünkü yüce Allah (daha sonra): **"Ve kendilerini katından bir ruh ile desteklemiş"** diye buyurmaktadır.

Ebû'l-Âliye, Zirr b. Hubeyş ve Âsım'dan rivayetle el-Mufaddal ise meçhul bir fiil olarak: "(كُتِبَ): Yazılmış" diye "(الإيمَانُ): İman" lafzını da "nun" harfi ref' ile okumuşlardır. (İman... yazılmıştır demek olur.)

Zirr b. Hubeyş **"soydaşları"** anlamındaki buyruğu: (وَعَشِيرَاتِهِمْ) şeklinde (aşiret lafzını) çoğul yaparak "elif" ile ve "te" harfi de kesreli olarak okumuştur. Bu kıraati el-A'meş, Ebû Bekir'den, o da Âsım'dan diye de rivayet etmiştir.

"Kalblerine... yazmış olduğu" kalpleri üzerine diye de açıklanmıştır. Yüce Allah'ın: *"Hurma dallarında"* (Ta-Ha, 20/71) buyruğunda (üzerinde anlamında) olduğu gibi.

Özellikle kalpleri söz konusu etmesi, imanın yerinin orası olduğundandır.

"Kendilerini... desteklemiş olduğu" kendi katından bir ruh ile güçlendirip onlara yardım ettiği demektir. el-Hasen: Kendinden bir yardım vermiş olduğu... diye açıklamıştır. er-Rabî' b. Enes de: Kur'ân ve delilleriyle... diye açıklamıştır. İbn Cüreyc: Bir nur, iman, delil ve hidayet ile, diye açıklamıştır. Allah'tan bir rahmet diye açıklandığı gibi, kimi ilim adamı: Onları Cebrail (a.s) ile desteklemiştir, diye de açıklamıştır.

"Hem de onları orada ebediyyen kalıcılar olmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. Allah da onlardan razı olmuştur" amellerini kabul etmiştir **"onlar da O'ndan hoşnud olmuşlardır."** Kendilerine verdiği nimetlerle sevineceklerdir.

"İşte bunlar, Allah'ın hizbidir. Haberiniz olsun muhakkak ki Allah'ın hizbi umduklarına kavuşanların ta kendileridir." Said b. Ebi Said el-Cürcânî hocalarından birisinden şöyle dediğini nakletmektedir: Davud (a.s) dedi ki: Ey ilahım! Senin hizbin ve senin arşının etrafında bulunanlar kimlerdir? Yüce Allah ona şunu vahyetti: "Ey Davud! Gözlerini haramdan sakınanlar, kalpleri tertemiz olanlar, elleri (zulümden yana) esenlikte olanlardır. İşte onlar Benim hizbimdir ve Benim Arşımın etrafında bulunanlardır."

Yüce Allah'a hamdolsun; el-Mücâdele Sûresi burada sona ermektedir.

Haşr Sûresi

1-24. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Medine'de indiği ittifakla kabul edilmiştir. Yirmidört âyettir.

İbn Abbas'ın rivayetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Haşr Sûresi'ni okuyan kimseye cennetteki, cehennemdeki herşey, Arş, Kürsî, gökler, yer, haşerat, rüzgar, bulut, kuş, hayvanlar, ağaçlar, dağlar, güneş, ay ve melekler mutlaka dua eder, onun için Allah'tan mağfiret dilerler. Eğer bu sûreyi okuduğu gün ya da gece ölürse, şehit olarak ölür." Bu hadisi es-Sa'lebi rivayet etmiştir.

es-Saâlibî'nin Yezid er-Rukaşî'den, onun Enes'ten rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim Haşr Sûresi'nin sonunda yer alan: ***"Şâyet Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirse idik..."*** buyruğundan itibaren (sûrenin) sonuna kadar okur da o gece ölürse şehit olarak ölür."

Tirmizî de Ma'kil b. Yesâr'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim sabahı ettiğinde üç defa "eûzu billahi's-semi'il alîmi mine'ş-şeytani'r-racim (kovulmuş şeytandan herşeyi işiten ve bilen Allah'a sığınırım)" deyip de Haşr Sûresi'nin sonundan üç âyet-i kerime okuyacak olursa, Allah ona akşamı edinceye kadar dua edecek yetmişbin melek gönderir. Şâyet o gün ölürse şehid olarak ölür. Her kim bunu akşamleyin okuyacak olursa, onun için de aynı şey sözkonusudur." (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, garib bir hadistir.[1]

(1) *Tirmizî,* V, 182, ancak sonunda: "Garib bir hadis olup bunu ancak bu yolla biliyoruz" kaydıyla; *Müsned,* V, 26

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾

1. Göklerde ve yerde olanlar Allah'ı tesbih eder. O, Azizdir, Hakimdir.

Bu buyruğa dair açıklamalar daha önceden (el-Hadîd, 57/1. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ ۚ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللّٰهِ فَأَتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ ﴿٢﴾

2. O, kitab ehlinden kâfir olanları ilk sürgünde yurtlarından, yerlerinden çıkarandır. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da hisarlarının kendilerini Allah'a karşı gerçekten koruyacağını sanmışlardı. Fakat Allah onlara hesaba katmadıkları taraftan geldi ve kalplerine korku saldı. Evlerini hem kendi elleriyle, hem mü'minlerin elleriyle tahrib ediyorlardı. Ey basiret sahipleri, artık ibret alın.

"O kitab ehlinden kâfir olanları ilk sürgünde yurtlarından, yerlerinden çıkarandır" buyruğuna dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Sûrenin Adı ve Yurtlarından Sürülenler:

"O, kitab ehlinden kâfir olanları... yurtlarından, yerlerinden çıkarandır" buyruğu ile ilgili olarak Said b. Cübeyr dedi ki: Ben İbn Abbas'a: (Bu sûrenin adı) el-Haşr Sûresi mi dedim, o: en-Nadîr Sûresi de, dedi. Nadîrliler, Harun (a.s) soyundan gelen bir yahudi koludur. Bunlar İsrailoğulları fitnelere düştüklerinde Muhammed (sav)'ın gelişini beklemek üzere gelip Medine'ye yerleştiler. Yüce Allah'ın açıkladığı işler onların başından geçen işlerdendir.

2- İlk Sürgün ve Mahşer:

"İlk sürgün" buyruğundaki **"el-haşr"** toplamak demektir. Bunun dört çeşidi sözkonusudur. İki toplanma dünyada, iki toplanma da ahirette olacaktır. Dünyadaki toplanma (haşr) yüce Allah'ın: **"O kitab ehlinden kâfir olanları ilk sürgünde (evvelu'l-haşr) yurtlarından, yerlerinden çıkarandır"** buyruğunda sözkonusu edilmektedir.

ez-Zührî dedi ki: Bunlar daha önce sürgün musibetiyle karşılaşmamış bir koldan idiler. Yüce Allah onların üzerine sürgün edilmeyi takdir buyurmuştu. Eğer bu olmasaydı, mutlaka onları dünyada azaplandıracaktı. Dünya hayatında onların ilk haşrolundukları toplanma yeri Şam olmuştu.

İbn Abbas ve İkrime dediler ki: Mahşer'in Şam'da olacağından yana şüphe eden kimse, bu âyeti okusun. Ayrıca Peygamber (sav) kendilerine: "Çıkınız" deyince onlar: Nereye diye sormuşlar, Peygamber (sav) da: "Mahşer yurduna" diye buyurmuştu.

Katade dedi ki: İşte mahşerin ilki budur. İbn Abbas: Onlar kitab ehlinden ilk haşredilen (sürülen) ve yurtlarından çıkarılan kimselerdir demiştir.

Denildiğine göre onlar Hayber'e sürüldüler. Buna göre yüce Allah'ın: **"İlk sürgünde"** buyruğu kalelerinden, hisarlarından Hayber'e sürülmeleridir. İkincisi ise Ömer (r.a)'ın kendilerini Hayber'den Necid ve Ezriât'e sürmesidir. Teymâ ve Eriha'ya sürülmeleri diye de açıklanmıştır. Buna sebeb, onların kâfir olmaları ve ahidlerini bozmalarıdır.

İkinci haşr ise kıyamete yakın bir zamandaki toplanmalarıdır. Katade dedi ki: İnsanları doğudan batıya doğru toplayacak bir ateş gelecektir. Onların geceyi geçirdikleri yerde o da duraklayacak, öğlen istirahatine çekilecekleri vakit onlarla birlikte orada kalacak[1] ve geriye kalanlarını yiyecektir.

Bu husus *Sahih*'de de sabit olmuş ve biz bunu *et-Tezkire* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

(1) Bk. *Müslim*, IV, 2195; *İbn Mâce*, II, 1347; *Müsned*, IV, 7

Buna yakın bir rivayeti İbn Vehb, Malik'ten zikretmektedir. İbn Vehb de di ki: Ben Malik'e: Bu (haşr ve toplanma) onların yurtlarından sürülmeleri midir? diye sordum. Bana şöyle dedi: Haşr, kıyamet gününde olacaktır ve yahudiler toplanacaktır. (Malik devamla) dedi ki: Yahudilere yanlarında bulunan mal hakkında soru sorulup onlar bunu gizlediklerinde Rasûlullah (sav) Hayber'e sürmüş ve böylelikle onlarla savaşmayı helal görmüştü.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Haşrın başı, ortası ve sonu vardır. Başı Nadiroğullarının sürülmesidir, ortası Hayberlilerin sürülmesi, sonuncusu ise kıyamet günündeki haşirdir.

el-Hasen'den: Burada sözü edilenler Kurayzaoğullarıdır, dediği rivayet edilmiş ise de geri kalan müfessirler: Kurayza oğulları hiçbir şekilde haşrolunmadı (sürgüne gönderilmedi), onlar öldürüldüler, demişlerdir. Bu açıklamayı da es-Sa'lebî nakletmiştir.

3- Kâfirlerle Yurtlarından Sürülmeleri Şartıyla Barış Yapılabilir mi?

el-Kiya et-Taberî dedi ki: Harb ehli ile herhangi bir şey istemeksizin yurtlarından sürülmeleri şartıyla barış yapmak şu an için caiz değildir. Bu İslamın ilk dönemlerinde caizdi, sonradan nesh olundu. Şimdi ise; onlarla savaşmak yahut kadın ve çocuklarının esir alınması ya da onlara cizye koymak şartlarından birisinden başkası kabul edilemez.

* * *

"Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız" buyruğu ile şunu kastetmektedir: Müslümanlar yahudilerin halini, onların kendilerini koruyabilecek durumda oluşlarını, güçlerini, söz birliklerini gözlerinde büyütmeleri dolayısıyla böyle bir şeyi sanmıyorlardı.

"Onlar da hisarlarının kendilerini Allah'a karşı" Allah'tan gelecek emre karşı **"gerçekten koruyacağını sanmışlardı."**

Denildiğine göre bu hisarların adı el-Vatih, en-Netât, es-Sülâlim ve el-Ketibe idi. Nadiroğulları çokça silahı bulunan ve zaptedilmesi güç kaleleri olan kimselerdi. Fakat bunların hiçbirisi onları Allah'ın emrine karşı koruyamadı.

"Fakat Allah" ın emri ve azabı **"onlara hesaba katmadıkları"** hiç de beklemedikleri **"taraftan geldi."** Bilmedikleri taraftan geldi, diye de açıklanmıştır.

"Hesaba katmadıkları taraftan geldi" buyruğu; Ka'b b. el-Eşref'in öldürülmesini ummuyorlardı, diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı İbn Cüreyc, es-

Süddî ve Ebu Salih yapmıştır.

"Ve kalplerine" liderleri Ka'b b. el-Eşref'in öldürülmesiyle **"korku saldı."** Ka'b'ı öldürenler Muhammed b. Mesleme, Ka'b'ın süt kardeşi olan Ebu Nâ ile Silkân b. Selâme b. Vakş, Abbad b. Bişr b. Vakş, el-Haris b. Evs b. Muâz ile Ebu Abs b. Cebr idi. Ka'b'ın öldürülüş haberi sîret'te meşhurdur. *Sahih*'de belirtildiğine göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Bir aylık mesafeden bana (düşmanımın kalbine) korku salınmak ile yardım olundu."(1) Medine ile Nadiroğullarının bulundukları mahalle arasındaki mesafe bir mil olduğuna göre, nasıl ona yardım olunmazdı? Bu Muhammed (sav)'a özel olarak verilmiş bir imtiyazdı.

"Evlerini hem kendi elleriyle... tahrib ediyorlardı" buyruğundaki "(يُخْرِبُونَ): **Tahrib ediyorlardı"** lafzı genel olarak şeddesiz: (أخرب)'den gelen (müzâri) bir fiil olarak okunmuştur. Yıkıyorlardı demektir. es-Sülemî, el-Hasen, Nasr b. Âsım, Ebu'l-Âliye, Katade ve Ebu Amr ise; "(يُخَرِّبُونَ): Tahrib ediyorlardı" şeklinde "tahrib"den gelen bir fiil olarak şeddeli okumuşlardır.

Ebu Amr dedi ki: Şeddeli okuyuşu tercih edişimin sebebi şudur: "(الإخراب): Bir şeyi sakini olmaksızın harabe halde terketmek" demektir. Nadiroğulları ise orayı bu şekilde harabe olarak terketmediler. Onlar orayı yıkarak tahrib ettiler. Bunu da yüce Allah'ın: **"Hem kendi elleriyle, hem mü'minlerin elleriyle"** buyruğu desteklemektedir.

Başkaları ise şöyle demişlerdir: Bu iki şekil de aynı anlamdadır. Şeddeli okuyuş ise çokluk anlamına gelir. Sibeveyh de (فعّلت) ile (أفعلت) kiplerinin anlamlarının birinin diğeri yerine kullanılabildiğini nakletmiştir. "(أخربته) ile (خرّبته): Onu tahrib ettim" anlamına; (أفرحته) ile (فرّحته)'in ise "onu sevindirdim" anlamına gelmesi gibi. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim de birinci okuyuşu tercih etmişlerdir.

Katade ve ed-Dahhak dedi ki: Mü'minler içeriye girmek için dışarıdan tahrib ediyorlar, yahudiler ise hisarlarının tahrib edilen bölümlerini, yıktıkları yerlerden çıkan malzeme ile yeniden bina etmek için içeriden tahrib ediyorlardı.

Rivayet edildiğine göre Nadiroğulları Rasûlullah (sav) ile; onun yanında yer almamak ve ona karşı olmamak şartı ile barış antlaşması yapmışlardı. Bedir günü zafer kazanınca Tevrat'ta niteliği belirtilen peygamber işte budur. Onun hiçbir sancağı geri çevrilmez, dediler. Uhud günü müslümanlar yenilince bu sefer şüpheye düştüler ve antlaşmalarını bozdular. Ka'b b. el-Eşref yirmi süvari ile Mekke'ye çıkıp gitti. Ka'be'nin yanında Hz. Peygamberin aley-

(1) *Buhârî,* I, 128, 168; *Müslim,* I, 370, 372; *Nesâî,* I, 210; *Müsned,* I, 301, III, 304, V, 145, 147, 161.

hine Kureyşle antlaşma yaptılar. Peygamber (sav)in ensardan Muhammed b. Mesleme'ye emir vermesi üzerine Muhammed b. Mesleme, Ka'b'ı gafil bir şekilde öldürdü. Sabah olunca da askeri birlikleriyle surlarına karşı dikildi. Onlara: Medine'den çıkın, dedi. Onlar: Buradan çıkmaktansa ölümü tercih ederiz, diyerek; "savaşa!" diye seslendiler.

Rasûlullah (sav)'dan çıkış hazırlıklarında bulunmak üzere on günlük süre istedikleri de söylenmiştir. Bunun üzerine münafık Abdullah b. Ubey ve arkadaşları: Kaleden çıkmayın, diye gizli bir haber gönderdi. Eğer onlar sizinle savaşacak olurlarsa, biz de sizinle birlikte savaşırız, sizi desteksiz bırakmayız. Eğer çıkartılacak olursanız, andolsun biz de sizinle birlikte çıkarız. Yirmibir gün süreyle sokakların başlarını tuttular ve sağlam bir şekilde oraları koruma tertiblerini aldılar. Allah kalplerine korkuyu salıp, münafıkların yardım edeceklerinden yana ümidlerini kesince barış istediler. İleride açıklanacağı üzere Hz. Peygamber onları sürgüne göndermekten başka bir yol kabul etmedi.

ez-Zührî, İbn Zeyd ve Urve b. ez-Zübeyr şöyle demişlerdir: Peygamber (sav) kendileriyle develerin taşıyabileceği kadarını beraberlerinde götürmek şartı ile barış yaptığından, hoşlarına giden bir kereste ya da bir direği almak için evlerini yıkıyorlar, bunu develerine yüklüyorlardı. Mü'minler de geri kalanlarını yıkıyorlardı.

Yine İbn Zeyd'den şöyle dediği nakledilmiştir: Yahudiler kendilerinden sonra müslümanlar orada kalmasınlar diye evlerini tahrib ediyorlardı.

İbn Abbas dedi ki: Müslümanlar onların bir evlerini zabtettiler mi hemen orayı -savaş alanı genişlesin diye- yıkıveriyorlardı. Kendileri ise evlerinin arka taraflarından diğer eve geçip çıkarıldıkları yere gelen müslümanlara oradan atışta bulunmak üzere oyuklar açıyorlardı. Bunu ara sokaklarını bu yıktıkları malzeme ile kapatmak için yapıyorlardı, diye de açıklanmıştır.

İkrime dedi ki: Onlar evlerinin içlerini ve oralarda bulunanları müslümanlar almasın diye **"kendi elleriyle"** tahrib ediyorlardı. Bu yolla onlara ulaşmak maksadıyla da dış taraflarından **"mü'minler elleriyle"** onların evlerini **"tahrib ediyorlardı."**

Yine İkrime dedi ki: Evleri oldukça süslü idi. Müslümanların orada oturmalarını istemediklerinden dolayı evlerinin iç taraflarını kendileri tahrib ettiler, müslümanlar da dışarıdan tahrib ettiler.

Bir diğer açıklamaya göre; onlar antlaşmalarını bozmak suretiyle **"evlerini kendi elleriyle"** savaşmakla da **"mü'minlerin elleriyle tahrib ediyorlardı."** ez-Zührî de böyle açıklamıştır. Ebu Amr b. el-Alâ da şöyle demiştir: Evlerini mü'minlere bırakmak suretiyle **"kendi elleriyle"** tahrib ediyorlar,

mü'minlerin evlerinden onları sürmek suretiyle de **"mü'minlerin elleriyle"** tahrib ediyorlardı.

İbnu'l-Arabi dedi ki: Bozmak (ifsâd etmek) maksadı ile ele alış, eğer el ile olursa, bu hakikat anlamında kullanılır. Şâyet ahdi bozmak suretiyle olursa, mecazi bir anlam ifade eder. Şu kadar var ki mecazi anlatım noktasında ez-Zühri'nin açıklaması, Ebu Amr b. el-Alâ'nın açıklamasından daha uygundur.

"Ey basiret sahibleri artık ibret alın!" Ey özlü akıl sahibleri öğüt alın, demektir. Ey bunu gözüyle görenler... diye de açıklanmıştır. Bu durumda **"ebsar"** lafzı "basar"ın çoğulu olur.

Burada ibret alınacak hususlardan birisi de şudur: Onlar Allah'ın hükmüne karşı hisarlarına sığınıp korunmak istediler. Allah; onları hisarlarından aşağıya indirdi.

Yine ibret şekillerinden birisi şudur: Allah onlara daha önce kendilerine yardım eden kimseleri musallat etti. Bir diğer ibret yolu da şudur: Onlar kendi mallarını, kendi elleriyle yıktılar. Kim başkasının karşı karşıya kaldığı durumlardan ibret almazsa, kendi başına gelen olaylardan ibret almak durumunda olur. Doğru mesellerden birisinde de: "(السعيد من وُعِظ بغيره): Bahtiyar diye başkasının başına gelenlerden öğüt alan kimseye denir"[1] denilmektedir.

وَلَوْلَآ اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَآءَ لَعَذَّبَهُمْ فِى الدُّنْيَا ۖ وَلَهُمْ
فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ ﴿٣﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَآقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهٗ ۚ
وَمَنْ يُّشَآقِّ اللّٰهَ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٤﴾

3. Eğer Allah onların hakkında sürgünü yazmamış olsaydı, onları elbette dünyada azaplandırırdı. Bununla birlikte âhirette onlar için ateş azabı vardır.
4. Bunun sebebi onların Allah'a ve Rasûlüne muhalefet etmeleridir. Kim Allah'a muhalefet ederse, muhakkak Allah, cezası pek çetin olandır.

"Eğer Allah onların hakkında sürgünü yazmamış olsaydı" yani eğer Allah onları yurtlarından süreceğine ve bir süre kalıp onlardan bazılarının iman

(1) Abdullah b. Mes'ud'un sözü olarak: *Müslim,* IV, 2037; İbn Hibbân, *Sahih,* XIV, 52; Beyhaki, *es-Sünenu'l-Kübrâ,* VII, 422; Taberânî, *Evsât,* VIII, 31, *Kebir,* III, 174, 175, 176, 177... Peygamber Efendimiz'in buyruğu olarak: *İbn Mâce,* I, 18.

edeceğine ve onlardan iman edecek kimselerin doğacağına dair hüküm vermemiş olsaydı **"onları elbette dünyada"** Kurayzaoğullarına yaptığı gibi; öldürülmek ve kadın ve çocukları esir almak suretiyle **"azaplandırırdı."**

"(الجلاء): **Sürgün"** vatandan ayrılmak demektir.

"(جَلا بنفسه جلاءً): Kendisi ayrıldı" "(أجلاه غيره إجلاءً): Başkası onu ayırdı (sürüdü)" denilir. "(الجلاء): Sürmek, sürülmek" ile: "(الإخراج): Çıkarılmak"; uzaklaştırılmak bakımından aynı anlamı ihtiva etmekle birlikte iki açıdan farklılık arzederler: Evvela sürülmek, hanım ve çocuklarla birlikte olur. Dışarı çıkarılmak ise bazan hanımlar ve çocuklar bırakılmış olmakla birlikte gerçekleşebilir. İkincisi; sürülmek ancak toplu halde olur, dışarı çıkarılmak ise tek kişi hakkında da, çoğul hakkında da kullanılabilir. Bu açıklamayı el-Maverdî yapmıştır.

"Bunun" bu sürgünün **"sebebi, onların Allah'a ve Rasûlüne muhalefet etmeleridir"** ona düşmanlık etmeleri, emrine karşı gelmeleridir.

"Kim Allah'a muhalefet ederse" buyruğundaki: "(وَمَنْ يُشَاقِّ): Kim... muhalefet ederse" buyruğunu Talha b. Musarrıf ve Muhammed b. es-Semeyka: (وَمَنْ يُشَاقِق) diye şeddeli olan "kaf" harflerini ayrı ayrı izhar ile okumuşlardır. el-Enfal Sûresi'nde (8/13. âyette) olduğu gibi. Diğerleri ise idğâm ile okumuşlardır.

مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

5. Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz yahut onu kökleri üzere dikili bırakmanız, hep Allah'ın izni ile olmuştur ve (bu) **fâsıkları alçaltması içindir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

"Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz" buyruğundaki: "(ما): **Herhangi bir...ini"** lafzı; **"kesmeniz"** anlamındaki fiil ile nasb konumundadır. Kestiğiniz herhangi bir şey, diye buyurulmuş gibidir.

Bu buyruğun iniş sebebine gelince; Nadiroğulları Uhud günü Kureyş'in yardımı ile antlaşmayı bozmaları üzerine Peygamber (sav), Nadiroğullarının

el Buveyre diye bilinen hisarlarının önünde konakladı. Onların hurma ağaçlarının kesilip yakılmasını emretti.

Kesilen hurma ağaçlarının sayısı hususunda farklı rivayetler gelmiştir. Katade ve ed-Dahhak altı hurma ağacını kesip yaktıklarını söylemişlerdir. Muhammed b. İshak da: Bir tek hurma ağacını kestiler ve bir tek hurma ağacını yaktılar, demiştir. Bu da Rasûlullah (sav)'ın uygulamaya itiraz etmemesi (ikrarı) ya da emri ile olmuştur.

Bunun sebebi ya bu yolla onları zayıflatmaktı, yahutta bu hurma ağaçlarını kesmek suretiyle yerin genişlemesini sağlamaktı. Bu yahudilere ağır geldi. O bakımdan kitab ehli ve yahudi olan Nadirliler şöyle dedi: Ey Muhammed! Sen ıslahı isteyen bir peygamber olduğunu ileri sürmüyor musun? Peki, hurma ağaçlarını kesip ağaçları yakmak ıslahın bir gereği midir? Allah'ın sana indirdiği buyruklar arasında yeryüzünde fesad çıkarmanın mübah olduğunu mu görüyorsun yoksa?

Bu Peygamber (sav)'a ağır geldi, mü'minler de içten içe bundan rahatsız oldular. Hatta aralarında anlaşmazlıklar çıktı. Kimileri Allah'ın bize ganimet olarak verdiği şeylerden kesmeyiniz derken, kimileri de: Onları bu yolla daha da öfkelendirelim diye kesiniz, dedi.

Bunun üzerine âyet-i kerime, ağacın kesilmesini yasaklayanları doğrulamak ve kesenlerin de günah kazanmadıklarını belirtmek üzere indi ve böylece ağacın kesilmesinin de, kesilmemesinin de Allah'ın izni ile olduğunu haber verdi.

Şairleri, yahudi Semmâk, bu hususta şunları söylemektedir:

أَلَسْنَا ورِثْنا الكتاب الحكيم	على عهد موسى ولم نَصْدِفِ
وأنتم رِعاءٌ لِشاءٍ عِجافٍ	بسَهْلِ تِهامة والأَخْيَفِ
تَرَوْنَ الرعاية مجداً لكم	لدى كلّ دهرٍ لكم مُجْحِفِ
فيا أيها الشاهدون انتهُوا	عن الظلم والمنطق المُؤْنِفِ
لعل الليالي وصَرْفَ الدُّهور	يُدِلْنَ من العادل المنصفِ
بقَتْل النَّضِير وإجلائها	وغَفْرِ النخيل ولم تُقْطَفِ

"Bizler o çok hikmetli Kitabı miras alanlar değil miyiz?
Musa döneminde; ve biz sapmadık.
Sizlerse cılız koyunların çobanlarısınız, Tihame ve el-Ahyef çöllerinde.
Çobanlığı kendiniz için şeref kabul edersiniz.
Herşeyinizi bitirip tüketen bütün zamanlarınızda.
Ey hazır bulunanlar; vazgeçiniz,

Zulümden ve utanç verici hareketlerden.
Belki geçen günler ve zamanlar,
İnsaf ve adalet sahibi tarafından (aleyhinize) çevirilirler.
Nadiroğullarını öldürüp onları sürdüğünüz için
Ve henüz meyveleri toplanmamış hurma ağaçlarını kestiğinizden"

Hassan b. Sâbit te ona şöylece cevab verdi:

تفاقد مَعْشَرٌ نصرُوا قريشاً ... وليس لهم ببلدتهم نَصيرُ
هُمُو أوتوا الكتاب فضيّعوه ... وهم عُمْيٌ عن التوراة بُورُ
كفرتم بالقُرآن وقد أبيتم ... بتصديق الذي قال النذير
وهان على سَرَاة بني لُؤَيٍّ ... حريقٌ بالبُوَيْرَة مستطير

"Kureyş'e yardımcı olan bir topluluk, sordu birbirini
Kendi şehirlerinde onların yardımcıları yoktu halbuki.
Onlar kendilerine verilen Kitabın kıymetini bilmeyenlerdir,
Tevrat'a karşı kör olan, helâk olmuş bir kavimdir.
Kur'ân'ı inkar ettiniz ve yüz çevirdiniz,
O uyarıcının söylediklerini tasdik etmekten.
Lüeyoğullarının efendileri için,
el-Buveyre'de yayılıp giden bir yangının önemi olmaz."

Ebu Süfyan b. el-Haris b. Abdu'l-Muttalib de ona (yahudi Semmâk'a) şu cevabı vermişti:

أدام الله ذلك من صنيع ... وحرَّق في نواحيها السَّعيرُ
ستعلم أيُّنا منها بنُزْهٍ ... وتعلم أيّ أرْضَيْنا تَصير
فلو كان النخيل بها رِكاباً ... لقالوا لا مُقامَ لكم فسيروا

"Allah böyle bir işi devamlı kılsın
Ve onun dört bir yanında yanan alevi sürdürsün.
Bizden hangilerinin bundan uzak olduğunu göreceksin
Ve hangimizin topraklarının nereye ulaşacağını bileceksin.
Eğer oradaki hurma ağaçları suvari olsaydı
Elbette: Burada siz kalamazsınız haydi yola koyulunuz, diyeceklerdi."

2- Nadiroğulları Gazvesi:

Peygamber (sav)'ın onların üzerine gitmek üzere Medine'den çıkması hicri 4. yılın başında Rebiu'l-evvel ayında oldu. Nadiroğulları ona karşı kendilerini korumak üzere kalelerine çekildiler. Peygamber de hurma ağaçlarının kesilip yakılmasını emretti. İçkinin haram olduğunu bildiren hüküm de o zaman indi.

Abdullah b. Ubeyy b. Selul ve onunla beraber olan münafıklar Nadiroğullarına: "Biz sizinle beraberiz. Eğer sizlerle savaşılacak olursa, biz de sizin yanınızda savaşırız. Şâyet çıkartılacak olursanız, biz de sizinle birlikte çıkar, gideriz" diye gizlice haber gönderdiler. Nadiroğulları da buna aldandılar. Fakat iş ciddiye binince onlara yardım etmediler, onları kendi hallerine bıraktılar. Onlar da teslim olmak zorunda kaldılar. Rasûlullah (sav)'dan da kanlarını dökmeyerek kendilerini sürgüne göndermelerini istediler. Silah dışında, develerinin taşıyabilecekleri kadar yük götürmelerine izin vermesini dilediler. Bu şekilde yükleriyle birlikte Hayber'e gittiler. Kimileri de Şam'a gitti. Aralarından Hayber'e gidenler arasında Huyey b. Ahtab, Sellâm b. Ebi'l-Hukayk ve Kinâne b. er-Rabî gibi ileri gelenleri de vardı. Hayberliler onlara itaat etti, boyun eğdi.

3- Düşman Yurdunu Yıkmak, Yakmak ve Mahsullerini Koparmak ile İlgili İlim Adamlarının Görüşleri:

Müslim'in *Sahih*'inde ve başka eserlerde İbn Ömer'den sabit olan rivayete göre Rasûlullah (sav) Nadiroğullarının hurma ağaçlarını kesmiş ve yakmıştı. Bununla ilgili olarak Hassan şöyle demiştir:

وهـان على سَرَاة بني لُـؤَيٍّ حـريقٌ بـالبُـوَيْـرة مستـطيرُ

"Lueyoğullarının efendilerine basit gelmiştir
el-Buveyre'de yayılıp giden bir yangın."

Yüce Allah'ın: **"Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz..."** buyruğu da buna dair nazil olmuştur.

İlim adamları düşman yurdunun tahrib edilmesi, yakılması ve meyvelerinin kesilmesi hususunda iki görüş ortaya koymuşlardır.

Birinci görüşe göre; bu caizdir. Bunu (Malik) *el-Müdevvene*'de belirtmiştir.

İkinci görüşe göre; eğer müslümanlar bunların kendilerinin olacağını bi-

lirlerse, bunu yapmazlar. Eğer ümit keserlerse yaparlar. Bu görüşü de Malik, *el-Vâdıha*'da belirtmiştir. Şafiî mezhebine mensub ilim adamları da bu kanaattedirler ve buna göre (başka görüşleri) tartışırlar.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Sahih olan birinci görüştür. Çünkü Rasûlullah (sav), Nadiroğullarına ait hurma ağaçlarının sonunda kendisinin olacağını bilmişti. Bununla birlikte o, böylesi onlara bir ibret teşkil etsin, onların maneviyâtlarını kırarak oradan çıkmalarını sağlasın, diye birtakım ağaçları yakmış, bir kısmını da kestirmiştir. Geri kalan bölümünün sağlam kalması maksadıyla malın bir bölümünü telef etmek, şer'an caiz olan bir maslahattır, aklen de böyle bir maslahat maksat olarak gözetilebilir.

4- Her Müctehid İsabet Eder mi?

el-Maverdî dedi ki: Bu âyet-i kerimede her müctehidin isabet ettiğine dair bir delil vardır. el-Kiyâ et-Taberî de bu görüşü ifade ederek şöyle demiştir: Her ne kadar Peygamber (sav) aralarında bulunmakla birlikte böyle bir hadisede ictihadda bulunmak uzak bir ihtimal ise de (bu böyledir.) Çünkü şüphesiz ki Rasûlullah (sav) bu olayı görmüş ve sesini çıkarmamıştır. Onlar da bu işin hükmünü sadece Rasûlullah (sav)'ın takririnden öğrenmiş olmaktadırlar. (Böylelikle bu uygulamalarının ictihad ile yapılmış olma ihtimali uzak görülmektedir.)

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu (hükmü çıkarmak) doğru değildir. Çünkü Rasûlullah (sav) onlarla birlikte idi. Rasûlullah (sav)'ın huzurunda ictihâd olamaz. Aksine bu olay Rasûlullah (sav)'ın üzerine hakkında hüküm inmedik bir hususta ictihâd ettiğine delil teşkil eder. Bu ictihadının dayanağı ise genel olarak kâfirlere eziyet etmek ve mallarını telef etmek ve yok etmeyi gerektiren herbir hususa izin verilmiş olduğunun kapsamına girdiğidir. Bu da yüce Allah'ın: **"Ve** (bu) **fâsıkları alçaltması içindir"** buyruğu ile ifade edilmektedir.

5- Âyet-i Kerime'de Geçen Lîne (Hurma Ağacı)'nın Mahiyeti ile İlgili Görüşler:

Burada sözü edilen Lîne'nin mahiyeti hakkında on farklı görüş vardır.

1- el-Acve türü hurma veren ağaç dışındaki bütün hurma ağaçlarıdır. Bu açıklamayı ez-Zührî, Malik, Said b. Cübeyr, İkrime ve el-Halil yapmıştır.

2- İbn Abbas, Mücahid ve el-Hasen'den gelen rivayete göre; bütün hurma ağaçlarına bu isim verilir, demişler ve acve olsun, başka tür hurma olsun istisnâ etmemişlerdir.

3- Yine İbn Abbas'tan gelen rivayete göre bu, bir çeşit hurma ağacıdır.

4- es-Sevrî'den gelen rivayete göre hurma ağaçlarının en kıymetlileridir.

5- Ebu Ubeyde'nin görüşüne göre acve ve berni diye bilinen hurma türleri dışındaki bütün hurma türleridir.

6- Cafer b. Muhammed dedi ki: Bu özel olarak acve hurmasının (ağacının) adıdır. Onun naklettiğine göre atîk ve acve Nuh (a.s) ile birlikte gemide bulunan ağaçlardandır. Atik erkeğinin adıdır, acve ise bütün dişi türlerin esasıdır. Bundan dolayı bu ağacın kesilmesi yahudilere ağır gelmişti. Bu görüşü de el-Maverdi nakletmiştir.

7- Lîne'nin, mahsulüne el-levn adı verilen bir çeşit hurma ağacı olduğu da söylenmiştir. Bu ağacın verdiği hurma, hurmaların en iyisidir. Oldukça sarı olup, dışardan çekirdeği görülür ve o kadar yumuşaktır ki; çiğnenebilecek haldedir. Bu tür ağaçların bir tanesi bile onlar için iyi bir hizmetçiden (köleden ya da cariyeden) daha değerlidir.

8- Bunun yere yakın (kısa boylu) hurma ağacı olduğu da söylenmiştir. el-Ahfeş şu beyiti zikretmektedir:

قد شجاني الحمام حين تَغَنَّى بفراق الأحباب من فوق لِينَهْ

"Kumru bir Line ağacının üzerinden sevenlerin ayrılığını söyleyerek
Şarkı söylediğinde; beni de ağlattı."

Lîne'nin hurma fidanı olduğu da söylenmiştir. Çünkü fidan ağaçtan daha yumuşaktır. (Line yumuşak demek olan leyyin'den gelir.) Şairin şu beyitin de de bu anlamda kullanılmıştır:

غَرَسُوا لِينها بمجرى مَعِين ثم حَفّوا النخيل بالآجام

"Fidanlarını bir pınarın aktığı yere diktiler
Sonra da hurma ağaçlarının etrafını koruluklarla sardılar."

9- Bir diğer görüşe göre Line canlılıkları sebebiyle yumuşak oldukların-dan ötürü bütün ağaçlara verilen isimdir. Şair Zü'r-Rimme de şöyle demiştir:

طِراقُ الخَوَافي واقعٌ فوق لِينة نَدَى ليله في ريشه يترقرق

"Kanatlarının üst üste binmiş terekleri bir line (ağacın) üzerinde
Geceden kalma ıslaklığı tüylerinde parıldıyor.

10- ed-Dakal denilen hurma ağacının adıdır. Bu açıklamayı da el-Esmaî yapmıştır. O şöyle der: Medineliler de: Elvan bulunmadıkça sofralar açılmaz, derler. Elvan'dan kastettikleri ise dekal hurmasıdır.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Doğrusu ise ez-Zührî ve Malik'in söylediğidir. Bunun da iki sebebi vardır:

1- Onlar evvela kendi şehirlerini ve şehirlerinde bulunan ağaçları başkalarından daha iyi bilirler.

2- Kelimenin türediği kökü, bu görüşü desteklemektedir. Dilbilginleri de bunun doğru olduğunu belirtmektedirler. Çünkü "line" lafzı "lune" veznindedir. Arapların kabul ettikleri esas ilkelere göre kelime illetli olduğundan dolayı "lîne" haline gelmiştir. Bunun aslı "lûn" şeklindedir. He (sondaki te) gelince, başı "ilk lâm"ı kesreli gelmiştir. Nitekim "berku's-sadr"ı be harfini fethalı olarak söylerken sonuna "he" getirildiği için, "be" harfi kesreli olarak "birke" denilmesi de böyledir.

"Line"nin aslının "livne" olduğu ve kendisinden önceki harf kesreli olduğundan dolayı "vav"ın "ye"ye kalbedildiği de söylenmiştir. Lîne'nin çoğulu (لِيان) diye gelir, çoğulunun; (لِين) diye geldiği de söylenmiştir. İmruu'l-Kays atının boynunu anlatırken şöyle demektedir:

وسالفة كسَحُوقِ اللِّيا ... نِ أضْرَم فيها الغَويُّ السُّعُرْ

"Alevle tutuşup yanan,
Çıplak hurma ağacı gibi bir boyun."

el-Ahfeş dedi ki: "Lîne" ismi "lîn"den değil de "levn"den türetilerek verilmiştir. el-Mehdevî dedi ki: Bu kelimenin türediği kök hususunda farklı görüşler vardır. Bunun "levn"den geldiği ve aslının da "lîne" olduğu söylenmiştir. Aslının: "(لان يلين): Yumuşadı, yumuşar" fiilinden geldiği de söylenmiştir.

Abdullah: "(ما قطعتم من لينة ولا تركتم قوماء على أصولها): Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz yahut onu kökleri üzere ayakta dikilir bırakmanız..." yani kökleri üzerinde dimdik ayakta terketmeniz... diye okumuştur. el-A'meş ise: "(ما قطعتم مِن لِينة أو تركتموها قُوَّماً على أصولها): Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz yahut onu kökleri üzere dikili bırakmanız..." diye okumuştur ki; kesmeksizin bırakmanız, demektir.

Bu buyruk: "(قَوْماء على أُصُلِها): Kökleri üzere ayakta dikili oldukları halde..." şeklinde de okunmuş olup bu da iki türlü açıklanabilir. Buradaki **"kökler"** anlamındaki kelime; (أصل)'in çoğuludur, (رَهْن)'in çoğulunun (رُهُن) diye gel-

mesi gibi. İkincisine göre burada "vav"ın yerine ötre ile yetinilmiştir. Buyruk ayrıca: "(قائماً على اصوله): Kökleri üzerinde dikilmiş olarak" diye (dikilmiş anlamındaki lafız tekil olarak) diye ve: "(ما): Herhangi bir" lafzı gözönünde bulundurularak tekil okunmuştur.

"Hep Allah'ın izni" emri **"ile olmuştur ve** (bu) **fasıkları alçaltması içindir."** Yani kendisini, peygamberini ve kitaplarını inkâr eden yahudileri zelil etmesi içindir.

وَمَآ اَفَآءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهٖ مِنْهُمْ فَمَآ اَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ
وَلَا رِكَابٍ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهٗ عَلٰى مَنْ يَشَآءُ ۚ وَاللّٰهُ عَلٰى
كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾ مَآ اَفَآءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهٖ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى
فَلِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِى الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ
كَىْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَآءِ مِنْكُمْ ۚ وَمَآ اٰتٰىكُمُ الرَّسُولُ
فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ۚ اِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ
الْعِقَابِ ﴿٧﴾

6. **Allah'ın onlardan Rasûlüne verdiği fey'e gelince; siz onun için ne at oynattınız, ne de deveye bindiniz. Fakat Allah peygamberlerini dilediği kimselere musallat eder. Allah herşeye gücü yetendir.**
7. **Allah'ın fethedilen ülkeler ahalisinden Rasûlüne verdiği fey, Allah'a, Peygambere, akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalanlara verilir ki; o mal sizden zengin olanlar arasında elden ele dolaşan bir şey olmasın. Hem Peygamber size ne verdi ise onu alın, neyi yasak etti ise de sakının. Ve Allah'tan korkun. Çünkü Allah azabı çok çetin olandır.**

"Allah'ın onlardan Rasûlüne verdiği fey'e gelince..." âyeti ile bundan sonra gelen âyetin sonundaki **"çünkü Allah azabı çok çetin olandır"** diye biten bir sonraki âyete kadarki buyruklara dair açıklamalarımızı on başlık halinde sunacağız:

1- Nadiroğullarından Alınan Fey':

"Allah'ın onlardan" Nadiroğullarının mallarından **"verdiği"** döndürdüğü **"fey'e gelince siz onun için ne at oynattınız..."** Hızlıca at koşturmadınız. Çünkü: "(الإيجاف): Hızlıca at koşturmak" demektir. Atın hızlıca koştuğunu anlatmak üzere: "(وَجَفَ الفرسُ): At hızlıca koştu" denilir. (أوجفته أنا) Atı ben koşturdum, harekete getirip yordum" demektir. Temim b. Mukbil'in şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

مَذاوِيد بالبِيض الحديثِ صِقالُها عن الركب أحياناً إذا الركب أوْجَفُوا

"Bazan yeni keskinleştirilip parlatılmış beyaz (kılıç)larla savunmaları gerekeni savunanlardır onlar,
Develeri hızlıca koşturduklarında"

"(الركاب): Develer" demektir. Bunun tekili (lafzından olmayarak): (راحلة)'dir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Siz o malları ele geçirmek için uzunca bir yol katetmediğiniz gibi, ne savaştınız, ne de zorlukla karşılaştınız. Çünkü orası Medine'den iki mil uzaklıktaydı. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır.

Müslümanlar oraya yürüyerek gitmişler, ne bir ata, ne de bir deveye binmişlerdir. Yalnızca Peygamber (sav) bir deveye binmişti. Bir görüşe göre de hurma lifinden yuları olan bir eşşeğe binmişti. Orayı sulh yoluyla ele geçirmiş ve Nadiroğullarını oradan sürerek mallarını almıştı. Müslümanlar Peygamber (sav)'dan mallarını kendileri arasında paylaştırmasını isteyince **"Allah'ın onlardan Rasûlüne verdiği fey'e gelince, siz onun için ne at oynattınız..."** âyeti ile Nadiroğullarının mallarını Peygamber (sav)'a -onları dilediği gibi kullanmak üzere- özel olarak tahsis etti. Peygamber (sav) da bu malları muhacirler arasında paylaştı.

el-Vakıdî dedi ki: Bunu Vehb de Mâlik'ten rivayet etmiştir. Nadiroğulları mallarından, muhtaç olan üç kişi dışında ensardan kimseye bir şey vermedi. Bunlar Ebu Dücâne Simak b. Haraşe, Sehl b. Huneyf ve el-Haris b. es-Sımme'dir. Ensardan verdiği kişilerin Sehl ve Ebu Dücane olmak üzere iki kişi oldukları da söylenmiştir. Sa'd b. Muâz'a, İbn Ebi'l-Hukayk'ın kılıcını verdiği söylenir. Bu kılıç ensar arasında ünlü bir kılıç idi.

Nadiroğullarından Süfyan b. Umeyr ile Sa'd b. Vehb dışında kimse müslüman olmadı. Bunlar malları kendilerine bırakılmak üzere müslüman oldular ve her ikisi de kendi mallarına sahib oldular.

Müslim'in *Sahih*'inde Ömer (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Na-

diroğullarının malları yüce Allah'ın Rasûlüne fey' olarak verdiği ve müslüman ların ne at oynatıp ne de deveye bindiği mallardandı. Bu mallar özel olarak Peygamber (sav)'a aitti. O (bu mallardan) hanımlarının bir yıllık nafakasını harcardı. Arta kalanı ise savaşa elverişli binek ve silaha Allah yolunda bir hazırlık olmak üzere harcardı.(1)

Abbas (r.a), Ömer (r.a)'ya şöyle demişti: Benim ile şu yalancı, günahkâr, sözünde durmayan hain kişi -Ali (r.a)'ı kastediyor- hakkında Allah'ın Rasûlüne fey' olarak verdiği Nadiroğulları mallarından olan fey' hakkında hüküm ver deyince, Ömer (r.a) şöyle dedi: Sizler Peygamber (sav)'ın: "Bize miras çı olunmaz. Bizim geriye bıraktığımız bir sadakadır." dediğini biliyor musu nuz? Onlar: Evet deyince, Ömer (r.a) şöyle dedi: Şüphesiz yüce Allah, Rasûlüne (salat ve selam ona) bir hususiyet vermiştir. Bu özelliği ondan başka hiç bir kimseye vermemiştir. O buyurdu ki: **"Allah'ın, fethedilen ülkeler ahalisinden Rasûlüne verdiği fey' Allah'a, Peygambere... verilir"** -Ondan önceki âyeti okuyup okumadığını bilemiyorum.- Rasûlullah (sav) da Nadir oğulları mallarını aranızda paylaştırdı. Allah'a yemin ederim, o başkalarını si ze tercih etmediği gibi, sizi dışarda tutarak da onu yalnız başına almış değil dir. Nihayet bu mal (bunun neticesinde) kalmadı. Rasûlullah (sav) o maldan bir yıllık harcamasını alır, sonra geri kalanı diğer malların harcandığı yerle re harcardı... diye hadisi uzun uzadıya nakleder. Bu hadisi de ***Müslim*** riva yet etmiştir.(2)

Yine denildiğine göre Nadiroğulları yurtlarını ve mallarını terkedip gidince, müslümanlar ganimetler gibi bu mallardan pay almak istediler. Yüce Allah bunun bir fey' olduğunu açıkladı. Bununla birlikte kısmen birtakım çar pışmalar da olmuştu. Çünkü onlar birkaç gün muhasara altında tutulmuşlar, savaşmışlar ve kendileriyle savaşılmıştı. Daha sonra sürgüne gönderilmek üze re barış yaptılar. Bununla birlikte kesin ve kat'î bir savaş olmamıştı. Ancak savaş başlar gibi olmuş ve muhasara olmuştu. Yüce Allah o malları özel olarak Rasûlüne tahsis etti.

Mücahid dedi ki: Yüce Allah, onlara Rasûlüne yardım ettiğini, onları da bineksiz ve gereçsiz olarak zafere eriştirmiş olduğunu bildirip hatırlattı. **"Fakat Allah peygamberlerini dilediği kimselere"** düşmanlarından dilediklerine **"musallat eder."**

Bu buyrukta da o malların, ashabı bir tarafa, özel olarak Allah'ın Rasûlüne has olduğu açıklanmaktadır.

(1) *Müslim,* III, 1376

(2) *Müslim,* III, 1378; *Ebû Dâvûd,* III, 139; Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ,* VI, 298;

2- Fey' ve Ganimetlere Dair Buyruklar ve Açıklamaları:

"Allah'ın fethedilen ülkeler ahalisinden Rasûlüne verdiği fey'..." buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demiştir: Buradaki ülkeler (kasabalar) Kurayza ve Nadiroğullarıdır. Bunlar da Medine ve Fedek'te idiler. Medine ve Hayber'den üç günlük mesafede idiler. Ayrıca Ureyna ve Yenbu'luların yurtlarını da Allah özel olarak Rasûlüne tahsis etmiş olup Allah'ın Rasûlüne tahsis ettiği bu malda kullarını da gözeterek Rasûlü dışındaki birtakım kimselerin de pay sahibi olduklarını açıklamış bulunmaktadır.

İlim adamları, bu âyet-i kerime ile ondan önceki âyet-i kerime ve el-Enfal Sûresi'nindeki âyet-i kerimeyi sözkonusu ederek, bunların aynı anlamı mı, farklı anlamı mı dile getirdiklerine dair değişik görüşler ileri sürmüşlerdir.

Birtakım ilim adamları şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: **"Allah'ın fethedilen ülkeler ahalisinden Rasûlüne verdiği fey'..."** âyet-i kerimesi el-Enfal Sûresi'nde yer alan, ganimetlerin beşte birinin kendilerine harcanacağı kimseleri dile getiren ve beşte dördün de savaşanlara harcanacağına işaret eden âyet-i kerime (el-Enfâl, 8/41) ile neshedilmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde ganimet burada sözü edilen kimselere harcanıyor ve ganimet elde edilmesine sebep teşkil eden savaşanlara herhangi bir şey verilmiyordu. Bu Yezid b. Ruman, Katade ve başkalarının görüşü olup, buna yakın bir görüş de İmam Malik'ten nakledilmiştir.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Burada sözü edilen (fey'), at koşturulmaksızın ve deveye binilmeksizin barış yoluyla elde edilmiş ganimetlerdir. O bakımdan bu ganimetler yüce Allah'ın sözünü ettiği kimselere fey' olarak verilir. Birinci (bundan önceki) âyet-i kerimede belirtilen ise, özel olarak Peygamber (sav)'a aittir. Peygamber bu mallardan ihtiyacı kadarını aldıktan sonra geri kalan bölümler müslümanların ihtiyaçlarına harcanırdı.

Ma'mer de şöyle demiştir: Önceki âyet-i kerime Peygamber (sav) hakkındadır. İkincisinde sözü edilenler ise cizye ve haraç ile ilgili olup orada sözü edilen sınıflara verilir. Üçüncü âyet-i kerime olan el-Enfal Sûresi'nindeki âyet-i kerime ise ganimet alan mücahidlerin payını açıklamaktadır.

Aralarında Şafiî'nin de bulunduğu bir kesim de şöyle demektedir: Bu iki âyetin de anlamı birdir. Yani savaş olmaksızın kâfirlerin mallarından ele geçirilenler beş paya ayrılır. Bu beş payın dördü Peygamber (sav)'a verilir. Geri kalan beşte bir ise yine beş paya ayrılır. Yine bu beş payın biri Rasûlullah (sav)'a verildikten sonra bir pay Haşimoğulları ve Muttaliboğullarının oluşturduğu akrabalara verilir. Çünkü bunlara zekât verilmez. O bakımdan onların fey'de bir hakları olduğu tesbit edilmiştir. Bir pay yetimlere, bir pay yoksullara ve bir pay da yolculara verilir. Rasûlullah (sav)'ın vefatından sonra Ra-

sûlullah (sav)'a ait olan fey' payı Şafiî'den gelen bir görüşe göre serhat bölgelerde, sınırlarda, savaş için hazır bekleyen mücahidlere harcanır. Çünkü bunlar Rasûlullah (sav)'ın bu hususlaki konumunu işgal ederler. Şafii'nin bu diğer görüşüne göre ise bu pay, sınırları kuvvetlendirmek, kanallar açmak ve köprüler yapmak gibi müslümanların menfaatine olan alanlara harcanır ve bunlar arasında önem sırası gözetilir. Bu da (peygamberin) fey'in beşte dördündeki payından harcanır. Hz. Peygamberin fey' ve ganimetin beşte birinden aldığı payı ise vefatından sonra müslümanların faydasına olan işlere harcanacağı hususunda görüş ayrılığı yoktur. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizin ganimetlerinizde, benim beşte birin dışında bir payım yoktur. O beşte bir de size geri döner."(1) Bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-Enfal Sûresi'nde (8/41. âyet, 10. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Aynı şekilde Rasûlullah (sav)'ın geriye bıraktığı mallar da miras alınmaz. Aksine onun bıraktığı bu mallar bir sadakadır, onun adına müslümanların menfaatine olan alanlara harcanır. Nitekim o: "Bizler miras bırakmayız. Bizim geriye bıraktığımız sadakadır."(2) diye buyurmuştur.

Bir görüşe göre de fey' malları Peygamber (sav)'a aitti. Çünkü yüce Allah: **"Allah'ın onlardan Rasûlüne verdiği fey'e gelince"** buyruğunda fey'i kendisine izafe etmiştir. Şu kadar var ki o, hiçbir şekilde mal toplamazdı. Aile efradının ihtiyacı kadarını alır, geri kalanlarını da müslümanların menfaatine olan yerlere harcardı.

Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabî şöyle demektedir: Bu âyetlerin üçünün de farklı manaları dile getirdiği hususunda anlaşılmayacak bir taraf yoktur. Birinci âyet-i kerime yüce Allah'ın: *"O kitab ehlinden kâfir olanları ilk sürgünde yurtlarından, yerlerinden çıkarandır"* (2. âyet) buyruğudur. Daha sonra ise: **"Allah'ın onlardan Rasûlüne verdiği fey'e gelince"** diye buyurmaktadır ki, burada maksat kitab ehlidir ve bu buyruk önceki âyette geçen kitab ehline atfedilmiştir. **"Siz onun için ne at oynattınız, ne de deveye bindiniz"** buyruğu da az önce açıkladığımız gibidir. Yani sizin bunlarda herhangi bir hakkınız yoktur. Bundan dolayı Ömer (r.a) şöyle demiştir: Bu mallar özel olarak Rasûlullah (sav)'a ait idi. Bununla da Nadiroğulları malları ve onların durumunda olan diğer malları kastetmiştir. İşte bu bir tek âyettir ve tek bir manayı dile getirmektedir. İkinci âyet-i kerime de yüce Allah'ın: **"Allah'ın fethedilen ülkeler ahalisinden Rasûlüne verdiği fey' Allah'a, peygambere... verilir"** buyruğudur. Bu önceki buyruktan ayrı ve önceki buyrukta sözedi-

(1) *Ebû Dâvûd*, III, 82; *Müsned*, V, 316, 326; Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, VI, 339, IX, 104; ayrıca bk. İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 312; Heysemi, *Mecmâ*, IV, 139, V, 338

(2) *Buhârî*, III, 1126, 1127, 1360, IV, 1479, 1480, 1481, 1549, V, 2049, VI, 2474; *Müslim*, III, 1378, 1379, 1380, 1381, 1383; *Tirmizî*, IV, 158; *Ebû Dâvûd*, III, 139, 142, 145; *Nesâî*, VII, 136; *Muvatta*, II, 993; *Müsned*, I, 4, 6, 9, 10, 25..., VI, 145, 262.

lenlerin dışındaki hak sahiblerine ait olduğu belirtilen yeni bir ifadedir. Üçüncü âyet-i kerime ise (el-Enfal, 8/41. âyet) "ganimet âyeti" diye adlandırılmıştır. Şüphesiz ki bu da bir başka hak sahibine ait ikinci bir hakkı sözkonusu eden başka bir hususa dairdir. Şu kadar var ki; birinci ve ikinci âyet-i kerimelerin herbirisi Allah'ın Rasûlüne verdiği fey'in bir bölümüne dair açıklamayı ihtiva etmek bakımından ortak bir özelliğe sahiptir. Birinci âyet-i kerime fey'in savaşsız olarak elde edilmesi gerektiğini ifade ederken, el-Enfal Sûresindeki âyet-i kerime ise, onun savaş ile elde edilen türden olmasını gerektirmekte, üçüncü âyet-i kerime olan yüce Allah'ın: **"Allah'ın fethedilen ülkeler ahalisinden Rasûlüne verdiği fey'"** buyruğu ise bu fey'in savaşla mı yoksa savaşsız mı elde edilmesine dair herhangi bir şey zikretmemektedir. İşte görüş ayrılığı da buradan ortaya çıkmaktadır. Bir kesim bunun ilk âyet-i kerime ile birlikte ele alınacağını söylemiş ve bu da bütünüyle barış ve benzeri yolla ele geçirilen mallar hakkındadır, demiştir. Diğer bir kesim ise; bu ikinci âyet-i kerime olan el-Enfal âyeti ile birlikte ele alınmalıdır, demiştir. Bunun el-Enfal Sûresindeki âyet-i kerime ile birlikte ele alınması gerektiğini söyleyenler de daha önceden geçtiği üzere bu nesh olmuş mudur, yoksa muhkem midir diye farklı görüşlere sahibtirler. Yüce Allah'ın tanıklığı ile bu âyetin kendisinden önceki âyet-i kerime ile birlikte ele alınması ise daha uygundur. Çünkü bu şekildeki bir ele alışta yeni bir fayda ve yeni bir anlam dile getirilmiş olmaktadır. Bilindiği gibi bir âyet şöyle dursun, âyetin bir harfini dahi yeni ve farklı bir manaya dair kabul etmek, onu daha önce söylenmiş bir anlamın tekrarına yorumlamaktan daha uygundur. İbn Vehb, Malik'ten yüce Allah'ın: **"Siz onun için ne at oynattınız, ne de deveye bindiniz"** buyruğunun Nadiroğulları hakkında olduğunu söylediğini rivayet etmektedir. Bu mallarda beşte bir yoktu ve bunlar için ne at oynatılmış, ne de deveye binilmişti. O bakımdan onların malları yalnızca Rasûlullah (sav)'a aitti. O da bu malları muhacirlerle -önceden geçtiği üzere- ensardan üç kişi arasında paylaştırmıştı. Yüce Allah'ın: **"Allah'ın fethedilen ülkeler ahalisinden Rasûlüne verdiği fey'"** buyruğu ise Kurayzaoğulları hakkındadır. Kureyzaoğulları gazvesi ile Hendek gazvesi aynı günde gerçekleşmiştir.

İbnu'l-Arabi (devamla) dedi ki: Malik'in ikinci âyet-i kerime Kurayza oğulları hakkındadır, şeklindeki sözü ifade ettiği anlamın el-Enfal Sûresi'ndeki âyet-i kerimenin anlamı çerçevesinde olduğuna ve hakkında neshin sözkonusu olduğuna bir işarettir. Bu görüş âyetin muhkem olduğunu kabul eden görüşten daha güçlüdür. Bizler ise ikinci âyet-i kerimenin -buna dair ileri sürdüğümüz deliller çerçevesinde- yeni bir anlam ifade ettiğine dair açıklamalarımıza ve yaptığımız taksimata başka bir görüşü tercih etmiyoruz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Derim ki: Onun bu tercihi güzel bir tercihtir. Ayrıca el-Haşr Sûresi'nin el-Enfal Sûresi'nden sonra indiği de söylenmiştir. Dolayısıyla önce inen buyruğun (el-Enfal Sûresi'nindeki âyetin) sonra inen buyruğu neshetmesi de imkânsız bir şeydir.

İbn Ebi Necîh der ki: Mal üç türlüdür: Ya ganimettir, ya fey'dir, yahut sadaka (zekât)dır. Yüce Allah'ın bu mallar arasında harcama yerini belirtmediği tek bir dirhem dahi yoktur.

Bunun böyle olması doğruya daha yakın görülmektedir.

3- İslam Devletinde Yöneticilerin Sorumluluk Alanına Giren Mallar:

İmamların (devlet yöneticilerinin) ve valilerin müdahalelerinin sözkonusu olduğu mallar üç türlüdür: Birincisi: Müslümanlardan onları temizlemek amacı ile alınan sadaka ve zekât gibi mallar. İkincisi ganimetler: Savaş yoluyla kâfirleri yenik düşürmek ve onlara galib gelmek suretiyle müslümanların eline geçen kâfirlerin malları. Üçüncüsü de fey'dir. Bunlar da savaşsız, bineğe ihtiyaç duymaksızın, gönül hoşluğuyla ve kendiliğinden müslümanların eline geçen kâfirlerin mallarıdır. Barış, cizye, haraç, kâfirlerin tacirlerinden alınan öşür (onda bir gümrük vergisi) ve benzeri mallar. Müşriklerin kaçıp geriye mallarını bırakmaları yahut onlardan herhangi birisinin Dar-ı İslam'da mirasçı bırakmaksızın ölmesi halinde de aynı durum sözkonusudur.

Zekât fakirlere, yoksullara, onun toplanması için çalışanlara -yüce Allah'ın zikrettiğine uygun olarak- harcanır. Buna dair açıklamalar daha önce et-Tevbe Sûresi'nde (9/60. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Ganimetlere gelince, İslâm'ın ilk dönemlerinde ganimetler özel olarak Peygamber (sav)'ın hakkı idi. O bunları dilediği gibi kullanırdı. Nitekim el-Enfal Sûresi'nde: ***"De ki: Enfal Allah'ın ve Rasûlünündür"*** (el-Enfal, 8/1) diye buyurmaktadır. Daha sonra bu yüce Allah'ın: ***"Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri..."*** (el-Enfal, 8/41) buyruğu ile neshedilmiştir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Enfal Sûresi'nde (8/41. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Fey'in paylaştırılması, humusun (ganimetin beşte birinin) paylaştırılması ile aynıdır. İmam Malik'in görüşüne göre her ikisinin de paylaştırılması imamın görüşüne bırakılmıştır. O bunları müslümanların karşı karşıya kalacakları sıkıntılı birtakım haller için ayırmayı uygun görürse yapabilir. Her iki payı yahut bunlardan birisini insanlar arasında paylaştırmayı uygun görürse, onu bütün insanlar arasında paylaştırır, Arap olan ile olmayan arasında da ayırım gözetmez. Erkek olsun, kadın olsun önce fakirlerden başlar, ihtiyaçtan kurtulacak şekilde onlara verir. Rasûlullah (sav)'ın akrabalarına fey'den imamın

uygun göreceği şekilde payları verilir. Bunun bilinen bir sınırı yoktur. Akrabaların zengin olanlarına fey'den verilip verilmeyeceği hususunda görüş ayrılığı vardır. İnsanların çoğu onlara da verileceği kanaatindedir. Çünkü bu onların hakkıdır. Ancak Malik fakirlerin dışında kalanlarına (yani zenginlerine) verilmez. Çünkü bu onlara (peygamberin akrabalarına) zekâttan bedel olarak onlara tahsis edilmiştir, demektedir.

Şafiî der ki: Kâfirlerin mallarından savaşsız olarak elde edilen herbir mal Peygamber (sav)'ın döneminde yirmibeş paya ayrılırdı. Bunun yirmisi Peygamber (sav)'a ait olup, o bunlarda dilediği gibi tasarrufta bulunurdu. Geri kalan beşte bir ise ganimetin beşte birinin paylaştırıldığı şekilde paylaştırılırdı.

Ebu Cafer Ahmed b. Davudî dedi ki: Bu bizim bildiğimiz kadarıyla Şafiî'den daha önce herhangi bir kimsenin ileri sürmediği bir görüştür. Bilakis bu tür mallar ***Sahih***'te Ömer (r.a)'dan âyetin açıklaması sadedinde sabit olduğu üzere tamamiyle Peygambere ait bir pay idi. Eğer durum onun dediği gibi olsaydı yüce Allah'ın: ***"Diğer mü'minler bir yana yalnız sana has olmak üzere"*** (el-Ahzab, 33/50) buyruğunun kendisini Peygambere hibe eden kadının başkası için de caiz olduğuna delâlet edebileceğini, ayrıca yüce Allah'ın: ***"Kıyamet günü ise yalnız onlaradır."*** (el-A'raf, 7/32) buyruğunun da mü'minlerden başkalarının cennet nimetlerinde onlarla ortak olabileceklerini ifade ettiği söylenebilirdi.

Bu hususa dair Şafiî'nin görüşü, daha önceden bütün genişliğiyle açıklanmış bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun. Şafiî'nin görüşü şudur: Fey'in beşte biri tıpkı ganimetin beşte birinin harcanabileceği yerlere harcanır. Onun beşte dördü ise Peygamber (sav)'a ait idi. Ondan sonra ise bu pay müslümanların menfaatine olan yerlere harcanır. Şafiî'nin bir diğer görüşü daha vardır: Bu pay ondan sonra kendilerini yalnızca düşmanla savaşa adayan ve bu maksatla sınırlarda bekleyen kimselere verilir. Az önceden de geçtiği gibi.

4- Her Bölgede Toplanan Mallar Oradaki İhtiyaç Sahiblerine Harcanır:

İlim adamlarımız dedi ki: Her mal toplandığı beldede harcanır. O belde ahalisi ihtiyaçtan kurtulacak sınıra ulaşmadıkça, toplandığı beldeden bir başka yere taşınmaz. Muhtaçların ihtiyacı karşılandıktan sonra daha yakın bölgede bulunan diğerlerine götürülür. Ancak malın toplandığı yerin dışındaki belde ahalisi eğer ileri derecede ihtiyaç ile karşılaşacak olursa, o vakit o mal muhtaçların bulunduğu yere intikal ettirilir. Nitekim Remade (Hz. Ömer devrinde vuku bulan şiddetli kurak ve kıtlık) yıllarında Ömer (r.a) böyle yapmıştı. Bunlar beş veya altı yıl sürmüştü, iki yıl sürdükleri de söylenmiştir. Bir

görüşe göre de bu açlıkla birlikte tâûnun ileri dereceye ulaştığı bir yıldır.

Şâyet belirttiğimiz husus sözkonusu olmayıp imam fey'in bekletilmesini uygun görecek olursa, o bunu müslümanların karşılaşacakları zorlu haller için bekletir. Bu mallardan yeni doğan çocuklara da pay verir, babası fakir olanlara öncelik tanır. Fey' zenginlere de helâldir. Fey'de insanlar arasında eşitlik sağlar. Şu kadar var ki ihtiyaç sahibi ve fakir olanları daha çok kayırır. Bu hususta birini diğerine tercih etmesi ihtiyaca göre olur. Yine bu maldan borçlulara borçlarını ödeyecek kadarını verir. Birtakım mükâfatları ve akrabalık bağını gözetmek maksadı ile de -ehil olan kimselere- o maldan verdiği gibi hakimlere, kadılara ve müslümanlara faydalı görevler ifa edenlere de bundan maaş verir. Bu hususta daha çok pay verilmeye layık olanlar müslümanlara daha büyük faydalar sağlayanlardır. Divanda kayıtlı olup fey'den bir şey ler alan herkesin, imam gazaya çıktığı vakit, gazaya çıkması gerekir.

5- Mal Yalnız Zenginler Arasında El Değiştiren Bir Güç Olmamalıdır:

Yüce Allah'ın: **"Ki o mal sizden zengin olanlar arasında elden ele dolaşan bir şey olmasın"** buyruğundaki:-"(يَكُونَ): Ol...sın" lafzı genel olarak "ye" ile: "(دُولَةً): Elden ele dolaşan bir şey" lafzı da nasb ile okunmuştur ki ta ki o fey (malı) elden ele dolaşan bir şey olmasın, demektir.

Ebu Cafer, el-A'rec, İbn Amir'den Hişam ve Ebu Hayve ise "olmasın" anlamındaki lafzı "te" ile; (تكون) diye "elden ele dolaşan bir şey" anlamındaki lafzı da ref ile: (دُولَةٌ) diye okumuşlardır ki; elden ele dolaşan bir varlık olmasın, demek olur. Bu durumda "kâne" fiili tam bir fiil olur. "Elden ele dolaşan bir şey" anlamındaki lafız da "kâne"nin ismi olarak merfu olup, haber alması sözkonusu olmaz. Bununla birlikte bunun nâkısa olup, haberi: "(بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ): Sizden zengin olanlar arasında" ibaresi de olabilir. Tâmme olduğu takdirde yüce Allah'ın: "Sizden zengin olanlar arasında" anlamındaki buyruk "elden ele dolaşan bir şey" anlamındaki (دولة)'a; "aranızdan zengin olanlar arasında dönüp dolaşan (tedavül eden) bir şey" anlamında olmak üzere taalluk eder. Bununla birlikte; "sizden zengin olanlar arasında" anlamındaki ibarenin "elden ele dolaşan bir şey" lafzına sıfat ta olabilir.

"(دُولة): Elden ele dolaşan bir şey" lafzı genel olarak "dal" harfi ötreli olarak okunmuştur. es-Sülemî ve Ebu Hayve ise ("dal" harfini) nasb ile okumuştur. İsa b. Ömer, Yunus ve el-Esmaî: Her iki söyleyiş de aynı anlamdadır, demişlerdir. Ebu Amr b. el-Alâ ise şöyle demektedir: -Üstün ile-: "Devlet" şeklindeki söyleyiş, savaş ve başka şeylerde elde edilen zafer demektir. Mastar bu şekilde gelir. Ötreli okuyuş ise mal türünden elden ele dolaşan şeyin adıdır. Ebu Ubeyde de böyle demiştir. "Dûle" elden ele dolaşan şey'in adıdır.

"Devle(t)" bunun fiilini anlatır.

Âyetin anlamına gelince: Biz bu fey'e böyle bir uygulamayı öngördük ki; bunu başkanlar, zenginler, güçlüler, fakir ve zayıfları dışarıda tutarak kendi aralarında paylaştırmasınlar. Çünkü cahiliye dönemi insanları bir ganimet elde ettiler mi başkanları o ganimetin dörtte birini kendisine ayırırdı ki; buna "el-mirbâ'" denilirdi. Bundan sonra da yine istediğini kendisi için seçerdi. İşte cahiliye dönemi şairlerinden birisinin şu mısraı bunu anlatmaktadır:

لـك المِرْبـاع منها والصَّفـايـا

"Onun mirbâ'ı (dörtte biri) de safâyâsı (ganimet arasından seçtiğin herhangi bir şeyi) de senindir."

Yani yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Ta ki bu fey'e cahiliye dönemindeki uygulamanın benzeri yapılmasın. Bundan dolayı Allah bunda tasarruf yetkisini Rasûlüne vermiştir. O bunları, hakkında beşte birin sözkonusu olmadığı, emir verdiği yerlere paylaştırır. Beşte bir ele geçerse o vakit bu, bütün müslümanlar arasında paylaştırılır.

6- Rasûlün Verdiğini Almak, Onun Yasak Ettiğinden Sakınmak:

"Hem Peygamber size ne verdi ise onu alın, neyi yasak etti ise de sakının" buyruğu şu demektir: O ganimet malından size neyi verirse onu alınız. Size yasakladığı şeyleri almaktan ve ganimetten çalmaktan da sakınınız. Bu açıklamayı el-Hasen ve başkaları yapmıştır. es-Süddî dedi ki: Onun size verdiği fey' malını kabul ediniz, size vermediği şeyleri de istemeyiniz.

İbn Cüreyc dedi ki: Size bana itaat kabilinden olup getirdiği şeyleri siz de yerine getiriniz. Bana masiyet türünden olup size yasakladığı şeylerden siz de uzak durunuz.

el-Maverdî dedi ki: Bunun genel olarak Hz. Peygamberin bütün emir ve yasakları hakkında yorumlandığı söylenmiştir. Çünkü o, ancak salah olan bir işi emreder ve ancak fesâd olan bir işi yasaklar.

Derim ki: Bu, bundan önceki görüşün ifade ettiği aynı anlamı ifade eder. O halde bu hususta üç görüş vardır.

7- Buyruk, Ganimetler Hakkında Özel Olmakla Birlikte Anlamı İtibariyle Umumidir:

el-Mehdevî dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Hem Peygamber size ne verdi ise onu alın. Neyi yasak etti ise de sakının"** buyruğu şunu gerektirmektedir: Pey-

gamber (sav)'ın emrettiği herbir husus Allah'tan bir emirdir. Âyet-i kerime her ne kadar ganimetler hakkında ise de onun bütün emir ve yasakları da bunun kapsamına girer.

el-Hakem b. Umeyr -ki ashabdan birisi idi-(1) şöyle demektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz ki bu Kur'ân terkeden kimseye zordur, zor gelir, kolay değildir. Buna karşılık ona uyan ve ona talib olan kimseye de kolay gelir. Benim hadisim de zordur, zor gelir. O hakemdir. Benim hadisime sıkı sıkı yapışıp onu belleyen kimse -Kur'ân ile birlikte olmak şartıyla- kurtulur. Her kim Kur'ân'ı ve hadisi önemsemeyecek olursa, dünya ve âhireti kaybeder. Sizler benim sözümü almakla, emrime uymakla, sünnetimi izlemekle emrolundunuz. Benim sözüme razı olan Kur'ân'dan da razı olur. Benim sözümle alay eden Kur'ân ile alay etmiş olur. Yüce Allah da: **"Hem Peygamber size ne verdi ise onu alın. Neyi yasak etti ise de sakının"** diye buyurmuştur."(2)

8- Bu Âyet-i Kerime'nin Peygamberimiz'in Bütün Emir ve Yasakları Hakkında Geçerli Olduğuna Dair Selef-i Sâlihin'den Rivayetler:

Abdurrahman b. Zeyd dedi ki: İbn Mesud ihrama girmiş olduğu halde el biselerini de giyinmiş olan birisi ile karşılaştı, ona: Bu elbiseleri üzerinden çıkar, dedi. Adam ona: Bu hususta bana yüce Allah'ın Kitabından bir âyet okuyabilir misin? dedi. O da: Evet dedi. **"Hem Peygamber size ne verdi ise onu alın, neyi yasak etti ise de sakının"** buyruğunu okudu.

Abdullah b. Muhammed b. Harun el-Firyâbî dedi ki: Ben Şafiî (r.a)'ı şöyle derken dinledim: Bana istediğiniz hususa dair soru sorunuz. Ben de size yüce Allah'ın Kitabından ve Peygamberimizin sünnetinden cevap vereyim. (el-Firyâbî) dedi ki: Ben ona şunu sordum: Allah halini ıslah etsin. Eşek arısı öldüren, ihramlı kimse hakkındaki görüşün nedir? Dedi ki: Rahman ve rahim Allah'ın adı ile. Yüce Allah buyurdu ki: **"Hem Peygamber size ne verdi ise onu alın, neyi yasak etti ise de sakının."** Bize Süfyan b. Uyeyne anlattı. O Abdu'l-Melik b. Umeyr'den, o Rib'i b. Hirâş'dan, o Huzeyfe b. el-Yeman'dan dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Benden sonraki iki kişiye Ebu

(1) el-Hakem b. Umeyr, Peygamber (sav) isnad eden münker bir takım hadisler rivâyet etmiştir. Sahabiliği yoktur. Ebu Hâtim, rivayet ettiği hadislerin zayıf olduğunu belirtmiştir. (Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl,* II, 101) Ancak İbn Hacer *Lisânu'l-Mizân,* II, 337'de: Ebû Hatim'in bu ifadesine rastlamadığını, Dârakutnî'nin onu Bedir Ashâbı arasında saydığını, Tirmizî'nin de onun sahâbî olduğunu belirttiğini kayd etmektedir. (*Lisânu'l-Mizân,* Beyrut 1406/1986) ayrıca bk. Abdullah b. Adiy, *el-Kâmil,* V, 250, Beyrut 1409/1988)

(2) Hatîb Bağdâdî *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî,* II, 189 Riyâd 1403 Zehebî, *Mizân,* V, 372; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân,* IV, 391; hepsi de "... dünya ve âhireti kaybeder" cümlesine kadar.

Bekir ve Ömer'e uyunuz." Bize Süfyan b. Uyeyne anlattı. O Mis'ar b. Kidâm'dan, o Kays b. Müslim'den, o Tarık b. Şihab'dan, o Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan rivayet ettiğine göre, Ömer eşek arısının öldürülmesini emretmiştir.

İlim adamlarımız der ki: Bu son derece güzel bir cevaptır. İhramlı iken eşek arısının öldürülmesinin caiz olduğuna fetva verdiği gibi, bu hususta Ömer'e uyduğunu ve Peygamber (sav)'ın da ona uymayı emrettiğini, yüce Allah'ın da Peygamber (sav)'ın söylediklerini kabul etmeyi emir buyurduğunu açıklamaktadır. Buna göre eşek arısının ihramlıyken öldürülmesinin caiz oluşu Kitab ve sünnetten çıkarılmış olmaktadır. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden İkrime'ye çocuk doğuran cariye (ümmü veled)ler hakkında sorulan soruya verdiği cevap açıklanırken geçmiş bulunmaktadır. O şöyle demişti: Bu gibi cariyeler en-Nisa Sûresi'nde yüce Allah'ın: ***"Allah'a itaat edin. Rasûlüne de itaat edin ve sizden olan emir sahiblerine de"*** (en-Nisa, 4/59) buyruğunun ifadesi gereğince hürdürler.

Müslim'in ***Sahih***'inde ve başka eserlerde Alkame'den, onun da İbn Mesud'dan şöyle dediğine dair rivayet yer almaktadır: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Allah dövme yapanlara ve dövme yaptıranlara, yüzündeki tüyleri alanlara, güzelleşmek için dişlerinin arasını törpüleyip incelten ve Allah'ın hilkatini değiştirenlere lanet etmiştir." Bu söz Um Yakub diye bilinen Esedoğullarından bir kadının kulağına gitti. Bu kadın gelerek dedi ki: Aldığım habere göre sen şöyle şöyle olan kadınlara lanet okumuşsun. İbn Mesud dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın lanet ettiğine -üstelik bu husus Allah'ın Kitabında da varken- ben ne diye lanet etmeyeyim? Kadın şöyle dedi: Ben iki kapak arasında bulunanlar (mushaf)ın tamamını okudum, fakat senin dediğini orada göremedim. İbn Mesud dedi ki: Eğer sen gerçekten onu okumuş olsaydın, onu bulacaktın. Sen yüce Allah'ın: **"Hem Peygamber size ne verdi ise onu alın, neyi yasak etti ise de sakının"** buyruğunu okumadın mı? Kadın: Okudum deyince, İbn Mesud: İşte o (Peygamber) bu işi yasaklamıştı... dedi.[1]

Buna dair yeterli açıklamalar daha önceden en-Nisa Sûresi'nde (4/119. âyet, 7. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

9- Buyruk, Emir Anlamını İhtiva Etmektedir:

"Hem Peygamber size ne verdi ise onu alın" buyruğunda her ne kadar elden ele uzatmak anlamını ihtiva eden "vermek: İ'tâ" lafzı kullanılmış ise de

(1) *Müslim,* III, 1678; *Dârimî,* III, 363; *Ebû Dâvûd,* IV, 77; *İbn Mâce,* I, 640; Tayalisi, *Müsned,* I, 51; aynı rivâyeti muhtasar olarak kaydedenler: *Buhârî,* V, 2216, 2219; *Tirmizî,* V, 104.

bunun anlamı emirdir. (Her ne emrederse demektir.) Buna delil de yüce Allah'ın: **"Neyi yasak etti ise de bundan sakının"** buyruğunda "yasak; nehy"in karşılığında kullanılmış olmasıdır. Nehy'in karşılığı ise ancak emirdir. Bunun bu şekilde anlaşılması gerektiğinin delili de daha önce zikrettiğimiz hususlarla birlikte Peygamber Efendimiz'in de şu buyruğudur: "Ben size her neyi emretti isem, ondan gücünüzün yettiğini yerine getirin.(1) Size herhangi bir şeyi yasaklayacak olursam, ondan uzak durun."(2)

el-Kelbî dedi ki: Âyet-i kerime müslümanların başkanları hakkında inmiş tir. Onlar Rasûlullah (sav)'ın eline geçirdiği müşriklerin malları ile ilgili ola rak şöyle demişlerdi: Ey Allah'ın Rasûlü, sen safiyyeni (seçtiğini) ve dörtte birini al, diğerini de bizlere bırak. Çünkü cahiliye döneminde biz böyle yapardık deyip, ona şu beyiti okudular:

لـك المِرْبـاع منهـا والصَّفـايَـا وحُكْمُـكَ والنَّشِيطة والفُضُـولُ

"O ganimetin dörtte biri ve seçtiklerin de senindir
Sen nasıl istersen öyle hükmedersin, yolda ele geçirilenler de paylaştırılması mümkün olmayıp arta kalanlar da (senindir.)"

Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi.

10- Allah'tan Korkmak:

"Ve Allah'tan" yani Allah'ın azabından **"korkun."** Çünkü O'na isyan edenlere azabı pek çetindir. Verdiği emir ve yasaklarda Allah'tan korkun, onları kaybetmeyin, diye de açıklanmıştır.

"Çünkü Allah azabı" vermiş olduğu emirlerde kendisine muhalefet edenlere **"çok çetin olandır."**

لِلْفُقَرَآءِ الْمُهَـٰجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ
يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ
أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾

(1) Bu hadiste de "yerine getirin" anlamı verilen lafızda "elden ele teslim etmek" anlamındaki "i'tâ" lafzının emir kipi kullanılmıştır.
(2) *Buhârî*, VI, 2658; *Müslim*, IV, 1830; *Nesâî*, V, 110; *Dârakutnî*, II, 281; *Müsned*, II, 258, 313, 447, 467.

8- (O fey') yurtlarından ve mallarından çıkartılıp uzaklaştırılmış olan ve Allah'ın lütuf ve rızasını isteyen Allah'a ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirler içindir. İşte onlar sâdıkların ta kendileridir.

Yani fey ve ganimetler **"...fakir muhacirler içindir."** Bir diğer açıklamaya göre; *"o mal sizden zengin olanlar arasında elden ele dolaşan bir şey olmasın diye"* (el-Haşr, 59/7) fakat **"fakir muhacirler"**e olsun diye ... Bir başka görüşe göre bu buyruk yüce Allah'ın: *"Akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalanlara"* (el-Haşr, 59/7) buyruğunu beyân etmektedir. Bu sınıflar ayrı ayrı sözkonusu edilince mal bunlara verilecektir, denildi. Çünkü bunlar hem fakir, hem muhacir, hem de yurtlarından çıkartılmış kimselerdi. Bu sebeble onlar insanlar arasında bu malda en çok hak sahibi olan kimselerdir.

Bir diğer açıklama da şöyledir: **"Fakat Allah peygamberlerini dilediği kimselere"** muhacir fakirlerin lehine olmak üzere **"musallat eder."** Ta ki o mal, dünyadaki insanlar arasında yalnızca zenginler arasında dönüp dolaşan bir mal olmasın.

Bir başka görüşe göre anlamı şudur: Allah muhacirler lehine, azabı çok çetin olandır. Yani, o fakir muhacirler sebebiyle ve onlardan ötürü kâfirlere çok çetin azab verendir. Daha önce yüce Allah'ın: **"Akrabalara, yetimlere"** buyruğunda sözü geçen kimseler de bu fakirlerin kapsamına girmektedir.

Bir başka açıklamaya göre bu daha önce geçmiş buyruklara atfedilmiştir. Atıf edatı olarak "vav"ın getirilmeyiş sebebi ise bir kimsenin: "Bu mal Zeyd'indir, Bekr'indir, filanındır, filanındır" demesine benzemesindendir. Burada sözü geçen muhacirler, Peygamber (sav)'a duyduğu sevgi ve ona yardımcı olmak maksadı ile onun bulunduğu yere hicret eden kimselerdir.

Katade dedi ki: Burada sözü geçen muhacirler yurtlarını, mallarını, akrabalarını, vatanlarını, Allah'a ve Rasûlüne duydukları sevgi uğruna terkeden kimselerdir. Öyle ki, bunlardan herhangi bir kimse ayakta durabilmek için açlığından ötürü karnına taş bağlardı. Yine onlardan herhangi bir kimse kendisini örtecek, ısıtacak başka bir şeyi bulunmadığından dolayı kışın bir çukur kazar, içine otururdu.

Abdurrahman b. Ebzâ ve Said b. Cübeyr dedi ki: Muhacirlerden kimisinin kölesi, hanımı, evi, üzerinde haccedip gazada bulunacağı devesi bulunmakla birlikte yüce Allah onların fakir olduklarını belirterek zekâttan onlara bir pay ayırmıştır. **"Yurtlarından... çıkartılıp, uzaklaştırılmış olan"** buyruğu da kâfirler tarafından Mekke'den çıkartılan demektir. Bu da onları

Mekke'den çıkmak zorunda bırakmaları anlamına gelir ki; bunlar yüz kişi idiler.

"Allah'ın" dünyada "lütuf" ganimet **"ve âhirette"** Rabblerinin **"rızasını isteyen"** Allah yolunda cihadda **"Allah'a ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirler içindir. İşte onlar"** bu yaptıklarında **"sâdıkların ta kendileridir."**

Rivayet edildiğine göre Ömer b. el-Hattab (r.a), el-Câbiye'de bir hutbe irad ederek şöyle demiştir: Kur'ân'a dair soru sormak isteyen bir kimse Ubeyy b. Ka'b'a gitsin. Feraiz (İslam Miras Hukuku)'e dair soru sormak isteyen kimse Zeyd b. Sabit'e gitsin. Fıkha dair soru sormak isteyen Muâz b. Cebel'e gitsin. Mal isteyen kimse de bana gelsin. Şüphesiz yüce Allah beni o malın bekçisi ve paylaştırıcısı kılmıştır. Şunu bilin ki; ben Peygamber (sav)'ın hanımlarını başa alarak onlara bu maldan veriyorum. Daha sonra Mekke'den, yurdumuzdan, mallarımızdan çıkartılıp uzaklaştırılan ilk muhacirler olan ben ve benim gibi olan arkadaşlarımdan başlıyorum.

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ
إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ
عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ۚ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ
فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾

9. Onlardan evvel Medine'yi yurt edinip imana sahip olanlar ise, kendilerine hicret edenleri severler ve bunlara verilen şeylerden dolayı kalplerinde bir çekememezlik duymazlar. Kendileri fakirlik içinde bulunsalar dahi (muhacirleri) **öz nefislerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar umduklarını bulanların ta kendileridir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1- Medine'yi Yurt Edinenler ve İmana Sahip Olanlar:

"Onlardan evvel Medine'yi yurt edinip imana sahip olanlar" buyruğunda sözkonusu edilen yurt edinen kimselerle muhacirlerin oraya göç etmesin-

den önce Medine'yi vatan edinmiş ensarın kastedildiği hususunda görüş ayrılığı yoktur. "İman" lafzı "(تبوّأ): Yurt edinen" lafzından başka bir fiil ile nasbedilmiştir. Çünkü bu fiil, ancak mekân hakkında kullanılır.

"(مِنْ قَبْلِهِمْ): **Onlardan evvel"** lafzındaki: "(مِنْ): ...dan" daha önce geçen: **"Yurt edinen"** anlamı verilen fiilin sılasıdır. Buyruk: Muhacirlerden önce orayı yurt edinen ve imana kesin olarak inanıp ihlâslı bir imana sahib olan kimseler... anlamındadır. Çünkü iman, yurt edinilecek bir yer değildir. Bu da yüce Allah'ın: "(فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ): *Haydi işinizi sağlam tutun, ortaklarınızı da (çağırın)"* (Yunus, 10/71) buyruğunun: "(وادعوا شركاءكم): Ortaklarınızı da çağırın" anlamını vermesine benzer. Bu açıklamayı Ebu Ali, ez-Zemahşerî ve başkaları sözkonusu etmiştir. Böyle bir anlatım: "(عَلَفْتُهَا تِبْناً وماءً بارداً): Ben ona alaf olarak saman ve soğuk su verdim" türünden bir anlatım olur.

Buyruğun muzafın hazfedilmiş olması şeklinde yorumlanması da mümkündür. Sanki: (تبوّأوا الدار ومواضع الإيمان): Onlar orayı ve iman yerlerini yurt edinip yerleştiler" denilmiş gibidir. "Yurt edinmek" fiilinin delâlet ettiği anlama göre yorumlanması da mümkündür. "Onlar o yurttan ayrılmadıkları gibi imana da sıkı sıkı bağlı kaldılar ve her ikisinden de ayrı kalmadılar" denilmiş gibidir. "İmanın yurt edinilmesi" misal (deyim) olarak da kullanılmış olabilir. Nitekim: "(تبوّأ من بني فلان الصميم): Filanoğullarının (kalplerinin) tam ortasına yerleşti" demek de böyledir.

(التبوُّء): Bir yeri yer edinmek, orada karar kılmak, yerleşmek, demektir.

Bu buyrukla, ensarın muhacirlerden önce iman ettikleri kastedilmemektedir. Maksat onların Peygamber (sav)'ın kendilerine hicret etmesinden önce iman etmiş olduklarını anlatmaktır.

2- Bu Âyetin Önceki Buyruklarla İlişkisi:

Yine bu âyet-i kerimenin kendisinden önceki buyruklarla bağlantısı olmayan bir âyet mi yoksa onlara atfedilmiş bir âyet mi olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Bir kesimin açıklamasına göre bu âyet-i kerime daha önce geçen yüce Allah'ın: *"... fakir muhacirler içindir"* (8. âyet) uyruğuna atfedilmiş olup el-Haşr Sûresi'nindeki bütün âyetler birbirine atfedilmiştir. Ancak bunlar bu husus üzerinde dikkatle düşünüp konuyu insaf ile ele alacak olurlarsa durumun benimsedikleri kanaatten farklı olduğunu göreceklerdir. Çünkü yüce Allah: *"O kitab ehlinden kâfir olanları ilk sürgünde yurtlarından, yerlerinden çıkarandır. Siz de onların çıkacaklarını sanmamıştınız... ve (bu) fâsıkları alçaltması içindir"* (el-Haşr, 59/1-5) diye buyurmakta ve bu buyruklarıyla Nadiroğulları ile Kaynukaoğulları hakkında haber vermektedir. Daha sonra: *"Allah'ın onlardan Rasûlüne verdiği fey'e gelince, siz onun için ne*

at oynattınız, ne de deveye bindiniz. Fakat Allah peygamberlerini dilediği kimselere musallat eder" (el-Haşr, 59/6) buyruğunda ise fey'in, Rasûlullah (sav)'a ait olduğunu haber vermektedir. Çünkü onu ele geçirilmek için herhangi bir binek sırtına binilmemiştir. Daha önce haklarında sözkonusu edilen çarpışma ve ağaçlarının kesilmesine gelince, onlar sonunda bu işe son vermişler ve bu husus böylece olup bitmişti. Arkasından da: *"Allah'ın fethedilen ülkeler ahalisinden Rasûlüne verdiği fey Allah'a, Peygambere, akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalanlara verilir"* (el-Haşr, 59/7) diye buyurulmaktadır. Bu da önceki buyruklara atfedilen bir söz değildir; aynı şekilde: **"Onlardan evvel Medine'yi yurt edinip imana sahib olanlar ise..."** buyruğu da ensardan övgüyle söz etmek ve onlara övgülerde bulunmak sadedinde yeni bir söz başlangıcını teşkil etmektedir. Çünkü onlar elde edilen o fey'i muhacirlere teslim etmişlerdir. Yüce Allah şöyle buyurmuş gibidir: Fey', fakir olan muhacirleredir. Ensar ise onları severler. Fey'in yalnızca onlara verilmesinden ötürü de onları kıskanmazlar. Aynı şekilde; *"onlardan sonra gelenler"* (el-Haşr, 59/10) buyruğu da yeni bir ifade başlangıcıdır, haberi de: **"Derler ki: Rabbimiz bizi... mağfiret eyle"** buyruğudur.

İsmail İbn İshak dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Onlardan evvel Medine'yi yurt edinip..."** buyruğu ile *"onlardan sonra gelenler"* buyruğu daha önce geçen buyruklara atfedilmiştir. Bunlar da fey'de ortaktırlar. Yani bu mal hem muhacirlere, hem de **"onlardan evvel Medine'yi yurt edinenler"**e aittir.

Malik b. Evs dedi ki: Ömer b. el-Hattab (r.a) şu: *"Sadakalar (zekat) ancak fakirlere... mahsustur"* (et-Tevbe, 9/60) âyetini okuyup bu (zekat); bunlara (bu âyette sözü edilenlere)dir, dedi. Sonra: *"Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a... aittir."* (el-Enfal, 8/41) buyruğunu okuyarak: Bu da burada sözedilenlere aittir, dedi. Daha sonra: *"Allah'ın fethedilen ülkeler ahalisinden Rasûlüne verdiği fey'... fakir muhacirler içindir."* (el-Haşr, 59/7-8) âyetleri ile; **"Onlardan evvel Medine'yi yurt edinip imana sahib olanlar..."** âyetini ve: *"Onlardan sonra gelenler..."* (el-Haşr, 59/10) âyetlerini okuduktan sonra dedi ki: Andolsun ki eğer yaşayacak olursam Himyer dağının tepesinde bulunan çobana dahi bu maldan payı alnı terlemeksizin ulaşacaktır, dedi.

Yine denildiğine göre o, muhacirlerle ensarı çağırıp, yüce Allah'ın kendisine bu kabilden nasib ettiği fetihlere ne şekilde uygulama yapacağı hususunda danıştıktan sonra onlara dedi ki: Bu işi iyice gözden geçirin, iyiden iyiye üzerinde düşünün. Daha sonra yarın sabah yanıma gelin. O da o gece düşünüp durdu. Sonunda bu âyetlerin bu gibi hususlar hakkında nâzil olduğunu iyiden iyiye anladı. Sabah yanına geldiklerinde: Dün gece el-Haşr Sûresi'nindeki âyetler üzerinde durdum deyip *"Allah'ın fethedilen ülkeler*

ahalisinden Rasûlüne verdiği fey... fakir muhacirler içindir." (el-Haşr, 59/7-8) buyruklarını okudu. Yüce Allah'ın: *"İşte onlar sâdıkların ta kendileridir."* (el-Haşr, 59/8) buyruğuna ulaşınca, bu ancak burada sözedilenlere aittir, dedi. Sonra yüce Allah'ın: *"Onlardan sonra gelenler derler ki: Şüphesiz ki sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin"* (59/10) buyruğunu okuyup dedi ki: Artık müslüman olup da bunun kapsamına girmeyen hiçbir kimse kalmıyor, dedi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Ömer'in (ra) Fethedilen Arazilere Dair Uygulaması:

Malik'in Zeyd b. Eslem'den, onun babasından rivayetine göre Ömer şöyle demiştir: Şâyet daha sonra gelecek insanlar olmasaydı, fethedeceğim herbir kasabayı mutlaka Rasûlullah (sav)'ın Hayber'i paylaştırdığı gibi paylaştırırdım.

Bir çok yoldan gelmiş, oldukça yaygın (müstefîz) rivayetlerde belirtildiğine göre Ömer, Irak sevadını (sevad; toprak, coğrafya), Mısır'ı ve elde ettiği ganimetleri atiyelere (maaşlar) halkın ve çoluk çocukların rızıklarına kaynaklık teşkil etsin diye savaşçılara paylaştırmaksızın bırakmıştır. Zübeyr, Bilal ve ashabtan daha başka kimseler ise fethedilen yerlerin kendilerine paylaştırılmasını istediler. Ömer onların bu isteklerini uygun bulmadı. Bu hususta yaptığı uygulamanın mahiyeti hakkında farklı görüşler vardır. Onun uygulaması hususunda orduya katılanların gönüllerini hoş ettiği söylenmiştir. Gönül hoşluğu ile herhangi bir bedel almaksızın payını müslümanlara bırakmak isteyenler azınlıkta idiler. Bunu kabul etmeyen kimselere ganimetten kendisine düşen payın bedelini verdi.

O toprakları mücahidlerin gönüllerini hoş ettikten sonra bıraktı, diyen kimseler onun bu uygulamasını Peygamber (sav)'ın uygulaması gibi değerlendirmiştir. Çünkü Peygamber de Hayber'i paylaştırmıştı. Zira Ömer'in paylarını satın alması ve diğerlerinin de gönül hoşluğu ile paylarını terketmeleri tıpkı orayı paylaştırması seviyesindedir.

Bir diğer görüşe göre ise o, savaşa katılanlara herhangi bir şey vermeksizin oraları bırakmıştır. Ömer bu hususta yüce Allah'ın: *"Yurtlarından ve mallarından çıkartılıp, uzaklaştırılmış... fakir muhacirler içindir... Rabbimiz şüphesiz ki Sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin."* (el-Haşr, 59/9-10) âyetlerinde geçtiği üzere bu hususta tevil yaparak uygulamada bulunmuşdur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4- Ganimet Olarak Alınan Taşınmazın Paylaştırılması:

İlim adamları (ganimet olarak alınan) akârın paylaştırılması hususunda farklı görüşlere sahiptir.

İmam Malik der ki: İmamın (İslâm devlet başkanının) akârı müslümanla rın maslahatına vakfetmesi hakkı vardır.

Ebu Hanife dedi ki: İmam böyle bir yeri paylaştırmak ya da müslüman ların maslahatına vakfetmekten birisini tercih etmekte serbesttir.

Şafiî dedi ki: İmamın müslümanların rızasını almaksızın vakfetmesi hak kı yoktur. Aksine o diğer mallar gibi bu akarı onlara paylaştırır. Her kim gö nül hoşluğuyla hakkından feragat edecek olursa, o vakit imam da bunu on lara vakıf edebilir. Gönül hoşluğuyla hakkından vazgeçmeyen kimsenin de kendi malını alması hakkı öncelik kazanır. Ömer (r.a) ganimet alanların gö nüllerini hoş etmeye çalışmış ve ganimetlerini onlardan satın almıştır.

Bu görüşe göre yüce Allah'ın: *"Onlardan sonra gelenler..."* (el-Haşr, 59/10) buyruğu kendisinden önceki buyruklar ile ilişkisiz olur ve bu durum da onlar kendilerinden önce gelenlere dua etmeye ve onlardan övgü ile sö zetmeye teşvik edilmiş olurlar.

5- Medine Şehrinin Üstünlüğü:

İbn Vehb dedi ki: Ben İmam Malik'in Medine'nin diğer şehirlere üstün olduğunu sözkonusu ederek şöyle dediğini duydum: Medine "iman yurdu" ve "hicret yurdu" edinilmiştir. Diğer şehirler ise kılıçla fethedilmiştir. Sonra da yüce Allah'ın: **"Onlardan evvel Medine'yi yurt edinip imana sahib olanlar ise kendilerine hicret edenleri severler"** âyetini okudu. Bu hususa dair açıklamalar ile Mescid-i haram ve Medine mescidinde namaz kılmanın faziletine dair açıklamalar, daha önceden geçmiş bulunduğundan tekrarlamanın bir anlamı yoktur.

6- Muhacirlere Verilenleri Kıskanmayan Ensar:

"Ve bunlara verilen şeylerden dolayı kalplerinde bir çekememezlik duymazlar." Yani fey' malından ve başka mallardan özel olarak muhacirlere verilen şeyler dolayısıyla onları kıskanmazlar. Genellikle böyle açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre hazfedilmiş iki muzafın takdiri sözkonusudur. Mana da şöyledir: Onlara verilen şeylere bir ihtiyaç duymazlar.

İnsanın içinde gidermeye gerek duyduğu herbir şey "bir ihtiyaç"dır. Muhacirler ensârın evlerinde kalıyorlardı. Peygamber (sav) Nadiroğulları mallarını ganimet olarak alınca, ensarı çağırdı ve muhacirleri kendi evlerinde misafir edip mallarına ortak kılmaları dolayısıyla onlara teşekkür ettikten sonra şöyle dedi: "Arzu ederseniz, Allah'ın bana Nadiroğullarından fey' olarak verdiği malı sizlerle onlar arasında paylaştırırım. Muhacirler de önceden olduğu gibi sizin meskenlerinizde kalmaya, mallarınızdan faydalanmaya devam

ederler. Dilerseniz yalnızca onlara (bu malları) veririm ve sizin evlerinizden ayrılırlar."

Bunun üzerine Sa'd b. Ubade ve Sa'd b. Muâz şöyle dediler: O malı muhacirler arasında paylaştıralım. Bununla birlikte eskiden olduğu gibi evlerimizde kalmaya devam etsinler. Ensar hep birlikte şöyle seslendi: Biz gönül hoşluğu ile hakkımızı onlara veriyoruz, ey Allah'ın Rasûlü. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Allah'ım ensara, ensarın çocuklarına merhamet buyur." Rasûlullah (sav) da muhacirlere ganimetleri taksim etmekle birlikte daha önce sözünü ettiğimiz üç kişi dışında ensardan hiç kimseye bir şey vermedi.

Yüce Allah'ın: **"...Ve bunlara verilen şeylerden dolayı kalplerinde bir çekememezlik duymazlar"** buyruğunun (onlara verilen malın) az olma halini kastetmiş olması ihtimali de vardır. Onlar bunun yerine kendilerine verilene razı olur ve onu kabul ederler, demek olur. Peygamber (sav) dünyada kaldığı sürece bu hallerini devam ettirdiler. Peygamber (sav)'ın vefatından sonra ise tabii ölçüler içerisinde dünyanın etkisi altında kaldılar. Nitekim Peygamber (sav) da onları uyarıp şöyle demişti: "Sizler benden sonra (başkalarının size) tercih edildiğini göreceksiniz. Havz'ın kenarında benimle karşılaşacağınız vakte kadar sabrediniz."(1)

7- Genel Olarak Ashabın, Özel Olarak Ensarın Sıkıntılı Zamanlarda Bile Başkalarını Kendilerine Tercih Etmeleri:

"Kendileri fakirlik içinde bulunsalar dahi (muhacirleri) **öz nefislerine tercih ederler"** buyruğu ile ilgili olarak Tirmizî'de Ebu Hureyre'den şu rivayet kaydedilmektedir: Bir adamın yanında geceleyin bir misafir kaldı. O şahsın yanında ise ancak kendisine ve çocuklarına yetecek kadar yiyecek vardı. Hanımına: Çocukları uyut, kandili söndür ve yanında ne varsa misafirin önüne getir, dedi. Bunun üzerine şu: **"Kendileri fakirlik içinde bulunsalar dahi** (muhacirleri) **öz nefislerine tercih ederler"** buyruğu nâzil oldu. (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(2) Müslim de bu hadisi rivayet etmiştir.(3)

Yine Müslim Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bir adam Rasûlullah (sav)'a gelerek: Ben çok fakirim dedi. Peygamber, hanımlarından birisine haber gönderdi, o da: Seni hak ile gönderene yemin ede-

(1) *Buhârî,* III, 1381, IV, 1574, VI, 2589; *Müslim,* II, 738, III, 1474; *Nesâî,* VIII, 224; *Müsned,* III, 57, 111, 167, 171, 182, IV, 42, 292, 352

(2) *Tirmizî,* V, 409

(3) *Müslim,* III, 1624

rim ki, yanımda sudan başka bir şey yok, dedi. Daha sonra bir diğerine haber gönderdi, o da aynı şeyi söyledi. Nihayet hepsi de aynı cevabı verdiler: Seni hak ile gönderene yemin olsun ki yanımda sudan başka bir şey yok. Bunun üzerine Peygamber: "Bu adamı bu gece kim misafir edebilir? -Allah'ın rahmeti de onun üzerine olsun.-" Ensardan bir adam kalkıp: Ben ey Allah'ın Rasûlü dedi. Onu alıp evine götürdü, hanımına: Yanında bir şey var mı? diye sordu. Kadın: Çocuklarıma yetecek kadardan fazlası yok, dedi. Bunun üzerine adam şöyle dedi: Sen onları herhangi bir şeyle oyala. Misafirimiz içeri girince kandili söndür ve bizim yemek yediğimizi ona hissettir. Yemeğe oturdu mu sen de kalk ve kandili söndür. (Ebu Hureyre) dedi ki: Onlar (sofraya) oturdular. Misafir de yemeği yedi. Sabah olunca Peygamber (sav)'ın yanına gidince, Peygamber şöyle buyurdu: "Yüce Allah dün gece misafirinize yaptığınız ikramı gerçekten beğendi."(1)

Yine Ebu Hureyre'den gelen rivayete göre o şöyle demiştir: Bir adam kendisini misafir olarak ağırlasın diye Rasûlullah (sav)'a geldi. Ancak Peygamberin yanında ona ikram edecek hiçbir şey yoktu. "Bu adamı misafir edecek bir kimse yok mu? -Allah ona rahmet etsin.-" dedi. Ensardan Ebu Talha diye anılan birisi kalktı, o adamı alıp evine götürdü... diyerek hadisi az önceki hadise yakın lafızlarla nakletti, ayrıca bu rivâyette âyetin bunun üzerine indiğini de belirtti.(2)

el-Mehdevî'nin Ebu Hureyre'den naklettiğine göre bu Sâbit b. Kays ile Sâbit'in kendisine misafir olduğu ve Ebu'l-Mütevekkil diye anılan ensardan bir kimse hakkında inmiştir. Ebu'l-Mütevekkil'in yanında kendisinin ve çocuklarının yiyeceği dışında bir şey yoktu. Hanımına: Kandili söndür ve çocukları uyut deyip, yanında ne varsa misafirinin önüne getirdi. en-Nehhas da bunu böylece zikrederek şöyle demiştir: Ebu Hureyre dedi ki: Ensardan Ebu'l-Mütevekkil diye anılan bir adama Sabit b. Kays misafir geldi. Ebu'l-Mütevekkil'in kendisinin ve çocuklarının yiyeceği dışında bir şeyi yoktu. Hanımına kandili söndür, çocukları uyut dedi. Bunun üzerine: **"Kendileri fakirlik içinde bulunsalar dahi** (muhacirleri) **öz nefislerine tercih ederler... İşte onlar umduklarını bulanların ta kendileridir"** âyeti nâzil oldu.

Bu işi yapanın Ebu Talha olduğu söylenmiştir. el-Kuşeyrî, Ebu Nasr Abdurrahim b. Abdi'l-Kerim'in naklettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)'ın ashabından birisine bir koyun başı hediye edildi. O: Kardeşim filan ve onun çocuklarının buna ihtiyacı daha çoktur, diyerek o başı onlara gönderdi. Herbiri o başı diğerine gönderip durdu, sonunda elden ele ye-

(1) *Müslim*, III, 1624; *Buhârî*, III, 1382
(2) *Müslim*, III, 1624, 1625

di ev dolaştı ve nihayet ilk sahiplerine geri döndü. Bunun üzerine: **"Kendileri fakirlik içinde bulunsalar dahi** (başkalarını) **öz nefislerine tercih ederler"** buyruğu nâzil oldu.(1) Bunu es-Salebi, Enes'den naklederek dedi ki: Ashabtan birisine bir koyun başı hediye edildi. Çok fakir bir kimse idi. O başı bir komşusuna gönderdi. O baş yedi evde, yedi kişiye elden ele dolaştı, sonra birincisinin eline geri döndü. Bunun üzerine **"...öz nefislerine tercih ederler"** âyeti indi.

İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav) Nadiroğulları günü ensara dedi ki: "İsterseniz yurtlarınıza ve mallarınıza ve yurtlarınıza hicret eden muhacirlere malı paylaştırırım, siz de bu ganimette onlara ortak olursunuz. İsterseniz yurtlarınız ve mallarınız sizin olmak üzere size ganimetten hiçbir pay vermeyelim." Bunun üzerine ensar dedi ki: Hayır, bizler kardeşlerimizle yurtlarımızı ve mallarımızı paylaştırmaya devam edelim ve ganimeti yalnızca onlara verelim. Bunun üzerine **"öz nefislerine tercih ederler"** âyeti nazil oldu. Ancak birincisi daha sahihtir.

Buhari ve Müslim'de Enes'den gelen rivayete göre bir kimse Peygamber (sav)'a kendi arazisindeki birtakım hurma ağaçlarını tahsis ederdi. Bu Kureyza ve Nadiroğulları diyarı fethedilinceye kadar böyle devam etti. Artık bundan sonra Peygamber daha önce o kimselerin verdiklerini sahiplerine geri verdi. Müslim'in lafzı böyledir.(2)

ez-Zührî, Enes b. Malik'ten rivayetle dedi ki: Muhacirler Mekke'den Medine'ye geldiklerinde ellerinde mal namına hiçbir şey yoktu. Ensarın ise arazi ve akârları vardı. Ensar her yıl mallarından elde ettikleri mahsüllerinin yarısını onlarla paylaştırdılar. Buna karşılık onlar (muhacirler) de çalışıp, (mallarının) bakımlarını üzerlerine almışlardı. Enes b. Malik'in annesi Um Süleym diye anılırdı. Um Süleym, Ebu Talha'nın oğlu Abdullah'ın da annesi idi. Abdullah, Enes'in anne bir kardeşi idi. Enes'in annesi Rasûlullah (sav)'a bir hurmalığını vermiş, Rasûlullah da o hurmalığı azatlısı ve Usame b. Zeyd'in de annesi olan Um Eymen'e vermişti. İbn Şihab dedi ki: Enes b. Malik'in bana haber verdiğine göre Rasûlullah (sav) Hayberlilerle savaşı bitirip; Medine'ye geri döndükten sonra muhacirler, ensara daha önceden kendilerine vermiş oldukları meyve bağışlarını geri verdiler. (Enes) dedi ki: Rasûlullah (sav) anneme hurmalıklarını geri verdi; Um Eymen'e de o hurmaların yerine kendi bahçesinden verdi. Bu hadisi Müslim de rivayet etmiştir.(3)

(1) Hâkim, *Müstedrek*, II, 256; Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, III, 259
(2) *Buhârî*, III, 1137, IV, 1478, 1510; *Müslim*, III, 1392
(3) *Müslim*, III, 1391; *Buhârî*, II, 926

8- Başkalarını Kendisine Tercih Etmek Buna Dair Örnekler ve Sınırları:

İsar (başkasını kendisine tercih): Kişinin başkasını nefsine ve nefsinin dün yevî paylarına; dinî payları arzu ederek tercih etmesi demektir. Bu tutum yakînin güçlü oluşundan, sevgi sağlamlığından ve meşakkatlere karşı sabırlı olmaktan ileri gelir. "(آثرته بكذا): Bu hususta onu tercih ettim" denilirken, bunu ona özellikle tahsis ettim ve tercih ettim, demektir. Buradaki îsâr (tercih etme)nin mefulü hazfedilmiştir. Yani onlar mallarında, evlerinde onları kendilerine tercih ederler. Ancak bunu varlıklı olmakla birlikte değil, bunlara önceden de açıklandığı gibi- ihtiyaç duymakla birlikte yaparlar.

Muvatta'da yer alan rivayette belirtildiğine göre İmam Malik'e Peygamber (sav)'ın zevcesi Âişe (r.anha)'dan şu rivayet ulaşmıştır: Oruçlu olduğu bir sırada bir yoksul ondan bir şeyler dilenmişti. Evinde ise yalnızca bir ekmek vardı. Bir cariyesine: O ekmeği ona ver dedi. Cariyesi: Yanında kendisiyle oruç açacağın bir şey yok, deyince yine: Sen o ekmeği ona ver dedi. (Cariyesi) ben de denileni yaptım, dedi. Akşam olunca, daha önce bize hediye vermemiş bir hane halkı ya da bir kimse bize yufkaya sarılı bir koyun hediye etti. Aişe beni çağırıp, bundan ye dedi. İşte bu senin o ekmeğinden hayırlıdır.(1)

İlim adamlarımız dedi ki: İşte bu kârlı bir maldır ve Allah nezdinde ter temiz bir fiildir. Yüce Allah bundan dilediğini âcilen verir. Bununla birlikte bu sebeple onun için saklanan mükâfatı da eksiltmez. Allah için bir şeyi terkeden bir kimse hiçbir zaman onun yokluğunu hissetmez. Âişe (r.anha) bu davranışı ile yüce Allah'ın kendilerinden ihtiyaç içinde bulunsalar dahi başkalarını kendilerine tercih eden kimselerden olmakla övdüğü kimseler arasına katılmıştır. Şüphesiz ki böyle bir iş yapan bir kimse, nefsinin cimriliğinden korunmuş ve daha sonrası asla ziyanın sözkonusu olmayacağı bir kurtuluşa ermiş olur.

Rivayetteki "yufkaya sarılmış bir koyun" ifadesinin manası şudur: Bu Arapların yahut bazılarının -ya da ileri gelenlerinin bir kısmının- yiyeceği idi. Onlar bir koyun yahut bir kuzuyu yüzdükten sonra tamamen buğday unu hamuru ile üzerini örter ve ona sarıp sarmalarlardı. Sonra bu haliyle onu tandıra asarlardı. Bu şekilde yüzülmüş koyun ya da kuzunun bütün yağları, onun üzerini örten hamura sızardı. Bu onlarca makbul, hoş bir yiyecek idi.

Nesai'nin, Nâfi'den rivayet ettiğine göre; İbn Ömer hastalanmış ve canı üzüm çekmişti. Ona bir dirheme, bir salkım üzüm satın alındı. Bir yoksul gelip bir şeyler dilendi. Bu sefer: O salkımı bu yoksula verin, dedi. Arkasından bir adam o salkımı yine bir dirheme satın alıp onu İbn Ömer'e getirdi. Yine o yoksul ge-

(1) *Muvatta*, II, 997

lip dilencilik etti, yine İbn Ömer: O üzümü buna verin, dedi. Bir başka adam bu salkımı yine bir dirheme satın aldı ve sonra bunu ona geri getirdi. Dilenci tekrar geri dönmek istedi, ancak ona engel olundu. Eğer İbn Ömer yediği salkımın aynı salkım olduğunu bilmiş olsaydı, asla tadına bakmazdı. Çünkü Allah için elinden çıkardığı bir şeyi tekrar geri dönüp almazdı.(1)

İbnu'l-Mübarek dedi ki: Bize Muhammed b. Mutarrif haber verdi, dedi ki: Bize Ebu Hâzim, Abdurrahman b. Said b. Yerbû'dan anlattı. O Malik ed-Darr'dan şöyle dediğini nakletti: Ömer b. el-Hattab (r.a) dörtyüz dinar aldı, onu bir keseye koyduktan sonra hizmetkâra dedi ki: Al bunu Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'a götür. Sonra bunları nasıl kullanacağını görecek şekilde bir süre evde oyalanıver. Hizmetkâr o parayı alıp Ebu Ubeyde'ye götürdü ve ona şöyle dedi: Müminlerin emiri sana der ki: Sen bu parayı ihtiyaçlarına harca. Ebu Ubeyde: Allah onun bağını gözetsin, ona rahmet buyursun dedikten sonra: Ey cariye gel, diye seslendi. Şu yedi dinarı filana, şu beş dinarı filana götür diye hepsini tüketinceye kadar dağıttı. Hizmetkâr Hz. Ömer'e geri döndü, ona durumu bildirdiğinde benzeri bir keseyi Muaz b. Cebel için hazırladığını gördü. Ona: Bunu da al Muaz b. Cebel'e götür. Bunları nasıl kullanacağını görünceye kadar da bir süre evde oyalan dedi. Hizmetkâr o parayı alıp, Muaz'a götürdü ve ona: Mü'minlerin emiri sana der ki: Sen bu parayı ihtiyaçlarına harca dedi. Muaz: Allah ona rahmet buyursun, o bizi gözettiği gibi Allah da onu gözetsin dedi ve: Ey cariye gel, filanın evine şu kadar, filanın evine şu kadar götür, dedi. Muaz'ın hanımı durumu görünce, peki ya biz? dedi. Allah'a yemin ederim, biz de yoksul kimseleriz, bize de ver. Kesede sadece iki dinar kalmıştı. Bunları da hanımına verdi. Hizmetkâr Ömer (r.a)'a dönüp, gördüklerini haber verince Ömer bu işe çok sevindi ve: Bunlar kardeşlerdir, birbirlerindendir, dedi.

Muaviye'nin Âişe (r.anhâ)'ya gönderdiği bağışı kullanması da buna benzer. Muaviye'nin gönderdiği para 10.000 (dirhem) idi ve İbnu'l-Münkedir onun yanına girmişti...(2)

Şâyet: Kişinin sahip olduğu malın tamamını sadaka vermesini yasaklayan sahih haberler varid olmuştur denilecek olursa, şöyle cevab verilir: Böyle bir uygulama fakirliğe sabredeceğinden emin olunmayan ve gerekli harcamalarını yapacağı bir şeyler bulamayıp dilenciliğe mecbur kalacağından korkulan kimse için mekruhtur. Yüce Allah'ın başkalarını kendilerine tercih ettikleri için övdüğü ensar ise bu durumda değillerdi. Aksine onlar yüce Allah'ın

(1) Heysemî, *Mecmâ*, IX, 347'de Taberâni tarafından rivâyet edilip senedindeki râvilerin - sika olan Nuaym b. Hammâd dışında- hep Sahih(ler)in ravileri olduğunu zikretmektedir.

(2) Yazma nüshada bir boşluk

buyurduğu gibi: ***"Sıkıntıda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenler"*** (el-Bakara, 2/177) idiler. Onlar arasında îsâr (başkalarını tercih), malı elde tutmaktan daha üstün idi. Fakirliğe sabredemeyip dilenciliğe maruz kalacak kimseler için ise malı elde tutmak, başkalarını tercih etmekten daha efdaldir.

Rivayete göre bir adam Peygamber (sav)'a yumurta kadar bir altın getirerek, bu sadakadır dedi. Peygamber onu o adamın üzerine atarak dedi ki: "Sizden herhangi bir kimse sahib olduğu malın tamamını getirip onu sadaka verdikten sonra oturup insanlara el açacak hale düşmesin." diye buyurdu.(1) Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

9- Îsâr (Başkasını Tercih)in Mertebeleri:

Can ile tercih, mal ile -sonunda o da canın yongası olsa dahi- tercihin üstündedir. Çokça kullanılan darb-ı mesel mesabesindeki ifadelerden birisi de şudur:

والجُودُ بالنَّفْس أقصَى غايـة الجُـودِ

"Cömertçe canını feda etmek cömertliğin en ileri derecesidir."

Sevginin tarifi hususunda sufilerin güzel ibarelerinden birisi de; "sevginin (muhabbetin) isar demek olduğu"dur. Nitekim Aziz'in karısı ileri derecede Yusuf'u sevince, onu kendisine tercih ederek: Ondan murad almak isteyen bendim, demişti.

Canı feda etmenin en üstün mertebesi de Rasûlullah (sav)'ı korumak amacı ile yapılan fedakârlıktır. ***Sahih***'te belirtildiğine göre Ebu Talha, Uhud gününde Peygamber (sav)'a vücudunu kalkan etmişti. Peygamber (sav) ise insanları görmek üzere başını uzatıyor, Ebu Talha ona: Başını uzatma ey Allah'ın Rasûlü, sana isabet ettirmesinler. Benim göğsüm senin göğsün önündedir, diyordu(2) Rasûlullah (sav)'ı eli ile (gelen darbeye karşı) korumuş, bundan ötürü de çolak kalmıştı.

Huzeyfe el-Adevî dedi ki: Yermûk günü beraberinde az bir miktar su olduğu halde bir amcam oğlunu aramaya koyuldum. Bu arada kendi kendime: Eğer henüz canı çıkmamış ise ona bu sudan içiririm, diyordum. Ansızın onu görüverdim, ona: Su ister misin? dedim, başıyla: Evet diye işaret etti. Tam bu

(1) Hadisin sadece kavlî bölümü İbn Hibbân, *Sahih*, VIII, 165; *Dârimî*, I, 479; Beyhaki, *es-Sünenu'l-Kübra*, IV, 181

(2) *Buhârî*, III, 1386, IV, 1490; *Müslim*, III, 1443

sırada bir kişi; ah ah diye inliyordu. Amcam oğlu bana: Ona git, diye işaret etti. Meğer o kişi Hişam b. el-As imiş, ona: Sana su vereyim mi? dedim, evet diye işaret etti. Bir başkasının "ah ah" demekte olduğunu işitince, Hişam onun yanına git, diye işaret etti. Onun yanına vardığında ölmüş olduğunu gördüm. Tekrar Hişam'a geri döndüğümde o da ölmüştü. Amcamın oğlunun yanına döndüm, o da ölmüştü.

Ebu Yezid el-Bistami dedi ki: Belhli bir delikanlının beni yenik düşürdüğü gibi hiç kimse yenik düşürmemiştir. O haccetmek üzere giderken bize uğradı. Bana: Ey Ebu Yezid dedi, size göre zühdün tanımı nedir? Ben: Bulursak yeriz, bulamazsak sabrederiz dedim. O: Bizde Belh köpekleri de böyle yapar, dedi. Ben: Peki ya size göre zühdün tanımı nedir? diye sordum. O: Bulamazsak şükrederiz, bulursak başkalarını kendimize tercih ederiz, dedi.

Zünnun el-Mısrî'ye: Kalbi açık zahidin tanımı nedir? diye soruldu. O üç özelliktir dedi: Toplanmış olanı dağıtmak, elde bulunmayanı istemeye son vermek ve gıdaya ihtiyacı varken başkasını tercih etmek.

Ebu'l-Hasen el-Antakî'den nakledildiğine göre; yanında Rey kasabalarından birisinde otuz küsur kişi bir araya geldi. Beraberlerinde hepsini doyurmayacak kadar birkaç tane ekmek vardı. Bütün ekmekleri kırdılar, kandili söndürüp yemeğe oturdular. Yemek kaldırıldığında olduğu gibi duruyordu, kimse ondan bir şey yememiş, herkes arkadaşını kendisine tercih etmişti.

10- Fakirlik İçinde Olmak:

Yüce Allah'ın: **"Kendileri fakirlik içinde bulunsalar dahi"** buyruğunda yer alan (ve "fakirlik" diye manası verilen): "(الخصاصة): Kişinin durumunu bozan, sarsan ihtiyaç içinde olmak hali" demektir. Bunun aslı bir hususa tek başına sahip olmak ya da elinde bulundurmak demek olan "ihtisas"dan gelmektedir. O halde bu lafız, münferiden muhtaç olmak demektir. Yani onlar fakirlik ve ihtiyaç içerisinde bulunsalar dahi... demek olur. Şairin şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

أمّا الربيع إذا تكون خصاصةٌ عاش السقيم به وأثرَى المُقتِرُ

"Bahara gelince eğer ihtiyaç ve fakirlik varsa,
Onunla hasta olan da yaşar, eli dar olan da zenginleşir."

11- Cimriliğin Mahiyeti ve Ondan Korunmanın Güzel Sonucu:

"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar umduklarını bulanların ta kendileridir" buyruğunda geçen: (الشُّحّ) ile (البُخْلُ) aynı şeylerdir (cim-

rilik demektir.) Mesela: "(رجل شحيح بيّن الشُّحّ والشّحاحة): Cimriliği apaçık, oldukça cimri adam" denilir. Amr b. Külsüm da şöyle demiştir:

تـرى اللِّحِزَّ الشَّحِيحَ إذا أُمِرَّتْ عليـه لِمَـالِـهِ فيهـا مُهِينـا

"Sen tahammülsüz, cimri ve malına tutkun kimsenin önüne (Şarab) getirildiği vakit, oldukça alçalmış olduğunu görürsün."

Bazı dilciler (âyette geçen): (الشُّحّ)'ın (البخل)'dan daha ileri derecedeki bir cimriliği ifade ettiği kanaatindedir. *es-Sihah*'ta şöyle denilmektedir: "(الشُّحُّ): Hırs ile birlikte cimrilik" demektir. Bu fiil: "(شحت تَشَحّ): Sen cimrilik ettin, edersin" şeklinde kullanıldığı gibi; (شَحَحْتَ تَشُحّ وَتَشِحّ) şeklinde de kullanılır. "(رجل شحيح) Cimri adam" demek olup, çoğulu; "(قومٌ شِحاح وأشِحّة): Cimri kimseler" diye gelir.

Âyet-i kerimeden kasıt, zekat ve farz olmayan akrabalık bağlarını gözetmek, misafirlik ve buna benzer hususlarda cimrilik göstermektir. Bu gibi yerlere gerekli infakı yapmakla birlikte kendisine karşı eli sıkı davranan bir kimse ne şahîh, ne de bahîl (cimri)dir. Kendisine bol harcamalarda bulunmakla birlikte sözünü ettiğimiz zekât ve itaat alanlarında gereği gibi infakta bulunmayan bir kimse ise, nefsinin cimriliğinden korunmamış olur.

el-Esved'in İbn Mesud'dan rivayet ettiğine göre bir adam ona gelip şöyle demiş: Ben helâk olmuş olmaktan korkarım. İbn Mesud: Neden? diye sordu. O da şöyle dedi: Yüce Allah'ın: **"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar umduklarını bulanların ta kendileridir"** diye buyurmaktadır. Ben ise oldukça cimri birisiyim. Hemen hemen elimden hiçbir şey çıkmıyor. Bunun üzerine İbn Mesud şöyle dedi: Kur'ân-ı Kerim'de yüce Allah'ın sözünü ettiği cimrilik bu değildir. Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de sözünü ettiği cimrilik senin haksızlık ederek kardeşinin malını yemendir. Senin halin ise buhl (eli sıkılık)tır. Bununla birlikte eli sıkılık çok kötü bir şeydir.

Bu açıklamalarıyla Abdullah b. Mesud (r.a) şuhh ile buhl arasında fark gözetmiş olmaktadır.

Tâvûs dedi ki: Bahillik insanın elinde bulunandan cimrilik etmesidir. Şuhh ise insanın başkasının elinde bulunanlara göz dikmesi, ister helal, ister haram olsun ellerinde bulunanın kendisinin de olmasını sevmesi ve bir türlü doymamasıdır.

İbn Cübeyr dedi ki: Cimrilik, zekatı vermemek ve haram mal biriktirmektir. İbn Uyeyne ise şuhh (mealde; cimrilik) zulüm demektir. Leys: Farzları ter-

kedip, haramları işlemektir. İbn Abbas: Kim hevasına uyar, imanı kabul etmezse işte o şahîh (cimri)dir, demiştir. İbn Zeyd: Her kim bir şeyi Allah'ın nehyettiği bir başka şey için almazsa ve yine cimriliği Allah'ın kendisine emrettiği herhangi bir şeyden alıkoyup engellemeye çağırmazsa o kimseyi Allah öz nefsinin cimriliğinden korumuş olur.

Enes dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Zekâtı veren, misafire ikram eden ve musibet hallerinde bir şeyler veren bir kimse cimrilikten uzaktır."(1) Yine ondan gelen rivayete göre Peygamber (sav) şu duayı yapardı: Allah'ım, nefsimin cimriliğinden, israfımdan ve vesveselerinden sana sığınırım."(2) Ebu'l-Heyyac el-Esedî dedi ki: Bir adamı tavaf esnasında: Allah'ım, beni nefsimin cimriliğinden koru diye dua edip, buna başka hiçbir şey eklemediğini gördüm. Ben ona: Niye böyle yaptığını sordum, şu cevabı verdi: Eğer nefsimin cimriliğinden korunacak olursam, hırsızlık ta yapmam, zina da etmem, kötü hiç bir iş yapmam. Bir de ne göreyim o kişi Abdurrahman b. Avf imiş.(3)

Derim ki: Peygamber (sav)'ın şu buyruğu da buna delildir: "Zulümden sakınınız, çünkü zulüm kıyamet gününde zulumât (karanlıklar)dır. Cimrilikten de sakınınız, çünkü cimrilik sizden öncekileri helâk etti. Onları birbirlerinin kanlarını dökmeye kadar götürdü, kendilerine haram kılınan başkalarına ait hakları helal bellemek noktasına kadar ulaştırdı."(4)

Biz bu hususu Al-i İmran Sûresi'nin sonlarında (3/180. âyet, 4. başlıkta) açıklamış bulunuyoruz.

Kisrâ arkadaşlarına: Âdemoğluna en zararlı şey nedir? diye sormuş, onlar: Fakirlik demişler. Kisra: Cimrilik, fakirlikten zararlıdır. Çünkü fakir bir şeyler buldu mu karnı doyar, fakat cimri bir kimse bulacak olsa dahi ebediyen doymaz, demiş.

وَالَّذِينَ جَآءُو مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا
الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِّلَّذِينَ
آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٠﴾

(1) Beyhaki, *Şuabu'l-İman,* VII, 427; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XXVIII, 44
(2) Deylemî, *el-Firdevs,* I, 460.
(3) Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XXVIII, 43
(4) *Müslim,* IV, 1996; *Müsned,* II, 431, III, 323

10. Onlardan sonra gelenler derler ki: "Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş kardeşlerimizi mağfiret eyle! Kalplerimizde iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz, şüphesiz ki Sen, çok esirgeyicisin, çok merhametlisin."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Ashabdan Sonra Gelenlerin Kendilerinden Öncekilerine Karşı Tutumları:

"Onlardan sonra gelenler" buyruğu ile kastedilenler, tabiîn ve kıyamet gününe kadar İslâm'a girecek olanlardır.

İbn Ebi Leylâ dedi ki: İnsanlar üç ayrı mertebededir: Muhacirler, Medine'yi yurt edinip imana sahip olanlar ve onlardan sonra gelenler. Sen bu mertebelerden dışarıda kalmamaya gayret göster.

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Güneş ol, gücün yetmezse ay ol, gücün yetmezse ışık saçan bir yıldız ol, yine gücün yetmezse küçük bir yıldız ol ve nur cihetinden asla ayrılma! Bunun anlamı şudur: Sen muhacirî ol. Şâyet buna imkân bulamıyorum dersen, ensarî ol. Eğer buna imkânın olmazsa, onların amellerine benzer işler yap! Eğer gücün yetmezse onları sev ve Allah'ın sana emrettiği şekilde onlar için mağfiret dile!

Mus'ab b. Sa'd şöyle demiştir: İnsanlar üç konumdadır. Bunların ikisi geçip gitti, geriye birisi kaldı. Sizin erişebileceğiniz en güzel konum, geriye kalan bu konumda yer edinebilmektir.

Cafer b. Muhammed b. Ali babasından, o dedesi Ali b. el-Hüseyn (r.a)'dan rivayete göre dedesine bir adam gelerek ona: Ey Rasûlullah (sav)'ın kızının oğlu! Osman hakkında ne dersin? diye sormuş. Hüseyn (r.a) dedi ki: Ey kardeşim, sen yüce Allah'ın haklarında: **"Fakir muhacirler içindir"** dediği kimselerden misin? Adam: Hayır deyince bu sefer, Allah'a yemin ederim eğer sen bu âyetin sözünü ettiği kimselerden değilsen, o halde Allah'ın haklarında: **"Onlardan evvel Medine'yi yurt edinip imana sahib olanlar..."** diye buyurduğu kimselerden olmalısın. Adam yine: Hayır deyince, bu sefer şöyle dedi: Allah'a yemin ederim eğer sen üçüncü âyetin sözünü ettiği kimselerden de değilsen andolsunki İslâm'ın dışına çıkmış olursun. O da yüce Allah'ın: **"Onlardan sonra gelenler derler ki: Rabbimiz bizi ve bizden önce iman etmiş kardeşlerimizi mağfiret eyle..."** âyetidir.

Denildiğine göre Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn (r.a) babasından şunu rivayet eder: Iraklılardan bir kesim Ali b. el-Hüseyn'e gelerek, Ebu Bekir ve Ömer'e sonra da Osman'a dil uzattılar, çokça sövüp saydılar. Onlara şöyle

dedi: Sizler ilk muhacirlerden misiniz? Onlar: Hayır dediler. Bu sefer: Peki daha önceden imana sahib olup Medine'yi yurt edinmiş olan kimselerden misiniz? Yine: Hayır dediler. Bu sefer onlara şöyle dedi: Sizler bu iki fırkadan uzak olduğunuzu, onlardan olmadığınızı belirttiniz. Ben de tanıklık ederim ki sizler yüce Allah'ın haklarında: **"Onlardan sonra gelenler derler ki: Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş kardeşlerimizi mağfiret eyle. Kalplerimizde iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz, şüphesiz ki Sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin."** dediği kimselerden değilsiniz. Haydi kalkınız, Allah size layıkınızı versin... Bunu en-Nehhâs zikretmiştir.

2- Ashabı Sevmenin Gereği:

Bu âyet-i kerime ashabı sevmenin vücûbuna delildir. Çünkü onlardan sonra gelen kimselere onları sevmeye, onları dost bilmeye ve onlar için mağfiret dilemeye devam etmeleri şartı ile fey'den pay ayrılmıştır. Onlara ya da onlardan birisine dil uzatan yahut o kimse hakkında kötü şeyler itikad eden bir kişinin fey'de hiçbir hakkı yoktur. Bu görüş, Malik'ten ve başkasından da rivayet edilmiştir. Malik: Muhammed (sav)'ın ashabından herhangi bir kimseye buğzeden veya kalbinde onlara karşı bir kin besleyen bir kişinin müslümanların fey'inde herhangi bir hakkı yoktur; dedikten sonra yüce Allah'ın: **"Onlardan sonra gelenler..."** âyetini okumuştur.

3- Taşınır ve Taşınmaz Ganimet Mallarında Yapılması Gereken Doğru Uygulama:

Bu âyet-i kerime ilim adamlarının bu hususdaki görüşleri arasından sahih olanın, taşınır ganimet mallarının paylaştırılması, akarın ve arazilerin ise bütün müslümanları kapsayacak şekilde paylaştırılmaksızın bırakılması olduğuna delil teşkil etmektedir. Nitekim Ömer (r.a) da böyle yapmıştır. Şu kadar var ki, veliyyu'l-emr ictihad edip bir uygulamada bulunacak olursa, insanların bu hususta görüş ayrılığı da olursa, o kendi kanaatine uygun uygulamaya bakar. Bu âyet-i kerime de bunu hükme bağlamaktadır. Çünkü yüce Allah fey'e dair haber verip onun üç kesime ait olduğunu belirtmiştir. Bunlar muhacirler ve ensardır. Bunların da kim oldukları bilinmektedir. Diğerleri: **"Onlardan sonra gelenler derler ki: Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş kardeşlerimizi mağfiret eyle"** diyen kimselerdir. İşte bu, bütün tabiîn ve Kıyamet gününe kadar onlardan sonra gelecekler hakkında umumidir.

Sahih hadiste belirtildiğine göre Peygamber (sav) kabristana gitmiş ve şöyle demiş: Ey müminler topluluğunun diyarı(nda sakin olanlar)! es-Selamu aley-

küm. Şüphesiz bizler de inşaallah size kavuşacağız. Bununla birlikte keşke kardeşlerimizi görsen diye, arzu ederdim." Ey Allah'ın Rasûlü biz senin kardeşlerin değil miyiz? deyince, şöyle buyurdu: "Hayır, siz benim ashabımsınız. Kardeşlerimiz ise henüz daha (dünyaya) gelmemiş olanlardır ve ben Havzın kenarına onlardan önce ulaşmış olacağım."(1)

Böylelikle Peygamber (sav) onlardan sonra gelecek olan herkesin onların kardeşleri olduğunu beyan etmektedir. Yoksa es-Süddî ve el-Kelbî'nin dedikleri gibi bunlar, bundan sonra hicret eden kimseler değildir. Yine el Hasen'den: **"Onlardan sonra gelenler"** buyruğu hicretin sona ermesinden sonra Medine'ye Peygamber (sav)'ın yanına gitmek maksadı ile yerlerinden ayrılanlardır, dediği de rivayet edilmiştir.

4- Müslüman Ümmetin Kendisinden Önce Geçmiş Olan Mü'minlere Karşı Tutumu:

Yüce Allah'ın: "(يَقُولُونَ): **Derler"** buyruğu hal konumunda, nasb durumundadır. "(قائلين): Diyenler olarak..." demektir.

"Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş kardeşlerimizi mağfiret eyle" buyruğu ile ilgili iki türlü açıklama sözkonudur. Birincisine göre onlar bu ümmetten daha önce geçmiş olan Kitap ehlinden iman edenlere mağfiret dilemekle emrolunmuşlardır. Âişe (r.anhâ) dedi ki: Onlara, o kimselere mağfiret dilemeleri emrolunduğu halde onlar kalkıp onlara dil uzattılar, sövdüler.

İkinci açıklamaya göre: Muhacir ve ensara da önden geçenlere mağfiret dilemeleri emri verilmiştir. İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah bu hususta fitneye düşeceklerini bildiği halde Muhammed (sav)'ın ashabına mağfiret istenmesini emir buyurmuştur. Âişe (r.anhâ) dedi ki: Sizler Muhammed'in ashabına mağfiret dilemekle emrolunduğunuz halde onlara dil uzattınız. Bense Peygamberinizi şöyle buyururken dinlemişimdir: "Bu ümmetin sonradan gelenleri, önceden gelenlerine lanet okumadıkça bu ümmet yok olmayacaktır."(2)

İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Ashabıma sövenleri görecek olursanız, siz de Allah sizden ve onlardan en şerlilerinize lanet etsin, deyiniz."(3)

el-Avvâm b. Havşeb dedi ki: Ben bu ümmetin ilklerine yetiştim. Onlar, Rasûlullah (sav)'ın ashabının güzel yanlarını sözkonusu edin ki, kalpler onla-

(1) Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* I, 95; *Muvatta,* I, 29; *Müsned,* II, 300

(2) İbn Kesîr,*Tefsir,* IV, 340'da belirttiğine göre hadisi Beğavi rivayet etmiştir.

(3) *Tirmizî,* V, 697 hadisin münker olduğu kaydıyla; Taberânî, *Evsat,* VIII, 191.

ra ısınsın: Aralarındaki anlaşmazlıkları sözkonusu etmeyin, o vakit insanların onlara karşı cüretkârlıklarını artırırsınız, diyorlardı.

eş-Şa'bî dedi ki: Yahudilerle hristiyanlar bir hasletleriyle Râfızîlerden daha faziletlidirler. Yahudilere sizin dininize mensup olanların en hayırlıları kimlerdir? diye soruldu. Onlar: Musa'nın ashabıdır demişlerdir. Hristiyanlara da: Dininize mensup olanların en hayırlıları kimlerdir? diye sorulduğunda, onlar da; İsa'nın ashabıdır, demişlerdir. Fakat Râfızîlere dininizin mensuplarının en kötüleri kimlerdir, diye sorulduğunda, onlar da: Muhammed'in ashabıdır diye cevab vermişlerdir. Halbuki onlara mağfiret dilemeleri emrolunduğu halde onlara sövdüler. O bakımdan kıyamet gününe kadar onlara karşı kılıç çekilmelidir. Onların hiçbir sancakları ayakta durmamalı. Ayakları yerde sağlam basmamalı, sözbirlikleri olmamalıdır. Savaş için bir ateşi yaktıkları her seferinde Allah onların kanlarını dökmek ve delillerini çürütmek suretiyle söndürmüştür. Allah bizi de, sizleri de saptırıcı hevâlardan muhafaza buyursun.

"Kalplerimizde iman edenlere karşı, hiçbir kin" ve kıskançlık **"bırakma! Şüphesiz ki Sen, çok esirgeyicisin, çok merhametlisin."**

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ
أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ
أَحَدًا أَبَدًا ۙ وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ ۖ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١١﴾

11. Görmedin mi o münafıklık edenleri? Onlar kitab ehlinden kâfir olan kardeşlerine derler ki: "Eğer siz çıkarttırılırsanız, andolsun biz de sizinle çıkarız. Sizin aleyhinizde hiçbir kimseye ebediyyen itaat etmeyiz; eğer sizinle savaşılırsa, muhakkak size yardım ederiz." Halbuki Allah da şahitlik eder ki; muhakkak onlar hiç şüphesiz yalancıdırlar.

Yahudiler, münafıkların herhangi bir din ve kitaba inanmadıklarını bilmekle birlikte, kendilerine verdikleri yardımcı olmak sözüne aldanmış olmalarının hayret edilecek bir husus olduğu ifade edilmektedir. Bu münafıklar arasında Abdullah b. Ubeyy b. Selûl, Abdullah b. Nebtel ve Rifâa b. Zeyd de vardı. Râfia b. Tabut ile Evs b. Kayzî'nin de bunlar arasında olduğu söylen-

miştir. Bunlar hepsi ensardan olmakla birlikte münafıklık etmişler ve Kurayza ve Nadiroğulları yahudilerine: **"Eğer siz çıkartılırsanız, andolsun biz de sizinle çıkarız"** demişlerdi. Bu sözlerin Nadiroğullarının Kurayzalılara söylediği sözlerden olduğu da söylenmiştir.

"Sizin aleyhinizde hiçbir kimseye ebediyyen itaat etmeyiz" sözleriyle Muhammed (sav)'ı kastetmektedirler. Sizinle savaşmak hususunda ona itaat etmeyeceğiz, demektir. Bu buyruk, gaybın bilinmesi açısından Muhammed (sav)'ın nübuvvetinin gerçekliğinin bir delilidir. Çünkü Nadiroğulları yurtlarından çıkartıldığı halde münafıklar çıkmadılar, onlarla savaşıldığı halde münafıklar onlara yardımcı olmadılar. Nitekim yüce Allah: **"Allah da şahitlik eder ki muhakkak onlar"** söz ve davranışlarında **"hiç şüphesiz yalancıdırlar"** diye buyurmaktadır.

لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ ۖ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ ۖ وَلَئِنْ
نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٢﴾

12. Eğer onlar çıkarttırılırlarsa, andolsun ki, onlarla birlikte çıkmazlar. Eğer onlarla savaşılırsa, şüphesiz onlara yardım etmezler. Onlara yardım etseler bile muhakkak gerisin geri dönerler. Sonra da kendilerine yardım olunmaz.

"Eğer onlar çıkarttırılırlarsa, andolsun ki, onlarla birlikte çıkmazlar. Eğer onlarla savaşılırsa, şüphesiz onlara yardım etmezler. Onlara yardım etseler bile muhakkak" bozguna uğrayanlar olarak **"gerisin geri dönerler. Sonra da kendilerine yardım olunmaz."**

Bir açıklamaya göre: **"Onlara yardım etmezler"** isteyerek onlara yardımcı olmazlar. **"Onlara"** istemeyerek **"yardım etseler bile, muhakkak gerisin geri dönerler."**

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: **"Onlara yardım etmezler."** Onlara sürekli yardımcı olmazlar, demektir. Bu, her iki ifadede kullanılan zamirlerin aynı olmaları halinde böyledir. Bu iki zamirin farklı oldukları da söylenmiştir. Yani andolsun yahudiler çıkartılacak olurlarsa, münafıklar onlarla birlikte çıkmazlar ve eğer onlarla savaşılacak olursa, onlara yardımcı olmazlar. **"Onlara yardım etseler bile"** yani yahudiler münafıklara yardımcı olsalar dahi **"muhakkak gerisin geriye dönerler."**

Bir başka açıklama da şöyledir: **"Eğer onlar çıkarttırılırlarsa, andolsun ki onlarla birlikte çıkmazlar."** Yani Allah onların -yahudiler çıkarttırılacak olursa- onlarla birlikte çıkmayacaklarını bilmiştir. **"Eğer onlarla savaşılırsa, şüphesiz onlara yardım etmezler."** Onların böyle davranacaklarını Allah bilmiştir, demektir.

Daha sonra şöyle buyurmaktadır: **"Muhakkak gerisin geriye dönerler."** Bu buyruğu ile de olmayacak bir şey eğer olacak olsaydı, ne şekilde olacağını haber vermektedir. Bu da yüce Allah'ın: *"Eğer geri döndürülürlerse, yine kendilerine yasaklanan şeylere geri dönerler."* (el-En'âm, 6/28) buyruğunu andırmaktadır.

"Onlara yardım etseler bile" buyruğunun, eğer Biz onlara yardım etmelerini dileseydik, bu işi onlara süslü gösterirdik. O zaman da; **"muhakkak gerisin geriye dönerler"** di; anlamında olduğu da söylenmiştir.

لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٣﴾

13. Gerçekten sizin korkunuz, kalplerinde Allah korkusundan çok yer etmiştir. Bu, onların iyi anlamayanlar topluluğu olmalarındandır.

"Gerçekten sizin korkunuz" ey müslümanlar **"kalplerinde"** yani Nadîroğullarının kalplerinde bir görüşe göre de münafıkların kalplerinde **"Allah korkusundan çok yer etmiştir."**

Zamirin her iki kesime raci olması da mümkündür. Yani onlar sizden Rablerinden korktuklarından daha fazla korkarlar. **"Bu onların iyi anlamayanlar topluluğu olmalarındandır."** Yani Allah'ın azamet ve kudretini bilemeyişlerindendir.

لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرًى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ ۚ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ ۚ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٤﴾

14. Onlar sizinle topluca, ancak surlarla çevrilmiş kasabalarda yahut duvarlar arkasından savaşırlar. Kendi aralarında savaşları şiddetlidir. Sen onları bir arada sanırsın ama kalpleri darmadağınıktır. Bu onların akıllarını kullanmayan bir topluluk olmalarındandır.

"Onlar" yahudiler **"sizinle topluca ancak surlarla çevrilmiş"** kendilerini size karşı koruyacaklarını sandıkları etrafı yüksek duvarlarla çevrilmiş **"kasabalarda yahut"** korkaklıkları ve sizden korkmaları sebebiyle arkalarında gizlenecekleri **"duvarlar arkasından savaşırlar."**

"(جُدُرٍ): **Duvarlar"** lafzı genel olarak çoğul okunmuştur. Ebu Ubeyde ve Ebu Hâtim'in tercihi budur. Çünkü bu, yüce Allah'ın: **"Surlarla çevrilmiş kasabalarda"** buyruğuna benzemektedir ve bu da çoğuldur.

İbn Abbas, Mücahid, İbn Kesîr, İbn Muhaysın ve Ebû Amr ise tekil olarak: "(جِـدَارٍ): Duvar" diye okumuşlardır. Çünkü tekil de çoğulun anlamını ifa de eder. Bazı Mekkeli kıraat âlimlerinin "cim" harfini üstün, "dal" harfini de sakin olarak: (جَدْر) diye okudukları da rivayet edilmiştir ki, bu da "duvar" lafzının tekil söyleniş şekillerinden birisidir. Bu okuyuşun, onlar hurmalıklarının ve ağaçlarının arkasından (sizinle savaşırlar) anlamında olması da mümkündür. Çünkü baharın başlangıcında hurma ağaçlarının meyveleri tomurcuklanmaya başlandığında: "(أَجْدَر النخل): Hurma tomurcuk verdi" denilir. (الجِدْر) ise bir çeşit bitki olup, bunun da tekili (جِـدْرة)'dir.

Bu lafız "cim" harfi ötreli, "dal" harfi de sakin olarak: "(جُـدْر): Duvarlar" diye de okunmuştur ki; bu şekli tekil olan: (الجـدار)'in çoğuludur. Bununla birlikte tekilindeki elifin: "(كِتاب): Kitab" lafzının elifine, çoğulundaki elifin ise: "(ظِراف): Zarifler" lafzının elifine benzemesi de mümkündür. Bunun benzeri bir lafız kullanımı da: "(ناقـة هِجَانٌ): Hecin bir dişi deve" ile: "(نُـوقٌ هجان): Hecin dişi develer" lafzıdır. Çünkü tesniye olarak: "(هجانان): İki hecin deve" denilir. Buna göre tekil ile çoğul lafzı lafız itibariyle birbirine benzemekle birlikte, anlam itibariyle farklılık göstermektedir. Bu açıklamayı İbn Cinnî yapmıştır.

"Kendi aralarında savaşları" yani birbirlerine düşmanlıkları **"şiddetlidir."**

Mücahid dedi ki: **"Kendi aralarında"** sözlü ve "andolsun böyle yapacağız" diye tehdit savurmak şeklindeki **"savaşları şiddetlidir."**

es-Süddi de şöyle demiştir: Maksat onların kalplerinin ayrılıklarıdır. Öyle ki onlar hiçbir iş üzerinde görüş birliğine varmazlar.

"Kendi aralarında savaşları şiddetlidir" buyruğunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Onlar bir düşman ile karşılaşmayacak olurlarsa, kendi ara-

larında kendilerinin oldukça güçlü ve çetin kuvvet sahibi olduklarını söylerler. Ancak düşman ile karşılaştıklarında yenilirler, bozguna uğrarlar.

"Sen onları" Mücahid'e göre yahudilerle münafıkları, yine ondan gelen bir rivayete göre sadece münafıkları, es-Sevrî'ye göre müşriklerle kitab ehlini **"bir arada sanırsın ama kalpleri darmadağınıktır."**

Katade de şöyle açıklamıştır: **"Sen onları bir arada sanırsın."** Bir iş ve bir görüş etrafında toplu olduklarını zannedersin. **"Ama kalpleri darmadağınıktır"** ayrılık içerisindedir. Çünkü batıl ehlinin görüşleri farklı farklıdır. Şahitlikleri de farklıdır, hevâları (yani din ve mezheb görüşleri) ayrı ayrıdır. Bununla birlikte hak ehline düşmanlıkta birleşirler, bir aradadırlar.

Yine Mücahid'den şöyle açıkladığı rivayet edilmiştir: Yüce Allah münafıkların dininin yahudilerin dinlerinden farklı olduğunu kastetmiştir. Bu buyruk, müslümanların onlara karşı manevi güçlerini pekiştirmek içindir. Şair de şöyle demiştir:

إلى الله أشكـو نِيَّـةً شَقَّت العَصَـا هي اليـوم شَتَّى وهـي أمس جُمَّـعُ

"Birliği bozan bir niyetin şikâyetini Allah'a arzederim.
(Çünkü) bugün bu niyet darmadağınıktır; halbuki dün bir arada idi."

İbn Mesud'un kıraatinde: "Onların kalpleri daha ileri derecede darmadağınıktır" şeklindedir. Onların ayrılıkları, ihtilâfları daha çetindir anlamındadır.

"Bu onların akıllarını kullanmayan bir topluluk olmalarındandır." Onların bu şekildeki darmadağınıklıkları ve kâfirlikleri kendisiyle Allah'ın emirlerini kavrayacakları akıllarının olmayışındandır.

كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۚ ﴿١٥﴾

15. Bunların halleri kendilerinden az öncekilerinki gibidir. Onlar yaptıklarının vebalini tatmışlardır. Onlar için çok acıklı bir azab da vardır.

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah bu buyrukla Kaynukaoğullarını kastetmektedir. Allah müminleri Nadiroğullarından önce onlara karşı muzaffer kılmıştı.

Katade de; bununla Nadiroğullarını kastetmektedir, der. Allah Kurayzaoğullarından önce müminleri onlara karşı muzaffer kıldı. Mücahid'in görüşüne göre de maksat Bedir günü bozguna uğrayan Kureyş kâfirleridir. Buyruğun Nadiroğullarından önce Nuh (a.s)'dan itibaren Muhammed (sav)'a kadar yüce Allah'ın küfürleri sebebiyle kendilerinden intikam almış olduğu her kes hakkında genel olduğu da söylenmiştir.

"Vebalini" küfürlerinin cezasını **"tatmışlardır"** anlamındadır.

Sözü edilenlerin Kurayzaoğulları olduğunu söyleyenler **"yaptıklarının vebalini"** buyruğunu, Sa'd b. Muâz'ın verdiği hükmü kabul ederek savaşı bırakanlar hakkında yorumlar. Sa'd b. Muâz Kurayzaoğulları hakkında savaşçıların öldürülmesi ve kadın ve çocukların esir edilmesi şeklinde hüküm vermişti. Bu ed-Dahhak'ın görüşüdür. Kastedilenlerin Nadiroğulları olduğunu söyleyenler ise **"yaptıklarının vebalini"** sürgüne gönderilmeleri ve yurtlarından uzaklaştırılmaları diye açıklar. Nadiroğullarının sürgüne gönderilmeleriyle Kurayzaoğulları hakkında hükmün uygulanması arasında iki yıllık bir zaman geçmiştir. Bedir gazvesi ise Nadiroğulları gazvesinden altı ay önce olmuştur. Bundan dolayı yüce Allah **"az öncekilerinki"** diye buyurmuştur. Bazıları da Nadiroğulları gazvesinin Uhud'dan sonra olduğunu söylemiştir.

"Onlar için" ahirette **"çok acıklı bir azab da vardır."**

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ اِذْ قَالَ لِلْاِنْسَانِ اكْفُرْ ۚ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ
اِنِّي بَرِيٓءٌ مِنْكَ اِنِّيٓ اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾
فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَآ اَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ فِيهَا ۗ وَذٰلِكَ
جَزٰٓؤُا الظَّالِمِينَ ۚ ﴿١٧﴾

16. Onların durumu şeytanın insana: "Kâfir ol" dediği zamanki durumu gibidir. Kâfir olunca: "Muhakkak ki ben senden uzağım, çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım" der.

17. Sonra ikisinin de âkıbetleri orada ebedi olmak üzere ateşin içinde kalmalarıdır. Zulmedenlerin cezası işte budur.

"Onların durumu şeytanın insana: 'Kâfir ol' dediği zamanki durumu gibidir" buyruğu yüce Allah'ın münafık ve yahudilere yardım sözünde durmayıp, onlara verdikleri yardımcı olmak vaadini yerine getirmeyişlerine bir örnektir. Atıf harfi hazfedilerek **"ve onların durumu... şeytanın... durumu gibidir"** demeyişi atıf harfinin hazfedilmesinin çokça görülen bir şey oluşundan dolayıdır. Nitekim (aradaki atıf harflerini hazfederek): "sen akıllısın, sen kerimsin, sen âlimsin" demek de böyledir.

Âyette Kimin Kastedildiğine Dair Rivâyet

Peygamber (sav)'dan rivayet edildiğine göre şeytanın kendisine: **"Kâfir ol!"** dediği insan yanında saraya tutulan bir kadına dua etmek üzere bırakılmış rahib bir kimse idi. Şeytan ona teşvikte bulunarak o kadın ile ilişki kurdu, kadın da hamile kaldı. Daha sonra rezil olmak korkusu ile o kadını öldürdü. Şeytan o kadının yakınlarına bulunduğu yeri gösterdi. Manastırına gelerek rahibeden manastırından inmesini istediler. Şeytan ona, kendisine secde edecek olursa, onu ellerinden kurtaracağı vaadinde bulundu. Rahib ona secde edince ondan uzak olduğunu belirterek rahibi kadının yakınlarıyla başbaşa bıraktı. Bunu Kadı İsmail ile Ali b. el-Medinî, Süfyan b. Uyeyne'den diye rivayet etmişlerdir. Süfyan, Amr b. Dinar'dan o Urve b. Âmir'den, o Ubeyd b. Rifâa ez-Zürakî'den, o da Peygamber (sav)'dan diye rivayet etmişlerdir. Bu rahibe dair haberi İbn Abbas ve Vehb b. Münebbih uzunca zikretmişlerdir. Her ikisinin lafızları arasında farklılık vardır.

İbn Abbas'ın Bu Hususlaki Rivayeti

İbn Abbas yüce Allah'ın: **"...şeytanın... durumu gibidir"** buyruğu hakkında dedi ki: Fetret döneminde Bersisa diye anılan manastırında yetmiş yıl boyunca ibadet etmiş ve bu zaman zarfında bir göz açıp kırpacak kadar bir süre dahi Allah'a isyan etmemiş bir rahib vardı. Bu rahib İblisi gerçekten bitkin düşürmüştü. İblis şeytanların azgınlarını toplayarak dedi ki: Aranızdan benim yerime Bersîsa'nın hakkından gelecek bir kimse yok mu? Ebyad adındaki ve peygamberler ile uğraşmakla görevli olan şeytan -ki aynı zamanda vahiy veriyormuş gibi ona vesvese vermek maksadıyla Peygamber (sav) efendimize Cebrail suretinde görünen budur. Bunun üzerine Cebrail gelmiş, ikisinin arasına girdikten sonra eliyle bu Ebyad'ı itmiş ve Hind'in en uzak yerine düşmüştür. İşte yüce Allah'ın: *"Büyük bir güç sahibidir. Arş'ın sahibinin nezdinde yüksek bir mevkii vardır"* (et-Tekvîr, 81/20) buyruğu bunu anlatmaktadır.- dedi ki: Senin adına onun hakkından ben gelirim. Bunun üzerine Ebyad rahiblerin kılığına büründü. Başının ortasını da traş etti ve Ber-

sisa'nın manastırına gitti. Ona seslendi, fakat rahib ona cevab vermedi. Çünkü ancak on günde bir namazından başka bir yere dönerdi ve on günde bir orucunu açardı. Kesintisiz olarak on, yirmi hatta daha fazla süre oruç tutardı. Ebyad, Bersisa'nın kendisine cevap vermediğini görünce, o da manastırının dib taraflarında ibadete yöneldi. Bersisa namazını bitirdikten sonra Ebyad'ın rahiblere yakışır çok güzel bir şekilde namaz kılmakta olduğunu gördü. Bundan dolayı ona cevab vermediğine pişman oldu. Ne istiyorsun? deyince, Ebyad: Seninle birlikte olmayı, senin edebinle edeblenip senin amelini örnek almayı ve hep birlikte ibadet edelim istiyorum. Rahib: Senin le uğraşacak vaktim yok deyip, yine namazına döndü. Ebyad da namaza ko yuldu. Bersisa, Ebyad'ın çok gayretle ibadet ettiğini görünce, ona: İhtiyacın ne? diye sordu. Ebyad: İzin ver de yanına çıkayım, dedi. Ona izin verdi ve Ebyad bir sene onunla birlikte kaldı. Kırk günde sadece bir gün oruç yiyordu. Namazından başka bir yere kırk günde bir dönüyordu. Bazan seksen güne kadar sürdüğü de oluyordu. Bersisa onun bu gayretini görünce, kendisinin yaptığını küçümsemeye başladı. Sonra Ebyad ona şöyle dedi: Benim Allah'ın kendileri vasıtasıyla hastayı, mübtelayı ve deliyi şifaya kavuşturduğu birtakım dualarım vardır deyip, bu duaları ona öğretti. Ebyad, İblisin yanına varınca, Allah'a yemin ederim o adamı helak ettim, dedi. Sonra bir adama musallat olup, boğazını sıkmaya koyuldu. Daha sonra onun akrabaları na -insan suretinde görünerek- dedi ki: Sizin bu adamınız delirmiş, onu tedavi edeyim mi? Onlar: Evet dediler. Bu sefer: Onu etkileyen kadın cinne gücüm yetmiyor, fakat siz bunu alın Bersisa'ya götürün, o Allah'ın İsm-i A'zamını bilir. Allah'tan bu adı anılarak bir şeyler istenirse verir, o adı anılarak O'na dua edilirse duayı kabul eder, dedi. Bu adamı alıp Bersisa'ya götürdüler, o da bu duaları okudu, şeytan onu bırakıp gitti.

Daha sonra Ebyad insanlara bu işleri yapıp duruyor, sonra onlara Bersisa'ya gitmelerini söylüyor, götürdükleri hastalar da iyileşiyorlardı. Üç erkek kardeşi olan kralların kızlarından birisine gitti. Babaları bir kraldı. Bu kral ölmüş, sonra da kardeşini yerine tayin etmişti. Bu kızın amcası İsrailoğulları arasında bir hükümdardı. Ebyad bu kıza işkence etmeye ve boğazını sıkıştırmaya koyuldu. Daha sonra yakınlarına kızı tedavi etmek isteyen bir doktor suretinde gelip: Onun bu şeytanı çok azgındır, ona güç yetirilemez. Fakat siz bu kızı alıp Bersisa'ya götürün, onun yanında bırakın. Şeytanı geleceği vakit onun için dua edecek ve iyileşecek, dedi. Yakınları: Bersisa bizim bu isteğimizi kabul etmeyecektir, dediler. Şeytan onlara şöyle dedi: Onun manastırının yanında siz de bir manastır inşa ediniz, sonra da kızı oraya bırakıp bu kız senin yanında bir emanettir, mükâfatını Allah'tan bekleyerek onu tedavi et, deyiniz. Bersisa'dan kızı yanında bırakmasını istediler, kabul etmeyince bir başka manastır inşa ederek kızı oraya bıraktılar. Bersisa namazını bı-

rakıp kızı ve kızın güzelliğini görünce oldukça etkilendi. Şeytan kıza geldi ve boğazını sıkıştırmaya koyuldu. Namazını bırakıp, kıza dua etti, şeytan onu bırakıp gitti. Daha sonra yine namazına yöneldi. Şeytan tekrar kıza geldi ve boğazını sıkıştırmaya başladı. Bu arada Bersisa görecek şekilde üstünün başının açılmasını da sağlıyordu. Sonra şeytan ona gelerek, ne oluyor sana? dedi. Sen onunla yat, onun benzerini bulamazsın. Bundan sonra da tevbe edersin. Şeytan bu telkinlerini sürdürüp durdu. Sonunda o kız ile birlikte oldu, kız da hamile kaldı ve hamileliği görülmeye başladı. Bu sefer şeytan ona: Yazıklar olsun sana, sen rezil oldun. Onu öldür de öyle tevbe et ve rezil olma! Şâyet sana gelip kızlarının nerede olduğunu soracak olurlarsa, onun şeytanı geldi, onu alıp götürdü, dersin. Bunun üzerine Bersisa kızı öldürdü ve geceleyin onu gömdü. Şeytan elbisesinin bir ucunu yakalayarak toprağın dışında kalmasını sağladı. Bersisa namazına geri döndü.

Daha sonra şeytan kızın kardeşlerinin rüyasına girip: Bersisa kızkardeşinize şunları şunları yaptı ve onu öldürdükten sonra şu şu tepede gömdü, dedi. Kardeşleri böyle bir şeyin olamayacağını kabul etmekle birlikte Bersisa'ya: Kızkardeşimize ne yaptın? dediler. O: Şeytanı onu alıp gitti, dedi. Onlar da rahibi tasdik ettiler ve çekip gittiler.

Daha sonra yine şeytan rüyalarına girerek: Kızkardeşiniz şöyle şöyle bir yerde gömülüdür. Onun elbisesinin bir ucu da toprağın dışındadır, dedi. Denilen yere gidip kızkardeşlerini buldular. Rahibin manastırını yıktılar, oradan onu indirip boğazına ip dolayarak krala götürdüler. Kralın önünde yaptıklarını itiraf etti, kral da öldürülmesini emretti. Asılacağı vakit şeytan: Beni tanıyor musun? dedi. O: Allah'a yemin ederim ki hayır deyince, sana o duaları öğreten arkadaşın benim, dedi. İsrailoğulları arasında en çok ibadet eden kişi sen iken Allah'tan korkmadın mı, utanmadın mı? Hem kendini rezil edecek şekilde bu yaptığın işler sana yetmedi mi? Bu yaptıklarını da ikrar ettin ve senin gibi insanları da rezil ettin. Şâyet sen bu halinle ölecek olursan, senden sonra senin benzerlerinden hiçbir kimse asla iflah olmayacaktır. Bersisa: Peki ne yapayım? deyince, şeytan: Bir tek hususta bana itaat et. Ben de seni onlardan kurtaracağım, onların seni görmemelerini sağlayacağım dedi. Bu nedir? deyince, şeytan: Bana sadece bir defa secde edeceksin dedi. Bersisa: Yapayım deyip, Allah'tan başka ona secde etti. Şeytan: Ey Bersisa dedi, işte senden istediğim buydu ve nihayet sen Rabbine kâfir oldun, O'nu inkâr ettin. Ben senden uzağım, ben âlemlerin Rabbi Allah'tan korkarım, dedi.

Vehb b. Münebbih'in Bu Hususdaki Rivayeti

Vehb b. Münebbih de dedi ki: İsrailoğulları arasında âbid birisi vardı. Çağının en çok ibadet edenlerindendi. Onun döneminde bir kızkardeşleri bu-

lunan üç kardeş vardı. Bu kızkardeşleri bakire olup ondan başka da kızkardeşleri yoktu. Her üçünün de savaşa gitmeleri gerekti. Kızkardeşlerine kimin göz kulak olacağını bilemedikleri gibi, kimin yanında güvenip bırakacaklarını, kime emanet edeceklerini de bilemediler. Nihayet kızkardeşlerini İsrailoğullarının o âbid kişisi yanında bırakmak üzere görüş birliğine vardılar. Ona içten içe güven duyuyorlardı. O âbide gidip kızkardeşlerini yanında bırakmak istediklerini söylediler, bunu kabul etmesini istediler. Böylelikle kızkardeşleri onun gözetimi altında ve onun yakınında kalacak, savaştan geri dönünceye kadar onu görüp gözetecekti. Âbid bunu kabul etmeyerek, onlardan ve kızkardeşlerinden Allah'a sığındı. Onların isteklerini kabul edinceye kadar ona ısrar edip durdular.

Nihayet şöyle dedi: Onu benim manastırımın karşısındaki bir eve yerleştirin. Onlar da kızkardeşlerini öyle bir eve yerleştirdiler, sonra onu bırakıp gittiler. Bir süre o âbidin komşusu olarak kaldı. Ona manastırından yemek götürüyor, bu yemeği manastırın kapısında bırakıyordu. Sonra kapısını kilitleyip manastırına çıkıyordu. Arkasından kıza evinden çıkıp kendisine koyduğu yemeği almasını söylüyordu. Şeytan yumuşak bir şekilde hayır işlemekte onu teşvik edip durdu. Kızın evinden gündüzün çıkmasının büyük bir iş olduğunu ona telkin ediyor ve birilerinin onu görüp de ona bağlanma ihtimalini hatırlatarak, korkutuyordu.

Bu şekilde bir süre devam etti. Daha sonra İblis ona gelerek hayır ve mükâfat şevkini arttırmaya çalıştı ve ona şöyle dedi: Bu kıza verdiğin yemeği kendin götürüp onun evine bırakacak olursan, elbetteki bu senin alacağın ecir ve mükâfatı daha bir arttıracaktır. Bu telkinlerini sürdürüp durdu. Nihayet âbid, kıza götürdüğü yemeği alıp evine kadar bırakmaya başladı. Bu şekilde de bir süre devam etti. Sonra yine İblis ona geldi, onu hayra teşvik etti ve hayır işleme arzusunu harekete geçirerek dedi ki: Sen onunla konuşsan, onunla sohbet etsen de o da senin sohbetinle sıkıntısını giderse. Çünkü o çok ileri derecede yalnızlıktan sıkılmış bulunuyor. İblis bu hususlaki telkinlerini sürdürüp durdu. Nihayet manastırının üst tarafından ona bakıp bir süre onunla konuşmaya başladı. Bundan sonra iblis yine ona gelerek dedi ki: Bu kızın yanına insen de manastırının kapısında oturup onunla konuşsan, o da kendi evinin kapısında oturup seninle konuşursa, bu onun için daha bir yalnızlığını giderici olur. Bu hususlaki telkinlerini sürdürdü, nihayet âbidin manastırından inmesini, manastırının kapısında oturup o kızla konuşmasını, kızın da evinden çıkmasını sağladı. Bu şekilde bir süre konuşmaya devam ettiler.

Daha sonra İblis ona gelerek, yaptığı bu davranışı dolayısıyla hayır ve mükafat alacağı arzusunu uyandırdı, teşviklerde bulunup dedi ki: Manastırının

kapısından çıkıp da, evinin kapısına yakın bir yerde otursan, bu onun için daha bir teselli edici olur. Bunu da yaptırıncaya kadar bu telkinlerini sürdürdü. Nihayet bir süre de böylece devam etti.

Arkasından yine İblis gelerek onu hayır işlemeye ve kıza karşı yaptığı bu tutumu dolayısıyla elde ettiği güzel sevapları telkine koyuldu ve ona şöyle dedi: Evinin kapısına yaklaşıp sen onunla -o da evinden çıkmaksızın- konuşsan dedi. Abid bunu da yaptı. Manastırından iniyor, kızın evinin kapısında oturup onunla konuşuyordu. Bu şekilde bir süre devam ettikten sonra yine İblis ona gelerek şöyle dedi: Onunla birlikte eve girsen, onunla konuşsan. Böylece de kimseye yüzünü göstermesine imkân tanımasan senin için daha güzel olur.

Bu telkinlerini de sürdürdü ve nihayet eve de girdi. Bütün gün boyunca kızla konuşmaya başladı, akşam oldu mu manastırına çıkıp gidiyordu. Bundan sonra yine İblis ona geldi. Kızı ona güzel gösterip durdu, nihayet âbid eliyle baldırına vurdu, onu öptü. İblis kızı gözünde güzel göstermeye ve davranışını ona hoş göstermeye devam edip durdu. Sonunda kız ile birlikte oldu ve kız hamile kaldı, ondan bir çocuğu doğdu. İblis ona gelerek: Peki ya bu kızın kardeşleri gelip senden bir çocuğunun olduğunu görürlerse, sen ne yapacaksın? Senin rezil olmayacağından yahutta onların seni rezil etmeyeceklerinden emin değilim. Git, onun oğlunu tut, kes ve göm. Şüphesiz ki kız, kardeşlerinin kendisine yaptığını öğrenecekler korkusuyla senin bu yaptığını gizleyecektir. Âbid bunu da yaptı.

Bu sefer ona şöyle dedi: Sen onun oğlunu öldürmüşken, ona yaptıklarını kardeşlerinden gizleyeceğini mi zannediyorsun? İyisi mi onun da boğazını kes ve oğluyla beraber onu da göm.

İblis bu telkinlerini sürdürüp durdu. Nihayet o kızın da boğazını kesti ve oğluyla birlikte onu da çukura gömdü. Üzerine çok büyük bir kaya örttü ve dümdüz bir şekilde de toprakla kapattı. Manastırına çıkıp orada yine kendisini ibadete verdi. Bu haliyle Allah'ın dilediği kadar bir süre kaldı.

Nihayet kızın kardeşleri savaştan geri döndü. Adamın yanına gelerek, kızkardeşlerini sordular. Vefat haberini onlara bildirdi ve kıza Allah'tan rahmetler diledi, ağlayıp: O çok iyi bir kızdı. İşte bu da onun kabri, onu görün, dedi. Kardeşleri kabrine giderek, kabri başında ağladılar. Allah'tan ona rahmetler dilediler. Günlerce kabri başında durduktan sonra, yakınlarına geri döndüler.

Geceleyin yataklarına çekilip uyuduklarında şeytan onlara bir yolcu suretinde göründü. En büyüklerine başlayarak ona kızkardeşlerinin durumunu sordu. O da ona; âbidin sözlerini, ölmüş olduğunu ve âbidin o kıza rah-

metler okuduğunu, kızkardeşlerinin mezarını kendilerine nasıl gösterdiğini bildirdi. Şeytan bunların yalan olduğunu söyleyerek: Âbid kızkardeşiniz ile ilgili size doğruyu söylemedi. O kızkardeşinizi gebe bıraktı, ondan bir oğlu oldu. Boğazını kesti, daha sonra da sizden korkarak kızkardeşinizin de boğazını kesti. Ondan sonra bu kızkardeşinizi girenin sağ tarafında kalan kapının arkasına kazdığı bir çukura gömdü. Haydi gidip eve girin, girenin sağında kalan tarafı bulun. Şüphesiz siz kızkardeşinizi ve oğlunu size söylediğim şekilde orada göreceksiniz. Daha sonra yine ortancasının rüyasına girdi, ona da aynı şeyleri söyledi. Sonra küçüklerine gitti, ona da aynı şeyleri söyledi.

Kardeşler uyandıklarında herkes gördüğü rüyadan hayret içerisinde uyanmış oldu. Biri diğerine: Ben şaşılacak bir rüya gördüm deyip, birbirlerine neler gördüklerini söylediler. En büyükleri: Bu karmakarışık, doğruyla ilgisi olmayan bir rüyadır. Bunu bırakın da işimize bakalım dedi. En küçükleri: Ben o yere gidip oraya bakmadan işime gitmeyeceğim, dedi. Nihayet hep birlikte gittiler. Kızkardeşlerinin kaldığı eve girdiler, kapıyı açtılar. Rüyalarında kendilerine belirtilen yeri tesbit ettiler. Kızkardeşleri ile oğlunun kendilerine söylendiği şekilde boğazlarının kesilmiş olduğunu gördüler. Âbide durumu sordular, o da İblisin etkisi ile onlara yaptığı bu işin doğru olduğunu söyledi. Kardeşler bunun üzerine o âbidi hükümdarlarına davet ettiler. Âbid manastırından indirilip asılmak üzere getirildi. İdam edecekleri ağaca onu getirdiklerinde, şeytan ona gelip şöyle dedi: O kadın hakkında seni fitneye düşürüp sonunda seni o kadını gebe bırakacak noktaya getiren, onun ve oğlunun boğazını kesmeni telkin edenin ben olduğumu biliyorsun. Bugün bana itaat edecek ve seni yaratan Allah'ı inkâr edecek olursan, seni içinde bulunduğun bu halden kurtarırım. Nihayet âbid Allah'ı inkâr edip, kâfir oldu. Kâfir olunca da bu sefer şeytan onu ve ona musallat olanları başbaşa bıraktı, onlar da onu asıp idam ettiler. İşte şu: **"Onların durumu şeytanın insana: Kâfir ol, dediği zamanki durumu gibidir. Kâfir olunca: Muhakkak ki ben senden uzağım. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım... Zulmedenlerin cezası budur"** âyeti onun hakkında nâzil olmuştur.

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah bunu yahudilerle birlikte münafıklara misal vermiştir. Şöyle ki; yüce Allah peygamberine Nadiroğullarını Medine'den sürmesini emredince, münafıklar onlara: Yurdunuzdan çıkmayın. Eğer müslümanlar sizinle savaşırlarsa, biz sizinle birlikte oluruz. Sizi çıkartırlarsa yine sizinle birlikte çıkarız, diye gizlice haber gönderdiler. Bunun üzerine Nadiroğulları Peygamber (sav) ile savaştılar, fakat münafıklar onlara yardımcı olmadı. Şeytanın âbid Bersisa'dan uzak olduğunu belirttiği gibi, onlardan uzak kaldılar. Artık bu dönemden sonra rahibler ancak takiyye yaparak ve ken-

dilerini gizleyerek ortada görünüyorlardı. Fasıklar ve günahkâr kimseler de yahudi ilim adamlarına birtakım bühtanlarda ve çirkin isnadlarda bulundular. Nihayet rahib Cüreyc'in durumu ortaya çıktı, Allah da onun kendisine isnad edilen günahtan uzak olduğunu ortaya çıkardı.(1) Bundan sonra artık rahibler rahatladı ve insanların arasına çıkmaya başladılar.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Münafıkların Nadiroğullarına verdikleri sözde durmayışları, İblis'in Kureyş kâfirlerine: *"Bugün insanlardan sizi yenebilecek yoktur. Ben de muhakkak sizin yardımcınızım..."* (el-Enfal, 8/48) demesine benzer.

Mücahid dedi ki: Burada insandan kasıt, şeytanın kendilerini aldatması hususunda bütün insanlardır. Yüce Allah'ın: **"İnsana kâfir ol dediği zaman"** buyruğu da şeytanın insanı: Ben kâfirim diyecek hale gelinceye kadar aldatması demektir. Şeytanın: **"Çünkü ben alemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım"** sözü ise bir gerçek değildir. O şeytanın insandan uzak olduğunu anlatmak maksadıyla kullandığı bir ifadedir. Bu yüce Allah'ın: **"Muhakkak ki ben senden uzağım"** diye aktardığı sözünün bir tekididir. Nâfî, İbn Kesir ve Ebu Amr: "(إني): Muhakkak ki ben" lafzındaki "ye"yi üstün okumuşlar, diğerleri ise sakin (harekesiz bir med harfi olarak) okumuşlardır.

"Sonra ikisinin" yani şeytanın ve o insanın **"de âkıbetleri orada ebedi olmak üzere ateşin içinde kalmalarıdır"** buyruğundaki: "(خَالِدِينَ): Ebedi olmak üzere" buyruğu hal olarak nasbedilmiştir.

Âyeti rahib ve şeytan hakkında özel olarak kabul eden kimseler için bunun tesniye (ikisinin âkıbetleri) lafzı açıkça anlaşılır. Bunun insan türü hakkında böyle olduğunu kabul edenlere göre de mana şöyle olur: Her iki kesimin ya da her iki sınıfın da âkıbeti...

"(عَاقِبَتَهُمَا): **İkisinin de âkıbetleri"** lafzının nasb ile gelmesi ise; (كان)'in haberi olduğundan dolayıdır. Bunun ismi ise; "(أَنَّهُمَا فِي النَّارِ): Ateşin içinde kalmaları" buyruğudur.

el-Hasen ise bunun aksine olarak: "(فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا): İkisinin de akıbetleri...dir" diye okumuştur. el-Ameş ise: "(خَالِدَانِ فِيهَا): İkisi... de orada ebedidirler" diye ref' ile okumuştur. Ancak bu okuyuş mushafın yazısına muhaliftir. Ref' ile okunması bu lafzın: (أنّ)'in haberi olmasına ve zarfın ("ateşin içinde" anlamındaki lafzın) mülğa olması (i'rab durumunun gözönünde bulundurulmaması)na binaendir.

(1) Bir çoban ile zina edip hamile kalmış bir kadın, sözü edilen âbid Cüreyc'den hamile kaldığını söyleyerek iftirada bulunmuş; Cüreyc de bunun üzerine bu kadının henüz süt emen yavrusuna: "Baban kim?" diye sormuş, çocuk: "Koyun çobanı" diye cevap vermiştir. (*Buhârî*, I, 404, II, 278, III, 268; *Müslim*, IV, 1977; *Müsned*, II, 307, 385, 433.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ ۚ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ ۭ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيْرٌۢ بِمَا تَعْمَلُوْنَ ﴿١٨﴾

18. Ey iman edenler! Allah'tan korkun! Herkes yarın için ne hazırladığına bir baksın. Allah'tan korkun! Şüphesiz ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"Ey iman edenler!" Emir ve yasakları hususunda farzlarını eda etmek ve masiyetlerinden kaçınmakta **"Allah'tan korkun. Herkes yarın"** Kıyamet günü **"için ne hazırladığına bir baksın."**

Araplar gelecekten **"yarın"** diye sözederler. Buradaki "yarın"ın, kıyametin çok yakın olduğuna dikkat çekmek için zikredildiği de söylenmiştir. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

وإن غـداً لـلناظـريـن قـريـب

"Şüphesiz ki yarın, gözetleyenler için pek yakındır."

el-Hasen ve Katade der ki: Yüce Allah kıyameti adeta yarın gerçekleşecekmiş gibi pek yakın göstermektedir. Şüphesiz ki gelecek olan herbir şey yakındır, ölüm de kaçınılmaz olarak gelecektir.

"Ne hazırladığı"; hayır ya da şer türünden yaptıkları demektir.

"Allah'tan korkun" buyruğu burada tekrar edilmiştir. Bir kimseye: Çabuk ol, çabuk ol, at, at demeye benzer.

Birinci takvadan kastın geçmiş günahlardan tevbe etmek, ikincisinden maksadın gelecekte günahlardan sakınmak anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Şüphesiz ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır" buyruğu ile ilgili olarak Said b. Cübeyr: Sizin ne yaptığınızı, neler ettiğinizi bilir, demektir, demiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَلَا تَكُوْنُوْا كَالَّذِيْنَ نَسُوا اللّٰهَ فَاَنْسٰىهُمْ اَنْفُسَهُمْ ۭ اُولٰۗىِٕكَ
هُمُ الْفٰسِقُوْنَ ﴿١٩﴾

19. Allah'ı unuttukları için, Allah'ın da kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi de olmayın. İşte onlar fâsıkların ta kendileridir.

"Allah'ı unuttukları" emirlerini terkettikleri **"için, Allah'ın da kendilerini kendilerine"** İbn Hibban'ın açıklamasına göre kendileri lehine hayır işlemeyi **"unutturduğu kimseler gibi de olmayın."**

Bunun, Allah'ın hakkını unutup Allah'ın da kendilerine kendi haklarını unutturduğu kimseler gibi olmayın, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Süfyan yapmıştır.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Allah'ı"**; Ona şükretmeyi, O'nu tazim etmeyi terketmek suretiyle **"unuttukları için Allah'ın da kendilerini kendilerine unutturduğu"** birbirlerine azabı hatırlatmayı unutturduğu **"kimseler gibi de olmayın."** Bu açıklamayı İbn İsa nakletmiştir.

Sehl b. Abdullah dedi ki: Günah işledikleri vakit **"Allah'ı unuttukları için, Allah'ın da"** tevbe sırasında **"kendilerini, kendilerine unutturduğu kimseler gibi de olmayın."**

Yüce Allah **"kendilerine unutturduğu"** buyruğunda fiili kendisine nisbet etmiştir. Çünkü bu kendilerinin terkettiği, O'nun emir ve nehiyleri sebebiyle olmuştur. Onları kendi emir ve nehiylerini terkedenler olarak bulmuştur, demek olduğu da söylenmiştir. Mesela; bir kimsenin öğülür bir durumda olduğunu gördüğümüz takdirde: "(أحمدت الرجل): Ben adamı öğülecek bir halde gördüm" dememiz buna benzer.

Bir diğer açıklamaya göre: Rahatlık zamanlarında **"Allah'ı unuttukları için, Allah'ın da kendilerini"** zorlu ve sıkıntılı zamanlarda **"kendilerine unutturduğu kimseler gibi de olmayın"** demektir.

"İşte onlar fâsıkların ta kendileridir." İbn Cübeyr isyankârların, İbn Zeyd yalancıların... diye açıklamışlardır.

Fısk; asıl anlamı itibariyle sınırın dışına çıkmaktır. Yüce Allah'ın itaatinin dışına çıkanlar... demektir.

لَا يَسْتَوِيٓ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ وَأَصْحَٰبُ ٱلْجَنَّةِ ۖ أَصْحَٰبُ ٱلْجَنَّةِ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴿٢٠﴾

20. Cehennemlikler ile cennetlikler bir olmaz. Cennetlikler muradlarına erenlerin ta kendileridir.

"Cehennemlikler ile cennetlikler" fazilet ve mertebe itibariyle **"bir olmaz. Cennetlikler muradlarına erenlerin"** yakınlaştırılıp kendilerine ikramda bulunulanların **"ta kendileridir."** Ateşten kurtulanların ta kendileridir diye de açıklanmıştır. Bu âyetin anlamına dair açıklamalar daha önce el-Mâide Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"De ki: Murdar ile temiz... hiçbir zaman bir olmaz."* (el-Maide, 5/100); buyruğu ile es-Secde Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"Mü'min kimse, fasık kimse gibi midir? Bunlar eşit olmazlar."* (es-Secde, 32/18) buyruğu ve Sâd Sûresi'nde: *"İman edip salih amel işleyenleri yeryüzünde fesad çıkaranlar gibi mi kılarız.? Yahut takva sahiblerini günahkârlar gibi mi kılarız?"* (Sad, 38/28) buyrukları açıklanırken geçmiş bulunmaktadır, tekrarlamanın bir anlamı yoktur. Yüce Allah'a hamdolsun.

لَوْ أَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْآنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ ۭ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

21. Şâyet Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirse idik, muhakkak ki Allah'ın korkusundan onun başını eğerek dağılıp parça parça olduğunu görürdün. İşte Biz, bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.

"Şâyet Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirse idik... Onun başını eğerek dağılıp parça parça olduğunu görürdün" buyruğu Kur'ân-ı Kerim'in verdiği öğütler üzerinde iyice düşünmeye bir teşvik olup düşünmeyi terketmenin geçerli bir mazereti bulunmadığını açıklamaktadır. Çünkü dağlara akıl verilip bu Kur'ân ile hitab edilecek olsa o dağlar Kur'ân'ın verdiği öğütlere itaatle boyun eğerler ve sapasağlam ve güçlü yapılarına rağmen Allah korkusundan ötürü başlarını eğerek, paramparça oldukları görülecektir.

"(الخاشع): Huşû' duyan (mealde boyun eğen)" zillet gösteren; "(المتصدّع): Çatlayan" (mealde: parça parça olan) yarık yarık olan demektir.

Yüce Allah, o dağı mükellef kılacak olsaydı, kendisine itaat karşısında "başını eğecek"; Allah'a isyan eder de Allah kendisini cezalandırır korkusu ile de "parça parça olacak"tı diye de açıklanmıştır.

Bunun kâfirler için verilmiş bir örnek olduğu da söylenmiştir.

"İşte Biz bu misalleri insanlara... veriyoruz." Yani eğer bu Kur'ân-ı Kerim bir dağa indirilmiş olsaydı, bu Allah'ın vaadi dolayısıyla boyun eğer, tehdidi karşısında da paramparça olurdu. Fakat sizler, ey Kur'ân'ın i'câzı karşısında hiçbir şey yapamayanlar, O'nun vaadlerini arzulamıyor, tehdidlerinden korkmuyorsunuz.

Hitabın Peygamber (sav)'a olduğu da söylenmiştir. Yani Biz -ey Muhammed- bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, o dağ yerinde duramaz ve Kur'ân'ın üzerine inişi dolayısıyla parçalanırdı. Fakat Biz bu Kur'ân'ı sana indirdik ve buna karşı sana sebat verdik.

O vakit bu ifade, yüce Allah'ın dağların dahi sebat gösteremeyeceği şeylere karşı kendisine sebat verdiğinden ötürü ona üzerindeki Allah'ın lütfunun bir hatırlatması manasına gelir.

Buyruğun ümmete bir hitab olduğu ve yüce Allah eğer bu Kur'ân ile dağları uyarıp korkutmuş olsaydı, Allah korkusundan dağların parçalanacağı demek olduğu da söylenmiştir. İnsan güç itibariyle dağlardan daha az, fakat sebatı daha çoktur. O bakımdan o itaat edecek olursa, Kur'ân'ın hakkını yerine getirmiş olur. Diğer taraftan isyan etmesi halinde de bu hitabı reddedebilecek gücü de vardır. Çünkü ona mükâfat vaadi yapılmış, ceza göreceği belirtilerek isyandan uzak kalması istenmiştir.

هُوَ اللّٰهُ الَّذِي لَآ إِلٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ۚ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ ﴿٢٢﴾

22. O Allah'tır ki, O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Görünmeyeni de, görüneni de bilendir. O Rahmân'dır, Rahîm'dir.

"O Allah'tır ki O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Görünmeyeni de, görüneni de bilendir." İbn Abbas gizliyi de, açığı da bilendir, diye açıklamıştır. Olmuşu ve olacağı diye de açıklanmıştır. Sehl, âhireti de, dünyayı da bilendir, diye açıklamıştır.

"Görünmeyen: Gayb"in kulların bilmediği ve görmediği şeyler **"Görünen:** şehadet"in ise bilip gördükleri şeyler olduğu da söylenmiştir.

"O Rahman'dır, Rahim'dir" buyruğuna dair açıklamalar da daha önceden (Besmele bahsi, 23. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

هُوَ اللّٰهُ الَّذِي لَآ إِلٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ
الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ ۚ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾

23. O Allah'tır ki, O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Melik'tir, Kuddûs'tür, Selâm'dır, Mü'min'dir, Müheymin'dir, Azîz'dir, Cebbâr'dır, Mütekebbir'dir. Allah koştukları ortaklardan münezzehtir.

"O Allah'tır ki, O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Melîktir, Kuddûstür." Hertürlü eksiklikten münezzeh, her türlü kusurdan arınmıştır.

"el-Kades" Hicazlıların şivesinde kova demektir. Çünkü onunla temizlenilir. Kuyudan kendisi ile su çıkartılan kaplardan birisini ifade etmek üzere kullanılan: (القادوس) de buradan gelmektedir. Sibeveyh ilk harflerini üstün okuyarak "kaddûs, sebbûh" derdi. Ebu Hatîm'in Yakub'dan naklettiğine göre o el-Kisâî'nin yanında Ebu'd-Dinar künyeli fasih bir bedevî Arabın "el-kaddûs" diye okuduğunu duymuştur.

Sa'leb dedi ki: "Fe'ûl" veznindeki herbir ismin ilk harfi üstündür. "Se'ffûd, kellûb, tennûr, semmûr ve şebbût" gibi. Ancak "es-subbûh" ve "el-kuddûs" isimlerinde ilk harflerinin ötreli okunması daha çok görülen bir şeydir, fethalı okundukları da olur. Ötreli olarak "ez-zurrûh" da böyledir, fethalı okunduğu da olur.

"Selam'dır" yani eksikliklerden uzak olandır, demektir. İbnu'l-Arabi dedi ki: İlim adamları -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- Allah hakkında "es-selâm" dediğimiz takdirde, bunun esenlik sahibi (eksikliklerden kurtulmuş) anlamına geldiği üzerinde ittifak etmişlerdir. Ancak bu eksiklikten uzak oluşun nisbet yönü hususunda üç ayrı görüşleri vardır:

1- Her türlü kusurdan uzak ve her türlü eksiklikten beri demektir.

2- Selâm sahibi anlamındadır. Yani cennette kullarına selâm verecek olandır. Yüce Allah'ın: ***"Çok merhametli Rabbden 'selam' denir."*** **(Yasin,** 36/58) buyruğunda olduğu gibi.

3- Bütün yaratıkların zulmünden yana uzak kaldığı yüce zat anlamındadır.

Derim ki: el-Hattabî'nin görüşü de budur. Buna ve bundan önceki görüşe göre "es-selâm" yüce Allah'ın fiilî bir sıfatıdır. Onun her türlü kusur ve eksiklikten uzak olduğu anlamına göre ise, zatî bir sıfatıdır. "es-Selâm"ın kul-

larına esenlik veren anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Mü'min'dir." Yani rasûllerine mucizeler vermek suretiyle tasdik edendir, mü'minlere vaadettiği mükâfatı, kâfirlere de tehdit ettiği azabı vermek suretiyle vaad ve tehdidini doğru olarak gerçekleştirendir. Bir görüşe göre "el-mü'min" dostlarını azabından yana, kullarını zulmünden yana emin kılandır. Mesela: "(آمنه): Ona eman verdi, güvenlik verdi" ifadesi korkunun zıttı olan güvenlikten gelmektedir. Nitekim yüce Allah da: "(وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ): *Ve korkudan kendilerine güvenlik verendir."* (Kureyş, 106/4) diye buyurmuştur. İşte bu şekilde güvenlik veren kimse "mü'min"dir. Şair en-Nâbiğa şöyle demektedir:

والمُـؤْمِن العائـذاتِ الطيـرَ يَمْسَحُهـا رُكْبَـانُ مَكَّـةَ بين الغِيـلِ والسَّنَـدِ

"Karşıda yükselen tepe ile birbirine girmiş ağaçlar arasında
Mekkeli suvarilerin,
Katettiği yerlerdeki Beyt'e sığınan kuşlara (bile) güvenlik verendir."

Mücahid dedi ki: el-Mu'min: Kendi zatını *"Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmadığını... açıkladı."* (Al-i İmran, 3/18) buyruğu ile tevhid edendir.

İbn Abbas dedi ki: Kıyamet gününde tevhid ehlini ateşten çıkaracak olandır. İlk çıkartılacak olan kişi ise adı bir peygamber adına uygun düşendir. Nihayet adı bir peygamber adına uymayan kimse orada kalmayınca, yüce Allah diğerlerine şöyle diyecektir: Sizler müslümanlarsınız, Ben de es-Selâm'ım. Sizler mü'minlersiniz, Ben de el-Mü'min'im diyecek ve bu iki ismin bereketiyle onları cehennem ateşinden çıkartacaktır.

"Müheymindir, Azizdir" buyruğunda geçen **"el-Müheymin"** ismine dair açıklamalar el-Mâide Sûresi'nde (5/48. âyetin tefsirinde) **el-Azîz** ismine dair açıklamalar da birkaç yerde (mesela, el-Bakara, 2/129. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Cebbâr'dır." İbn Abbas: O Azim'dir diye açıklamıştır. Allah'ın ceberûtu O'nun azameti demektir. Bu görüşe göre "el-Cebbâr" zatî bir sıfattır ve Arapların: "(نخلة جَبَّارة): Büyük bir hurma ağacı" ifadelerinden gelmiş olur. İmruu'l-Kays da şöyle demiştir:

سـوامق جبَّـار أثيث فـروعُـه وعـالين قنـواناً من البُسْـر أحمـرا

"Dalları sık, birbirine girmiş, kırmızı taze hurmaların bulunduğu
Salkımları çok yüksek, büyük ve yüce hurma ağaçları."

Şair burada elin uzanamadığı bir hurma ağacını anlatmaktadır.

Buna göre bu ismin, yüce Allah'ın azametine, eksikliklerin ve sonradan yaratılmışların sıfatlarının O'na erişmekten takdîs edildiğine delâlet eder.

Bunun ıslah etmek anlamına gelen **"el-cebr"**den geldiği de söylenmiştir. Mesela: "(جبرت العظم فجبر): Kemiği ıslah ettim (sardım), o da ıslah oldu (kaynadı)" tabiri kırılışından sonra yerine getirilip, düzeltilmesi için kullanılır. O vakit; kalbi kırık olanın gönlünü hoşedip, fakiri zengin kılmayı anlatmak üzere kullanılan: "(جبر): Cebretti, düzeltti," fiilinden "fe'âl" vezninde bir isim olur.

el-Ferrâ der ki: Bu bir işi yapmaya mecbur etmek yani ona zorlamakdan gelir. Yine el-Ferrâ şöyle demiştir: Ben "fe'al" kipinin "ef'ale"den getirilişini sadece "cebbâr" ismi ile; (أدرك)'den getirilen "derrâk" isminden duymuşumdur, başkasını bilmiyorum.

"el-Cebbâr"ın satvetine karşı konulamayan, satvetine takat getirilemeyen anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Mütekebbir'dir." Rubûbiyetinde pek büyük olandır. Ona benzer hiçbir şey yoktur. Her türlü kötülükten büyük, kendisine yakışmayan yaratılmışların vasıflarından ve kötü niteliklerden büyük ve yüce anlamına geldiği de söylenmiştir. "Kibr" ve "kibriyâ"nın asıl anlamı, kendisini korumak, uzak tutmak ve emir ve buyruklara bağlılığın azlığı anlamındadır. Humeyd b. Sevr şöyle demiştir:

عَفَت مثل ما يعفو الفَصيل فأصبحت بهـا كبـريـاء الصعب وهي ذلـول

"Yavrunun iz bırakmadan yol alışı gibi yol aldı da
Binilmesi zor devenin büyüklüğüne sahib oluverdi -halbuki o sırtına binilen idi"

Kibriyâ Allah'ın sıfatı olarak övgüdür. Ancak yaratılmışların sıfatı olursa, yergi ifade eder. ***Sahih***'te Ebu Hureyre'den rivayete göre Rasûlullah (sav) şanı yüce ve mübarek Rabbinden şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Kibriyâ Benim ridâm, azamet Benim elbisemdir. Bunların herhangi birisinde kim benimle çekişecek olursa, Ben de onun belini kırar, sonra da onu cehenneme atarım."(1)

(1) *Ebû Dâvûd,* IV, 59; *İbn Mâce,* II, 1397; *Müsned,* II, 248, 376, 414, 427, 442

"el-Mütekebbir"in "el-âlî: en yüce" anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah, kendisini büyüklük sıfatına sahip kılmak için herhangi bir gayrete gerek duymaktan pek yüce olduğundan ötürü "el-kebîr: zatı ile büyük" demek olduğu da söylenmiştir. Nitekim Arapçada (تـظلم) lafzı "(ظلم): Zulmetti" anlamına, (تشتم) şekli; "(شتم): Sövdü" anlamına, (استقرّ) de (قرّ): Karar kıldı" anlamında kullanılabilmektedir. İşte "el-mütekebbir" de "el-kebir: büyük" anlamında kullanılmıştır. Bu kalıptaki fiiller mahluka nisbet edildiği takdirde kendisinde bulunmayan bir şeye sahip olmak için kendisini zorlaması anlamını ifade ettiği halde, bu kip yüce Allah hakkında kullanılacak olursa, bu anlamı ifade etmez. (Yani vezin böyle olsa dahi bizatihi o sıfata sahib olduğu şeklinde anlaşılır.)

Daha sonra yüce Allah kendi zatını tenzîh ederek: **"Allah koştukları ortaklardan"** celâlet ve azameti ile **"münezzehtir."**

هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنٰى ۚ يُسَبِّحُ لَهُ
مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٤﴾

24. O Allah'tır ki Halik'tir, Bâri'dir, Musavvir'dir. En güzel isimler yalnız O'nundur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nu tesbih eder, O Azîz'dir, Hakîm'dir.

"O Allah'tır ki Halik'tir, Bâri'dir, Musavvir'dir." Burada **"el-Halik"** takdir eden, **"el-Bâri'"** yoktan var edip ortaya çıkartan, **"el-musavvir"** suretleri şekillendirip onları değişik şekillerde terkib eden demektir. Buna göre suret vermek, yaratmaya ve yoktan meydana getirmeye terettüb eder ve bunlara tabidir.

"Suret vermek: Tasvir" de şekillendirmek ve çizgilerini belirlemek demektir. Allah insanları annelerinin karnında üç ayrı yaratılışta var eder. Onu önce bir alaka (sülük gibi), sonra bir çiğnemlik et haline getirir, sonra da onu bir suret sahibi kılar. Bu da suret sahibi olduğu kendisiyle tanınacak şekli ve özellikleriyle başkasından ayrılmasını sağlayacak şekilde şekillendirilmesi demektir. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir! Şair en-Nâbiğa şöyle demektedir:

الخالق البارىء المصوّر في الـ ـأرحام ماءً حتى يصير دما

"O Hâlik'tir, Bâri'dir, rahimlerde suret verendir,
Kan haline gelinceye kadar suya."

Bazıları yaratmayı suret vermek anlamında kabul etmişlerse de durum böyle değildir. Çünkü suret vermek sonradan olur, takdir ilkin olur, var edip yoktan ortaya çıkarmak (Bari'lik) ikisi arasında olur. Yüce Allah'ın: ***"Hani Benim iznimle çamurdan bir kuş suretine benzer bir şeyi yapıyordun (halkediyordun)."*** (el-Maide, 5/110) buyruğunda da bu anlamda kullanılmıştır. Şair Züheyr de şöyle demiştir:

ولأنتَ تَفْري ما خَلَقْتَ وبعـ ـضُ القـوم يَخْلُقُ ثم لا يَفْرِي

"Ve Sen yarattığını kemaliyle var edensin; fakat bazıları
Yaratır, sonra gereği gibi var edemez."

Şair burada şunu anlatmak istemektedir: Sen önce dilediğini takdir eder, sonra onu takdirine uygun olarak gerçekleştirir, yerine getirirsin. Senden başkası ise tamamlayamayacağı ve maksadını gerçekleştiremeyeceği şeyleri takdir eder. Bu ise ya onun takdir ederken tasavvurundaki eksikliği yahutta maksadını tamamlamaktan yana âciz olmasından ötürüdür. Biz bütün bunlara dair yeterli açıklamaları ***"el-Kitabu'l-Esnâ fi Şerhi Esmaillahi'l-Hüsnâ"*** adlı eserimizde kaydetmiş bulunuyoruz. Allah'a hamdolsun.

Hâtıb b. Ebi Beltea'dan rivayete göre o: (البارىء المصوّر) diye ikinci kelimenin "vav" ve "ra" harfini üstün okumuştur. Kendisine suret verileni yoktan var eden, demektir. Bu da suret verdiği varlığı değişik şekilleriyle birini diğerinden ayırdeden demektir. Bunu ez-Zemahşerî zikretmiştir.

"En güzel isimler yalnız O'nundur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nu tesbih eder. O Azîz'dir, Hakîm'dir." Buna dair açıklamalar da daha önceden (mesela el-Bakara, 2/32 ve 129. âyetler ile el-İsra, 17/44. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ben can dostum Ebu'l-Kasım Rasûlullah (sav)'a Allah'ın en büyük ismi (İsm-i A'zam'ı)na dair soru sordum da şöyle buyurdu: "Ey Ebu Hureyre, sen el-Haşr Sûresi'nin sonlarını çokça okumaya bak!" Aynı soruyu ona bir daha sordum, o da bana aynı cevabı tekrarladı. Bir daha ona sordum, yine bana aynı cevabı verdi.[1]

Câbir b. Zeyd dedi ki: Şüphesiz ki Allah'ın İsm-i A'zamı bu âyetin konu-

(1) Elimizin altındaki kaynaklarda tesbit edemedik

mu dolayısıyla "Allah"dır. Enes b. Malik'ten rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim el-Haşr Sûresi'ni okursa, Allah ona geçmiş ve gelecek (küçük) günahlarını bağışlar."(1)

Ebu Umâme'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Her kim gece ya da gündüzün el-Haşr Sûresi'nin son âyetlerini okuyacak olur da Allah o gece yahut o gün onun canını alırsa, Allah'ın onu cennete koyması vacib olur."(2)

(1) Bu rivâyetin kaynağını tesbit edemedik

(2) Benzer anlamdaki Ma'kil b. Yesâr'dan gelen rivâyet sûrenin girişinde kaydedilmişti. Oradaki ilgili nota bakınız.

Mümtehine Sûresi

1-13. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Medine'de indiği ittifakla kabul edilmiştir. Onüç âyettir.

"Ha" harfi kesreli olarak- "el-Mumtehine" el-muhtebira (sınayan) demektir. Fiil mecazen ona izafe edilmiştir. Nitekim Berae (et-Tevbe) Sûresi'ne el-Muba'sira ve el-Fâdiha isimlerinin verilmesi de münafıkların ayıplarını açığa çıkardığındandır.

Bu sûrenin adının "ha" harfi üstün olarak "el-Mümtehane" olduğunu kabul edenler de bunu sûrenin, hakkında nâzil olduğu kadına izafe etmiş olur ki; bu kadın da Ukbe b. Ebi Muayt'ın kızı Um Külsûm'dur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"... Onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilendir."* (el-Mumtehine, 60/10) Bu hanım Abdurrahman b. Avf'ın hanımı idi. Abdurrahman'ın oğlu İbrahim bu kadından doğmadır.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّى وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَآءَ تُلْقُونَ اِلَيْهِمْ
بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَآءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ ۚ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ
وَاِيَّاكُمْ اَنْ تُؤْمِنُوا بِاللهِ رَبِّكُمْ ۗ اِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِى سَبِيلِى
وَابْتِغَآءَ مَرْضَاتِى تُسِرُّونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ ۖ وَاَنَا اَعْلَمُ بِمَآ اَخْفَيْتُمْ
وَمَآ اَعْلَنْتُمْ ۗ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ السَّبِيلِ ﴿١﴾

1. Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları -kendilerine sevgi ile (haber) **ulaştırarak ve onlar size gelmiş olan hakkı inkâr etmişken- veliler edinmeyin. Onlar Rabbiniz olan Allah'a iman ettiniz diye Peygamberi de, sizi de** (yurdunuzdan) **çıkarmışlardır. Eğer siz, yolumda cihad etmek ve rızamı aramak için çıkmış iseniz, onlara gizlice** (nasıl) **sevgi beslersiniz. Ben ise gizlediğinizi de, açıkladığınızı da en iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa, şüphesiz yolun ta ortasında sapmış olur.**

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları... veliler edinmeyin"** buyruğundaki: "(اتخذ): Edindi" fiili iki mef'ule geçiş yapmıştır. Bu iki mef'ûl **"sizin de düşmanınız"** ile **"veliler"** anlamındaki lafızlardır.

"(العَدُوّ): **Düşman"** lafzı, "(عَدَا): Düşmanlık etti" fiilinden fe'ûl vezninde bir isimdir. "(عَفَا): Affetti" fiilinden "afuvv; çokça affeden" isminin yapılması gibi. Mastar vezninde oluşundan dolayı tekil hakkında nasıl kullanılır ise, çoğul hakkında da öylece kullanılmıştır.

Bu âyete dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzul Sebebi:

"Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları ... veliler edinmeyin" buyruğu ile ilgili olarak hadis imamları -lafız Müslim'in olmak üzere- Ali (r.a)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedirler: Rasûlullah (sav) beni, ez-Zübeyr'i ve el-Mikdad'ı göndererek: "Ravdatu Hâh denilen yere gidiniz. Orada beraberinde bir mektub bulunan Hevdecte bir kadın bulacak-

sınız, o mektubu ondan alınız" diye buyurdu.

Bunun üzerine yola koyulup atlarımızı koşturduk. Kadını buluverdik, ona: Mektubu çıkar, dedik. Beraberimde mektub diye bir şey yok, dedi. Biz: Ya mektubu çıkartırsın veya elbiselerini çıkartırsın dedik. Bu sefer o mektubu saçının örükleri arasından çıkardı. Biz de mektubu Rasûlullah (sav)'a getirdik. Mektubta: "Hâtıb b. Ebi Beltaa'dan..." diye başlıyor ve Mekkelilerden bir takım müşriklere Rasûlullah (sav)'ın bazı durumlarını haber veriyordu. Rasûlullah (sav): "Ey Hatıb bu da ne?" diye sordu. Hatıb: Acele etme ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Ben Kureyş'e sonradan yamanmış bir kişi idim. -Süfyan dedi ki: Hatıb Kureyşlilerle antlaşmalı birisi idi. Bizzat Kureyşlilerden değildi. Seninle birlikte bulunan muhacirlerin kendileri vasıtasıyla ailelerini koruyacakları akrabalık bağları vardır. Benim onlar ile böyle bir neseb bağım olmadığından ötürü, kendisi sebebiyle yakınlarımı himaye edecekleri bir iyilikte bulunmak istedim onlara. Ben bu işi ne kâfir olduğum, ne dinimden döndüğüm, ne de müslüman olduktan sonra küfre rıza gösterdiğim için yaptım. Peygamber (sav): "Doğru söyledi" diye buyurdu. Ömer: Ey Allah'ın Rasûlü! Beni bırak ta şu münafığın boynunu vurayım, dedi. Peygamber: "O Bedir'e katılmış bir kimsedir. Allah'ın Bedir'e katılanlara muttali olarak: İstediğinizi yapınız, ben size mağfiret buyurdum demediğini nereden bilebilirsin ki?" dedi. Bunun üzerine yüce Allah: **"Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları... veliler edinmeyin"** buyruğunu indirdi.(1)

Mektubu götüren kadının Kureyş'in mevlalarından Sara adında olduğu söylenmiştir. Mektupta şunlar yazılıydı: "İmdi! Şüphesiz Rasûlullah (sav) size sel gibi akan, geceyi andıran (çok kalabalık) bir ordu ile üzerinize yönelmiş bulunuyor. Allah'a yemin ederim ki eğer üzerinize tek başına kendisi dahi gelecek olsa, Allah size karşı ona zafer verecek ve sizin hakkınızda ona verdiği sözünü gerçekleştirecektir. Çünkü Allah onun gerçek dostu ve yardımcısıdır... Bu (muhtevâyı) bazı müfessirler zikretmiş bulunmaktadır."

el-Kuşeyrî ve es-Sa'lebi'nin belirttiklerine göre Hâtıb b. Ebi Beltaa Yemenli birisi idi. Onun Mekke'de ez-Zübeyr b. el-Avvâm'ın mensubu olduğu Esed b. Abdu'l-Uzzaoğulları ile bir kardeşlik antlaşması vardı. ez-Zubeyr b. el-Avvâm'ın kendisi ile antlaşmalı olduğu da söylenmiştir. Ebu Amr b. Sayfî b. Hişam b. Abdi Menaf'ın azadlısı olan Sara, Mekke'den geldiğinde Rasûlullah (sav) da Mekke'ye fetih hazırlıkları içerisinde idi. Bu gelişinin Hudeybiye antlaşmasının barış döneminde olduğu da söylenmiştir. Rasûlullah (sav) ona: "Ey Sara, sen hicret edici olarak mı geldin" diye sordu. Sara: Hayır dedi. Bu sefer: "Peki müslüman olarak mı geldin?" diye sordu. Sara yine:

(1) *Müslim*, IV, 1941; *Buhârî*, III, 1095, IV, 1463, 1557, 1855; V, 2309; *Tirmizî*, V, 409; *Ebû Dâvûd*, III, 47; *Müsned*, I, 79, 105

Hayır dedi. Bu sefer: "Peki geliş sebebin ne?" diye sorunca, şu cevabı verdi: Akraba, efendiler, asıl yakınlar ve aşiret sizlerdiniz. Efendiler (mevlalar) gitti -yani Bedir'de öldürüldüler.- Şimdi de çok ileri derecede ihtiyaç içindeyim. Bana bir şeyler veresiniz ve beni giydiresiniz diye yanınıza geldim. Peygamber: "Mekkelilerin gençleri ile aran nasıl?" diye sordu. Sara şarkıcı bir kadın idi, şu cevabı verdi: Bedir vakasından sonra benden hiçbir şey istenmedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) Abdu'l-Muttaliboğulları ile Muttaliboğullarını ona bir şeyler vermeye teşvik etti. Ona elbiseler verdiler, bağışlarda bulundular ve ona binek verdiler. O da Mekke'ye gitmek üzere çıktı.

Hâtıb ona gelerek: Ben sana on dinar ve birtakım giyecekleri şu mektubu Mekkelilere ulaştırman şartı ile veriyorum deyip, mektupta şunları yazdı: "Rasûlullah (sav) üzerinize gelmek istiyor, siz de tedbirinizi alınız." Sara Medine'den çıktı. Cebrail inerek Peygamber (sav)'a durumu bildirdi. O da Ali, ez-Zübeyr ve Ebu Mersed el-Ğanevî'yi gönderdi. Bir rivayete göre ise Ali, ez-Zübeyr ve el-Mikdad'ı, bir diğerinde Ali ve Ammar b. Yasir'i, bir başkasında Ali, Ammar, Amr, ez-Zübeyr, Talha, el-Mikdad ve Ebu Mersed'i gönderdi. -Hepsi de atlı idiler.- Onlara şu talimatı verdi: "Ravdatu Hâh denilen yere varıncaya kadar gidiniz. Orada hevdecinde bir kadın bulacaksınız. O kadınla birlikte Hatıb'tan müşriklere yazılmış bir mektub vardır. O mektubu ondan alınız ve kadını serbest bırakınız. Şâyet mektubu size vermeyecek olursa, boynunu vurunuz."

Kadına denilen yerde yetiştiler ve ona: Mektub nerede? diye sordular. Beraberinde mektub olmadığına dair yemin etti. Eşyalarını tetkik ettiler, beraberinde mektub bulamadılar. Geri dönmeye karar verdiklerinde Ali: Allah'a yemin ederim. O bize yalan söylemedi ve hiçbir zaman biz de onu yalanlamadık, dedi. Kılıcını çekti ve: Mektubu çıkart, aksi takdirde Allah'a yemin ederim üzerinden elbiselerini soyarım ve boynunu vururum. Kadın işin ciddi olduğunu görünce, mektubu saç örüklerinin arasından çıkardı. -Bir rivayete göre ise beline bağladığı kuşak arasından çıkardı.- Mektubu verdikten sonra kadını serbest bıraktılar ve mektbu alıp Rasûlullah (sav)'a götürdüler. Rasûlullah, Hatıb'a haber göndererek: "Mektuptan haberin var mı?" diye sordu, o da: Evet dedi. Sonra da hadisin geri kalan bölümünü az önce geçene yakın bir şekilde kaydetti.

Rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) -biri Sara olmak üzere dört kişi dışında- fetih günü bütün insanlara eman vermiştir.

2- Kâfirleri Veli Edinmek, Bu Sûre ile Yasaklanmıştır:

Kâfirleri veli (dost) edinmenin yasaklanışı hususunda bu sûre aslî bir delil teşkil etmektedir. Buna dair açıklamalar daha önce bir kaç yerde geçmiş

bulunmaktadır. Yüce Allah'ın: *"Mü'minler, mü'minleri bırakıp kâfirleri veliler edinmesin."* (Al-i İmran, 3/28); *"Ey iman edenler! Kendinizden başkasını sırdaş edinmeyin."* (Al-i İmran, 3/118); *"Ey iman edenler! Yahuduleri de, hristiyanları da veliler edinmeyiniz"* (el-Maide, 5/51) buyrukları bunlardan bazılarıdır. Buna benzer buyruklar da pek çoktur.

Nakledildiğine göre Hatıb; **"Ey iman edenler!"** buyruğunu duyunca, iman ile hitab olunduğundan ötürü sevincinden bayıldı.

3- Kâfirlere Sevgi:

Yüce Allah'ın: **"Kendilerine sevgi ile** (haber) **ulaştırarak"** buyruğunda zahiren onlara sevgi duyarak... kastedilmiştir. Çünkü Hatıb'ın kalbi sağlıklı idi. Buna delil Peygamber (sav)'ın ashaba: "Bu arkadaşınız doğru söylemiştir." demiş olmasıdır. Bu ise onun kalbinin (küfür ve nifaktan) esenlikte olduğuna ve akidesinin katıksız olduğuna açık bir ifadedir.

"(بِالْمَوَدَّةِ): **Sevgi ile"** buyruğundaki "be" harfi fazladan gelmiştir. Nitekim "sureyi okudum" anlamında: (قرأت السورة) denilebildiği gibi; (قرأت بالسورة) da denilebilir. Yine; "ona içimdekini açtım" anlamında; (رميت إليه ما في نفسي) denilebildiği gibi (بما في نفسي) da denilebilir.

"Be" harfinin zaid olmaması ve "ulaştırarak" fiilinin mefulünün hazfedilmiş olması da mümkündür ki: Siz, sizinle onlar arasındaki sevgi sebebiyle Rasûlullah (sav)'ın haberlerini onlara ulaştırarak... demek olur.

Aynı şekilde: **"Onlara gizlice** (nasıl) **sevgi beslerseniz?"** buyruğu da sevgi beslemek sebebiyle... demek olur.

el-Ferra şöyle demiştir: **"Kendilerine sevgi ile ulaştırarak"** buyruğu **"veliler"**in sılası arasında yer alır. **"Sevgi"** kelimesinin başına "be" harfinin gelmesi ile gelmemesi arasında bir fark yoktur. Bununla birlikte "be" harfinin **"edinmeyin"** buyruğuna zarfirinden hal olarak taalluk etmesi de mümkündür, **"veliler"** anlamındaki lafza onun bir sıfatı olarak taalluk etmesi de mümkündür. İsti'naf (yeni bir cümle) olması da mümkündür.(1)

(1) el-Ferrâ'nın bu açıklamalarına göre âyetin ilgili bölümlerinin meâli sırasıyla şöyle yapılabilir:

a. Sıla olması halinde:

"Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları kendilerine sevgi ile haber ulaştırıp... veliler edinmeyin."

b. Hal kabul edilmesi halinde:

"... kendilerine sevgi ile haber ulaştırarak... veliler edinmeyin..."

c. Sıfat kabul edilmesi halinde:

"... kendilerine sevgi ile haber ulaştırdığınız veliler... edinmeyin."

d. İsti'nâf olması halinde:

"... edinmeyin. Siz onlara sevgi ile (nasıl) haber ulaştırırsınız?"

Okuyucu ayrıca "yedinci başlıktaki" anlamlarla ilgili açıklamalara da dikkat buyurmalıdır.

"Kendilerine sevgi ile (haber) **ulaştırarak"** buyruğu, müslümanların gizliliklerini onlara bildiriyor ve onlara samimiyetle öğüt veriyorsunuz, demektir. ez-Zeccac da böyle açıklamıştır.

4- Müslümanların Gizli Hallerini Dünyevi Maksatla Düşmanlara Haber Verenin Hükmü:

Müslümanların gizli hallerini iyice bilip bu hallerine onların aleyhlerine dikkat çeken, düşmanlarına onların haberlerini bildiren bir kimse, eğer bu işi dünyevi bir maksatla yapıyor ve buna rağmen itikadı da sağlam ise -Hâtıb'ın bu işi yaparken dinden dönme niyetini taşımayıp, onları minnet altında tutmak maksadını gütmesinde olduğu gibi- bu davranışı dolayısıyla kâfir olmaz.

5- Müslümanların Haberlerini Dünyevî Maksatla Düşmana Bildiren Kimsenin Cezası:

Bu durumdaki bir kimsenin bu davranışı ile kâfir olmadığını kabul ettiğimiz takdirde acaba bu davranışı dolayısıyla had olarak öldürülür mü, öldürülmez mi? Bu hususta ilim adamları ihtilâf etmişlerdir. Malik, İbnu'l-Kasım ve Eşheb şöyle demişlerdir: Bu hususta İmam (İslam devlet başkanı) ictihad eder. Abdu'l-Melik de şöyle demiştir: Eğer bu hareketi adet haline getirmiş ise öldürülür. Çünkü böyle bir kişi casustur. Malik de casusun öldürüleceğini belirtmiştir. Bu görüş de doğrudur, çünkü böyle bir kimse müslümanlara zarar verir ve yeryüzünde fesad çıkarmaya çalışan bir kimsedir. İbnu'l-Macişun, Hatıb'ın bu işi ilk yapışında tesbit edilmiş olması dolayısıyla bu hususta tekrarı (bu işi adet edinmeyi) gözönünde bulundurmuş olabilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6- Casus Kâfir Olursa:

Casusun kâfir olması halinde el-Evzaî'nin görüşüne göre bu, onun ahdini bozması demek olur. Esbağ da: Harbî (darul'l-harbe tabi) casus öldürülür. Müslüman ve zımmî casus ise (uygun bir şekilde) cezalandırılırlar. Ancak açıkça İslama karşı düşmanlık gösterecek ve İslam aleyhine yardımlaşacak olurlarsa, o takdirde öldürülürler.

Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Peygamber (sav)'ın huzuruna Furat b. Hayyam adında müşriklere casusluk yapan birisi getirildi ve öldürülmesini emretti. Bu sefer Furat: Ey ensar topluluğu, ben Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Rasûlü olduğuna şahit-

lik ettiğim halde nasıl öldürülebilirim? diye bağırdı. Bunun üzerine Peygamber (sav)'in emri ile serbest bırakıldı. Sonra da şöyle buyurdu: "Aranızdan kendisini imanına havale ettiğim kimseler de vardır. Bunlardan birisi de Furat b. Hayyam'dır."(1)

Yüce Allah'ın: **"İnkâr etmişken"** buyruğu ya **"edinmeyin"** anlamındaki buyruktan ya da **"ulaştırarak"** anlamındaki buyruktan bir haldir. Yani onlar bu halde iken onları veli edinmeyin yahut onlara sevgi ile haber ulaştırmayın, demektir.

el-Cahderî: "Size gelmiş" anlamındaki buyruğu "be" harfi yerine "lam" harfi getirerek; (لما جاءكم) diye okumuştur. Size gelmiş olan haktan ötürü küfre sapmışken... demek olur.

7- Sizi ve Allah'ın Rasûlünü Mekke'den Çıkartmış Olanlara Nasıl Sevgi Beslersiniz?

"Onlar... Peygamberi de, sizi de çıkarmışlardı" buyruğu onların kâfirliklerini, azgınlıklarını açıklayan bir ifade gibi yeni bir söz başlangıcı (isti'naf)dır yahutta **"inkâr etmişken"** anlamındaki buyruktan bir haldir.

"Rabbiniz olan Allah'a iman ettiniz diye" buyruğu da **"çıkartmışlardı"** fiilinin gerekçesini bildirmektedir. Yani siz Allah'a iman ettiğiniz için yani Allah'a imanınız sebebiyle Mekke'den Rasûlü ve sizleri çıkartmışlardı.

İbn Abbas dedi ki: Hâtıb, Peygamber (sav) ile birlikte Mekke'den çıkartılanlardan idi.

İfadede bir takdim ve tehir olduğu ve ifadenin takdirinin şöyle olduğu da söylenmiştir: Eğer siz Benim yolumda cihad edenler olarak çıkmış iseniz, Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları veliler edinmeyiniz.

İfadede bir hazf olduğu ve anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Eğer siz-ler Benim yolumda cihad etmek ve Benim rızamı aramak maksadı ile çıkmış iseniz asla onlara sevgi ile (haber) ulaştırmayınız.

Bir diğer açıklamaya göre: **"Eğer siz yolumda cihad etmek ve rızamı aramak için çıkmış iseniz"** buyruğu şarttır. Onun cevabı daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Mana da şudur: Eğer sizler Benim yolumda cihad etmek üzere çıkmış iseniz Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları veliler edinmeyiniz.

"Cihad etmek" ile **"aramak"** anlamındaki lafızların nasb ile gelmesi mefulün leh olduklarından dolayıdır. **"Onlara gizlice sevgi beslersiniz"** buyru-

(1) *Ebû Dâvûd*, III, 48; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 197; *Müsned*, IV, 336

ğu ise **"ulaştırarak"** anlamındaki fiilden bedel ve onun yerine beyan edici bir ifadedir. Fiiller de birbirlerinden bedel olarak getirilebilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kim bunları işlerse cezaları ile karşılaşır. Kıyamet gününde onun azabı kat kat verilir."* (el-Furkan, 25/68-69) Sibeveyh de şu beyiti zikretmektedir:

مَتَى تـأتِنَـا تُلْمِم بنـا في ديـارنـا تَجِدْ حَطَباً جَزْلاً ونـاراً تـأجّجَـا

"Ne zaman bize gelir yurdumuzda bize misafir olursan,
Sen çokça odun ve alev alev yanan bir ateş bulursun."

Buyruğun: **"Sizler onlara gizlice sevgi beslersiniz"** takdirinde olduğu da söylenmiştir. O vakit ifade bir isti'nâf olur.

Bütün bu buyruk, Hatıb'a yapılmış bir sitemdir. Aynı zamanda bu buyruk onun faziletine, üstün değerine, Rasûlullah (sav)'a samimiyetle bağlı olduğuna, imanının gerçekliğine delildir. Çünkü sitem ancak sevenin sevdiğine yaptığı bir şeydir. Nitekim şair şöyle demiştir:

أعـاتب ذا المـودّة من صـديق إذا مـا رابني منـه اجتنـاب
إذا ذهـب العِتـاب فليس ودٌّ ويبقى الـودّ مـا بقي العتـاب

"Sevdiğim dostuma sitem ederim,
Onun uzak kalışı beni şüpheye düşürürse,
Sitem olmazsa sevgi de yoktur.
Sitem kaldıkça, sevgi de kalır."

"Sevgi ile" buyruğu, onlara mektup yazmakla, iyilikte bulunmakla anlamındadır. Önceden de belirttiğimiz gibi bu lafzın başındaki "be" ya zâiddir ya da değildir.

"Ben ise gizlediğinizi" kalbinizde sakladığınızı **"de açıkladığınızı"** dışa vurduğunuzu **"da en iyi bilenim."**

Bu buyruktaki: "(بِمَا): ...nizi" lafzında ki "be" fazladan gelmiştir. Nitekim "şunu bildim" anlamında; (علمت كذا) da denilir, (علمت بكذا) da denilir.

Buyruğun "sizin gizlediğinizi de, açıkladığınızı da herkesten daha çok en iyi bilen Benim" anlamında olduğu ve "herkesten daha çok" lafzının hazfedildiği de söylenmiştir. Nitekim: (فلان أعلم وأفضل من غيره) Filan kişi başkasından

daha bilgili ve daha faziletlidir" denilebilir.

İbn Abbas: Ben sizin kalplerinizde gizlediklerinizi, dillerinizle açığa vurduğunuz ikrar ve tevhidi en iyi bilenim diye açıklamıştır.

"Sizden kim bunu yaparsa" aranızdan onlara kim gizlice haber ulaştırıp mektuplaşırsa **"şüphesiz yolun ta ortasında sapmış olur."** Doğru yolu bulamamış olur.

إِنْ يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً وَيَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ ﴿٢﴾

2. Onlar size karşı zafer kazanırlarsa, size düşmanlık ederler. Size ellerini ve dillerini kötülükle uzatırlar ve kâfir olmanızı şiddetle arzu ederler.

"Onlar size karşı zafer kazanırlarsa" sizinle karşılaşır ve size rastlarlarsa... demektir. Kılıçla çarpışma esnasında ve benzeri hallerde gaflette olduğunuz bir anı yakalamak istemek anlamındaki: (المثاقفة) da buradan gelmektedir. Bunun eğer size karşı zafer kazanır ve size üstünlük sağlarlarsa anlamında (meâlde olduğu gibi) olduğu da söylenmiştir.

"Size düşmanlık ederler, size ellerini ve dillerini kötülükle uzatırlar." Yani ellerini sizi vurmak ve öldürmek için uzatırlar, dillerini de sövüp saymak için.

"Ve kâfir olmanızı" Muhammed'i inkar etmenizi **"şiddetle arzu ederler."** O halde onlara iyilik yapmaya kalkışmayınız, çünkü onların size iyilikleri olmaz.

لَنْ تَنْفَعَكُمْ أَرْحَامُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ ۚ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۚ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٣﴾

3. Akrabanızın da, evlâdınızın da size hiç faydaları olmaz. Kıyamet gününde sizin aranızı ayıracaktır. Allah yaptıklarınızı en iyi görendir.

Hâtıb, Mekkeliler arasında çocuklarının ve akrabalarının bulunduğunu belirterek özür beyan edince yüce Rabbimiz de **"akrabanızın da, evlâdınızın da size hiç faydaları olmaz"** buyruğu ile; akrabanın ve çocukların eğer onlar dolayısıyla Allah'a isyan edilecek olursa, kıyamet gününde hiçbir faydalarının olmayacağını açıklamaktadır.

"Kıyamet gününde sizin aranızı ayıracaktır." Müminleri cennete, kâfirleri de cehenneme koyacaktır.

"(يفصل): **Ayıracaktır"** buyruğu yedi şekilde okunmuştur. Âsım "ye" harfini üstün, "sad" harfini kesreli ve şeddesiz olarak okumuştur. Hamza ve el-Kisaî ise şeddeli olarak; şu kadar var ki meçhul bir fiil halinde okumuşlardır. (Birbirinizden ayrı bırakılacaksınız anlamında) Talha ve en-Nehaî "nun" ile ve şeddeli, "sad"ı kesreli okumuştur. (Aranızda etraflı bir şekilde hüküm vereceğiz, anlamında.) Alkame'den de aynı şekilde "nun" ile fakat ("sad" harfi) şeddesiz okuduğu rivayet edilmiştir. Katade ve Ebu Hayve "ye" harfi ötreli, sad harfi şeddesiz ve kesreli olarak; (أفصل)'den gelen muzari bir fiil olarak (yine; ayıracaktır, anlamında) diye okumuşlardır. Diğerleri ise ötreli bir ye, sakin "fe" ve "sad" harfi üstün olarak meçhul bir fiil halinde okumuşlardır (ayrılacaktır, anlamında.) Ebu Ubeyd de bu okuyuşu tercih etmiştir.

Şeddesiz okuyan kimseler yüce Allah'ın: "(وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ): *O ayırdedenlerin en hayırlısıdır."* (el-En'âm, 6/57) buyruğu ile: "(إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ): *Muhakkak ki ayırdetme günü..."* (ed-Duhan, 44/40) buyruğu dolayısıyla böyle okumuşlardır. Şeddeli okuyanlar, bu okuyuşun fiilin defalarca ve çokça tekrarlandığını ifade etmesi açısından daha açık bir anlam ortaya koyduğundan dolayı böyle okumuşlardır. Bu fiili meçhul okuyanların bu şekilde okumalarına sebep ise failin bilinmesidir. Faili malum bir fiil olarak okuyanlar ise, fiildeki zamiri yüce Allah'a ircâ' ederler. "Nun" ile okuyuş ise tazim anlamını ifade eder. **"Allah yaptıklarınızı en iyi görendir."**

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ ۚ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا
بُرَآءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ۖ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا
وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّىٰ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ إِلَّا قَوْلَ
إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ۖ
رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٤﴾ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا
فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا ۚ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٥﴾

4. **İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda sizin için gerçekten uyulacak güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine: "Muhakkak bizler sizden ve Allah'tan başka ibadet ettiğimiz şeylerden uzağız. Sizi inkâr ettik. Yalnızca Allah'a iman edinceye kadar bizimle sizin aranızda düşmanlık ve kin ebediyyen başgöstermiştir" demişlerdi. İbrahim'in babasına söylediği: "Muhakkak senin için mağfiret isteyeceğim ama, Allah'a karşı Sana fayda sağlayamam" sözü müstesnâ.** (Deyin ki): **"Rabbimiz, yalnız Sana tevekkül ettik, yalnız sana yöneldik ve dönüşümüz de yalnız sanadır.**
5. **"Rabbimiz, bizi inkâr edenler için fitne konusu kılma ve bize mağfiret et ey Rabbimiz! Çünkü Azîz, Hakîm olan yalnız Sensin Sen."**

Yüce Allah, kâfirleri veli ve dost edinmeyi yasakladıktan sonra: **"İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda sizin için gerçekten uyulacak güzel bir örnek vardır."** buyruğu ile İbrahim (a.s)'ın kıssasını sözkonusu etmekte ve kâfirlerden uzak kalmanın onun sîretinin belirgin bir özelliği olduğunu belirtmektedir: Yani siz de ona uyunuz ve onu önder belleyiniz. Babası için mağfiret istemesi hali bundan müstesnâdır.

"(الإِسْوَةُ) ile (الأُسْوَة): Örnek alınarak kendisine uyulan" demektir. (القِدْوة) ile (القُدْوة) gibidir (hem söyleyişi, hem anlamı itibariyle.)" O senin gibidir, sen de onun gibisin" anlamında: (هو إسوتك) denilir. Âsım hemzeyi ötreli olarak okumuştur. Kesreli okunuşu gibi, bu da bir şivedir.

"Onunla beraber olanlarda" buyruğu İbrahim'e iman eden ashabında, demektir. İbn Zeyd **"onunla beraber olanlar"**dan kasıt peygamberlerdir, demiştir.

"Hani onlar kavimlerine" kâfirlere **"muhakkak bizler sizden ve Allah'tan başka ibadet ettiğiniz şeylerden"** putlardan, heykellerden **"uzağız, demişlerdi."**

"(بُرَآء): **Uzağız"** lafzı (بريء)'ın çoğuludur. "(شريك): Ortak" kelimesinin çoğulunun; (شركاء) diye: "(ظريف) Zarif" kelimesinin çoğulunun: (ظرفاء) diye gelmesi gibi. Bu lafız genelde "fualâ" vezninde okunmuştur. Ancak İsa b. Ömer ile İbn Ebi İshak "fiâl" vezninde olmak üzere "be" harfi kesreli olarak; (بِرَاء) diye okumuşlardır. "(قَصِير وقِصَار وطَوِيل وطِوال ، وظَرِيف وظِراف): Kısa-kısalar, uzun-uzunlar, zarif-zarifler" gibi. Hemzenin terkedilmesi ve tenvinli olarak: (بَرَاً) denilmesi de caizdir. Mastarın sıfat olarak kullanılması şeklinde; (بَرَاء) diye de okunmuştur. -İsa ve İbn Ebi İshak'ın kıraatindeki- kesrenin yerine damme ile; (بُراء) diye de okunmuştur. "(رُخَال ورُباب): Dişi kuzu ve yeni doğum yapmış koyun" kelimelerine uygun da okunmuştur.

Ayet-i kerime İbrahim (a.s)'ın bu işinde ona uyulmasını emreden açık bir nastır. Bu ise bizden öncekilerin şeriatinin (şer'u min kablinâ) Allah ve Rasûlünün haber vermiş olduğu hususlarda bizim için de şeriat olduğu görüşünün doğruluğunu göstermektedir.

"Sizi inkâr ettik." Sizin inandığınız putları reddetttik, fiillerinizi reddettik, yalanladık ve sizin hak üzere olduğunuzu kabul etmedik, anlamında olduğu söylenmiştir.

"Yalnızca Allah'a iman edinceye kadar bizimle sizin aranızda düşmanlık ve kin ebediyyen başgöstermiştir." Siz küfrünüz üzere kaldığınız sürece size karşı tutumumuz bu olacaktır. Ancak Allah'a iman edecek olursanız, o vakit düşmanlığımız dostluğa dönüşür **"demişlerdi."**

İbrahim'in babasına söylediği **"muhakkak senin için mağfiret isteyeceğim; ama Allah'a karşı sana fayda sağlayamam, sözü müstesna."** O halde mağfiret dilemek hususunda ona uyup müşriklere mağfiret dilemeyin. Çünkü onun bu tutumu babasına daha önceden vermiş olduğu bir sözün gereği idi. Bu açıklamayı Katade, Mücahid ve başkaları yapmıştır.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: İstisnânın anlamı şudur: İbrahim kavmini terketmiş ve onlardan uzak kalmıştı. Ancak babası için mağfiret dilemesi (bu uzak kalıştan) müstesnâ idi. Daha sonra yüce Allah et-Tevbe Sûresi'nde (9/114. âyet-i kerimede) onun mazeretini açıklamış bulunmaktadır.

Bu âyet-i kerimede Peygamberimiz Muhammed (sav)'ın diğer peygamberlerden daha faziletli olduğuna delâlet vardır. Çünkü bize yüce Allah'ın: *"Hem Peygamber size ne verdi ise onu alın, neyi yasak etti ise de sakının."* (el-Haşr, 59/7) buyruğu ile Peygamberimiz (sav)'a uymamız emri mutlak olarak verilmiştir. Diğer taraftan İbrahim (a.s)'a uymamız emri bize verilince onun bazı davranışları istisna edilmiştir.

Bu buyruktaki istisnânın munkatı istisnâ olduğu da söylenmiştir. Ama İbrahim'in babasına: Mutlaka sana mağfiret dileyeceğim, şeklindeki sözünü vermesinin sebebi onun müslüman olmuş olduğunu sanmasından dolayı olmuştu. Onun müslüman olmadığı ortaya çıkınca ondan da uzak olduğunu belirtti. Bu açıklamaya göre müslüman olduğu zannedilen kimseler için mağfiret dilemek caiz olmaz. Sizler böyle bir zanna sahib olmadığınıza göre hala kâfirleri ne diye veli (ve dost) edinirsiniz?

"Ama Allah'a karşı sana fayda sağlayamam." Bu, İbrahim (a.s)'ın babasına söylediği sözlerdendir. Yani eğer sen O'na ortak koşacak olursan, ben Allah'ın azabından herhangi bir bölümünü senden uzaklaştıramam, demektir.

"Rabbimiz yalnız Sana tevekkül ettik." Bu İbrahim (a.s)'ın ve arkadaşlarının yaptığı duadandır. Bu buyrukla yüce Allah'ın müminlere böyle söy-

lemelerini öğrettiği de belirtilmiştir. Yani sizler kâfirlerden uzak kalınız, yalnız Allah'a tevekkül ediniz ve: **"Rabbimiz yalnız Sana tevekkül ettik"** yani güvenip dayandık, deyiniz. **"Yalnız sana yöneldik"** döndük "ve" âhirette **"dönüşümüz de yalnız Sanadır."**

"Rabbimiz bizi inkar edenler için fitne konusu kılma!" Yani düşmanımıza bize karşı üstünlük verme! O vakit onlar kendilerinin hak üzere olduklarını sanacaklar ve bu sebeble fitneye düşeceklerdir.

Buyruğun onları bize musallat kılma, böylelikle onlar bizi fitneye düşürecek (dinimizden çevirmek isteyecek) ve bize azab ve işkencelerde bulunacaklardır, şeklinde olduğu da söylenmiştir.

"Ve bize mağfiret et ey Rabbimiz! Çünkü Aziz, Hakim olan yalnız Sensin, Sen."

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ ۖ
وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٦﴾ عَسَى اللهُ أَنْ يَجْعَلَ
بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً ۚ وَاللهُ قَدِيرٌ ۚ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٧﴾

6. Andolsun ki onlarda sizin için ve Allah'ı ve âhireti umanlar için güzel bir örnek vardır. Kim yüz çevirirse, şüphesiz ki Allah muhtaç olmayandır, her hamde lâyıktır.
7. Olur ki Allah, onlardan düşmanlık ettiklerinizle sizin aranızda yakın bir dostluk meydana getirir. Allah, güç yetirendir. Allah Gafûrdur, Rahîmdir.

"Andolsun ki onlarda" İbrahim'de ve onunla birlikte bulunan peygamber ve velilerde **"sizin için..."** kâfirlerden uzaklaşmakta **"güzel bir örnek vardır."** Burada tekrarın tekid için yapıldığı söylendiği gibi, ikincisinin birincisinden bir süre sonra indiği de söylenmiştir. Bu şekilde Kur'ân-ı Kerim'de tekrarlar da zaten pek çoktur.

"Kim" İslâm'dan ve bu öğütleri kabul etmekten **"yüz çevirirse, şüphesiz ki Allah muhtaç olmayandır."** Yani Allah, insanlara muhtaç olduğundan dolayı kendisine ibadet etmelerini istemiş değildir. **"Her hamde"** zatı ve sıfatları itibariyle **"layıktır."**

Bu âyet-i kerime nâzil olunca müslümanlar müşrik akrabalarına düşmanlık ettiler. Yüce Allah bu hususta müslümanların sahib oldukları duyguların ne kadar ileri derecede olduğunu bildiğinden ötürü de **"olur ki Allah, onlardan düşmanlık ettiklerinizle sizin aranızda yakın bir dostluk meydana getirir"** buyruğunu indirdi. Bu ise kâfirin müslüman olması ile gerçekleşir. Mekke'nin fethinden bir süre sonra önemli bir topluluk İslama girdi ve müslümanlar onlarla içiçe oldu. Ebu Süfyan b. Harb, Haris b. Hişam, Süheyl b. Amr ve Hakim b. Hizam gibi...

Sözü edilen sevginin, Peygamber (sav)'ın Ebu Süfyan'ın kızı Um Habibe ile evliliği olduğu da söylenmiştir. İşte o vakit Ebu Süfyan'ın sertliği yumuşadı, düşmanlık duyguları gevşeklik gösterdi.

İbn Abbas dedi ki: Bu sevgi, Mekke'nin fethinden sonra Peygamber (sav)'ın Ebu Süfyan'ın kızı Um Habibe ile evliliğidir. Daha önce Abdullah b. Cahş'ın nikâhı altında idi. O ve kocası Habeşistan'a hicret edenlerdendir. Kocası hristiyan oldu ve bu dine girmekte kendisine uymasını istedi. Um Habibe kabul etmeyip dini üzere sebat gösterdi. Kocası hristiyan olarak öldü. Peygamber (sav) Necaşi'ye haber göndererek ona talib olduğunu belirtti. Necaşi, Peygamber'in arkadaşlarına: Aranızda bu hanıma en yakın olan kimdir? diye sordu. Onlar: Halid b. Said b. el-Âs'tır dediler. Ona: Bu hanımı peygamberiniz ile evlendir, dedi, o da bunu yaptı. Necaşi, kendi kesesinden ona dörtyüz dinar mehir verdi.

Bir görüşe göre de Peygamber (sav) onu Osman b. Affan vasıtası ile istemişti. Osman (r.a), Um Habibe'yi Hz. Peygambere nikâhlayınca bu hususta Necaşi'ye haber gönderdi, o da onun adına mehirini ödeyip, Um Habibe'yi ona gönderdi. Müşrik olan Ebu Süfyan, Peygamber (sav)'ın kendi kızıyla evlendiği haberini alınca: Bu burnuna vurulamayacak kadar üstün ve şerefli bir erkek (deve)dir, dedi.

لَا يَنْهٰىكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِيْنَ لَمْ يُقَاتِلُوْكُمْ فِى الدِّيْنِ وَلَمْ يُخْرِجُوْكُمْ مِّنْ
دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوْهُمْ وَتُقْسِطُوْٓا اِلَيْهِمْ ۭ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِيْنَ ﴿٨﴾

8. Sizinle din hususunda savaşmamış, sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara iyilik yapmanızı ve onlara adaletli davranmanızı Allah size yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever.

"Sizinle din hususunda savaşmamış... onlara adaletli davranmanızı Allah size yasaklamaz" buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Müslümanlara Karşı Tavır Koymayan Müşriklere İyi Davranmanın Hükmü:

Bu âyet-i kerime mü'minlere düşmanlık etmeyip, onlarla savaşmayanları gözetmeleri hususunda bir ruhsat ifadesidir. İbn Zeyd dedi ki: Bu husus barış antlaşması yapılıp savaş emrinin sözkonusu olmadığı İslâm'ın ilk dönemlerinde idi. Daha sonra neshedildi.

Katade dedi ki: Bu âyeti yüce Allah'ın: *"... artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün"* (et-Tevbe, 9/5) buyruğu neshetmiştir.

Bir görüşe göre bu hüküm belirli bir sebebe bağlı idi. Bu da barıştı. Mekke fethedilmek suretiyle barış sona erince, hüküm neshedildi. Bununla birlikte bu âyetin okunması baki kaldı.

Bir diğer görüşe göre bu buyruk, Peygamber (sav)'ın kendileriyle antlaştığı ve kendileriyle antlaşma bulunup bozmadığı kimseler hakkında özeldir. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır.

el-Kelbî dedi ki: Bunlar Huzâa ve el-Hâris b. Abdi Menafoğullarıdır. Ebu Salih de böyle demiş olup, bunların Huzâalılar olduğunu söylemiştir. Mücahid de şöyle demiştir: Âyet iman edip hicret etmeyen kimseler hakkında hususidir.

Bir başka görüşe göre, bu buyrukla kastedilenler, kadınlar ve çocuklardır. Çünkü bunlar savaşmayan kimselerdir. Allah onlara iyilik yapılmasına izin vermiştir. Bu görüşü bazı müfessirler nakletmiş bulunmaktadır.

Te'vil ehlinin çoğunluğu ise: Bu âyet muhkemdir, demiş ve şu rivayeti delil göstermişlerdir: Ebu Bekir (r.a)'ın kızı Esma (r.anhâ) Peygamber (sav)'a, müşrik olarak yanına gelen annesinin yakınlık bağını gözetip gözetemeyeceğini sorunca, Peygamber: "Evet" diye buyurmuştur. Bu hadisi Buhari ve Müslim rivayet etmiştir.(1)

Hatta âyetin onun hakkında indiği dahi söylenmiştir. Âmir b. Abdullah b. ez-Zübeyr babasından rivayet ettiğine göre Ebu Bekr es-Sıddîk cahiliye döneminde Kuteyle adındaki hanımını boşamıştı. Bu, Ebu Bekir'in kızı Esma'nın annesidir. Rasûlullah (sav) ile Kureyş kâfirleri arasındaki barış antlaşması döneminde Kuteyle yanlarına geldi. Ebu Bekr es-Sıddık'ın kızı Esma'ya bir kü-

(1) *Buhârî,* II, 924, V, 2230; *Müslim,* II, 696; *Müsned,* VI, 344, 347

pe ve bazı şeyler hediye etti. Esma bu hediyeleri kabul etmek istemediğinden Rasûlullah (sav)'a giderek durumu ona anlattı. Yüce Allah da: **"Sizinle din hususunda savaşmamış... olanlara iyilik yapmanızı Allah size yasaklamaz"** buyruğunu indirdi. Bu haberi el-Maverdi ve başkaları zikretmiş olup, Ebu Davud et-Tayalisî de bunu *Müsned*'inde rivayet etmiş bulunmaktadır.(1)

2- Mü'minlere Karşı Çıkmayan Kâfirlere İyilik ve Adalet Yapmak:

"... olanlara iyilik yapmanızı" buyruğundaki: "(أن): ...ma..." "(الّذين): Olanlara" lafzından bedel olarak cer mahallindedir. Yani yüce Allah, sizinle savaşmamış olan kimselere iyilikte bulunmanızı yasaklamaz. Bunlar da Huzâalılardır. Peygamber (sav) ile savaşmamak ve ona karşı kimseye yardımcı olmamak üzere barış yapmışlardı. Yüce Allah da onlara iyilik yapmayı ve antlaşma süreleri bitene kadar antlaşmalarına bağlı kalınmasını emretmektedir. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır.

"Ve onlara adaletli davranmanızı" yani akrabalık bağını gözeterek malınızdan bir kıst (bir bölüm; âyet-i kerimede "adaletli davranma" anlamını veren "kıst" ile aynı kökten) vermenizi yasaklamaz demektir. Yoksa bu buyruk ile adaleti kastetmemektedir. Çünkü adalet savaşan kimseler hakkında da, savaşmamış kimseler hakkında da farzdır. Bu açıklamayı İbnu'l-Arabî yapmıştır.

3- Müslüman Evlâdın Kâfir Babasına Nafaka Verme Yükümlülüğü Var mıdır?:

Kadı Ebu Bekr *"el-Ahkâm (Ahkâmu'l-Kur'ân)"* adlı eserinde şunları söylemektedir: "Kendisine (ilmi dolayısıyla) imrenilenlerden bazıları, müslüman evlâdın kâfir babasına nafaka vermesinin vacib olduğuna bu buyruğu delil göstermiş bulunmaktadır. Ancak bu büyük bir yanılmadır. Çünkü bir hususa izin vermek yahut onun yasaklanışını terketmek o işin vacib olduğuna delil teşkil etmez. Bu ancak özel olarak mübahlığı ifade eder. İsmail b. İshak el-Kadî'nin yanına bir zımminin girdiğini ve kadının da ona ikramda bulunduğunu, hazır bulunanların bundan dolayı ona itiraz etmesi üzerine onlara karşı bu âyet-i kerimeyi okuduğunu da daha önceden zikretmiş bulunuyoruz."

(1) *Müsned*, IV, 4; Heysemî, *Mecmâ'*, VII, 123

إِنَّمَا يَنْهٰىكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰٓ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ ۚ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولٰٓئِكَ هُمُ الظّٰلِمُونَ ﴿٩﴾

9. Allah, ancak sizinle dininiz sebebiyle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş kimseleri veli edinmenizi size yasaklar. Kim onları veli edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

"Allah, ancak sizinle dininiz sebebiyle savaşmış" din uğrunda sizinle mücadele etmiş **"ve sizi yurtlarınızdan çıkarmış"** bunlar Mekkelilerin azgın kâfirleri idi **"ve çıkarılmanıza yardım etmiş"**; bunlar da Mekke müşrikleri idi; **"kimseleri veli edinmenizi size yasaklar."**

Bu buyruktaki: "(أَنْ): ...menizi" lafzı, daha önceden de "iyilik yapmanızı" buyruğunda açıklandığı üzere bedel olarak cer konumundadır.

"Kim onları veli" dostlar, yardımcılar ve sevilen kimseler **"edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir."**

يٰٓأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ ۖ اللّٰهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ ۚ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ ۖ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ ۖ وَآتُوهُمْ مَا أَنْفَقُوا ۚ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ ۚ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَاسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْأَلُوا مَا أَنْفَقُوا ۚ ذٰلِكُمْ حُكْمُ اللّٰهِ ۖ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ ۚ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

10. Ey iman edenler! Mü'min kadınlar, hicret edenler olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha

iyi bilendir. Şâyet onların mü'min kadınlar olduğunu görürseniz, onları kâfirlere geri döndürmeyin. Hem bu kadınlar o erkeklere helâl değildir; hem de o erkekler bu kadınlara helâl olmaz. O erkeklere de harcadıklarını verin. Kendilerine mehirlerini verdiğiniz takdirde o kadınları nikâhlamanızda size vebal yoktur. Kâfir zevceleri de nikâhınız altında tutmayın. Siz de harcadığınızı isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler. Bunlar Allah'ın hükümleridir. Aranızda O, hükmeder. Allah en iyi bilendir, Hakîmdir.

"Ey iman edenler! Mü'min kadınlar, hicret edenler olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin..." buyruğuna dair açıklamalarımızı onaltı başlık halinde sunacağız:

1- Âyet-i Kerime'nin Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah, müslümanlara müşrikleri dost ve yardımcı edinmeyi yasaklaması, bu müslümanların müşriklerin yurdunu bırakıp müslümanların yurduna hicret etmelerini gerektirdi. Evlilik ve nikâhlanmak ise dostluk sebeplerinin en sağlamı olduğundan dolayı **"ey iman edenler, mü'min kadınlar, hicret edenler olarak size geldiklerinde..."** buyruğu ile kadınların hicret etmelerine dair hükümleri açıklamaktadır.

İbn Abbas dedi ki: Hudeybiye'de Kureyş müşrikleri ile (Peygamber) kendisine gelen Mekkelileri onlara geri çevirmek üzere antlaşmış idi. Antlaşmanın yazılışından sonra ve Peygamber (sav) henüz Hudeybiye'de bulunuyor iken el-Haris kızı Eslemli Saîde geldi. Kâfir olan kocası Sayfî b. er-Rahib adının -Müsafir el-Mahzûmî olduğu da söylenmiştir- gelip: Ey Muhammed, dedi. Bana hanımımı geri ver çünkü sen bu şartla antlaşma yapmış bulunuyorsun. İşte henüz kitabımızın (yazışmamızın) çamuru (mühürü) daha kurumadı. Bunun üzerine yüce Allah, bu âyet-i kerimeyi indirdi.

Bir diğer görüşe göre Ukbe b. Ebi Muayt'ın kızı Um Külsum geldi. Yakınları gelip, Rasûlullah (sav)'dan onu kendilerine geri vermesini istedi.

Bir başka açıklamaya göre (Um Külsum) kocası Amr b. el-Âs'dan, beraberinde iki kardeşi İmare ve el-Velid ile birlikte kaçmıştı. Rasûlullah (sav) kardeşlerini geri vermekle birlikte Um Külsum'u alıkoydu. Peygamber (sav)'a: Antlaşma şartı gereği onu da bize geri ver, dediler. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Antlaşmada koşulan şart, erkekler hakkında idi. Kadınlar hakkında değildi." Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi.

Urve'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Süheyl b. Amr'ın Hudeybiye

günü Peygamber (sav)'a koştuğu şartlar arasında şu da vardı: Bizden herhangi bir kimse yanına gelecek olursa, senin dinin üzere olsa dahi onu mutlaka bize geri vereceksin. Nihayet yüce Allah mü'minler hakkında bilinen buyruğunu indirdi.

O, bu sözleri ile bu şartın kadınlar hakkında bu buyruk ile neshedilmiş olduğuna işaret etmektedir.

Yine denildiğine göre gelen kadın Bişr'in kızı Umeyme'dir. O Sabit b. eş Şimrâh'ın hanımı idi. O sırada henüz kâfir iken ondan kaçmıştı. Onunla Sehl b. Huneyf evlendi, ondan Abdullah adındaki oğlu dünyaya geldi. Bu açıklamayı da Zeyd b. Habib yapmıştır. el-Maverdî de aynı şekilde Sabit b. eş Şimrâh'ın hanımı olan Bişr kızı Umeyme... demiştir.

el-Mehdevî dedi ki: İbn Vehb'in Halid'den rivayetine göre bu âyet-i kerime Amr b. Avfoğullarından Bişr kızı Umeyme hakkında inmiştir. Bu Hassan b. ed-Dahdah'ın hanımı idi. Hicret ettikten sonra onunla Sehl b. Huneyf evlenmişti.

Mukatil dedi ki: Bu kadın Mekkeli müşriklerden birisi olan Sayfî b. er-Rahib'in hanımı Saîde adında bir kadın idi.

Ancak ilim ehlinin çoğunluğunun kabul ettiğine göre bu kadın Ukbe kızı Um Külsûm idi.

2- Hudeybiye Antlaşmasının Kapsamına Kadınlar Lafzan mı, Yoksa Genel İfadeler Dolayısıyla mı Girmiştir?

Kadınların antlaşmanın kapsamına lafzan mı, yoksa genel ifadeler dolayısı ile mi girdikleri hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Bir kesim şöyle demiştir: Kadınların geri çevrilmesi şartı antlaşmanın açık bir lafzı olarak ifade edilmiştir. Yüce Allah, onların geri çevrilmesini öngören lafzı neshedip bunu yasaklamış, erkekler hakkında olduğu gibi bırakmıştır.

Bu, Peygamber (sav)'ın ahkâm ile ilgili hususlarda ictihad edip görüşünü ortaya koyabileceğine; fakat yüce Allah'ın hatalı ictihadlarını olduğu gibi bırakmayacağına delil teşkil etmektedir.

Bir başka kesim ilim adamı da şöyle demektedir: Antlaşma akdinde kadınların lafzen geri çevrilmesi şartı koşulmamıştı. Akit müslüman olanların geri verilmesi hususunda mutlak bir ifade taşıyordu. İfadenin genel oluşu zahiren erkeklerle beraber kadınları da kapsamasını gerektiriyordu. Ancak yüce Allah, onların bu genel ifadenin dışında kaldıklarını beyan etmiş, iki sebeb dolayısı ile kadınlarla erkekler arasında fark olduğunu belirtmiştir: 1- Kadınlar kâfir erkeklere haramdırlar. 2- Kadınlar daha ince kalpli ve erkeklere göre daha çabuk karar değiştirebilen kimselerdirler.

Müslümanlara gelmekle birlikte, şirkini sürdüren bir kadın ise (antlaşma gereği) onlara geri çevirilecekti.

3- Hicret Eden Mü'min Kadınların İmtihan Edilmeleri:

"Onları imtihan edin" buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: Bu kadınlardan kocasına zarar vermek isteyen: Ben de Muhammed (sav)'ın yanına hicret edeceğim, diyordu. Bundan dolayı yüce Allah, Rasûlüne kadınların imtihan edilmesini emretmişti. Onları ne ile imtihan ettiği hususunda üç farklı görüş ileri sürülmüştür.

1- İbn Abbas dedi ki: İmtihan o kadına kocasından nefret ettiği için, herhangi bir yeri diğerine daha çok tercih ettiği için, dünyalık istediği yahutta bizden bir adama aşık olduğu için, hicret etmediğine; aksine sadece Allah ve Rasûlünü sevdiği için hicret ettiğine Allah adına yemin ettirilmesinden ibaret idi. Eğer buna dair kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah adına yemin edecek olursa, Peygamber (sav) onun eski kocasına mehrini ve (evlilik dolayısıyla) yapmış olduğu harcamaları geri verir, kadını ona geri vermezdi. İşte yüce Allah'ın: **"Şâyet onların mü'min kadınlar olduğunu görürseniz, onları kâfirlere geri döndürmeyin. Hem bu kadınlar o erkeklere helâl değildir, hem de o erkekler bu kadınlara helâl olmaz"** buyruğu bunu anlatmaktadır.

2- İmtihan, kadının Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şahitlik etmesi şeklinde idi. Bu açıklamayı da İbn Abbas yapmış.

3- Bu imtihan sûrenin, bundan sonra gelen yüce Allah'ın: *"Ey Peygamber! Mü'min kadınlar sana gelip..."* (12. âyet) buyruğunda açıklanan şekilde yapılıyordu.

Âişe (r.anhâ) dedi ki: Rasûlullah (sav) ancak yüce Allah'ın: *"Mü'min kadınlar... sana bey'at etmeye geldikleri vakit"* (el-Mumtehine, 60/12) âyeti ile imtihan ediyordu. Bunu Ma'mer, ez-Zühri'den o Âişe'den diye rivayet etmiştir. Bu hadisi Tirmizi rivayet etmiş ve: Bu hasen, sahih bir hadistir, demiştir.(1)

4- Müslüman Erkeğin Kâfirlere Geri Verilmesinin Hükmü Nedir?:

İlim adamlarının çoğu bu buyruğun, Peygamber (sav)'ın Kureyşlilerle antlaştığı, Kureyşlilerden kendilerine gelen müslümanları geri çevireceğine dair hükmü neshettiği kanaatindedir. Bu buyruk bu antlaşmanın kadınlar ile ilgili olan bölümünü kaldırmış olmaktadır. Sünnetin Kur'ân ile neshedilebileceği görüşünde olanların benimsediği görüş budur.

(1) *Tirmizî*, V, 411; *Müsned*, VI, 163

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Bu erkekler hakkında da, kadınlar hakkında da tümüyle neshedilmiştir. İmamın (İslam devlet başkanının) düşman ile kendisine müslüman olarak gelen kimseleri kâfirlere geri vereceğini antlaşma şartı olarak kabul etmesi caiz değildir. Çünkü müslüman bir kimsenin şirk topraklarında ikameti caiz olmaz. Kûfeli fukahânın benimsediği görüş budur. Ancak İmam Malik'e göre bu şart ile barış antlaşması yapılabilir. Kûfeliler bu hususta benimsedikleri görüşe İsmail b. Ebi Halid yoluyla gelen şu hadisi delil göstermişlerdir: İsmail b. Ebi Halid, Kays b. Ebi Hazim'den, o Halid b. Ebi'l-Velid'den rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) Halid'i Has'amlılardan bir topluluk üzerine gönderdi. Onlar secde ederek kendilerini korumaya çalıştılar. Fakat onları öldürdü. Rasûlullah (sav) da onların herbirisi için yarımşar diyet ödedi ve: "Ben dar-u'l harbte herhangi bir müşrik ile birlikte ikamet eden herbir müslümandan uzağım. Onların her ikisinin ateşi birbirini görmemelidir."(1)

İşte Kûfeli ilim adamları derler ki: Bu müslüman erkeklerin de müşriklere geri verileceği hükmünü neshetmektedir. Çünkü Rasûlullah (sav) dar-u'l harbte müşriklerle birlikte ikamet edenlerden uzak olduğunu belirtmiştir.

Mâlik ve Şafiî'nin görüşüne göre ise bu hüküm nesholmuş değildir. Şafii der ki: Böyle bir akdi ancak halife yahutta onun emredeceği bir kişi yapabilir. Çünkü halife bütün mallar üzerinde velâyet sahibidir. Halife dışında kim böyle bir akit yapacak olursa, onun bu akdi reddolunur.

5- İmtihan Sonucu Mü'min Oldukları Anlaşılan Kadınlar Kâfirlere Geri Verilemezler:

"Allah onların imanlarını daha iyi bilir." Yani bu imtihan sizin içindir. Allah, onların imanlarını en iyi bilendir. Çünkü gizlilikleri bilen O'dur. **"Şâyet"** dışa vuran şekliyle **"mü'min kadınlar olduklarını görürseniz"** bir diğer açıklamaya göre imtihan etmeden önce onların iman etmiş kadınlar olduklarını bilirseniz **"onları kâfirlere geri döndürmeyin. Hem bu kadınlar o erkeklere helal değildir, hem de o erkekler bu kadınlara helal olmaz."** Yani yüce Allah mü'min bir kadını kâfir bir erkeğe helal kılmadığı gibi, mü'min bir erkeğin müşrik bir kadını nikâhlamasını da helal kılmamıştır.

İşte bu, müslüman kadının kocasından ayrılmasını gerektirenin hicreti değil, müslüman oluşu olduğunun en açık delilidir. Ebu Hanife ise: Onların birbirlerinden ayrılmasını gerektiren husus, aralarındaki dar ihtilâfıdır demiştir. İmam Malik mezhebinde buna dair bir işaret hatta açık bir ibare de vardır. Fakat doğru olanı birincisidir. Çünkü yüce Allah: **"Hem bu kadınlar o erkek-**

(1) Taberâni, *Kebîr*, IV, 114; Beyhaki, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, VIII, 131 (az farkla)

lere helâl değildir. Hem de o erkekler bu kadınlara helâl olmaz" diye buyurmakta ve helâl olmayışlarının sebebinin müslümanlık olduğunu, dar ihtilafı olmadığını açıklamaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) şöyle demektedir: Ne Kitapta, ne sünnette, ne de kıyasta her iki dar arasında bir fark sözkonusu değildir. Bu hususta asıl gözönünde bulundurulan dinlerin ayrılığıdır. Her ikisinin dini ayrı olmakla ya da her ikisinin dini aynı olmakla hüküm verilir. Dar farkına göre değil. Yardım Allah'tandır.

6- Dâr-ı İslâm'a Kabul Edilen Kadına Kocasının Yaptığı Harcamaların Geri Verilmesi:

"O erkeklere de harcadıklarını verin" buyruğu ile yüce Allah, müslüman kadın eğer dar-ı İslamda alıkonulacak olursa, kocasına yaptığı harcamaların geri verilmesini emretmektedir. Bu da ahde bağlı oluşun bir gereğidir. Çünkü İslamın haram kılması sebebiyle kocanın hanımı ile birlikteliği yasaklanınca, yüce Allah kocaya malının geri verilmesini emretmektedir. Tâ ki, bu gibi erkekler hem hanımlarını, hem de mallarını yitirmek suretiyle iki cihetten de zararla karşılaşmak sözkonusu olmasın.

7- Hanımı Hicret Etmiş Olan Kâfir Kocaya Tazminat Ödenmesinin Şartları:

Kâfir koca istemediği sürece tazminat ödemek sözkonusu değildir. Kâfir koca gelip de hanımını isteyecek olursa biz ona hanımını vermeyiz, fakat yaptığı harcamaların tazminatını öderiz.

Şâyet kocasının gelişinden önce hanımı ölürse mehrinin tazminatını ödemeyiz. Çünkü onun istemesi ve bizim vermeyişimiz tahakkuk etmemiş olur. Eğer miktar olarak tesbit edilen mehir şarab ya da domuz ise hiçbir şey tazminat ödemeyiz. Çünkü (bize göre) bunların hiçbir kıymeti yoktur.

Bu âyet ile ilgili olarak Şafii'nin iki görüşü vardır. Birincisine göre bu hüküm nesholmuştur. Şafii der ki: Kendileriyle antlaşma yapılmış kimseler arasından hür bir kadın, dar-ı harbten hicret eden bir müslüman olarak barış yurdunda yahut dar-ı harbte bulunan imama (müslümanların başkanına) hicret edip gelecek olursa, kocası dışında herhangi bir veli onu geri isteyecek olursa, herhangi bir tazminat ödemek sözkonusu olmaksızın o hanım ona geri verilmez.

Şâyet kocası hanımını kendisi adına ya da ondan başkası onun verdiği vekâlete binaen isteyecek olursa, bu hususta da iki görüş vardır. Birincisine gö-

re ona tazminat ödenir. Bu hususta kabul edilmesi gereken hüküm yüce Allah'ın buyruğudur.

Bir diğer görüşe göre ise hanımı müslüman olarak gelmiş bulunan müşrik kocaya herhangi bir bedel ödenmez. "Eğer imam kadınların geri verilmesini şart koşacak olursa, bu şart geçersizdir. Bu görüşü kabul eden şunu da söyler: Rasûlullah (sav)'ın Hudeybiye'de antlaşmaya taraf olan kimselere, onlardan gelenleri geri çevirme şartını koşmuştu. Kadınlar da onlar arasında idi ve bu sahih bir şart idi. Ancak yüce Allah bu şartı neshetmiş ve bedel (tazminat) ödenmesini öngörmüştür. Önce yüce Allah sonra da onun Rasûlü kadınların geri verilmeyeceğine hüküm verdiğinden ötürü kadınların geri verileceği şartı nesholmuş ve onun herhangi bir bedel (tazminat) ödeme yükümlülüğü artık kalmamıştır. Çünkü nesholmuş şartı, batıl bir şarttır. Batıl olan bir şartın ivazı (tazminatı) ise sözkonusu değildir."(1)

8- Hicret Eden Mü'min Kadınlar İçin Kocalarına Tazminat Ödemekle Yükümlü Olan Kimdir?:

Yüce Allah, kocaların hanımlarına yaptıkları harcamalar kadarının geri verilmesini emretmiş bulunmaktadır. Bu emrin muhatabı imamdır. O elinin altındaki Beytu'l-Mal'den muayyen bir harcama yeri bulunmayan mallardan bu tazminatı öder. Mukatil dedi ki: Mehri o kadın ile evlenecek olan müslüman kişi öder. Eğer herhangi bir müslüman onunla evlenmeyecek olursa kâfir olan kocasının alacak bir şeyi olmaz.

Katade de şöyle demiştir: Mehrin ödenmesi ile ilgili hüküm ancak kendileriyle antlaşma yapılmış olanların kadınları hakkında sözkonusudur. Kendileri ile müslümanlar arasında antlaşma bulunmayan hanımların kocalarına mehir geri verilmez. Durum onun dediği gibidir.

9- Müslüman Olup Hicret Etmiş Kadınla Evlenmekte Sakınca Yoktur:

"... O kadınları nikâhlamanızda size vebal yoktur" buyruğunda kastedilen müslüman olup iddetleri bittiği takdirde (nikâhlamalarında vebal yoktur), demektir. Çünkü müşrik olan kadın ile iddet bekleyen kadının nikâhlanmasının haram olduğu sabittir. Şâyet o kadın ile gerdeğe girilmeden önce müslüman olacak olursa, derhal ona nikâh yapılabilir ve kadın evlenebilir.

(1) Tırnak içindeki bu ifadelere tercümeye esas aldığımız baskıda tekabül eden bölümdeki ibareleri müstensihlerin karıştırdıkları anlaşılmaktadır. Bu sebeple Arapça baskıyı hazırlayanlar bu ibarelerin alındığı *"en-Nehhâs'ın "en-Nâsih ve'l-Mensûh"* adlı eserinden buna tekabül eden bölümleri dipnotta kaydetmişlerdir. Biz de tercemeye bu bölümü esas aldık.

10- Mehir Ödeme Şartı:

"Kendilerine mehirlerini verdiğiniz takdirde" buyruğu ile yüce Allah bu kadınları mehirlerini ödemek şartıyla nikâhlamayı mübah kılmıştır. Çünkü kadının müslüman olması, kâfir olan kocasından ayrı kalmasını gerektirir.

11- Müslüman Erkeklerin Dar-ı Harbte Bulunan Müşrik Hanımları ve Âyetin Nüzûlü Üzerine Ashabın Bazı Uygulamaları:

"Kâfir zevceleri de nikâhınız altında tutmayın" buyruğundaki: "(وَلَا تُمْسِكُوا): **Tutmayın"** anlamındaki buyruk genellikle: "(الإمساك): Tutmak"tan gelen bir fiil olarak okunmuştur. Ebu Ubeyd'in tercihi de budur. Buna sebeb ise yüce Allah'ın: "(فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ): *Artık onları ya iyilikle tutun..."* (el-Bakara, 2/231) buyruğudur.

el-Hasen, Ebu'l-Âliye ve Ebu Amr ise şeddeli olarak: (وَلَا تُمَسِّكُوا) diye (التمسك): Sıkı tutmak"tan gelen bir fiil olarak okumuşlardır. "(مَسَّك يمسّك تمسُّكاً): Tuttu, tutar" kullanımının da (أمسك يُمسك) anlamında olduğu söylenir.

"Te" harfi üstün olarak: (وَلَا تَمَسكوا) diye de okunmuştur ki bu da; (لا تتمسكوا) takdirindedir.

"(العِصَم): **Nikâhlar"** lafzı (العِصمة)'in çoğulu olup, bu da kendisi ile korunulan şey, demektir. Burada "ismet: korumak, korunuş" nikâh anlamındadır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Her kimin Mekke'de kâfir bir hanımı var ise ona itibar etmesin. Çünkü o, onun için bir hanım değildir. Artık aralarındaki dâr ihtilâfı dolayısıyla o kadının nikâhı kesilmiş bulunmaktadır.

en-Nehaî'den şöyle dediği nakledilmiştir: Burada kastedilen dar-ı harbe gidip orada kâfir olan müslüman kadındır. Kâfirler önceleri müslüman hanımlarla evleniyor, müslüman erkekler de müşrik kadınlarla evleniyorlardı. Daha sonra bu husus, bu âyet-i kerime ile neshedildi. Bunun üzerine Ömer b. el-Hattab Mekke'de bulunan müşrik iki tane hanımını boşadı. Bunlardan birisi Ebu Umeyye'nin kızı Kureybe idi. Onunla Muaviye b. Ebi Süfyan evlendi. Her ikisi de o zaman Mekke'de müşrik idiler. İkincisi ise Huzâalı ve Abdullah b. el-Muğîre'nin annesi olan Amr kızı Um Külsum idi. Bununla da o zaman kendisi de müşrik olan Ebu Cehm b. Huzafe evlendi. Ömer halifeliğe geçince, Ebu Süfyan, Muaviye'ye: "Kureybe'yi Ömer elinden kaçırılmış olan bir şeyi elinde bulmasın diye boşa!" dedi ise de Muaviye bunu kabul etmemişti. Talha b. Ubeydullah'ın yanında da Rabia b. el-Haris b. Abdu'l-Muttalib'in kızı Ervâ vardı. İslam onların birbirlerinden ayrılmasını gerektirdi. Daha sonra İslam döneminde Halid b. Said b. el-Âs onunla evlendi. Bu kadın kâfir kadınlar arasından Peygamber (sav)'a kaçıp gelen kadınlardan idi.

Onu geri vermeyip Halid ile evlendirdi.

Yine Peygamber (sav) müslüman olmadan önce kızı Zeyneb'i Ebu'l-Âs b. el-Rabî' ile evlendirmişti. Daha sonra kendisi de, arkasından kocası da müslüman oldu. Abdu'r-Rezzak'ın, İbn Cüreyc'ten, onun bir adamdan, onun da İbn Şihab'dan naklettiğine göre İbn Şihab şöyle demiştir: Peygamber (sav)'ın kızı Zeyneb müslüman oldu ve Peygamber (sav)'dan sonra ilk hicret döneminde hicret etti. Kocası Ebu'l-Âs b. el-Rabî' Abdu'l-Uzza ise Mekke'de müşrik idi... Ondan gelen bu rivayette kocasının Zeyneb'ten sonra İslâm'a girdiği belirtilmektedir. eş-Şa'bî de böyle demiştir.

eş-Şa'bî dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın kızı Zeynep, Ebu'l-Âs b. el-Rabi'nin hanımı idi. Müslüman olduktan sonra Peygamber (sav)'ın yanına gelmişti. Daha sonra kocası da Medine'ye geldi. Zeynep ona eman verdi, o da İslâma girdi. Peygamber (sav) Zeyneb'i ona tekrar geri verdi.

Ebu Davud, İkrime'den o İbn Abbas'tan rivayetle dedi ki: Onu ilk nikâh ile (kocasına geri verdi) ve yeni herhangi bir akid yapmadı. Muhammed b. Ömer naklettiği hadisinde "altı yıl sonra" demiştir. el-Hasen b. Ali ise iki yıl sonra demiştir.(1)

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: Eğer bu rivayet sahih ise şu iki halden biri sözkonusudur: Ya kocası İslama girinceye kadar ay hali olmamıştır yahutta onunla ilgili emir yüce Allah'ın: " ...*Kocaları onları geri almaya daha çok hak sahibidirler*" (el-Bakara, 2/228) buyruğu ile neshedilmiştir ki; burada kasıt, iddetleri içerisindeki süredir. Bu buyruk ile iddetin kastedildiği hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur.

İbn Şihab ez-Zührî; -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- Zeyneb (r.anhâ)'ın başından geçen bu olay ile ilgili olarak, bu ferâiz (miras hukukun)a dair hükümlerin inişinden önce olmuştu, demişti.

Katade de şöyle demiştir: Bu mü'minlerle müşrikler arasındaki antlaşmaların sona ereceğini belirten et-Tevbe Sûresi'nin inişinden önce idi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

12- Kâfir (Müşrik) Kadınlarla Nikâhlanmak ve Kocası Müslüman Olan Kâfir Kadınların Hükmü:

"Kâfir zevceleri de nikâhınız altında tutmayın" buyruğunda kastedilen kâfir kadınlar, ilk olarak nikahlanmaları caiz olmayan puta tapan kadınlardır. Buna göre bu buyruk kitab ehli dışında kalan kâfir kadınlara hastır. Bunun umumi olup daha sonra kitab ehli kadınlarının bu umumdan neshedil-

(1) *Ebû Dâvûd,* II, 272; ayrıca bk. *Dârakutnî* III, 254.

diği de söylenmiştir. Yoksa âyet-i kerimenin zahirine göre hiçbir kâfir kadın hiçbir şekilde helal olmaz. Birinci görüşe göre putperest ya da mecusi bir erkek müslüman olup da hanımı müslüman olmazsa birbirlerinden ayrılırlar. Bazı ilim adamlarının görüşleri budur. Kimileri de iddetin tamamlanması beklenir, demiştir. Kadına müslüman olması teklif edilmekle birlikte İslâm'a girmezse, derhal birbirlerinden ayrılırlar ve iddetin tamamlanması beklenmez, diyenler arasında Malik b. Enes vardır. Bu aynı zamanda el-Hasen, Tavus, Mücahid, Ata, İkrime, Katade ve el-Hakem'in de görüşüdür. Bunlar yüce Allah'ın: **"Kâfir zevceleri de nikahınız altında tutmayın."** buyruğunu delil göstermişlerdir.

ez-Zührî'ye göre kadının iddetinin tamamlanması beklenir. Bu Şafii ve Ahmed'in de görüşüdür. Delil olarak Ebu Süfyan b. Harb'ın, hanımı Utbe kızı Hind'den önce müslüman olduğunu göstermişlerdir. Ebu Süfyan Mervu'z-Zahran denilen yerde müslüman olmuş, daha sonra Mekke'ye geri döndüğünde Hind küfrü üzere devam eden bir kadın iken, onun sakalını tutarak: Şu sapık ihtiyarı öldürünüz, demişti. Hind de ondan birkaç gün sonra İslama girmiş ve her ikisi de nikahları üzere kalmışlardı. Çünkü henüz Hind'in iddeti bitmiş değildi. Bu görüşün sahipleri derler ki: Hakîm b. Hizam da bu durumdadır. O da hanımından önce İslama girmiş, hanımı ondan sonra müslüman olmuş ve her ikisi de nikâhları üzere kalmaya devam etmişti.

Şafii der ki: Yüce Allah'ın: **"Kâfir zevceleri de nikahınız altında tutmayın"** buyruğunu delil gösterenlerin lehine bu buyrukta delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü müslüman kadınlar zaten kâfir erkeklere haram kılınmıştır. Tıpkı müslüman erkeklere kâfir, putperest ve mecusi kadınların yüce Allah'ın: **"Hem bu kadınlar o erkeklere helâl değildir, hem de o erkekler bu kadınlara helâl olmaz"** buyruğu dolayısı ile helâl değildir. Daha sonra sünnet, yüce Allah'ın bu buyrukla kadın ve erkekten müslüman olmayan kimsenin iddet süresi içerisinde müslüman olması dışında birbirlerine helâl olmayacağı hükmünü murad ettiğini açıklamıştır.

Kûfeli ilim adamları olan Süfyan, Ebu Hanife ve arkadaşları, zımmi olan kâfirler hakkında şöyle demişlerdir: Kadın müslüman olduğu takdirde, kocasına müslüman olması teklif edilir. Kocası müslüman olursa mesele yok, aksi takdirde birbirlerinden ayrılırlar. Yine onlar derler ki: Eğer her ikisi de harbi iseler (yani dar-ı harbe tabi iseler) her ikisi ister dar-ı harbte, ister dar-ı İslamda bulunsunlar kadın üç defa ay hali oluncaya kadar onun karısıdır. Eğer birileri dar-ı İslamda, diğeri dar-ı harbte bulunuyor ise, o vakit aralarındaki nikâh bağı sona erer, diyerek dar farkını gözönünde bulundurmuşlardır. Ancak bunun fazlaca bir kıymeti yoktur. Bu görüş daha önce geçmiş bulunmaktadır.

13- Bu Durumdaki Nikâhlı Kadın ile Gerdeğe Girilmemiş İse:

Bu görüş ayrılığı sadece kendisiyle gerdeğe girilmiş olan kadın hakkındadır. Eğer kadın ile gerdeğe girilmemiş ise ikisi arasındaki nikâh bağının sona ereceği hususunda bildiğimiz bir görüş ayrılığı yoktur. Çünkü bu durumda kadının iddet bekleme yükümlülüğü olmaz. Kocası müslüman kaldığı halde irtidad eden kadın hakkında da Malik aynı şekilde her ikisi arasındaki nikâh bağı sona erer, demiştir. Delili de: **"Kâfir zevceleri de nikâhınız altında tutmayın"** buyruğudur. Bu aynı zamanda Hasan-ı Basri ve el-Hasen b. Salih b. Hayy'ın da görüşüdür. Şafii ve Ahmed'in görüşüne göre ise kadının iddetinin tamamlanması bekleneceği şeklindedir.

14- Hristiyan Olan Eşlerden Hanım Müslüman Olursa:

Eşler hristiyan olup hanım müslüman olacak olursa, yine bu hususta görüş ayrılığı vardır. Malik, Ahmed ve Şafii'nin görüşüne göre iddetin tamamlanmasına kadar beklenilir. Mücahid'in görüşü de budur. Kendisi putperest olan erkeğin hanımı müslüman olursa yine durum böyledir. Eğer iddeti içerisinde erkek müslüman olacak olursa, hanımını almaya herkesten daha çok hak sahibi odur. Nitekim Safvan b. Umeyye ve İkrime b. Ebi Cehil de İbn Şihab'ın naklettiğine göre- hanımlarının iddeti bitmeden müslüman olmaları üzerine kendi hanımlarını almaya herkesten daha çok hak sahibi olmuşlardı. Bunu da Malik *Muvatta*'ında zikretmektedir.

İbn Şihab dedi ki: Safvan ile hanımının müslüman olmaları arasında bir aya yakın bir süre geçmiştir. Yine İbn Şihab şöyle demiştir: Kocası kâfir ve dar-ı harbte kalmakla birlikte Rasûlullah (sav)'a hicret eden ne kadar kadın varsa mutlaka hicreti dolayısıyla kocası ile arasının ayrıldığına dair haberler bize ulaşmış, bunun aksini bildiren (bir haber) ulaşmış değildir. Ancak kocası iddeti bitmeden önce muhacir olarak gelmiş olması hali müstesnâdır.(1)

Kimi ilim adamı da her ikisi arasındaki nikâh bağı fesholur, demiştir.

Yezid b. Alkame dedi ki: Dedem müslüman olduğu halde ninem müslüman olmamıştı. Ömer (r.a) onların nikâhının sona erdiğine hüküm vermiş ve onları birbirinden ayırmıştı. Bu aynı zamanda Tavus'un da görüşüdür. Aralarında Ata, el-Hasen ve İkrime'nin de bulunduğu onun dışındaki bir topluluk ise: Yeniden ona talib olmadıkça onu nikâhı altında tutabilmesi imkânı yoktur, demişlerdir.

(1) Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, VII, 187

15- İrtidad Edip Dâr-ı Harbe Sığınan Kadın ile Müslüman Olup Dâr-ı İslâm'a Hicret Eden Kadının Mehri:

"Siz de harcadığınızı isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler" buyruğu ile ilgili olarak müfessirler şöyle demişlerdir: Antlaşma tarafında bulunan ve irtidad edip kâfirlere sığınan müslüman kadınlar olursa, kâfirlere: Bu kadının mehrini veriniz, denirdi. Kâfir kadınlardan birisi müslüman olup hicret ederek gelecek olursa müslümanlara: O kadının mehrini kâfirlere geri veriniz, denilirdi. Bu, her iki hal ile ilgili insaflı ve adaletli bir hüküm idi. Yine bu hüküm o zamana ve sırf bu olaya has olduğu ümmetin icmaı ile kabul edilmiştir. Bu açıklamayı İbnu'l-Arabî yapmıştır.

16- İşte Allah'ın Hükmü Budur:

"Bunlar" yani bu âyet-i kerimede sözü edilenler **"Allah'ın hükümleridir. Aranızda O hükmeder, Allah en iyi bilendir, Hakîmdir."** Buna dair açıklamalar da daha önce birden çok yerde (meselâ, el-Bakara, 2/32. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ فَآتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ
أَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

11. Eğer zevcelerinizden kâfirlere bir şey geçerse, siz de ardarda onlarla savaşırsanız eşleri gitmiş olanlara harcadıklarını veriniz. İman etmiş olduğunuz Allah'tan da korkun.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi ve Hanımları Kâfirlere Kaçan Müslümanlara Tazminat Ödenmesi:

"Eğer zevcelerinizden kâfirlere bir şey geçerse..." buyruğu ile ilgili olarak rivayet edilen haberde belirtildiğine göre (bir önceki âyet-i kerimenin hükmü ile ilgili olarak) müslümanlar: Biz Allah'ın hükmüne razıyız deyip, bu hususta (gereğini yapmaları için) müşriklere mektup yazdılarsa da onlar bunu uygulamayı kabul etmediler. Bunun üzerine: **"Eğer zevcelerinizden kâfirlere bir şey geçerse siz de ardarda onlarla savaşırsanız, eşleri gitmiş olanlara harcadıklarını veriniz"** buyruğu nâzil oldu.

ez-Zührî'nin Urve'den rivayetine göre Âişe (r.anhâ) şöyle demiştir Şanı yüce: Allah aranızda hüküm verdi ve şöyle buyurdu: **Siz de harcadığınızı isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler."** Bunun üzerine müslümanlar müşriklere: Allah aramızda şu hükmü vermiş bulunuyor: Size bizden bir kadın gelecek olursa, onun mehrini bize göndereceksiniz. Sizden bize bir kadın gelecek olursa, biz de size onun mehrini göndereceğiz. Bunun üzerine müşrikler onlara şunu yazdılar: Bizler sizin bizde alacak bir şeyiniz olduğunu bilmiyoruz. Eğer bizim sizde alacak bir şeyimiz varsa onu bize gönderiniz. Bunun üzerine yüce Allah şu buyruğu indirdi: **"Eğer zevcelerinizden kâfirlere bir şey geçerse, siz de ardarda onlarla savaşırsanız, eşleri gitmiş olanlara harcadıklarını veriniz."**

İbn Abbas da yüce Allah'ın: **"Bunlar Allah'ın hükümleridir. Aranızda O, hükmeder"** buyruğu şu demektir: Yani o müslümanlar ile Mekkeli antlaşmalılar arasında birbirlerine (mehirleri karşılıklı olarak) geri vermelerine hükmetmektedir.

ez-Zührî dedi ki: Eğer arada antlaşma olmasaydı (hicret eden) kadınlar alıkonulur ve onların kocalarına herhangi bir mehir ödenmezdi.

Katade ve Mücahid şöyle demişlerdir: Bu buyrukla yalnızca hanımları (müşriklere) gitmiş olan erkeklere yaptıkları harcamaların bir benzerini fey' ve ganimetten vermekle emrolundular.

Yine Katade ve Mücahid şöyle demişlerdir: Bu buyruk hem bizimle kendileri arasında antlaşma bulunanlar, hem de antlaşma bulunmayan kimseler hakkındadır. Yine derler ki: (Mealde: **"Ardarda onlarla savaşırsanız"** anlamı verilen): "(فَعَاقَبْتُمْ) Kısas uygularsanız (misilleme yaparsanız)" demektir.

"Eşleri gitmiş olanlara harcadıklarını veriniz" buyruğunda kastedilen de verdikleri mehirlerdir. Bu buyruk, bütün kâfirler hakkında umumidir.

Yine Katade şöyle demiştir: Şâyet hanımlarınızdan sizinle aralarında antlaşma bulunan kâfirlere giden olursa, bu sefer hanımları gitmiş olanlara yaptıkları harcamaların bir benzerini ödeyiniz. Daha sonra bu buyruk et-Tevbe Sûresi ile nesholmuştur. ez-Zührî de: Bu uygulama Mekke'nin fethi ile son bulmuştur. Süfyan es-Sevrî: Bugün bununla amel olunmaz, demiştir. Kimileri de: Bu hüküm şu anda da sabittir, demiştir. Bu görüşü de el-Kuşeyrî nakletmiştir.

2- "Ardarda Savaşırsanız" Lafzının Anlamı:

"Ardarda onlarla savaşırsanız" (anlamı verilen lafız) genel olarak: (فَعَاقَبْتُمْ) diye okunmuştur.

Alkame, en-Nehaî, Humeyd ve el-A'rec ise ("elif"siz ve) "kaf" harfi şed-

deli olmak üzere: (فعقّبتم) diye okumuşlardır.

Mücahid (فأعقبتم) diye okumuş ve: "Onların size yaptıklarının benzerini yaparsanız" diye açıklamıştır.

ez-Zührî ise "elif"siz ve şeddesiz olarak: (فعقبتم) diye okumuştur. Mesrûk ve Şakik b. Seleme ise "kaf" harfi şeddeli ve kesresiz olarak: (فعقِبتم) diye okumuş ve: Ganimet alırsanız... diye açıklamıştır.

Bütün bunlar aynı anlamı ihtiva eden değişik söyleyişlerdir. Nitekim: "(عـاقب وعَقَب وعَقّب وأعقب وتعقّب واعتقب وتعاقب): Ganimet alırsanız..." anlamındadır.

el-Kutebî de şöyle demiştir: "(فعاقبتم): **Ardarda onlarla savaşırsanız"** buyruğu ardı arkasına gazalar yaparsanız, demektir. İbn Bahr der ki: Yani sizler irtidad eden kadını öldürmekle cezalandıracak olursanız, bu sefer onun kocasına müslümanların ganimetlerinden mehrini ödeyiniz.

3- Hanımları Kâfirlere Sığınmış Olan Müslüman Kocalara Verilecek Tazminat:

"Eşleri gitmiş olanlara harcadıklarını veriniz" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demiştir: Yüce Allah buyuruyor ki: Eğer mü'min olan kadın Mekke kâfirlerine sığınacak olur da sizinle onlar arasında bir antlaşma bulunmayıp, kadının sizin aranızda müslüman bir kocası da varsa ve siz bir ganimet elde edecek olursanız, işte bu müslüman kocaya verdiği mehri, ganimet beşte birlik paylara ayrılmadan önce veriniz.

ez-Zührî: Bu fey' malından verilir, demiştir. Yine ondan gelen rivayete göre kocaya bu mehir, bize gelip sığınan kadınların (kocalarına ödenmesi gereken) mehir(in)den verilir. Bir görüşe göre buyruk şu demektir: Eğer müşrikler kendilerine sığınan bu kadının mehrinin tazminatını ödemeyi kabul etmeyecek olurlarsa, siz de onların ahitlerini bozduğunuzu belirtin ve nihayet zafer elde ettiğiniz takdirde bu malı onlardan alın.

el-A'meş: Bu buyruk mensuhtur demiştir. Ata ise: Hayır, hükmü sabittir, demiştir. Bütün bu görüşler daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

el-Kuşeyrî dedi ki: Âyet-i kerime Ebu Süfyan'ın kızı Um el-Hakem hakkında inmiştir. Um el-Hakem irtidad etmiş ve Kureyşli kocası olan İyad b. Ganm'i terketmişti. Kureyşliler arasından onun dışında herhangi bir kadın irtidad etmiş değildir. Daha sonra tekrar İslâm'a dönmüştür.

es-Sa'lebî'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre İslâm'dan dönüp müşriklere sığınan, hicret eden müminlerin hanımları altıdır: Fihroğullarından İyad (b. Ğanm b. Züheyr b.) Ebi Şeddad'ın hanımı olan Ebu Süfyan'ın kızı Um el-Hakem, Ömer b. el-Hattab'ın hanımı Um Seleme'nin kızkardeşi Ebu Umey-

ye b. el-Muğire kızı Fatıma -Ömer (r.a) hicret ettiğinde o hicret etmeyi kabul etmeyip irtidad etmişti-, Şemmas b. Osman'ın hanımı olan Ukbe kızı Berva, Hişam b. el-Âs'ın hanımı olan Abdu'l-Uzza kızı Abde, yine Ömer b. el-Hattab'ın hanımı olan Cervel kızı Um Külsum ile Gaylan kızı Şehbe'dir. Peygamber (sav) kocalarına hanımlarının mehirlerini ganimetten ödemişti.

"...Allah'tan korkun" yani size vermiş olduğu emirleri yerine getirmemekten sakının, kaçının.

يَآ اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا جَآءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلٰٓى اَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ اَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَاْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ اَيْدِيهِنَّ وَاَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللّٰهَ ۖ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

12. Ey Peygamber! Mü'min kadınlar: "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık yapmamaları, zina etmemeleri, çocuklarını öldürmemeleri, elleri ve ayakları arasında bir iftira düzüp getirmemeleri ve hiçbir marufta sana isyan etmemeleri" üzere sana bey'at etmeye geldikleri vakit, beyatlerini kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile! Şüphesiz ki Allah çok mağfiret edendir, çok esirgeyendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Peygamber (sav)'ın Kadınlarla Bey'atleşme Şekli:

Rasûlullah (sav) Mekke'yi fethettikten sonra Mekkeli kadınlar gelip, ona bey'at ettiler. **"Ey Peygamber! Mü'min kadınlar... üzere sana bey'at etmeye geldikleri vakit..."** buyruğu ile onlardan, ortak koşmamak üzere... bey'at alması emrolundu.

Müslim'in *Sahih*'inde Peygamber (sav)'ın hanımı Âişe (r.anha)'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Mü'min hanımlar Rasûlullah (sav)'ın yanına hicret ederek geldiklerinde yüce Allah'ın: **"Ey Peygamber! Mü'min kadınları "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık yapmamaları, zina etmemeleri... üzere sana bey'at etmeye geldikleri vakit..."** buyruğu gereği imtihan olunurlardı. Âişe dedi ki: Mü'min hanımlardan kim bu şartları kabul edi-

yorsa o imtihan edilmeyi de ikrar ve kabul etmiş oluyordu. Rasûlullah (sav) da hanımlar bunu sözleriyle ikrar edip kabul etti mi onlara: "Haydi gidin, ben sizinle bey'atleştim" diyordu. Allah'a yemin olsun ki Rasûlullah (sav)'ın eli hiçbir kadının eline değmedi. Onlarla sadece söz ile bey'atleşti. Âişe dedi ki: Allah'a yemin ederim ki, Rasûlullah (sav) kadınlardan ancak yüce Allah'ın kendisine emrettiği şartlarla bey'atleşti. Rasûlullah (sav)'ın eli hiçbir kadının eline değmedi. O, onlardan söz aldı mı sözlü olarak: "Ben sizinle bey'atleştim" derdi.(1)

Peygamber (sav)'dan rivayet olunduğuna göre o kadınlar ile kendisinin eli ile kadınların eli arasında bir elbise parçası bulunduğu halde -onlara bey'at şartlarını koşuyor ve- onlarla bey'atleşiyordu.

Denildiğine göre Rasûlullah erkekler bey'atini bitirdikten sonra, Safa tepesi üzerine Ömer (r.a) onunla birlikte ve ondan biraz daha aşağı bir yerde oturdu. Hanımlara bey'at şartlarını koşuyor, Ömer de kadınlarla musafahalaşıyordu. Yine rivayet edildiğine göre o bir hanımı Safa üzerinde durmakla görevlendirdi ve bu kadın onlarla bey'atleşti.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu zayıftır. Asıl ***Sahih***'te bulunan rivayete bakmak ve ona itibar etmek gerekir.

Um Atiyye dedi ki: Rasûlullah (sav) Medine'ye geldiğinde ensar hanımlarını bir evde topladı. Sonra bize Ömer b. el-Hattab'ı gönderdi. Kapıda durup selam verdi, biz de selamını aldık. Ömer dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)'ın size gönderdiği elçisiyim. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayınız. Kadınlar: Evet deyince, evin dışından elini uzattı, biz de evin içinden ellerimizi uzattık sonra da: Şahid ol Allah'ım dedi.(2)

Amr b. Şuayb'ın babasından, onun dedesinden rivayetine göre Peygamber (sav) hanımlarla beyatleşecek olursa içinde su bulunan bir kab getirilmesini emreder, elini o kaba daldırır, sonra da hanımlara emir vererek onlar da ellerini o kaba daldırırlardı.(3)

2- Ebu Süfyan'ın Hanımı Hind'in Bey'ati ve Bey'atte Şart Koşulan Buyruğun Mahiyeti:

Rivayet edildiğine göre Peygamber (sav): **"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları"** deyince Uhud günü Hamza'ya yaptıklarından çekindiğinden

(1) *Buhârî,* V, 2025; *Müslim,* 1489; *İbn Mâce,* II, 959.

(2) Heysemi, *Mecmâ,* VI, 38 ravilerinden Abdurrahman b. Osman b. İbrahim'in zayıf olduğu kaydıyla

(3) Heysemi, *Mecmâ,* VI, 39, Urve b. Mes'ud es-Sekafi'den ve râvilerinden Abdullah b. Hakim Ebu Bekr ed-Dâhiri'nin zayıf bir râvi olduğu kaydıyla

ötürü Peygamber (sav)'ın kendisini tanıması korkusu ile yüzünü örtmüş olarak gelen Utbe kızı Hind: Allah'a yemin ederim ki, sen bizden erkeklerden aldığını görmediğimiz bir şartı istiyorsun, demişti. Peygamber (sav) da o gün erkeklerle sadece müslüman olmak ve cihad etmek şartı ile bey'atleşmişti. Peygamber (sav): **"Hırsızlık yapmamaları"** diye buyurunca Hind: Ebu Süfyan cimri bir adamdır. Ben onun malından (ondan habersiz) ihtiyacımız için gerekeni alıyorum, dedi. Bunun üzerine Ebu Süfyan: O sana helal olsun deyince, Peygamber (sav) güldü onu tanıyarak: "Sen Hind misin?" dedi. Hind: Allah geçmişi affetti, dedi. Daha sonra Peygamber: **"Zina etmemeleri"** diye buyurunca Hind: Hür bir kadın hiç zina eder mi? dedi. Sonra **"Çocuklarını öldürmemeleri"** yani kız çocukları diri diri gömmeyip cenin lerini düşürmemeleri... deyince Hind: Biz küçükken onları besleyip büyüttük, sense Bedir günü onları öldürdün. Sen de, onlar da işi daha iyi bilirsiniz. Mukatil'in rivayetine göre de şöyle demiştir: Biz küçükken onları besleyip, büyüttük, siz de büyüdükten sonra onları öldürdünüz. Sizler ve onlar durumu daha iyi bilirsiniz. Bunun üzerine Ömer b. el-Hattab sırtüstü yatıncaya kadar güldü. Onun ilk çocuğu Hanzala b. Ebi Süfyan da Bedir günü öldürülmüş idi. Peygamber daha sonra: **"Elleri ve ayakları arasında bir iftira düzüp götürmemeleri ve hiçbir marufta sana isyan etmemeleri..."** diye buyurdu.

Denildiğine göre **"elleri"** yani laf taşıyıp götürmek suretiyle dilleri **"ve ayakları arasında"** buyruğu ise, fercleri demektir.

Bir diğer açıklamaya göre **"elleri arasında"** lafzı öpmek ve el ile yoklamak **"ayakları arasında"** da cima demektir. Başkalarından olma çocukları kocalarının çocuklarıdır, diye iddia etmemeleri demek olduğu da söylenmiştir. Çoğunluğun (cumhûrun) görüşü budur. Herhangi bir kadın başkasının çocuğunu bulup alır, onu kocasındanmış gibi gösterir ve: Bu benim senden çocuğumdur, dermiş. İşte bu da yalan ve iftira kabilindendir.

Bir diğer açıklamaya göre; **"elleri ve ayakları arasında"** ifadesi çocuktan kinayedir. Çünkü çocuğu taşıdığı karnı önünde, çocuğun doğduğu yer olan ferci ayakları arasındadır. Her ne kadar bundan önce zina yasaklanmış ise de başka birisinden olma çocuğu kadının kendi kocasının çocuğu gibi göstermesi hususunda genel bir ifadedir.

Rivayet olunduğuna göre Hind bunları duyunca şöyle demiş: Allah'a yemin olsun ki, elbette ki uydurulan bir iftira çok çirkin bir iştir. Sen ancak en doğru ve güzel olanın ve üstün ahlâkî hasletlerin yerine getirilmesini emrediyorsun.

Daha sonra yüce Allah: **"Ve hiçbir marufta sana isyan etmemeleri"** diye buyurmaktadır. Katade ağıt yakmamaları ve onlardan hiçbir kadın yanın-

da mahremi bulunmadıkça başbaşa bir erkekle kalmamaları... diye açıklamıştır. Said b. el-Müseyyeb, Muhammed b. es-Saib ve Zeyd b. Eslem de şöyle demişlerdir: Bu yüzlerini tırmalayarak yırtmamaları, yakalarını yırtmamaları, vay başıma gelenler! diye feryat ve figan etmeyip saçlarını (ağıt dolayısıyla) çözmemeleri, mahrem bir kimse olması müstesna erkekler ile (gizlice) konuşmamaları demektir. Um Atiyye'nin Peygamber (sav)'dan rivayet ettiğine göre bu buyruk, ağıt yakmak hakkındadır. İbn Abbas'ın görüşü de budur.

Şehr b. Havşeb, Um Seleme'den onun Peygamber (sav)'dan rivayet ettiğine göre: **"Ve hiçbir marufta sana isyan etmemeleri"** buyruğunu "feryad ve figan ederek ağıt yakmaktır" diye açıklamıştır.(1)

Mus'ab b. Nuh dedi ki: Ben Peygamber (sav)'a bey'at eden hanımlardan oldukça yaşlı bir hanıma yetiştim. Bana yüce Allah'ın: **"Ve hiçbir marufta sana isyan etmemeleri"** buyruğu hakkında Peygamber (sav)'dan: "Ağıt yakmaktır" diye buyurduğunu rivayet etti.(2)

Müslim'in *Sahih*'inde Um Atiyye'den gelen rivayete göre şu: **"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları... ve hiçbir marufta sana isyan etmemeleri üzere..."** buyruğu nâzil olunca, Peygamber: "Ağıt yakmak da bunun bir bölümüdür" diye buyurdu. Um Atiyye dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü dedim, filan oğulları bundan müstesnâ olsun, çünkü onlar cahiliye döneminde iken benimle birlikte ağıt yakmışlardı. Benim de onlarla birlikte ağıt yakmam mutlaka gerekir. Bunun üzerine Rasûlullah (sav): "Filan oğulları müstesnâ olsun" diye buyurdu.(3)

Yine Um Atiyye'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) beyat ile birlikte bizden ağıt yakmamamıza dair söz aldı. Beş hanım müstesnâ bizden hiçbir hanım o sözüne bağlı kalmadı. Bunlar Um Süleym, Um el-Alâ ve Muaz'ın hanımı Ebu Sebre'nin kızı ya da Ebu Sebre'nin kızı ve Muaz'ın hanımıdırlar.(4)

Yine denildiğine göre buradaki "ma'ruf" Allah'a ve Rasûlüne itaat etmektir. Bu Meymûn b. Mihrân'ın görüşüdür.

Bekr b. Abdullah el-Müzenî de şöyle demiştir: Kendilerinin hayrına ve iyiliğine olan hiçbir hususta sana isyan etmemeleri demektir.

el-Kelbî dedi ki: Bu buyruk, Allah'ın ve Rasûlünün emretmiş olduğu bütün maruflar (iyi hususlar) hakkında geneldir.

Rivayet edildiğine göre bu buyruk okunurken Hind de şöyle demiştir: Biz-

(1) Bu yolla Peygamber Efendimiz'e merfu' bir hadis olarak tesbit edemedik.
(2) *Müsned,* IV. 55
(3) *Müslim,* II, 646; *Buhârî,* VI, 2637; *Tirmizî,* V, 411; *Müsned,* VI, 407, 408
(4) *Buhârî,* I, 440, VI, 2637; *Müslim,* I, 645, 646; *Müsned,* V, 84, VI, 408

ler herhangi bir hususta sana isyan etmek niyetini taşıdığımız halde buraya gelip oturmadık.

3- Bu Âyette Bazı Yasakların Özellikle Zikredilmesinin Sebebi:

Yüce Allah ve Rasûlü bey'atin muhtevâsında birtakım hususları zikretmek tedir. Bu sözler arasında dindeki temel yasaklar açıkça zikredildiği halde, emir türünden olan temel hususlar sözkonusu edilmemiştir. Bunlar da aynı şekil de altı tanedir: (Kelime-i) Şehadet, namaz, zekat, oruç, hac ve cünubluktan gusletmek.

Bunun böyle zikredilmesinin sebebi ise, nehyin bütün zaman ve haller hakkında daimi ve sürekli oluşudur. O bakımdan daimi ve sürekli olan şar ta dikkat çekmek daha önceliklidir.

Bir diğer açıklamaya göre yasaklanan bu hususları işleyen birçok kadın vardı. Şerefli bir nesebe sahib olmaları bu işleri işlemelerine engel teşkil etmiyordu. İşte bundan dolayı bu yasaklar özellikle zikredilmiştir. -Bu yönüyle- bunun bir benzeri de Peygamber (sav)'ın Abdü'l-Kayslıların heyetine söylediği: "Ve ben sizlere kurutulmuş kabak kaplarını, testileri, oyulmuş hurma kütüklerini ve ziftlenmiş kapları (kullanmanızı) yasaklıyorum."(1) Bu buyruk ile diğer günahlar bir tarafa, şarap içmek masiyetini terketmeleri noktasın da dikkatlerini çekmiş bulunmaktadır. Çünkü onlar içki içmeyi çokça arzu ediyorlar ve bunu adet edinmişlerdi. Kişi çokça arzu ettiği bir günahı terkedecek olursa, arzulamadığı diğer günahları terketmesi daha bir kolay olur.

4- Kadının Kocasının Malından Alacağı Miktarın Sınırı:

Peygamber (sav) bey'at şartları arasında: **"Hırsızlık yapmamaları"** diye buyurunca Hind: Ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Şüphesiz ki Ebu Süfyan eli sıkı bir adamdır. Bana ve çocuğuma yetecek kadarını almamda benim için bir vebal olur mu? Peygamber: "Maruf sınırları dışında olmadıkça hayır" diye buyurdu.(2)

Bu sözleriyle Hind sadece Ebu Süfyan'ın kendisine verdikleri ile kalıp ihtiyaçlarını göremeyeceğinden yahutta bundan fazlasını alarak sözü geçen bey'ati bozup hırsızlık yapmış olmaktan korktuğunu ifade etmiş oldu. Peygamber (sav) da ona "hayır" yani maruf ölçüleri içerisinde aldıkların için senin hakkında vebal yoktur, diye buyurdu. Bundan maksat ihtiyaçtan daha fazlasına el uzatmamaktır.

(1) *Buhârî*, II, 506, III, 1292; *Müslim*, I, 46, III, 1578

(2) *Buhârî*, V, 2052, 2054; *Müslim*, III, 1338; *Dârimî*, II, 211; *Dârakutnî*, IV, 234; *Ebû Dâvûd*, III, 289; *Nesâî*, VIII, 246; *İbn Mâce*, II, 769; *Müsned*, VI, 39, 50, 206

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu ancak örtüler arasında ondan saklamadığı yahut üzerine kilit vurmadığı mallar hakkındadır. Bu durumda kadın eğer bu örtüyü kaldırıp ondan herhangi bir şey alacak olursa emre karşı geldiği bir hırsızlık yapmış olur ve bundan dolayı da eli kesilir.

5- Bey'atte Kadınlara Koşulan Şartlar Erkeklere de Koşulmuştur:

Übâde b. es-Sâmit dedi ki: Rasûlullah (sav) kadınlara şart koştuğu gibi bize de şart koşmuştur: "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın, hırsızlık yapmayın, zina etmeyin, çocuklarınızı öldürmeyin, biriniz diğerine büyü yapmasın, size vermiş olduğum maruf herhangi bir hususta bana isyan etmeyin."(1)

Bundan dolayı İbn Bahr ve başkaları yüce Allah'ın: **"Bir iftira düzüp getirmemeleri"** buyruğundan kasıt büyüdür, demiştir.

ed-Dahhak dedi ki: Bu, iftirayı yasaklayan bir buyruktur yani herhangi bir erkek ya da bir kadına büyü yapmasınlar, demektir. Buna göre; **"bir iftira düzüp getirmemeleri"** bir büyü yapmamaları demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Elleri ve ayakları arasında bir iftira düzüp getirmemeleri" buyruğu ile ilgili olarak cumhurun görüşü şudur: **"Elleri"** yani buluntu olarak aldıkları **"ve ayakları arasında"** zinadan dolayı doğurdukları herhangi bir çocuğu **"bir iftira düzüp getirmemeleri"** demektir. Bu açıklama az önce geçmiş bulunmaktadır.

6- Genel Olarak Bütün Emirlerde Özel Olarak da Ağıt Yakmamak Hususunda Peygambere İsyan Edilmemelidir:

Buhari'de İbn Abbas'tan gelen rivayete göre o yüce Allah'ın: **"Ve hiçbir marufta sana isyan etmemeleri"** buyruğu ile ilgili olarak şöyle demiştir: Bu yüce Allah'ın kadınlara koştuğu bir şarttır.(2) Anlamı hususunda da belirttiğimiz gibi farklı görüşler ileri sürülmüştür. Doğrusu bunun Peygamber (sav)'ın verdiği bütün emirler ile yasakladıkları hakkında umumi olduğudur. Böylelikle bunun kapsamına ağıt yakmak, elbiseleri yırtmak, saçı yolmak ve mahrem olmayanlarla tenhada başbaşa kalmak ve benzeri hususlar da girer. Bütün bunlar büyük günahlardandır, cahiliye işlerindendir.

Müslim'in *Sahih*'inde Ebu Malik el-Eş'âri'den gelen rivayete göre Peygamber (sav): "Ümmetim arasında cahiliye işlerinden olan dört husus var olacak-

(1) *Müslim*, III, 1333; İbn Hibbân, *Salih*, X, 253; *Müsned*, V, 313, 320
(2) *Buhârî*, IV, 1857

tır" diye buyurmuş ve bunlar arasında ağıt yakmayı da zikretmiştir.(1)

Yahya b. Ebi Kesir'in, Ebu Seleme'den, onun da Ebu Hureyre'den rivayetine göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şu ağıt yakan kadınlar kıyamet gününde birisi sağda ve birisi solda olmak üzere iki saf halinde durdurulacaklardır. Süresi ellibin yıl kadar olan bir gün boyunca köpeklerin havladıkları gibi havlayacaklar, sonra da cehenneme atılmaları emrolunacaktır."(2)

Yine Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Melekler ağıt yakan ve (ağlarken ya da şarkı söylerken) hazince feryat eden hiçbir kadına dua etmezler."(3)

Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan rivayet edildiğine göre o ağıt yakan bir kadının sesini duymuş, onun yanına giderek elindeki kamçısı ile başörtüsü başından düşünceye kadar döğmüş. Ey mü'minlerin emiri kadının örtüsü başından düştü, ona bir baksana, deyince o: Böyle bir kadının saygınlığı kalmaz diye buyurmuştur.

Bütün bu rivayetleri senetleriyle es-Sa'lebî (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) rivayet etmiştir.

Yüce Allah'ın: **"Sana isyan etmemeleri"** ifadesi oldukça güçlü bir ifade olmakla birlikte **"hiçbir m'arufta"** diye tahsis edilmesi hususunda da iki görüş vardır: Bu anlamı tekid etmek üzere bir açıklamadır. Yüce Allah'ın: ***"De di ki: Rabbim hak ile hükmet"*** (el-Enbiya, 21/112) buyruğuna benzemektedir. Çünkü sadece "hükmet" demiş olsaydı, elbetteki yeterdi.

Peygamber (sav)'ın bey'atinde "maruf" şartının koşulmasının sebebi şudur: Ondan başkasına itaatin de maruf şartına bağlı olduğunu, emir veren için daha bağlayıcı olduğuna dikkat çekmek ve bu hususdaki tereddüdü özellikle daha çok ortadan kaldırmak içindir.

7- Peygamber (sav)'ın Erkeklerden ve Kadınlardan Bey'at Aldığına Dair Rivayet:

Buharî'nin rivayetine göre Ubade b. es-Sâmit şöyle demiştir: Peygamber (sav)'ın huzurunda idik. "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, zina etmemek,

(1) *Müslim,* II, 644; *Tirmizî,* III, 325; *Müsned,* II, 414, 445, 456, V, 349

(2) Heysemî, *Mecmâ'* III, 14 yakın manada, râvilerinden Süleyman b. Davud el-Yemânî'nin zayıf olduğu kaydıyla; Deylemi, *Firdevs,* IV, 331-332; ayrıca bk. Zehebî, *Mizân,* III, 289; İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizân,* III, 83.

(3) *Müsned,* II 362; Tayâlisi, *Müsned,* I, 322; Ebû Ya'lâ, *Müsned,* X, 521; Heysemi, *Mecmâ,* III, 13'de Ebu Mirâye hakkında: "Ona sika (güvenilir) diyen de onu cerh (tenkid) edeni de bulamadım. Diğer râviler ise sikadır" demektedir.

hırsızlık yapmamak üzere bana bey'at eder misiniz?" deyip kadınlar(ın bey'ati) ile ilgili âyeti okudu. -Süfyan'ın rivayet ettiği lafız ise çoğunlukla: "() âyeti okudu şeklindedir..."- Sizden bu şartlara tamamıyla bağlı kalanın ecrini Allah verecektir. Kim (şartlara uymayarak) bunlardan herhangi birisini işleyecek olur da bunun cezasını çekerse, bu onun için bir keffaret olur. Kim bunlardan herhangi birisini işleyip Allah da onu setredecek olursa cezası Allah'a aittir. Dilerse onu azaplandırır, dilerse onun bu günahını ona bağışlar."(1)

Buhari ve Müslim'deki rivâyete göre İbn Abbas dedi ki: Ramazan bayramı günü Rasûlullah (sav) ile Ebu Bekir, Ömer ve Osman ile namazlarda bulundum. Hepsi de namazı hutbeden önce kılarlar, sonra da hutbe irad ederlerdi. Allah'ın Peygamberi -Allah'ın salât ve selâmı ona- şu anda elleriyle erkeklerin oturmalarını işaret etmesini görüyormuşum gibi (minberden) indi. Sonra onları yararak ilerledi ve nihayet Bilal ile birlikte kadınların bulunduğu yere kadar gelip: **"Ey Peygamber! Mü'min kadınlar: Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık yapmamaları, zina etmemeleri, çocuklarını öldürmemeleri, elleri ve ayakları arasında bir iftira düzüp getirmemeleri ve hiçbir marufta sana isyan etmemeleri üzere sana bey'at etmeye geldikleri vakit..."** diye âyetin tamamını okudu. Âyeti okuyup bitirdikten sonra: "Siz bu şartlara bağlı kalmaya devam ediyorsunuz değil mi?" diye buyurdu. -Başka hiçbir kadın ona cevab vermeksizin- sadece bir kadın şöyle dedi: Evet ey Allah'ın Rasûlü, dedi. (Hadisin ravilerinden) el-Hasen (b. Müslim) bu kadının kim olduğunu bilmiyor. Peygamber: "Haydi sadaka veriniz" diye buyurdu. Bilal de elbisesini açtı, hanımlar da yüzüklerini, bileziklerini Bilal'in açtığı örtüye atıveriyorlardı. Bu Buhari'nin lafzıdır.(2)

8- İmamın (İslâm Devlet Başkanının) Bu İmtihan Şartlarını Kadınlara Koşması:

el-Mehdevî dedi ki: Müslümanlar imamın kadınlara bu şartları koşamayacağını icmâ' ile kabul etmişlerdir. Bu hususdaki emir bağlayıcı bir emir değil, mendupluk ifade eden bir emirdir.

Bazı kıyas âlimleri de şöyle demişlerdir: Şâyet İslam yurdunun uzaklığından ötürü sınamaya gerek duyulacak olursa, müslümanların imamının böyle bir sınamayı yapma görevi vardır.

(1) *Buhârî*, I, 15, III, 1413, IV, 1857, IV, 1857, VI, 2490, 2494, 2637, 2716; *Müslim*, III, 1333; *Tirmizî*, IV, 45; *Dârimî*, II, 290; *Dârakutnî*, II, 214, 215; *Nesâî*, VII, 141, 142, 148, 161, VIII, 108; *Müsned*, V, 313, 314, 320.

(2) *Buhârî*, I, 332, IV, 1857; *Müslim*, II, 602; *Müsned*, I, 331.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَتَوَلَّوْا۟ قَوْمًا غَضِبَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ
يَئِسُوا۟ مِنَ ٱلْءَاخِرَةِ كَمَا يَئِسَ ٱلْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَٰبِ ٱلْقُبُورِ ﴿١٣﴾

13. Ey iman edenler! Allah'ın kendilerine gazab ettiği bir topluluğu veli edinmeyin. Çünkü onlar kâfirlerin kabirdekilerden ümit kestikleri gibi âhiretten ümit kesmişlerdir.

"Ey iman edenler! Allah'ın kendilerine gazab ettiği bir topluluğu veli edinmeyin" buyruğunda kastedilenler yahudilerdir. Çünkü fakir bazı müslümanlar yahudilere mü'minlerin durumları ile ilgili haberleri ulaştırıyor, onlar ile ilişkilerini sürdürüyorlardı. Böylelikle onların mahsüllerinden, meyvelerinden bir miktar ile mükâfatlandırılıyorlardı. İşte bu şekilde davranmaları onlara yasaklandı.

"Çünkü onlar... âhiretten ümit kesmişlerdir" buyruğunda da kastedilenler İbn Zeyd'in görüşüne göre yahudilerdir. Münafıklar oldukları da söylenmiştir. el-Hasen: Yahudiler ve hristiyanlardır, demiştir.

İbn Mesud dedi ki: Yani onlar âhiret için amelde bulunmayı terkederek dünyayı tercih eden kimselerdir.

Bir diğer açıklamaya göre onlar âhiretteki mükâfattan ümit kesmişlerdir, demektir. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır.

"Kâfirlerin... ümit kestikleri gibi" buyruğu el-Hasen ve Katade'nin açıklamasına göre şu demektir: Hayatta olan **"kâfirlerin kabirdekilerden"** kendilerine geri döneceklerinden **"ümit kestikleri gibi..."**

İbn Arafe dedi ki: Bunlar (kâfirler): *"... ve bizi ancak zaman helâk etmektedir"* (el-Câsiye, 45/24) diyenlerdir.

Mücahid de şöyle demiştir: Buyruk kabirlerde bulunan kâfirler dünyaya geri dönmekten ümit kestikleri gibi... demektir.

Yüce Allah, sûrenin başında kâfirleri veli edinmeyi terketmek ile başladığı gibi, aynı buyruklarla sona erdirmiştir. Sûre hem Hâtıb b. Ebi Beltaa'ya, hem de başkalarına bir hitaptır denilmiştir.

İbn Abbas dedi ki: **"Ey iman edenler... veli edinmeyin"** yani onları dost edinmeyin ve onlara samimi bağlarla bağlı olmayın. Yüce Allah lütuf ve ihsanı ile Hâtıb b. Ebi Beltaa'yı bağışlamıştır.

Buyruk şu demektir: Kabirde bulunan kâfirler âhirette Allah'ın rahmetin-

den bir paylarının olacağından yana ümit kestikleri gibi, Kureyş kâfirleri de âhirette hayır elde etmekten yana ümit kesmişlerdir.

el-Kasım b. Ebi Bezze yüce Allah'ın: **"Çünkü onlar kâfirlerin kabirdekilerden ümit kestikleri gibi âhiretten ümit kesmişlerdir"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Kâfirlerden ölen herkes hayırdan yana artık ümit keser.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(Mümtehine Sûresi burada sona ermektedir).

Sâf Sûresi

1-14. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

el-Maverdi'nin naklettiğine göre; bütün müfessirlerin görüşüne göre Medine'de inmiştir. Mekke'de indiği de söylenmiştir. Bunu da en-Nehhâs, İbn Abbas'tan rivâyet etmiştir. Ondört âyettir.

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾

1. Göklerde ve yerde olan herşey Allah'ı tesbih eder. O Azîzdir, Hakîmdir.

Bu buyruğa dair açıklamalar daha önceden (el-Hadîd, 57/1'in tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللهِ اَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾

2. Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz?
3. Yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah'ın yanında büyük bir hışmı gerektirir.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Buyrukların Nüzûl Sebebi:

"Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz?" buyruğu ile ilgili olarak Dârimî Ebu Muhammed, *Müsned*'inde şu rivayeti kaydetmektedir: Bize Muhammed b. Kesir, el-Evzai'den haber verdi. O Yahya b. Ebi Kesir'den, o Ebu Seleme'den, o Abdullah b. Selam'dan dedi ki: Biz Rasûlullah (sav)'ın ashabından bir grub kendi aramızda konuşarak dedik ki: Yüce Allah'ın hangi ameli daha çok sevdiğini bilseydik elbette ki onu işlerdik. Bunun üzerine yüce Allah: **"Göklerde ve yerde olan herşey Allah'ı tesbih eder. O Azîzdir, Hakîmdir. Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz?"** buyruklarını -(Abdullah) onu (sûreyi) bitirinceye kadar (okudu)- indirdi. Abdullah dedi ki: Rasûlullah (sav) da onu (o sureyi) bize sonuna kadar okudu. Ebu Seleme dedi ki: İbn Selam da onu (sûreyi sonuna kadar) bize okudu. Yahya dedi ki: Ebu Seleme de onu bize (sonuna kadar) okudu. Yahya da onu bize okudu. el-Evzaî de onu bize okudu. Muhammed de onu bize okudu.[1]

İbn Abbas dedi ki: Abdullah b. Revâha dedi ki: Bizler Allah'ın amellerden hangisini daha çok sevdiğini bilseydik, elbette onu işlerdik; fakat cihad emri inince ondan hoşlanmadılar.

el-Kelbî dedi ki: Mü'minler: Ey Allah'ın Rasûlü dediler. Şâyet bizler Allah'ın hangi ameli daha çok sevdiğini bilseydik, biz de o işi yapmaya daha çok koşardık. Bunun üzerine: *"Sizi çok acıklı bir azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi?"* (es-Saf, 61/10) buyruğu nâzil oldu. Bir süre böylece beklediler ve bu arada şöyle diyorlardı: Bu ticaretin ne olduğunu bilseydik, elbetteki onu mallarımızı, canlarımızı, eşimizi, dostumuzu feda ederek satın alırdık. Yüce Allah bu ticareti onlara: *"Allah'a ve Rasûlüne iman edersiniz, mal-*

(1) *Dârimî*, II, 263; *Tirmizî*, V, 412; Hakim, *Müstedrek*, II, 78, 248

larınızla, canlarınızla Allah'ın yolunda cihad edersiniz" (es-Saf, 61/11) âyeti ile gösterdi. Uhud günü sınandılar, fakat kaçtılar. İşte sözlerine bağlı kalmadıkları için onları ayıplamak üzere bu sûre nâzil oldu.

Muhammed b. Ka'b dedi ki: Yüce Allah Peygamberine Bedir şehidlerinin sevabını haber verince, ashab: Şahid ol, Allah'ım dediler. Andolsun biz bir savaşta bulunacak olursak, şüphesiz o uğurda bütün gücümüzü harcayacağız; fakat Uhud günü kaçtıklarından ötürü Allah bu davranışları sebebiyle onları ayıpladı.

Katade ve ed-Dahhak dediler ki: Bu buyruk -hiç de böyle bir şey yapmadıkları halde-: Biz cihad ettik ve çeşitli belâ ve sıkıntılara maruz kaldık, diyen bir topluluk hakkında inmiştir.

Suhayb dedi ki: Bedir günü müslümanlara eziyet vermiş, onlara oldukça sıkıntılar ve zorluklar tattırmış bir kişi vardı. Ben de onu öldürdüm. Bir başka adam: Ey Allah'ın Peygamberi gerçekten ben filan kişiyi öldürdüm, dedi. Peygamber (sav) da bunun üzerine çok sevindi. Ömer b. el-Hattab ile Abdu'r-Rahman b. Avf: Ey Suhayb, dediler niye filanı sen öldürdüğünü haber vermedin? Filan kişi yalan yere onu öldürdüğünü iddia etti. Bunun üzerine Suhayb ona durumu haber verince, Peygamber: "Böyle mi ey Ebu Yahya?" diye buyurdu. Suhayb: Allah'a yemin olsun ki evet ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime, o şahsı yalan yere öldürdüğünü iddia eden kişi hakkında nâzil oldu.

İbn Zeyd dedi ki: Buyruk münafıklar hakkında inmiştir. Onlar Peygamber (sav) ve ashabına şöyle diyorlardı: Sizler savaşmak üzere çıkar ve savaşacak olursanız, biz de sizinle birlikte çıkar ve sizinle birlikte savaşırız. Fakat müslümanlar savaşmak üzere Medine'nin dışına çıktıklarında onları bırakıp geri döndüler ve geri kaldılar.

2- Bir İtaati Yapmayı Adayan Bir Kimsenin Bu Adağını Yerine Getirmesi Gereği:

Bu âyet-i kerime itaat olan herhangi bir işi yapmayı üzerine alan kimsenin bu taahhüdüne bağlı kalmasını vacib kılmaktadır.

Müslim'in *Sahih*'inde Ebu Musa'dan rivayete göre o, Basralı kurrâya (Kur'ân-ı Kerim'i okuyup, bellemiş olanlara) haber gönderdi. Huzuruna Kur'ân-ı Kerim'i okumuş üçyüz kişi geldi. Şöyle dedi: Sizler Basralıların en hayırlıları ve Kur'ân'ı en iyi bilenlerisiniz. Bunu okuyunuz ve sakın üzerinizden fazla zaman geçmesin. O takdirde sizden öncekilerin kalpleri katılaştığı gibi sizin kalpleriniz de katılaşır. Biz uzunluğu itibariyle ve ağır muhtevası dolayısıyla et-Tevbe Sûresi'ne benzettiğimiz bir sûreyi okuyorduk, onu unut-

tum. Şu kadar var ki ben o sûreden şunu bellemiş bulunuyorum: "Şâyet Ademoğlunun iki vadi dolusu malı bulunsa, onlara bir üçüncüsünün katılmasını ister. Bununla birlikte Ademoğlunun karnını topraktan başka bir şey doyurmaz. Yine bizler müsebbihât (sebbaha lillahi... diye başlayan) sûrelerinden birisine benzettiğimiz bir sureyi de okuyorduk, onu da unuttum. Şu kadar var ki ben o sûreden: **"Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz"** buyruğunu bellemiş bulunuyorum. İşte bu sizin boynunuza kıyamet gününde kendisinden sorumlu tutulacağınız bir tanıklık olarak yazıldı.(1)

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bütün bu hususlar dinen sabit şeylerdir. Sözünü ettiği yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz"** buyruğu dinde hem lafız, hem mana itibariyle bu sûrede sabittir. "Bu kıyamet gününde kendisinden sorumlu tutulacağınız boynunuza bir şehadet olarak yazıldı" sözüne gelince, bu da mana itibariyle dinde sabit olmuş bir hususdur. Bir kimse üzerine bir yükümlülük aldığı takdirde şer'an onu yerine getirmesi gerekir. Üstlenilen yükümlülük iki kısımdır. Biri adaktır, bu da iki kısma ayrılır. Başından beri yüce Allah'a yakınlaşmak maksadıyla yapılan adak. Bir kimsenin: "Allah için bir namaz kılacağım, oruç tutacağım, sadaka vereceğim" demesi ve buna benzer Allah'a yakınlaştırıcı amelleri adamasıdır. Bu gibi adakları yerine getirmenin gereği icma ile kabul edilmiştir.

İkincisi ise mübah olan bir adaktır. Bu da gerçekleşmesi istenen bir şarta bağlı olarak yapılan adaktır. Bir kimsenin: Benim misafirim eğer geri dönecek olursa, üzerime bir sadaka vermek borç olsun demesi gibi; yahutta gerçekleşmesini arzu etmediği bir şarta bağlı olarak yaptığı adaktır. Eğer Allah beni filanın şerrinden koruyacak olursa, bir sadaka vermek borcum olsun demesine benzer.

Bu tür adağın bağlayıcılığı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Malik ve Ebu Hanife, böyle bir adağın gereğini yerine getirmesi gerekir, demişlerdir. Şafii bu hususlaki görüşlerinden birisinde: Böyle bir adağı yerine getirmesi gerekmez, demiştir.

Ancak âyetin umumi ifadesi bizim lehimize bir delildir. Çünkü âyet-i kerime bu mutlak ifadesiyle ister bir şarta bağlı olsun, ister olmasın herhangi bir şekilde yapmadığı şeyi söyleyen kimseyi yermeyi ihtiva etmektedir.

Şafiî'nin mezhebine mensub ilim adamları da şöyle demişlerdir: Adak ancak Allah'a yakınlaştırıcı amel türlerinden olan ve sadece O'na yaklaşmak maksadı güdülen şeyler olabilir. Bu tür işler ise her ne kadar Allah'a yakınlaştırıcı ameller türünden ise de bunlarla Allah'a yakınlaşmak maksadı güdülmemiştir. Sadece kişinin kendisini bir işi işlemekten alıkoyması yahutta bir

(1) *Müslim*, II, 726

işi yapmaya yönelmesi maksadını gütmüştür.

Biz deriz ki: Allah'a yakınlaştırıcı şer'î ameller -her ne kadar Allah'a yakınlaştırıcılık özelliğini taşıyor olsalar dahi- birtakım meşakkatler ve birtakım yükümlülüklerden ibarettir. Böyle bir kimse ise bir menfaati elde etmek yahut bir zararı önlemek maksadı ile yüce Allah'a yakınlaştırıcı böyle bir ameli yerine getirme külfetini üzerine almış bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tutumuyla da teklifin izlediği yolun dışına çıkmamış ve yine yüce Allah'a yakınlaşmak maksadını sürdüren bir kimsedir.

İbnu'l-Arabî der ki: Eğer söylenen söz bir vaad mahiyetinde ise bu ya o kimsenin: Evlenecek olursan sana bir dinar katkım olacaktır yahut: Filan ihtiyacını satın alacak olursan ben de sana şunu veririm, demesi gibi bir sebebe bağlı olur. Fukahânın icmaı ile bu sözü yerine getirmesi gerekir. Yahutta şarttan uzak mücerred bir vaad olursa, mutlak ifadesi ile bunu yerine getirmesi gerekir. Bu görüş sahipleri âyetin nüzul sebebini esas almışlardır. Çünkü rivayet olunduğuna göre ashab şöyle diyordu: Bizler hangi amelin daha faziletli ya da Allah tarafından daha çok sevildiğini bilsek elbette ki onu işlerdik. Bunun üzerine yüce Allah da bu âyet-i kerimeyi indirdi. Bu rivayet kabul edilmesinde pek sakınca olmayan bir hadistir. Mücahid'den de rivayet olunduğuna göre Abdullah b. Revâha bunu işitince şöyle demişti: Ben öldürülünceye kadar Allah yolunda kendimi vakfetmeye devam edeceğim.

Bana göre sahih olan: Mazeret hali müstesnâ, verilen sözün her durumda yerine getirilmesinin vacib olduğudur.

Derim ki: Malik dedi ki: Bir kimse bir diğerinden kendisine bir şeyler hibe etmesini isteyip de o kimse: Evet dediği halde, sözünü daha sonradan yerine getirmemeyi uygun görecek olursa, benim görüşüme göre verdiği bu sözü yerine getirmek zorunda değildir.

İbnu'l-Kasım dedi ki: Bir kimse borçlulara söz vererek: Onun (borçlumun) size yapacağı ödemeyi ona hibe ettiğime dair sizi şahit tutuyorum diyecek olursa, bu ifade onun için bağlayıcı olur. Ama: Evet, ben bunu yaparım, deyip de daha sonra başka bir kanaate sahip olması halinde bunu yerine getirmek zorunda olmayacağı görüşündeyim.

Derim ki: Yani bu hususta onun aleyhine hüküm verilmez. Fakat ahlaki faziletler ve güzel insani davranış açısından bunu yerine getirmesi gerekir. Çünkü yüce Allah verdiği sözü gerçekleştiren ve adağının gereğini yerine getiren kimseleri överek şöyle buyurmuştur: *"Ahidleşince ahidlerini yerine getirenler..."* (el-Bakara, 2/177); *"Kitapta İsmail'i de an! O sözünde durandı..."* (Meryem, 19/54) Buna dair açıklamalar daha önceden (Meryem, 19/54-55. âyetler, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

3- Sözünü, Dediğini Yerine Getirmeyenler:

en-Nehaî dedi ki: Üç âyet-i kerime insanlara kıssa yoluyla öğütler vermeme engel oldu: *"İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutur musunuz?"* (el-Bakara, 2/44); *"Size yasakladığım şeylere kendim uymayarak size (emrettiklerime) aykırı davranmak istemiyorum"* (Hud, 11/88) buyrukları ile: **"Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz?"** buyruğudur.

Hafız Ebu Nuaym'in rivayetine göre Malik b. Dinar, Sumâme'den, o Enes b. Malik'ten şöyle dediğini nakletmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İsraya götürüldüğüm gece dudakları ateşten makaslarla kesilen ve her kesildikçe tekrar dudakları uzayan bir topluluğun yanından geçtim. Bunlar kimlerdir, ey Cebrail diye sordum, dedi ki: Bunlar yapmadıkları şeyleri söyleyen, Allah'ın Kitabını okuyup da amel etmeyen ümmetinin hatipleridir."(1)

Seleften birisinden nakledildiğine göre ona: Bize hadis naklet, denildi fakat o sustu. Daha sonra tekrar: Bize hadis naklet deyince, şu cevabı verdi: Benim yapmadığım şeyleri söyleyip böylelikle Allah'ın hışmını çabuklaştıracağımı mı zannediyorsunuz?

4- Kişinin Yapmadığı ve Yapmayacağı Şeyleri Söylemesi:

"Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz?" buyruğu, insanın yapmadığı ve yapmayacağı iyi şeylerden kendisi hakkında sözetmesi sebebiyle bir azar ve bir inkâr (red) anlamında bir istifham (soru)dır. Eğer kişinin bu söylediği şeyler geçmişe dair ise yalan olur, geleceğe dair ise verdiği sözde durmamak olur. Her ikisi de yerilmiş davranışlardır.

Süfyan b. Uyeyne yüce Allah'ın: **"Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz"** buyruğunu şöyle açıklamıştır: Yani o işi yapmanın size bırakılmadığı hususları ne diye söylersiniz? Sizler bu işleri yapıp yapmayacağınızı bilemezsiniz.

Buna göre ifade sözün reddedilmesi hususunda zahirine göre yorumlanmış olmaktadır.

5- Yapmayacağı Şeyi Söylemenin Vebali:

"Yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah'ın yanında büyük bir hışmı gerektirir" buyruğu Şafii'nin bu hususta iki görüşünden birisi olan tartışma ve gazab halinde verilen söze bağlı kalmanın gereğine delil gösterilebilir.

Buyruktaki: "(أَنْ): ...me" mübtedâ olarak gelmiş olup ondan önceki ifadeler de haberdir. Şöyle buyurulmuş gibidir: Yapmayacağınız şeyi söyleme-

(1) Ebu Naym, *Hilye*, II, 386

niz yerilmiş bir iştir. Bununla birlikte hazfedilmiş bir mübtedânın haberi de olabilir.

el-Kisâi dedi ki: Bu edat burada ref' konumundadır. Çünkü: "(كُبُرَ): Büyük" lafzı; (بئس رجلاً اخوك): Kardeşin çok kötü bir adamdır" konumunda bir fiildir. "(مَقْتاً): Hışmı" ifadesi de temyiz olarak nasbedilmiştir. Yani onların yapmadıkları şeyi söylemesi hışım itibariyle çok büyüktür. Hal olduğu da söylenmiştir. ("Hışım olarak..." demek olur).

"(المقت) ile (المَقَاتة): Hışım duymak" iki mastardır. Mesela insanlar tarafından sevilmeyen bir kimse hakkında: "(رجل مَقِيت ومَمقوت): Sevilmeyen bir kişi" denilir.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ ﴿٤﴾

4. Gerçek şu ki, Allah kendi yolunda birbirine kenetlenmiş bina gibi, saf bağlayarak çarpışanları sever.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Allah'ın Sevdiği Savaşçıların Hali:

"Gerçek şu ki, Allah kendi yolunda... saf bağlayarak çarpışanları sever" buyruğundaki: "(صَفًّا): **Saf bağlayarak"** lafzı; (يصفُّون صفًّا) demektir. (Meal de buna göredir.) Meful ise hazfedilmiştir ki, kendilerini saf saf dizerek, anlamındadır.

"Birbirine kenetlenmiş bina gibi" buyruğu hakkında el-Ferrâ birbirine kurşun ile kaynatılmış... diye açıklamıştır. el-Müberred de şöyle demiştir: Bu buyruk, bina yaparken yapıyı birbirine kaynaştırıp, tek bir parça imişcesine taşları birbirine yakınlaştırılması halini anlatmak üzere: (رصصت البناء) tabirinden alınmıştır.

Bir başka açıklamaya göre bu "dişlerin birbirine kenetlenmesi" demek olan: (الرصيص)'dan gelmektedir. "(التراصّ): Birbirine yapışmak, bitişmek" demektir. "(تراصُّوا في الصف): Safta birbirine bitiştiler" tabiri de buradan gelir.

Âyetin anlamı şöyle olur: Allah kendi yolunda cihad esnasında binanın sağlamca yerinde durması gibi yerinde sebat gösterip, yerinden ayrılmayan kimseleri sever.

Said b. Cübeyr dedi ki: Bu, yüce Allah'ın düşmanlarıyla savaşması esnasında mü'minlerin nasıl olmaları gerektiğine dair Allah'ın bir talimatıdır.

2- Piyadenin Savaşması ile Süvarinin Savaşması:

Bazı tevil bilginleri bu buyruğu piyadenin çarpışmasının süvarinin çarpışmasından daha faziletli olduğuna delil göstermişlerdir. Çünkü süvariler bu şekilde dizilme imkânına sahib değildir.

el-Mehdevî dedi ki: Ancak böyle bir yorum doğru olamaz. Çünkü gerek ecir, gerek ganimet açısından süvarinin daha faziletli olduğuna dair buyruklar gelmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte süvariler de âyet-i kerimenin ifade ettiği anlamın dışında görülemezler. Çünkü buyruğun ifade ettiği anlam sebat göstermeye dairdir.

3- Saftan Çıkmak, Ne Zaman Caiz Olabilir?

İnsanın bir ihtiyacı olması yahut imamın göndereceği bir mesaj ya da değerlendirilmesi gerektiği hususunda görüş ayrılığı bulunmayan bir fırsat gibi yerinde durmak sırasında ortaya çıkmayacak bir menfaat sözkonusu olmadıkça safın dışına çıkmak caiz değildir.

Mübareze (teke tek çarpışmak) maksadı ile safın dışına çıkmak ile ilgili görüş ayrılığı vardır. Birincisine göre düşmana korku vermek, şehadeti istemek ve savaş şevkini güçlendirmek maksadı ile bunda bir sakınca yoktur. Bizim mezhebimize mensub ilim adamları ise: Hiçbir kimse böyle bir istek ile teke tek çarpışmak üzere ortaya çıkmaz. Çünkü böyle bir tutumda riyakârlık ve yüce Allah'ın yasaklamış olduğu düşman ile karşılaşmak için çıkmak sözkonusudur. Mübâreze ancak Peygamber (sav)'ın Bedir günü ve Hayber gazvelerinde olduğu gibi, kâfirin talebi üzerine olmalıdır. Selefin uygulaması da bu şekildedir.

Bu hususa dair yeterli açıklamalar el-Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"Ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın"* (el-Bakara, 2/195) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ
أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ ۖ فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ ۚ وَاللَّهُ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

5. Hani Musa kavmine: "Ey kavmim! Gerçekten benim Allah'ın size gönderdiği peygamberi olduğumu bildiğiniz halde niçin bana eziyet ediyorsunuz?" demişti. Onlar sapıp eğrilince Allah da kalplerini çevirdi. Allah fâsıklar topluluğunu hidâyete iletmez.

Yüce Allah cihâdın durumunu sözkonusu edince **"Hani Musa kavmine... demişti"** buyruğu ile Musa ve İsa'nın tevhidi emredip Allah yolunda cihad ettiklerini ve onların emirlerine aykırı davrananların ilâhî cezaya maruz kaldıklarını açıklamaktadır.

Ey Muhammed, sen kavmine şu kıssayı anlat, demektir.

"Ey kavmim! Gerçekten benim Allah'ın size gönderdiği peygamberi olduğumu" ve peygambere saygı gösterilip onun tazim edilmesi gerektiğini **"bildiğiniz halde niçin bana eziyet ediyorsunuz?"**

Bu eziyet daha önce el-Ahzab Sûresi'nin sonlarında (33/69. âyetin tefsirinde) geçtiği gibi; hayalarının şişkin olduğu iftirasında bulunmalarıdır. Karun kıssasında sözü edilen Karun'un bir kadına Musa hakkında kendisi ile zina ettiğini iddia etmesini telkin etmesi (bk. el-Kasas, 28/76-77. âyetlerin tefsiri) onların: *"Ey Musa! Onların nasıl tanrıları varsa, sen de bize böyle bir tanrı yap!* (el-Araf, 7/138) demeleri ve: *"Sen ve Rabbin gidiniz, savaşınız."* (el-Maide, 5/24) demeleri ile: Harun'u sen öldürdün, demeleri -ki bu husus da daha önceden (el-Araf, 7/155. âyetin tefsirinde) geçmiş idi- hep ona yaptıkları eziyetler arasındadır.

"(تَعْلَمُونَ): **Bildiğiniz"** buyruğunun başına: (قد) gelmesi tekid içindir. Hakkında hiçbir şüphenizin sözkonusu olmadığı kesin bir şekilde bildiğiniz halde... anlamındadır.

"Onlar" haktan **"sapıp eğrilince Allah da kalplerini"** hidayetten **"çevirdi."**

Bir başka açıklamaya göre: **"Onlar"** itaatten **"sapıp eğrilince Allah da kalplerini"** hidayetten **"çevirdi"** demektir. Bir diğer açıklamaya göre: **"Onlar"** imandan **"sapıp eğrilince Allah da kalplerini"** sevaptan **"çevirdi"** demektir.

Yine denildiğine göre; onlar Rasûle saygı göstermek ve Rabbe itaat etmek gibi emrolunduklarını terkedince; yüce Allah bu yaptıklarına karşılık onlara ceza olmak üzere kalplerinde sapıklığı yarattı.

وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ ۖ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٦﴾

6. Hani Meryem oğlu İsa da: "Ey İsrailoğulları! Muhakkak ben Allah'ın size gönderdiği peygamberiyim. Benden önceki Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek ve adı Ahmed olan bir peygamberi müjdeleyici olarak geldim" demişti. Onlara apaçık delillerle gelince, onlar: "Bu, apaçık bir büyüdür" dediler.

"Hani Meryem oğlu İsa da... demişti." Yani onlara bu kıssayı da zikret. Meryem oğlu İsa'nın, Musa (a.s)'ın dediği gibi: **"Ey kavmim"** demeyerek **"ey İsrailoğulları"** demesinin sebebi, onun kendileri ile bir neseb bağının olmayışından, dolayısıyla İsrailoğullarının onun kavmi olmamasından dolayıdır.

"Muhakkak ben Allah'ın size" İncil ile **"gönderdiği peygamberiyim. Benden önceki Tevrat'ı doğrulayıcı"** çünkü Tevrat'ta benim niteliklerim yer almaktadır ve ben size Tevrat'a aykırı bir şey getirmediğim için benden uzaklaşmamalısınız.

"Ve benden sonra gelecek ve adı: Ahmed olan bir peygamberi müjdeleyici" doğrulayıcı **"olarak geldim."**

Buradaki: "(مُبَشِّراً): **Müjdeleyici olarak"** buyruğu hal olarak nasbedilmiştir. Bundaki âmil ise; "peygamber göndermek" anlamındaki fiildir. "(إليكم): Size" buyruğu ise "rasûl: peygamber"in sılasıdır.

"(مِنْ بَعْدِي): **Benden sonra"** lafzını Nafi, İbn Kesir ve Ebu Amr (مِنْ بَعْدِيَ) diye; "ye" harfini üstün olarak okumuştur. es-Sülemî, Zirr b. Hubey ve Âsım'dan rivayetle Ebu Bekr'in kıraati de budur. Ebu Hatim de bunu böylece tercih etmiştir, çünkü bu bir isimdir. Tıpkı "(من بعدك): Senden sonra" lafzındaki "kef" ile: (قمت): Kalktım lafzındaki "te" harfi gibidir, diğerleri ise sakin ("ye" harfini harekesiz) okumuşlardır. Bu "ye" harfi hazf ile -yani telaffuz edilmeyerek; (من بعدي أسمه أحمد) diye de okunmuştur.

"Ahmed" Peygamber efendimizin adıdır. Bu fiilden değil de sıfattan aktarılmış özel bir isimdir. Bu da tafdil maksadı ile kullanılan; (أفعل) kipindeki sıfattır. Buna göre "Ahmed"; Rabbine hamdedenlerin en çok hamdedeni demektir. Bütün peygamberler Allah'a hamdedicidir. Peygamberimiz Ahmed

ise onların en çok hamdedenleridir. "Muhammed" de aynı şekilde bir sıfattan aktarılmıştır. Bu da "Mahmud" anlamındadır. Şu kadar var ki bunda mübalağa ve tekrar anlamı da vardır. O halde "Muhammed" ardı arkasına hamdedilen (övülen) kimse demektir. Tıpkı "mükerrem" lafzının ardı arkasına kerem sahibi kılınan, anlamına gelmesi gibi. "el-Mumeddeh" ve benzeri isimler de böyledir. O halde "Muhammed" lafzı manasına uygundur. Şanı yüce Allah kendisine bu adı vermeden önce ona bu ismi vermiş bulunmaktadır. İşte bu da onun peygamberliğinin alâmetlerindendir. Zira onun ismi anlam itibariyle onun hakkında doğrunun ifadesidir. O kendisine hidayet olunduğu şeyler dolayısıyla, onun vasıtasıyla sağlanılan ilim ve hikmet faydalarından ötürü Mahmud (öğülen)dir. Âhirette de şefaati dolayısıyla Mahmud'dur. Lafzın gerektirdiği şekilde "hamd (övgü)" anlamı tekrarlanmış bulunmaktadır. Diğer taraftan o Rabbine hamdedip Rabbi de ona peygamberlik vererek onu şereflendirinceye kadar "Muhammed" olmamıştır. Bundan ötürü "Muhammed" adından önce "Ahmed" adı zikredilmiş olmaktadır ki; İsa (a.s) bunu anarak **"ve adı Ahmed olan"** demiştir. Musa (a.s) da Rabbi kendisine: Bu ümmet Ahmed'in ümmetidir, deyince: Allah'ım beni de Ahmed'in ümmetinden kıl diyerek onun bu adını anmıştır. O halde yüce Allah onun Muhammed adını zikretmeden önce "Ahmed" diye anmıştır. Çünkü onun Rabbine hamdetmesi insanların ona hamdetmesinden (onu övmesinden) öncedir. Var olup peygamber olarak gönderilince de fiilen "Muhammed (çokça övülen)" olmuştur. Aynı şekilde şefaat edeceği vakit de yüce Rabbine, Rabbinin kendisine ilham edeceği hamd ifadeleriyle hamdedecektir. Böylelikle insanlar arasında Rabbine en çok hamdeden kişi (Ahmed) olacak, sonra şefaat edecek, sonra da bu şefaati dolayısıyla kendisine hamdedilecek (övülecek)dir.

Rivayet olunduğuna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Benim Tevrat'taki ismim "Ahyed (alıp götüren, uzaklaştıran)"dir. Çünkü ben ümmetimi ateşten alıp başka tarafa uzaklaştırırım. Zebur'daki adım "el-Mâhî (silen)"dir. Çünkü yüce Allah benim vasıtamla puta tapıcıları mahvetmiştir. İncil'deki adım Ahmed, Kur'ân'daki adım Muhammed'dir. Çünkü ben sema ehli arasında da, arz ehli arasında da Mahmud'um (öğülenim)."(1)

Sahih(-i Buhârî)'te de şöyle buyurulduğu rivayet edilmiştir: "Benim beş tane ismim vardır. Ben Muhammed'im, Ahmed'im. Ben Allah'ın benim vasıtamla küfrü silip süpürdüğü "el-Mâhî"yim ve ben insanların ayaklarımın ucunda haşrolunacağı "el-Hâşir"im ve ben "el-Âkib"im."(2)

(1) Zehebî, *Mizân*, I, 336; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, I, 354'te hadisi az farkla kaydetmekte ve ravilerinden İshak b. Bişr Ebu Huzeyfe hakkında şunları söylemektedirler: "İshak b. Bişr b. Huzeyfe'yi, hadis ravileri terk etmiş, Ali b. el-Medini yalancı olduğunu söylemişlerdir..." (Zehebî, *Mizân*, I, 335; İbn Hacer, *Lisan*, I, 354).

(2) *Buhârî*, III, 1299; *Muvatta*, II, 1004

Bu hadis daha önceden (el-Ahzab, 33/45-46. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Onlara" bir görüşe göre İsa, bir görüşe göre de Muhammed (ikisine de Allah'ın salat ve selamı olsun) **"apaçık delillerle gelince, onlar: Bu, apaçık bir büyüdür, dediler."**

"Büyü" anlamındaki lafzı el-Kisâî ve Hamza; "adam"ın sıfatı olmak üzere "(ساحر): Büyücü" diye okumuşlardır. Bunun İbn Mesud'un kıraati olduğu da rivayet edilmiştir. Diğerleri ise, Allah Rasûlünün getirdiğinin sıfatı olmak üzere; "(سحر): **Büyü"** diye okumuşlardır.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعٰى إِلَى الْإِسْلَامِ ۚ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ ﴿٧﴾

7. İslâm'a davet edildiği halde Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir? Allah, zalimler topluluğunu hidâyete erdirmez.

"İslâm'a davet edildiği halde Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir?" Daha zalim kimse yoktur, demektir. Buna dair açıklamalar daha önce birkaç yerde (mesela, el-En'âm, 6/21 ve 93. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Bu buyruk ortaya koydukları apaçık mucizelerden sonra İsa ve Muhammed (ikisine de salât ve selâm olsun)'in peygamberliğini inkâr edenlerin bu tutumlarının hayret edilecek bir iş olduğunu ifade etmektedir.

"Davet edildiği halde" anlamındaki buyruğu Talha b. Musarrif "ye" harfini üstün, "dal" harfini şeddeli ve "ayn" harfini esreli olarak: "(وهو يَدَّعِي) İddia ettiği halde" diye okumuştur. Bir şeyi iddia etmek ile bir şeye intisab etmek aynı anlamı ifade eder.

"Allah, zalimler topluluğunu hidâyete erdirmez." Sapıklık üzere öleceğine dair hükmolunmuş kimseler, kastedilmektedir.

يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٨﴾

8. Ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek isterler. Halbuki Allah - kâfirler hoş görmese bile- kendi nurunu tamamlayacak olandır.

"Ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek isterler" buyruğundaki: (الإطفاء): "Söndürmek" ile; "(الإخماد): Alevini- dindirmek" fiillerinin ikisi de ateş hakkında kullanılır. Ateş ile benzer durumda olan ziya (aydınlık) ve zuhur (görünmek, ortaya çıkmak) hakkında da kullanılırlar.

"Söndürmek" bir bakıma "alevini dindirmek"den farklılık arzeder. Şöyle ki; söndürmek az ve çok hakkında kullanılır. "Alevini dindirmek" ise sadece çok hakkında kullanılır. Mesela: "(أطفأت السراج): Kandili söndürdüm" denilmekle birlikte "alevini dindirdim" kökünden gelen kelime kullanılarak; (أخمدت السراج) denilmez.

Buradaki **"Allah'ın nuru"** buyruğu hakkında beş görüş vardır.

1- Birinci görüşe göre bu Kur'ân'dır. Onlar Kur'ân'ı çürütmek ve sözleriyle yalanlamak isterler. Bu açıklamayı İbn Abbas ve İbn Zeyd yapmıştır.

2- İslâm'dır. Onlar sözleriyle onu bertaraf etmeye kalkışırlar. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır.

3- Muhammed (sav)'dır. Onlar yalan ve uydurma haberlerle helâk olmasını isterler. Bu açıklamayı ed-Dahhâk yapmıştır.

4- Allah'ın hüccetleri ve delilleridir. Onlar inkâr ile ve yalanlamakla onları çürütmek isterler. Bu açıklamayı İbn Bahr yapmıştır.

5- Bu bir örnektir. Yani kim ağzıyla güneşin ışığını söndürmek isterse bunun imkânsız olduğunu göreceği gibi, hakkı çürütmeye kalkışanın durumu da böyledir. Bu açıklamayı İbn İsa nakletmiştir.

Bu âyetin nüzûl sebebi de Ata'nın İbn Abbas'tan naklettiği üzere şudur: Peygamber (sav)'a kırk gün süreyle vahiy gelmedi. Ka'b b. el-Eşref: Ey yahudiler topluluğu, müjdeler olsun size, dedi. Allah, Muhammed'e indirdiklerinin nurunu söndürmüş bulunuyor. Zaten onun işini tamamlayacak değildi. Rasûlullah (sav) üzülünce, yüce Allah da bu âyeti indirdi ve bundan sonra da vahiyde bir kesinti olmadı. Bütün bunları el-Maverdî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- nakletmiş bulunmaktadır.

"Halbuki Allah ... kendi nurunu" dört bir yanda galip getirmek suretiyle **"tamamlayacak olandır."** Bu lafızları İbn Kesir, Hamza, el-Kisaî ve Âsım'dan rivayetle Hafs; "(وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ): Allah nurunun tamamlayıcısıdır." diye izafet ile okumuşlardır. Yüce Allah'ın: "(كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ): ***Her nefs ölümün tadıcısıdır."*** (Âl-i İmran, 3/185) buyruğu ve benzerleri gibi. Daha önceden Âl-i İmran Sûresi'nde (3/185. âyet, 2. başlıkta) geçtiği gibi. Diğerleri ise; "(مُتِمٌّ نُورَهُ): nurunu tamamlayacak olan" diye okumuşlardır ki; bu da gelecek anlamını ifade ettiğinden (ism-i fail kipindeki "tamamlayacak olan" anlamındaki lafız) amel etmiştir.

"Kâfirler" yani diğer türden olan kâfirler **"hoşgörmese bile."**

هُوَ الَّذِىٓ أَرْسَلَ رَسُولَهُۥ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُۥ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِۦ
وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾

9. O, Peygamberini hidayet ile ve hak din ile gönderendir. Çünkü onu -müşrikler hoş görmese bile- bütün dinlere üstün kılacaktır.

"O, Peygamberini" yani Muhammed'i **"hidayet ile"** hak ve doğruluk ile **"ve hak din ile gönderendir."**

"Çünkü onu" delil ve belgelerle **"bütün dinlere üstün kılacaktır."** Savaşta bilek gücüyle galib gelmek de üstünlüğün kapsamı içerisindedir. Üstünlükten maksat ise, onun dışında bir başka dinin kalmaması değildir. Maksat müslümanların üstün ve galib gelmeleridir. Âhir zamanda İslâm'ın dışında herhangi bir dinin kalmaması da bu üstünlüğün kapsamı içerisindedir.

Mücahid dedi ki: Bu da İsa (a.s)'ın inip yeryüzünde İslam dininden başka herhangi bir dinin kalmayacağı zaman gerçekleşecektir.

Ebu Hureyre dedi ki: **"Çünkü onu"** İsa'nın çıkışı ile **"bütün dinlere üstün kılacaktır."** O vakit müslüman olmadık hiçbir kâfir kalmayacaktır.

Müslim'in *Sahih*'inde Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Andolsun ki Meryem oğlu (İsa) adaletli bir hakim olarak inecektir. Andolsun haçı kıracak, domuzu öldürecek, cizyeyi kabul etmeyecektir. Andolsun dişi develer serbest bırakılacak, üzerlerinde binilmeyecek, koşulmayacaktır. Andolsun cimrilik, kin duymak ve kıskançlık yok olup gidecek, mal almaya (insanları) çağıracağı halde kimse onu kabul etmeyecektir."(1)

"Üstün kılacaktır" buyruğunun Muhammed (sav)'ı diğer dinler hakkında bilgi sahibi kılacaktır. Öyle ki onu bu dinlerin bâtıl oluş yönleri ile ve sonradan gelen müntesibleri tarafından nerelerinin tahrif edilip nerelerinin değiştirilmiş olduğu hususunda bilgili kılacaktır.

"Dinlere" buyruğu çoğul anlamındadır. (Âyet-i kerimede lafız tekildir.) Çünkü burada **"din"** mastar olup çoğul anlamında da kullanılır.

(1) *Müslim*, I, 135, 136

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿١٠﴾ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾ وَاُخْرٰى تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللّٰهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾

10. Ey iman edenler! Sizi çok acıklı bir azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi?
11. Allah'a ve Rasûlüne iman edersiniz, mallarınızla ve canlarınızla Allah'ın yolunda cihad edersiniz. Eğer bilirseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır.
12. Günahlarınızı da mağfiret eder ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerindeki hoş meskenlere koyar. İşte bu, çok büyük kurtuluştur.
13. Ve sevdiğiniz bir diğeri daha: Allah'tan bir zafer ve yakın bir fetih... Mü'minlere müjdele!

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Onuncu Âyetin Nüzul Sebebi ve Bu Ümmetin Ruhbanlığı Olan Cihad:

"Ey iman edenler! Sizi çok acıklı bir azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi?" buyruğu hakkında Mukatil dedi ki: Âyet Osman b. Maz'un hakkında inmiştir. Şöyle ki; o Rasûlullah (sav)'a dedi ki: Bana izin versen de Havle'yi boşasam, rahibliğe yönelip kendimi bulsam, et yemeyi kendime haram kılsam, geceleyin hiçbir zaman uyumasam, gündüzün hiçbir zaman oruç açmasam. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Şüphesiz ki nikâh benim sünnetimdendir. İslam'da ruhbanlık yoktur. Ümmetimin ruhbanlığı Allah yolunda cihaddır. Ümmetimin burulması oruç tutmaktır. Allah'ın size helal kıldığı hoş şeyleri haram kılmayınız. Benim sünnetimden ol-

mak üzere ben uyurum, namaz kılarım, oruç açarım, oruç tutarım. Kim benim sünnetimden yüz çevirecek olursa, benden değildir." Bu sefer Osman şöyle dedi: Ey Allah'ın Peygamberi, Allah'a yemin ederim ki Allah'ın en sevdiği ticaretin hangisi olduğunu bilmeyi çok isterdim. Böylelikle ben de o ticareti yapardım. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

Yüce Allah'ın: **"Göstereyim mi"** buyruğunun göstereceğim anlamında olduğu söylenmiştir.

"Ticaret"den kasıt, cihaddır. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını... satın almıştır."* (et-Tevbe, 9/111) Bu bütün mü'minlere yönelik bir hitaptır. Kitab ehline yönelik olduğu da söylenmiştir.

2- Azaptan Kurtuluş:

"Sizi çok acıklı" acıtıcı **"bir azaptan kurtaracak"** buyruğuna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 10. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Sizi... kurtaracak" anlamındaki fiil genel olarak: (تُنْجِيكُمْ) şeklinde; "(الإنجاء): Kurtarmak"dan gelen bir fiil olarak okunmuştur. Ancak el-Hasen, İbn Âmir ve Ebu Hayve: "(تُنَجِّيكم): sizi... kurtarıcı" diye (النَّنجية): Kurtarmak"tan "cim" harfini şeddeli olarak okumuştur.

Daha sonra yüce Allah, bu ticaretin mahiyetini açıklamaktadır. Bu da bir sonraki başlığın konusudur.

3- Çok Acıklı Azaptan Kurtaracak Olan Ticaret:

Yüce Allah, bu ticaretin mahiyetini şöylece açıklamaktadır: **"Allah'a ve Rasûlüne iman edersiniz, mallarınızla canlarınızla Allah'ın yolunda cihad edersiniz."** Burada öncelikle malları sözkonusu etmesinin sebebi, önce malların infak edilmesi ile başlanılmasından dolayıdır.

"Eğer bilirseniz bunlar" yani bu fiil **"sizin için"** mallarınızdan ve canlarınızdan **"daha hayırlıdır."**

"İman edersiniz" anlamındaki fiil el-Müberred ve ez-Zeccâc'a göre; "iman ediniz" anlamındadır. Daha sonra gelecek olan; **"günahlarınızı da mağfiret eder"** anlamındaki fiilin, emrin cevabı olarak cezm ile geliş sebebi de budur. Nitekim Abdullah (b. Mesud)'un kıraatinde de "(آمنوا بالله): Allah'a iman edin" şeklindedir.

el-Ferrâ: **"Günahlarınızı da mağfiret eder"** buyruğu istifhamın cevabıdır, demiştir. Ancak bu manaya göre yorumlanması halinde doğru bir açıklama olabilir. Şöyle ki **"Allah'a... iman edersiniz... ve cihad edersiniz"** buyruk-

lan yüce Allah'ın: **"Sizi çok acıklı bir azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi"** buyruğuna bir atf-ı beyan kabul edilir. Sanki bu ticaretin mahiyeti bilinmediğinden, iman ve cihad ile açıklanmış olmaktadır. Buna göre ticaret, mana itibariyle bu ikisi ile aynı şey olur. Yüce Allah şöyle buyurmuş gibidir: Sizler Allah'a iman eder, cihad eder misiniz? O da size (günahlarınızı) mağfiret buyurur.

ez-Zemahşerî dedi ki: el-Ferrâ'nın görüşü şöyle açıklanır: "Delâlet (göstermek)"in taalluk ettiği şey, "ticaret"tir. Ticarette iman ve cihad ile açıklanmıştır. Şöyle denilmiş gibidir: Sizler iman ve cihad ile ticaret eder misiniz? O da size günahlarınızı bağışlar.

el-Mehdevi dedi ki: Eğer böyle bir takdirde bulunulmayacak olursa, bu mesele (el-Ferra'nın açıklaması) doğru olarak anlaşılamaz. Çünkü bu durumda takdir: Eğer sizler bu gösterilen yolu izleyecek olursanız, size günahlarınızı bağışlar. Çünkü günahların bağışlanması ancak bu ticaretin kabul edilmesi ve iman ile mümkün olur. Bu yol gösterilmekle olmaz.

ez-Zeccâc dedi ki: Yüce Allah onlara kendilerine fayda verecek şeyleri göstermekle günahlarını bağışlayacak değildir. Onlara ancak iman edip cihad etmeleri halinde mağfiret buyurur.

Zeyd b. Ali, "emir lam"ını mahzuf takdiri ile: "(تؤمنوا): İman ediniz" ve; "(تجاهدوا): Cihad ediniz" diye okumuştur. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

محمّد تَفْدِ نفسَك كلُّ نفسٍ إذا مـا خِفتَ من شيء تَبَـالا

"Ey Muhammed! Sen herhangi bir şeyin kötü sonucundan korkacak olursan,
Herbir can senin için kendisini feda etsin."

Bazıları; "(يَغفر لكم): **Günahlarınızı da mağfiret eder"** buyruğunu ("re" harfini, lam harfine) idgam ile okumuş olmakla birlikte; idgam yapılmaması daha güzeldir. Çünkü "ra" harfi mütekerrir bir harftir ve güçlüdür. Onun "lam" harfine idgam edilmesi güzel olmaz. Çünkü kuvvetli olan bir harfin daha zayıf olan bir harfe idgamı yapılmaz.

4- Adn Cennetlerindeki Hoş ve Güzel Meskenler:

"Çok hoş meskenler" buyruğu ile ilgili olarak Ebu'l-Huseyn el-Âcurrî, el-Hasen'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben İmran b. el-Husayn'e ve Ebu Hureyre'ye şu; **"çok hoş meskenler"** buyruğunun tefsirine dair soru sordum, her ikisi de şöyle dedi: Sen bu işi bilene sordun. Biz Rasûlullah (sav)'a bu-

na dair soru sorduk, şöyle buyurdu:

"Cennette bir inciden bir saraydır. Onun içinde kırmızı bir yakuttan yetmiş ev vardır. Herbir evde yeşil bir zebercetten yetmiş oda vardır. Herbir odada yetmiş divan vardır. Herbir divan üzerinde herbir renkten yetmiş döşek vardır. Herbir döşeğin üzerinde huru'l-ıyn'den yetmiş kadın vardır. Herbir odada yetmiş sofra vardır. Herbir sofra üzerinde de yetmiş çeşit yemek vardır. Yine herbir odada yetmiş erkek ve kız hizmetçi vardır. Şanı yüce ve mübarek olan Allah, mü'min kişiye tek bir sabah vaktinde bütün bunların üstesinden gelebilecek kadar güç verecektir."(1)

"Adn cennetleri" ikamet edilecek cennetler demektir.

"İşte bu çok büyük kurtuluştur." Çok büyük ve sürekli mutluluktur, bahtiyarlıktır. **"el-Fevz:** Kurtuluş"un asıl anlamı, istenilen ve arzu edilen şeyi elde etmektir.

5- Sevilen Zafer ve Fetih:

"Ve sevdiğiniz bir diğeri daha" buyruğu ile ilgili olarak el-Ferrâ ve el-Ahfeş şöyle demişlerdir: "(أُخْرَى): Bir diğeri daha" buyruğu "ticaret"e atfedilmiştir. Bundan dolayı cer konumundadır.

Ref' konumunda olduğu da söylenmiştir. Yani sizin için sevdiğiniz bir başka özellik ve bir diğer ticaret daha vardır. **"Allah'tan bir zafer"** o Allah'tan gelecek zaferdir, demektir. Buna göre; "(نصر): **Bir zafer"; "bir diğeri"** anlamındaki lafzın tefsiridir.

"Bir diğeri"nden bedel olarak ref konumunda olduğu da söylenmiştir ki size Allah'tan bir zafer vardır, demek olur.

"Ve yakın bir fetih" dünyada peşinen size verilecek olan bir ganimet demektir. Mekke fethi olduğu da söylenmiştir. İbn Abbas dedi ki: İran ve Bizans ülkelerinin fethedileceğini kastetmektedir.

"Mü'minlere müjdele!" Allah'ın kendilerinden razı olduğu müjdesini ver.

(1) Taberânî, *Evsat,* V, 121 (az lafzî farkla); Bezzâr, *Müsned,* IX, 43-44'de hadisi kaydettikten sonra ravilerinde Cesr b. Ferkad'ın rivâyetlerine pek itibar edilmediğini, el-Hasen'in Ebû Hureyre'den hadis dinlemesinin sahih olarak sabit olmadığını kaydetmektedir; Heysemî, *Mecmâ,* VII, 31'de hadisin Taberânî ve Bezzâr tarafından rivâyet edildiğini belirttikten sonra, Cesr'in zayıf olmakla birlikte Said b. Âmir tarafından sika (güvenilir) kabul edildiğini belirtmektedir.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُونُوٓا اَنْصَارَ اللّٰهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيّٖنَ مَنْ اَنْصَارِيٓ اِلَى اللّٰهِ ۟ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ فَاٰمَنَتْ طَّآئِفَةٌ مِنْ بَنِيٓ اِسْرَآئِيلَ وَكَفَرَتْ طَّآئِفَةٌ ۚ فَاَيَّدْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا عَلٰى عَدُوِّهِمْ فَاَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ ﴿١٤﴾

14. Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa da Havarilere: "Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kim olacak?" demiş; Havariler de: "Allah'ın (dininin) yardımcıları biziz" demişlerdi. Bunun üzerine İsrailoğullarından bir kesimi iman etmiş ve bir kesimi de inkâr etmişti. Biz de iman edenleri düşmanlarına karşı destekledik de üstün gelenler oluverdiler.

Yüce Allah, bu buyruğuyla cihad emrini pekiştirmektedir. Yani yüce Allah, İsa'nın havarilerini kendilerine muhalefet edenlere karşı üstün getirdiği gibi, yüce Allah'ın sizlere muhalefet edenlere karşı sizi üstün ve galip kılması için siz de peygamberinizin havarileri olunuz.

İbn Kesir, Ebu Amr ve Nâfi, **"Allah'ın yardımcıları"** anlamındaki buyruğu; (انصاراً لِلّٰهِ) diye (re harfini) tenvinli okumuş ve şöyle demişlerdir: Çünkü buyruğun anlamı sebat gösterin ve Allah'ın düşmanlarına karşı kılıç ile Allah'ın (dininin) yardımcıları olun, demektir.

Basralı, Kûfeli ve Şamlıların geri kalan kıraat âlimleri: "(انصار اللّٰهِ): **Allah'ın yardımcıları"** şeklinde tenvinsiz okumuşlar ve **"Allah"** ism-i celâlinin başındaki izafet "lam"ını hazfetmişlerdir. Ebu Ubeyd Allah'ın: "(نَحْنُ أَنْصَارُ اللّٰهِ): Allah'ın (dininin) yardımcıları biziz" buyruğu dolayısıyla bu okuyuşu tercih etmiş ve (re harfini) tenvinli okumamıştır. Allah'ın dininin yardımcıları **olunuz,** demektir.

Bir diğer görüşe göre buyrukta hazfedilmiş lafızlar vardır. Ey Muhammed onlara Allah'ın yardımcıları olunuz, de demektir.

Buyruğun yüce Allah'tan yeni başlanan bir hitab olduğu da söylenmiştir ki; İsa'nın ashabının yaptığı gibi siz de yardımcılar olunuz. Onlar -Allah'a hamdolsun- yardımcı oldular ve havariler oldular. Havariler ise rasûllerin en has adamlarıdır.

Mamer dedi ki: Allah'a hamdolsun bu gerçekleşmiştir. Yani onlar ona yardımcı olmuşlardır. Bunlar yetmiş kişi idiler. Akabe gecesi ona bey'at edenler bunlardı.

Bunların Kureyş'ten oldukları da söylenmiştir. Katade bunların isimlerini şöylece zikretmektedir: Ebu Bekir, Ömer, Ali, Talha, Zübeyr, Sa'd b. Malik, Ebu Ubeyde -ki adı Âmir'dir-, Osman b. Maz'un ve Hamza b. Abdu'l-Muttalib'dir. Said'i aralarında zikretmemiştir. Bunun yerine Ebu Talib'in oğlu Cafer'i zikretmiştir. Allah hepsinden razı olsun.

"Nitekim Meryem oğlu İsa da havarilere..." Bunlar onun en seçkin adamları olan oniki kişi idiler. Bunların isimleri daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (3/52. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Bu şahıslar İsrailoğulları arasından ona ilk iman eden kimselerdi. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Mukatil de şöyle demiştir: Yüce Allah İsa'ya dedi ki: Sen o kasabaya girdiğin vakit, elbise ağartıcıların başında bulunduğu ırmağa git ve onlardan sana yardımcı olmalarını iste! İsa onlara gidip dedi ki: Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kim olur? Onlar: Biz sana yardım ederiz, dediler. Onu tasdik ettiler ve ona yardım ettiler.

"Allah'a (giden yolda) **benim yardımcılarım kim olacak?"** buyruğu, Allah ile birlikte bana kim yardımcı olur demektir. Nitekim (meselde): "(الذَّوْد إلى الذَّوْد إبل): Küçük deve sürüsü, küçük deve sürüsüne (katılırsa) büyük bir deve sürüsü olur" ifadesinin, küçük deve sürüsü, bir diğer küçük sürü ile birlikte olursa... anlamında kullanılmasına benzer.

Buyruğun; yüce Allah'a yakınlaştıracak amellerde benim yardımcım kim olur, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu husus daha önceden Âl-i İmran Sûresi'nde (3/52. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Bunun üzerine İsrailoğullarından bir kesimi iman etmiş ve bir kesimi de inkâr etmişti." Her iki kesim de İsa (a.s) döneminde idi; semâya yükseltilmesinden sonra, daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde açıklandığı üzere fırkalara ayrılmışlardı.

"Biz de iman edenleri" İsa'yı inkâr eden **"düşmanlarına karşı destekledik de üstün gelenler"** galib gelip zafer kazananlar **"oluverdiler."**

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah İsa döneminde iman edenleri, Muhammed'i kâfirlerin dinine üstün getirmekle desteklemiş oldu.

Mücahid dedi ki: Onlara kendi dönemlerinde İsa'yı inkar edenlere karşı yardım olundu, destek verildi. Bir diğer açıklamaya göre; Biz şu anda müslümanları; biri "Allah'tı semaya yükseldi" diyen, diğeri ise "o Allah'ın oğlu idi Allah onu kendisine kaldırdı" diyen, sapık iki fırkaya karşı destekledik. Çünkü Meryem oğlu İsa kimse ile savaşmadı. Ondan sonra onun ashabının

dininde de savaşmak sözkonusu olmadı.

Zeyd b. Ali ve Katade dedi ki: **"Üstün gelenler oluverdiler"** delil ve belge ile galip geldiler, demektir. Çünkü rivayet olunduğuna göre onlar şöyle demişlerdi: Sizler İsa'nın uyuduğunu fakat Allah'ın uyumadığını, İsa'nın yemek yediğini, buna karşılık Allah'ın yemek yemediğini bilmiyor musunuz? demişlerdi.

Bu âyetin, İsa (a.s)'ın gönderdiği elçiler hakkında indiği de söylenmiştir. İbn İshak dedi ki: İsa'nın havarilerine ve kendisine uyanlar arasından gönderdiği elçiler şunlardır: Roma'ya Futrus ve Bavlus'u; ahalisinin insan yediği bölgeye Andrais ve Mesa, doğudaki Babil'e Tomas, Kartacana'ya yani Afrika'ya Filibus, Kehf ahalisi kasabası olan Daksus'a Yohannes, Beytu'l-Makdis'in diğer adı olan Orişelim'e Yakubes'i Hicaz toprakları olan el-İrabiye'ye İbn Telma, Berber topraklarına Simen, İskenderiye ve çevresine Yehuda ve Berdes'i gönderdi. Allah da delille onları destekledi.

"Üstün gelenler oluverdiler" buyruğu; (ظهرت على الحائط): Duvarın üstüne çıktı" tabirinden gelmektedir.

Doğruyu en iyi bilen şanı yüce Allah'tır. Dönüş ve varış yalnız O'nadır.

(Saf Sûresi burada sona ermektedir).

Cumua Sûresi

1-11. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Bütün âlimlerin görüşüne göre Medine'de inmiştir. Onbir âyettir.

Müslim'in ***Sahih***'inde Ebu Hureyre'den rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Güneşin doğduğu en hayırlı gün cuma günüdür. O günde Âdem yaratıldı, o günde cennete yerleştirildi, o günde oradan çıkartıldı. Kıyamette ancak cuma günü kopacaktır."(1)

Yine Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Biz sonra gelenleriz, kıyamet gününde ise ilkleriz. Biz cennete ilk girecek olanlarız. Şu kadar var ki, onlara bizden önce kitab verildi, bize ise kitab onlardan sonra verildi. Onlar anlaşmazlığa düştüler. Allah bizi hakkında ayrılığa düştükleri hakka iletti. İşte bu, onların haklarında anlaşmazlığa düştüğü günleridir. Yüce Allah bizi bugüne iletti. (Devamla) buyurdu ki: (O da) cuma günüdür. Bugün bizimdir, yarın yahudilerin, yarından sonrası ise hristiyanlarındır."(2)

(1) *Müslim,* II, 585; *Tirmizî,* II, 359, 362; *Ebû Dâvûd,* I, 274; *Nesâî,* III, 114; *Muvatta,* I, 108; *Müsned,* II, 401, 417, 486, 504, 512, 540

(2) *Buhârî,* I, 299; *Müslim,* 585, 586; *Darakutnî,* II, 3; *Nesâî,* III, 85; *Müsned,* II, 274, 312, 502

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

1. Göklerde ve yerde olan herşey Melik, Kuddûs, Azîz, Hakîm olan Allah'ı tesbih ederler.

Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Ebu'l-Âliye ve Nasr b. Âsım **"Melik, Kuddûs, Azîz, Hakîm"** buyruklarının hepsini: (الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) diye, ref' ile okumuşlardır ki; **"o Meliktir, Kuddûstür..."** demek olur.

هُوَ الَّذِى بَعَثَ فِى الْاُمِّيّٖنَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهٖ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ ۚ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢﴾

2. O, ümmiler arasında kendilerinden onlara karşı O'nun âyetlerini okuyan, onları arındıran, onlara Kitabı ve hikmeti öğreten bir Peygamber gönderendir. Halbuki daha önceden apaçık bir sapıklık içinde idiler.

"O, ümmiler arasında kendilerinden... bir Peygamber gönderendir" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas dedi ki: Ümmîlerden kasıt okuma yazma bilenleriyle, bilmeyenleriyle bütün Araplardır. Çünkü Araplar kitab ehli kimseler değildir.

"Ümmîler"in yazı yazmayan kimseler oldukları da söylenmiştir. Kureyş de böyle idi. Mansur, İbrahim'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ümmî, okuması, yazması olmayan kişidir. Buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/78. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Kendilerinden... bir Peygamber" buyruğu ile kastedilen, Muhammed (sav)'dır. Rasûlullah (sav)'ın kendileri ile akrabalığı bulunmadık ve onlarla neseb bağı bulunmayan hiçbir Arap kabilesi yoktur. İbn İshak: Tağlibliler bun-

dan müstesnadır, demiştir. Yüce Allah hristiyan olduklarından ötürü peygamberini onlarla akrabalıktan arındırmıştır. O bakımdan onların onunla neseb yoluyla bir akrabalıkları yoktur. Kendisi hiçbir kitabı okumamış ve ilim öğrenmemiş ümmî bir kimse idi.

el-Maverdî dedi ki: Şâyet: Ümmi bir Peygamber göndermiş olmasının bir lütuf olarak hatırlatılması nasıl açıklanır, diye sorulacak olursa buna üç şekilde cevab verilebilir:

1- Peygamberlerin önceki müjdelerine (nitelik itibariyle) uygun olması.

2- Onun da durumunun kavmine benzemesi ve böylelikle onların kendisine muvafakat etme ihtimallerinin daha ileri derecede olması.

3- Davet ettiği esasla, okuduğu Kitab ve tilâvet ettiği hikmet hakkında onun ile ilgili kötü zannın uzaklaştırılması.

Derim ki: Bütün bunlar onun getirdiği mucizenin ve peygamberliğinin doğruluğunun delilleridir.

"Onlara karşı O'nun âyetlerini" Kur'ân-ı Kerim'i **"okuyan, onları arındıran"** İbn Abbas'ın açıklamasına göre iman ile kalplerini tertemiz hale getiren, demektir. Küfür ve günahların pisliklerinden onları arındıran diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı İbn Cüreyc ve Mukatil yapmıştır. es-Süddî ise: Mallarının zekâtını alan, diye açıklamıştır.

"Onlara kitabı" Kur'ân-ı Kerim'i **"ve hikmeti"** el-Hasen'e göre sünneti **"öğreten bir Peygamber gönderendir."**

İbn Abbas da şöyle demiştir: **"Kitab"**dan kasıt, kalemle yazı yazmaktır. Çünkü Araplar şeriatı yazı ile kaydetmekle emrolunduklarından ötürü aralarında yazı yazmak yaygınlaştı.

Malik b. Enes dedi ki: **"Hikmet"** dinde derin bilgi sahibi olmak demektir. Bu hususa dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (el-Bakara, 2/129. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Halbuki daha önceden" yani ondan ve onlara peygamber olarak gönderilmesinden önce **"apaçık bir sapıklık"** haktan uzaklaşış **"içinde idiler."**

وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣﴾

3. Ve onlardan henüz kendilerine kavuşmamış olanlara da. O, Azîzdir, Hakîmdir.

"Ve onlardan... olanlara da" buyruğu da **"ümmîler"** buyruğuna atfedilmiştir. Yani O, hem ümmiler arasında, hem de onlara katılmamış olanlar arasında bir peygamber göndermiştir, demektir. Bununla birlikte; **"onları arındıran, onlara... öğreten"** buyruğunda yer alan "he" ve "mim"den ibaret zamire ("onlara" lafzına) atf ile mansub olması da mümkündür. Yani hem onlara, hem de diğer mü'minlere öğretir. Çünkü öğretme işi âhir zamana kadar uyumlu bir şekilde devam edecek olursa, tümüyle onu ilk öğretene isnad edilmiş olur. Sanki kendisi sebebiyle ortaya çıkan herbir şeyi bizzat kendisi gerçekleştirmiş gibidir.

"... Henüz kendilerine kavuşmamış olanlar" onların dönemlerinde bulunmayıp onlardan sonra gelecekler, demektir.

İbn Ömer ve Said b. Cübeyr: Bunlar Arap olmayanlardır, demişlerdir.

Buhari ve Müslim'in *Sahih*'lerinde Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz Peygamber (sav)'ın yanında oturuyor iken el-Cumua Sûresi nâzil oldu. **"Ve onlardan henüz kendilerine kavuşmamış olanlara da"** buyruğunu okuyunca bir adam: Bunlar kimlerdir, ey Allah'ın Rasûlü? dedi. Peygamber (sav), o şahsa bir ya da iki yahut üç defa soru soruncaya kadar cevab vermedi. (Ebu Hureyre) dedi ki: Aramızda Selman-ı Farisi de vardı. Peygamber (sav) elini Selman'ın üzerine koyduktan sonra şöyle buyurdu: "Eğer iman Süreyya yıldızı yanında bulunsaydı, bunlardan birtakım yiğitler onu ele geçirirlerdi." Bir başka rivayette de şöyle denilmektedir: "Eğer din Süreyya yıldızı yanında bulunsaydı, Farisilerden bir adam onu alıp götürürdü. -Ya da şöyle buyurdu:- Faris oğullarından (bir adam) onu kapıp götürürdü" şeklindedir. Müslim'in lafzı ile rivayet böyledir. (1)

İkrime: Bunlar tabiûndur demiştir. Mücahid: Bunlar bütün insanlardır, demiştir. Yani Muhammed (sav)'ın aralarında Peygamber olarak gönderildiği Araplardan sonra müslüman olacaklardır. İbn Zeyd ve Mukatil b. Hayyan da böyle demişlerdir: Bunlar Peygamber (sav)'dan sonra kıyamet gününe kadar İslâm'a gireceklerdir.

Sehl b. Sa'd es-Sâidî'nin rivayetine göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz benim ümmetimin sulblerinde cennete hesabsız olarak girecek birçok erkek ve kadınlar vardır. Daha sonra: **"Ve onlardan henüz kendilerine kavuşmamış olanlara da"** buyruğunu okudu.(2)

Ancak birinci görüş daha sağlamdır. Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu da rivayet edilmiştir: "(Rüyamda) siyah koyunlara su verdiğimi gördüm.

(1) *Müslim*, IV, 1972; *Buhârî*, IV, 1858; *Müsned*, II, 308, 417

(2) Taberânî, *Kebir*, VI, 201; Heysemi, *Mecmâ'*, X, 408 Taberânî tarafından rivâyet edildiği ve senedinin "ceyyid" olduğunu belirtmektedir.

Sonra bunların arkasından beyaz koyunları suladım. Bunu tevil et, ey Ebu Bekir." Ebu Bekir dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Siyah koyunlar Araplardır, beyaz koyunlar ise Araplardan sonra senin peşinden gelecek olan Arap olmayanlardır. Bunun üzerine Peygamber (sav): "Melek de bu rüyayı böylece tevil etti (yorumladı)" diye buyurdu. Kastettiği melek, Cebrail (a.s)'dır. Bu hadisi İbn Ebi Leylâ; Peygamber (sav)'ın ashabından bir adamdan, diye rivayet etmiştir ki, bu da Ali b. Ebi Talib (r.a)'dır.(1)

ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٤﴾

4. İşte bu Allah'ın lütfudur. Onu dilediği kimseye verir. Allah büyük lütuf sahibidir.

İbn Abbas dedi ki: Çünkü yüce Allah Arap olmayanları da Kureyş'e katmıştır. İslâm'ı kastettiği de söylenmiştir.

Allah bu lütfunu (İslâm'a girmeyi) dilediğine verir. Bu açıklamayı el-Kelbi yapmıştır.

Bununla vahyin ve peygamberliğin kastedildiği de söylenmiştir. Bu açıklamayı Mukatil yapmıştır.

Dördüncü bir görüşe göre maksat, Allah'a itaat yolunda harcanan maldır. Bu da Ebu Salih'in görüşünün anlamını ifade eder. Çünkü Müslim'in Ebu Salih'ten, onun Ebu Hureyre'den rivayetine göre fakir muhacirler, Rasûlullah (sav)'a gelerek: Servet sahibi olan kimseler yüksek dereceleri ve ebedi nimetleri alıp gittiler, dediler. Peygamber: "Bu ne demek oluyor?" diye sorunca, onlar şöyle dedi: Bizim kıldığımız gibi onlar da namaz kılıyor, tuttuğumuz gibi onlar da oruç tutuyor. Diğer taraftan onlar sadaka verdikleri halde biz sadaka veremiyor, köle azad ettikleri halde biz azad edemiyoruz. Bu sefer Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ben sizlere sizden daha ileriye gidenleri, bu yolla yetişeceğiniz sizden geride kalanları da bu sayede geçip gideceğiniz, sizin yaptığınızın bir benzerini yapanlar müstesnâ hiçbir kimsenin sizden daha faziletli olmasına imkân vermeyecek bir şeyi öğreteyim mi?" Onlar: Buyur ey Allah'ın Rasûlü dediler. Şöyle buyurdu: "Her namazın akabinde otuzüçer defa tesbih getirecek, tekbir getirecek ve hamdedeceksiniz. (Subhanallah, Allahuekber ve elhamdulillah diyeceksiniz.)" Ebu Salih dedi ki: Daha son-

(1) Dârakutnî, *İlel,* Riyad 1405/1985, I, 289'da, hadis mürsel senedinin bilindiğine, muttasıl bir senedinin bilinmediğine dikkat çekmektedir.

ra fakir muhacirler Rasûlullah (sav)'a gidip şöyle dediler: Mal sahibi olan kardeşlerimiz bizim yaptıklarımızı işittiler ve onun gibi onlar da yaptılar. Bu sefer Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: **"İşte bu, Allah'ın lutfudur. Onu dilediğine verir."**(1)

Beşinci bir görüşe göre de bundan maksat, insanların Peygamber (sav)'ı tasdik ederek ona boyun eğmesi, onun dinine girip ona yardımcı olmalarıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ
يَحْمِلُ اَسْفَارًا ۭ بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ ۭ وَاللّٰهُ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ ﴿٥﴾

5. Kendilerine Tevrat yükletilip sonra onu yüklenmeyenlerin hali, kocaman kitaplar taşıyan eşeğin hali gibidir. Allah'ın âyetlerini yalanlayan topluluğun misali ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidâyete iletmez.

Yüce Allah, Tevrat gereğince amel etmeyi terketmeleri ve Muhammed (sav)'a iman etmemeleri üzerine yahudilerin benzediği örneği zikretmektedir.

"Kendilerine Tevrat yükletilip..." İbn Abbas'tan rivayete göre Tevrat'ın gereğince amel etmekle mükellef tutulup... demektir.

el-Cürcânî dedi ki: Bu ("yükletilme" anlamı verilen) lafız kefalet" anlamına gelen "hamâlet"den gelmektedir. Tevrat'ın hükümlerine (uymayı) tekeffül edenler, demek olur.

"Kocaman kitaplar taşıyan eşeğin hali gibidir" buyruğundaki: "(أَسْفَاراً): Kocaman kitap" demek olan: (سِفْر)'ın çoğuludur. (Ona bu ismin veriliş) sebebi ise okunması halinde manayı açığa çıkarmasıdır.

Meymun b. Mihran dedi ki: Eşek ise sırtında bulunan kocaman bir kitap mıdır, yoksa çöp müdür bilmez. İşte yahudiler de böyledir.

Bu buyruk, bir kitabı taşıyan (öğrenen) kimsenin, onun anlamlarını öğrenmesi ve içinde bulunanı bilmesi gerektiğine dair Allah'ın bir uyarısıdır.

(1) *Müslim*, I, 416; *Buhârî*, V, 2331 (az farkla); *Dârimî*, I, 360 (mal sahipleri ile ilgili son bölüm sözkonusu edilmeden)

Böylelikle bunların hakkında sözkonusu olan yergi bu kimse hakkında da sözkonusu olmasın. Şair de şöyle demiştir:

زوامل للأسفار لا علم عندهم بجيّدها إلا كعِلْم الأباعر
لَعمْرُك ما يدري البعيرُ إذا غَدَا بأوساقه أو راح ما في الغرائر

"Bunlar koca kitapları taşırlar ama hiç bilmezler
Bunun iyisi hangisi diye, ancak develerin bildiği kadar.
Ömrüm hakkı için deve yüklerini alıp gittiğinde bilemez.
Yahut geri geldiğinde heybelerde ne var, diye."

Bir kimse hadisi yazar fakat hadisin ne demek olduğunu anlamaz, üzerinde de düşünmez. Onlardan herhangi birisi de bir mesele hakkında soru sorulacak olursa, adeta ilmî yazışmalarda bulunan bir kimseymişçesine oturur. Şair de şöyle demiştir:

إن الرواة على جهل بما حَمَلوا مِثْلُ الجمال عليها يُحمل الوَدَعُ
لا الوَدْع ينفعه حمل الجمال له ولا الجمال بحمل الوَدْع تنتفعُ

"Şüphesiz ki taşıdıklarını bilmeyen raviler,
Tıpkı üzerinde beyaz boncuk taşıyan develer gibidir,
Ne boncuk develerin kendisini taşımasından faydalanır,
Ne de faydalanır develer taşıdıkları boncuklardan."

Münzir b. Said el-Bellûtî de -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- bu beyitleri ne kadar güzel söylemiştir:

إنْعِقْ بما شئت تجد أنصارا وزُمّ أسفاراً تجد حِمارا
يَحملُ ما وضعت من أسفارِ يحمله كمثل الحمار
يَحملُ أسفاراً له وما دَرَى إن كان ما فيها صواباً وخطا
إن سُئلوا قالوا كذا رَوَيْنا ما إن كَذَبْنا ولا آعتديْنَا
كبيرهم يصغر عند الحَفْلِ لأنه قَلّد أهل الجهل

"İstediğin gibi seslen, bulursun yardım edecek,
Ve birtakım yükler bağla, bulursun bir eşek.

Üzerine koyduğun koca kitabları taşıyacak, onu taşıyan sanki
yük taşıyan bir eşek.
O koca kitapları taşır fakat bilemez,
İçindekiler doğru mudur, yanlış mıdır anlayamaz.
Sorulsa onlara, biz böyle rivayet ettik, derler,
Ne yalan söyledik, ne de haddi aştık, diye iddia ederler.
Kalabalık esnasında küçülür büyükleri,
Çünkü o taklid etmiştir, cahil kimseleri."

"Sonra onu yüklenmeyenler" gereğince amel etmeyenler, demektir.

Ellerinde Tevrat bulunduğu halde gereğince amel etmeyen o kimseleri, yüce Allah, birtakım kitaplar taşıyan eşeğe benzetmektedir. Bu eşeğin eline, yükün ağırlığının dışında hiçbir fayda geçmez.

"(يحمل): **Taşıyan"** lafzı hal olarak nasb konumundadır. Sıfat olarak cer konumunda olması da mümkündür. Çünkü eşek bayağı, adi bir varlık gibidir. Şair şöyle demiştir:

ولقد أمُرُّ على اللئيم يَسُبّنِي

"Ben bana söven, dil uzatan bayağı ve adi kimsenin yanından geçer giderim..."

"Yalanlayan topluluğun misali ne kötüdür!" Onlara dair verdiğimiz misal ne kötüdür demektir. Muzaf hazfedilmiştir.

"Allah zalimlerin topluluğunu" kâfir olacağını bildiği kimseleri **"hidayete iletmez."**

قُلْ يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوٓا اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَآءُ لِلّٰهِ مِنْ
دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦﴾ وَلَا
يَتَمَنَّوْنَهُٓ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ ۗ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٧﴾

6. De ki: "Ey Yahudiler! Eğer siz, bütün insanlar bir tarafa gerçekten yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız ve eğer (bunda) **samimi iseniz, haydi ölümü temenni ediniz."**
7. Ama ellerinin önden gönderdiklerinden ötürü onu ebediyyen temenni etmezler. Allah zalimleri en iyi bilendir.

Yahudiler üstünlük iddiasında bulunup: *"Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz"* (el-Maide, 5/18) deyince yüce Allah da: **"Eğer siz bütün insanlar bir tarafa gerçekten yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız"** ki Allah'ın gerçek dostları için üstün makam ve lütuflar vardır **"ve eğer** (bunda) **samimi iseniz haydi ölümü temenni ediniz"** de Allah'ın dostlarının ulaştıkları yere siz de ulaşasınız, diye buyurdu.

"Ama ellerinin önden gönderdiklerinden ötürü" yani daha önceden Muhammed (sav)'ı yalanlayageldiklerinden dolayı **"onu ebediyyen temenni etmezler."** Çünkü ölümü temenni etmiş olsalardı, derhal öleceklerdi. Bu tutumları onların sözlerinin doğru olmadığını ve ileri sürdükleri gibi Allah'ın dostları olmadıklarını ortaya koymaktadır. Bir hadis-i şerifte belirtildiğine göre bu âyet-i kerime nâzil olunca Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Muhammed'in canı elinde bulunana yemin ederim ki; eğer ölümü temenni etmiş olsalardı, onun (yerin) üzerinde ölmedik tek bir yahudi dahi kalmayacaktı."(1)

Bu buyruk ile gayba dair haber verilmekte ve Peygamber (sav)'ın bir mucizesi ortaya çıkmaktadır. Bu âyet-i kerimenin anlamı daha önce el-Bakara Sûresi'nde yer alan: *"De ki eğer Allah katında âhiret yurdu insanlar arasında sizden başka kimseye değil de yalnız sizin ise; (iddianızda) doğru söyleyenler iseniz, haydi ölümü temenni edin"* (el-Bakara, 2/94) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ
عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

8. De ki: "Gerçekten sizin kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm elbette karşınıza çıkacaktır. Sonra gizliyi de, açığı da bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O da neler yaptığınızı size haber verecektir."

ez-Zeccâc dedi ki: -"Şüphesiz ki Zeyd gitmektedir" anlamında olmak üzere-: (إن زيداً فمنطلق) denilmemekle birlikte, burada yüce Allah: "(فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ): **Elbette karşınıza çıkacaktır"** diye buyurmasının sebebi: "(الَّذِي): **O** (ölüm)" edatında şart ve ceza anlamı bulunduğundan dolayıdır.

(1) Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* VI, 308'de başka hususların da sözkonusu edildiği bir hadis arasında, yemin bölümü olmaksızın aynı mana ifade edilmektedir.

Yani: "(إن فررتم منه فإنه ملاقيكم): Eğer siz ondan kaçacak olursanız, şüphesiz ki o karşınıza çıkacaktır" demek olur. Böylelikle bu ifade, ölümden kaçışın fayda vermeyeceğini anlatması açısından mübalağa gücünü de elde etmiş olur. Nitekim şair Züheyr de şöyle demektedir:

ومن هاب أسباب المنايا يَنَلْنَهُ ولو رام أسباب السماء بسُلّم

"Kim ölüm sebeplerinden çekinirse, onlar bulurlar onu
İsterse semanın yollarına bir merdivenle tırmanacak olsun."

Derim ki: Yüce Allah'ın: "(الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ): **Kendisinden kaçtığınız...**" buyruğu ile ifadenin tamam olması, sonra da: "(فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ): **Elbette karşınıza çıkacaktır**" buyruğu ile (yeni bir cümle gibi okumaya) başlamak da mümkündür. Tarafe diyor ki:

وكفى بالمَوْت فآعلم واعظاً لمَن المَوْتُ عليه قد قُدر
فاذكر الموتَ وحاذر ذكره إنّ في الموت لذي اللُّبّ عِبَرْ
كلُّ شيء سوف يَلْقَى حَتْفَه في مقام أو على ظَهْرِ سَفَرْ
والمنايا حَوْلَه تَرْصُدُه ليس يُنجيه من الموت الْحَذَرْ

"Bil ki, öğütçü olarak yeterlidir, ölüm
Haklarında ölümün takdir olunduğu kimselere.
Hatırla ölümü ve onu hatırladığında sakın ondan,
Çünkü akıl sahibi kimse için ölümde ibretler vardır
Hiç şüphesiz herkes ölümle karşılaşacaktır,
Ya ikamet halinde iken yahut yolculukta bineğinin sırtı üzerindeyken.
Eceller kişinin etrafında onu gözetlemektedir,
Asla tedbir ölümden onu kurtaramaz."

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا نُودِىَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ
فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ۭ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾

9. Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrıda bulunulduğu vakit, Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onüç başlık halinde sunacağız:

1- Cuma Gününün Adı ve Bu Adı Alışı:

"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrıda bulunulduğu vakit" buyruğundaki: "(الْجُمُعَةِ): Cuma" lafzını Abdullah b. ez-Zübeyr, el-A'meş ve başkaları "mim" harfini sakin olarak; (الجُمْعة) diye okumuşlardır. Bunlar (mim harfini ötreli okuyuşla birlikte) iki ayrı söyleyiş olup her ikisinin de çoğulu: (جُمَع) ile (جُمُعات) diye gelir.

el-Ferrâ dedi ki: "Mim" harfi sâkin olarak "cum'a" denildiği gibi, ötreli olarak "cumua" diye ve "mim" harfi üstün olarak "cumea" diye de söylenir. O vakit bu, günün sıfatı olur. İnsanları toplayan (gün) demek olur. Nitekim gülen kimseye: (ضُحَكة) denilmesi de böyledir.

İbn Abbas dedi ki: Kur'ân-ı Kerim teskîl (ifadeleri ağır telaffuz etmek) ve tefhîm (ifadeleri rahat ve anlaşılır telaffuz etmek) suretleri ile inmiştir. Dolayısıyla siz de bu kelimeyi -"mim" harfinin ötreli okunuşunu kastederek-: "Cumua" diye okuyunuz.

el-Ferrâ ve Ebu Ubeyd şöyle demişlerdir: Tahfîf ile ("mim" harfini sakin okumak) kıyasa daha uygun ve daha güzeldir. Nitekim: "(غُرْفة): Oda" kelimesinin çoğulu (غُرَف) diye, "(طُرْفة): Sonradan çıkmış hayret verici şey"in çoğulunun; (طُرَف) diye, "(حُجْرة): hücre"nin çoğulunun (حُجَر) diye gelmesi gibi. "Mim" harfini üstün okuyuş ise Akiloğullarının şivesidir. Bunun Peygamber (sav)'ın şivesi olduğu da söylenmiştir. Selman'dan rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Cumaya bu ismin veriliş sebebi yüce Allah'ın bugünde Âdem'in hilkatini cem etmiş olmasından dolayıdır."(1)

Bir diğer görüşe göre bu ismin verilmesine sebeb yüce Allah'ın herbir şeyin yaratılışını bugünde bitirmiş olması ve bunun sonucunda da bütün mahlukatın bugünde toplanmış olmasıdır. Bugünde cemaatlerin toplanması için bu ismin verildiği söylendiği; gibi namaz için insanların bugünde toplanması dolayısıyla bu ismin verildiği de söylenmiştir.

Buradaki: "(من): ...den, dan"; "(في): ...de, da" anlamında olup bu da: "(في يوم): Günü(nde)" demektir. Bu yönüyle yüce Allah'ın: "(أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ): *Bana gösterin... yeryüzünde neyi yaratmışlar?* (el-Ahkaf, 46/4) buyruğuna benzer. Burada da bu edat; (في) anlamındadır.

(1) Deylemi, *Firdevs*, I, 346

2 Cuma Gününe Bu Adı İlk Veren ve İlk Cuma Namazı:

Ebu Seleme dedi ki: (Hutbe esnasında): "Emma ba'du: imdi, bu başlangıçtan sonra asıl maksadımıza gelecek olursak..." diyen ilk kişi Ka'b b. Lu-ey'dir. Cuma gününe bu ismi ilk veren kişi de odur. Daha önce bugüne "el-arûbe" deniliyor idi. Bugüne cuma adını ilk verenlerin ensar olduğu da söylenmiştir.

İbn Sîrîn dedi ki: Medineliler Peygamber (sav) Medine'ye gelmeden ve cuma (farzı) inmeden önce cuma için toplandılar. Bugüne cuma adını verenler de onlardır. Şöyle ki: Dediler ki: Yahudilerin yedi günde bir biraraya gelip toplandıkları bir günleri vardır, o da cumartesidir. Hristiyanların da böyle bir günleri vardır, o da pazardır. Gelin biz de kendimiz için biraraya gelip toplanacağımız, Allah'ı anıp namaz kılacağımız ve birtakım hatırlatmalarda bulunacağımız bir gün kararlaştıralım -ya da buna benzer sözler söylediler-. Yine dediler ki: Cumartesi yahudilerin, pazar günü hristiyanların günüdür. Siz de bu günü Arube günü olarak tesbit ediniz. Bunun üzerine (Ebu Umame künyeli) Es'ad b. Zürare (r.a)'ın etrafında toplandılar. O da o gün onlara iki rekat namaz kıldırdı, onlara öğüt verdi. Biraraya gelip toplandıkları vakit bu güne "cuma günü" adını verdiler. Es'ad onlara bir koyun kesti, sayıca az oldukları için öğlen ve akşam onu yediler. İşte İslam tarihindeki ilk cuma budur.

Derim ki: İleride de geleceği üzere rivayet edildiğine göre o vakit oniki kişi idiler. Yine bu rivayette belirtildiğine göre onları biraraya toplayıp onlara namaz kıldıran kişi Es'ad b. Zürare'dir. Abdu'r-Rahman b. Ka'b b. Malik'in babası Ka'b'dan rivayet ettiği hadiste de -geleceği üzere- böyledir.

el-Beyhakî de şöyle demektedir: Bize Musa b. Ukbe'den, o İbn Şihab ez-Zühri'den rivayet ettiğine göre Mus'ab b. Umeyr Rasûlullah (sav) Medine'ye gelmeden önce Medine'de müslümanları cuma namazı için toplayan ilk kişidir. el-Beyhakî dedi ki: Mus'ab'ın cuma namazı için müslümanları Es'ad b. Zürare'nin yardımıyla toplamış olması ve bundan dolayı Ka'b'ın bu işi ona (Mus'ab'a) izafe etmiş olması da mümkündür. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Peygamber (sav)'ın ashabına kıldırdığı ilk cuma namazına gelince, siyer ve tarih bilginleri şöyle demişlerdir:

Rasûlullah rebiu'l-evvel ayının pazartesiye rastlayan onikinci günü kuşluk vakti sıcağın arttığı sırada Kuba'da Amr b. Avfoğulları yanında muhacir olarak gelip konakladı. İşte o seneden itibaren tarih başlatılmaktadır. Kuba'da perşembe gününe kadar kaldı ve mescidlerini tesis etti. Sonra cuma günü Medine'ye çıktı. Salim b. Avfoğulları diyarında bir vadilerinin iç tarafında cuma namazı vakti geldi. Salim b. Avfoğulları o yeri mescid edindiler. Peygamber

onları cuma vakti topladı ve onlara hutbe okudu. Medine'de verdiği ilk hutbe odur. Bu hutbede şunları söylemişti:

الحمدُ لِلّه. أحْمَده واستعينه وأستغفره وأستهديه، وأُومن به ولا أكفُره ، وأُعادي من يكفُر به . وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له. وأشهد أن محمداً عبده ورسوله ، أرسله بالهُدَى ودِين الحق ، والنور والموعظة والحكمة على فَتْرة من الرُّسل ، وقلّة من العلم ، وضلالةٍ من الناس ، وانقطاع / من الزمان ، ودُنُوٍّ من الساعة ، وقُرْب من الأجل. من يُطِع الله ورسولَه فقد رَشَد . ومن يَعْصِ الله ورسوله فقد غَوَى وفرّط وضلّ ضلالاً بعيداً . أُوصِيكم بتَقْوَى الله ، فإنه خير ما أوصَى به المسلمُ المسلمَ أن يحضه على الآخرة ، وأن يأمره بتقوى الله . وآحذَروا ما حذّركم الله من نفسه ؛ فإنّ تقوى الله لمن عَمِل به على وَجَلٍ ومخافةٍ من ربه عَوْنُ صدقٍ على ما تبغُون من أمر الآخرة . ومن يُصْلِح الذي بينه وبين ربّه من أمره في السرّ والعَلاَنِية ، لا ينوِي به إلا وَجْهَ الله يكن له ذكراً في عاجل أمره ، وذُخْراً فيما بعد الموت ، حين يفتقر المرء إلى ما قَدّم . وما كان مما سوى ذلك يَوَدّ لو أن بينه وبينه أمداً بعيداً . «وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ» [آل عمران : ٣٠] . وهو الذي صدَق قولَه ، وأنجز وعده ، لا خُلْف لذلك ؛ فإنه يقول تعالى : «مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلاَّمٍ لِلْعَبِيدِ» [ق : ٢٩] . فاتقوا الله في عاجل أمركم وآجله في السرّ والعلانية ؛ فإنه «مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ أَجْراً» [الطلاق : ٥] . ومن يَتّقِ الله فقد فاز فوزاً عظيماً. وإنّ تقوى الله توقِي مقْتَه وتَوَقِّي عقوبته وتُوَقِّي سَخَطه. وإن تقوى الله تبيّض الوجوهَ ، وتُرْضِي الربّ ، وترفع الدرجة . فخُذوا بحظّكم ولا تفرّطوا في جَنْب الله ، فقد علّمكم كتابَه ، ونَهَجَ لكم سبيلَه ؛ ليعلم الذين صدقوا ويعلم الكاذبين . فأحسنوا كما أحسن الله إليكم، وعادوا أعداءه ، وجاهدوا في الله حقَّ جهاده ؛ هو آجتباكم وسمّاكم المسلمين . لِيَهْلِك من هَلَك عن بيِّنة ، ويحيا من حيّ عن بينة . ولا حول ولا قوّة إلا بالله . فأكثروا ذكر الله تعالى ، وآعمَلوا لما بعد الموت ؛ فإنه من يُصلح ما بينه وبين الله يَكْفِه الله ما بينه وبين الناس . ذلك بأنّ الله يقضِي على الناس ولا يُقْضَون عليه ، ويملِك من الناس ولا يملِكون منه . الله أكبر ، ولا حَوْل ولا قوّة إلا بالله العليّ العظيم

"Hamd Allah'a mahsustur. O'na hamdeder, O'ndan yardım diler, O'ndan mağfiret ve hidayet dilerim. O'na iman eder, O'nu inkâr etmem, O'nu inkâr edenlere de düşmanlık ederim. Şehadet ederim ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O bir ve tektir, O'nun ortağı yoktur. Yine şehadet ederim ki Muhammed, O'nun kulu ve Rasûlüdür. Rasûllerin arkasının kesildiği, ilmin azaldığı, insanların sapıttığı, zamanın kesintiye uğradığı, kıyametin yaklaştığı, (son) vadenin oldukça yakın olduğu bir zamanda onu hidayet ile, hak din ile nur ile, öğüt ile, hikmet ile göndermiştir. Allah'a ve Rasûlüne itaat eden doğruyu bulmuş olur. Allah'a ve Rasûlüne isyan eden azmış, kusurlu hareket etmiş ve (haktan) alabildiğine uzak bir sapıklıkla sapıtmış olur.

Size Allah'a karşı takvalı olmanızı tavsiye ederim. Çünkü müslümanın müslümana yaptığı en hayırlı tavsiye onu âhirete (yönelik amelleri işlemeye) teşvik etmek, ona Allah takvasını emretmektir.

Allah'ın size kendisinden sakınmanızı emrettiği şekilde Allah'ın sakındır-

dığı şeylerden de sakınınız. Şüphesiz ki Allah korkusu, -Allah takvası gereğince Rabbinden korkarak ve sakınarak amel eden kimseler için- âhiretten elde etmeyi ümit ettiğiniz şeylere karşı çok gerçek bir yardımcıdır. Gizli ve açık hallerinde kendisi ile Rabbi arasındaki işleri ıslah edip, bu işlerle Allah'ın rızasından başkasını niyet etmeyen kimseler için (bu hali); dünya işinde o kimse için bir şan ve şeref, kişinin dünyada iken önden gönderdiği şeylere ihtiyaç duyacağı vakit olan ölümden sonrası için de bir azık olur. Bu şekilde olmayan amellerine gelince, kendisi ile o amel arasında oldukça uzak bir mesafe olmasını temenni edecektir. ***"Allah, size kendisinden sakınmanızı emreder, Allah kullarına çok merhametlidir."*** (Âl-i İmran, 3/30)

Söylediğini doğru çıkartan, sözünü gerçekleştiren O'dur. O'nun sözünün yerine gelmemesi, gerçek olmaması mümkün değildir. Çünkü yüce Rabbimiz: ***"Benim yanımda söz değiştirilmez ve Ben kullara asla zulmedici değilim."*** (Kâf, 50/29) diye buyurmaktadır.

O halde ister dünya işinizde, ister âhirete ait işlerinizde, gizli ve açık hallerde Allah'tan korkunuz. Çünkü ***"kim Allah'tan korkarsa, onun günahlarını örter ve mükâfatını büyütür."*** (et-Talâk, 65/5) Kim de Allah'tan korkarsa, o pek büyük bir kurtuluşa erişir. Allah'ın takvası demek, O'nun gazabını, O'nun azabını, O'nun öfkesini gerektiren şeylerden sakınmak demektir. Allah'tan korkmak (takva), yüzleri ağartır, Rabbi hoşnut eder, dereceyi yükseltir. O halde (takvâdan) payınızı alınız ve Allah'ın huzurunda kusurlu hareket etmeyiniz. O size Kitabını öğretmiş ve önünüze yolunu açmış bulunmaktadır. Ta ki kimlerin doğru söylediklerini ortaya çıkarsın, kimlerin de yalancı olduklarını göstersin. O halde Allah size nasıl ihsan ettiyse, siz de ihsan ediniz. O'na düşmanlık edenlere düşman olunuz. Allah yolunda hakkıyla cihad ediniz. Sizi O seçti ve size müslümanlar adını verdi. Böylece helak olan apaçık bir delil üzere helak olsun, hayat bulan apaçık bir delil üzere hayat bulsun. Güç ve kuvvet ancak Allah iledir. Allah'ı çokça anınız, ölümden sonrası için amel ediniz. Şüphesiz ki kendisi ile Allah arasında olanı ıslâh edene, Allah, kendisi ile insanlar arasındaki hallerde elverecektir. Çünkü yüce Allah insanlar hakkında hükmeder, fakat insanlar O'nun hakkında hüküm veremezler. O insanlara maliktir, onlar O'na malik değildir. Allah en büyüktür. Güç ve kuvvet pek yüce ve pek büyük olan Allah'tandır."

Bundan sonra kılınan ilk cuma ise Bahreyn kasabalarından "Cuvâsâ" diye bilinen bir kasabada kılınan cuma olmuştur.

Bugüne "cuma" adını veren ilk kişinin -önceden de geçtiği gibi- Kureyşlilerin Ka'b'ın etrafında toplanmaları sebebiyle Ka'b b. Luey b. Galib olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Cuma Namazının Muhatabları Mü'minlerdir:

Yüce Allah, mü'minlerin şan ve şerefini yüceltmek ve ona dikkat çekmek üzere, kâfirleri dışarda tutarak, cuma namazının kılınması hususunda mü'minlere hitab ederek: **"Ey iman edenler"** diye buyurmakta, sonra da bu günü **"çağrıda bulunmak"** özelliği ile zikretmektedir. Her ne kadar yüce Allah'ın *"namaza çağırdığınızda..."* (el-Maide, 5/58) buyruğunun genel ifadesinin kapsamına girmiş olmakla birlikte (özellikle bugün için çağrıda bulunmak özelliğini sözkonusu etmesi) bu çağrının vücubuna ve farziyetinin pekiştirilmesine delalet etmesi içindir.

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Burada sözkonusu olan namazın, cuma namazı olduğu bizatihi lafzın kendisinden değil, icmâ' ile bilinen bir husustur.

İbnu'l-Arabî de şöyle demektedir: Bence bu bizatihi lafızdaki bir nükteden bilinen bir husustur. Bu da yüce Allah'ın: **"Cuma günü"** lafzından anlaşılmaktadır ve bu lafız bunu ifade etmektedir. Çünkü o güne mahsus çağrı (nida) bu gündeki bilinen o namazdır. Onun dışındaki çağrılar (nidalar) ise diğer günler hakkında umumidir. Eğer bundan maksat cuma namazı için çağrıda bulunmak olmasaydı, bu çağrının o güne tahsis edilmesinin ve izafe edilmesinin herhangi bir anlam ve bir faydası olmazdı.

4- Cuma Günü Ezanları (Çağrıları):

Ezanın hükümlerine dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Maide Sûresi'nde (5/58. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

(Cuma günleri) ezan, Rasûlullah (sav) döneminde diğer namazlardaki gibi idi. Peygamber (sav) minbere oturdu mu birisi ezan okurdu. Ebu Bekir, Ömer ve Kûfe'de Ali (Allah hepsinden razı olsun) de böyle yapıyorlardı. Daha sonra Osman (r.a) insanların Medine'de kalabalıklaşması üzerine "ez-Zevrâ" diye adlandırılan evinin üzerinde okunan üçüncü bir ezan ilave etti.(1) İnsanlar ezanı duydular mı camiye gelirler, Osman minbere oturdu mu Peygamber (sav)'ın müezzini ezanı okur, sonra Osman hutbe irad ederdi. Bunu İbn Mace *Sünen*'inde Muhammed b. İshak'ın, ez-Zühri'den, onun es-Sâib b. Yezid'den naklettiği bir hadis olarak zikretmektedir. es-Saib b. Yezid dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın bir tek müezzini vardı. Kendisi (minbere) çıktı mı o müezzin ezan okur, indi mi kamet getirirdi. Ebu Bekir ve Ömer de böyle idi. Os-

(1) "Üçüncü ezandan kasıt, zevâl vakti okunan ezandı. Ona üçüncü ezan denilmesi, minberdeki imamın önünde okunan ezan ile namaz için getirilen kametten ayrı olmasındandır. Buna göre bu ezan, edâsı itibariyle ilk, Osman (ra) ın ictihadı ve sair ashabın itiraz etmeyip susmasıyla teşrî edilmiş olması yönüyle teşrî' zamanı itibariyle üçüncüdür. (Arapça baskıyı hazırlayanın notu)

imam (halife) olup, insanlar çoğalınca pazarda ez Zevrâ diye adlandırılan bir evin üzerinde üçüncü bir ezan ilave etti. Sonra (Osman minbere) çıktı mı ezan okur, indi mi kamet getirirdi.(1)

Buharî de bu hadisi bu manada değişik yollarla rivayet etmiştir. Bunların birisinde şöyle denilmektedir: Cuma günü okunan ikinci ezanı Osman b. Affân mescide gelenlerin sayısı çoğalınca emretmişti. Cuma günü imam (minbere çıkıp) oturduğu zaman okunurdu.(2)

el-Maverdi dedi ki: Birinci ezan sonradan ortaya çıkarılmıştır. Medine'nin genişleyip ahalisinin çoğalması esnasında insanlar hutbeye yetişmek üzere hazırlansınlar diye bunu Osman b. Affân çıkardı. Ömer (r.a) da insanların alışverişlerini bırakmaları için mescidin çarşıya bakan tarafında ezan okunmasını emretmiş idi. Cemaat gelip toplandı mı mescitte ezan okunurdu. Osman (r.a) da mescidde iki ezan okuttu. Bu açıklamayı da İbnu'l-Arabi yapmıştır.

Sahih hadiste belirtildiğine göre Rasûlullah (sav) döneminde ezan bir tane idi. Osman döneminde ez-Zevrâ üzerinde üçüncü ezanı ilâve etti. Hadiste buna üçüncü ezan denilmesi bunun kamete de izafe edilmesinden dolayıdır. Nitekim Peygamber (sav) da: "Her iki ezan arasında dileyen kimse için namaz vardır (dileyen namaz kılabilir)."(3) denilmektedir ki, bundan maksat ezan ile ikamet arasındaki süredir. İnsanlar (üçüncüsünün) asli bir ezan olduğunu zannettiklerinden bu sefer ezan okuyan müezzin sayısını da üçe çıkardılar, bu da bir yanılma oldu. Sonra bu üç ezanı tek bir vakitte okumaya başladılar. Bu sefer yanılma üstüne yanılma oldu. Ben Medinetu's-Selam'da minare ezanından sonra müezzinlerin imamın önünde minberin altında ve cemaat arasında ezan okuduklarını gördüm. Tıpkı bizde daha önce geçmiş dönemlerde yaptıkları gibi (yapıyorlardı); fakat bütün bunlar sonradan ortaya çıkarılmış şeylerdir.

5- Cuma Namazına Gitmenin Mahiyeti ve Hükmü:

"Allah'ın zikrine koşun" buyruğunda geçen "koşma"nın anlamı hakkında üç görüş vardır:

1. Birinci görüşe göre bundan maksat, kast ile yönelmektir. el-Hasen dedi ki: Allah'a yemin ederim ki burada maksat ayaklar üzerine koşmak değildir. Maksat kalp ve niyetle koşmaktır.

2- Maksat ameldir. Yüce Allah'ın: *"Kim de mü'min olarak âhireti diler ve*

(1) *Buhârî,* I, 309, 310

(2) *Buhâri,* I, 310

(3) *Buhârî,* I, 225; *Müslim,* I, 573; *Tirmizî,* I, 351; *Dârimî,* I, 337; *Dârakutnî,* I, 266; *Ebû Dâvûd,* II, 26; *Nesâî,* II, 28; *İbn Mâce,* I, 368; *Müsned,* V, 54, 55, 57

bunun için gereği gibi çalışırsa..." (el-İsra, 17/19); *"Şüphesiz sizin yapıp ettikleriniz çeşit çeşittir."* (el-Leyl, 92/4) buyruğu ile: *"İnsan için kendi çalıştığından başkası yoktur."* (en-Necm, 53/39) buyruklarında olduğu ("koşmak" anlamını da taşıyan "sa'y etme"nin amel etmek anlamında kullanıldığı) gibi. Cumhurun görüşü budur. Şair Züheyr de şöyle demiştir:

سَعَى بعـدهم قـومٌ لِكَيْ يـدركـوهمُ

"Onlardan sonra bir kavim onlara yetişsin diye koştular (sa'y ettiler, çalıştılar.)"

Yine şöyle demiştir:

سَعَى سـاعِيا غَيْظِ بن مُـرّة بعدمـا تَبَـزَّلَ مـا بين العَشِيـرة بِـالـدّمِ

"(Gatafan b. Sa'd'ın bir kolu olan) Ğayz b. Murre'nin iki adamı gayret ettiler, çalıştılar,
Aşiretin arasındaki (barış antlaşması) kan ile çatlatıldıktan sonra."

Buna göre buyruk, yüce Allah'ın zikrine gitmek için çalışın ve bundan önce yapılması gereken gusül, temizlenmek ve Allah'ın zikrine yönelmek gibi işlerle uğraşın, demektir.

3- Buradaki koşmak'tan (sa'y etmek'ten) kasıt, ayaklar üzerinde koşmaktır. Ancak bu bir fazilettir, bir şart değildir. Buhari'de belirtildiğine göre Ebu Ays b. Cebr -ki adı Abdurrahman olup, ashabın büyüklerindendi- cuma namazına piyade olarak yürüyüp gitti ve şöyle dedi: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Allah yolunda her kimin ayakları tozlanacak olursa, o kimseyi Allah cehennem ateşine haram kılar."(1)

Buyruğun zahirinin dördüncü anlama gelme ihtimali de vardır ki bu da hızlıca yürümektir. İbnu'l-Arabi dedi ki: En bilgin sahabiler ile ilk dönem fakihlerinin kabul etmediği şekil ise budur.

Ömer (r.a) bu buyruğu: "(فامضوا إلى ذِكرِ اللّهِ): Allah'ın zikrine gidin" diye okumuş ve böylelikle zahiri ifadenin delalet ettiği hızlıca yürümek ve koşmak anlamından uzaklaşmak istemişti. İbn Mesud da böylece okumuş ve şöyle demiştir: Eğer "koşun" diye okuyacak olursan ridam düşünceye kadar koşardım.

(1) *Buhârî*, I, 308; *Tirmizî*, IV, 170; *Nesâî*, VI, 14; *Müsned*, III, 479

İbn Şihab ise; "(فامضُوا إلى ذكر الله سالكاً تلك السبيل): O yolu izleyerek Allah'ı zikretmeye gidin" diye okumuştur. Bütün bunlar onların tefsir olmak üzere izledikleri bir yoldur, yoksa münezzel olan Kur'ân-ı Kerim'i bu şekilde okumaları anlamında değildir. Tefsir sadedinde de Kur'ân-ı Kerim'in tefsiri ile birlikte okunması caizdir.

Ebu Bekr el-Enbarî dedi ki: Mushafa muhalefet eden kimseler Ömer ve İbn Mesud'un kıraatleri ile Haraşe b. el-Hurr'un naklettiği şu rivayeti delil göstermişlerdir: Beraberimde üzerinde **"Allah'ın zikrine koşun"** buyruğunun da yazılı olduğu bir parça bulunduğu bir sırada, Ömer (r.a) beni gördü. Ömer bana: Bunu sana böylece kim okuttu? dedi. Ben: Ubeyy dedim. Ömer: Ubeyy aramızda mensuh şekliyle en çok okuyanımızdır, dedikten sonra: "(فامضُوا إلَى ذِكر الله): Allah'ın zikrine gidin" diye okudu. Bize İdris anlattı, dedi ki: Bize Halef anlattı, dedi ki: Bize Huşeym, el-Muğire'den, o İbrahim'den, o Haraşe'den anlattı, diyerek bu rivayeti zikretti. Ayrıca bize Muhammed b. Yahya anlattı. Bize Muhammed -ki o İbn Sa'dân'dı- haber verdi, dedi ki: Bize Süfyan b. Uyeyne, ez-Zührî'den anlattı, ez-Zührî Salim'den, o babasından naklen dedi ki: Ben hiçbir zaman Ömer'i "Allah'ın zikrine gidin" diye okurken dinlemiş değilim. Yine bize İdris haber vererek dedi ki: Bize Halef anlattı dedi ki: Bize Huşeym el-Muğire'den anlattı. O İbrahim'den rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mesud "Allah'ın zikrine gidin" diye okuyup şöyle dedi: Eğer bu buyruk "koşun" şeklinde olsaydı, ben de ridam üzerimden düşünceye kadar koşardım. Ebu Bekir dedi ki: Bu şekilde itiraz edene karşı ümmetin: "(فَاسْعَوْا): Koşun" şeklinde icma ile okuduğunu delil göstermişlerdir ki, bu da âlemlerin Rabbi Allah'tan ve onun Rasûlünden gelen rivayettir. Abdullah b. Mesud'dan "gidin" diye okuduğu sahih olarak rivayet edilmiş değildir. Çünkü bunun senedi muttasıl değildir. Zira İbrahim en-Nehai, Abdullah b. Mesud'dan hiçbir şey dinlemiş değildir. "Gidin" lafzı sadece Ömer (r.a)'dan varid olmuştur. Ayete ve cemaate muhalefet ederek bir kimse tek başına kalacak olursa, bu onun bir unutması demektir. Araplar ise: "(السعي): Koşmak"ın aynı zamanda: "(المُضِيّ): Gitmek" anlamında kullanılabileceğini icma ile kabul etmişlerdir. Şu kadar var ki; bu hızlıca ve çabukça gitmek anlamını da taşır. Bu anlamdan uzak değildir. Şair Züheyr de şöyle demiştir:

سَعَى ساعيا غيْظِ بن مُـرّة بعـدمَـا تَبَـزّلَ مـا بين العَـشِيـرةِ بـالـدَّمِ

"(Gatafan b. Sa'd'ın bir kolu olan) Ğayz b. Mürre'nin iki adamı
gayret ettiler, çalıştılar.
Aşiretin arasındaki (barış antlaşması) kan ile çatladıldıktan sonra."

Burada "sa'y etmek: koşmak" ile hızlıca ve gayretle gitmeyi kastetmiştir. Yoksa adım atmakta hızlı ve süratli hareket edip koşmayı kastetmiş değildir.

el-Ferrâ ve Ebu Ubeyde dedi ki: Âyet-i kerimede "koşmak"dan kasıt, gitmektir. el-Ferrâ Arapların "(هو يسعى في البلاد يطلب فضل الله): O, Allah'ın lütfunu dileyerek her yerde koşar" sözlerini delil göstermiştir ki; bu da "gayretle yürüyüp, gider" demektir. Ebu Ubeyde de şairin şu beyitini delil göstermektedir:

اسْعَى على جُلّ بني مالِكٍ كلّ امْرِئٍ في شانه ساعِي

"Ben Malikoğulları için koşarım,
Herkes ise kendi işi için koşuyor."

Bu beyitteki "koşma"nın, gayretle gitmek anlamından başka bir anlama gelme ihtimali var mıdır? Fasahati ve Arapçayı iyi bilmesine rağmen İbn Mesud tarafından bu anlamın bilinmemesi imkânsız bir şeydir.

Derim ki: Maksadın koşmak olmadığının delillerinden birisi de Peygamber (sav)'ın şu buyruğudur: "(إذا أقيمت الصلاة فلا تأتوها تسعَون ولكن ائتوها وعليكم السكينة): Namaz için kamet getirilecek olursa, ona koşarak gitmeyiniz. Ona vakar ile gidiniz."(1)

el-Hasen dedi ki: Allah'a yemin ederim ki burada kasıt ayaklar üzere koşmak değildir. Onlara namaza sekinet ve vakarın dışında bir şekilde gitmeleri yasaklanmıştır. Bundan kasıt kalpler, niyet ve huşû' ile (gitmek)dir.

Katade dedi ki: Koşmak, kalbinle ve amelinle koşmak demektir. Bu da güzel bir açıklama olup, bu hususta üç görüşü de bir arada ihtiva eder.

Cuma namazı için gusletmek, güzel koku sürünmek ve güzel elbiseler giymeye dair hadis kitablarında zikredilmiş birtakım hadisler gelmiş bulunmaktadır.

6- Cuma Namazı Kılmakla Mükellef Olanlar:

"Ey iman edenler" buyruğu -icma ile- mükelleflere yönelik bir hitaptır. Hastalar, kötürümler, yolcular, köleler ve kadınlar ise bu hususta delil ile kapsamın dışında kalırlar. Körler ve ancak bir yardımcı sayesinde yürüyebilen yaşlılar da Ebu Hanife'ye göre hitabın dışındadır.

(1) *Buhârî,* I, 308; *Müslim,* I, 420, 421; *Tirmizî,* II, 148; *Dârimî,* I, 331; *Ebû Dâvûd,* I, 156; *Nesâî,* II, 114; *İbn Mâce,* I, 255; *Muvatta,* I, 68; *Müsned,* II, 270, 382, 452, 460, 529

Ebu Zübeyr'in Câbir'den rivayetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'a ve âhiret gününe iman ederse, cuma gününde cuma (namazını kılmakla) yükümlüdür. Hasta, yolcu, kadın, çocuk yahut köle müstesnâdır. Her kim bir oyalanma ya da bir ticaret ile bu namazdan müstağni olacak olursa, Allah da ondan müstağnidir. (Ona muhtaç değildir.) Allah Ganidir, (hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır); Hamiddir (her hamde layık olandır)." Bu hadisi Dârakutni rivayet etmiştir.(1)

İlim adamlarımız -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- şöyle demişlerdir: Cuma namazına gitmeyi imkânsız kılacak bir mazeret bulunması hali dışında cuma namazına gitmekle mükellef olan hiçbir kimse cuma namazına gitmekten geri kalamaz. Gitmeye engel olacak kadar bir hastalık yahut hastalığın artma korkusu hakkında hakimin haklı bir hükmü bulunmaksızın, sultanın (zulmen) malında ya da bedeninde kendisine haksızlık edeceğinden korkması gibi. Çamur ile birlikte sağanak yağmur kesilmeyecek olursa bir mazeret teşkil eder. Ancak Malik bunu kişiye bir mazeret görmemiştir. Bu görüşü el-Mehdevi nakletmiştir. Bir kimse ölüm döşeğinde bulunan oldukça yakın bir kişi dolayısıyla onunla ilgilenecek kimse bulunmadığı takdirde cuma namazına gitmekten geri kalacak olursa, bu haline müsaade edilebileceği ihtimali vardır. Nitekim İbn Ömer de böyle yapmıştır. Mazeretsiz olarak cuma namazından geri kalıp imamdan önce namaz kılan kimse, sonra iade eder ve imamdan önce namaz kılması onun yükümlülüğünü kaldırmaz. Namaza gitmek imkânı bulunmakla birlikte, bir kimse namazdan geri kalacak olursa, yaptığı bu işi dolayısıyla Allah'a karşı isyan etmiş olur.

7- Cuma Namazı İçin Nidâ ve Bu Nidâyı Duyanların Namaz Kılma Yükümlülükleri:

"Cuma namazı için çağrıda bulunulduğu vakit" buyruğu özellikle cuma namazının nidâyı işiten, yakında bulunan kimseler için vâcib olduğuna has bir emirdir. Çağrıyı duymayan, uzak yerde bulunan kimseler ise bu hitabın kapsamına girmezler.

Yakın ve uzak kimseler arasından cumaya kimlerin geleceği hususunda farklı görüşler vardır. İbn Ömer, Ebu Hureyre ve Enes: Cuma, Mısır (denilen yerleşim merkezin) den altı mil uzakta bulunan kimselere vaciptir, demişlerdir. Rabi'a dört mil demiştir. Malik ve el-Leys üç mil demişlerdir.

Şafii ezanın işitilmesinde gözönünde bulundurulması gereken, müezzinin yüksek sesli, etrafın sessiz ve sakin, rüzgarsız, müezzinin de şehrin surlarının yakınında bulunmasıdır, demiştir.

(1) *Dârakutnî*, II, 3

Sahih'te Âişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: İnsanlar cumaya evlerinden (ve Medine'nin) el-Avalî denilen uzak yerlerinden gelirler, tozlu yerlerden geçerler ve onlara toz isabet ederdi. O bakımdan onlardan kokular çıkardı. Rasûlullah (sav): "Bugününüz dolayısıyla keşke yıkansanız" diye buyurdu.(1)

İlim adamlarımız dedi ki: Ses yüksek olur, insanlar sessiz ve sükûnet içerisinde bulunurlarsa, sesin duyulabileceği en uzak mesafe üç mildir. el Avali'nin Medine'ye en yakın yerleri de üç mildir.

Ahmed b. Hanbel ve İshak dedi ki: Cuma namazı için ezanı duyan her kese cuma namazını kılmak vacibtir.

Darakutnî'de yer alan bir hadise göre Amr b. Şuayb babasından, o dedesinden o Rasûlullah (sav)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Cuma ancak nidâyı (cuma için ezanı) işiten kimseye vacibtir."(2)

Ebu Hanife ve arkadaşları da şöyle demişlerdir: Cuma namazı Mısır'da bulunan herkese vacibtir. Ezanı ister işitsin, ister işitmesin. Mısır'ın dışında bulunan kimseye ise vacib değildir, isterse ezanı işitsin. Hatta ona: Peki cuma namazı -Kûfe ile arasında nehrin geçtiği- Zübara ahalisine vacib midir, diye sorulmuş, o: Hayır demiştir.

Rabia'dan rivayet edildiğine göre cuma namazı ezanı işitip evinden yürüyerek çıktığı takdirde namaza yetişecek olan kimselere vacibtir. ez-Zührî'den de: Cuma ezanı işittiği takdirde kişiye vacib olur, dediği rivayet edilmiştir.

8- Cuma Namazının Vakti:

"Cuma günü namaz için çağrıda bulunulduğu vakit Allah'ın zikrine koşun." buyruğu cuma namazının ancak ezan okumakla vacib olduğuna delildir. Ezan ise ancak vaktin girmesi ile okunur. Buna delil de Peygamber (sav)'ın şu buyruğudur: "Namaz vakti geldi mi ezan okuyunuz, sonra kamet getiriniz, yaşça büyük olanınız size imam olsun"(3) buyruğudur. Peygamber (sav) bunu Malik b. el-Huveyris ve arkadaşına söylemişti.

Buhari'de de Enes b. Malik'ten rivayete göre Peygamber (sav) cuma namazını güneş (batıya doğru) kaydığı sırada kılardı.(4)

(1) *Müslim,* II, 581; *Ebû Dâvûd,* I, 278 (kısmen) bu manada nisbeten farklı lafızlarla; *Buhârî,* I, 307, II, 730; *Müslim,* II, 581; *Ebû Dâvûd,* I, 97; *Müsned,* VI, 62

(2) *Dârakutnî,* II, 6; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* III, 173 -Dârakutnî, dışında Haccac b. Ertaa'dan o, Amr'dan diye de merfu' olarak rivâyet edildiğini belirterek.

(3) *Buhârî,* III, 1047; *Müslim,* I, 466; *Tirmizî,* I, 399; *Dârakutnî,* I, 346; *Nesâî,* II, 8, 77; *İbn Mâce,* I, 313; *Müsned,* V, 53

(4) *Buhârî,* I, 307; *Tirmizî,* II, 377; *Müsned,* III, 128, 150, 228; Tayâlisi, *Müsned,* I, 285

Ebu's-Sıddik ve Ahmed b. Hanbel'den zevalden önce kılındığına dair rivayet te nakledilmiştir. Ahmed bu hususta Seleme b. el-Ekva'ın zikrettiği şu hadisini delil alır: Biz Peygamber (sav) ile birlikte (cuma) namazı kılıp, henüz duvarların yere gölgesi yokken dağılırdık.(1) O, bu hadisi ile birlikte İbn Ömer'in şu hadisini de delil göstermektedir: Bizler ancak cuma namazını kıldıktan sonra kaylûle yapar (öğle uykusuna çekilir) ve yemek yerdik.(2) Bunun benzeri bir rivayet Sehl'den de gelmiştir ve bunu Müslim rivayet etmiştir.(3)

Seleme'nin rivayet ettiği hadis cuma namazını erken vakitte kılmaya yorumlanır. Bunu Hişam b. Abdu'l-Melik, Ya'la' b. el-Hâris'den, o Iyas b. Seleme b. el-Ekva'dan, o da babasından (yani Seleme b. el-Ekva'dan) diye rivayet etmiştir.

Vekî' de Ya'lâ'dan, o Iyas'tan, o da babasından şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bizler güneş zevale erdiğinde Rasûlullah ile birlikte cuma namazını kılar, sonra da gölgelik yerleri takip ederek geri dönerdik.(4)

İşte halef ve seleften cumhurun kabul ettiği görüş de budur, öğle namazına kıyasen de bu (cuma namazının vakti) böyle olmalıdır.

İbn Ömer ile Sehl'in rivayet ettikleri hadisler ise öğle vaktinde yahut ondan önce cuma namazına oldukça erken gittiklerine delildir. Onlar bu işlerini (yani öğlen yemeği ile kaylûle uykusunu) ancak namazı bitirdikten sonra yaparlardı.

İmam Malik, cumayı erken vakitte kılmanın ancak zevale az yakın olabileceği görüşünde olup, Peygamber (sav)'ı: "Kim (cuma vaktinin) ilk saatinde gidecek olursa, bir deve kurban etmiş gibi olur..."(5) sözünü bütün bunlar tek bir vakitte diye tevil etmiştir. Diğer ilim adamları ise buradaki "saat" tabirini günün eşit oniki saatine yahutta gündüzün uzayıp kısalmasına göre farklı süreler diye yorumlamışlardır.

İbnu'l-Arabi dedi ki: Daha sahih olan budur. Çünkü İbn Ömer (r.a)'ın hadisinde belirtildiğine göre onlar -cuma namazına çokça erken gittiklerinden ötürü- ancak cuma namazından sonra kaylûle uykusuna çekilir ve öğlen yemeğini yerlerdi.

(1) *Buhârî,* I, 307; *Müslim,* II, 588; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra,* III, 191

(2) Bu rivâyeti İbn Ömer'den diye tespit edemedik.

(3) *Buhârî,* V, 2306, V, 2315; *Müslim,* II, 588; *Dârakutnî,* II, 19; *Ebû Dâvûd,* I, 285; *İbn Mâce,* I, 350; *Müsned,* V, 336

(4) *Müslim,* II, 589; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* III, 190

(5) *Buhârî,* I, 301; *Müslim,* II, 582; *Tirmizî,* II, 372; *Ebû Dâvûd,* I, 96; *Nesâî,* II, 99; *Muvatta;* I, 101; *Müsned,* II, 460

9- Cuma Namazı Her Müslümana Farzdır:

Yüce Allah cuma namazını her müslümana farz kılmıştır. Bu, cumanın farz-ı kifaye olduğunu söyleyenlerin görüşlerini reddetmektedir. Bu görüş bazı Şafii ilim adamlarından nakledilmiştir. Konuyu gereği gibi tahkik etmemiş bazı kimseler Malik'ten onun bu namazın sünnet olduğunu söylediğini naklet-mişlerdir. Halbuki ümmetin ve imamların cumhuru cuma namazının farz-ı ayn olduğunu kabul etmişlerdir. Çünkü yüce Allah: **"Cuma namazı için çağrıda bulunulduğu vakit Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın"** diye buyurmuştur.

Peygamber (sav)'dan da şöyle buyurduğu sabittir: "Birtakım kimseler cumaları kılmamayı ya terkedecekler yahut Allah onların kalplerini mühürleyecek sonra da mutlaka gafillerden olacaklardır."(1)

Bu ise cuma namazının vücubuna ve farziyetine dair apaçık bir delildir.

İbn Mace'nin *Sünen*'inde Ebu'l-Cadd ed-Damri'den -ki ashabdan idi- şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kim önemsemeyerek cumayı üç defa terkedecek olursa, Allah onun kalbini mühürler."(2) Hadisin senedi sahihtir.

Cabir b. Abdullah da şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) dedi ki: "Kim bir zaruret olmaksızın üç cuma namazını terkedecek olursa, Allah onun kalbini mühürler."(3)

İbnu'l-Arabî dedi ki: Peygamber (sav)'ın: "Cuma namazına gitmek her müslüman üzerine farzdır."(4) dediği sabittir.

10- Cuma Namazı İçin Abdest ve Gusül:

Yüce Allah, cuma namazına gitmeyi şartsız olarak mutlak bir ifade ile zikretmiş bulunmaktadır. Ancak bütün namazlar hakkında abdestli olmak şartı Kur'ân ve sünnette sabittir. Çünkü yüce Allah: *"Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi... yıkayın."* (el-Maide, 5/6) diye buyurmaktadır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Allah abdestsiz hiçbir namazı kabul etmez."(5)

(1) *Müslim,* II, 591; *Dârimî,* I, 444; *Nesâî,* III, 88; *Dârimî,* I, 444; *İbn Mâce,* I, 260; *Müsned,* II, 84.

(2) Hâkim, *Müstedrek,* I, 415; *Tirmizî,* II, 373; *Dârimî,* I, 444; *Ebû Dâvûd,* I, 277; *Nesâî,* III, 88; *İbn Mâce,* I, 357

(3) İbn Huzeyme, *Sahih,* III, 175; Hâkim, *Müstedrek,* I, 430; *İbn Mâce,* I, 357; *Müsned,* V, 300 (Katâde'den)

(4) Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsar,* Beyrut 1399, I, 116; İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd,* XIV, 148

(5) *Buhârî,* I, 63; *Müslim,* I, 204; *Tirmizî,* I, 5; *Dârimî,* I, 185; *Ebû Dâvûd,* I, 16; *Nesâî,* I, 87, V, 56; *İbn Mâce,* I, 100; *Müsned,* II, 19, 39, 51, 57, 73, V, 74, 75

Bir kesim oldukça garip bir kanaat ileri sürerek cuma günü gusletmek farz dır demiştir. İbnu'l-Arabî der ki: Bu görüş batıldır. Çünkü Nesaî ve Ebu Davud'un *Sünen*'lerinde rivayet ettiklerine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Cuma günü abdest alan bir kimse için bu yeterlidir ve güzeldir. Kim de gusledirse, gusletmek daha faziletlidir."(1)

Müslim'in *Sahih*'inde de Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kim cuma günü güzelce abdest alır, sonra cumaya gider hutbeyi güzel bir şekilde dinlerse Allah ona cumadan cumaya kadarki günahlarını üç gün fazlası ile birlikte bağışlar. Ancak kim çakıl taşlarına dokunacak olursa, o boş bir iş yapmış olur."(2) Bu da (bu hususta) açık bir nastır.

Muvatta'da şu rivayet geçmektedir: Bir adam cuma günü Ömer b. el-Hattab hutbe irad ederken (mescide) girdi... (Bu şahıs) dedi ki: Sadece abdest aldım (ve hemen geldim.) Ömer: Sadece abdest te mi aldın, dedi? Halbuki sen de biliyorsun ki Rasûlullah (sav) gusletmeyi de emrediyordu. Ömer gusletmeyi emretmekle birlikte ona geri dönüp gitmesini emretmedi. İşte bu davranışı gusletmenin müstehab olduğu şeklinde anlaşıldığının delilidir. Bir kimse farza başlamış iken -ki burada cumada hazır olmak ve hutbeyi dinlemektir- onu bırakıp sünneti işlemeye geri dönmesi imkânsız bir şeydir. Bu uygulama ise ashabın ileri gelenlerinin huzurunda, muhacirlerin büyükleri Ömer'in etrafında iken ve Peygamber (sav)'ın mescidinde olmuştur.

11- Cuma Bayram Gününe Rastlarsa:

Cuma bayram gününe rastladığı için sâkıt olmaz. Bu, Ahmed b. Hanbel'in kanaatine aykırıdır. Çünkü o şöyle demiştir: Cuma ve bayram aynı güne denk gelirse, cumanın farzı kalkar. Çünkü bayram namazı cuma namazından öncedir ve insanlar bayram ile uğraşıp cuma namazını kılmaya vakit bulamazlar. Bu hususta Osman (r.a)'ın bir bayram gününde Medine'nin el-Avali denilen yerinde sakin olan kimselere cumaya katılmama iznini vermiş olmasını delil diye gösterir. Halbuki ashabdan bir kimsenin görüşü ona muhalefet edilmiş ve bu konuda icma olmamış ise delil teşkil edemez. Diğer taraftan cuma namazı için gitmek emri diğer günlerde olduğu gibi bayram gününde de geçerli bir emirdir.

Müslim'in *Sahih*'inde en-Numan b. Beşir'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) iki bayram namazı ile cuma namazlarında el-Alâ Sûresi

(1) *Tirmizî*, II, 369; *Nesâî*, III, 94; *İbn Mâce*, I, 347; *Müsned*, V, 16; Tayalisi, *Müsned*, I, 192, 282
(2) *Müslim*, II, 580; *Dârimî*, I, 434; *Tirmizî*, II, 366; *Müsned*, I, 29, 45; İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhid*, X, 68, XIV, 147

ve el-Gâşiye Sûresi'ni okurdu. Bayram ve cuma aynı güne rastladığı takdirde ise yine her iki namazda da bu iki sureyi okurdu. Bunu Ebu Davud, Tirmizi, Nesaî ve İbn Mace rivayet etmiştir.(1)

12- "Allah'ın Zikri"nin Mahiyeti:

"Allah'ın zikrine" namaza demektir. Hutbe ve öğütler diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı Said b. Cübeyr yapmıştır.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Doğrusu bunun hepsi hakkında vacib olduğudur. Bunun ilki ise hutbedir. İlim adamlarımız böyle demiştir. Ancak Abdu'l Melik b. el-Mâcişûn hutbenin sünnet olduğu görüşündedir. Hutbenin vacib olduğunun delili ise alışverişi haram kılmasıdır. Eğer vacib olmasaydı, alışverişin haram olmasına sebep olmazdı. Çünkü müstehab olan bir şey, mübahı haram kılamaz.

Eğer zikirden maksat namazdır diyecek olursak, hutbe de namazdan sayılır. Kul da fiilen yüce Allah'ı tesbih ettiği gibi fiilen de Allah'ı zikreden olur.

ez-Zemahşerî dedi ki: Eğer: Yüce Allah'ı zikretmek, başka hususları ihtiva ettiği halde nasıl hutbe ile açıklanabilir, diye sorulursa, şu cevabı veririz: Rasûlullah (sav)'ı anmak, onu övmek, raşid halifelerine, müttaki mü'minlere övgülerde bulunmak, öğüt vermek ve hatırlatmak manasını ihtiva eden sözler de Allah'ı zikretmek hükmündedir. Bunun dışında kalan zalimleri, onların lakablarını sözkonusu etmek, onları övmek, onlara dua etmeye -onların hakettikleri ise bunun aksidir- gelince bu, şeytanı zikretmek cümlesindendir. Böyle bir zikir ise Allah'ı zikretmekten fersah fersah uzaktır.

13- Cuma Namazı Esnasında Alışverişin ve Benzeri İşlerin Haram Olması ve Bunların Haram Oluş Vakitleri:

"Ve alışverişi bırakın" buyruğu ile yüce Allah cuma namazı kılındığı sırada alışverişi yasaklamakta ve cuma namazını kılmak farzına muhatab olan kimselere bu vakitte alışverişi haram kılmaktadır.

(Âyette sözü edilen) bey (veriş), şirasız (alışsız) olmaz. Bundan dolayı onlardan sadece birisinin anılması ile yetinilmiştir. Yüce Allah'ın: ***"Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve kendi gücünüzden koruyacak zırhlar bağışladı."*** (en-Nahl, 16/81) buyruğunda olduğu gibi.

Özellikle alışverişin (bey'in) sözkonusu edilmesi çarşı pazarda bulunanların çoğunlukla uğraştığı işin o oluşundan dolayıdır. Cuma namazına gel-

(1) *Müslim,* II, 598; *Tirmizî,* II, 413; *Dârimî,* I, 443; *Ebû Dâvûd,* I. 293; *Nesâî,* III, 184; *Müsned,* 271, 273

mesi vacib olmayan kimselere alışveriş, yasaklanmaz.

Alışverişin haram olduğu vakit ile ilgili iki görüş vardır: Bir görüşe göre bu zevalden sonra başlayıp namazın bitirilmesine kadar devam eder. ed-Dahhak, el-Hasen ve Ata bu görüştedir.

İkinci görüşe göre ise; hutbe ezanından başlayıp namaz vaktine kadar devam eder. Bu da Şafii'nin görüşüdür.

Malik'in görüşü ise cuma namazı için ezan okunulduğu vakit, alışverişin terkedilmesi şeklindedir. Bu vakitte yapılan alışverişler ona göre feshedilir. Ancak köle azad etmek, nikâh, talâk ve başka akitler fesholmaz. Zira insanların alışverişle uğraştıkları gibi bu gibi şeylerle uğraşmak adetlerinden değildir. (Maliki mezhebi alimleri) derler ki: Şirket, hibe ve sadaka da aynı şekilde nadiren görülen işlerdendir. (Bundan dolayı) fesh olmazlar.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Sahih olan hepsinin fesholacağıdır. Çünkü alışverişin yasaklanması onunla uğraşılması dolayısıyladır. Buna göre cuma namazını kılmaktan alıkoyan bütün akitler şer'an haramdır ve bu konuda gerektiği gibi sakınılması için (red'an) fesholunurlar.

el-Mehdevî dedi ki: Kimi ilim adamlarının görüşüne göre belirtilen vakitte alışveriş caizdir ve buradaki yasağı mendubluğa yorumlamışlardır. Buna da yüce Allah'ın: **"Eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır."** buyruğunu delil göstermişlerdir.

Derim ki: Bu Şafii'nin görüşüdür. Ona göre (bu vakitte) yapılan alışveriş akdi sahihtir ve fesholmaz. ez-Zemahşerî de Tefsir'inde şöyle demektedir: Genel olarak ilim adamları bu işin (bu vakitte alışverişin), alışverişin fasid olması sonucunu vermediği görüşündedirler ve şöyle derler: Çünkü alışveriş bizatihi haram değildir. Ancak onunla uğraşmak vacib (farz) olan ile uğraşmaktan alıkoyduğundan dolayı (yasaklanmış)dır. Gasbolunmuş arazide ve elbisede namaz kılmak ile gasbolmuş su ile abdest almak gibi. Bazı kimselerden ise böyle bir alışverişin fâsid olduğu görüşü rivayet edilmiştir.

Derim ki: Doğrusu bu alışverişin fâsid olduğu ve fesholacağıdır. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Bizim bu işimize uygun düşmeyen herbir iş merdudtur."(1)

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) *Buhârî*, II, 753, VI, 2675; *Müslim*, III, 343; *Dârakutnî*, IV, 227; *Ebû Dâvûd*, IV, 200; *İbn Mâce*, I, 7; *Müsned*, VI, 180, 240, 256, 270

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَوٰةُ فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ
وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾

10. Artık o namaz kılındı mı yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan arayın ve Allah'ı çok hatırlayın. Tâ ki umduğunuzu elde edesiniz.

"Artık o namaz kılındı mı yeryüzüne dağılın" buyruğundaki bu emir mübahlık bildiren bir emirdir. Yüce Allah'ın: *"İhramdan çıktığınızda avlanın"* (el-Mâide, 5/2) buyruğu gibidir. Yüce Allah burada şöyle buyurmaktadır: Namazı kılıp bitirdiğinizde ticaret ve ihtiyaçlarınızı karşılamak üzere yeryüzüne yayılın. **"Ve Allah'ın lütfundan"** yani rızkından **"arayın."**

İrâk b. Mâlik, cuma namazını kıldı mı namazdan çıkar, mescidin kapısında durur ve şöyle dermiş: Allah'ım, ben Senin çağrına icabet ettim. Farz kıldığın namazı kıldım ve bana emrettiğin gibi işte dağılıyorum. Bana lütfundan rızık ver, Sen rızık verenlerin en hayırlısısın.

Cafer b. Muhammed yüce Allah'ın: **"Ve Allah'ın lütfundan arayın"** buyruğunda kastedilenin cumartesi günü çalışmak olduğunu söylemiştir.

el-Hasen b. Said b. el-Müseyyeb'den, ilim talebi olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Nafile namaz olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlara herhangi bir dünyalık talebinde bulunmak emrolunmuş değildir. Emrolunan ancak hastaları ziyaret etmek, cenaze namazlarına katılmak, Allah için kardeş bildiği kimseleri ziyaret etmek(dir.)

"Ve Allah'ı çok hatırlayın." İtaat ile, dille size nimet olarak ihsan etmiş olduğu farzları eda etme muvaffakiyetine şükretmek ile **"... çok hatırlayın... Ta ki umduğunuzu elde edesiniz."** Said b. Cübeyr dedi ki: Allah'ı hatırlamak (zikir) yüce Allah'a itaat etmek demektir. Allah'a itaat eden O'nu zikretmiş olur. O'na itaat etmeyen kimse çokça tesbih eden birisi olsa dahi Allah'ı zikreden, O'nu anan bir kimse olamaz. Bu söz, el-Bakara Sûresi'nde (2/152-153. âyetin tefsirinde) merfu (Peygamber -s.a-ın sözü) olarak geçmiş bulunmaktadır.

وَإِذَا رَأَوْا تِجَـارَةً أَوْ لَهْـوًا انْفَضُّـوا إِلَيْـهَا وَتَرَكُوكَ قَـائِمًا ۚ قُلْ
مَاعِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّـجَارَةِ ۚ وَاللَّهُ خَـيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١﴾

11. Onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman seni ayakta bırakıp ona doğru yöneldiler. De ki: "Allah'ın yanındaki, eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onyedi başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

"Onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman... ona doğru yöneldiler" buyruğu hakkında Müslim'in *Sahih*'inde Cabir b. Abdullah'tan gelen rivayet şöyledir: Peygamber (sav) cuma günü ayakta hutbe irad ederdi. Bir gün Şam'dan bir kervan geldi. İnsanlar ona doğru gittiler. Geriye sadece oniki kişi kaldı. -Bir rivayette: onlardan birisi de bendim-. İşte Cumua Sûresi'ndeki şu: **"Onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman seni ayakta bırakıp ona yöneldiler."** âyeti bunun üzerine indirildi.(1)

Bir rivayette de "aralarında Ebu Bekir ve Ömer (r.anhumâ) da vardı" denilmektedir.(2)

el-Kelbî ve başkalarının zikrettiklerine göre bu kervanı getiren kişi Dihye b. Halife el-Kelbî'dir. Bu kervanı insanların açlık çektikleri ve fiyatların oldukça pahalandığı bir sırada Şam'dan gelmişti. Onunla birlikte insanların ihtiyaç duydukları buğday, un ve daha başka herşey vardı. Kervanı (Medine çarşılarından) Ahcaru'z-Zeyt denilen yerde konakladı. İnsanların geldiğini haber almaları için davul çalındı. Oniki kişi müstesnâ, (mescidde) bulunanlar çıkıp gitti. Kalanların onbir kişi olduğu da söylenmiştir.

el-Kelbî dedi ki: O sırada cuma namazı hutbesini dinliyorlardı. Hutbeyi bırakıp kervana koştular. Rasûlullah (sav) ile birlikte sekiz kişi kaldı. Bunu es-Sa'lebî, İbn Abbas'tan nakletmiştir.

Dârakutnî Câbir b. Abdullah'ın şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) cuma günü bize hutbe irad ederken yiyecek yüklü bir kervan geldi ve el-Baki'de konakladı. O kervana yöneldiler ve (hutbeyi) bırakıp ora-

(1) *Müslim*, II, 590
(2) *Müslim*, II, 590

ya gittiler. Rasûlullah (sav)'ı bıraktılar. Beraberinde benim de aralarında bulunduğum sadece kırk kişi kalmıştı. Yüce Allah da Peygamber (sav)'a **"Onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman seni ayakta bırakıp ona doğru yöneldiler"** buyruğunu indirdi. Dârakutnî dedi ki: Bu isnadda "sadece kırk kişi" ifadesini yalnızca Ali b. Âsım, Husayn'dan diye gelen rivayette söylemiştir. Ancak Husayn'dan rivayet edenler ona muhalefet ederek şöyle demişlerdir: Peygamber (sav) ile birlikte sadece oniki kişi kalmıştı.(1)

Peygamber (sav)'dan da şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Nefsim elinde olana yemin ederim ki, eğer hep birlikte çıkmış olsalardı, Allah bütün bu vadiyi onların üzerinde ateşle doldururdu." Bunu ez-Zemahşerî zikretmiştir.(2)

Mürsel bir hadiste de bu oniki kişinin adı zikredilmiş bulunmaktadır. Bunu Esed b. Musa b. Esed'in babası olan Esed b. Amr rivayet etmiştir. Bu rivayette şöyle denilmektedir: Rasûlullah (sav) ile birlikte sadece Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, ez-Zübeyr, Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, Said b. Zeyd, Bilal ve -iki rivayetten birisine göre Abdullah b. Mesud, diğerine göre ise Ammar b. Yasir- kalmıştır.

Derim ki: Burada Cabir'in adını vermemektedir. Müslim ise Cabir'in onlar arasında bulunduğunu belirttiği gibi Darakutnî de böyle demiştir. Buna göre Peygamber ile birlikte kalanların sayısı onüç olmaktadır. Eğer Abdullah b. Mesud da onlarla birlikte ise o vakit sayıları ondört olur.

Ebu Davud *"el-Merâsil"* adlı eserinde hutbeyi dinlemeyi terketmenin, kendileri açısından bir sakınca olmadığını kabul etmelerinin sebebini de zikretmiş bulunmaktadır. Halbuki onların faziletlerine yakışan böyle bir şeyi yapmamaktır. (Ebu Davud) dedi ki: Bize Mahmud b. Halid anlattı, dedi ki: Bize el-Velid anlattı, dedi ki: Bana Muâz b. Bekr b. Maruf'un haber verdiğine göre o, Mukatil b. Hayyân'ı şöyle derken dinlemiş: Rasûlullah (sav) -önceleri- tıpkı bayram namazlarında olduğu gibi hutbeden önce cuma namazını kılardı. Nihayet bir cuma günü Peygamber (sav) cuma namazını kıldıktan sonra hutbe irad etmekte iken bir adam (mescide) girip şöyle dedi: Dıhye b. Halife el-Kelbî bir ticaret (kervanı) ile geldi. Dıhye geldi mi akrabaları tefler çalarak onu karşılardı. (Mescidde) bulunanlar da hutbeyi dinlemeyi terketmekte bir sakınca olmadığını zannederek çıkıp gittiler. Yüce Allah da: **"Onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman... ona doğru yöneldiler"** buyruğunu indirdi. Bunun üzerine Peygamber (sav) cuma günü hutbeyi öne aldı ve namazı sonraya bıraktı. Bu yasaktan sonra herhangi bir kimse burun kanaması ya da herhangi bir sebep dolayısıyla Peygamber (sav)'a başparma-

(1) *Dârakutnî,* II, 4; Beyhaki, *es-Sünenu'l-Kübrâ,* III, 182

(2) İbn Hibbân, *Sahîh,* XV, 299; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XXVIII, 104; İbn Kesîr, *Tefsir,* IV, 368; ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* II, 424

gi yanındaki (şehadet) parmağı ile işaret ederek Peygamber (sav)'dan izin isteyip, Peygamber (sav) da kendisine izin vererek eliyle işaret etmedikçe dışarı çıkıp gitmiyordu. Münafıklar arasında hutbe ve mescidde oturmak kendilerine ağır gelen kimseler vardı. Müslümanlardan bir kişi izin istedi mi bu münafık da onun arkasında gizlenerek onun yanında ayakta dikilir ve nihayet çıkar giderdi. Bu sefer yüce Allah: ***"Aranızda birbirinizin arkasına gizlenerek, gizlice sıvışıp gidenlerinizi muhakkak Allah bilir"*** (en-Nûr, 24/63) âyetini indirdi.(1)

es-Süheylî dedi ki: Bu haber her ne kadar sabit bir yolla nakledilmemiş ise de Peygamber (sav)'ın ashabı hakkında beslememiz gereken hüsn-ü zan bunun sahih olmasını gerektirir.

Katade dedi ki: Bize ulaştığına göre ashab, bu işi üç defa yapmışlardır. Her seferinde de Şam tarafından bir kervan gelmiş idi ve bütün bunlar cuma gününe denk gelmişti.

Bir diğer görüşe; göre onların mescidden çıkışları Dıhye el-Kelbî'nin ticareti ile birlikte gelmesi ve onların geçmekte olan kervana bakışlarının faydasız bir iş oluşundan dolayıdır. Ancak bu eğer başka türlü olmuş olsaydı, günahı bulunmayan işlerden olurdu. Fakat bu iş, Rasûlullah (sav)'dan yüz çevirmek ve onun huzurundan ayrılmak ile birlikte olduğundan, ağır ve büyük bir iş olmuş, bunun hakkında Kur'ân'dan âyet inmiş ve inen buyruklar bunu **"lehv:** eğlence, oyalayıcı boş iş" adı ile kötü ve çirkin bir davranış olarak nitelendirmiştir. Rasûlullah (sav)'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kişinin kendisiyle oyalandığı herbir iş bâtıldır. Onun ok atışı yapması... müstesnâdır."(2) Bu hadis daha önce el-Enfâl Sûresi'nde (8/60. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

Câbir b. Abdullah dedi ki: Kızlar nikâhlandıklarında zurna ve davullarla geçirilirler. (Bu esnada) onlar da ona doğru gitmişlerdi. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

Buyrukta zamirin ticarete raci olması, daha önemli oluşundan dolayıdır. Talha b. Musarrif ise; "**onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman... ona doğru yöneldiler"** buyruğunu; (وإذا رأوا التجارة واللّهو انفضوا إليها) diye (ticaret ve eğlence anlamındaki kelimelerin başına lam-ı tarif getirerek) okumuştur.

Anlamın: Onlar bir ticaret gördüklerinde ona doğru yöneldiler yahut bir eğlence gördüklerinde yine ona doğru yöneldiler şeklinde olduğu fakat delâleti dolayısıyla (ikinci "ona doğru yöneldiler" anlamındaki lafzın) hazfedildiği de söylenmiştir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

(1) Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl.* s. 105

(2) *Tirmizî,* IV, 174; *İbn Mâce,* II, 940; *İbn Ebi Şeybe, Musannef,* IV, 229, V, 303;

نحن بمـا عنـدنـا وأنـت بمـا عنـدك راضٍ والـرأيُ مُخْتَلِفُ

"Biz yanımızdakinden sen de yanında bulunandan
Razısın; fakat görüşler farklıdır."

Arapçada daha güzel olanın, zamirin iki isimden en son kullanılana irca edilmesi olduğu da söylenmiştir.

2- Cuma Namazı Kılınması İçin Gerekli Cemaat Sayısı:

İlim adamlarının cuma namazının kılınabilmesi için cemaat sayısının ne kadar olması gerektiği hususunda farklı görüşleri vardır.

el-Hasen, cuma namazı iki kişi ile kılınır derken, el-Leys ve Ebu Yusuf üç kişiyle, Süfyan es-Sevrî ve Ebu Hanife dört kişi ile, Rabia oniki kişi ile kılınır, demişlerdir.

en-Necad Ebu Bekr Ahmed b. Süleyman dedi ki: Bize Ebu Halid Yezid b. el-Heysem b. Tahmân ed-Dakkak anlattı. Bize Subh b. Dinar anlattı dedi ki: Bize el-Muâfâ b. İmran anlattı. Bize Ma'kil b. Ubeydullah, ez-Zühri'den, Mus'ab b. Umeyr'e kadar ulaşan senedi ile anlattığına göre: Peygamber (sav) kendisini (Mus'ab)'ı Medine'ye gönderdi. Mus'ab, Sa'd b. Muâz'ın evinde misafir oldu. Oniki kişi oldukları halde onlara bir cuma namazı kıldırdı. O günde onlara (Sa'd) bir koyun kesti.

Şafii, kırk kişi ile kılınır demiştir. Ebu İshak eş-Şirazi ***"et-Tenbih ala Mezhebi'l-İmami'ş-Şafii"*** adlı eserinde şöyle demektedir: Âkil ve bâliğ, hür ve ihtiyaç dışında yaz ve kış ayrılmamak üzere mukim bulunan kırk erkeğin bulunduğu herbir kasaba hutbenin başından cuma namazı kılınıncaya kadar hazır bulunmaları halinde; cuma namazını kılmak vacib olur.

Ahmed ve İshak da bu görüşü benimsemekle birlikte onlar bu şartları koşmamışlardır.

Malik dedi ki: Eğer bir kasabada çarşı ve mescid bulunuyor ise sayı gözönünde bulundurulmaksızın onlara cuma namazı kılmak vacibtir.

Ömer b. Abdu'l-Aziz yazdığı mektubunda şöyle demiştir: Otuz tane evi bulunan herhangi bir kasaba ahalisine cuma namazı kılmak düşer.

Ebu Hanife dedi ki: Köylerde ve o hükümdeki kasabalarda yaşayanlara cuma vacib değildir. Bunların bu yerlerde cuma namazı kılmaları caiz olmaz. Ebu Hanife cuma namazının vacib olması ve kılınmasının sahih olabilmesi için cami bir mısır (şehir), otoritesi olan bir yönetici, çalışan bir çarşı pazar

ve akan bir ırmağının bulunmasını şart koşmuş, bu hususta Ali (r.a)'ın şu hadisini (sözünü) delil göstermiştir: "Ancak cami (toplu hayatta gerekli idari ve alt yapısı bulunan kasaba ya da yerleşme merkezi) bir Mısır'da ve kendilerine yardımcı olabileceğin arkadaşlar arasında cuma namazı kılınır ve teşri tekbirleri getirilir."

Şu kadar var ki İbn Abbas'ın rivayet ettiği hadis bunu reddetmektedir. O dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın mescidindeki cuma namazından sonra cumanın ilk kılındığı yer bahreyn kasabalarından birisi olan Cuvâsâ diye anılan bir kasabadır.

İmam Şafii'nin kırk kişi olmasını öngören görüşünün delili Dârakutnî'nin rivayet ettiği daha önce belirttiğimiz hadis-i şeriftir.(1)

İbn Mace'nin *Sünen*'inde yine Darakutnî ile el-Beyhaki'nin *Delâilu'l-Nubuvve* adlı eserinde Abdurrahman b. Ka'b b. Malik'ten şöyle dediği rivayet edilmektedir: Gözleri görmez olduğunda babamın elinden tutup ona yardımcı olan kişi ben idim. Onunla cuma namazına çıkıp ezanı işittiğinde Ebu Umame'ye dua eder, onun için mağfiret dilerdi. -(Abdurrahman) dedi ki:- Bu şekilde cuma namazı ezanını duydu mu mutlaka bu uygulamayı bir süre yapmaya devam etti. Ben kendisine: Babacığım dedim. Cuma ezanını işittiğin her seferinde Ebu Umame için mağfiret dilemen ne oluyor? Dedi ki: Yavrucuğum, o Medine'de Beyâdâoğulları Harresi diye bilinen ve Nakîu'l-Hadimât diye anılan bir düzlükte cuma namazı kılmak üzere müslümanları toplayan ve onlarla cuma namazı kılan ilk kişidir. Ben kendisine: O gün kaç kişi idiniz? diye sordum. O: Kırk kişi, dedi.(2)

Cabir b. Abdullah da şöyle demiştir: Sünnet her üç kişi arasından birisinin imam olması, her kırk ve bundan daha fazla sayıdakilerin cuma, kurban bayramı ve ramazan bayramı namazı kılmaları şeklinde gelmiştir. Çünkü bu sayıdaki kimseler bir cemaattir. Bunu Darakutni rivayet etmiştir.(3)

Ebu Bekr Ahmed b. Süleyman en-Necad dedi ki: Abdu'l-Melik b. Muhammed er-Rukaşi'ye -benim de duyacağım bir şekilde- okundu: Bana Recâ b. Seleme anlattı, dedi ki: Bize babam anlattı, dedi ki: Bize Ravh b. Ğuteyf es-Sakafî anlattı, dedi ki: Bana ez-Zührî, Ebu Seleme'den anlattı dedi ki: Ben Ebu Hureyre'ye: Cuma, katılan erkeklerin sayısı kaça ulaştığı takdirde vacib olur, diye sordum şöyle dedi: Rasûlullah (sav)'ın ashabı elli kişiye ulaşınca, Rasûlullah (sav) onları cuma için biraraya getirdi. Yine Abdu'l-Melik b. Muhammed'e -benim de duyduğum şekilde- okundu, dedi ki: Bize Reca b. Se-

(1) *Dârakutnî*, III, 182; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, III, 182
(2) *Dârakutnî*, II, 5; *Ebû Dâvûd*, I, 280; *İbn Mâce*, I, 343
(3) Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, III, 177

leme anlattı dedi ki: Bize Abbad b. Abbad el-Mühellebî, Cafer b. ez-Zu beyr'den anlattı. Cafer, el-Kasım'dan, o Ebu Umame'den şöyle dediğini nak letti: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Cuma elli erkek kişiye vacibtir. Bundan daha aşağı sayıdakilere vacib değildir."

İbnu'l-Münzir dedi ki: İbn Ömer şu mektubu yazdı: Herhangi bir kasaba ha elli kişi biraraya geldi mi cuma namazını kılıversinler.

ez-Zührî de Devs'li Um Abdullah'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ra sûlullah (sav) buyurdu ki: "Dört kişiden daha fazla sayıda kimse bulunma sa bile herbir kasabada cuma kılmak vacibtir." Burada "kasabalar (el kura)" ile şehirleri kastetmektedir. Ancak bu rivayet ez-Zührî'den sahih olarak nakledilmiş değildir.(1)

Bir rivayette de şöyle denilmektedir: "Cuma dördüncüleri imamları olan sadece üç kişi dahi bulunsa herbir kasaba ahalisine vacibtir." Ancak ez Zühr rî'nin Devs'li Um Abdullah'tan hadis dinlediği sahih olarak sabit değildir. Bu rada (hadisin senedinde) sözü edilen el-Hakem (b. Abdullah) ise metrûk (ri vâyet ettiği hadis alınmayan) bir kimsedir.(2)

3- İmamın (İslam Devlet Başkanının) İzni ve Onun Namazda Bulunması Cuma Namazının Sıhhati İçin Gerekli midir?:

İmamın izni olmaksızın ve kendisi hazır bulunmaksızın cuma namazının kılınması sahihtir. Ebu Hanife ise; imamın yahutta onun halifesinin (vekil ta yin ettiği kimsenin) bulunması cuma namazının şartlarındandır, demiştir.

Bizim delilimiz şudur: Kûfe valisi el-Velid b. Ukbe bir gün gecikince İbn Mesud ondan izin almaksızın cemaate namaz kıldırdı. Yine rivayet edildiği ne göre Ali (r.a) Osman (r.a)'ın evi muhasara altında tutulduğu gün cuma na mazını kıldırmış ve ondan izin aldığına dair bir rivayet nakledilmemiştir.

Medine valisi Said b. el-Âsım Medine'den çıkıp gittiğinde Ebu Musa'nın herhangi bir izin almaksızın insanlara cuma namazı kıldırdığı da rivayet edil miştir. Malik dedi ki: Allah'ın birtakım farzları vardır. Onun arzında bunları bir vali (İslâmî bir yönetici) ister üstlensin, ister üstlenmesin bunlar kaybe dilemezler.

4- Tavanlı Bir Mescidin Bulunması Cuma Namazı Şartlarından mıdır?

Bizim (mezhebimize mensub) ilim adamlarımız cuma namazının eda şartlarından birisi tavanı bulunun bir mesciddir, demişlerdir. İbnu'l-Arabi bu-

(1) *Dârakutnî*, II, 7
(2) *Dârakutnî*, II, 8

nun nasıl açıklanacağını bilemiyorum, demiştir.

Derim ki: Bunun açıklayıcı gerekçeleri yüce Allah'ın: *"Tavaf edenler... için Beyt'imi temizle!"* (el-Hac, 22/26) buyruğu ile: *"Allah'ın yüceltilmesine... izin verdiği evlerdedir."* (en-Nur, 24/36) buyruklarıdır.

"Ev (beyt)"in gerçek mahiyeti ise duvar ve tavanlarının bulunmasıdır. Örfün anlamına göre bu böyledir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- Hutbe Verirken Ayakta Durmak:

"Seni ayakta bırakıp..." buyruğu (şunu göstermektedir): Hutbe verdiğinde hatibin, minber üzerinde ayakta durması şarttır. Alkame dedi ki: Abdullah'a: Peygamber (sav) ayakta mı yoksa oturarak mı hutbe okuyordu diye soruldu, o: Sen **"Seni ayakta bırakıp..."** buyruğunu okumadın mı? diye cevab verdi.

Müslim'in *Sahih*'inde Ka'b b. Ucre'den rivayete göre o mescide girmiş ve Abdu'r-Rahman b. Um el-Hakem'i oturarak hutbe verirken görünce şunları söylemiş: Yüce Allah: **"Onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman seni ayakta bırakıp ona doğru yöneldiler"** diye buyurduğu halde bu pis herifin nasıl oturarak hutbe verdiğine bir bakınız.(1)

Yine (Müslim) Cabir'den rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) ayakta hutbe verir, sonra oturur, sonra tekrar kalkıp yine hutbe verirdi. Her kim sana onun oturarak hutbe verdiğini haber verecek olursa, bil ki o yalan söylemiştir. Çünkü Allah'a yemin ederim ki, ben onunla birlikte ikibinden fazla namaz kılmışımdır.(2)

Fukahânın cumhuru ve ilim adamlarının görüşü de budur. Ebu Hanife dedi ki: Ayakta durmak hutbenin şartı değildir. Rivayet olunduğuna göre oturarak ilk hutbe veren kişi Muaviye'dir. Osman (r.a) oldukça ihtiyarlayıncaya kadar ayakta hutbe verdi, sonra oturarak hutbe verir oldu.

Denildiğine göre Muaviye'nin oturarak hutbe okuması yaşının ilerlemiş olmasından dolayı idi. Peygamber (sav) ise ayakta hutbe verir, sonra oturur, sonra da yine ayağa kalkar, fakat otururken de konuşmazdı. Bunu da Cabir b. Semure rivayet ettiği gibi(3) *Buhari*'de belirtildiğine göre İbn Ömer de böylece rivayet etmiştir.(4)

(1) *Müslim*, II, 591; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 196; *Nesâî*, III, 102

(2) *Müslim*, II, 589; *Ebû Dâvûd*, I, 286; *Müsned*, V, 90, V, 99 "ikibin" yerine "yüz" lafzı ile

(3) *Ebû Dâvûd*, I, 286; *Nesâî*, III, 110, 186, 191, 192; *İbn Mâce*, I, 351; *Müsned*, V, 90, 99, 100; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, III, 197; *Müsned*, V 90, 91, 101, 93, 95

(4) *Buhârî*, I, 311; *Müslim*, II, 589; *İbn Mâce*, I, 351; *Müsned*, I, 256 (İbn Abbas'tan)

6- Hutbesiz Cuma Namazı Sahih Olmaz:

Cuma namazının gerçekleşmesi için hutbe şarttır. Hutbesiz cuma sahih olmaz. İlim adamlarının cumhurunun görüşü budur. el-Hasen ise hutbe müstehabtır demiştir. İbnu'l-Mâcişûn da böyle demiştir: Hutbe bir sünnettir, farz değildir. Said b. Cubeyr dedi ki: Hutbe öğlen farzının iki rekatının yerine geçer. Bir kimse bu iki rekatı terkedip, cuma namazı kılacak olursa, öğle namazının iki rekatını terketmiş olur. Hutbenin vücubunun delili yüce Allah'ın: **"Seni ayakta bırakıp..."** buyruğudur. Bu bir yergidir, vacib de kendisini terkeden şahsın şer'an yerilmesine sebeb teşkil eden fiildir. Ayrıca Peygamber (sav) hutbe vermeden cuma namazı kılmamıştır.

7- Hutbe Verirken Hatibin Bir Şeylere Yaslanması:

Hatib hutbe esnasında bir yaya ya da bir sopaya dayanır. İbn Mace'nin *Sünen*'inde dedi ki: Bize Hişam b. Ammar anlattı. Bize Abdu'r-Rahman b. Sa'd b. Ammar b. Sa'd anlattı dedi ki: Bana babam, babasından, o dedesinden nakleden anlattığına göre Rasûlullah (sav) savaş esnasında hutbe verdiği zaman bir yaya dayanarak hutbe verirdi. Cumada hutbe verdiği zaman ise bir sopaya dayanarak hutbe verirdi.(1)

8- Hatib Minbere Çıkınca Cemaate Selam Verir mi?:

Şafii ve diğerlerine göre hatib minbere çıktı mı cemaate selam verir. Malik ise bu görüşte değildir. İbn Mace'nin, Cabir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) minbere çıktı mı selam verirdi.(2)

9- Abdestsiz Hutbe Vermek:

Hatib hutbenin tamamını ya da bir bölümünü abdestsiz verecek olursa, Malik'e göre kötü bir iş yapmış olur. Ancak abdestli olarak namazı kıldırdığı takdirde hutbeyi tekrar iâde etmesi gerekmez. Abdestli olmanın vacib olup olmadığı hususunda Şafii'nin iki görüşü vardır. O cedid (yeni) mezhebinde bunu şart görürken, kadim (eski) görüşünde bunu şart koşmamıştır. Ebu Hanife'nin görüşü de budur.

10- Hutbenin Asgarî Miktarı:

Hutbede yeterli gelen asgarî miktar Allah'a hamdetmesi, Peygamberine salât ve selâm getirmesi, Allah'ın takvâsını tavsiye etmesi ve Kur'ân-ı Ke-

(1) *İbn Mâce*, I, 351
(2) *İbn Mâce*, I, 352

rim'den bir âyet okumasıdır. İkinci hutbede de birincisinde olduğu gibi (bu) dört hususun yerine getirilmesi icab eder. Şu kadar var ki birincisinde öngörülen bir âyet okumanın yerine (ikincisinde) dua etmek vacibtir, fukahânın çoğunluğu böyle demiştir.

Ebu Hanife ise şöyle demektedir: Şâyet sadece Allah'a hamdeder yahut Allah'ı tesbih eder yahut tekbir getirmekle yetinirse, bu kadarı da yeterlidir.

Osman (r.a)'dan rivayet edildiğine göre o minbere çıkmış ve: Elhamdulillah derken ona karşı sesler yükseltilince şöyle demiş: Ebu Bekir ve Ömer bu makama çıkacakları vakit söyleyecekleri sözleri önceden hazırlarlardı. Sizlerin ise (bugün) çok söz söyleyen bir imamdan çok iş yapan bir imama ihtiyacınız vardır. Pek yakında size hutbeler gelecektir (verilecektir); deyip sonradan minberden inmiş ve namazı kıldırmıştır. Bu ise ashab-ı kiramın huzurunda olmuştu. Kimse onun bu yaptığına tepki göstermemişti.

Ebu Yusuf ve Muhammed de şöyle demişlerdir: Vacib olan kendisine hutbe denilebilecek kadar olan sözler söylemektir. Şafii'nin görüşü de budur. Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr dedi ki: Bu hususta söylenmiş en sahih görüş budur.

11- Peygamber Efendimizin Hutbelerinde Okuduğu Buyruklar ile Verdiği Hutbelerinden Örnekler:

Müslim'in *Sahih*'inde Yâlâ b. Umeyye'den rivayete göre o Peygamber (sav)'ı minber üzerinde: ***"Ey Malik... diye seslenecekler"*** (ez-Zuhruf, 43/77) buyruğunu okurken dinlemiştir.(1)

Yine Müslim'de Abdurrahman kızı Amre'nin bir kızkardeşinden şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ben ***"Kaaf, çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki..."*** (Kaaf, 50/1) Sûresi'ni ancak Rasûlullah (sav)'ın ağzından her cuma günü bu sûreyi minber üzerinde okuyup dinlemem sonucunda ezberlemişimdir.(2) Bu (rivayet) daha önce Kaf Sûresi'nin baştaraflarında geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Davud'un *el-Merâsîl* adlı eserinde ez-Zührî'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Peygamber (sav)'ın hutbesinin başı şöyle idi:

الحمدلله.نحمده ونستعينه ونستغفره،ونعوذ به من شرور أنفسنا . من يهد الله فلا مُضلّ له ، ومن يُضْلِلْ فلا هادِيَ له . ونشهد أن لا إله إلا الله ؛ وأن محمداً عبده ورسوله ، أرسله بالحق بشيراً ونذيراً بين يَدَيِ الساعة . من يطع الله ورسوله فقد رَشد ، ومن يعصهما فقد غَوَى. نسأل الله ربّنا أن يجعلنا ممن يطيعه ويطيع رسوله ، ويتّبع رضوانه ويجتنب سَخَطه ، فإنما نحن به وله

(1) *Müslim*, II, 594; *Buhârî*, III, 1180, 1191, IV, 1821; *Tirmizî*, II, 382; *Müsned*, IV, 223
(2) *Müslim*, II, 595; *Müsned*, VI, 435

"Hamd, Allah'a mahsustur. O'na hamdeder, O'ndan yardım diler, mağfiretini isteriz. Nefislerimizin şerlerinden O'na sığınırız, Allah'ın hidayet verdiği kimseyi hiç kimse saptıramaz. O'nun saptırdığını da kimse doğruya iletemez. Şehadet ederiz ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Muhammed de O'nun kulu ve Rasûlüdür. O'nu hak ile kıyametin az öncesinden müjdeleyici ve korkutucu olmak üzere göndermiştir. Allah'a ve Rasûlüne itaat eden doğru yolu bulmuş demektir. Onlara isyan eden kimse ise haddi aşmış, azmış demektir. Rabbimiz Allah'tan bizleri kendisine ve Rasûlüne itaat edenlerden, rızasına uyup, O'nu gazablandıran şeylerden uzak kalanlardan kılmasını dileriz. Şüphesiz ki biz O'nunla (hakkı bulabilir)iz ve yalnız O'na aidiz."(1)

Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bize ulaştığına göre Rasûlullah (sav) hutbe irad etti mi şöyle derdi:

كلُّ ما هو آتٍ قريبٌ، ولا بُعْدَ لما هو آت . لا يعجل الله لعجلةِ أحَدٍ ، ولا يَخِفُّ لأمر الناس .
ما شاء الله لا ما شاء الناس . يريد الله أمراً ويريد الناسُ أمراً ، ما شاء الله كان ولو كَرِه الناس .
ولا مُبْعِدَ لما قرّب الله ، ولا مقرِّب لما بعّد الله . لا يكون شيء إلا بإذن الله جل وعز

"Gelecek olan herbir şey yakındır. Gelecek olanın uzak olması sözkonusu değildir. Kimsenin acelesi için Allah hiçbir şeyi çabuklaştırmaz. İnsanlar istedi diye hiçbir şeyi erkene almaz. İnsanların dilediği değil, Allah'ın dilediği (olur). Allah bir işin olmasını diler, insanlar bir başka iş ister. Fakat insanlar hoşlanmasa dahi Allah'ın dilediği olur. Allah'ın yakınlaştırdığını kimse uzaklaştıramaz, Allah'ın uzaklaştırdığını da kimse yakınlaştıramaz. Aziz ve celil olan Allah'ın izni ile olmadıkça hiçbir şey olamaz."(2)

Câbir dedi ki: Peygamber (sav) cuma günü hutbe verir. Allah'a hamd u senâda bulunup peygamberlerine salât ve selâm getirdikten sonra şöyle derdi:

أيها الناس إن لكم معالم فانتهُوا إلى معالمكم ، وإن لكم نهاية فانتهوا إلى نهايتكم . إن العبد المؤمن بين مخافتين بين أجَلٍ قد مَضى لا يدري ما الله قاضٍ فيه ، وبين أجل قد بَقِي لا يدري ما الله صانع فيه . فليَأخذ العَبد من نفسه لنفسه ، ومن دنياه لآخرته ، ومن الشبيبة قبل الكِبَر ، ومن الحياة قبل الممات . والذي نفسي بيده ما بعد الموت من مُسْتَعْتَبٍ ، وما بعد الدنيا من دارٍ إلا الجنّة أو النار .
أقول قولي هذا وأستغفر الله لي ولكم

"Ey insanlar! Sizin için birtakım işaretler vardır. Sizin için tesbit edilen o

(1) Ebû Dâvûd, *el-Merâsil*, s. 102-103
(2) Ebû Dâvûd, *el-Merâsil*, s. 103

işaretlere kadar gidiniz. Sizin varabileceğiniz bir son nokta vardır. Sizin için tesbit edilmiş o son noktaya kadar gidiniz. Şüphesiz ki mü'min kul, birisi geçip gitmiş ve Allah'ın hakkında ne hüküm vereceğini bilemediği, diğeri ise geri kalmış ve Allah'ın onda ne yapacağını bilemediği iki korku arasındadır. O bakımdan kul, kendi nefsinden yine kendisi için alacaklarını alsın. Dünyasından âhireti için, gençliğinden yaşlılığı için, hayattan ölüm gelmeden önce (bir şeyler) alsın. Nefsim elinde olana yemin ederim ki; ölümden sonra hiç kimsenin (Rabbini) razı etmesine dair isteği kabul edilmeyecektir. Dünyadan sonra ise cennet ya da cehennemden başka bir yurt yoktur. İşte ben bunu sizlere söylüyorum. Kendim için, sizin için Allah'tan mağfiret diliyorum."(1)

Peygamber (sav)'ın Medine'ye geldiği sırada ilk cumada verdiği hutbe daha önceden geçmiş bulunmaktadır.(2)

12- Hutbeyi Dinleme Âdâbı:

Hutbeyi dinleyen kimselerin hutbe dolayısıyla susmaları sünneten vacibtir. Sünnet olan, hutbeyi işitenin de, işitmeyenin de susmasıdır. İnşaallah her ikisi de aynı ecri alırlar. O esnada konuşan kimse lağvetmiş (boş iş yapmış) olur, fakat bundan dolayı namazı da bozulmaz.

Sahih'te Ebu Hureyre'den rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Cuma günü imam hutbe okurken arkadaşına: Sus! diyecek olursan, sen lağvetmiş olursun."(3)

ez-Zemahşerî dedi ki: Hutbeyi dinleyen kişi arkadaşına: Sus! diyecek olursa lağvetmiş olur. Peki ya hatibin kendisi bu hususta (yani hutbeyi uzatmak suretiyle) aşırıya gidecek olursa, lağvetmiş olmaz mı? İslâm'ın garibliğinden, günlerin uğursuzluklarından Allah'a sığınırız.

13- Cemaatin Hatibe Yönelmesi:

İmam minbere çıktığı takdirde insanlar ona yönelirler. Çünkü Ebu Davud, Mürsel olarak Ebân b. Abdullah'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Cuma günü Adiy b. Sabit ile birlikte idim. İmam (hutbeye) çıkınca -ya da minbere çıkınca dedi- ona doğru döndü ve dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın ashabı da Rasûlullah (sav)'a böyle davranırlardı.(4)

İbn Mace bunu Adiy b. Sabit'ten, o babasından diye rivayet etmiş olup,

(1) Deylemi, *Firdevs,* V, 278 -Hasan-ı Basri'den- Beyhaki, *Şuabu'l-İmân,* VII, 360 -Hasan-ı Basri adını zikretmediği bir sahabiden-
(2) Bk. el-Cumua, 62/8. âyetin tefsiri 2. başlık
(3) *Buhârî,* I, 316; *Müslim,* II, 583; *Dârimî,* I, 437, 438; *Ebû Dâvûd,* I, 290; *Nesâî,* IV, 104, 188; *İbn Mâce,* I, 352; *Muvatta,* I, 103; *Müsned,* II, 272, 280, 393, 396, 485, 518, 432
(4) Ebû Dâvûd, *el-Merâsil,* s. 99-100; Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ,* III, 198

isnadda fazladan şunu da belirtir: Babasından (rivayetle) dedi ki: Rasûlullah (sav) minber üzerinde ayağa kalktı mı ashabı ona doğru yüzlerini çevirirlerdi. İbn Mace dedi ki: Bu hadisin (senedinin) muttasıl olacağını ümit ederim.(1)

Derim ki: Hafız Ebu Nuaym dedi ki: Bize Muhammed b. Ma'mer anlattı dedi ki: Bize Abdullah b. Muhammed b. Nâciye anlattı dedi ki: Bize Abbâd b. Yakub anlattı dedi ki: Bize Muhammed b. el-Fadl el-Horosanî anlattı. O Mansur'dan, o İbrahim'den, o Alkame'den, o Abdullah'tan dedi ki: Peygamber (sav) minbere çıktı mı yüzlerimizi ona doğru çevirirdik. Bunu Mansur'dan tek başına (münferiden) Muhammed b. el-Fadl b. Atiyye rivayet etmiştir.(2)

14- İmam Hutbe Verirken Mescide Giren Namaz Kılar mı?:

İmam hutbe verirken mescide giren kimse Malik -Allah'ın rahmeti üzerine olsun-'e göre (Tahiyyetu'l-Mescid) namazı kılmaz. İbn Şihab'ın -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- ve başkalarının görüşü de budur. ***Muvatta'*** da ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: İmamın minbere çıkması, namaz kılmayı sona erdirir. Onun konuşması da konuşmayı sona erdirir.(3) Bu rivayet mürseldir.

Müslim'in ***Sahih'***inde Cabir'in rivayet ettiği hadise göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Cuma günü sizden herhangi bir kimse imam hutbe verirken gelecek olursa, hemen iki rekat kılıversin ve bunları kısa kessin."(4) Bu ise namaz kılınacağı hususunda açık bir ifade olup Şafii ve başkaları da bu görüştedir.

15- İmam Hutbe Verirken Uyumak:

İbn Avn, İbn Sîrîn'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bizden öncekiler imam hutbe verirken uyumayı mekruh kabul eder ve bu hususta ağır ifadeler kullanırlardı. İbn Avn dedi ki: (İbn Sîrîn) daha sonra benimle karşılaştı ve: Ne dediklerini biliyor musun? diye sordu (ve devamla) dedi ki: Böyleleri elleri boş dönen bir seriyyeye (sefere çıkan askeri birliğe) benzerler. Sonra dedi ki: Elleri boş dönenler ne demektir biliyor musun? Hiçbir ganimet elde edemeyenler, demektir.

Semura b. Cundüb'ten rivayete göre Peygamber (sav) buyurdu ki: "Sizden herhangi bir kimse uyuklayacak olursa arkadaşının oturduğu yere geçsin, arkadaşı da onun oturduğu yere geçsin."(5)

(1) *İbn Mâce,* I, 360, ancak İbn Mâce'ye ait olduğu belirtilen kayıt yok.

(2) Ebu Ya'la, *Müsned,* IX, 281-282

(3) *Muvatta,* I, 103

(4) *Müslim,* II, 597; İbn Huzeyme, *Sahih,* III, 167; İbn Hibbân, *Sahih,* VI, 247-248; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* III, 194; *Dârakutnî,* II, 14.

(5) İbn Hibbân, *Sahih,* VII, 32 Hâkîm, *Müstedrek,* I, 428; *Tirmizî,* II, 404; *Ebû Dâvûd,* I, 292; *Müsned,* II, 22, 32; 135; hepsi de aynı manada az lafzi farkla, İbn Ömer'den.

16- Cuma Namazının Şimdiye Kadar Sözünü Etmediğimiz Diğer Bazı Faziletleri ve Farz Oluşu:

Burada daha önce sözünü etmediğimiz cuma namazının fazileti ve farz oluşu ile ilgili bazı açıklamalarda bulunacağız.

Hadis imamlarının Ebu Hureyre (r.a)'dan rivayetine göre Rasûlullah (sav) cuma gününü sözkonusu ederek: "Bugünde öyle bir an vardır ki, namaz kılan müslüman bir kul, bu anı denk düşürüp yüce Allah'tan bir şey isteyecek olursa, mutlaka Allah o kimseye o istediğini verir." diye buyurdu ve eliyle bu anın oldukça kısa bir an olduğunu işaret etti.(1)

Müslim'in Sahih'inde Ebu Musa'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "O imamın (hutbe için) oturması ile namazın biteceği vakte kadarki süre arasındadır."(2)

Enes'ten gelen hadiste belirtildiğine göre Peygamber (sav) bir gün yanımıza çıkmakta gecikti. Yanımıza çıkıp gelince: Bir süre geç kaldın, dedik; şöyle buyurdu: "Çünkü Cebrail bana üzerinde siyah bir nokta bulunan beyaz bir aynayı andırır bir şey ile yanıma geldi. Ben: Bu nedir, ey Cebrail, dedim o dedi ki: Bu cumadır. Onda hem senin için, hem ümmetin için bir hayır vardır. Yahudilerle, hristiyanlar bugüne denk gelmek istediler de isabet ettiremediler. Allah sizi bugüne iletti. Ben: Ey Cebrail ya şu siyah nokta nedir? dedim, şöyle dedi: Bu cuma gününde olup denk düşüren her müslüman kulun, Allah'tan bir hayır isteyip de mutlaka onu o kimseye verdiği yahutta onun bir benzerini onun için kıyamet gününe sakladığı ya da onun gibi bir kötülüğü ondan geri çevirdiği o malum andır. Şüphesiz ki o gün Allah nezdinde günlerin en hayırlısıdır ve şüphesiz cennetliler o güne "el-mezîd" günü adını verirler" diye hadisi zikretti.(3)

İbnu'l-Mübarek ve Yahya b. Sellam dedi ki: Bize el-Mesudi, el-Minhâl b. Amr'dan anlattı. O Ebu Ubeyde b. Abdullah b. Utbe'den, o İbn Mesud'dan naklen dedi ki: Cumaya gitmekte birbirinizle yarışınız. Şüphesiz ki şanı yüce Allah her cuma günü cennetliklere beyaz kâfûrdan bir tepe üzerinde gö-

(1) ***Buhârî,*** I, 316, V, 2029, 2350; ***Müslim,*** II, 583, 584; ***Tirmizî,*** II, 362; ***Nesâî,*** III, 115; ***İbn Mâce,*** I, 360; ***Muvatta,*** I, 108; ***Müsned,*** II, 235, 255, 272, 280, 284...

(2) ***Müslim,*** II, 584; ***Dârimî,*** I, 443; ***Ebû Dâvûd,*** I, 276; ***Müsned,*** II, 272'de Ebu Said el-Hudri ile Ebû Hureyre'den gelen bir rivâyette bu anın "ikindiden sonra" olduğu açıklanmaktadır.

(3) Ebu Ya'lâ, ***Müsned,*** VII, 228; Tebarâni, ***Evsat,*** VII, 15'de bu manadaki açıklamalarla birlikte daha uzunca yer almaktadır. Heysemi, ***Mecmâ,*** X, 421'de bu uzunca şekliyle hadisi kaydettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Ebû Ya'lâ'nın râvileri Sahih'in râvileridir. Taberâni'nin râvileri de -Abdurrahman b. Sâbit b. Sevbân dışında Sahih'in ravileridir. Abdurrahman'ın zayıf olduğunu söyleyenler de vardır. Sika olduğunu söyleyenler de vardır."

rünür. Onlar bu günde ona yakın olurlar. -İbnu'l-Mübarek dedi ki-: Dünyada iken cumaya çabuk gidişlerindeki kadarıyla... [1] Yahya b. Sellam da dedi ki: Dünyada iken cumaya gitmek için hızlı davrandıkları gibi... (Yahya) şunu da eklemektedir: Onlara daha önce hiçbir şekilde görmedikleri türden keramet (yüce makam ve lütuflar) ihsan eder. Yahya dedi ki: Ben el-Mesudi'den başkasının bu rivayette şunu da eklediğini duydum: İşte bu da yüce Allah'ın: *"Yanımızda fazlası da var"* (Kaf, 50/35) buyruğunun anlattığıdır.[2]

Derim ki: Hadisteki "bir tepe üzerinde" ifadesinden kasıt cennet ehlidir. Onlar bir tepe üzerinde bulunacaklar demektir. Nitekim el-Hasen yaptığı rivayette şöyle demektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz cennetlikler her cuma gününde kâfûrdan bir tepe üzerinde Rabblerine bakacaklardır. Bu uzayıp giden tepenin iki ucu görünmez. Orda her iki kıyısı misk olan bir nehir akar. Üzerinde Kur'ân'ı öncekilerin de, sonrakilerin de duyduğu en güzel seslerle okuyacak cariyeler bulunacaktır. Evlerine geri döndüklerinde herbir kişi bu cariyelerden dilediğinin elinden alıp gider. Daha sonra inciden köprüler üzerinden geçerek evlerine giderler. Eğer yüce Allah onlara evlerini göstermeyecek olursa, yüce Allah'ın her cumada onlara yeniden yaratacağı şeyler dolayısıyla kendiliklerinden evlerinin yolunu bulamazlar." Bunu Yahya b. Sellam zikretmiştir.[3]

Enes'ten de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Peygamber (sav) buyurdu ki: İsraya götürüldüğüm gece Arşın altında yetmiş tane şehir gördüm. Herbir şehir sizin bu şehirlerinizin yetmiş kat büyüklüğündedir. Allah'ı tesbih ve takdis eden meleklerle doludur. Tesbihlerinde: Allah'ım, cuma gününe hazır bulunan kimselere mağfiret buyur. Allah'ım, cuma günü gusleden kimselere mağfiret buyur, derler." Bu hadisi es-Sa'lebi zikretmiştir.

Kadı eş-Şerif Ebu'l-Hasen Ali b. Abdullah b. İbrahim el-Haşimi el-İsevî -İsa b. Ali b. Abdullah b. Abbas (r.a)'ın soyundandır- sahih bir sened ile Ebu Musa el-Eş'arî'den rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Aziz ve celil olan Allah kıyamet gününde günleri gerçek şekilleri ile varedeceği; cuma gününü aydınlık bir çiçek gibi var edecektir. Cumaya devam edenler etrafını eşine zifaf için hazırlanan gelin gibi etrafını saracaklardır. Onların önünü aydınlatacak, onlar da ışığında yürüyeceklerdir. Renkleri kar gibi beyaz, kokuları misk gibi etrafa yayılacaktır. Kâfurdan dağlarda dolaşacaklar. Bütün cinler, melekler hayretle onların yol alışlarına bakacaklardır. Onlar cennete girecekler ve Allah'tan ecir bekleyerek ezan okuyan müezzinler

(1) İbnu'l-Mübarek, *Zühd*, I, 131; Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, Demmâm, 1406, I, 259

(2) Yahya b. Sellâm'ın naklettiği bu bölümü büyük bir kısmıyla Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, I, 259'da zikretmektedir.

(3) Ulaşabildiğimiz kaynaklarda bu lafızla tesbit edemedik.

dışında kimse de onlarla birlikte olmayacaktır."[1]

İbn Mace'nin *Sünen*'inde Ebu Hureyre'den rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Cuma bir dahaki cumaya kadar -büyük günahlar işlenmediği sürece- ikisi arasındakilere keffaret teşkil eder." Bu hadisi bu manada Müslim de rivayet etmiştir.[2]

Evs b. Evs es-Sakafi'den dedi ki: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kim cuma günü başını yıkar ve(ya) gusledip erken vakitte çıkar ve binmeksizin yürüyerek erkence gider, imama yakın bir yerde oturup hutbeyi dinleyip boş bir iş yapmazsa, attığı herbir adım karşılığında onun için bir yıllık oruç tutmuş ve namaz kılmış gibi ecir yazılır."[3]

Cabir b. Abdullah'tan dedi ki: Rasûlullah (sav) bize hutbe irad ederek buyurdu ki: "Ey insanlar! Ölmeden önce Allah'a tevbe ediniz. İşlerle meşgul olmadan önce salih ameller işlemekte elinizi çabuk tutunuz. Sizinle Rabbinizin arasındaki bağı O'nu çokça zikretmek, gizli açık hallerde çokça sadaka vermek suretiyle sağlamlaştırınız ki size rızık verilsin, yardım olunsun ve mükâfat verilsin. Bilin ki Allah sizlere bulunduğum bu yerde, içinde bulunduğum bu ayda, bu yılda kıyamet gününe kadar cumayı farz kılmıştır. Ben hayattayken yahutta vefatımdan sonra her kim -âdil ya da zalim bir imamı bulunduğu halde- onu hafife alarak ya da inkâr ederek terkedecek olursa, Allah onun iki yakasını bir araya getirmesin. İşlerinde ona bereket ihsan etmesin. Hatta şunu bilin ki onun namazı da olmaz, zekâtı da olmaz, haccı da olmaz. Hatta onun orucu da olmaz, iyilikleri de olmaz. Tevbe edinceye kadar... Kim tevbe ederse Allah da onun tevbesini kabul eder. Şunu bilin ki; kesinlikle hiçbir kadın bir erkeğe imam olamaz. Bedevi bir Arap, bir muhacire imam olamaz. Günahkâr bir kimse, mü'min bir kimseye imam olamaz. Ancak kılıcından ya da kamçısından korktuğu bir sultanın bu hususta onu baskı altında mecbur tutması hali müstesnadır."[4]

Meymun b. Ebi Şeybe dedi ki: Haccac ile birlikte bir cuma kılmak istedim. Gitmek üzere hazırlandım, sonra şöyle dedim: Ben nereye gidiyorum. Şu günahkâr kimsenin arkasında namaz mı kılacağım? Bir sefer: Gideyim dedim,

(1) İbn Huzeyme, *Sahih,* III, 117; Hâkim, *Müstedrek,* I, 412; Beyhakî, *Şuabu'l-İman,* III, 113

(2) *İbn Mâce,* I, 345; *Müslim,* I, 209; *Tirmizî,* I, 418; *Müsned,* II, 484

(3) *Ebû Dâvûd,* I, 95; İbn Hibbân, *Sahih,* VII, 20; Hâkim, *Müstedrek,* I, 418; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra,* III, 229; Taberâni, *Kebîr,* I, 215; Beyhakî, *Şuabu'l-İman,* III, 97; (hadisin bazı lafızlarının tercemesi, hadisin sonunda İbn Hibban'ın ve Beyhâki'nin *Şuab*'da yaptığı açıklamalara göre yapılmıştır).

(4) *İbn Mâce,* I, 343; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* III, 171; Ebû Ya'lâ, *Müsned,* III, 382; Abd b. Humeyd, *Müsned,* s. 344; hadisin senedine dair değerlendirme için bk. Beyhaki, aynı yer; İbn Adiyy *el-Kâmil,* IV, 181

bir sefer gitmeyeyim dedim. Sonra da gitmekte karar kıldım. Evin bir tarafından birisi bana şöyle seslendi: **"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrıda bulunulduğu vakit Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın."**

17- Allah'ın Yanında Bulunanlar Dünyalıklardan Hayırlıdır:

"De ki: Allah'ın yanındaki eğlenceden de, ticaretten de hayırlıdır" buyruğu iki şekilde açıklanmıştır. Birincisine göre Allah'ın yanındaki namazınızın sevabı sizin eğlence zevkinizden ve ticaretinizin sağladığı faydadan daha hayırlıdır. İkincisine göre Allah'ın sizin için ayırmış olduğu rızkınız, el de ettiğiniz eğlence ve ticaretinizden daha hayırlıdır.

Ebu Recâ el-Utaridî: **"Allah'ın yanındaki eğlenceden de, ticaretten de hayırlıdır"** anlamındaki buyruğu; "(للذين آمنوا): İman edenler için..." ziyadesiyle okumuştur.

"Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır." Yani O rızık verenlerin, rızıklandıranların en hayırlısıdır. O halde O'ndan isteyiniz. Onun yanındaki dünya ve âhiret hayırlarını elde etmek için O'na itaat ile O'ndan yardım isteyiniz.

(Cumua Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

Münafikûn Sûresi

1-11. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Umumun görüşüne göre Medine'de inmiştir. Onbir âyettir.

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ ۘ وَاللَّهُ يَعْلَمُ
إِنَّكَ لَرَسُولُهُ ۗ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ ﴿١﴾

1. Münafıklar sana geldiklerinde dediler ki: "Şehadet ederiz ki, muhakkak sen Allah'ın Rasûlüsün." Allah da biliyor ki sen hiç şüphesiz O'nun Rasûlüsün. Ve Allah şahitlik eder ki, muhakkak münafıklar yalancıdırlar.

"Münafıklar sana geldiklerinde dediler ki: Şehadet ederiz ki muhakkak sen Allah'ın Rasûlüsün" buyruğu ile ilgili olarak Buhârî'nin rivayet ettiğine göre Zeyd b. Erkam şöyle demiştir: Amcam ile birlikte idim. Abdullah b. Ubeyy b. Selûl'un: *"Rasûlullah'ın yanındakilere infak etmeyin; ta ki dağılıp gitsinler."* (el-Münafikun, 63/7) dediğini ve ayrıca: *"Eğer Medine'ye dö-*

nersek, elbette ki en şerefli ve kuvvetli olan, en hakir olanı oradan mutlaka çıkartacaktır" (el-Münafikun, 63/8) dediğini duydum. Bunu amcama anlattım, amcam da Rasûlullah (sav)'a söyledi. Rasûlullah (sav) da Abdullah b. Ubeyy ile arkadaşlarına haber gönderdi. Onlar: Böyle bir şey söylemediklerine dair yemin ettiler. Rasûlullah (sav) onları tasdik etti, beni yalanladı. Benzerini görmediğim bir keder ve üzüntü gelip beni buldu. Evimde oturdum. Yüce Allah: *"Münafıklar sana geldiklerinde... Rasûlullah'ın yanındakilere infak etmeyin ta ki dağılıp gitsinler"* (7. âyet) buyruğuna ve daha sonra: *"Elbetteki en şerefli ve en kuvvetli olan en hakir olanı oradan çıkartacaktır"* (8. âyet) buyruğuna kadar indirdi. Rasûlullah (sav) bana haber gönderdikten sonra: "Şüphesiz Allah seni tasdik etti" diye buyurdu. Bu hadisi Tirmizi rivayet etmiş olup, hasen sahih bir hadistir, demiştir.(1)

Tirmizi'de Zeyd b. Erkam'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) ile birlikte gazada idik. Beraberimizde bedevilerden bir takım kimseler de vardı. O bakımdan bir an önce suya varalım diye koşuşuyorduk. Bedeviler bizden önce suya ulaşıyorlardı. Arkadaşlarından önce giden bedevi Arap havuzu doldurur, etrafına taşlar koyardı. Daha sonra da arkadaşları gelinceye kadar üzerini deri bir örtü ile kapatırdı. Ensardan bir kişi (bu şekilde su biriktirmiş) bedevi bir Arabın yanına gitti. İçsin diye devesinin yularını gevşetti. Bedevi onu bırakmak istemedi. Bu sefer ensardan olan o şahıs bir taş çekip aldı, bunun üzerine su da çekildi. Bedevi bir tahta parçası alıp, onu ensardan olan o şahsın başına vurdu ve başını yaraladı. Ensardan olan bu şahıs münafıkların başı Abdullah b. Ubeyy'in yanına gitti. Ona durumu haber verdi. -Bu kişi onun arkadaşlarındandı.- Abdullah b. Ubeyy bu işe öfkelendi, sonra da: Rasûlullah'ın yanında bulunanlara infak etmeyin ta ki; onlar da -bedevileri kastediyor- etrafından dağılıp gitsinler. Bedeviler de Rasûlullah (sav)'ın yanına yemek esnasında hazır bulunurlardı. Abdullah dedi ki: Onlar Muhammed'in yanından ayrılıp gittiler mi siz de Muhammed'e yemek getiriniz. Böylelikle hem kendisi, hem de onun yanında bulunanlar yemek yesin. Sonra da arkadaşlarına şöyle dedi: Andolsun Medine'ye döneceğiniz vakit, hiç şüphesiz en şerefli ve kuvvetli olan, en hakir olanı oradan çıkartacaktır.

Zeyd dedi ki: Bu sırada ben amcamın terkisinde idim. Abdullah b. Ubeyy'in sözlerini işittim, amcama söyledim. O da gidip Rasûlullah (sav)'a haber verdi. Rasûlullah (sav) Ubeyy'e haber gönderdi, o da yemin ederek bunu inkâr etti. Rasûlullah (sav) bunun üzerine onu tasdik etti, beni de yalanladı. Amcam bana gelerek şöyle dedi: Sen ne yapmak istedin? İşte sonunda

(1) *Buhârî*, IV, 1859; *Tirmizî*, V, 415

Rasûlullah (sav) da münafıklar da (Tirmizi'de; Müslümanlar da) sana öfkelendi ve seni yalanladı. (Zeyd b. Erkam) dedi ki: O bakımdan daha önce hiç bir kimseye karşı göstermedikleri kadar bana karşı cüretkârlık gösterdiler. (Tirmizi'de: Hiçbir kimsenin kederlenmediği kadar kederlendim, şeklinde) Nihayet Rasûlullah (sav) ile birlikte bir seferde yol alıyorken kederden başımı öne eğmişken Rasûlullah (sav) yanıma gelerek kulağımı büktü ve yüzüme güldü. Onun bu halini dünyada ebediyyen yaşamaya değiştirmem. Sonra Ebu Bekir bana yetişerek: Rasûlullah (sav) sana ne dedi? diye sordu. Ben: Bir şey demedi, sadece kulağımı büktü ve yüzüme karşı güldü, dedim. Ebu Bekir: Müjde sana! dedi. Sonra Ömer bana yetişti, ona da Ebu Bekir'e söylediğimin benzerini söyledim. Sabah olunca Rasûlullah (sav), el-Münafikun Sûresi'ni okudu. Ebu'l-İsâ dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(1)

Huzeyfe b. el-Yeman'a münafıka dair soru soruldu da şöyle dedi: Münafık, İslâm'ın niteliklerini bilen fakat gereğince amel etmeyendir. Bugünkü münafıklar Rasûlullah (sav)'ın dönemindekilerden daha da kötüdürler. Çünkü onlar o gün münafıklıklarını gizlerken, bugün onu açığa vurmaktadırlar.(2)

Buhari ve Müslim'de yer alan rivayete göre Ebu Hureyre Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu bildirmiştir: "Münafıkın alâmeti üçtür: Konuştu mu yalan söyler, söz verdi mi sözünde durmaz, ona bir şey emanet edildi mi hainlik eder."(3)

Abdullah b. Amr'dan rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Dört haslet vardır ki; her kimde bulunurlarsa, o kimse katıksız münafık olur. Kimde bu hasletlerden bir tanesi bulunursa, onu terkedinceye kadar o kimsede münafıklıktan bir haslet bulunur: Bir şey emanet edildiğinde hainlik eder, konuştu mu yalan söyler, söz verdi mi sözünde durmaz, tartıştı mı günahkârca konuşur."(4)

Böylece Peygamber (sav) bütün bu hasletleri taşıyan kimsenin münafık olacağını haber vermiştir, onun haberi de doğrudur.

el-Hasen'den rivayet edildiğine göre ona bu hadis zikredilmiş, o da şöyle demiş: Şüphesiz ki Yakuboğulları konuştular, yalan söylediler, söz verdiler, sözlerinde durmadılar, kendilerine emanet verildi emanete hainlik ettiler. Peygamber (sav)'ın bu sözü ancak müslümanları uyarmak anlamını taşır ve onları bu hasletleri alışkanlık haline getirmekten bir sakındırmadır. Bun-

(1) *Tirmizî*, V, 415; Hakim, *Müstedrek*, II, 531; Taberânî, *Kebir*, V, 186
(2) *Buhârî*, VI, 2604; Tayalisi, *Müsned*, I, 55; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 200; Cafer b. Muhammed b. el-Hasen, el-Firyâbî, *Sıfatu'l-Münâfık*, Kuveyt 1405, s. 63
(3) *Buhârî*, I, 21, II, 952, III, 1010, V, 2262; *Müslim*, I, 78; *Tirmizî*, V, 19; *Müsned*, II, 357
(4) *Buhârî*, I, 21, II, 868, III, 1160; *Müslim*, I, 78; *Tirmizî*, V, 19; *Ebû Dâvûd*, IV, 221; *Nesâî*, VIII, 116; *Müsned*, II, 122, 189, 198, 200

ların sonunda kendilerini münafıklığa kadar götürebileceğinden dolayı taşıdığı bir endişeyi ifade etmektedir. Yoksa manası istemeyerek ve alışkanlık haline getirmeksizin bu işleri yapacak olursa, münafıktır demek değildir. et-Tevbe Sûresi'nde (9/75-78. âyetler, 8. başlıkta) bu hususa dair yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Mü'min konuştu mu doğru söyler, söz verdi mi yerine getirir, ona bir şey emanet edildi mi onu eksiksiz geri verir."(1)

Yani, kâmil bir mü'min konuştu mu doğru söyler... Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Derler ki: Şehadet ederiz ki, muhakkak sen Allah'ın Rasûlüsün" Denildiğine göre buradaki **"şehadet ederiz"** yemin ederiz anlamındadır. Burada yemin, şehadet etmek diye ifade edilmiştir. Çünkü yemin olsun, şehadet olsun, lafızları görülmeyen bir hususun sabit olduğunu belirtmektir. Kays b. Zerih'in şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

وأشهد عند الله أني أحبّها فهذا لها عندي فما عندها لِيَا

"Allah'ın huzurunda şahidlik ederim ki şüphesiz ben severim onu,
İşte bu benim yanımda ona ait olandır, peki ya onun yanında
bana ait olan ne vardır?"

Bunun zahiri anlamında olması ve onların imanı itiraf edip kendilerinin münafık olmadıklarını belirtmek üzere Muhammed'in (sav) Allah'ın Rasûlü olduğuna fiilen şahitlik etmeleri anlamına gelme ihtimali de vardır. Daha uygun görülen de budur.

"Allah da biliyor ki sen, hiç şüphesiz" onların dilleriyle ifade ettikleri gibi **"O'nun Rasûlüsün. Ve Allah şahitlik eder ki muhakkak münafıklar"** dışa vurdukları dilleriyle şahitlik edip yemin etmeleri ile **"yalancıdırlar."**

el-Ferrâ dedi ki: **"Ve Allah şahitlik eder ki muhakkak münafıklar"** kalpleriyle, vicdanlarıyla **"yalancıdırlar."** Bu açıklamaya göre yalanlamaları onların kalplerinde olan bir şeydir. Bu imanın kalpte tasdikten ibaret olduğuna ve gerçek sözün kalbin sözü olduğuna delil teşkil etmektedir. Her kim bir şey söyler ve onun aksine inanırsa, o kimse yalancıdır. Bu hususa dair yeterli açıklamalar el-Bakara Sûresi'nin (2/8. âyet, 3. başlıkta) baştaraflarında geçmiş bulunmaktadır.

(1) Aynı manada, yakın lafızlarla; Mâ'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 160; el-Firyâbi, *Sıfatu'l-Münâfık*, s. 50; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, IV, 365; Muhammed b. Nasr el-Mervezi, *Ta'zimu Kadri's-Salât*, Medine 1406, II, 609

Yüce Allah, onların yalan yere yemin ettiklerini belirtmektedir, diye de açıklanmıştır. Bu da yüce Allah'ın: *"Onlar muhakkak sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler"* (et-Tevbe, 9/56) buyruğunda dile getirilmektedir.

اِتَّخَذُوٓا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ ط اِنَّهُمْ سَآءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢﴾

2. Onlar yeminlerini kalkan edindiler de Allah'ın yolundan yan çizdiler. Gerçekten de onların bu yaptıkları ne kötüdür.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Kalkan Edinilen Yeminler:

"Onlar yeminlerini kalkan" örten bir siper **"edindiler."** Bu buyruk, daha önce geçen: *"Şehadet ederiz ki muhakkak sen Allah'ın Rasûlüsün"* (1. âyet) buyruğuna işaret değildir. Bu, Buharî ve Tirmizî'nin nüzul sebebi ile ilgili olarak sözünü ettikleri İbn Ubeyy'in yemin ederek o sözleri söylemediğine işarettir.

ed-Dahhak dedi ki: Bununla onların Allah adına yemin ederek: *"Şüphesiz ki onlar sizdendirler"* diye söyledikleri sözleri kastetmektedir. Bir diğer görüşe göre onların yeminlerinden kasıt, yüce Rabbimizin et-Tevbe Sûresi'nde haber verdiği; *"Onlar (o sözü) söylemediklerine dair Allah adına yemin ederler"* (et-Tevbe, 9/74) diye sözünü ettiği yeminleridir.

2- "Allah Adına Şahitlik Ederim..." vb. Lafızların Yemin Oluşu:

Bir kimse: Allah adına kasem ederim yahut Allah adına şahitlik ederim yahut Allah adına kesinlikle söylerim yahut Allah adına yemin ederim yahut Allah adına kasem ettim yahut Allah adına şahitlik ettim, Allah adına kesinlikle söyledim ya da Allah adına yemin ettim diyecek olur da bütün bunlarda "billahi: Allah adına yemin ederim" diyecek olursa, bunun yemin olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Malik ve mezhebine mensup ilim adamlarına göre de şâyet: "Kasem ederim, şahitlik ederim, kesinlikle söylerim ya da yemin ederim" deyip de -Allah adına demeyi kastetmesi şartıyla- fakat "Allah adına..." demeyecek olursa, yine durum böyledir. Ancak şâyet "billahi: Allah adına" demeyi kastetmemiş ise yemin olmaz. el-Kiya (et-Taberi) bunu Şafii'nin gö-

rüşü olarak da nakletmiştir. Şafii dedi ki: Yemin etmek niyetiyle; Allah adına şahitlik ederim diyecek olursa, bu yemin olur.

Ebu Hanife ve mezhebine mensup ilim adamları da şöyle demişlerdir: Allah adına şahitlik ederim ki, gerçekten şu olmuştur, diyecek olursa, bu bir yemin olur. Şâyet yemin niyeti olmaksızın: Şehadet ederim ki böyle oldu, diyecek olursa, bu da bu âyet-i kerime dolayısıyla bir yemin olur. Çünkü yüce Allah münafıkların şahitliklerini sözkonusu ettikten sonra: **"Onlar yeminlerini kalkan edindiler"** diye buyurmaktadır.

Şafii'ye göre ise bu -yemin niyetiyle dahi olsa- yemin olmaz. Çünkü yüce Allah'ın: **"Onlar yeminlerini kalkan edindiler"** buyruğu ile yüce Allah'ın: **"Dediler ki: Şehadet ederiz ki..."** buyruğu kastedilmemiştir. Bununla ancak et-Tevbe Sûresi'nde yer alan: *"Söylemediklerine dair Allah'a yemin ederler"* (et-Tevbe, 9/74) buyruğu kastedilmektedir.

3- Münafıklar Allah'ın Hükümlerinin Uygulanmasını Engelleyerek Allah'ın Yolunu Engellerler:

"Allah'ın yolundan yan çizdiler." O'ndan yüz çevirdiler. Buradaki: "(فَصَدُّوا): Yan çizdiler" buyruğu: (الصدود) mastarından gelmektedir; ya da mü'minleri Allah'ın haklarında uygulanması gereken öldürülmek, esir alınmak, mallarının alınması gibi Allah'ın hükümlerini uygulamaktan çevirdiler, döndürdüler, demektir. O vakit bu: (الصدّ) mastarından gelen bir fiildir ya da kendileri geri kalıp başkalarının da onlara uyması suretiyle insanların cihâda çıkmalarına engel oldular.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar yahudilerle müşrikleri İslâm'a girmekten alıkoydular. Bunu da: İşte bizler onları inkâr ediyoruz. Eğer Muhammed gerçek bir peygamber olsaydı, bizim bu halimizi bilir ve bizi başkalarının ibret alacağı bir şekilde cezalandırırdı, demeleri ile oluyordu. Yüce Allah böylece onlarının hallerinin kendisine gizli kalmadığını fakat O'nun; imanı açığa vuran kimseye zahiren imanın hükümlerinin uygulanması şeklinde hükmettiğini açıklamıştır.

"Gerçekten de onların bu yaptıkları ne kötüdür!" Yani münafıklıkları, yalan yeminleri ve Allah'ın yolundan alıkoymaları şeklindeki bu kötü amelleri oldukça kötü işlerdir.

ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٣﴾

3. Bu ise onların iman etmelerinden sonra kâfir olmalarındandır. Bunun için de kalplerine mühür vuruldu. Bu yüzden onlar anlamazlar.

Bu buyruk ile yüce Allah, münafığın kâfir olduğunu bildirmektedir. Yani onlar dilleriyle ikrar etmekle birlikte, kalpleriyle kâfir olmuşlardır.

Âyet-i kerimenin önce iman eden, sonra irtidad eden bir topluluk hakkında indiği de söylenmiştir.

"Bunun için de kalplerine mühür vuruldu." Yani kalpleri küfür ile mühürlendi. **"Bu yüzden onlar"** imanı da, hayrı da **"anlamazlar."**

Zeyd b. Ali: **"Bunun için de kalplerine mühür vuruldu"** buyruğunu: "(فَطَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ): Bunun için de Allah kalplerini mühürledi" diye okumuştur.

وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ ۖ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ ۖ كَأَنَّهُمْ
خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ ۖ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ ۖ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ ۖ
قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ ۚ أَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٤﴾

4. Onları gördüğün zaman cüsseleri hoşuna gider. Söz söylerlerse sözlerini dinlersin. Halbuki onlar dayandırılmış keresteler gibidir. Herbir feryadı kendi aleyhlerine sanırlar. Asıl düşmanlar onlardır. Sakın onlardan! Allah kahretsin onları! Nasıl da döndürülüyorlar?

"Onları gördüğün zaman cüsseleri" kılıkları ve görünüşleri **"hoşuna gider. Söz söylerlerse sözlerini dinlersin"** buyruğu ile kastedilen Abdullah b. Ubeyy'dir. İbn Abbas dedi ki: Abdullah b. Ubeyy yakışıklı, iri yarı, sağlıklı, güzel yüzlü ve tatlı dilli birisi idi. Konuşmaya başladı mı Peygamber (sav) konuşmasını dinlerdi. Allah da onu şekil itibariyle kusursuz ve maksadını güzel bir şekilde açıklamak nitelikleriyle nitelendirmiştir.

el-Kelbî dedi ki: Maksat İbn Ubeyy, el-Cedd b. Kays ve Muattib b. Kuşeyr'dir. Bunlar iri yarı, güzel görünümlü ve fasahatli konuşan kimselerdi.

Müslim'in *Sahih*'inde: **"Halbuki onlar dayandırılmış keresteler gibidir"**

buyruğu hakkında şöyle denilmektedir: Bunlar olabildiğince güzel erkekler di.[1] Adeta dayandırılmış kütükler gibi idiler. Yüce Allah onları işitmeyen, akletmeyen, ruhsuz bedenler, akılsız cisimler gibi duvara dayandırılmış kerestelere benzetmektedir.

Bir diğer açıklamaya göre yüce Allah, onları içinden yenilip bitirilmiş, bundan dolayı içinde ne olduğu bilinmeyen, başkasına dayandırılmış kerestelere benzetmektedir.

"Keresteler" anlamındaki kelimeyi Kumbul, Ebu Amr ve el-Kisaî (ötreli okumak yerine) "şın" harfini sakin olarak: (خُشْبٌ) diye okumuşlardır. el-Berâ b. Âzib'in kıraati bu olduğu gibi, Ebu Ubeyd de bunu tercih etmiştir. Çünkü bunun tekili: (خَشَبة) şeklindedir. Tıpkı -bir tek deve için- (بَدَنة) denilirken, çoğulunun (بُدن) diye gelmesi gibi. Ayrıca dilde -tekili-: (فعَلَة) vezninde gelip de çoğulu: (فُعُل) vezninde getirilen bir kelime bulunmamaktadır. Ancak bu kelimenin (orta harfinin) sakin okunmasının ağırlığından ötürü (البُدُن) denilmesi ve buna bağlı olarak bunun böylece okunması gerekir.

el-Yezidî'nin naklettiğine göre bu; (الخشباء)'in çoğuludur. Yüce Allah'ın: *"Sık ve bol ağaçlı bahçeler"* (Abese, 80/30) buyruğundaki: "(غُلْباً): Sık ve bol ağaçlı" anlamındaki lafzın tekilinin: (غلباء) gelmesi gibi.

Diğerleri ise sakil ("şın" harfini ötreli) olarak okumuşlardır. İbn Kesir'den, el-Bezzî'nin, Amr'dan Ayyaş'ın rivayeti böyle olduğu gibi; Âsım'dan gelen rivayetlerin çoğunluğu da böyledir. Ebu Hatim de bu okuyuşu tercih etmiştir. Sanki bu kelime bu okuyuşu ile: (خِشاب)'in ve: (خشب)nin çoğulu gibidir. Bu durumda (ثَمرة): Meyve, mahsul" lafzının; (ثِمار) ile (ثُمُر) şeklinde çoğullarının gelmesine benzemektedir. Diğer taraftan: "(خشبة): Kereste" lafzının çoğulu (خشب) diye de yapılır. Tıpkı: (بَدَنة): Deve" kelimesinin çoğulunun (وبدن) ile (بدن) diye (birincisinde "dal" harfi sakin, diğerinde de ötreli) gelmesi gibidir. "(خُشُب): Keresteler" lafzını İbnu'l-Müseyyeb'in "ha" ve "şın" harflerini üstün olarak okuduğu da rivayet edilmiştir.

Sîbeveyh dedi ki: "(خَشَبة وخُشُب): Kereste, keresteler" lafzı (vezin itibariyle) "(بَدَنة وبدن): Deve, develer" gibidir. Son harfi "he (yuvarlak te)" olmayan lafızlardan benzeri de "(اَسَد وأُسْد): Arslan, arslanlar" ile "(وَثَن ووُثُن): Put, putlar" lafızlarıdır. Bu kelime "(خُشُب): Keresteler" diye de okunmaktadır ki; bu şekliyle cemu'l-cem, (çoğulun çoğulu)dur. "(خشبة): Kereste" onun tekili olup, çoğulu: (خِشاب) diye; çoğulunun çoğulu ise; (خُشُب) diye gelir. Tıpkı: "(ثمرة): Meyve kelimesinin çoğulunun: (ثمار) şeklinde, çoğulun çoğulunun da: (ثُمُر) şeklinde gelmesi gibidir.

(1) *Müslim,* IV, 2140; *Buhârî,* IV, 1860; *Müsned,* IV, 373; Taberani, *Kebir,* V, 189; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra,* VIII, 198

"Dayandırmak (isnâd)" ise bir şeyi (bir başka şeyin üzerine) eğmek demektir. "(أسندت الشيء): O şeyi dayandırdım, eğdim" denilir. "(مُسَنَّدَة): **Dayandırılmış"** ise çokluk ifade etmek içindir. Yani onlar kanlarını korumak maksadı ile yeminlerine dayanmışlardır.

"Herbir feryadı kendi aleyhlerine sanırlar. Asıl düşmanlar onlardır." Yani onlar feryad eden herkesin kendi aleyhlerine feryad ettiğini kabul ederler. Onlar asıl düşmanlardır. Buna göre buradaki **"asıl düşmanlar onlardır"** anlamındaki (هُمُ الْعَدُوُّ) ifadede hazfedilmiş zamir olmadığı kabul edilecek olursa, ikinci mefulün yerini tutmaktadır. Bu buyruğu ile yüce Allah onları korkaklık ve manevi bakımdan güçsüz olmakla nitelendirmektedir. Mukatil ve es-Süddi dedi ki: Yani asker karargahında bir kimse: Bir at dizginlerinden kurtuldu, diye seslenecek yahutta bir kayıp mal olduğuna dair bir ilanda bulunulacak olursa, kendilerinin kastedildiklerini sanırlar. Buna sebep kalplerindeki korkudur. Şair el-Ahtal'ın dediği gibi:

ما زلت تحسب كل شيء بعدهم خيلاً تكرّ عليهمُ ورجالاً

"Sen onlardan sonra bile hala herbir şeyi
Onlara hücum eden atlılar ve askerler zannedersin."

Bir başka açıklamaya göre: **"Herbir feryadı kendi aleyhlerine sanırlar. Asıl düşmanlar onlardır"** sözünde mana itibariyle takdir edilmiş ifadeler vardır, ondan sonrasına ihtiyacı yoktur. İfadenin takdiri de şöyledir: Onlar her bir feryadı kendi aleyhlerine zannederek farkedildiklerini ve münafıklıklarının bilindiğini sanırlar. Çünkü kişinin kendisinden şüphe edildiğini zannetmesinin insana verdiği bir korku vardır. Daha sonra yüce Allah peygamberine hitab ederek: **"Asıl düşmanlar onlardır"** diye yeni bir ifade başlamaktadır. ed-Dahhak'ın açıklamasının ifade ettiği anlam budur.

Bir diğer görüşe göre anlamı şudur: Onlar mescidde duydukları herbir feryadı kendi aleyhlerine ve Peygamber (sav)'ın bununla onların öldürülmelerini emrettiğini sanırlar. O bakımdan onlar sürekli olarak yüce Allah'ın onlar hakkında kanlarını mübah kılacak ve örtüler arkasında sakladıklarını açığa çıkarmaya sebeb teşkil edecek bir emir indirmesinden korkup, dururlar. Bu anlamda şair şöyle demektedir:

فلو أنها عُصْفُورةٌ لحَسِبْتُها مُسَوَّمَةً تَدْعُو عُبَيْداً وأُزْنَما

"Eğer o bir kuş olsaydı, ben onu
Ubeyd ve Eznem'i çağıran serbest bir kuş sanacaktım."

(Şairin sözünü ettiği) "Eznem" Yerbû' oğullarının bir koludur.

Daha sonra yüce Allah onları: **"Asıl düşmanlar onlardır, sakın onlardan"** diye nitelendirmektedir. Bu görüşü Abdurrahman b. Ebi Hatim nakletmiştir.

Allah'ın: **"Sakın onlardan"** buyruğu iki şekilde açıklanmıştır. Birincisine göre onların sözlerine güvenmekten yahut sözlerine meyletmekten sakın, ikincisine göre senin düşmanlarını meylettirmeklerinden (aleyhine kışkırtmalarından) ve ashabını sana yardım etmekten uzaklaştırmalarından sakın.

"Allah kahretsin onları!" Allah'ın laneti üzerlerine olsun, demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas ve Ebu Malik yapmıştır. Bu bir yergi ve azar ifadesidir. Araplar: "(قاتله الله ما أشعره): Allah kahretsin onu, ne kadar da şairdir!" sözlerinde de bu ifadeyi hayret anlamında kullanırlar.

"Allah kahretsin onları" buyruğu, Allah onları karşısındakini kahreden bir düşman ile savaşa tutuşan kimsenin konumuna düşürsün, demektir. Çünkü yüce Allah, inatlaşarak karşı koyan herkesi kahredendir. Bu açıklamayı da İbn İsa nakletmiştir.

"Nasıl da döndürülüyorlar?" Nasıl da yalanlıyorlar? Bu açıklama İbn Abbas'a aittir. Katade: Nasıl da haktan dönüyorlar demektir, demiştir. el-Hasen: Doğru yoldan nasıl da yüz çeviriyorlar anlamındadır, demiştir. Anlamının: Deliller apaçık olmakla birlikte akılları nasıl olur da bundan başka bir tarafa sapıp gider, şeklinde olduğu da söylenmiştir ki; burada kullanılan fiil döndürmek, yüz çevirmek anlamında olan; (الإفك)'den gelmektedir.

"(أنّى): Nasıl" anlamındaki (كيف) anlamındadır. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/223. âyet, 1. başlık ve Âl-i İmran, 3/40. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ
وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٥﴾

5. Onlara: "Gelin, Allah Rasûlü sizin için mağfiret dilesin" denildiğinde başlarını çevirirler ve sen onların büyüklenerek yüz çevirdiklerini görürsün.

"Onlara: Gelin, Allah Rasûlü sizin için mağfiret dilesin, denildiğinde..." buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demiştir: Kur'ân-ı Kerim'in onların niteliklerini belirten buyrukları nâzil olunca, aşiretlerinden olan kimseler onlara giderek şöyle dediler: Artık gizleyip sakladığınız münafıklığınız açığa çık-

mış bulunuyor. Haydi münafıklıktan dolayı Allah'ın Rasûlüne tevbe ettiğini zi bildirin ve sizin için mağfiret dilemesini isteyin.

Ancak münafıklar başlarını çevirdiler. Yani böyle bir teklifi kabul etme diler ve alay ederek başlarını salladılar.

Yine ondan rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ubeyy'in her vesile ile ta kındığı bir tavrı vardı. Bu konumuyla o Allah'a ve Rasûlüne itaate teşvik edi yordu. Ona: Rasûlullah (sav) sana kızgın ve öfkeli iken bunun sana hiçbir fay dası olmaz. Haydi onun yanına git de senin için mağfiret dilesin, denildi. Ab dullah bunu kabul etmeyip, "onun yanına gitmem" dedi.

Bu âyetlerin nüzul sebebine gelince, Peygamber (sav) sahile doğru Ku deyd tarafından el-Mureysi' diye bilinen bir su kenarında bulunan Mustalık oğulları üzerine gaza tertibledi. el-Müşellel denilen yerdeki bir su başında Ömer (r.a)'ın Cehcah adındaki ücretle tuttuğu bir şahıs ile Abdullah b. Ubeyy'in Sinan adındaki antlaşmalısı birbirleriyle çekiştiler. Cehcah muhacirleri, Sinan da ensarı yardıma çağırdı. Cehcah, Sinan'a bir tokat indirdi. Ab dullah b. Ubeyy: Bunu da mı yapacaklardı? Allah'a yemin ederim bizim mi salimizle onların misali ancak öncekilerin söyledikleri: "Besle köpeğini ye sin seni!" (besle kargayı oysun gözünü) sözüne benzer. Allah'a yemin ede rim, eğer Medine'ye dönecek olursak, şüphesiz daha aziz olan -Ubeyy ken disini kastediyor- daha zelil olanı -bununla da Muhammed (sav)'ı kastediyor- çıkaracaktır. Sonra kavmine şöyle dedi: Bu adama artık yiyecek vermeyiniz. Onun yanında bulunanlara da infakta bulunmayınız ki, etrafından dağılıp onu terketsinler.

Abdullah tarafında bulunan Zeyd b. Erkam: Allah'a andolsun ki, zelil olan, kavminde değersiz olan sensin. Rahman tarafından aziz bilinen, müslümanlar tarafından da sevilen ise Muhammed (sav)'dır. Allah'a yemin ederim, sen bu sözü söyledikten sonra ebediyyen seni sevmeyeceğim.

Bu sefer Abdullah: Sus, sesini çıkarma. Ben laf olsun diye söyledim, dedi. Ancak Zeyd onun bu söylediklerini Peygamber (sav)'a bildirince Abdullah, Allah adına yemin ederek böyle bir şey yapmadığını, böyle bir söz söylemediğini söyledi. Peygamber (sav) da onun mazeretini kabul etti. Zeyd dedi ki: Ben içten içe bundan çok rahatsız oldum, insanlar da beni kınadı. Bunun üzerine Münafikun Sûresi Zeyd'in doğru söylediğini ve Abdullah'ın yalan söylediğini belirterek nâzil oldu. Abdullah'a: Senin hakkında çok ağır âyetler inmiş bulunuyor. Senin için mağfiret dilemesi için Rasûlullah (sav)'ın yanına git, denildi. Fakat o başını öbür tarafa çevirince, bu âyetler nâzil oldu. Bu rivayeti bu anlamda Buhari, Müslim ve Tirmizi rivayet etmiştir.[1] Ve sû-

(1) Birinci âyetin tefsirinde zikredilen bu hadisin kaynakları da orada gösterilmiştir.

renin baştaraflarında geçmiş bulunmaktadır.

"Sizin için mağfiret dilesin" buyruğu münafıklıktan tevbe etmenizi dilesin çünkü tevbe için dua etmek, mağfiret için dua etmektir, diye de açıklanmıştır.

"Ve sen onların büyüklenerek yüz çevirdiklerini görürsün." Allah Rasûlünden yüz çevirip imana karşı büyüklük gösterdiklerini görürsün.

"Çevirirler" anlamındaki buyruğu Nâfi' ("vav" harfini şeddesiz olarak): (لَـوَوْا) diye okumuş, diğerleri ise şeddeli okumuşlardır. Bu okuyuşu Ebu Ubeyd tercih etmiş olup: Bu, işin çokluk tarafından işlendiğini belirten bir fiildir, demiştir.

en-Nehhas ise: Ebu Ubeyd bu hususta yanılmıştır, der. Çünkü buyruk Abdullah b. Ubeyy hakkında inmiştir. Kendisine: Gel, Allah Rasûlü (senin için mağfiret dilesin) denilince, o da alay olmak üzere başını sallamıştı. Şâyet: Peki, onun hakkında çoğul kiple nasıl haber verilir? diye sorulacak olursa, sorana şöyle cevab verilir: Araplar insandan kinaye yoluyla (zamir kullanarak) söz ettiklerinde bu şekilde fiili kullanırlar. Sibeveyh, Hassan'a ait şu beyiti zikretmektedir:

ظننتم بـأن يَخْفى الـذي قـد صنعتُم وفينـا رسـولٌ عنـده الـوَحْي واضِعُـهْ

"Yaptığınız işin gizli kalacağını sanmıştınız,
Halbuki aramızda kendisini olanlardan haberdar eden
vahyi alan bir Rasûl vardır."

Hassan bu beyitinde Mekke'de çaldığı bir şey dolayısıyla Hassan b. el-Ubeyrık'a hitab etmektedir. Başından geçen olay meşhurdur.

Bu buyruğun hem Ubeyy hakkında, hem de onun yaptıklarını yapanlar hakkında haber veriyor olması da mümkündür.

Denildiğine göre İbn Ubeyy başını öbür tarafa çevirince şöyle demiş: İman etmemi emrettiniz, işte iman ettim. Malımın zekâtını vermemi söylediniz, işte verdim. Geriye bir Muhammed'e secde etmediğim kaldı.

سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ط لَنْ
يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ط اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٦﴾

6. Onlar için mağfiret dilesen de, dilemesen de haklarında birdir. Allah onlara asla mağfiret etmez. Şüphesiz ki Allah fâsıklar topluluğunu hidâyete erdirmez.

"Onlar için mağfiret dilesen de, dilemesen de haklarında birdir." Bütün bunlar arasında fark yoktur. Senin mağfiret dilemenin hiçbir faydası olmaz. Çünkü Allah onlara mağfiret buyurmaz. Yüce Allah'ın: *"Gerçekten o inkâr edenleri uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir, iman etmezler."* (el Bakara, 2/6) buyruğu ile: *"Sen öğüt versen de, öğüt verenlerden olmasan da bizim için birdir."* (eş-Şuarâ, 26/136) buyrukları buna benzemektedir. Daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Şüphesiz ki Allah" ilminde, fasık olarak öleceği bilinen **"fasıklar topluluğunu hidâyete erdirmez."**

هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَىٰ مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنْفَضُّوا ۗ وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٧﴾

7. "Rasûlullah'ın yanındakilere infak etmeyin; ta ki dağılıp gitsinler" diyenler onlardır. Halbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat münafıklar iyi bilmezler.

Buyruğun nüzul sebebini daha önceden zikretmiş bulunuyoruz. İbn Ubeyy de şöyle demişti: Muhammed'in yanında bulunan kimselere infak etmeyin ki dağılıp gitsinler. Onun etrafından ayrılıp, dağılsınlar.

Yüce Allah, bu buyruğu ile göklerin ve yerin hazinelerinin yalnız kendisinin olduğunu ve dilediği gibi infak ettiğini onlara bildirmektedir.

Bir adam Hâtim el-Esamm'e: Nereden yiyiyorsun? diye sormuş, o: **"Göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır"** diye cevab vermiş.

el-Cüneyd dedi ki: Göklerin hazineleri gayblar, yerin hazineleri kalplerdir. O gaybları en iyi bilen, kalpleri evirip çevirendir.

eş-Şiblî: **"Göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır."** O halde nereye gidiyorsunuz? dermiş.

"Fakat münafıklar" bir işi murad etti mi Allah'ın o işi kolaylaştıracağını **"iyi bilmezler."**

يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَآ إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ ۚ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

8. Derler ki: "Eğer Medine'ye dönersek elbette en şerefli ve kuvvetli olan, en hakir olanı oradan mutlaka çıkartacaktır." Halbuki şeref, üstünlük ve galibiyet Allah'ındır, Rasûlünündür ve iman edenlerindir. Fakat münafıklar bilmezler.

Bu sözleri söyleyen -önceden de geçtiği üzere- İbn Ubeyy'dir. Şöyle de denilmiştir: İbn Ubeyy'in: **"Elbetteki en şerefli ve kuvvetli olan, en hakir olanı oradan mutlaka çıkartacaktır"** demesi ile Medine'ye dönüp, ölmesi arasında ancak birkaç gün geçmişti. Rasûlullah (sav) onun için mağfiret diledi ve ona gömleğini giydirdi. Bunun üzerine şu: **"Allah onlara asla mağfiret etmez"** âyeti nazil oldu. Bütün bunlara dair açıklamalar yeteri kadarıyla daha önceden et-Tevbe Sûresi'nde (9/84. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Bir diğer rivayete göre Abdullah b. Abdullah b. Ubeyy b. Selul babasına (Abdullah b. Ubeyy'e) dedi ki: Kendisinden başka hiçbir ilah olmayana yemin ederim ki; sen: Şüphesiz en şerefli ve kuvvetli (aziz) olan Allah'ın Rasûlüdür. En hakir ve zelil olan da benim, demediğin sürece Medine'ye giremeyeceksin demiş, o da bunu söylemişti.

Böylece onlar izzetin (şeref, güç ve kuvvetin) kaynağının mal çokluğu ve uyanların fazlalığı olduğu vehmine kapılmışlardı. Yüce Allah ise izzetin, güç ve kuvvetin ancak Allah'ın olduğunu açıkladı.

يَٰٓأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَٰلُكُمْ وَلَآ أَوْلَٰدُكُمْ عَن ذِكْرِ اللَّهِ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَأُولَٰٓئِكَ هُمُ الْخَٰسِرُونَ ﴿٩﴾

9. Ey iman edenler! Mallarınız da, evlâtlarınız da sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa, işte onlar hüsrana uğrayanların ta kendileridir.

Bu buyrukla yüce Allah, mü'minleri münafıkların huylarından sakındırmaktadır. Yani münafıkların yaptıkları gibi siz de mallarınızla uğraşmayın. Çünkü münafıklar mallarıyla cimrilik ettiklerinden dolayı Rasûlullah'ın yanında bulunanlara infak etmeyin, demişlerdi.

"Allah'ı anmaktan" hac ve zekâttan **"alıkoymasın."** Kur'ân okumaktan... diye açıklandığı gibi; sürekli zikirden... diye de açıklanmıştır. Bir başka açıklamaya göre; beş vakit namazdan... Bu açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır. el-Hasen: Bütün farzlardan... demiştir. O da sanki; Allah'a itaatten... demiş gibidir.

Buyruğun münafıklara hitab olduğu da söylenmiştir. Yani sizler sözünüz le iman ettiğinizi belirtiyorsunuz, artık kalbinizle de iman ediniz.

"Kim bunu yaparsa" malıyla, evlâdıyla uğraşıp Rabbine itaatten uzak kalırsa **"işte onlar hüsrana uğrayanların ta kendileridir."**

وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ
رَبِّ لَوْلَآ اَخَّرْتَنِيٓ اِلٰٓى اَجَلٍ قَرِيبٍ ۙ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ
الصّٰلِحِينَ ﴿١٠﴾ وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا اِذَا جَآءَ اَجَلُهَا ۭ
وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١١﴾

10. Herhangi birinize ölüm gelip de: "Rabbim, beni yakın bir zamana kadar geciktirseydin de sadaka verseydim ve salihlerden olsaydım" diyeceği bir zamanın gelmesinden önce size verdiğimiz rızıktan infak edin...
11. Halbuki eceli geldiğinde Allah hiçbir kimseyi asla geri bırakmaz. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Ölüm Gelmeden Önce İnfak Etmeli:

"Herhangi birinize ölüm gelip de... diyeceği bir zamanın gelmesinden önce size verdiğimiz rızıktan infak edin" buyruğu, zekâtı edâ etmekte eli çabuk tutmanın vacib olduğuna ve onu geciktirmenin asla caiz olmadığına

delildir. Muayyen olarak vakti geldiği takdirde diğer bütün ibadetler de böyledir.

2- Dünyada İken İtaat Etmeyenler, Ahirette Dünyaya Dönüşü Faydasız Yere Temenni Ederler:

"Rabbim, beni yakın bir zamana kadar geciktirseydin de sadaka verseydim ve salihlerden olsaydım..." buyruğu, böyle bir kimsenin salih amel işlemek üzere dünyaya geri döndürülmeyi isteyeceğini göstermektedir.

Tirmizî'nin rivayetine göre ed-Dahhâk b. Müzâhim, İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Her kimin kendisini Rabbinin Beytini hacca ulaştıracak kadar yahutta onda zekâtın verilmesi farz olacak kadar bir malı bulunur da bunu yapmayacak olursa, ölüm halinde geri döndürülmeyi isteyecektir. Bir adam: Ey İbn Abbas Allah'tan kork, dedi. Çünkü geri döndürülmeyi ancak kâfirler isteyecektir. Bunun üzerine İbn Abbas ona şöyle dedi: Ben bu hususa dair sana Kur'ân-ı Kerim'den bazı buyruklar okuyacağım: **"Ey iman edenler! Mallarınız da, evlâtlarınız da sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa, işte onlar hüsrana uğrayanların ta kendileridir. Herhangi birinize ölüm gelip de: 'Rabbim beni yakın bir zamana kadar geciktirseydin de sadaka verseydim ve salihlerden olsaydım' diyeceği bir zamanın gelmesinden önce size verdiğimiz rızıktan infak edin... Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır"** buyruklarını okudu. Adam: Zekâtı farz kılan nedir? diye sordu. İbn Abbas: Mal ikiyüz (dirhem)'i bulup aşarsa dedi. Adam: Peki haccı farz kılan nedir? diye sorunca: Azık ve binek, diye cevap verdi.(1)

Derim ki: Bu hadisi el-Halîmî Ebu Abdillah el-Huseyn b. el-Hasen *"Minhacu'd-Din"* adlı eserinde merfu bir hadis olarak rivayet etti ve: İbn Abbas dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kimde kendisini hacca ulaştıracak kadar bir mal bulunur da..." diyerek hadisi zikretmiş bulunmaktadır. Bu hadis, lafzıyla daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (3/97. âyet, 9. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

3- İbn Abbas'ın Bu Buyrukları Farz Olan Hac ve Zekâtın Hemen Edâ Edilmesine Dair Delil Göstermesi:

İbnu'l-Arabî dedi ki: İbn Abbas nâfileyi dışarda tutarak özel olarak farzın infâkı hususunda âyetin umumi ifadesini delil almıştır. Onun bu infakı, zekât diye tefsir etmesi, genel olarak ve ikiyüz dirhem ile takdir etmesi sahih-

(1) *Tirmizi*, V, 418

tir. Ancak buna dayanarak hac ile ilgili görüşünü belirtmesinde açıklanması zor bir taraf vardır. Çünkü eğer: Haccın edasında terâhî (yani haccetmenin kâmi bulur bulmaz değil de daha sonraya ertelemek) caizdir, diyecek olursak, o vakit haccetmeden önce ölen kimsenin masiyet işlemiş olacağı hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı vardır, demek olur. Bu bakımdan âyet i kerime buna delil olamaz.

Eğer hac derhal (fevren) eda edilmelidir diyecek olursak, âyetin buna genel manasıyla delil olması doğru bir delillendirmedir. Çünkü kendisine hac vacib olmakla birlikte, haccı edâ etmeyen bir kimse yüce Allah'tan öyle bir muamele ile karşılaşacaktır ki; bundan dolayı terketmiş olduğu ibadetleri yerine getirmek için geri döndürülmeyi arzu edecektir.

Hac emrinin yerine getirilmesi için azık ve bineğin gerekli miktar olarak tesbit edilmesine gelince, bu hususta ilim adamları arasında bilinen meşhur bir görüş ayrılığı vardır. İbn Abbas'ın sözünün ise bununla bir ilgisi yoktur. Çünkü geri dönüşü istemek ve tehdidin kapsamına hakkında ictihad edilen meseleler de, ihtilâf edilmiş meseleler de girmez. Bunun kapsamına ancak üzerinde ittifaka varılmış meseleler girer. Doğrusu bu tehdidin icma ile ya da Kur'ân nassı ile farz olan infakın nasıl harcanması gerektiğini kapsadığıdır. Çünkü bunun dışında kalan hususlar hakkında tehdidin muhakkak olarak söz konusu olduğunu söylemeye imkân yoktur.

4- Tevhid Ehli -Şehidler Dışında- Dünyaya Geri Döndürülmeyi Temenni Etmezler:

"(لَوْلَا): ...se..."; (هَلَّا): se...ya, meli değil mi..." demektir. Bu durumda bu bir istifham olur. Buradaki: (لا) olumsuz edatının sıla olduğu (fazladan geldiği) da söylenmiştir. O vakit ifade temenni anlamına gelir. (Meâlde de buna göredir.)

"(فَأَصَّدَّقَ): **Sadaka verseydim"** buyruğu temenniye başa "fe" harfi getirilmek suretiyle cevab olarak nasbedilmiştir.

"(وَأَكُونَ): **Olsaydım"** buyruğu "sadaka verseydim" buyruğuna atfedilmiştir. Bu (şekilde nasb ile okuyuş) Ebu Amr, İbn Muhaysın ve Mücahid'in okuyuşudur. Diğerleri ise "fe"nin konumuna atf ile: "(وَأَكُنْ): Olsaydım" diye cezm ile okumuşlardır. Çünkü: "(فَأَصَّدَّقَ): **Sadaka verseydim"** buyruğunda eğer "fe" bulunmamış olsaydı, cezm ile yani; (أصدق) şeklinde gelecekti.

"Allah kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek olmaz ve o bunları... bırakıverir" buyruğundaki "bunları... bırakıverir" anlamındaki (وَيَذَرُهُمْ) şeklinde "re" harfini cezm ile okuyanların okuyuşu da (bu yönüyle) buna benzemektedir.

İbn Abbas dedi ki: Bu âyet-i kerime tevhid ehli için çok ağırdır. Çünkü Allah nezdinde âhirette herhangi bir hayrı bulunan hiçbir kimse, dünyada geri dönüşü ya da süresinin ertelenmesini temenni etmez.

Derim ki: Şehid müstesnâdır. Çünkü o tekrar öldürülsün diye geri dönüşü temenni edecektir. Buna sebeb ise göreceği lütuf ve ihsanlardır.

"Allah yaptıklarınızdan" hayır ya da şer olsun **"hakkıyla haberdardır."**

"(تَعْمَلُونَ): **Yaptıklarınızdan"** buyruğu genel olarak muhatab kipi şeklinde "te" ile okunmuştur. Ancak Âsım'dan, Ebu Bekir ve es-Sülemî ölüp de bu sözü söyleyecek kimsenin söylediği sözü haber vermek üzere "ye" ile ("Allah yaptıklarından hakkıyla haberdardır" anlamında) diye okumuşlardır.

Yüce Allah'a hamd ile ve O'nun yardımı ile Münafikûn Sûresi burada sona ermektedir.

Teğâbun Sûresi

1-18. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Çoğunluğun görüşüne göre Medine'de inmiştir. ed-Dahhak Mekke'de inmiştir, demiştir. el-Kelbî: Bu sûre hem Mekkîdir, hem Medenîdir demiştir.

Onsekiz âyettir.

İbn Abbas'tan rivayete göre et-Teğâbun Sûresi Mekke'de inmiştir. Bundan, son taraflarında Avf b. Malik el-Eşcaî hakkında Medine'de inmiş, birkaç âyet müstesnâdır. O, Rasûlullah (sav)'a hanımının ve çocuklarının kendisinden uzak durduklarından şikayette bulununca, yüce Allah: ***"Ey iman edenler! Muhakkak ki eşleriniz ve evlatlarınızdan size düşman olanlar vardır. O halde onlardan sakının"*** (Teğabun, 64/14) buyruğun(dan itibaren) sûrenin sonuna kadar olan âyetleri indirdi.

Abdullah b. Ömer'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Doğan herbir kişinin başının eklemlerinin birbirine geçtiği yerlerde mutlaka Teğâbun Sûresi'nin baş tarafından beş âyet-i kerime yazılı olarak doğar."(1)

(1) Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebîr,* I, 445; ayrıca İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* XI, 483; Ebû Hâtim, *Kitabu'l-Mecrûhîn,* Haleb (tarihsiz), III, 81

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ ۖ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾

1. Göklerde ve yerde olan herşey Allah'ı tesbih eder. Mülk de yalnız O'nun, hamd de yalnız O'nundur ve O, herşeye kadirdir.

(Bu buyruk ve açıklamaları) daha önceden birkaç yerde geçmiş bulunmaktadır. (Bkz. Haşr 59/24; Cumua, 61/1..)

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ ۚ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢﴾

2. Sizi yaratan O'dur. Buna rağmen kiminiz kâfir oluyor, kiminiz de mü'min oluyor. Allah yaptıklarınızı en iyi görendir.

İbn Abbas dedi ki: Allah, Âdemoğullarının kimisini mü'min, kimisini kâfir olarak yarattı. Kıyamet gününde de onları mü'min ve kâfir olarak diriltecektir.

Ebu Said el-Hudrî rivayetle dedi ki: Bir öğleden sonra Peygamber (sav) bize bir hutbe verdi. Olacak bazı şeyleri sözkonusu ederken dedi ki: "İnsanlar çeşitli hal ve vasıflarda dünyaya gelirler. Kimisi mü'min olarak doğar, mü'min olarak yaşar, mü'min olarak ölür. Kimisi kâfir olarak doğar, kâfir olarak yaşar, kâfir olarak ölür. Kimisi mü'min olarak doğar, mü'min olarak yaşar fakat kâfir olarak ölür. Kimisi de kâfir olarak doğar, kâfir olarak yaşar ve fakat mü'min olarak ölür."(1)

İbn Mesud dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Allah Firavun'u annesinin karnında dahi kâfir olarak yarattı. Zekeriyya oğlu Yahya'yı da annesinin karnında mü'min olarak yarattı."(2)

Sahih'te İbn Mesud'un rivayet ettiği hadiste şöyle buyurulmaktadır: "Ve şüphesiz sizden herhangi bir kimse cennet ehlinin ameliyle amel eder ve o kadar ki; kendisi ile cennet arasında ya bir arşın yahut bir kulaç kalır. Kitab(da

(1) *Müsned,* III, 61

(2) Abdullah b. Adiyy, *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl,* Beyrut 1409/1988, VII, 33; hadisin ravilerinden Nasr b. Tarif'in durumu için bk. aynı eser, VII, 30 vd.

takdim edilen) onun aleyhine olmak üzere ileri geçer, bu sefer cehennemliklerin ameli ile amel eder ve oraya girer. Ve yine sizden herhangi bir kimse cehennem ehlinin ameli ile amel eder. Nihayet onun ile cehennem arasında bir kulaç yahut bir arşın kalmışken kitab(da takdir edilen) onun bu haline rağmen ileriye geçer ve cennet ehlinin ameli ile amel eder ve oraya girer." Bu hadisi Buhari ve Tirmizi de rivayet etmiş olup hadiste "kulaç"dan sözedilmemektedir.(1)

Müslim'in *Sahih*'inde Sehl b. Sa'd es-Sâidî'den rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz kişi insanlar tarafından görüldüğü kadarıyla cennet ehlinin ameli ile amel eder, halbuki o cehennemliklerdendir. Ve yine kişi insanlar tarafından görüldüğü kadarıyla cehennem ehlinin ameli ile amel eder, halbuki o cennetliklerdendir."(2)

İlim adamlarımız dedi ki: Buyruğun anlamı ezelî ilmin malum olan her şeye taalluk etmesidir. Onun bildiği, murad ettiği ve hükme bağladığı şey cereyan eder. Genel halleri itibariyle bir kişinin iman etmesini murad etmekle birlikte bunun bu halini belirli bir vakte kadar da murad edebilir, küfür de böyledir.

İlahi buyruklarda hazfedilmiş sözler olduğu da söylenmiştir: Kiminiz mü'min, kiminiz kâfir, kiminiz fâsık oluyor, demektir. İfadede buna delâlet bulunduğundan dolayı hazfedilmiştir. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır.

Ondan başkaları ise: İlâhî buyrukta hazfedilmiş lafızlar yoktur. Çünkü maksat her iki tarafı sözkonusu etmektir.

Bir grub ilim adamı da şöyle demiştir: Allah insanları yarattı, sonra onlar kâfir oldular ve iman ettiler. Bu ilim adamları derler ki: İfade: **"Sizi yaratan O'dur"** buyruğunda tamam olmaktadır. Daha sonra onların niteliklerini belirterek: **"Buna rağmen kiminiz kâfir oluyor, kiminiz de mü'min oluyor"** diye buyurmaktadır. Bu da (anlatım üslubu itibariyle) yüce Allah'ın şu buyruğunu andırmaktadır: *"Allah bütün canlıları sudan yarattı. Onlardan bazısı karnı üzerinde yürür..."* (en-Nûr, 24/45) Bu ilim adamları derler ki: Allah onları yarattı, yürümek ise o hayvanların fiilidir. el-Hüseyn b. el-Fadl bu görüşü tercih ederek şöyle demiştir: Şâyet insanları mü'minler ve kâfirler olarak yaratmış olsaydı, yüce Allah onları kendi fiilleri ile nitelendirerek: **"Buna rağmen kiminiz kâfir oluyor, kiminiz de mü'min oluyor"** diye buyurmazdı. Bu görüşün sahipleri Peygamber (sav)'ın şu hadisini de delil gösterirler: "Her doğan fıtrat üzere doğar; ama onun anne babası onu yahudi, hris-

(1) *Buhârî*, III, 1212, VI, 2433; *Müslim*, IV, 2036; *Tirmizî*, IV, 446; *İbn Mâce*, I, 29; *Müsned*, I, 382, 430

(2) *Müslim*, I, 112, IV, 2042; *Buhârî*, III, 1061, IV, 1539, 1541; *Müsned*, V, 331

tiyan ya da mecusi yaparlar."[1] Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden er-Rûm Sûresi'nde (30/30. âyet, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

ed-Dahhâk dedi ki: Kiminiz gizli hallerinde kâfir, açığa vurduğu hallerinde mü'mindir, münafık gibi. Kiminiz de gizli halinde mü'min, açığa vurduğu halinde ise kâfirdir, Ammâr ve benzerleri gibi.

Ata b. Ebi Rebah dedi ki: Kiminiz Allah'ı inkâr eden, yıldızlara da iman eden bir kimsedir. Kiminiz ise Allah'a iman eden, yıldızları da inkâr eden bir kimsedir.

Bu açıklamasıyla yıldızların doğuş ve batışının birtakım olayları etkilediğini kabul edenlerin inançlarına işaret etmektedir.

ez-Zeccâc dedi ki -ki en uygun görüş ve ümmetin cumhûrunun ve imamların benimsediği görüş de budur- Allah kâfiri yaratandır. Küfrün yaratıcısı da Allah olmakla birlikte kâfirin küfrü kendisinin fiili ve kendisinin kazancıdır. Mü'mini de yaratandır, imanın yaratıcısı Allah olmakla birlikte mü'minin imanı onun bir fiili ve onun bir kazancıdır. Kâfir Allah'ın kendisini yaratmasından sonra kâfir olur ve küfrü tercih eder. Çünkü yüce Allah böylesini onun hakkında takdir etmiş ve böyle hareket edeceğini bilmiştir. Mü'min ve kâfirden herhangi birisinin Allah'ın hakkında takdir ettiği ve tercih edeceğini bildiği halinden başka bir şeyin var olması imkânsız bir şeydir. Çünkü takdirden farklı bir şeyin var olması bir âcizliktir. Bilinenden farklı bir şeyin var olması da cahilliktir. Yüce Allah'a her ikisi de yakışmaz. İşte bu anlayış cebrîlikten de, kaderîlikten de kurtulmayı sağlar. Şairin dediği gibi:

يا ناظراً في الدّين ما الأمْرُ لا قَدَرٌ صحّ ولا جَبْرُ

"Ey din hakkında tetkik eden kimse durum şudur:
Ne kaderiyye görüşü ne de cebriyyenin görüşü doğrudur, "

Sîlân dedi ki: Bir bedevî Basra'ya geldi. Ona: Kader hakkındaki görüşün nedir? diye soruldu. Şöyle dedi: Bu zanların aşırıya kaçtığı, anlaşmazlığa düşenlerin hakkında ihtilâfa düştükleri bir hususdur. Bize düşen ise, O'nun hükmünden içinden çıkamadığımız hususu, O'nun ezeli ilmine havale etmektir.

(1) *Buhârî,* I, 456, 465; *Müslim,* IV, 2047; *Tirmizî,* IV, 447; *Ebû Dâvûd,* IV, 229; *Muvatta,* I, 241; *Müsned,* II, 233, 275, 282, 393, 410, 481

خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ ۚ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿٣﴾

3. Göklerle yeri hak üzere yarattı. Size suret verip suretlerinizi de güzel yaptı. Dönüş yalnız O'nadır.

"Göklerle yeri hak üzere yarattı" buyruğu daha önce birkaç yerde (meselâ, el-En'âm, 6/1. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yani yüce Allah bunları, hakkında en ufak bir şüphenin sözkonusu olmadığı kesin ve kat'i bir hakikat olarak yaratmıştır.

"(بِالْحَقِّ): **Hak üzere"** buyruğundaki "be"nin "lâm" anlamında olduğu da söylenmiştir. Onları hak için yaratmıştır, demek olur. Bu da kötülük işleyenleri işlediklerine uygun olarak cezalandırması, iyilik yapanları da en güzeliyle mükâfatlandırması demektir.

"Size suret verip, suretlerinizi de güzel yaptı" buyruğunda kastedilen Âdem (a.s)'dır. Ona bir lütuf ve ihsan olmak üzere eliyle onu yaratmıştır. Bu açıklamayı Mukatil yapmıştır.

İkinci görüşe göre maksat, bütün insanlardır. Suret vermenin anlamına dair açıklamalar, bunun şekillendirmek ve çizgilerini belirginleştirmek demek olduğu, daha önceden (el-Haşr, 59/24. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Eğer: Suretlerini nasıl güzel yaptı, diye sorulacak olursa, şöyle cevap verilir: Yüce Allah insanları bütün canlıların en güzeli, suret itibariyle en göz kamaştırıcıları olarak yaratmıştır. Buna delil de insanın hiçbir zaman suretini görmüş olduğu pek çeşitli suret ve şekillere rağmen başka türlü olmasını temenni etmemesidir. Onun ayakta, dimdik bir şekilde, yere kapaklanmaksızın yaratılmış olması da suretinin, güzelliğinin bir parçasıdır. Nitekim yüce Allah, ileride -yüce Allah'ın izniyle- açıklaması da geleceği üzere: *"Andolsun Biz insanı ahsen-i takvimde yarattık"* (et-Tin, 95/4) diye buyurmaktadır.

"Dönüş yalnız O'nadır." Herkese amelinin karşılığını verecektir.

يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ۚ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾

4. Göklerde ve yerde olanı bilir. Gizlediğinizi de, açıkladığınızı da bilir. Allah göğüslerin içinde olanı çok iyi bilir.

Buyruğu daha önce birkaç yerde geçmiş bulunmaktadır. O gizliyi de, açığı da bilendir. Hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

اَلَمْ يَاْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٥﴾

5. Bundan önce kâfir olanların haberi size gelmedi mi? Onlar bu sebepten amellerinin cezasını tattılar. Onlar için çok acıklı bir azab da vardır.

Hitab Kureyş'edir. Yani geçmiş ümmetlerin kâfirlerine dair haberler size gelmedi mi? **"Onlar bu sebepten amellerinin cezasını tattılar."** Onlara ceza verildi. **"Onlar için"** âhirette **"çok acıklı"** yani acıtıcı, can yakıcı **"bir azab da vardır."** Bu da daha önceden (el-Bakara, 2/10. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُ كَانَتْ تَاْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا اَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا وَاسْتَغْنَى اللّٰهُ ط وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٦﴾

6. Bunun sebebi şu ki: Peygamberleri kendilerine apaçık delillerle geliyorlardı da onlar: "Bizi bir insan mı hidayete götürecek" diyerek inkâr etmiş ve yüz çevirmişlerdi. Allah da muhtaç olmadığını göstermişti. Allah muhtaç olmayandır, her hamde lâyıktır.

"Bunun" onlara yapılan bu azabın **"sebebi şu ki: Peygamberleri kendilerine apaçık delillerle"** açık seçik belgelerle **"geliyorlardı da onlar"** kendilerine gelen rasûlleri inkâr ettiler ve insanlardan rasûl gönderilmesini kabul etmeyerek **"bizi bir insan mı hidayete götürecek, diyerek inkâr etmiş ve yüz çevirmişlerdi."**

Buyruktaki: "(أَبَشَرٌ): **Bir insan mı"** lafzı mübtedâ olarak merfu gelmiştir. Bir fiilin takdiri ile merfu olduğu da söylenmiştir. Fiilin çoğul gelmesi **"beşer:** insan" lafzının manasının çokluk ifade etmesinden dolayıdır. Bundan dolayı: "(يَهْدُونَنَا): Bizi hidayete iletecekler" diye buyurulmuş; "(يهدينا): Bizi hidayete iletecek" denilmemiştir. Arapçada bazan tekil çoğul anlamında da kullanılır. O takdirde bu bir cins isim olur. "Beşer"in tekili "insan"dır. Kendi lafzından tekili yoktur. Kimi zaman çoğul da tekil anlamında kullanılabilir. Yüce Allah'ın: "(مَا هَـٰذَا بَشَراً): *Bu bir beşer değildir"* (Yusuf, 12/31) buyruğu gibi.

"... diyerek inkâr etmiş" yani bu sözü söyleyerek inkâr etmişlerdi. Çünkü onlar bu sözlerini küçümseyerek söylemişlerdi. Allah'ın kullarından dilediği kimseyi peygamber olarak göndereceğini bilmemişlerdi.

Bir başka açıklamaya göre onlar rasûlleri inkâr ettiler, ortaya konulan delillere arkalarını döndüler, iman etmekten ve verilen öğütlerden yüz çevirdiler.

"Allah da" Mukatil'in açıklamasına göre mutlak egemenlik ve hakimiyetiyle kullarının itaatine **"muhtaç olmadığını göstermişti."** Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah delilleri o kadar göstermiş, açıklamalarını o kadar ileri derecede yapmıştı ki artık doğruya çağırmak ve hidayete iletmek için bundan daha fazlasına ihtiyaç duyulmuyordu.

زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوٓا اَنْ لَنْ يُبْعَثُوا ۭ قُلْ بَلٰى وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ
بِمَا عَمِلْتُمْ ۭ وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيْرٌ ﴿٧﴾

7. O kâfir olanlar öldükten sonra asla diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. De ki: "Hayır, Rabbim hakkı için elbette diriltileceksiniz. Sonra da işlediğiniz mutlaka size haber verilecektir. Hem bu, Allah'a göre pek kolaydır."

"O kâfir olanlar öldükten sonra asla diriltilmeyeceklerini iddia ettiler" zannettiler.

"(الزَّعْمُ): **İddia etmek:** Zanna dayalı söz söylemek" demektir. Şureyh dedi ki: Herşeyin bir künyesi vardır. Yalanın künyesi ise; "(زعموا): İddia ettiler" ifadesidir.

(1) Bu açıklamaya göre: "Bizi insanlar mı hidayete iletecekler?" diye meali daha uygundur.

Buyruğun -daha önce Meryem Sûresi'nin sonlarında (19/77-80. âyetlerin tefsirinde) geçtiği üzere- Sehmoğullarından el-As b. Vail ile Habbab'ın arasında geçenler hakkında indiği söylenmiştir. Bundan sonra da bütün kâfirleri genel olarak kapsamıştır.

Ey Muhammed! **"De ki: Hayır, Rabbim hakkı için elbette diriltileceksiniz."** Kabirlerinizden hayat bulmuşlar olarak çıkartılacaksınız. **"Sonra da işlediğiniz"** amelleriniz **"mutlaka size haber verilecektir"** bildirilecektir. **"Hem bu, Allah'a göre pek kolaydır."** Çünkü (aklen) yaratılmışı iâde etmek ilk yaratmaya göre daha kolaydır.

فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٨﴾

8. O halde Allah'a, O'nun Peygamberine ve indirdiğimiz nura iman edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"O halde Allah'a, O'nun Peygamberine ve indirdiğimiz nura" Kur'ân'a **"iman edin"** buyruğu ile yüce Allah, onlara kıyametin kopacağını bildirdikten sonra, iman etmelerini emretmektedir. Kur'ân da sapıklığın karanlıklarından kurtuluş için kendisi ile doğruya yol bulunan bir hidayet nurudur. **"Allah yaptıklarınızdan haberdardır."**

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ ۗ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۚ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٩﴾

9. Sizleri toplanma gününe toplayacağı o gün, işte o Teğâbun günüdür. Kim Allah'a iman edip salih amel işlerse kötülüklerini örter. Onu altından ırmaklar akan cennetlere -onlar orada ebedi kalıcılar olmak üzere- sokar. Büyük kurtuluş işte budur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Toplanma Günü Olan Teğâbun (Aldanış) Günü:

"Sizleri toplanma gününe toplayacağı o gün" buyruğunda yer alan: "(يَوْمَ): **O gün"** buyruğunda, amel eden (yedinci âyette geçen): "(لَتُنَبَّؤُنَّ): Size haber verilecektir" anlamındaki yahutta ihtiva ettiği tehdit manası dolayısı ile (8. âyetteki); "(خَبِيرٌ): ...haberdardır" anlamındaki buyruklardır. Sanki yüce Allah: "(والله يعاقبكم يوم يجمعكم): Allah sizi toplayacağı o gün, cezalandıracaktır" diye buyurmuş gibidir. Yahutta onda amel eden: "(اذكر) Hatırla ki" anlamındaki takdiri fiildir.

"el-Ğabn: Eksiklik" demektir. Bir kimseden bir şeyi gerçek kıymetinden daha aşağı bir bedele alışı anlatmak üzere: "(غَبَنَه غَبْناً): Onu ğabn etti, ğabnetmek (aldattı, aldatmak)" denilir.

"Sizi toplayacağı" buyruğu genel olarak "ye" harfi ile (يَجْمَعُكُمْ) diye okunmuştur. Buna sebeb de yüce Allah'ın (bir önceki âyette geçen): **"Allah yaptıklarınızdan haberdardır"** buyruğudur. O bakımdan burada da yüce Allah, olacağı haber vermektedir. Diğer bir sebep ise daha önceden yüce Allah'ın adının zikredilmiş olmasıdır. (Yani toplayacak olanın Allah olduğunun anlaşılmasıdır.)

Nasr, İbn Ebi İshak, el-Cahderî, Yakub ve Sellam ise "nun" ile "(نجمعكم): Sizi toplayacağımız" diye okumuşlar ve: *"ve indirdiğimiz nura"* (8. âyet) itibar ederek böyle okumuşlardır.

"Toplanma günü (yevmu'l-cem')" ise yüce Allah'ın öncekileri, sonrakileri, insanları, cinleri, semâ ehli ile yeryüzündekilerin hepsini bir araya getirip toplayacağı gündür. Yüce Allah'ın her kulu ve onun amelini biraraya getireceği gün olduğu söylendiği gibi, bugünde yüce Allah, zalim ile mazlumu biraraya getireceği için bu adı aldığı da söylenmiştir.

Bir diğer görüşe göre yüce Allah bugünde her peygamberi ve onun ümmetini biraraya getirecektir.

Bir diğer görüşe göre yüce Allah bugünde itaat edenleri mükâfatı ile günahkâr ve isyankârların cezalandırılmasını bir arada yapacaktır.

"İşte o Teğâbun günüdür" yani kıyamet günüdür. Şair şöyle demiştir:

وما أرتجي بالعيش في دار فرقة ألا إنما الراحات يوم التغابن

"Ayrılık yurdunda yaşamaktan ne beklerim ki
Şunu bilin ki istirahatler ancak Teğâbun günü olacaktır."

Kıyamet gününe "Teğâbun günü: Aldanış günü" denilmesinin sebebi bu-

günde cennetliklerin cehennemlikleri aldatacağından dolayıdır. Yani cennet ehli cenneti, cehennem ehli de cehennemi -mübâdele yoluyla- almışlardır. Hayrı şerre, iyiyi kötüye, nimetleri azaba değiştirmiş olduklarından ötürü aldanışları sözkonusu olmuştur. Nitekim alışveriş yapıp da bu hususta karşı tarafın aleyhine düşük kıymette olanı verir, daha üstün kıymette olanı alan bir kimse (غَبَنتُ فلاناً): Filanı ğabn ettim (alışverişte aldattım)" denilir. İşte cennetliklerle cehennemlikler de böyledir. -İleride açıklaması gelecektir. Elbise senden daha uzun olur da onun bir kısmını dikecek olursan: "(غَبَنتُ الثوب وخبته): Elbiseyi kısalttım" denilir. Bu da bir eksiklik anlamını ifade eder. "(اَلْمَغَابِن): Koltuk altları ve baldırların yakın yerlerinde eskimekten dolayı bükülen yerler" demektir.

Müfessirler der ki: O halde **"mağbûn:** aldanmış kişi" ailesi ve cennetteki mevkileri itibariyle aldanışa düşmüş olan kimsedir. O gün imanı terkettiği için herbir kâfirin aldanış içerisinde olduğu açıkça ortaya çıkacağı gibi, herbir mü'minin iyilik hususundaki kusurları ve zamanı boşa geçirmiş olması dolayısı ile de aldanış içerisinde olduğu açıkça ortaya çıkacaktır.

ez-Zeccac dedi ki: Cennette mevkii yüksek olan bir kimse mevkii ondan daha aşağıda olanı ğabnetmiş olacaktır.

2- Bugüne "Tegâbun Günü" Denilmesinin Sebebi ve Bugündeki Aldanışın Mahiyeti:

Eğer: "Bir aldanışın sözkonusu olması için arada nasıl bir muamele olmuştur" diye soran olursa, ona şöyle cevap verilir: Bu, alışverişe dair bir temsili ifadedir. Yüce Allah: ***"İşte onlar hidayet karşılığında sapıklığı satın almış olanlardır."*** (el-Bakara, 2/16) diye buyurmaktadır.

Kâfirlerin hidayet karşılığında sapıklığı satın aldıkları ve ticaretlerinin kâr sağlamayıp aksine ziyan ettiği belirtildiği gibi; burada da onların aldanış içerisinde olduklarını belirtmektedir. Şöyle ki: Cennetlikler dünya karşılığında âhireti satın almışlardır, cehennemlikler ise âhireti terkederek dünyayı satın almışlardır. İşte bu -lafzın anlamını genişleterek ve gerçek anlamından ayrı mecazî bir anlam vererek- bir çeşit değiş tokuşun ifadesidir.

Yüce Allah, insanları iki kesime ayırmıştır. Bu kesimin biri cennetlik, diğeri cehennemliktir. Herkesin cennet ve cehennemdeki yeri bellidir. Daha önce bu sûrede ve başka yerlerde açıkladığımız gibi, kul bazen ilâhî yardımdan mahrum kalır ve sonuçta cehennemlik olur. İlâhî tevfike mazhar olan kimse bunun sonucunda yardımdan mahrum olanın mevkiine kavuşur, buna karşılık ilâhî tevfike mazhar olanın cehennem ateşindeki yeri de yardımdan mahrum olana verilir. İşte sanki böylece bir değişim gerçekleşmiş ve bunun so-

nucunda da aldanış husule gelmiş gibidir.

Gerek dilde, gerek Kur'ân'da misaller ise açıklamak için kullanılır. Bütün bunlar ilgili eserlerdeki geniş açıklamalardan derlenip toparlanmış örnekler olup, bu kitapta da dağınık bir şekilde bu misaller geçmiş bulunmaktadır.

Daha önce; ***"mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır"*** (el-Mü'minûn, 23/1) buyruğunda açıkladığımız gibi; böyle bir değişimden "miras almak"la da haber verilebilir.

Daha sonra açıklanacağı üzere aldanış bugünden başka bir zamanda da gerçekleşebilir. Fakat burada kastedilen sonunda telafi edilemeyecek ve sonu gelmeyecek olan bir aldanıştır.

el-Hasen ve Katade dedi ki: Bize ulaştığına göre aldanış üç türlüdür: Bir kişi bir bilgiye sahib olur, onu başkasına öğrettiği halde kendisi ona gereken önemi vermez, gereğince amel etmez ve bu ilim sebebiyle bedbaht olur. Buna karşılık o ilmi ondan öğrenen kişi o ilim gereğince amel eder ve bu sayede kurtulur. Bir diğeri sorgulanmasına sebeb teşkil edecek çeşitli yollardan bir mal kazanır ve bu malı kullanmakta cimrilik gösterir, bu mal sebebiyle Rabbine itaatte kusur eder, bu malı hayırlı bir şekilde kullanmaz. Diğer taraftan bu mal dolayısıyla hesaba çekilmeyecek mirasçısına bırakır gider, o mirasçı da o malı Rabbine itaat uğrunda kullanır. Bir diğeri ise kölesi bulunup kölesi Rabbine itaatin gereğini yaparak mutlu olurken, efendi Rabbine isyan edecek amellerde bulunur ve sonunda bedbaht olur.

Peygamber (sav)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kıyamet gününde yüce Allah erkeği ve kadını huzurunda ayakta tutar. Yüce Allah her ikisine de şöyle der: Ne diyecekseniz deyiniz? Adam: Rabbim onun nafakasını bana vacib kıldın. Ben de o nafakayı helal, haram demeksizin temin etmeye gayret ettim. İşte bu davacılar benden bunu istiyor. Geriye ise onların haklarını verecek bir şeyim kalmamıştır. Kadın da şöyle der: Rabbim ben ne diyebilirim? O haram yoldan kazandı. Ben onu helal olarak yedim. Beni razı etmek için Sana isyan etti oysa ben onun böyle yapmasına razı değildim. Benden uzak dursun, benden uzak kalsın. Yüce Allah kadına: Doğru söyledin, der ve verilen bir emir ile erkek cehenneme atılır. Kadın da verilen emir ile cennete götürülür. Cennetin tabakalarından onu görür ve şöyle der: Seni aldattık, seni aldattık. Biz senin kendisi sebebiyle bedbaht olduğun aynı şeyden ötürü mutlu olduk."[1] İşte Teğâbun günü budur.

(1) Ulaşabildiğimiz kaynaklarda tesbit edemedik. Merhum müfessirin: "Ruviye; rivayet edildi" diye tad'if sigası kullandığına da dikkat edelim

3- Dünyevî İlişkilerde İnsanların Birbirlerini Aldatmaları:

İbnu'l-Arabî dedi ki: İlim adamlarımız yüce Allah'ın: **"İşte o Teğâbun günüdür"** buyruğunu dünyevi ilişkilerde aldatmanın caiz olmadığına delil göstermişlerdir. Çünkü yüce Allah aldatmayı kıyamet gününe tahsis ederek: **"İşte o Teğâbun günüdür"** diye buyurmuştur. Bu özelleştirici ifade dünyada aldanışın olmadığını ortaya koyar. Dolayısı ile satılan bir malda kim bir aldanışı tesbit edecek olursa, eğer bu aldanış malın kıymetinin üçte birinden fazla ise geri verilir. (İlim adamlarımızın arasından) Bağdatlı olanlar bu görüşü tercih etmiş ve buna çeşitli şekillerle delil getirmişlerdir. Bunlardan birisi Peygamber (sav)'ın Habban b. Munkız'e söylediği: "Eğer alışveriş yapacak olursan, o vakit: Aldatma yok, de ve senin için üç gün süreyle muhayyerlik (aldatma olursa malı geri çevirebilme tercihi) vardır."(1)

Bu oldukça tartışmalı bir konu olup, biz buna dair açıklamaları hilâf (mezheblerin görüş ayrılığının bulunduğu fıkhî) meselelerde ele almış bulunuyoruz. Bunun püf noktası şudur: Dünyada aldatmak dinin bir hükmü gereği olarak icma ile yasaklanmıştır. Zira bu bütün dinlerde şer'an haram kılınmış bir aldatma çeşididir. Fakat bunun basit bir bölümünden herhangi bir kimsenin kaçınabilmesi mümkün değildir. Bu husus daha önce "buyû': alışverişler" bahsinde geçmiş bulunmaktadır. Zira bizler eğer (basit bir aldanış dolayısıyla) malın geri verileceği hükmünü verecek olursak, hiçbir alışveriş ebediyyen geçerli olmaz. Çünkü bu kadarcık bir aldanıştan uzak kalamaz. Ancak aldanış çok olur da bundan sakınma imkânı bulunursa, o vakit bu aldanış sebebiyle malın geri verilmesi icab eder. Az ile çok arasındaki fark ise şeriatte bilinen bir esastır. İlim adamlarımız da bu sınır için üçte biri tesbit etmişlerdir. Zira malda, vasiyette ve başka hususlarda da bu oranı öngörmüşlerdir. Buna göre âyet-i kerimenin anlamı şöyle olur: İşte o gün -herhangi bir tafsilâta girilmeksizin mutlak olarak- caiz aldanışın olacağı bir gündür. Yahutta; işte o gün ebediyyen telâfi edilemeyecek olan bir aldanış günüdür. Çünkü dünyadaki aldanış iki türlü telâfi edilebilir: Ya bazı hallerde alışverişin geri çevrilmesi ile olur yahutta bir başka alışverişte ve bir başka malda kâr elde ederek telâfi edilir. Cenneti kaybederek ziyana uğrayan bir kimsenin ise bu ziyanının telâfisi ebediyyen sözkonusu olmaz.

Kimi mutasavvıf ilim adamı şöyle demiştir: Allah bütün insanlar hakkında aldanışı takdir buyurmuştur. Rabbine aldanmadık bir şekilde kavuşmayacak hiçbir kimse yoktur. Çünkü amelinin karşılığını alması, sevabını eksik-

(1) *Dârakutnî*, III, 55; *İbn Mâce*, II, 789; el-Humeydi, *Müsned*, II, 292; Beyhaki, *es-Sunenü'l-Kübra*, V, 273 "... aldatma yok, de" bölümüne kadar: *Buhârî*, II, 745, 848, 850, 851, VI, 2554; *Müslim*, II, 1165; *Ebû Dâvûd*, III, 282, *Nesâî*, VII, 252; *Muvatta*, II, 685; *Müsned*, II, 44, 61, 72, 80, 84, 107, 116, 129, III, 217

siz almadıkça mümkün olmayacaktır. Rivayette belirtildiğine göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın huzuruna çıkan herkes mutlaka pişman olarak Allah'a kavuşur. Eğer günahkâr ise iyilik yapmadığı için, eğer iyilik yapan birisi ise daha çok yapmadığı için (pişman olacaktır.)"[1]

"Kim Allah'a iman edip, salih amel işlerse kötülüklerini örter... Cennetlere sokar" buyruğundaki "örter" ve "sokar" anlamındaki lafızları Nâfi' ve İbn Âmir: "(نُكَفِّرْ): Örteriz" ile; "(نُدْخِلْهُ): Sokarız" diye okumuşlardır. Diğerleri ise (örter ve sokar anlamlarında) "ye" ile okumuşlardır.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٠﴾

10. Kâfir olup, âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar cehennemliklerdir ve orada ebedî kalıcıdırlar. O ne kötü dönüş yeridir!

"Kâfir olup âyetlerimizi" Kur'ân-ı Kerim'i **"yalanlayanlara gelince, onlar cehennemliklerdir ve orada ebedi kalıcıdırlar. O ne kötü dönüş yeridir!"** Daha önce birkaç yerde de geçtiği üzere yüce Allah, mü'minlerin durumunu sözkonusu ettikten sonra kâfirlerin durumunu böylece sözkonusu etmektedir.

مَا أَصَابَ مِن مُّصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۗ وَمَن يُؤْمِن بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ ۚ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١﴾

11. Allah'ın izni olmadıkça hiçbir musibet gelip çatmaz. Kim Allah'a iman ederse, onun kalbine hidayet verir. Allah herşeyi en iyi bilendir.

"Allah'ın izni" yani O'nun iradesi ve kazası (hükmü) **"olmadıkça hiçbir musibet gelip çatmaz."**

el-Ferrâ dedi ki: Allah'ın emri ile olmadıkça... demektir. Allah'ın ilmi ile

(1) Ulaşabildiğimiz herhangi bir kaynakta tespit edemedik

olmadıkça... diye de açıklanmıştır.

Denildiğine göre âyetin nüzûl sebebi şudur: Kâfirler: Eğer müslümanların üzerinde bulundukları hal hakkın kendisi ise ,Allah onları dünyada musibetlere karşı elbetteki koruyacaktır. Yüce Allah bu buyruğu ile şunu açıklamaktadır: Bir üzüntüyü yahut dünya ya da âhirette bir cezayı gerektiren söz ya da fiil, can ya da maldaki herbir musibet, yüce Allah'ın ilmi ve kazası iledir.

"Kim Allah'a iman ederse" Allah'ın izni ile olmadıkça ona hiçbir musibetin gelip çatmayacağını bilir ve bunu tasdik ederse, **"onun kalbine"** sabır ve (kadere) rıza için **"hidayet verir."** İman üzere kalbine sebat verir, diye de açıklanmıştır. Ebu Osman el-Cîzî dedi ki: Kimin imanı sahih olursa, Allah da onun kalbini sünnete uymaya iletir.

"Kim Allah'a iman ederse, onun kalbine hidayet verir" buyruğunun şu demek olduğu da söylenmiştir: Yani musibet esnasında bu kimse: "İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciûn: Şüphesiz biz Allah'ınız ve muhakkak biz O'na döneceğiz" der. Bu açıklamayı İbn Cübeyr yapmıştır.

İbn Abbas dedi ki: Bu, yüce Allah'ın o kimsenin kalbinde; başına gelen bir musibetin, onun gelip kendisini bulmamasının imkânsız olduğunu ve ona gelip isabet etmeyenin, ona gelip isabet etmesinin imkansız olduğunu, yakîn bir şekilde bilmesi demektir.

el-Kelbî dedi ki: Bu hidayet şudur: Kişi belâya maruz kaldığı vakit sabreder. Ona bir nimet ihsan olunduğu vakit şükreder. Haksızlık yapıldığında bağışlar. Bir diğer açıklamaya göre: Kalbine cennette sevaba nâil olma hidayetini verir, yolunu gösterir.

"(يَهْدِ): **Hidayet verir"** buyruğu genel olarak "ye" harfi üstün, "dal" harfi de kesreli olarak okunmuştur. Buna sebeb ise daha önceden **"Allah"** adının zikredilmiş olmasıdır. es-Sülemî ve Katade ise; "(يُهْدَ قَلْبُه): Kalbine hidayet verilir" şeklinde "ye" harfini ötreli ve "dal" harfini de üstün, meçhul bir fiil olarak ve **"kalb"** lafzındaki "be" harfini de (nâib-i fâil: sözde özne) olarak ötreli okumuşlardır. Çünkü bu, faili zikredilmemiş bir fiildir.

Talha b. Musarrif ve el-A'rec ise; "(نَهْدِ): Hidayet veririz" şeklinde tazim "nun"u ile; "(قَلْبَه): Kalbine" lafzını da ("be" harfini) nasb ile okumuşlardır. İkrime ise; "(يَهْدَأ قلبُه): Kalbi yatışır, sükûnet bulur" diye sakin bir hemze ile ve (kalbdeki) "be" harfini merfu olarak okumuştur. Kalbi sükûn ve itminân bulur, demek olur. Malik b. Dînar da onun gibi okumuş olmakla birlikte o, hemzeyi yumuşatarak (telyîn ile) okumuştur.

"Allah herşeyi en iyi bilendir." Boyun eğenin ve işi O'nun emrine havale edenin teslimiyeti ile O'nun emrinden hoşlanmayanın hoşlanmayışı O'na gizli değildir.

وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ ۚ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاِنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٢﴾ اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۗ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٣﴾

12. Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz Peygamberimize düşen ancak apaçık tebliğdir.

13. (O) **Allah'dır. O'ndan başka hiç bir ilah yoktur. O halde mü'minler yalnız Allah'a tevekkül etsinler.**

Yani başınıza gelen musibetlerin üzerinizdeki yükünü hafifletiniz. Allah'a itaatle uğraşınız, O'nun Kitabı gereğince amel ediniz. Sünnetine göre hareket etmek suretiyle Rasûlüne itaat ediniz. Şâyet itaatten yüz çevirecek olursanız, Rasûlün tebliğden başka bir görevi yoktur.

"(O) Allah'dır. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur." O'ndan başka bir mabud olmadığı gibi, O'ndan başka bir yaratıcı da yoktur. O halde yalnız O'na tevekkül ediniz.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ ۚ وَاِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٤﴾

14. Ey iman edenler! Muhakkak ki eşleriniz ve evlâtlarınızdan size düşman olanlar vardır. O halde onlardan sakının. Bununla beraber şâyet affeder, kusurlarına bakmaz ve hatalarını örterseniz, muhakkak Allah çok mağfiret edendir, çok esirgeyendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler! Muhakkak ki eşleriniz ve evlâtlarınızdan size düşman olanlar vardır. O halde onlardan sakının"** buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime Medine'de Eşca'lı

Avf b. Malik hakkında inmiştir. Peygamber (sav)'a hanımının ve çocuklarının kendisine karşı katı davrandıklarından şikâyet edince, bu âyet-i kerime nâzil olmuştur. Bunu en-Nehhas zikretmektedir.

et-Taberî de bunu Ata b. Yesar'dan naklederek şöyle dediğini belirtmektedir: Teğâbun Sûresi'nin tamamı Mekke'de inmiştir. Şu âyetler müstesnâ: **"Ey iman edenler! Muhakkak ki eşleriniz ve evlatlarınızdan size düşman olanlar vardır."** Bu buyruğu Eşca'lı Avf b. Malik hakkında inmiştir. Bunun eşleri ve çocukları vardı. Gazaya gitmek istedi mi onun için ağlarlar ve onu yumuşatmaya çalışarak: Bizi kime bırakacaksın, derler, o da hemen yumuşar ve gitmeyip kalırdı. Bunun üzerine: **"Ey iman edenler! Muhakkak ki eşleriniz ve evlatlarınızdan size düşman olanlar vardır."** âyeti tümüyle Medine'de Eşca'lı Avf b. Malik hakkında inmiştir. Sûrenin sonuna kadar geriye kalan diğer bütün âyetler de Medine'de inmiştir.

Tirmizî'nin rivayetine göre İbn Abbas -şu: **"Ey iman edenler! Muhakkak ki eşleriniz ve evlâtlarınızdan size düşman olanlar vardır. O halde onlardan sakının"** âyeti hakkında bir adamın soru sorması üzerine şöyle demişti: Burada sözü edilenler Mekkelilerden İslâm'a girip Peygamber (sav)'a gelmek istedikleri halde; eşleri ve çocukları, kendilerini terkederek Peygamber (sav)'a gelmelerine razı olmayan kimselerdir. Bunlar Peygamber (sav)'ın yanına gelip insanların dinde derinlemesine bilgi sahibi olduklarını görünce, onları cezalandırmak istediler. Bunun üzerine yüce Allah: **"Ey iman edenler! Muhakkak ki eşleriniz ve evlâtlarınızdan size düşman olanlar vardır. O halde onlardan sakının"** buyruğunu indirdi. Bu hasen, sahih bir hadistir. (1)

2- Eş ve Çocukların Düşmanlıkları ve Düşmanlığın Mahiyeti ve Şekli:

Kadı Ebu Bekr b. el-Arabî dedi ki: Bu düşmanlığın ne şekilde olduğunu açıklamaktadır. Şüphesiz ki düşman bizzat şahsı dolayısıyla düşman değildir. O yaptığı davranışlarıyla düşmanlık eder. Buna göre eş ve çocuklar düşmanın yaptığı işi yapacak olursa, onlar da düşman olur. Kul ile (Allah'a) itaat arasına engel olmaktan daha çirkin bir iş de yoktur. Sahih-i Buhari'de, Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadiste Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Şeytan Âdemoğluna karşı iman yolunda oturdu ona: Sen kendinin ve atalarının dinini bırakıp iman mı edeceksin? dedi. Ademoğlu ona muhalefet etti ve iman etti. Sonra şeytan onun karşısında hicretin yolu üzerinde oturdu ve ona: Malını, aileni bırakıp hicret mi edeceksin, dedi. Ona muhalefet etti ve hicret etti. Sonra şeytan ona karşı cihad yolu üzerinde oturdu ve ona: Ölümüne se-

(1) *Tirmizî,* V, 419; Taberânî, *Kebir,* XI, 275; Hâkim, *Müstedrek,* II, 532

beb teşkil edeceksin, hanımların başkaları tarafından nikâhlanacak, malın paylaştırılacak diye mi cihad edeceksin dedi, yine ona muhalefet etti ve cihad etti. Sonunda öldürüldü, onu cennete koymak da Allah'ın üzerinde bir hak oldu."(1)

Şeytanın oturması iki şekilde olur: Biri vesvese ile olur, ikincisi ise eşlerin, çocukların ve arkadaşların bu doğrultuda istediklerini yapmaya itmesi ile olur. Yüce Allah: ***"Biz onlara yakın arkadaşlar kıldık. Onlar da önlerinde ve arkalarında olanı kendilerine süslediler."*** (Fussilet, 41/25) diye buyurmaktadır.

İsa (a.s)'ın hikmetli sözleri arasında şu da vardır: "Her kim hanım, mal ve çocuk edinirse, o kimse dünyaya köle olur."

Sahih hadiste kulun bu kabilden düşebileceği asgari köleliğin sınırı açıklanmaktadır. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Helâk olmuştur altının kölesi, helâk olmuştur dirhemin kölesi, helâk olmuştur güzel kumaşın kölesi, helâk olmuştur kadifeye köle olan. Helâk olsun ve başaşağı devrilsin, bir yerine batan bir dikeni kimse oradan çekip almasın."(2)

Dinara, dirheme (altına, gümüşe) kölelikten daha büyük bir aşağılık yeni bir elbise dolayısıyla gayrete gelen bir hevesten daha bayağı bir arzu ve istek olamaz.

3- Hanımın Kocasına Düşmanlığı Gibi, Kocanın da Hanımına Düşmanlığı Mümkündür:

Erkeğin çocukları ve eşi kendisine düşman olduğu gibi; aynı şekilde koca ve çocukları da yine aynı yönden hanıma düşman olabilirler. Yüce Allah'ın: **"Eşleriniz"** buyruğunun kapsamına erkekler de, dişiler de girer. Çünkü hepsi zaten her âyetin kapsamına da girerler. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4- Düşmanlardan Sakınmak:

"O halde onlardan" size zarar verirler diye **"sakının."** Kişinin kendisine gelecek zarara karşı kendisini koruması ve sakınması iki şekilde sözkonusu olur. Ya gelecek bedeni bir zarar sözkonusudur, ya dini bir zarar. Bedene gelecek zarar dünya ile alakalıdır, dine gelecek zarar da âhiret ile alakalıdır. Yüce Allah, kulu bu zarardan sakındırmış ve buna karşı onu uyarmıştır.

(1) İbn Hibbân, *Sahih,* X, 453; Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, *el-Ahâd ve'l-Mesânî,* Riyâd 1411/1991, V, 137; Taberânî, *Kebir,* VII, 117; Beyhaki, *Şuabu'l-İman,* IV, 21, 22. Hadisi *Buhârî*'de tesbit edemediğimiz gibi, Buhari'ye nisbet edeni de tesbit edemedik. Kurtubi merhumun bir yanılması bir istinsâh hatası ya da bir okuma hatası olabilir.

(2) *Buhârî,* III, 1057; *İbn Mâce,* II, 1386

5 Affedip Bağışlamak:

"Bununla beraber şâyet affeder, kusurlarına bakmaz ve hatalarını örterseniz, muhakkak Allah çok mağfiret edendir, çok esirgeyendir" buyruğu ile ilgili olarak Taberî, İkrime'den şunu rivâyet etmektedir: Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler! Muhakkak ki eşleriniz ve evlatlarınızdan size düşman olanlar vardır. O halde onlardan sakının"** buyruğu hakkında dedi ki: Kişi Peygamber (sav)'ın yanına gitmek ister fakat çoluk çocuğu: Gidip bizi nereye bırakacaksın? derlerdi. Fakat kişi İslâm'a girip dini bilgi sahibi olunca bu sefer şöyle demeye koyulurdu: Andolsun daha önce beni bu işten alıkoyan kimselere dönecek ve şunları şunları yapacağım.

İşte bu sebeble yüce Allah: **"Bununla beraber şâyet affeder, kusurlarına bakmaz ve hatalarını örterseniz, muhakkak Allah çok mağfiret edendir, çok esirgeyendir"** buyruğunu indirdi.

Mücahid de yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler! Muhakkak ki eşleriniz ve evlâtlarınızdan size düşman olanlar vardır. O halde onlardan sakının"* buyruğu hakkında dedi ki: Onlara dünya ile ilgili bir hususta düşmanlık etmediler. Fakat onlara olan sevgileri onlar için haram olan bir şeyi alıp, kendilerine vermelerine sebeb teşkil etti. Ayet-i kerime insanın eşi ve çocukları sebebiyle işleyebileceği her türlü masiyet hakkında umumidir. Sebebin özelliği hükmün genelliğine engel değildir.

إِنَّمَآ أَمْوَٰلُكُمْ وَأَوْلَٰدُكُمْ فِتْنَةٌ ۚ وَٱللَّهُ عِندَهُۥٓ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾

15. Mallarınız da, evlâtlarınız da sizin için ancak bir imtihandır. Büyük mükâfat ise Allah nezdindedir.

"Mallarınız da, evlâtlarınız da sizin için ancak bir imtihandır." Sizi haram kılınmış şeyleri elde etmeye yüce Allah'ın hakkı olan şeyleri vermeyip, alıkoymaya iten bir sınama ve denemedir. O halde Allah'a isyanı gerektiren hususlarda onlara itaat etmeyiniz. Hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır: "Kıyamet gününde bir adam getirilir de bunun çoluk çocuğu hasenatını yedi" denilir.[1] Seleften birisi de şöyle demiştir: Çoluk çocuk itaatlerin içindeki kurtçuklardır.

el-Kutebî: **"Fitne:** Düşkünlük göstermektir" der. "(فُتِن الرجل بالمرأة): Adam kadına meftun oldu (ona gönülden bağlandı)" denilir. **"Fitne"**nin mihnet

(1) Kaynağını tesbit edemedik

(imtihan) anlamında olduğu da söylenmiştir. Şairin şu beytinde de bu anlam dadır:

لقـد فتن النـاس في دينهم وخَلّى آبن عَفّان شرًّا طـويـلا

"İnsanlar dinlerinde mihnete uğradılar
Ve Affan'ın oğlu geriye uzunca bir kötülük bıraktı."

İbn Mesud dedi ki: Sizden herhangi bir kimse: Allah'ım beni fitneden koru demesin. Çünkü aranızda malına, ailesine ve çocuğuna geri dönen her biriniz mutlaka bir fitne sahibi demektir. O bakımdan bunun yerine şöyle desin: Allah'ım, ben Sana fitnelerin saptırıcılarından sığınırım.

el-Hasen yüce Allah'ın: **"Eşleriniz ve evlâtlarınızdan..."** buyruğunda yer alan: "(من): ...dan" lafzını teb'îd (kısmîlik bildirmek) için getirmiştir. Çünkü hepsi düşman değildir fakat yüce Allah'ın: **"Mallarınız da, evlatlarınız da sizin için ancak bir imtihandır"** buyruğunda bu lafız zikredilmemiştir. Çünkü mal ve evlatların fitneden (imtihandan) uzak durmaları ve kalbin onlarla meşgul olmaması sözkonusu değildir.

Tirmizî ve başkalarının rivayet ettiklerine göre Abdullah b. Bureyde babasından şöyle dediğini rivayet etmiştir: Peygamber (sav)'ı hutbe verirken gördüm. Bu sırada Hasan ile Hüseyin -ikisine de selâm olsun- üzerlerinde kırmızı birer gömlek olduğu halde geldiler. Bir düşüp, bir kalkıyorlardı. Peygamber (sav) indi, onları taşıdı ve önüne oturttuktan sonra şöyle dedi: "Yüce Allah doğru söylemiştir. Gerçekten mallarınız ve evlâtlarınız bir fitne (bir imtihan)dır. Ben bu iki küçük çocuğa bir düşüp bir kalkarken baktım da sözümü kesip onları yanıma kaldırmadan edemedim." Sonra da hutbesine devam etti.(1)

"Büyük mükâfat ise Allah nezdindedir" buyruğunda kastedilen cennettir. En ileri mükâfat ta budur. Müfessirlerin dediklerine göre ondan daha büyük bir mükâfat olmaz. Lafız Buhârî'nin olmak üzere Buhârî ile Müslim'de Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Yüce Allah cennetliklere: Ey cennet ehli diyecek, onlar: Buyur Rabbimiz, buyruğunu dinlemeye hazırız diyecekler. O: Hoşnut oldunuz mu? diyecek, onlar: Nasıl hoşnut olmayız? Bize yarattıklarından hiçbir kimseye vermediğin şeyler verdin. Bu sefer: Size bunlardan daha üstün bir şey vereyim mi? diye buyuracak, onlar: Rabbimiz, bunlardan daha üstün nedir? diyecekler, o da şöyle buyuracak: Üzerinize hoşnutluğumu bırakırım ve ondan

(1) *Tirmizî*, V, 658; *Nesâî*, III, 192; *Müsned*, V, 354

sonra da ebediyyen size gazab etmem."[1] Bu hadis daha önceden de geçmişti. Şüphesiz ki rıza bütün emellerin en ileri derecesidir. Sufiler bu hususu tahkik hakkında şunu söylemişlerdir:

امتحن الله به خلقه فالنار والجنة في قبضته
فهجره أعظم من ناره ووصله أطيب من جنته

"Allah onunla yarattıklarını imtihan etmiştir,
Cehennemde, cennette O'nun kabzasındadır.
O'nun (insanı) terketmesi ateşinden büyüktür,
Vaslı ise cennetinden de hoştur."

فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِأَنْفُسِكُمْ ۗ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾ إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ۚ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٧﴾

16. O halde; gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun. Dinleyin, itaat edin. Kendiniz için de hayır olmak üzere infak edin. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar umduklarını elde edenlerin ta kendileridir.

17. Eğer Allah'a güzel bir şekilde ödünç verirseniz, onu size kat kat arttırır ve günahlarınızı bağışlar. Allah Şekûrdur, Halîmdir.

"O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun. Dinleyin, itaat edin. Kendiniz için de hayır olmak üzere infak edin..." buyruğuna dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Güç Yettiğince Allah'tan Korkmak ile "Allah'tan Gereği Gibi Korkmak":

Tevil bilginlerinden bir topluluk bu âyet-i kerimenin yüce Allah'ın: *"Allah'tan nasıl korkmak gerekirse öyle korkun"* (Âl-i İmran, 3/102) âyetini neshettiği görüşündedir. Katade, er-Rabî b. Enes, es-Süddî ve İbn Zeyd bunlar arasındadır.

(1) *Buhârî*, V, 2398, VI, 2732; *Müslim*, I, 70, IV, 2176; *Tirmizî*, IV, 689; *Müsned*, III, 83, 94

Taberî şu rivayeti zikreder: Bana Yunus b. Abdi'l A'lâ anlattı dedi ki: Bize İbn Vehb haber verdi dedi ki: İbn Zeyd yüce Allah'ın: ***"Ey iman edenler! Allah'tan nasıl korkmak gerekirse öyle korkun"*** (Al i İmran, 3/102) buyruğu hakkında dedi ki: Bu çok ağır bir emir olarak geldi. Ashab: Bunun nasıl olması gerektiğini kim bilebilir yahut ona kim ulaşabilir. Yüce Allah bu işin onlara çok ağır geldiğini bildiğinden bu âyeti neshederek hükmünü onlar üzerinden kaldırdı ve bu âyeti indirerek: **"O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun"** diye buyurdu.

Âyetin muhkem olduğu, onda herhangi bir neshin olmadığı da söylenmiştir. İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah'ın: *"Allah'tan nasıl korkmak gerekirse öyle korkun"* (Al-i İmran, 3/102) buyruğu nesholmamıştır, fakat Allah'tan gereği gibi korkmak Allah için gereği gibi cihad etmekle ve Allah yolunda hiçbir kınayıcının kınamasının etkisi altında kalmamakla, kendi öz nefisleri babaları ve oğulları aleyhine olsa dahi adaleti ayakta tutmakla olur. Bu daha önceden (Âl-i İmran, 3/102. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

2- Bu İki Ayet ile Âli İmrân, 3/102. Âyeti Nasıl Anlaşılabilir?

Bu âyet-i kerime nesholmayıp, muhkem olduğuna göre et-Teğâbun Sûresi'nde yüce Allah'ın: **"O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun"** buyruğu nasıl açıklanır ve Allah'tan nasıl korkmak gerekiyorsa, öylece korkmak emri ile gücümüz yettiğince O'ndan korkmak emri birarada nasıl anlaşılabilir? Allah'tan gereği gibi korkmak emri, Kur'ân-ı Kerim buyruğu ile herhangi bir tahsis sözkonusu olmaksızın ve herhangi bir şarta da bağlı olmayarak Kur'ân ile farz kılınmaktadır. Gücümüz yettiğince Allah'tan korkmak emri ise bir şarta bağlı olarak ondan korkmak emrini ihtiva etmektedir diyenlere şöyle cevap verilir:

Yüce Allah'ın: **"O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun"** buyruğunun delâlet ettiği ile; *"Allah'tan nasıl korkmak gerekirse öyle korkun"* (Al-i İmran, 3/102) buyruğunun anlamı ile ilgisi yoktur. Yüce Allah: **"O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun"** buyruğu ile şunu kastetmektedir: Ey insanlar! Artık Allah'tan korkun ve sizin için fitne kılınan mallarınızın ve evlatlarınızın fitnesi sizi yenik düşürmesin diye O'nun gözetimi altında olduğunuzu bilin. Bunlar, sizin için farz olan küfür diyarından, İslam diyarına hicret etmekten alıkoyarak hicret etme gücünüz ve imkânınız varken, hicret etmeyi terkedecek hale gelmeyiniz. Çünkü yüce Allah: *"Nefislerine zulmedenler olarak canlarını alacağı kimselere melekler... İşte Allah'ın onları affedeceği umulur"* (en-Nisa, 4/97-99) buyruğu ile gücü yetmeyen kimseleri hicreti terkettiklerinden dolayı mazur görmekte; şirk diyarında herhangi bir çare ya da hicrete yol bulamadığı için kalmaya devam eden

kimseleri affettiğini haber vermektedir. İşte yüce Allah'ın: **"O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun"** buyruğu da aynı şekilde şirk diyarından, İslam diyarına hicret etmeyi, mallarınızın ve evlatlarınızın fitnesine kapılarak terketmeyiniz, demektir. Bu açıklamanın doğruluğunun delillerinden birisi de yüce Allah'ın: **"O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun"** buyruğunun, hemen: *"Ey iman edenler! Muhakkak ki eşleriniz ve evlatlarınızdan size düşman olanlar vardır. O halde onlardan sakının"* (et-Teğâbun, 64/14) buyruğundan sonra gelmesidir.

Az önceden geçtiği üzere bu âyet-i kerimelerin çoluk çocuklarının kendilerini engellemeleri neticesinde şirk diyarından, İslam diyarına hicret etmekte geciken ve önceleri kâfir olan birtakım kimseler sebebiyle indiği hususunda seleften Kur'ân-ı Kerim'in tevilini bilen ilim ehli arasında herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Bütün bunlar Taberi'nin tercih ettiği görüşlerdir.

"O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun" buyruğunun nafile olarak yapılan ameller yahut sadakalar ile ilgili olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: *"Allah'tan nasıl korkmak gerekirse öyle korkun"* (Al-i İmran, 3/102) buyruğu inince, bu müslümanlara ağır geldi ve topukları şişinceye, alınları yaralanıncaya kadar namaz kılmaya koyuldular. Yüce Allah onların bu yüklerini hafifletmek üzere: **"O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun"** buyruğunu indirdi ve bundan önceki âyet-i kerimeyi neshetti. Bu açıklamayı İbn Cübeyr yapmıştır.

el-Maverdî dedi ki: Eğer bu nakil sabit değilse, bir masiyet işlemeye zorlanan kimsenin bundan dolayı sorumlu olmaması ihtimali de vardır. Çünkü bu durumdaki bir kişi, o masiyetten sakınabilme gücüne sahib değildir.

3- Dinleyin, İtaat Edin:

"Dinleyin, itaat edin" buyruğu, size verilen öğütleri dinleyin, size verilen emir ve yasaklara itaat edin; demektir. Mukatil dedi ki: **"Dinleyin"** Allah'ın Kitabından üzerinize indirilenlere kulak verin demektir. Dinlemenin asıl anlamı budur. **"İtaat edin"** size verdiği emir ya da yasaklarda Rasûlüne itaat edin, demektir.

Katade dedi ki: Buna bağlı olarak; Peygamber (sav)'a dinleyip itaat etmek esası üzere bey'at edilmiştir.

Bir başka açıklamaya göre: **"Dinleyin"** yani dinlediğiniz şeyi kabul edin, demektir. Kabul etmenin **"dinlemek"** diye ifade edilmesi dinlemenin neticesinin bu oluşundan dolayıdır.

Derim ki: el-Haccac bu âyet-i kerimeyi okuyup, hükmünün munhasıran Abdu'l-Melik b. Mervan hakkında olduğunu ileri sürüp de: **"O halde gücünüzün**

yettiği kadar Allah'tan korkun. Dinleyin, itaat edin" buyruğu Allah'ın emir ve halifesi olan Abdu'l-Melik b. Mervan hakkındadır. Bunun bir istisnası yoktur. Allah'a yemin ederim eğer ben bir adama: Mescidin bir kapısından çıkmasını emredip, o da bir başka yerden çıkacak olursa hiç şüphesiz kanı bana helaldir; derken işi alabildiğine aşırıya götürmüş ve âyet-i kerimeyi bu şekilde tevil etmekle yalan söylemiştir. Evet, bu âyet-i kerime herşeyden önce Peygamber (sav) hakkındadır, sonra onun ardından gelen emir sahibleri hakkındadır. Bunun delili de yüce Allah'ın: *"Allah'a itaat edin, Rasûle de itaat edin ve sizden olan emir sahiblerine de"* (en-Nisâ, 4/59) buyruğudur.

4- İnfak ve Kapsamı:

"İnfak edin" buyruğu ile kastedilenin zekât olduğu söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Nafile olan nafakanın kastedildiği de söylenmiştir. ed-Dahhak: Bu cihad uğrundaki harcamadır, demiştir. el-Hasen ise: Bu kişinin kendisi için yaptığı harcamadır, demiştir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu görüşü ileri sürenin bu kanaati belirtmesine sebeb, yüce Allah'ın: **"Kendiniz için"** diye buyurmuş olması ve fakat ister farz, ister nafile olsun bütün sadaka türü infakların, kişinin kendisine yaptığı infak ve harcamalar olduğunu farkedememiş olmasıdır. Yüce Allah ise: ***"Eğer iyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük ederseniz kendi aleyhinize."*** (el-İsrâ, 17/7) diye buyurmaktadır. Kişinin hayır namına yaptığı herbir şey aslında ancak kendi lehinedir. Doğrusu ise bu âyet-i kerimenin umumi olduğudur. Peygamber (sav)'dan rivayet edildiğine göre bir adam ona: Yanımda bir dinarım var (onu ne yapayım), diye sormuş, Peygamber: "Onu kendine harca" diye cevap vermiş. Adam: Bir dinarım daha var deyince, "onu hanımına harca" diye buyurmuş. Bir dinarım daha var deyince, "onu çocuklarına harca" diye buyurmuş. Bir dinarım daha var deyince, "onu sadaka ver" diye buyurmuştur.(1)

Böylelikle önce kişinin kendisinden sonra eşinden, sonra çocuklarından başlayarak devam etmiş ve bundan sonra sadakayı sözkonusu etmiştir. İşte şeriatta aslolan da budur.

5- "Kendiniz İçin Hayır Olmak Üzere":

"Kendiniz için de hayır olmak üzere" buyruğundaki: "(خَيْرًا): **Hayır olmak üzere"** lafzı Sibeveyh'e göre hazfedilmiş bir fiil dolayısıyla nasbedilmiş-

(1) İbn Hibbân, *Sahih,* X, 47; Hâkim, *Müstedrek,* I, 575; *Ebû Dâvûd,* II, 132; *Müsned,* II, 251, 471

tir. Buna da **"infak edin"** fiili delâlet etmektedir. Şöyle buyurmuş gibidir: İnfak hususunda kendiniz için hayırlı olan şeyler yapınız. Yahutta mallarınızdan kendiniz için önden hayır gönderiniz, demiş gibidir.

el-Kisaî ve el-Ferra'ya göre ise hazfedilmiş bir masdarın sıfatıdır. "(أنفقوا إنفاقاً خيراً لأنفسكم): Kendiniz için hayırlı olan bir infak yapınız" demektir. Ebu Ubeyde'ye göre ise gizli bir: (كان)'nin haberidir. Bu da: "(يكن خيراً لكم): Sizin için hayır olacak (bir infak yapın)" demektir.

"Hayır"ı malın kendisi kabul edenlere göre ise bu lafzın nasb ile gelmesi **"infak edin"** buyruğu sebebi iledir. (Buna göre buyruk: ...kendiniz için hayır (mal) infak edin, demek olur.)

"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar umduklarını elde edenlerin ta kendileridir" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden (el-Haşr, 59/9. âyet, 11. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Aynı şekilde: **"Eğer Allah'a güzel bir şekilde ödünç verirseniz, onu size kat kat arttırır"** buyruğu ile ilgili açıklamalar da daha önceden el-Bakara Sûresi (2/245. âyet, 1. başlıkta) ile el-Hadid Sûresinde (57/11. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Ve günahlarınızı bağışlar. Allah, Şekûrdur, Halîmdir" buyruğu ile ilgili olarak şükrün anlamına dair açıklamalar el-Bakara Sûresi'nde (2/52. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Halîm" (cezalandırmakta) acele etmeyen demektir.

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾

18. Gizliyi de, açığı da bilendir. Azîzdir, Hakîmdir.

"Gizliyi de, açığı da" yani görülmeyeni de, hazır olup görüneni de **"bilendir."**

O **"Azizdir"** yani galip gelen ve kahir olandır. Bu anlamıyla buyruk fiil sıfatlarındandır. Yüce Allah'ın: *"Kitabın indirilmesi Aziz (mutlak galib), Hakîm (her işi hikmet dolu) Allah tarafındandır"* (ez-Zümer, 39/1) buyruğunda da bu anlamda kullanılmıştır. Yani herşeyi yaratan, sapasağlam kılan, kahredici güce sahip Allah tarafından indirilmiştir, demektir.

el-Hattabî dedi ki: Bu (el-Aziz), kadri yüce ve üstün anlamına da gelebilir. Bu anlamda olmak üzere "ayn" harfi kesreli olarak: (عَزَّ يَعِزّ) denilir. O zaman "Aziz", kimse ona denk olamaz ve onun benzeri yoktur, anlamını da kapsar. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Mahlukatının işlerini yönetmekte hikmeti sonsuz **"Hakîmdir."** İbnu'l-Enbarî dedi ki: **"el-Hakîm"** eşyayı yaratması son derece muhkem olan demek olup "muf'il" vezninden "faîl" veznine getirilmiştir. Yüce Allah'ın: ***"Elif, Lam, Râ. İşte bunlar Hakîm kitabın âyetleridir"*** (el-Câsiye, 45/2) buyruğunda da bu anlamda kullanılmıştır ki, muhkem (sapasağlam) demektir. Bu da "muf'al" vezninden "faîl" veznine getirilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(Teğâbun Sûresi'nin sonudur. Allah'a hamd olsun).

Talak Sûresi

1-12. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Bütün ilim adamlarının görüşüne göre Medine'de inmiştir. Onbir ya da oniki âyet-i kerimedir.

يَآ اَيُّهَا النَّبِىُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا
الْعِدَّةَ ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْ ۚ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا
يَخْرُجْنَ اِلَّآ اَنْ يَاْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ ۗ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ ۗ وَمَنْ
يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ ۗ لَا تَدْرِى لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ
بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا ﴿١﴾

1. Ey Peygamber! Kadınları boşadığınız zaman iddetleri vaktinde boşayın ve o iddeti sayın. Rabbiniz olan Allah'tan korkun. -Apaçık bir hayasızlıkta bulunmaları hali dışında- evlerinden onları çıkarmayın, onlar da çıkmasınlar. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphe yok ki kendi kendisine zulmetmiş olur. Bilemezsin, belki Allah bundan sonra bir iş peyda ediverir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı ondört başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

"Ey Peygamber! Kadınları boşadığınız zaman..." buyruğunda hitap Peygamber (sav)'adır. Ona tazim ve tefhim olsun diye çoğul lafzı ile muhatab alınmıştır.

İbn Mace'nin *Sünen*'inde Said b. Cübeyr'in, İbn Abbas'tan, onun Ömer b. el-Hattab'tan rivayetine göre Rasûlullah (sav) Hafsa (r.anha)'yı boşamış sonra ona ric'at (dönüş) yapmıştır.(1)

Katade, Enes'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) Hafsa (r.anha)'yı boşadı. O da ailesinin yanına gitti. Yüce Allah Hz. Peygamber (sav)e: **"Ey Peygamber! Kadınları boşadığınız zaman iddetleri vaktinde boşayın"** buyruğunu indirdi. Ona: Hafsa'ya ric'at yap, çünkü o çok namaz kılan, çok oruç tutan birisidir ve o senin cennetteki hanımlarındandır, denildi. Bunu el-Maverdî, el-Kuşeyrî ve es-Sa'lebî zikretmiştir.(2)

el-Kuşeyrî ayrıca şunu da rivayet etmektedir: Onun ailesinin yanına çıkıp gitmesi hakkında da yüce Allah'ın: **"Evlerinden onları çıkarmayın"** buyruğu nâzil oldu.

el-Kelbî dedi ki: Bu âyetin nüzûl sebebi Rasûlullah (sav)'ın Hafsa'ya kızgınlığıdır. Ona gizlice bir sır söylediğinde bu sırrı Âişe'ye açıklayınca, Peygamber (sav) da onu bir defa boşadı. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi.

es-Süddî dedi ki: Âyet, Abdullah b. Ömer hakkında inmiştir. O, hanımını ay hali iken bir defa boşadı. Rasûlullah (sav) ona hanımına ric'at yapmasını, sonra da temizleninceye ve ay hali oluncaya, sonra bir daha temizleninceye kadar nikâhı altında tutmasını emretti. Eğer yine onu boşamak istiyor ise onunla cima yapmaksızın temizleneceği vakit onu boşasın. İşte yüce Allah'ın hanımların süresi içerisinde boşamalarını emretmiş olduğu iddet budur.(3)

Şöyle de denilmiştir: Bazı erkekler Abdullah b. Ömer'in yaptığının benzerini yaptılar. Abdullah b. Amr b. el-Âs, Amr b. Said b. el-Âs ile Utbe b. Gazvan bunlardandır. Âyet-i kerime onlar hakkında inmiştir.

İbnu'l-Arabi dedi ki: Bütün bunlar her ne kadar sahih değil iseler de, birinci görüş daha uygun görülmektedir. Bunda daha sahih olan da bunun ye-

(1) *İbn Mâce,* I, 650; Hâkim, *Müstedrek,* II, 215; *Ebû Dâvûd,* II, 285; *Nesâî,* VI, 213

(2) İbn Kesîr, *Tefsir,* IV, 378

(3) *Buhârî,* V, 2011; *Müslim,* II, 1093, 1094, 1095, 1097; *Tirmizî,* III, 479; *Dârimî,* II, 213; *Dârakutnî,* IV, 5, 6, 28; *Ebû Dâvûd,* II, 255, 256; *Nesâî,* VI, 138, 141. 212; *İbn Mâce,* I, 651, 652; *Muvatta,* II, 576; *Müsned,* I, 43, II, 43, 58, 102, 128

ni bir şer'î hükmün açıklaması olduğudur.

Buyruğun Peygamber (sav)'a hitab olmakla birlikte maksadın onun ümmeti olduğu da söylenmiştir. Muhataptan gaibe farklı lafızlarla hitap etmiş bulunmaktadır. Bu, fasih bir anlatım tarzıdır. Nitekim yüce Allah: ***"Hatta siz gemilerde bulunduğunuz zaman, onlar da içindekileri güzel bir rüzgar ile götürüp..."*** (Yunus, 10/22) diye buyurmaktadır. Buyruğun takdiri şöyledir: Ey Peygamber! Sen onlara: **"Kadınları boşadığınız zaman iddetleri vaktinde boşayın"** de. İşte bu da tefsir âlimlerinin, burada hitap yalnız ona yönelik olmakla birlikte, mana hem kendisini, hem mü'minleri kapsamaktadır. Yüce Allah mü'minlere hitab etmek istediğinde ona: "Ey nebi: peygamber" buyruğu ile taltifte bulunmuştur. Eğer hitab hem lafız, hem mana itibariyle ona yönelik ise: "Ey Rasûl" diye ona hitab etmiştir.

Derim ki: İddet ile ilgili hükümlerin ensardan Yezid b. es-Seken'in kızı Esma hakkında nâzil oluşu bu görüşün doğruluğuna delildir. Ebu Davud'un Kitab'ında (*Sünen*'inde) ondan gelen rivayette belirtildiğine göre Esma Peygamber (sav)'ın döneminde (kocası tarafından) boşandı. Henüz boşanan kadının iddeti hakkında bir hüküm yoktu. Yüce Allah, Esma boşanınca boşamak için iddet hükmünü indirdi. Böylece, boşamak dolayısıyla iddetin hakkında indiği ilk kişi o oldu.(1)

Bundan maksadın Peygamber (sav)'a tazim maksadıyla nidâ olduğu ve sonradan: **"Kadınları boşadığınız zaman"** diye buyurulduğu da söylenmiştir. Bu da (bu yönüyle yüce Allah'ın: ***"Ey iman edenler! İçki, kumar, putlar ve fal okları şeytanın pis işlerindendir"*** (el-Maide, 5/90) buyruğuna benzer. Onların öncelikleri ve üstünlükleri dolayısıyla yüce Allah mü'minleri önce sözkonusu etmiş, sonra da: ***"İçki, kumar, putlar ve fal okları"*** diye buyurmuştur.

2- Boşamanın Aleyhine Dair Bazı Rivayetler ve "Boşama" Lafzı ile Birlikte İstisna Yapmanın (İnşaallah Demenin) Hükmü:

es-Sa'lebî'nin rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz ki Allah tarafından en çok buğzedilen helâl talâktır."(2)

Ali (r.a)'dan rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Evleniniz fakat boşamayınız. Çünkü boşamaktan dolayı hiç şüphesiz Arş sarsılır."(3)

(1) *Ebû Dâvûd,* II, 285; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* VII, 414

(2) *Ebû Dâvûd,* II, 255; *İbn Mâce,* I, 650

(3) Deylemî, *Firdevs,* II, 51 (Ebu Hureyre'den); el-Münari, *Feydu'l-Kadir,* III, 43'te: Senedi hakkında Sehâvî'nin "zayıf" dediğini, İbnu'l-Cevzî'nin ise "uydurma" dediğini zikretmektedir

Ebu Musa'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Bir şüpheden olması müstesnâ kadınları boşamayınız. Çünkü muhakkak aziz ve celil olan Allah, tat alan erkekleri de, tat alan kadınları da sevmez."(1)

Enes'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Münafıktan başka hiçbir kimse ne talâk ile yemin eder, ne de talâk ile yemin edilmesini ister."(2) Bütün bunları es-Sa'lebî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- kitabında müsned olarak rivayet etmiştir.

Dârakutnî dedi ki: Bize Ebu'l-Abbas Muhammed b. Ali ed-Dulâbî ile Yakub b. İbrahim anlatarak dedi ki: Bize el-Hasen b. Arefe anlattı dedi ki: Bize İsmail b. Ayyaş, Humeyd b. Malik el-Lahmî'den anlattı. O Mekhul'den, o Muaz b. Cebel'den şöyle dediğini rivayet etti: Rasûlullah (sav) bana dedi ki: "Ey Muâz, yüce Allah yeryüzünde köle azad etmekten daha çok sevdiği bir şey yaratmış değildir. Yine yeryüzünde talaktan daha çok nefret edilen bir şey yaratmış değildir. Bundan dolayı bir kimse kölesine: Sen inşaallah hürsün diyecek olursa, o köle hür olur ve bunun istisnâsı(nın, inşaallah demesinin hükmü) yoktur. Eğer bir kimse hanımına: İnşaallah sen benden boş ol, diyecek olursa, onun bu istisnâsı onun için geçerlidir ve hanımı ondan boş olmaz."(3)

Bize Muhammed b. Musa b. Ali anlattı dedi ki: Bize Humeyd b. er-Rabi anlattı dedi ki: Bize Yezid b. Harun anlattı, bize İsmail b. Ayyâş bu isnadı ile buna yakın lafızlarla rivayet etti. Humeyd dedi ki: Bana Yezid b. Harun dedi ki: Eğer Humeyd b. Malik bilinen birisi olsaydı bu hadis nasıl bir hadis olurdu. Ben: O benim dedemdir dedim. Yezid dedi ki: Beni çok sevindirdin, beni çok sevindirdin. İşte şimdi bu hadis, denilen şey oldu.(4)

Bize Osman b. Ahmed ed-Dakkak anlattı dedi ki: Bize İshak b. İbrahim b. Suneyn anlattı dedi ki: Bize Ömer b. İbrahim b. Halid anlattı. Bize Humeyd b. Malik el-Lahmî anlattı. Bize Mekhul, Malik b. Yehamir'den anlattı. O Muaz b. Cebel'den dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Allah talaktan daha çok buğzettiği bir şeyi helal kılmamıştır. Bundan dolayı kim talak verir ve istisnâ yaparsa (inşaallah derse) onun istisnâ yapması lehine olmak üzere geçerlidir."(5)

(1) Bezzâr, *Müsnend,* VIII, 71; Teberânî, *Evsat,* VIII, 24; Heysemi, *Mecmâ,* IV, 335'de hadisin Bezzâr tarafından kaydedilen iki senedinden birisinde İmrân el-Kattan'ın bulunduğunu, kimilerince sika, kimilerince zayıf kabul edildiğini belirtmektedir.

(2) Münâvî, *Feydu'l-Kadir,* V, 442: "İbn Asâkir, Tarih'inde kaydetmiştir. İbn Adiy hadisin münker olduğunu söylemiştir" kaydıyla

(3) *Dârakutnî,* IV, 35

(4) *Dârakutnî,* IV, 35

(5) *Dârakutnî,* IV, 35

İbnu'l-Münzir dedi ki: Talâkta ve köle azad etmekte istisnâ hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Bir kesim: Bu caizdir demiştir. Biz bu görüşü Tavus'tan rivayet etmekteyiz. Kûfeli Hammad, Şafii, Ebu Sevr ve Re'y ashabı da bu görüşü benimsemişlerdir. Malik ve Evzai'nin görüşüne göre ise boşamada istisnâ caiz değildir. Sadece boşamada Katade'nin görüşü de böyledir. İbnu'l-Münzir dedi ki: Bense birinci görüşü benimsiyorum.

3- Talâkın (Boşamanın) Helâl ve Haram Olan Şekilleri:

Dârakutnî'nin rivayet ettiği Abdurrezzak yoluyla gelen hadiste şöyle denilmektedir: Bana amcam Vehb b. Nafi haber verdi dedi ki: İkrime'yi, İbn Abbas'tan hadis naklederek şöyle derken dinledim: Talâk (boşama) dört şekildir. İkisi helaldir, ikisi haramdır. Helal şekilleri kocanın hanımını cima sözkonusu olmaksızın temiz olduğu bir dönemde boşaması ile hamileliği açıkça belli olduğu haliyle hamile iken boşamasıdır. Haram boşamalara gelince, hanımını ay hali iken ya da onunla cima etmeyi sürdürürken hanımın rahminde çocuk var mı, yok mu bilmeksizin boşamasıdır.(1)

4- Kadının İddet Vaktinde Boşanması:

"Kadınları... iddetleri vaktinde boşayın" buyruğu ile ilgili olarak Ebu Davud'un kitabında ensardan Yezid b. es-Seken'in kızı Esma'dan gelen rivayete göre o Peygamber (sav)'ın döneminde (kocası tarafından) boşandı. Henüz boşanan kadının iddeti sözkonusu değildi. Esma boşandığında yüce Allah da boşamak için iddet hükmünü indirdi. Böylece o talak dolayısıyla hakkında iddet hükmünün indirilmiş olduğu ilk kadın oldu. Bu hadis daha önceden de geçmiş bulunmaktadır.(2)

5- İddet Kendileri ile Gerdeğe Girilmiş Kadınlar Hakkında Sözkonusudur:

"İddetleri vaktinde" buyruğu, sözkonusu edilen kadınların kocaları ile gerdeğe girmiş olan kadınlar olmasını gerektirmektedir. Çünkü kendileri ile gerdeğe girilmemiş olan kadınlar, yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp sonra kendilerine dokunmadan onları boşarsanız sizin için onlar aleyhine sayacağımız bir iddet olmaz"* (el-Ahzab, 33/49) buyruğu ile bunların kapsamı dışına çıkarılmaktadır.

(1) *Dârakutnî*, IV, 37; Abdurrezzak, *Musannaf* VI, 303, 307; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 325

(2) Birinci başlığın son taraflarında geçen bu hadisin kaynakları da orada gösterilmiştir.

6- Sünnete Uygun Olan ve Olmayan Talâk Şekilleri:

Kim hanımını ilişki kurmadığı bir temizlik döneminde boşayacak olursa, bu boşaması geçerli olur ve sünnete uygun bir boşamadır. Eğer hanımını ay hali iken boşayacak olursa, boşaması geçerli olur fakat sünnete uygun bir boşama olmaz.

Said b. el-Müseyyeb ise ay halinde boşama olmaz. Çünkü sünnete uygun değildir, demiştir. Şia da bu görüşü benimsemiştir.

Lafız Dârakutnî'nin olmak üzere Buhari ve Müslim'de Abdullah b. Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Hanımımı ay hali iken boşadım. Ömer bunu Rasûlullah (sav)'a söyledi. Rasûlullah (sav) öfkelenerek şöyle buyurdu: "O hanımına geri dönsün, sonra onu içinde iken boşamış olduğu bu ay hali dışında yeni bir ay hali oluncaya kadar nikâhı altında tutsun. (Ay hali olduktan sonra) eğer onu boşamayı uygun görürse, ay halinden temizlenmiş olarak ve ona yaklaşmaksızın boşasın. İşte yüce Allah'ın emrettiği üzere iddet vaktinde boşamak böyle olur." Abdullah b. Ömer hanımını bir defa boşamıştı. Bu boşaması hanımını boşanma sayılarından sayılmıştı. Rasûlullah (sav)'ın kendisine emrettiği şekilde Abdullah b. Ömer hanımına dönüş yaptı.(1)

İbn Ömer'den gelen bir rivayette belirtildiğine göre Rasûlullah (sav): "Bu bir boşamadır" diye buyurmuştur.(2) Bu da açık bir nastır ve şianın görüşünü reddetmektedir.

7- Sünnete Uygun Talâk, Bid'at Talâkı ve Bir Defada Üç Talâkı Vermek:

Abdullah b. Mesud'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sünnet talâkı kocanın hanımını herbir temizlik halinde bir defa boşamasıdır. Nihayet bunun sonu geldi mi işte yüce Allah'ın gözetilmesini emrettiği iddet budur. Bunu Dârakutnî, Â'meş'ten o Ebu İshak'tan, o Ebu'l-Ahvas'dan o da Abdullah'tan senediyle rivayet etmiş bulunmaktadır.(3)

İlim adamlarımız dedi ki: Sünnete uygun talak yedi şartı taşıyan boşama şeklidir: Eğer hanımı ay hali gören kadınlardan ise temizken, bu temizliği döneminde ona ilişmemişken, daha öncesinde ay halinde bir boşama sözkonusu olmayıp peşinden sonrasında temizliğin olduğu bir dönemde talak olmamışsa ve bir bedel vermekten uzak olmak şartıyla, hanımını bir talak ile boşamasıdır. Bütün bu yedi şart daha önce geçen İbn Ömer ile ilgili hadisten çıkarılmaktadır.

(1) *Dârakutnî*, IV, 6; *Müslim*, II, 1095; *Müsned*, II, 130

(2) *Dârakutnî*, IV, 9, 10

(3) *Dârakutnî*, IV, 5; *İbn Mâce*, I, 651; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, VII, 332

Şafii dedi ki: Sünnet talâk kocanın hanımını herbir temizlik halinde özel olarak boşamasıdır. Bununla birlikte bir temizlik halinde hanımını üç talâk ile boşayacak olursa, bu da bid'at olmaz.

Ebu Hanife dedi ki: Sünnet talak, hanımını herbir temizlik halinde bir talak ile boşamasıdır.

eş-Şa'bî dedi ki: Kişinin hanımını kendisi ile cima ettiği bir temizlik halinde boşaması caizdir.

Bizim ilim adamlarımız ise şöyle demişlerdir: Hanımı ile cima etmediği bir temizlik halinde iddet süresi içerisinde peşinden talakın da bulunmadığı bir temizlik halinde bir defa boşar. Ayrıca bu temizlik halinin boşamanın gerçekleştiği ay halinin peşinden de gelmemiş olması gerekir. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ona emret, hanımına ric'at yapsın. Sonra temizleninceye, sonra ay hali oluncaya kadar, sonra tekrar temizleninceye kadar onu nikâhı altında tutsun. Sonra dilerse nikâhı altında tutsun, dilerse onu boşasın. İşte Allah'ın hanımların içinde boşanmasını emrettiği iddet budur."(1)

İmam Şafii, yüce Allah'ın: **"İddetleri vaktinde boşayın"** buyruğunu ele almıştır. Bu ifade ise bütün boşamalar hakkında umumidir. İster bir, ister iki, ister daha fazla olsun. Yüce Allah bu âyet-i kerimede zamanı gözönünde bulundurmuş olup, sayıya itibar etmemiştir. İbn Ömer ile ilgili hadiste de böyledir. Çünkü Peygamber (sav) ona zamanı öğretmiştir, sayıyı değil.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Ancak bu sahih hadisten gafil olmaktır. Çünkü Peygamber: "Ona emret, hanımına ric'at yapsın" diye buyurmuştur. Bu ifade ise bir arada üç talâk verilebileceği görüşünü reddetmektedir. Hadis-i şerifte ise şöyle buyurulmuştur: Peki hanımını üç defa boşamış ise görüşün nedir? Dedi ki: Sana haram olur ve masiyet ile senden bain olur.

Ebu Hanife şöyle demiştir: Âyetin zâhiri üç boşamanın da, tek boşamanın da aynı şey olduğuna delil teşkil etmektedir. Şafii'nin görüşü de budur. Ancak bundan sonra yüce Allah: **"Bilemezsin, belki Allah bundan sonra bir iş peyda ediverir"** diye buyurmuştur. Bu ise üç talâkı vermenin âyetin kapsamı içerisine gireceği iddiasını çürütmektedir. İlim adamlarının çoğunluğu da böyle demiştir ve gerçekten de bu onlara yakışır. Malik'e gelince, o -dedikleri gibi- âyetin mutlak olduğunu gözünden kaçırmış değildir. Fakat belirttiğimiz gibi hadis âyet-i kerimeyi tefsir etmektedir. Şa'bî'nin görüşü olan içinde hanımı ile cima etmiş olduğu temizlik süresinde talâk caizdir görüşünü ise İbn Ömer yoluyla gelen hadis, hem nassı ile hem manasıyla reddetmektedir. Hadisin nassını önceden sunmuş bulunuyoruz. Manası ile bu görüşü reddetmesine gelince: Ay hali olan hanımın boşanması bunun bir kıy-

(1) Birinci başlıkta da geçen bu hadisin kaynakları için oraya bakınız.

met ifade etmediğinden ötürü kabul edilmediğine göre; kendisinde hanım ile cima edilmiş temizlik halinin boşamaya engel olması öncelikle sözkonusudur. Çünkü hem rahimin (hamilelikle) meşgul olması korkusu ile hem de ondan sonra görülmesi gereken ay hali ile onun muteber olması ortadan kalkmaktadır.

Derim ki: Şafii tek sözle üç talak vermek ile ilgili görüşüne Dârakutnî'nin yaptığı bir rivayeti delil göstermektedir. Buna göre Seleme b. Ebi Seleme b. Abdirrahman'ın babasından rivayet ettiğine göre Abdurrahman b. Avf hanımı Kelboğullarından Esbağ kızı Tumadır'ı -ki bu kadın Ebu Seleme'nin annesidir- tek bir sözle üç talâk ile boşadı. Arkadaşlarından herhangi bir kimsenin onun bu davranışını ayıpladığına dair bize bir haber ulaşmış değildir. (Dârakutnî) dedi ki: Ayrıca bize Seleme b. Ebi Seleme, babasından anlattığına göre Hafs b. el-Muğire hanımı Kays kızı Fatıma'yı Rasûlullah (sav)'ın döneminde bir defada üç talak ile boşadı. Rasûlullah (sav) hanımının ondan bain olduğunu belirtti. Peygamber (sav)'ın bundan dolayı onu ayıpladığına dair bize bir şey ulaşmadı.(1)

Yine Şafii, Uveymir el-Aclânî'nin liân yaptığı vakit söylediği: Ey Allah'ın Rasûlü o benden üç talak ile boş olsun, demiş olmasını delil göstermektedir.(2) Peygamber (sav) onun bu sözünü tepki ile karşılamış değildir. İlim adamlarımız bu hususta en güzel açıklamaları yapmışlardır. Onların bu hususlaki görüşleri bir başka yerde açıklanmıştır. Biz bu açıklamayı ***"el-Muktebes fi Şerhi Muvattai Malik İbni Enes"*** adlı eserde zikretmiş bulunuyoruz.

Said b. el-Müseyyeb ile tabiinden bir topluluktan rivayete göre talak hususunda sünnete muhalefet ederek hanımı ay hali iken boşar ya da üç talâkı bir arada verecek olursa, boşama olmaz. Onlar bu şekilde hareket eden kimseyi sünnete uygun talak yapmak ile görevlendirilmekle birlikte; buna aykırı hareket eden kimsenin durumuna benzetmişlerdir.

8- "İddetin Vakti" Ne Zamandır?:

el-Cürcânî dedi ki: Yüce Allah'ın: "(لِعِدَّتِهِنَّ): İddetleri vaktinde" buyruğundaki "lam" harfi, "(في): ...de, da" anlamındadır. Yüce Allah'ın: ***"O kitap ehlinden kâfir olanları ilk sürgünde yurtlarından, yerlerinden çıkarandır."*** (el-Haşr, 59/2) buyruğunda geçen: "(لِأَوَّلِ الْحَشْرِ): İlk sürgünde" buyruğundaki "lâm"ın da aynı şekilde "...de, da" anlamında olması gibidir. O halde yüce Allah'ın: (لِعِدَّتِهِنَّ) buyruğu "iddetleri vaktinde" demek olup, bu da iddetlerine elverişli olan zaman süresi içerisinde demektir. Ay hali iken boşamanın

(1) *Dârakutnî*, IV, 12

(2) İbn Hibbân, *Sahih*, X, 115; *Dârimi*, II, 201; *Müsned*, V, 336

yasak olduğu, buna karşılık temizken boşamaya izin verildiği hususunda ise icma gerçekleşmiştir. O halde bu; "kur'"un temizlik hali demek olduğuna delildir. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden el Bakara Sûresi'nde (2/228. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Şâyet **"kadınları... iddetleri vaktinde boşayın"** buyruğu; "(في قُبُل عدتهن): İddetlerinin ilk başlangıcında" ya da; "(لِقُبُلِ عدّتهن) İddetlerine doğru, iddetlerinin ilk zamanında" demek olduğu ve bunun İbn Ömer'in Sahih-i Müslim'de ve başka yerlerde belirttiği gibi Peygamber (sav)'ın kıraati olduğu buna göre "iddetin ilk başlangıcı" temizliğin son zamanıdır. Böylelikle "kur'" ay hali demek olur" denilecek olursa, buna şöyle cevap verilir: İşte bu Malik'in ve onun görüşünü benimseyenlerin görüşlerine dair açık bir delildir ki bu görüşe göre kur'lar temizlik halleri demektir. Şâyet Hanefi mezhebi imamının ve ona uyanların dedikleri gibi olsaydı, o vakit şöyle demek gerekirdi: Temizlik halinin başında hanımını boşayan bir kimse, ay haline doğru hanımını boşamış olmaz. Çünkü ay hali henüz gelmiş değildir. Aynı şekilde ay halinin gelmesi de ay halinin başlamasıyla olur. Temizliğin sona ermesi ile ise ay halinin başlaması tahakkuk etmez. Eğer bir şeyin gelmesi, onun aksinin gitmesi demek olsaydı, o vakit oruç tutan kimsenin güneşin batışından önce oruçsuz sayılması gerekirdi. Çünkü gündüz bitmeden önce gündüzün çekip gitmesiyle birlikte gece de gelmiş sayılır. Diğer taraftan bir kimse temizlik halinin sonlarında boşayacak olursa, temizliğin geri kalan kısmı "bir kur'" olur. Çünkü "kur'"un bir bölümü aynı şekilde kur' diye adlandırılır. Çünkü yüce Allah: *"Hac bilinen aylardır"* (el-Bakara, 2/197) diye buyurmakta ve bununla şevval ve zülkade aylarının tamamı ile zülhiccenin bir bölümünü kastetmektedir. Çünkü yüce Allah: *"Kim iki günde acele ederse, ona günah yoktur"* (el-Bakara, 2/203) diye buyurmaktadır. Halbuki bu durumdaki bir kimse ikinci günün bir bölümünde Minâ'dan ayrılmaktadır. Bütün bunlara dair yeterli açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/228. âyet, 4. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

9- İddet Sayısı:

"Ve o iddeti sayın" buyruğunda kastedilen kendisi ile gerdeğe girilmiş olandır. Çünkü kendisi ile gerdeğe girilmemiş olan kadının iddet beklemesi sözkonusu değildir. İddet bitmeden önce üç talâktan daha aşağısında koca hanımına ric'at yapabilir, iddetin bitiminden sonra ise sair taliplerden bir talip gibi olur. Şu kadar var ki üç talak ile boşanmış olması halinde bir başka koca ile evlenmedikçe ona tekrar helal olmaz.

10- İddetin Sayılmasının Mahiyeti:

"Ve o iddeti sayın" buyruğu onu iyice tesbit edip belleyin, demektir. Yani boşamanın gerçekleştiği vakti iyi belleyin. Öyle ki, şart koşulmuş olan süre bittikten sonra -ki bu süre yüce Allah'ın: *"Boşanan kadınlar kendilikle-rinden üç kur' müddeti beklerler"* (el-Bakara, 2/228) buyruğunda belirtildiği üzere üç kur'dur- o vakit evlenmesi helal olur. İşte bu; iddetin ay hali ile değil, temizlik süreleri ile sözkonusu olduğunun delilidir. Peygamber (sav)'ın: "(لقُبُل عِدّتهن): İddetlerine doğru" şeklindeki okuyuşu da bunu pekiştirmekte ve açıklamaktadır. Bir şeyin öncesi ve ona doğru olanı ise hem sözlük anlamı itibariyle, hem hakikat manası itibariyle onun bir bölümüdür ve bu bir şeyin gelmesi ve yönelmesinden farklı bir manadır. Çünkü gelen ve yönelen bir şey bir başka şeydir.

11- İddeti Saymak ile Muhatab Olanlar:

İddeti saymak emrine muhatab olanlar kimlerdir? Bu hususta üç görüş vardır: Birincisine göre bunlar kocalardır, ikincisine göre bunlar zevcelerdir, üçüncüsüne göre ise bunlar müslümanlardır.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Sahih olan bu lafızla muhatab olanların kocalar olduklarıdır. Çünkü: **"Boşadığınız zaman"** ile **"sayın"** buyruklarında ve **"onları çıkarmayın"** buyruklarındaki bütün zamirler hep kocalara racidir. Şu kadar var ki; hanımlar da eşlerin kapsamına katılmaları suretiyle bu hitabın kapsamı içerisindedir. Çünkü koca ric'at yapmak, infak etmek yahut infakını kesmek, meskende barındırmak yahut çıkarmak, doğan çocuğu nesebine katmak yahutta nesebi ile ilgili olmadığını belirtmek için iddeti sayar. Bütün bunlar, kendisi ile hanımı arasında ortak olan hususlardır. Kadının bunların dışında kendine has hususları da vardır. Aynı şekilde hakim de bu hususta fetvâ vermek, iddet hususunda anlaşmazlığa düşülmesi halinde davayı çözmek için de iddeti saymaya muhtaçtır. İşte bu hususlar emrolunan saymanın faydalarıdır.

12- İddet Bekleyen Kadının Mesken vs. Hakları:

"Rabbiniz olan Allah'tan korkun." O'na karşı gelmeyin. **"Evlerinden onları çıkarmayın."** Yani kocanın, (boşadığı hanımını) iddeti içerisinde kaldığı sürece nikâhlı oldukları meskenin dışına çıkarmak hakkı yoktur. Kadının da aynı şekilde -kocanın (ric'at) hakkı dolayısıyla- dışarı çıkması -açık bir zaruret olmadığı sürece- caiz değildir. Eğer (zaruretsiz olarak) çıkacak olursa, günahkâr olur, fakat iddet kesintiye uğramaz. Ric'î talak ile boşanmış kadın ile üç talâk ile boşanmış olan kadın arasında bu hususta herhangi bir fark yok-

tur. Bu, kocanın soyunu (nesebini) korumak içindir. İşte evlerin hanımlara izafe edilmesinin anlamı budur. Yüce Allah'ın: *"Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın."* (el-Ahzab, 33/34) buyruğu ile: *"Evlerinizde oturun"* (el-Ahzab, 33/33) buyruklarında olduğu gibi. Buradaki izafe, mesken olarak kullanmayı ifade eden bir izafettir. Yoksa meskenlerin onların mülkü olduğunu belirten bir izafet değildir.

Yüce Allah'ın: **"Onları çıkarmayın"** buyruğu erkeklerin üzerinde bir hak olmasını gerektirdiği gibi; **"onlar da çıkmasınlar"** buyruğu da çıkmamanın hanımlar üzerinde bir hak olduğunu gerektirmektedir.

Sahih hadiste Câbir b. Abdullah'tan şöyle dediği belirtilmektedir: Teyzem kocası tarafından boşandı. Hurma ağaçlarının meyvesini toplamak istedi. Bir erkek onun dışarı çıkmasına engel oldu. Teyzem, Peygamber (sav)'a gidince, Peygamber şöyle buyurdu: "Hayır, git hurmanın meyvelerini topla. Çünkü belki böylelikle sen tasaddukta bulunur yahutta bir iyilikte bulunursun."(1) Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.

Bu hadiste Malik, Şafii ile İbn Hanbel ve el-Leysî: İddet bekleyen kadın gündüzün ihtiyaçlarını görmek için çıkar fakat geceleyin evinden ayrılmaz şeklindeki görüşlerinin lehine bir delil vardır. Malik'in görüşüne göre kadının ric'î ya da bâin bir talak ile boşanmış olması arasında bir fark yoktur.

Şafii ise ric'î kadın hakkında: Gece de çıkamaz, gündüz de çıkamaz. Gündüzün sadece bâin talâk ile boşanmış olan kadın çıkabilir, demiştir.

Ebu Hanife dedi ki: Bu (dışarı çıkma hükmü) kocası vefat etmiş kadın hakkındadır. Boşanmış olan kadın ise gece de, gündüz de çıkamaz. Ancak hadis onun görüşünü reddetmektedir.

Buhârî ve Müslim'deki rivayete göre Ebu Hafs b. Amr, Ali b. Ebi Talib ile birlikte Yemen'e gitti. Hanımı Kays kızı Fatıma'ya talak sayısından geriye kalmış olan bir talâk ile daha onu boşadığına dair haber gönderdi. el-Haris b. Hişam ile Ayyaş b. Ebi Rebia'ya da nafakasını karşılamaları emrini verdi. Haris ve Ayyaş, Fatıma'ya: Allah'a yemin olsun ki hamile olma hali müstesnâ senin nafaka hakkın yoktur, dediler. Fatıma, Peygamber (sav)'a giderek ona Haris ile Ayyaş'ın söylediklerini nakletti. Peygamber: "Nafaka hakkın yoktur" dedi. Bu sefer başka bir yere gitmek üzere ondan izin istedi, Peygamber de ona izin verdi. Fatıma: Nereye gideyim? ey Allah'ın Rasûlü dedi. Peygamber: "İbn Umm Mektûm'un yanına git" diye buyurdu. İbn Um Mektum gözleri görmeyen birisi idi. Onun bulunduğu yerde elbiselerini çıkartır, o da onu görmezdi. Fatıma'nın iddeti sona erince, Peygamber (sav) onu Usame b. Zeyd'e nikâhladı. Mervan ona Kabîsa b. Zueyb'i göndererek, bu hadisi kendisine nak-

(1) *Müslim*, II, 1121; *İbn Mâce*, I, 656; *Müsned*, III, 321

letmesini söyledi. O da ona bu hadisi nakletti. Mervan dedi ki: Biz bu hadisi ancak bir kadından işitebiliyoruz. Bundan dolayı insanların uygulamakta olduğunu gördüğümüz ihtiyatlı olanı tercih ediyoruz. Mervan'ın bu sözlerini haber alınca Fatıma dedi ki: Benimle sizin aranızda Kur'ân (hakem) olsun. Aziz ve celil olan Allah: **"Evlerinden onları çıkarmayın"** diye buyurmaktadır. (Fatıma) devamla dedi ki: Bu ric'at yapma hakkı bulunan koca içindir. Peki üç talaktan sonra olacak olan nedir ki bu bakımdan sizler nasıl: Eğer hamile değil ise onun nafakası yoktur, diyorsunuz, o halde niçin onun dışarı çıkmasını engelliyorsunuz? Müslim'in lafzı bu şekildedir.(1)

Böylelikle âyet-i kerimenin çıkarılmayı ve çıkmayı haram kılmasının sadece ric'î talâk halinde sözkonusu olduğunu beyan etmektedir. Fatıma da aynı şekilde bundan bir sonraki âyet-i kerimeyi delil göstererek bunun sadece ric'î talak ile boşanmış kadının çıkmasını yasaklamayı ihtiva ettiğini belirtmiştir. Çünkü bu buyruk hanımı boşayan kocanın iddeti içerisinde kaldığı sürece ona ric'at yapmak hususunda görüş sahibi olması ile alâkalıdır. Bu haliyle kadın adeta her zaman kocasının tasarrufu (ric'at yapma isteği) altında bulunması gerekiyor gibidir. Bâin talâk ile boşanmış kadın hakkında ise, bunların hiçbirisi sözkonusu değildir. Böyle bir kadının ihtiyaç duyması halinde yahut evinin emin olmamasından korktuğu takdirde, evinden dışarı çıkması caiz olur. Tıpkı Peygamber (sav)'ın ona (Fatıma'ya) bu işi mübah kılması gibi.

Müslim'deki ifadeye göre Fatıma: Ey Allah'ın Rasûlü demiş. Kocam beni üç talak ile boşadı. Bulunduğum yerde iznim olmaksızın üzerime girileceğinden korkarım. Bunun üzerine Peygamber ona emir verdi ve o da başka bir yere geçti.(2)

Buhârî'de ise şöyle denilmektedir: Aişe'den rivayete göre Fatıma ıssız bir yerde idi. Ona bir tehlike geleceğinden korkuldu. İşte bundan dolayı Peygamber (sav) ona (meskenini terketmesi için) ruhsat verdi.(3)

İşte bütün bunlar Kûfelinin görüşünü reddetmektedir. Fatıma'nın (az önce geçen) hadisinde belirtildiğine göre kocası ona boşama sayısından geriye kalmış olan bir boşama haberini göndermiştir. Bu Malik'in lehine, Şafii'nin aleyhine bir delildir. Ayrıca bu hadis Seleme b. Ebi Seleme'nin babasından rivayet ettiği Hafs b. el-Muğire'nin hanımını tek bir sözde üç defa boşadığına dair(4) daha önceden geçmiş olan hadisinden daha sahihtir.

(1) *Müslim*, II, 1117
(2) *Müslim*, II, 1121
(3) *Buhârî*, V, 2039
(4) *Dârakutnî*, IV, 12

13- Boşanmış Kadının Mesken Hakkını Kaldıran "Hayâsızlıkları":

"Apaçık bir hayasızlıkta bulunmaları hali dışında" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas, İbn Ömer, el-Hasen, eş-Şa'bî ve Mücahid: Bundan kasıt zinadır. Bu maksatla çıkartılır ve ona had uygulanır, demişlerdir.

Yine İbn Abbas'tan ve Şafii'den gelen rivayete göre bundan kasıt, kayınlarına karşı çirkin ve ağır sözler kullanılmasıdır.(1) Onların bu durumda iddet bekleyen kadını çıkarmaları helal olur.

Said b. el-Müseyyeb'den Fatıma hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sözü edilen bu kadın, kayınlarına karşı dilini uzatmıştı. Bunun üzerine Peygamber (sav) ona başka bir yere geçmesini emretmişti.(2)

Ebu Dâvûd'un Kitab'ında (*Sünen*'inde) Said'in şöyle dediği belirtilmektedir: O (kendisi ile ilgili olayı anlatarak) insanlar, zor bir duruma düşürmüş bir kadındı. O kadın uzun dilli birisi idi. Bu bakımdan gözleri görmeyen İbn Um Mektûm'un yanına tevdi edildi.(3)

İkrime dedi ki: Ubeyy'in mushafında: "(إِلاَّ أَنْ يَفْحُشْنَ عَلَيْكُمْ): Size karşı çok çirkin sözler söylemeleri müstesna" şeklindedir. Bunu şu rivayet pekiştirmektedir: Muhammed b. İbrahim b. el-Haris'in rivayetine göre Âişe, Kays kızı Fatıma'ya dedi ki: Allah'tan kork. Sen niçin evinden çıkartıldığını biliyorsun.

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bu buyruktaki "fâhişe") hayasızlıkta bulunma hali, zina, hırsızlık, akrabalara karşı kötü ve çirkin sözler söylemek gibi hertürlü masiyettir. Taberi'nin tercih ettiği görüş de budur.

Yine İbn Ömer ve es-Süddî'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Hayasızlık kadının iddet döneminde evinden dışarıya çıkmasıdır. (Buna göre) âyetin takdiri şöyle olur: Ancak haksız yere evlerinden çıkmak suretiyle apaçık bir hayasızlıkta bulunmaları hali müstesnâdır. Yani kadın çıkacak olursa, günahkâr ve asi olur.

Katade dedi ki: Hayasızlık (fahişe) serkeşlik etmek demektir. Şöyle ki; eğer erkek hanımını serkeşlik ettiği için boşayacak olursa, o zaman kadın onun evinden başka bir yere gider.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu, zina dolayısıyla kadının çıkarılması demektir, diyenlerin görüşlerinin açıklanacak uygun bir tarafı yoktur. Çünkü bunun için çıkış, öldürülmek ve idam edilmek için çıkıştır. Bunun ne helal, ne de haram çıkıştan istisnâ edilmesi sözkonusu değildir.

(1) Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra,* VII, 432

(2) Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra,* VII, 433; İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd,* XIX, 146

(3) *Ebû Dâvûd,* II, 289; İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd,* XIX, 151

Burdaki hayasızlıktan kasıt, uzun dilli ve çirkin sözlü olmaktır, diyenlerin görüşü ise, Kays kızı Fatıma'nın hadisinde tefsir edilmiş (açıklanmış) bir görüştür.

Bundan maksat her türlü masiyettir diyenler de yanılmışlardır. Çünkü gıybet ve benzeri masiyetler ne çıkarılmayı, ne de çıkmayı mübah kılar.

Haksız yere çıkmaktır, diyenlerin görüşleri ise doğrudur. (Buna göre) ifadenin takdiri şöyle olur: Şer'an siz de onları evlerinden çıkaramazsınız, onlar da çıkamazlar. Ancak haddi aşarak çıkmaları bundan müstesnâdır.

14- "Allah'ın Sınırları":

"İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır." Yani açıklamış olduğu bu hükümler Allah'ın kulları hakkındaki hükümleridir. Allah bu hükümleri aşmayı yasaklamıştır. Bu hükümleri kim aşarsa, kendisine haksızlık etmiş ve nefsini helâk olacak bir yola koşmuş olur.

"Bilemezsin; belki Allah bundan sonra bir iş peyda ediverir." Yüce Allah'ın peyda edivereceği iş, kocasının hanımına karşı olan kalbindeki nefreti sevgiye, ondan yüz çevirmeyi ona yönelmeye, onu boşama kararını pişmanlığa dönüştürerek ona dönmesini sağlamasıdır.

Bütün müfessirler şöyle demişlerdir: Burada yüce Allah **"iş"** ile ric'at yapma arzusunu duymasını kastetmiştir. Buyruğun anlamı (boşayacaksa) bir defa talâk vermeyi teşvik etmek, üç defa boşamayı yasaklamaktır. Çünkü üç talak verecek olursa, ayrılığa pişmanlık ve hanımına geri dönmek arzusunu duyması halinde kendisine zarar vermiş olur ve artık dönüşe bir yol bulamaz.

Mukatil dedi ki: **"Bundan"** yani bir ya da iki talâktan **"sonra"** diye açıklamıştır. **"Bir iş"** lafzı ise herhangi bir görüş ayrılığı olmaksızın ric'at yapmak diye açıklanmıştır.

فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ
وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَٰلِكُمْ يُوعَظُ
بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ
لَهُ مَخْرَجًا ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ
فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا ﴿٣﴾

2. O (boşanan) kadınlar iddetlerinin sonuna geldiklerinde ya maruf ile onları tutun yahut maruf ile onlardan ayrılın. Aranızdan adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun. Şahidliği Allah için dosdoğru yapın. İşte bu, Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere verilen öğüttür. Kim Allah'tan korkarsa, ona bir çıkış yolu ihsan eder.

3. Ve ona ummadığı bir yerden rızık verir. Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Şüphesiz ki Allah emrini yerine getirendir. Allah herşey için bir kader tayin etmiştir.

"O kadınlar iddetlerinin sonuna geldiklerinde" iddetlerinin bitmesi yaklaştığında demektir. Yüce Allah'ın: *"Kadınları boşadığınızda iddetlerinin bitmesi yaklaştı mı artık onları... tutun"* (el-Bakara, 2/231) buyruğunu andırmaktadır ki sürelerinin bitmesi yaklaştı mı... demektir. **"Ya maruf ile onları tutun"** buyruğundan maksat maruf ile ric'at yapmaktır. Yani ric'at yapmak suretiyle iddetlerini uzatmak için zarar vermek maksadı olmaksızın, isteyerek onları tutun, demektir. Daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/231. âyet; 2. başlıkta) geçtiği gibi.

"Yahut maruf ile onlardan ayrılın." İddetleri sona erip kendileri hakkında karar verme imkânını bulsunlar diye onları bırak. Yüce Allah'ın: **"İddetlerinin sonuna geldiklerinde"** buyruğunda iddetinin bittiğini iddia etmesi halinde kadının görüşünün kabul edilmesi gerektiğini belirten bir işaret bulunmaktadır. Daha önce el-Bakara Sûresi'nde yer alan yüce Allah'ın: *"...Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl değildir"* (el-Bakara, 2/228) buyruğunu açıklarken belirttiğimiz üzere.

* * *

Yüce Allah'ın: **"Aranızdan adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun"** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Talâka Şahid Tutmak:

"Şahit tutun" buyruğu, talâka şahit tutmaya dair bir emirdir. Ric'at yapmaya dairdir, diye de açıklanmıştır. Ancak zahir olan bunun talaka değil, ric'ata ait olduğudur. Şâyet hanımını boşayan kişi şahit tutmaksızın ric'at yapacak olursa, ric'atinin sahih olup olmayacağı hususunda fukahânın iki görüşü vardır.

Anlamın hem ric'at halinde, hem ayrılmak halinde şahit tutun şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Bu şahit tutmak Ebu Hanife'ye göre mendubtur. Yüce Allah'ın: *"Alışveriş yaptığınız zaman şahit tutun"* (el-Bakara, 2/282) buyruğunda olduğu gibidir.

Şafii'ye göre ise ric'at halinde şahit tutmak vacib, ayrılık halinde mendubtur.

Şahit tutmanın faydası ise, karşılıklı olarak inkâr etmemeleri ve kadını nikâhı altında (haksız yere) tuttuğu hususunda itham edilmemesi, onlardan birisinin ölüp diğerinin miras almak maksadıyla evliliklerinin devam ettiğini iddia etmemesi içindir.

2- Ric'at Nasıl Olur?:

Ric'ate şahit tutmak ilim adamlarının çoğunluğuna göre menduptur.

Cima eder, öper yahut tenine değerse ve bununla ric'at yapmayı kastederse, ric'at maksadıyla ric'atten sözederse Malik'e göre bu kişi ric'at yapmış olur. Eğer bunları ric'at niyetiyle yapmayacak olursa, ric'at yapmış olmaz.

Ebu Hanife ve mezhebine mensup ilim adamları şöyle demiştir: Öpse, tenine değinse, şehvetle dokunsa bunlar ric'attir. Ferce bakmak ta ric'attir, demişlerdir.

Şafii ve Ebu Sevr dedi ki: Ric'atten sözederse, bu bir ric'at olur.

İlişki kurması her durumda bir ric'attir. Niyet etsin ya da etmesin farketmez. Bu Malikin mezhebine mensup bir kesimden de rivayet edilmiştir. el-Leys de bu görüştedir. Malik ise şöyle derdi: Ric'at niyetinde olmaksızın ilişki kurarsa, bu fâsid bir ilişkidir. O fâsid ilişkinin suyundan boşadığı kadının rahminin temizlendiğinden emin olmayıncaya kadar tekrar onunla ilişki kuramaz. İlk iddetten geri kalan süre içerisinde ric'at yapma hakkı vardır, fakat bu istibrâ (yani fâsid suyunun etkisinin gittiğini anlamak döneminde) ric'at hakkı yoktur.

3- Ric'at Halinde Şahit Tutmayı Vacib Görenler:

Ahmed b. Hanbel'den gelen iki görüşten birisinde ric'at halinde şahit tutmayı vacib görmüştür. Şafii de, emrin zahiri bunu ifade ettiğinden dolayı böyle demiştir.

Malik, Ebu Hanife, Ahmed ve diğer görüşünde Şafii şöyle demiştir: Ric'atin kabule ihtiyacı yoktur. O halde diğer haklarda olduğu gibi şahit tutmaya ihtiyacı da yoktur. Özellikle zihar yapılmış olan kadının keffâret ile helal olduğu bilinen bir husustur.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Şafii mezhebine mensub ilim adamları ric'at için şa-

hit tutmanın vacib oluşuna bağlı olarak kocanın: Ben dün ric'at yapmıştım, bugün de ric'atin kabul edildiğine dair şahit tutuyorum, demesinin sahih olmayacağını, ric'atin şartlarından birisinin de şahitlik olduğunu, şahit tutmadan ric'atin sahih olmayacağını söylemişlerdir. Ancak bu fasid bir görüştür, ric'atte şahit tutmanın bir taabbud olduğuna mebnidir. Ancak bizler ne bu hususta, ne de nikâhta böyle bir şeyi kabul etmiyoruz. Çünkü bizler: Bu, işi sağlam tutup, belgelemenin sözkonusu olduğu bir yerdir. Bu da inşada (yeni bir akit yapmak halinde) sözkonusu olduğu gibi; ikrarda da sözkonusu olan bir şeydir.

4- Ric'at Yapma İddiası...

İddetin bitiminden sonra iddet süresi içerisinde hanımına ric'at yaptığını ileri süren bir kimseyi hanımı tasdik edecek olursa caizdir. Eğer onun iddiasını reddederse yemin eder. Şâyet iddet süresi içerisinde hanımına ric'at yaptığına dair delil ortaya koyar ve hanımı da bu durumu bilmiyor ise; onun bu durumu bilmeyişinin zararı olmaz. Hanımı onun eşi kalmaya devam eder. Şâyet kadın evlenmiş olup (yeni kocası) onunla gerdeğe girmemiş ise; daha sonra ilk kocası ona ric'at yaptığına dair delil ortaya koyacak olursa, bu hususta Malik'ten iki rivayet gelmiş bulunmaktadır. Birincisine göre birinci koca o kadını almaya daha bir hak sahibidir. İkinci rivayete göre ikinci koca onu almaya daha bir hak sahibidir. Eğer ikinci koca onunla gerdeğe girmiş ise; artık birincisinin ona tekrar dönüş yapmasına imkân kalmaz.

5- Şahitler Adaletli Olmalıdır:

"Aranızdan adalet sahibi iki kişi" buyruğu ile ilgili olarak el-Hasen: Müslümanlardan iki kişi demiştir. Katade aranızdan hür olanlardan diye açıklamıştır. Bu ise ric'ate şahitlik etmenin kadınlar bir tarafa erkeklere mahsus olmasını gerektirmektedir. Çünkü; "(ذَوَيْ): Sahibi iki kişi" lafzı müzekkerdir. Bundan dolayı ilim adamlarımız şöyle demişlerdir: Malî konular dışında kadınların şahitlikleri sözkonusu olmaz. Bu husus daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/282. âyet, 30. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

6- Allah İçin Şahitlik Etmek:

"Şahitliği Allah için dosdoğru yapın." Şahitliği ihtiyaç duyulması halinde herhangi bir değişiklik ve değiştirme sözkonusu olmaksızın doğru şekilde, gereği gibi yüce Allah'a yakınlaşmak maksadıyla yerine getirin. Bu anlamdaki açıklamalar yüce Allah'ın: *"Bu, Allah katında adalete daha uygun..."* (el-Bakara, 2/282) buyruğu açıklanırken (46. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"İşte bu, Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere verilen bir öğüttür." Yani böyleleri bu öğüdü hoşnutlukla kabul eder. Mü'min olmayanlar ise bu öğütlerden faydalanmazlar.

"Kim Allah'tan korkarsa ona bir çıkış yolu ihsan eder" buyruğu ile ilgili olarak Peygamber (sav)'dan rivayet edildiğine göre ona hanımını üç ya da bir defa boşayan kimsenin bir çıkış yolu olur mu? diye sorulmuş, o da bu buyruğu okumuştur.

İbn Abbas, eş-Şa'bî ve ed-Dahhâk; bu özel olarak boşamak hakkındadır, demişlerdir. Yani kim Allah'ın emrettiği şekilde hanımını boşayacak olursa, iddet süresi içerisinde ric'at yapmak suretiyle iddetten sonra da diğer taliblerden birisi olmak suretiyle onun için bir çıkış yolu olur.

Yine İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre; **"ona bir çıkış yolu ihsan eder"** yani dünya ve âhirette her türlü sıkıntıdan onu kurtarır.

"Çıkış yolu"nun yüce Allah'ın kendisine vermiş olduğu rızık ile onu hoşnut etmesi demek olduğu da söylenmiştir ki bu açıklamayı Ali b. Salih yapmıştır.

el-Kelbî dedi ki: **"Kim"** musibet halinde sabır göstererek **"Allah'tan korkarsa ona"** cehennem ateşinden cennete **"bir çıkış yolu ihsan eder."**

el-Hasen dedi ki: Allah'ın yasakladığı şeylerden bir çıkış yolu demektir. Ebu'l-Âliye: Her türlü zorluk ve sıkıntıdan bir çıkış yolu, diye açıklamıştır. er-Rabi b. Haysem: İnsanları daraltan herbir şeyden **"ona bir çıkış yolu ihsan eder"** diye açıklamıştır. el-Huseyn b. el-Fadl: **"Kim"** farzları eda etmek hususunda **"Allah'tan korkarsa"** cezalandırılmaktan kurtuluş için **"ona bir çıkış yolu ihsan eder."**

"Ve ona ummadığı bir yerden rızık verir." Sevap ihsan eder, yani ona vermiş olduğu şeyleri bereketli kılar.

Sehl b. Abdullah dedi ki: **"Kim"** sünnete uymak hususunda **"Allah'tan korkarsa"** bid'at ehlinin cezalarına çarptırılmaktan **"ona bir çıkış yolu ihsan eder ve ona"** cenneti **"ummadığı bir yerden rızık"** olarak **"verir."**

Şöyle de açıklanmıştır: **"Kim"** rızık hususunda diğer sebeplere bağlanmayı bir kenara iterek **"Allah'tan korkarsa"** başkasına muhtaç olmamak noktasında **"ona bir çıkış yolu ihsan eder."**

Ömer b. Osman es-Sadafî dedi ki: **"Kim Allah'tan korkarsa"** O'nun hudutlarını aşmayıp, O'na isyan olan hususlardan uzak durursa, haramdan helale doğru, darlıktan bolluğa ve ateşten cennete doğru **"bir çıkış yolu ihsan eder ve ona ummadığı"** beklemediği **"bir yerden rızık verir."**

İbn Uyeyne dedi ki: Maksat rızkın bereketlendirilmesidir. Ebu Said el-Hud-

rî dedi ki: Kim yüce Allah'a dönmek suretiyle kendi güç ve takatı ile bir şeyler gerçekleştirdiğini ileri sürmezse, yüce Allah onu yükümlü kıldığı hususlar hakkında yardımcı olmak suretiyle ona bir çıkış yolu ihsan eder.

İbn Mesud ve Mesrûk, âyet-i kerimeyi genel manası ile te'vil etmişlerdir. Ebu Zerr de şöyle demiştir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Ben öyle bir âyet i kerime biliyorum ki eğer insanlar onun gereğini yerine getirecek olurlarsa, şüphesiz ki bu onlara yeter." Daha sonra: **"Kim Allah'tan korkarsa, ona bir çıkış yolu ihsan eder ve ona ummadığı bir yerden rızık verir"** buyruğunu okudu ve bunu defalarca tekrarlayıp durdu.(1)

İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav): **"Kim Allah'tan korkarsa, ona bir çıkış yolu ihsan eder ve ona ummadığı bir yerden rızık verir"** âyetini okuyup, şöyle dedi: "Dünya şüphelerinden, ölümün dehşetlerinden, kıyamet gününün şiddetlerinden bir çıkış."(2)

es-Sa'lebî'nin naklettiğine göre müfessirlerin çoğunluğu âyet-i kerimenin Eşcalı Malik b. Avf hakkında indiğini söylemişlerdir.

el-Kelbî'nin, Ebu Salih'ten, onun İbn Abbas'tan rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Eşcalı Avf b. Mâlik, Peygamber (sav)'a gelerek: Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Oğlumu düşman esir aldı, annesi de bu işe dayanamıyor...

Cabir b. Abdullah'tan rivayete göre de âyet Eşcâlı Avf b. Malik hakkında inmiştir. Müşrikler Salim adındaki bir oğlunu esir almışlardı. Rasûlullah (sav)'a gelerek ona fakirlik içerisinde olduğundan şikayette bulundu ve dedi ki: Düşman oğlumu esir aldı, annesi de buna dayanamıyor. Bana ne emredersin? Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Allah'tan kork ve sabır göster. Sana da, annesine de lâ havle ve lâ kuvvete illa billah sözlerini çokça tekrarlamanızı emrederim." Malik evine dönüp hanımına şöyle dedi: Rasûlullah (sav) bana da, sana da lâ havle ve lâ kuvvete illa billah sözlerini çokça tekrarlamamızı emretti. Hanımı: Bize ne güzel bir emir verdi, dedi. Her ikisi de bu sözü söylemeye koyuldu. Düşman bir ara oğluna gereği gibi dikkat edip gözetemedi, oğlu da onların koyunlarını önüne katıp babasına getirdi. Beraberinde getirdiği koyunlar dört bin tane idi. Bu âyet-i kerime nâzil oldu. Peygamber (sav) bu koyunları ona verdi.

Bir diğer rivayette de şöyle denilmektedir: O düşmandan birtakım develeri ele geçirmiş olarak geldi, fakir bir kimse idi. el-Kelbî'nin dediğine göre ele geçirdiği develerin sayısı elli idi. Bir diğer rivayette de şöyle denilmektedir: Oğlu esaretten kurtuldu ve onlara ait bir deveye binip yolunda da otlamakta olan onlara ait bir sürüye rastladı, onu da önüne katıp getirdi.

(1) Ebu Nuaym, *Hilye*, I, 166
(2) Deylemi, *Firdevs*, IV, 417

Mukatil dedi ki: Bir miktar koyun ve bazı eşyalar ele geçirdi. Bunun üzerine (Eşcalı Malik) Peygamber (sav)'a: Oğlumun getirdiklerinden yemek bana helâl olur mu? diye sorunca, Peygamber: "Evet" diye buyurdu ve: **"Kim Allah'tan korkarsa, ona bir çıkış yolu ihsan eder ve ona ummadığı bir yerden rızık verir"** âyeti nâzil oldu.

el-Hasen'in İmran b. el-Husayn'dan rivayetine göre o şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kim herkesten ümidini kesip yalnızca ümidini Allah'a bağlarsa, Allah onun her türlü ihtiyacını ve rızkını ummadığı bir yerden ona ihsan eder ve başkasına muhtaç olmaktan kurtarır. Kim de ümidini dünyaya bağlayacak olursa, Allah da onu dünyası ile başbaşa bırakır."(1)

ez-Zeccac der ki: Buyruk şu demektir: Eğer Allah'tan korkar, helâlı tercih eder, ailesinin sebep olduğu sıkıntılara katlanacak olursa, şâyet sıkıntı içerisinde ise Allah ona bolluk kapılarını açar, ummadığı yerden onu rızıklandırır.

İbn Abbas'tan rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim çokça istiğfârda bulunursa, Allah her türlü kederinden ona bir kurtuluş, her darlıktan bir çıkış yolu ihsan eder ve ummadığı bir yerden onu rızıklandırır."(2)

"Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter." Yani kim işini Allah'a havale ederse, ona zor gelen bütün hususlarda Allah ona yeter. Şöyle de açıklanmıştır: Kim Allah'tan korkar, masiyet olan işlerden uzak durur ve yalnız O'na tevekkül ederse âhirette ona vereceği mükâfat ona yeterli gelecektir. Bu buyrukta kasıt dünya değildir. Çünkü tevekkül eden bir kimse dünyada musibetlerle de karşılaşabilir, öldürülebilir de.

"Şüphesiz ki Allah emrini yerine getirendir." Mesruk dedi ki: O hem kendisine tevekkül eden kimseler hakkında, hem de kendisine tevekkül etmeyen kimseler hakkında emrini hükme bağlayandır. Şu kadar var ki; O'na tevekkül edenin günahlarını örtüp bağışlar ve vereceği mükâfatı büyültüp arttırır.

"Şüphesiz ki Allah emrini yerine getirendir" buyruğunu genel olarak kıraat alimleri; "(بَالِـغُ): **Yerine getirendir"** şeklinde ötreli olarak; "(أَمْرَه): **Emrini"** lafzını da nasb ile okumuşlardır. Ancak Âşım izafet terkibi halinde "nun" harfini de hazf ederek; daha hafif olarak: (بالِـغُ أَمْرِه) diye okumuştur. el-Mufaddal ise; (بَالِغاً أَمْرَه) şeklinde yüce Allah'ın: "(قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ): Allah... kılmıştır" buyruğunu; "(إِنَّ): Şüphesiz ki..." lafzının haberi olarak ve: (بالغاً)'ı da hal olarak okumuştur.(3)

(1) Taberânî, *Evsat*, III, 346; *Sağir*, I, 201; Beyhâki, *Şuabu'l-İmân*, II, 120; Heysemi, *Mecma*, X, 303, -râvilerinden İbrahim b. el-Es'as'ın zayıf bir ravi olduğu kaydıyla-

(2) Hâkim, *Müstedrek*, IV, 291; *Ebû Dâvûd*, II, 85; *İbn Mâce*, II, 1254; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, III, 351; *Müsned*, I, 248; Taberâni, *Kebir*, X, 281, *Evsat*, VI, 240

(3) Buna göre anlam şöyle olabilir: Şüphesiz ki Allah emrini gerçekleşen olarak takdir buyurmuştur.

Davud b. Ebi Hind ise birinci kelimeyi tenvinli, ikinci kelimenin "re" harfini ötreli olarak; (بَالِغٌ أَمْرُهُ) diye okumuştur. el-Ferra der ki: Emri yerine gelendir demek olur. "Emri" anlamındaki lafzın "yerine gelendir" anlamındaki lafızla merfu olduğu, mefulünün de hazfedildiği, ifadenin takdirinin de: Emri O'nun dilediği şekilde yerine gelendir, şeklinde olduğu da söylenmiştir.

"Allah herşey için bir kader tayin etmiştir." Yani zorluk ve sıkıntının da, rahatlık ve bolluğun da sona ereceği bir süre tesbit etmiştir. Onun için bir takdirde bulunmuştur, diye de açıklanmıştır. es-Süddî dedi ki: Bundan kasıt, bekleme süresi ve iddet halinde hayz (ay hali görme) miktarıdır.

Abdullah b. Râfi'der ki: Yüce Allah'ın: **"Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter"** buyruğu inince, Peygamber (sav)'ın ashabı: "Biz O'na tevekkül edeceğimize göre, neyimiz varsa başıboş bırakalım, koruyup kollamayalım, dediler. Bunun üzerine: **"Şüphesiz ki Allah"** hem sizin hakkınızda, hem sizin aleyhinizde **"emrini yerine getirendir"** buyruğunu indirdi.

er-Rabi b. Haysem dedi ki: Yüce Allah kendi zatı hakkında şu hükmü verdi: Kim kendisine tevekkül ederse, onu başkasına muhtaç olmaktan kurtaracaktır. Kim kendisine iman ederse onu hidayete iletecektir, kim kendisine borç verecek olursa ona karşılığını verecektir, kim kendisine güvenirse onu kurtaracaktır, kim kendisine dua ederse onun duasını kabul edecektir. Bunların doğruluğunu da yüce Allah'ın Kitabında yer alan şu buyruklar ortaya koymaktadır: *"Kim Allah'a iman ederse, onun kalbine hidayet verir."* (et-Teğâbun, 64/11); *"Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter."; "Eğer Allah'a güzel bir şekilde ödünç verirseniz, size onu kat kat arttırır."* (et-Teğabun, 64/17); *"Kim Allah'a sımsıkı tutunursa, dosdoğru yola iletilmiş olur."* (Al-i İmran, 3/101); *"Kullarım sana Beni sorarlarsa, işte muhakkak Ben yakınım. Bana dua ettiğinde, dua edenlerin duasına karşılık verir, kabul ederim."* (el-Bakara, 2/186)

وَالّٰٓـِٔي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَآئِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ
ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍ ۙ وَالّٰٓـِٔي لَمْ يَحِضْنَ ۭ وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ
يَّضَعْنَ حَمْلَهُنَّ ۭ وَمَنْ يَّتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَّهٗ مِنْ اَمْرِهٖ يُسْرًا ﴿٤﴾
ذٰلِكَ اَمْرُ اللّٰهِ اَنْزَلَهٗٓ اِلَيْكُمْ ۭ وَمَنْ يَّتَّقِ اللّٰهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّاٰتِهٖ
وَيُعْظِمْ لَهٗٓ اَجْرًا ﴿٥﴾

4. **Kadınlarınız arasından ay halinden kesilmiş olanlarla, asla ay hali olmayanların** (iddetleri) **hakkında şüphe ederseniz, onların iddeti üç aydır. Hamile olanların iddetleri ise yüklerini bırakmalarıdır. Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona işinde kolaylık verir.**
5. **İşte bu Allah'ın size indirdiği emridir. Kim Allah'tan korkarsa, onun günahlarını örter ve mükâfatını büyütür.**

"Kadınlarınız arasından ay halinden kesilmiş olanlarla, asla ay hali olmayanların (iddetleri) **hakkında şüphe ederseniz, onların iddeti üç aydır."** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzul Sebebi ve Hanımların Beklemekle Yükümlü Oldukları İddetler:

Yüce Allah talâk ve ay hali gören kadının ric'at durumunu açıkladıktan sonra -daha önce de kur'larla iddet bekleyenlerin durumunu öğrenmişlerdi.-

"Kadınlarınız arasından ay halinden kesilmiş olanlarla" buyruğu ile; bu sûrede ay hali kanı görmeyen kadının bekleyeceği iddeti onlara öğretmiş bulunmaktadır.

Ebû Osman Ömer b. Salim dedi ki: Bakara Sûresi'nde boşanmış ve kocası vefat etmiş kadının iddeti ile ilgili hüküm nâzil olunca Ubeyy b. Ka'b: Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Bazıları; haklarında hiçbir şey sözkonusu edilmemiş kadınlar var, dediler. Bunlar da küçük yaştakiler ile hamile olan kadınlardır. Bunun üzerine: **"Kadınlarınız arasından ay halinden kesilmiş olanlar..."** âyeti nâzil oldu.

Mukatil dedi ki: Yüce Allah'ın: *"Boşanan kadınlar kendiliklerinden üç kur' müddeti beklerler"* (el-Bakara, 2/228) buyruğu zikredilince, Hallad b. en-Numan dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, peki ay hali görmeyen kadın ile ay halinden kesilmiş olan kadının ve hamile kadının iddeti nedir? diye sordu. Bunun üzerine: **"Kadınlarınız arasından ay halinden kesilmiş olanlarla..."** yani artık ay hali görmeyen kadınlarla... âyeti nâzil oldu.

Bir diğer görüşe göre Muaz b. Cebel: Ay halinden kesilmiş yaşlı kadının iddetine dair soru sorunca, bu âyet-i kerime nâzil oldu. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Mücahid dedi ki: Âyet-i kerime gördüğü kan ay hali kanı mıdır, yoksa bir hastalık kanı mıdır, bilemeyen, istihâze gören kadın hakkındadır, demiştir.

2- İddetleri Hususunda Şüphe Edilenler:

"(إِنِ ارْتَبْتُمْ): **Şüphe ederseniz"** demektir. Kesin olarak bilirseniz anlamına geldiği de söylenmiştir. O halde bu fiil zıt anlamlılardandır. Bu durumda "zan" kelimesi gibi hem şüphe, hem yakîn (kesin bilmek) anlamında olur.

Taberî'nin tercihine göre anlam şudur: Şâyet şüphe eder de haklarında ki hükmün ne olduğunu bilmezseniz... ez-Zecc îc da şöyle demiştir: Ona yakın yaşlarda bulunanların ay hali kanı görmelerine rağmen eğer kanı kesilmiş olan kadının ay hali hususunda şüpheye düşecek olursanız... demektir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Ancak bu anlama geldiği su götürür. Çünkü bizler böyle bir kadın eğer ye's yaşına (ay halinin kesildiği yaşa) ulaştığı hususunda şüphe edecek olursak, o kadının iddeti üç aydır demeyiz. Bir görüşe göre ye's yaşında muteber olan, dünyada bu yaşa ulaşması en geç olan kadındır. Bir diğer görüşe göre kadının aşiretinin kadınlarında çoğunlukla görülen durumdur.

Mücahid dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Şüphe ederseniz"** buyruğu muhataplara yöneliktir. Yani, eğer ay halinden kesilmiş kadının iddeti ile hiç ay hali olmayan kadının iddetini bilmeyecek olursanız, onun iddeti şöyle olur...

Bir diğer görüşe göre anlam şöyledir: Eğer o kadının gördüğü kan yaşlılıktan mıdır, yoksa bilinen ay hali kanı mıdır, yoksa istihâza (herhangi bir rahatsızlıktan dolayı gelen) kanı mıdır? Belli olmadığından dolayı şüphe edecek olursanız, iddet(leri) üç aydır.

İkrime ve Katade dedi ki: Ay hali kanı doğru dürüst bir adete bağlı olmayan istihaza kanı gören kadının hali de şüpheli hallerdendir. Böyle bir kadın ay başında bir kaç defa kan görmekle birlikte, bazan bir kaç ayda bir defa kan görür.

Buyruğun sûrenin baş tarafı ile muttasıl olduğu ve anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Eğer iddetin bitişi hususunda şüpheye düşecek olursanız, o kadınları evlerinden çıkarmayınız.

Bu, bu hususta söylenmiş en sahih görüştür.

3- İddeti Hususunda Şüphe Edilen Kadın Ne Zaman Nikâhlanabilir?:

İddeti hususunda şüpheye düşülen kadın kendisini şüpheden kurtaracak şekilde hamile olmadığını iyice tesbit etmedikçe yeniden nikâhlanamaz ve bu şüphe ortadan kalkmadıkça da iddetten çıkmış sayılmaz.

Ay hali kanı görmesi kesilmiş, fakat neden kesildiğini de bilmeyen, şüphe içerisindeki kadın ile ilgili olarak böyle bir kadın kocası tarafından boşandığı günden itibaren bir yıl bekler. Bunun dokuz ayı istibrâ (hamile olup ol-

madığının anlaşılması) içindir. Üç ayı da iddet içindir, diye de söylenmiştir. Eğer kocası onu boşayıp da bir ya da iki defa ay hali kanı gördükten sonra, ay halinden kesilme yaşına gelmeksizin ay hali görmemeye başlayacak olursa, önce dokuz ay bekler, sonra da ay halinden temizlendiği tarihten itibaren üç ay daha bekler. Bundan sonra da artık onunla evlenilmesi helâl olur.

Bu görüşü Şafii, Irak'ta iken belirtmiştir. Bu görüşe, kıyasa göre kocası vefat etmiş ve hamile olup olmadığı anlaşılmak istenen hür kadın, dokuz aylık süreden sonra dört ay on gün daha bekler. Cariye ise dokuz aydan sonra iki ay beş gün bekler. Yine Şafii'den gelen rivayete göre böyle bir kadının kur'ları önceki hali nasılsa öyle devam eder ve bu, ay halinden kesilme yaşına kadar böyle kalır. Bu görüş aynı zamanda en-Nehaî, es-Sevrî ve başkalarının da görüşü olmakla birlikte ayrıca Ebu Ubeyd bunu Iraklılardan da nakletmiştir.

Kadının genç olması hali ise; bundan sonraki başlığın konusudur.

4- Gençken Ay Halinden Kesilmiş Olan Kadının Beklemesi Gereken İddet:

Genç kadının, hamile olup olmadığı anlaşılıncaya kadar beklemesi öngörülmüştür. Hamileliği ortaya çıkarsa, onun iddeti doğum yapıncaya kadardır. Şâyet hamile olduğu ortaya çıkmazsa Malik: Genç kadınken ay halinden kesilen kadının iddeti bir yıldır, demiştir. Ahmed ve İshak da böyle demiş olup, bu görüşlerini Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan ve başkalarından rivayet etmişlerdir.

Iraklılar ise böyle bir kadın eğer ömründe bir defa dahi ay hali olmuş ise; isterse yirmi yıl bekleyecek olsun iddeti üç defa ay hali olmaktır, demişlerdir. Ancak ay hali olmaktan yana ümidin kesildiği bir yaşa ulaşmış olması hali müstesnadır. O vakit böyle bir kadının iddeti, ay halinden kesilme yaşına geldiğinden itibaren üç ay olur.

es-Sa'lebî dedi ki: Şafii mezhebinin daha sahih olan görüşü de budur. İlim adamlarının çoğunluğu da bu kanaattedir. Ayrıca bu görüş İbn Mesud ve onun arkadaşlarından da rivâyet edilmiştir. el-Kiyâ da şöyle demiştir: Gerçek olan da budur. Çünkü yüce Allah ay hali olmaktan ümidi kesilmiş olan kadının iddetini üç ay olarak tesbit etmiştir. Olup olmayacağı şüpheli olan kadın ise ay hali olmaktan kesilmiş bir kadın değildir.

5- Herhangi Bir Sebep Dolayısıyla Ay Hali Olması Geciken Kadının Durumu:

Bir hastalık dolayısıyla ay hali geciken bir kadın hakkında Mâlik, İbnu'l-Kasım ve Abdullah b. Esbağ: Önce dokuz ay, sonra da üç ay olarak iddet bek-

ler, demişlerdir.

Eşheb ise: Bu sütten kestikten sonra çocuğuna süt veren kadına benzer. İster ay hali ile ister sene ile iddet bekler. Hibban b. Munkız süt emzirmekte olan hanımını boşadı. Süt emzirmesi dolayısıyla bir yıl süre ile ay hali olmadı. Daha sonra Hibban hastalandı. Hanımının kendisine mirasçı olacağından korktu. Osman (ra)a -yanında Ali ve Zeyd bulundukları sırada- onu şikayet etti. Ali ve Zeyd: Görüşümüze göre ona mirasçı olur. Çünkü bu kadın ne evlenmeme ihtimali bulunan kadınlardan, ne de ay hali görmeyen kadınlardandır, dediler. Sonra Habban öldü, hanımı ona mirasçı oldu ve kocası ölmüş olan kadının iddeti kadar iddet bekledi.

6- Ay Hali Olması Sebepsiz Yere Geciken Kadının Durumu:

Hastalık ve süt emzirme sebebine bağlı olmaksızın ay hali olması geciken kadın -önceden de zikrettiğimiz üzere önce dokuz ay, sonra üç ay olmak üzere- ay hali olmadığı bir sene (iddet) bekler. Hamile olduğundan şüphelenmediği sürece evlenmesi helâl olur. Şâyet hamile olduğundan şüphelenecek olursa -ilim adamlarımızdan gelmiş bulunan farklı rivayetlere göre- dört, beş ya da yedi yıl bekler. Bu rivayetlerin meşhur olanı ise beş yıl bekleyeceğidir. Bu süreyi aştıktan sonra (evlenmesi) helal olur.

Eşheb dedi ki: Şüphesi tamamıyla ortadan kalkıncaya kadar asla evlenmesi helâl olmaz.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Doğru olan da budur. Çünkü çocuğun karnında beş yıl kalması mümkün görüldüğüne göre; on yıl ve daha fazla bir süre kalması da mümkündür. Malik'ten de buna benzer bir rivayet gelmiş bulunmaktadır.

7- İstihazalı Olduğundan Dolayı Ay Hali Bilinemeyen Kadının İddeti:

İstihâzalı olduğundan ötürü ay hali adeti bilinmeyen kadın ile ilgili üç görüş vardır: İbnu'l-Müseyyeb bir sene iddet bekler demiştir. el-Leys'in görüşü de budur. el-Leys dedi ki: Boşanmış kadın ile kocası ölmüş kadının iddeti eğer istihaza gören bir kadın ise bir senedir. Bizim (Maliki mezhebine mensub) alimlerimizin meşhur görüşü de budur. Kadının kendisinden gelen ay hali kanı ile istihaza kanını bilmesi ile bunları birbirlerinden ayırdedip, etmemesi arasında hiçbir fark yoktur. Bütün bu hallerde Malik'in mezhebinden çıkartılan sonuca göre bekleyeceği iddet bir senedir. Bu senenin dokuz ayı istibrâ (hamile olup olmadığının anlaşılması) süresidir, üç ayı da iddettir.

Şafii bu hususlaki görüşlerinden birisinde şöyle demiştir: Bu kadının bekleyeceği iddet üç aydır. Bu tabiinden bir topluluk ile Kuraviyyin'in mü-

tealhirlerinin kabul ettiği görüştür. İbnu'l-Arabî dedi ki: Bence sahih olan da budur.

Ebu Ömer de şöyle demektedir: İstihaza kanı gören kadının kanı eğer kesintili geliyor ise kadın da ay halinin gelip ya da sona erdiğini bilebiliyor ise, üç kur' iddet bekler. Kıyasa göre daha sahih olan da budur. Kıyasa göre de rivayet itibariyle de daha sağlam olan budur.

"Asla ay hali olmayanlar" ile kastedilen küçük yaştakilerdir. Bunların da iddetleri üç aydır. Buna göre haber hazfedilmiştir. Bu durumdakinin iddetinin ay hesabı ile yapılmasının sebebi, bunda adetin olmayışından dolayıdır. Yüce Allah ise hükümleri alışılmış adetlere göre yürürlüğe koymuştur. Bundan dolayı böyle bir kadın ay hesabı ile iddet bekler. Eğer kadınlar nezdinde muhtemel bir zamanda kan görecek olursa, bu sefer iddette aslolanın varlığı sebebiyle ona göre iddeti intikal eder. Çünkü asıl var oldu mu bedelin hükmü kalmaz. Nitekim yaşlı bir kadın önce kan görme adetine göre iddet beklediktен sonra, kan görmesi kesilecek olursa, ay hesabına göre iddete dönüş yapar. Bu hususta icma vardır.

"Hamile olanların iddetleri ise yüklerini bırakmalarıdır" buyruğuna dair açıklamalarımızı da iki başlık[1] halinde sunacağız:

8- Hamile Kadınların İddetleri:

"Hamile olanların iddetleri ise yüklerini bırakmalarıdır" buyruğunda hükümün boşanan kadın hakkında olduğu açıktır. Çünkü ona atıf yapılmış ve ifadenin akabinde yine ona dönülmüştür. Şu kadar var ki kocası ölmüş kadın hakkında da hüküm böyledir. Buna sebep ise âyetin genel ifade taşıması ve konu ile ilgili Subey'a hadisidir. Buna dair açıklamalar daha önceden yeteri kadarıyla el-Bakara Sûresi'nde (2/234. âyet, 2. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

9- Hamile Kadın Düşük Dahi Yapsa İddeti Tamam Olur:

Kadın, bir kan pıhtısı yahut bir çiğnem et dahi düşürecek olursa (evlenmesi) helâl olur.

Şafii ve Ebu Hanife ise çocuk doğurmadığı takdirde helal olmaz, demişlerdir. Bu hususa dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/234. âyet, 2. başlık ve devamında) ile er-Ra'd Sûresi'nde (13/8-9. âyetler, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

(1) Başlık numaraları birinci ve ikinci (mesele) diye sıralanmış olmakla birlikte biz önceki ile müteselsilen başlık numarasını vermeyi uygun gördük.

"Kim Allah'tan korkarsa Allah ona işinde kolaylık verir." el Dahhak dedi ki: Yani sünnete uygun talâk vermekte kim ondan korkarsa, Allah da o kimseye hanımına ric'at yapmak işinde kolaylık verir. Mukatil dedi ki: Kim masiyetlerinden kaçınmak hususunda Allah'tan korkarsa, Allah da ona itaate tevfiki hususundaki işinde kolaylık verir.

"İşte bu Allah'ın size indirdiği emridir." Yani size bildirilen bu hükümler Allah'ın size indirdiği ve size açıkladığı hükümleridir.

"Kim Allah'tan korkarsa" yani O'na itaatin gereğini yaparsa **"onun"** iki namaz arası ile iki cuma arası olan **"günahlarını örter ve"** âhirette **"mükâfatını büyütür."**

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنتُم مِّن وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَآرُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا
عَلَيْهِنَّ ۚ وَإِن كُنَّ أُولَٰتِ حَمْلٍ فَأَنفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّىٰ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ ۚ
فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَـَٔاتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ ۚ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُم بِمَعْرُوفٍ ۖ
وَإِن تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُۥٓ أُخْرَىٰ ﴿٦﴾

6. O kadınları gücünüz yettiğince kaldığınız yerin bir kısmında iskân edin. Onları dara koymak için onlara zarar vermeye kalkışmayın. Eğer onlar hamile iseler yüklerini bırakıncaya kadar onlara nafaka verin. Eğer onlar sizin için emzirirlerse, onlara ücretlerini verin. Aranızda mârûf ile müşâvere yapın. Eğer anlaşmada güçlükle karşılaşırsanız, o halde onun (babası) **için** (çocuğu) **başka bir kadın emzirir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- İddet Bekleyen Kadının Süknâ (Kocası Tarafından Meskeninde Barındırılma) Hakkı:

"O kadınları gücünüz yettiğince kaldığınız yerin bir kısmında iskân edin" buyruğu ile ilgili olarak Eşheb, Mâlik'ten şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Hanımını boşayacak olursa, onu evde bırakarak evden ayrılır. Çünkü yüce Allah: **"O kadınları... iskân edin"** diye buyurmuştur. Eğer onunla birlikte kalacak olsaydı; **"o kadınları... iskân edin"** buyurmazdı.

İbn Nâfi ise şöyle demektedir: Yüce Allah'ın: **"O kadınları... kaldığınız yerin bir kısmında iskân edin"** buyruğu hakkında Mâlik dedi ki: Bununla kocalarından bâin olmuş, bundan dolayı kocalarının kendilerine ric'at yapma imkânları bulunmayan ve hamile de olmayan boşanmış kadınları kastetmektedir. Bu durumdaki bir kadının süknâ hakkı var; fakat nafaka ve giyim hakkı yoktur. Çünkü böyle bir kadın kocasından bâin olmuştur. Bunlar birbirlerine mirasçı olamazlar. Eski kocasının ona ric'at yapma hakkı da yoktur. Eğer hamile ise bu durumda kadının nafaka, giyim ve mesken hakkı vardır ve iddeti bitinceye kadar bu hakları devam eder. Kocasından bâin olmamış kadınlara gelince, bu kadınlar henüz kocalarının hanımıdırlar ve birbirlerinden miras alırlar. İddetleri süresi içerisinde bulundukları sürece kocaları kendilerine izin vermeksizin evden çıkmazlar. Fakat kocalarına bu hanımları için mesken sağlamaları emri de verilmez. Çünkü böyle bir şeyin, nafakaları ve giyimleri ile birlikte kocaları tarafından sağlanması gerekir. İster hamile olsunlar, ister olmasınlar farketmez. Yüce Allah'ın, lehlerine süknâyı emrettiği kadınlar, nafaka hakları bulunmakla birlikte kocalarından bâin olmuş kadınlardır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Eğer onlar hamile iseler yüklerini bırakıncaya kadar onlara nafaka verin."** Bu buyrukla yüce Allah, kocalarından bâin olmuş hamile kadınlara süknâ ve nafaka hakkının varlığını tesbit etmektedir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bunun açıklanma tahkikine gelince; şanı yüce Allah süknâyı sözkonusu edince, bunu boşanmış herbir kadın için mutlak olarak sözkonusu etmiştir. Nafakayı sözkonusu edince ise bunu hamilelik kaydı ile birlikte zikretmiştir. İşte bu, bâin talak ile boşanmış kadının nafaka hakkının bulunmadığına delildir. Bu pek büyük bir meseledir. Biz bu meselenin anlaşılma yollarını *"Mesâilu'l-Hilâf"* adlı eserimizde Kur'ân, sünnet ve mana itibariyle genişçe açıklamış bulunuyoruz. Bunun alındığı yer ise Kur'ân-ı Kerim'dir.

Derim ki: Üç talak ile boşanmış kadının durumu hakkında ilim adamlarının üç ayrı görüşü vardır. Malik ve Şafii'nin görüşüne göre böyle bir kadının süknâ hakkı vardır, nafaka hakkı yoktur.

Ebu Hanife ve arkadaşlarının görüşüne göre, böyle bir kadının süknâ hakkı da, nafaka hakkı da vardır.

Ahmed, İshak ve Ebu Sevr'in görüşüne göre ise, bu durumdaki bir kadının nafakası da yoktur, süknâ hakkı da yoktur. Bu da Fatıma bint Kays'ın hadisine binâen böyledir. Fatıma dedi ki: Beraberimde kocamın kardeşi bulunduğu halde Rasûlullah (sav)'ın huzuruna girdim ve şöyle dedim: Kocam beni boşadı, bu da benim süknâ hakkımın da, nafaka hakkımın da olmadığını ileri sürüyor. Peygamber şöyle buyurdu: "Hayır. Hem süknâ hakkın var-

dır, hem nafaka hakkın vardır." (Kayınbiraderi): Kocası onu üç talak ile boşadı deyince, Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Süknâ ve nafaka ancak bunu mına ric'at yapma hakkına sahip olanın üzerindeki bir haktır." Ben Kûfe'ye varınca, el-Esved b. Yezid bu hususa dair bana soru sormak üzere beni aradı. Abdullah'ın arkadaşları ise: Kadının süknâ hakkı da, nafaka hakkı da vardır, derler. Bu hadisi Dârakutnî rivayet etmiştir.(1)

Müslim'in lafzıyla ondan naklettiği rivayet şöyledir: Kocası kendisini Peygamber (sav) döneminde boşamıştı. Kocası ona oldukça düşük seviyede bir nafaka veriyordu. Kadın bunu görünce, Allah'a yemin ederim ki ben durumu Rasûlullah (sav)'a bildireceğim. Eğer benim bir nafaka hakkım varsa, halimi düzeltecek kadarını alırım. Şâyet bir nafaka hakkım yoksa hiçbir şey almam, dedi. Durumu Rasûlullah (sav)'a zikrettim. O: "Senin nafaka hakkın da yoktur, süknâ hakkın da yoktur" diye buyurdu.(2)

Dârakutnî, el-Esved'den şöyle dediğini zikretmektedir: Ömer'e, Fatıma bint Kays'ın sözleri ulaşınca: Biz müslümanlar hakkında bir kadının sözünü geçerli kılmayız, dedi. Ömer üç talak ile boşanmış kadına süknâ ve nafaka hakkını tanıyordu. eş-Şa'bî'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: el-Esved b. Yezid benimle karşılaştı ve: Ey Şa'bî dedi. Allah'tan kork ve Fatıma bint Kays'ın hadisini terket. Çünkü Ömer böyle bir kadına süknâ ve nafaka veriyordu. Ben dedim ki: Kays'ın kızı Fatıma'nın Rasûlullah (sav)'dan diyerek bana naklettiği hiçbir şeyden dönmem.(3)

Derim ki: Bu ne kadar güzel bir şeydir! Katade ve İbn Ebi Leylâ da şöyle demişlerdir: Süknâ ancak ric'î talâk ile boşanmış kadın için bir haktır. Çünkü yüce Allah: *"Bilemezsin, belki Allah bundan sonra bir iş peyda ediverir"* (Talak, 65/1) diye buyurmuştur. Onun: **"O kadınları... iskân edin"** buyruğu ise bundan önceki ile alakalıdır ve bu ric'î talak ile boşanmış kadın hakkındadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ayrıca süknâ nafakaya tabidir ve onun hükmündedir. Üç talâk ile boşanmış kadın için nafaka sözkonusu olmadığına göre; onun süknâ hakkı da sözkonusu olmaz.

Üç talak ile boşanmış kadının nafaka hakkına sahip olduğuna dair Ebu Hanife'nin delili ise yüce Allah'ın: **"Onları dara koymak için onlara zarar vermeye kalkışmayın"** buyruğudur. Nafakayı vermemek ise verilecek zararların en büyüğüdür. Ayrıca Ömer (r.a)'ın Fatıma'nın sözünü kabul etmeyişi de bunu açıklamaktadır. Ayrıca böyle bir kadın boşanmış olduğundan dolayı sük-

(1) *Dârakutnî*, IV, 22
(2) *Müslim*, II, 1114
(3) *Dârakutnî*, IV, 23

nâya hak kazanan, iddet bekleyen bir kadındır. O halde tıpkı ric'î talâk ile boşanmış kadın gibi; bunun da nafaka hakkı vardır. Bir diğer sebep te şudur: Kadın erkeğin hakkı dolayısıyla onun için beklemektedir. O bakımdan tıpkı zevce gibi o da nafakaya hak kazanmıştır.

Yüce Allah'ın: **"Eğer onlar hamile iseler..."** buyruğu -az önce açıklandığı üzere- İmam Malik'e delil teşkil etmektedir.

Şöyle denilmiştir: Yüce Allah ric'î talak ile boşanmış kadını ve ona dair hükümleri âyetin başından yüce Allah'ın: **"Aranızdan adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun."** buyruğuna kadar olan bölümlerde açıklamış bulunmaktadır. Arkasından ay hesabı ile iddet bekleyenleri de, diğerlerini de bütün boşanmış kadınları genel olarak kapsayan bir hükmü zikretmektedir. Bu hüküm de bütün boşanmış kadınlar hakkında umumidir. O halde bundan sonra zikredilen diğer hükümler de bütün boşanmış kadınlar hakkındadır.

2- "Yeterlilik":

"(مِنْ وُجْدِكُمْ): **Gücünüz yettiğince"** genişliğinizce, imkânlarınız ölçüsünde demektir. "(وَجَدْتُ في المال أَجِدُ وُجْداً وَوَجْداً وِجْدَةً): Bolca malım oldu, bolca malım var, çokça mal sahibi olmak" denilir. "(الوِجْد): Zenginlik ve güç yetirebilmek" demektir.

Bu lafız genel olarak "vav" harfi ötreli olarak okunmuştur. el-A'rec ve ez-Zührî bunu üstün olarak, Yakub kesreli okumuştur. Bütün bu okuyuşlar bu kelimenin bu şekildeki söyleniş ve kullanılışına uygundur.

3- Kadınlara Zarar Vermeye Kalkışılmamalı:

"Onları dara koymak için, onlara zarar vermeye kalkışmayın" buyruğu hakkında Mücahid: Mesken hususunda...; Mukatil ise nafaka hususunda... diye açıklamıştır. Ebu Hanife'nin görüşü de budur. Ebu'd-Duhâ'dan şöyle dediği nakledilmiştir: Bu hanımını boşayıp, iddetinin bitmesine iki gün kala ona ric'at yapması, sonra onu tekrar boşamasıdır. (Böyle yapmak ona zarar vermesi demektir.)

4- Hamile Kadınların Boşanması Halinde Nafaka Hakları:

"Eğer onlar hamile iseler yüklerini bırakıncaya kadar onlara nafaka verin" buyruğu ile ilgili olarak; üç talâk ile ya da daha az sayıda talak ile boşanmış hamile kadına, nafaka ve süknânın vacib olduğu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Kocası vefat etmiş hamile kadına gelince Ali, İbn Ömer, İbn Mesud, Şureyh, en-Nehaî, eş-Şa'bî, Hammad, İbn Ebi

Leylâ, Süfyan ve ed-Dahhak şöyle demişlerdir. Doğum yapıncaya kadar malın tamamından ona nafaka verilir.

İbn Abbas, İbn ez-Zübeyr, Cabir b. Abdullah, Malik, Şafii, Ebu Hanife ve mezheblerine mensub ilim adamları: Ona ancak (miras'tan) kendisine düşen paydan infak edilir, demişlerdir. Buna dair açıklama daha önce el Bakara Sûresi'nde (2/234. âyet, 23. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Eğer onlar sizin için emzirirlerse..." buyruğuna dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız.(1)

5- Boşanmış Kadınlar Çocuklarını Emzirirlerse:

"Eğer onlar" yani boşanmış kadınlar **"sizin için"** sizin onlardan dünya ya gelmiş çocuklarınızı **"emzirirlerse"** o vakit babaların, onlara süt emzirmelerinin ücretini vermeleri gerekir. Erkek tıpkı yabancı bir kadını ücretle tutması gibi, süt emzirdiğinden ötürü boşadığı hanımını ücretle tutmak hakkına sahibtir. Ebu Hanife ve onun görüşünü kabul edenlere göre kadınlar, bâin talak ile boşanmadıkları sürece o kadınlardan olma çocuklarını ücretle tutması caiz değildir. Şafii'ye göre ise bu caizdir. Süt emzirmeye dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi (2/233. âyet, 1. başlık) ile en-Nisâ Sûresi (4/23. âyet, 4. başlık)'nde yeteri kadarıyla geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

6- Maruf İstişâre Sonucu, Maruf İstekler Kabul Edilmelidir:

"Aranızda maruf ile müşâvere yapın" buyruğu kocalara ve zevcelere bir hitaptır. Yani birinizin, ötekine vermiş olduğu güzel ve maruf emri diğeri kabul etsin. Kadının güzel davranışı çocuğunu ücretsiz emzirmesidir. Erkeğin güzel davranması ise kadına süt emzirdiğinden ötürü fazlasıyla ücretini ödemesidir.

Bir diğer açıklamaya göre: Çocuğun emzirilmesi hususunda kendi aranızda maruf ile istişâre edin ki, çocuk herhangi bir zarar görmesin.

Bunun giyim ve kuşam hakkında olduğu söylendiği gibi, çocuğu sebebiyle hiçbir annenin zarar görmemesi aynı şekilde hiçbir babanın da çocuğu sebebiyle zarar görmemesi demektir.

7- Zorluk Çıkarsa...

"Eğer anlaşmazlıkta güçlükle karşılaşırsanız..." yani süt emzirme ücreti hakkında anlaşmazlık olursa... Koca anneye süt emzirmesinin ücretini

(1) Müellif tarafından başlıklar birinci, ikinci... mesele diye gösterilmiş olmakla birlikte; biz yeni bir rakam vermeyip, başlıklara müteselsil rakam vermeyi sürdüreceğiz.

vermeyi kabul etmeyip anne de çocuğunu süt emzirmek istemese, koca annesini süt emzirmeye zorlayamaz. O vakit öz annesinin dışında ona bir süt anneyi ücretle tutmalıdır.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Eğer biriniz diğerini sıkıştırıp, birbirinizle anlaşamayacak olursanız; o takdirde baba çocuğuna başka bir süt anneyi ücretle tutsun. Buyruk emir anlamında haberdir.

ed-Dahhak dedi ki: Eğer anne süt emzirmek istemezse o vakit çocuğuna bir başkasını ücretle tutar. Eğer (çocuk süt anneyi) kabul etmezse, o vakit annesi ücret karşılığında ona süt emzirmeye mecbur edilir.

Çocuğu süt emzirmekle kimin yükümlü olduğu hususunda ilim adamlarının üç farklı görüşü vardır. Bizim (mezhebimize mensub) ilim adamlarımız şöyle demişlerdir: Evlilik devam ettiği sürece kadının çocuğuna süt emzirmesi icab eder. Ancak şerefi ve konumu buna uygun değilse; o takdirde babanın kendi malından çocuğa süt emzirmesi gerekir.

İkinci görüş: Ebu Hanife hiçbir şekilde anne çocuğuna süt emzirmek zorunda değildir demiştir.

Üçüncü görüşe göre ise annenin her durumda çocuğuna süt emzirmesi gerekir.

8- Boşanmış Kadının Çocuğu, Başkasının Memesini Kabul Etmeyecek Olursa, Annesi Ona Süt Emzirmek Zorundadır:

Erkek hanımını boşadığı takdirde kadının çocuğuna süt emzirme yükümlülüğü yoktur. Ancak ondan başkasının memesini kabul etmeyecek olursa, o takdirde çocuğunu emzirmekle yükümlüdür. Şâyet ücret hususunda baba ile anne anlaşmazlığa düşerlerse, kadın ecr-i misil verilmesini isteyip, baba karşılıksız emzirmesinden başka bir çözüm kabul etmeyecek olursa -babanın karşılıksız süt emzirecek kimseyi bulmaması halinde- öz annenin ecr-i misil alması en uygunudur. Eğer baba ecr-i misil vermeyi teklif edip anne aşırı ücret isteyerek bu teklifi kabul etmeyecek olursa, babanın ecr-i misil teklifinin kabul edilmesi daha uygundur. Eğer baba çocuğun annesine ücret vermekte zorlanacak olursa, o vakit çocuğunu emzirmeye mecbur edilir.

لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهٖ ۖ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهٗ فَلْيُنْفِقْ مِمَّآ اٰتٰىهُ اللّٰهُ ۖ
لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا مَآ اٰتٰىهَا ۖ سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ﴿٧﴾

7. Bolluk içinde olan bolluğuna uygun nafaka versin. Rızkı kendisine daraltılan kimse de Allah'ın kendisine verdiğinden infak etsin. Allah hiçbir kimseye ona verdiğinden başkasını yüklemez. Allah güçlüğün arkasından kolaylık ihsan eder.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Kocanın Sağlamakla Yükümlü Olduğu Nafakanın Ölçüsü ve Tespiti:

"Nafaka versin" buyruğu, koca hanımına ve küçük çocuğuna, bolluğu na göre nafaka versin ki; eğer kendisi bolluk içerisinde ise onlara da bolluk sağlamış olsun. Fakir olan ise fakirliğine göre nafaka versin, demektir.

Buna göre nafaka, nafakayı sağlayanın haline ve kendisine nafaka verilecek olanın ihtiyacına göre hayatta adeten görülene uygun ictihad ile tesbit edilir. Müfti (bu hususta fetvayı verecek olan) önce kendisine nafaka verilecek olanın ihtiyaç miktarını gözönünde bulundurur, sonra da nafakayı vermekle yükümlü olanın haline bakar. Eğer hali bunu kaldırabiliyor ise o miktarda nafaka vermesini hükme bağlar. Şâyet nafaka alacak olanın ihtiyacını karşılamaya durumu elverişli değil ise, o nafakayı karşılayabilecek miktara çeker.

İmam Şafii -Allah ondan razı olsun- ve mezhebine mensub ilim adamları şöyle demişlerdir: Nafaka miktarı ve sınırı bellidir. Herhangi bir hakim ya da bir müftinin bu hususta içtihadı sözkonusu değildir. Nafakanın miktarı sadece kocanın zenginlik ya da fakirlik haline göre tesbit edilir. Hanımının haline ve ona yetecek miktara itibar edilmez. Onlar derler ki: Buna göre bekçinin kızına verilmesi icab eden nafaka ne ise halifenin kızına da o kadarının verilmesi icab eder. Eğer koca varlıklı birisi ise iki mud, orta halli birisi ise birbuçuk mud, eğer darlık içinde olan birisi ise bir mud vermelidir. Buna da yüce Allah'ın: **"Bolluk içinde olan bolluğuna uygun nafaka versin..."** buyruğunu delil göstermişlerdir. Buyruk görüldüğü gibi kocanın bolluk ya da darlık içerisinde oluşunu gözönünde bulundurmuş, kadının haline itibar etmemiştir. Çünkü hakim tarafından olsun, başkası tarafından olsun kadına yetecek miktarın ne olduğunu bilme imkânı bulunmadığından ona itibar edilmez. Bunu gözönünde bulundurmak anlaşmazlığa götürür. Zira koca kadının kendisine yetecek miktardan fazlasını almaya çalıştığını iddia ederken, kadın istediği miktarın kendisine yetecek kadar olduğunu iddia edecektir. O bakımdan biz bu anlaşmazlığı ortadan kaldırmak için nafakanın miktarının belli olduğunu benimsemiş bulunuyoruz. Onlara göre bu hususta asıl dayanak önceden de belirttiğimiz gibi yüce Allah'ın: **"Bolluk içinde olan bol-**

luğuna uygun nafaka versin" buyruğu ile *"Eli geniş olan kendi halince, fakir olanınız da kendi halince..."* (el-Bakara, 2/236) buyruğudur.

Buna cevap şudur: Bu âyet-i kerime zengin ile fakirin vereceği nafaka arasında fark olduğundan ve kocanın darlık ve bolluk içerisinde oluşuna göre farklılık göstereceğinden başka bir mana ihtiva etmiyor. Bu açıkça kabul edilen bir hususdur. Hiçbir şekilde hanımın durumuna itibar edilmemesine gelince, burada böyle bir şeyden sözedilmiyor. Ayrıca yüce Allah: *"O kadınların maruf bir şekilde yiyeceği ve giyeceği (çocuğun) babasına aittir."* (el-Bakara, 2/233) diye buyurmaktadır. Bu da her ikisi (erkek ve hanımın) hakkında marufu esas almayı gerektirmektedir. Çünkü bu hususta onlardan herhangi birisine has bir ifade taşımamaktadır. Zengin ve varlıklı bir kadına yetecek bir miktarın, fakir kadının nafakası gibi olması ise maruf kabul edilemez. Nitekim Rasûlullah (sav) Hind'e: "Sana ve çocuğuna yetecek kadarını maruf ile al!"[1] diye buyurmuş ve ona yetecek miktarı gözönünde bulundurmasını söylemiştir. Çünkü Ebu Süfyan'ın bolluk içerisinde olduğunu ve hanımının talebi ile nafakayı sağlamakla yükümlü olduğunu tesbit etmiş, buna karşılık sana yetecek olan miktar muteber değildir, senin alabileceğin miktar belli ve tesbit edilmiştir, demeyerek onun için yeterli miktarı gözönünde bulundurmasını söylemiş, ayrıca bunu belli bir miktara bağlı kılmamıştır.

Diğer taraftan onların (Şafiilerin) sözünü ettikleri sınırlı ve belli miktarın tevkife (konu ile ilgili şer'î bir delile) ihtiyacı vardır. Âyet-i kerime ise bunu gerektirmemektedir.

2- Çocuğa Verilecek Nafaka Miktarı ve İslam Devletinde Çocuğun Nafakası:

Rivâyete göre Ömer (r.a) küçük çocuğa yüz dirhem maaş, Osman (r.a) da elli dirhem maaş tesbit etmiştir. İbnu'l-Arabî der ki: Bu farklılığın zaman farkı dolayısıyla yahutta gıdaların ve giyeceklerin fiyatlarındaki farklılığa göre değişmiş olma ihtimali vardır. Muhammed b. Hilal el-Müzenî şöyle demektedir: Bana babamın ve babaannemin anlattığına göre babaannem Osman (r.a)'ın yanına gider gelirdi. Bir seferinde onu bulamayınca hanımına: Ne diye filan kadını göremiyorum? diye sormuş, hanımı: Ey mü'minlerin emiri bu gece doğum yaptı, demiş. Bunun üzerine ona elli dirhem ve (oğlunu) başından aşağı örtecek bir elbise gönderdikten sonra şunları söylemiş: İşte bu oğlunun maaşı, bu da onun giyeceğidir. Üzerinden bir sene geçti mi ona vereceğimiz maaşı yüz dirheme yükselteceğiz.

(1) el-Mümtehine, 60/12. âyet ikinci başlığın baştaraflarında bütünüyle geçen bu hadisin kaynakları için oraya bakınız

Ali (r.a)'a yola bırakılmış bir çocuk getirildi. Ona yüz dirhem maaş bağladı.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Sütten kesilmeden önce verilen bu maaş, ilim adamlarının hakkında ihtilâf ettiği hususlardandır. Kimisi bunu müstehab görmüştür. Çünkü bu âyetin hükmü çerçevesine girmektedir. Kimisi de çocuğun yeni ortaya çıkan ihtiyaçları ve bakımının oldukça külfetli olması dolayısıyla vacib olduğu görüşündedir. Ben de bu görüşteyim. Şu kadar var ki; doğum esnasındaki hali ile sütten kesilmesi sırasındaki haline göre bunun miktarı farklılık arzeder. Süfyan b. Vehb'in rivayetine göre; Ömer bir eline mud denilen ağırlık ölçüsünü, bir eline de kıst denilen ölçeği alıp: Ben her müslüman kişiye her ay iki mud buğday, iki kıst sirke ve iki kıst zeytinyağının verilmesini tesbit ediyorum. Başkaları da şunu eklemektedir: Dedi ki: İşte biz sizin her ay maaşlarınızı ve maişetlerinizi tesbit edip, ulaştırıyoruz. Kim bunları eksiltecek olursa, Allah ona şunları şunları yapsın, diyerek ona beddua etti.

Ebu'd-Derdâ dedi ki: Ömer (r.a)'ın Muhammed (sav)'ın ümmeti arasında sünnet haline getirdiği nice hidayete ulaştırıcı ve dosdoğru sünneti vardır.

Mud ve kıst yiyecek ve katıklarda Şam ölçekleridir. Bir başka örf onların yerine geçerek bunlar kullanılmaz olmuştur. Muddun yerine "keylece" kullanılmıştır. Kıst'ın yerine ise "keyl" kullanılır olmuştur. Fakat bize göre bunların miktarı buğdayda iki çeyrek, katıklarda ise sekizde ikidir. Giyecek ise adete göre gömlek, pantolon ve kışın cübbe, kisâ, izâr ve hasîrdir. Aslolan budur, durumlara ve adete göre artış gösterebilir.

3- Çocuğun Nafakası Babasına Aittir:

Bu âyet-i kerime çocuğun nafakasının anneye değil, sadece babaya düştüğünün (vacib olduğunun) aslî dayanağıdır. Bu hususta Muhammed b. el-Mevvâz muhalefet ederek şöyle demektedir: Nafaka miras miktarlarına göre anne ve babanın ikisine de düşer.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Muhammed, bununla belki de babanın olmaması halinde anneye düşeceğini kastetmiş olabilir.

Buharî'de Peygamber (sav)'dan şöyle dediği zikredilmektedir: "Kadın sana: Bana ya infak et ya beni boşa der, köle sana: Ya bana infak et yahut benim ücretle çalışmama müsaade et,[1] der. Oğlun sana: Sen bana infak et, beni kime terkedeceksin, der.[2]

(1) Buhari dışındaki kaynaklarda: "... yahut beni sat" anlamında

(2) *Buhârî*, V, 2048; *Müsned*, II, 252; Beyhaki *es-Sünenü'l-Kübra*, VII, 466, 471. Merhum Kurtubi'nin İbnu'l-Arabi'den naklen belirttiği gibi bu ifadeler, Peygamber Efendimiz'e ait olmayıp, Ebu Hureyre soru üzerine bu sözlerin kendisine ait olduğunu belirttiğimiz bütün kaynaklar açıkta ifade etmektedir.

Böylelikle Kur'ân ve sünnet birbirini pekiştirmekte ve aynı yolda, aynı şer'î hükümleri dile getirmektedir.

4- Mükellefiyet İmkâna Göredir ve Zorluktan Sonra Kolaylık Vardır:

"Allah hiçbir kimseye ona verdiğinden başkasını yüklemez." Yani yüce Allah zengini yükümlü tuttuğu gibi, fakiri de aynı şekilde yükümlü tutmaz.

"Allah güçlüğün arkasından kolaylık ihsan eder." Darlıktan sonra zenginlik, sıkıntıdan sonra bolluk ve rahatlık ihsan eder.

وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَابًا
شَدِيدًا وَعَذَّبْنَاهَا عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨﴾ فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ
أَمْرِهَا خُسْرًا ﴿٩﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ ۚ
الَّذِينَ آمَنُوا ۚ قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا ﴿١٠﴾ رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ
مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ۚ
وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۚ قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا ﴿١١﴾

8. Rabbinin ve peygamberlerinin emrine karşı başkaldıran nice ülke halkı vardır ki; Biz onları en şiddetli bir hesaba çekmiş ve onları görülmemiş bir azapla azaplandırmışızdır.

9. Sonunda onlar yaptıklarının cezasını tatmış oldular. İşlerinin sonu hüsran oldu.

10. Allah, onlar için çok şiddetli bir azap hazırlamıştır. Ey iman etmiş akıl sahibleri! -O halde- Allah'tan korkun. Gerçek şu ki, Allah size bir Zikir indirmiştir.

11. İman edip salih amel işleyenleri karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için Allah'ın açık açık ortaya koyan öğütlerini size okuyan bir Peygamber (göndermiştir.) **Kim Allah'a iman edip salih amel işlerse onu altından ırmaklar akan cennetlere -kendileri orada ebedi ve devamlı olmak üzere- koyar. Allah, onlara gerçekten çok güzel bir rızık vermiştir.**

Yüce Allah bir takım hükümleri sözkonusu ettikten sonra **"...nice ülke halkı vardır ki"** buyruğu ile bazı kavimlerin azgınlık edip başkaldırmalarını, azabın gelip onları bulmasını hatırlatmakta ve ilâhi emirlere aykırı hareket etmeyi sakındırmaktadır.

"(كأين): **Nice"** lafzına dair açıklamalar daha önceden Âl-i İmran Sûresi'nde (3/146. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

"Rabbinin ve peygamberlerinin emrine karşı başkaldıran" isyan eden **"nice ülke"** buyruğunda sözü edilen "karye; ülke" olmakla birlikte maksat oranın ahalisidir.(1) **"Biz onları en şiddetli bir hesaba çekmiş"** dünya hayatında cezalandırmış **"ve onları"** âhirette **"görülmemiş bir azapla azaplandırmışızdır."**

İfadede takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir. Biz onları dünya hayatında açlık, kıtlık, kılıç, yerin dibine geçirilmek, suretlerinin değiştirilmesi (mesh) vs. musibetlerle azaplandırdığımız gibi, âhirette de onları çok ağır bir hesaba çekmişiz (çekeceğiz)dir.

"(النُّكْر): Alışılmadık olduğu için kabul edilemeyen, reddolunan (münker)" demektir. Bu lafız muhaffef (kef harfi ötreli) ve musakkal (kef harfi sakin) olarak okunmuştur. Daha önce el-Kehf Sûresi'nde (18/74. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.(2)

"Sonunda onlar yaptıklarının cezasını" küfürlerinin akıbetini **"tatmış oldular. İşlerinin sonu da hüsran oldu."** Dünyada sözünü ettiğimiz şekillerde helâk oldular, ahirette de cehenneme atılmakla hüsrana uğrayacaklardır.

Burada fiiller yüce Allah'ın: *"Cennetlikler cehennemliklere... seslendiler."* (el-Araf, 7/41) buyruğunda ve benzerlerinde olduğu gibi mazi lafız ile getirilmiş bulunmaktadır. Çünkü yüce Allah'ın gelip çatması beklenen vaadi ve tehdidi ile gerçekte karşı karşıya kalınmış demektir. Olacak olan şey olmuş gibidir.

"Allah, onlar için çok şiddetli bir azap hazırlamıştır" buyruğu ile bu hüsranı açıklamakta ve bunun âhiretteki cehennem azabı olduğunu beyan etmektedir.

"Ey iman etmiş akıl sahipleri" buyruğunda; "(الَّذِينَ آمَنُوا): İman etmiş kimseler" lafzı "(أُولِي الْأَلْبَابِ): Akıl sahipleri" tabirinden bedel yahut onların sıfatıdır. Yani Allah'a iman etmiş bulunan akıl sahipleri, üzerinize Kur'ân'ı indirmiş olan **"Allah'tan korkunuz."** Yani O'ndan korkunuz, O'na itaat olan işler yapınız, O'na masiyet olan işlerden de uzak durunuz. Bu anlamdaki buyruklar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

(1) Bundan dolayı meâlde: "Ülke halkı" diye karşılanmıştır.

(2) Ayrıca el-Kamer, 54/6. âyetin tefsirinde de bu lafza dair açıklamalar vardır.

"İman edip salih amel işleyenleri" yani Allah'ın ilminde bu durumda olacakları bilinen kimseleri **"karanlıklardan"** yani küfürden **"aydınlığa"**(1) hidayete ve imana **"çıkarmak için"** İbn Abbas dedi ki: Bu buyruk, kitap ehlinden iman edenler hakkında inmiştir. Burada karanlıklardan aydınlığa çıkartmanın -biraz sonra geleceği gibi- Rasûle izafe edilmesinin sebebi, imanın ona itaat etmek suretiyle, onun vasıtasıyla husule gelmiş olmasından dolayıdır.

"... Allah'ın açık açık ortaya koyan öğütlerini" Allah'ın âyetlerinden (öğütlerinden) kasıt, Kur'ân-ı Kerim'dir. Bu buyruk -biraz sonra zikredilecek olan- Rasûlün sıfatıdır.

"(مُبَيِّنَاتٍ): **Açık açık ortaya koyan"** buyruğu genel olarak "ye" harfi üstün okunmuştur. Allah'ın açıkladığı âyetler demektir. İbn Âmir, Hafs, Hamza ve el-Kisaî ise "ye" harfini kesreli okumuşlardır. Bu da sizin gerek duyduğunuz hükümleri size açıklayan demektir. Birinci okuyuş İbn Abbas'ın okuyuşu olup, Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim tarafından da tercih edilmiştir. Çünkü yüce Allah: *"...âyetleri size açıkladık..."* (Âl-i İmran, 3/118 ve el-Hadid, 57/17) diye buyurmaktadır.

"Bir Peygamber (göndermiştir)**"** buyruğu ile ilgili olarak ez-Zeccâc şöyle demektedir: Zikrin indirilmesinin sözkonusu edilmesi "irsâl: Peygamber gönderme"nin hazfedildiğine delildir. O size bir Kur'ân indirdi ve bir rasûl gönderdi, demektir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Allah size zikir sahibi birisini rasûl olarak göndermiştir. Buna göre buradaki "rasûl (peygamber)" lafzı muzafın hazfi takdirine göre "zikr"in sıfatıdır. Şöyle de açıklanmıştır: "Rasûl: Bir peygamber" daha önce geçen "zikr"in mamülüdür. Çünkü zikir mastardır. İfadenin takdiri de şöyledir: Allah size rasûlü zikrettiği (bir kitabı) size indirmiş bulunmaktadır. Onun rasûlü zikretmesi ise *"Muhammed, Allah'ın Rasûlüdür"* (Fetih, 48/29) buyruğudur.

Bununla birlikte "rasûl (bir peygamber)" lafzının "zikir"den bedel olması ve "rasûl"ün risalet anlamında olması yahutta gerçek anlamı ile kullanılmış olup manaya göre hamledilmesi de mümkündür. Şöyle buyurulmuş gibi olur: Allah size bir zikri yani bir rasûlü açıkça göndermiş ve göstermiş bulunmaktadır. Bu durumda bir şeyin, bir şeyden bedel olması ve bir şeyin bizzat kendisi olarak başka bir isimle anılması kabilinden olur.

"Bir Rasûl (bir peygamber)" lafzının iğrâ olmak üzere nasb ile gelmiş ol-

(1) Burada meal zarureti dolayısıyla âyetin nazmı bozulduğundan dolayı; tefsirdeki açıklamalar da meale uygun birtakım takdim ve te'hirlere zarureten uğramış bulunmaktadır.

ması da mümkündür. Sanki: Bir peygambere uyun ki... buyurulmuş gibidir.

Buradaki "zikr"in şeref anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın *"Andolsun ki Biz, size sizin için bir zikir (şeref kaynağı olan) bir kitap indirdik."* (el-Enbiya, 21/10) buyruğu ile; *"ve muhakkak o, sana ve senin kavmine bir zikir (büyük bir şeref)dir"* (ez-Zuhruf, 43/44) buyruklarında olduğu gibi. Daha sonra bu şan ve şerefi açıklayarak **"bir Peygamber"** diye buyurmaktadır.

Çoğunluk burada **"Rasûl:** peygamber" ile kastedilenin, Muhammed (sav) olduğu kanaatindedir. el-Kelbî: Kastedilen Cebrail'dir, demiştir. Bu durumda her ikisi de (yani zikirde, rasûlde) Allah tarafından indirilmiş olmaktadır.

"Kim Allah'a iman edip salih amel işlerse onu altından ırmaklar akan cennetlere -kendileri orada ebedi ve devamlı olmak üzere- koyar" buyruğundaki **"onu... koyar"** anlamındaki fiili Nâfi' ve İbn Âmir: "(نُدْخِلْهُ): Onu koyarız" diye "nun" ile okumuşlardır, diğerleri ise "ye" ile (onu koyar anlamında) okumuşlardır.

"Allah ona gerçekten çok güzel bir rızık vermiştir." Cennetlerde Allah ona pek bol ve geniş bir rızık vermiştir.

اَللّٰهُ الَّذِىْ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَّمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ ؕ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ
بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيْرٌ ۙ وَّاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ
بِكُلِّ شَىْءٍ عِلْمًا ﴿١٢﴾

12. Allah, yedi gökleri ve yerden de onlar gibisini yaratandır. Buyruğu onlar arasında iner, durur. Allah'ın gerçekten herşeye kadir olduğunu ve muhakkak Allah'ın ilmi ile herşeyi kuşatmış olduğunu kesinlikle bilesiniz diye.

"Allah, yedi gökleri ve yerden de onlar gibisini yaratandır" buyruğu, kudretinin kemaline ve O'nun öldükten sonra tekrar diriltmeye ve hesaba çekmeye kadir olduğuna açık bir delildir.

Göklerin biri diğerinin üstünde olmak üzere yedi tane olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Buna İsrâ hadisi ve başkaları da delil teşkil etmektedir.

Sonra da; **"yerden de onlar gibisini"** yani yedi tane **"yaratandır"** diye buyurmaktadır. Yerler hakkında iki ayrı görüş vardır. Birincisi olan cumhurun

görüşüne göre; yedi arz da biri diğerinin üstünde tabakalar halindedir. Herbir arz arasında iki sema arasındaki gibi bir mesafe vardır ve herbirisinde de Allah'ın yarattıklarından sakinler vardır.

ed-Dahhak ise şöyle demiştir: **"Ve yerden de onlar gibisi"** yani yedi tane arz demektir. Şu kadar var ki bu yedi arz göklerin aksine arada bir boşluk olmaksızın biri diğerinin üstünde tabaka halinde kapatılmış durumdadır.

Ancak birinci görüş daha sahihtir. Çünkü Tirmizi, Nesaî ve diğer eserlerde bulunan haberler buna delil teşkil etmektedir. Bu husus yeterli açıklamalarıyla daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/29. âyet, 6. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Ebu Nuaym şöyle bir rivayet kaydetmektedir: Bize Muhammed b. Ali b. Hubeyş anlattı, dedi ki: Bize İsmail b. İshak es-Serrâc anlattı:... -H.-[1] Yine Ebu Muhammed b. Habban da anlattı dedi, ki: Bize Abdullah b. Muhammed b. Nâciye anlattı, dedi ki: Bize Süveyd b. Said anlattı dedi ki: Bize Hafs b. Meysera, Musa b. Ukbe'den anlattı: O Ata b. Ebi Mervan'dan, o babasından rivayete göre Ka'b kendisine: Musa'ya denizi yarmış olan adına yemin ederek Suhayb'ın kendisine şunları anlattığını bildirdi: Muhammed (sav) içine girmek istediği bir kasaba gördü mü mutlaka onu gördüğünde şöyle dua ederdi:

اللّٰهُمَّ رَبَّ السمـوات السبع وما أظْلَلْنَ ورَبَّ الأرَضِين السبع وما أقْلَلْنَ ورَبَّ الشياطين وما أضْلَلْنَ ورب الرياح وما أذْرَيْنَ إنا نسألك خيرَ هذه القرية وخير أهلها ونعوذ بك من شرها وشر أهلها وشر ما فيها

"Yedi semavatın ve onların gölgelediklerinin Rabbi, yedi arzın ve onların taşıdıklarının Rabbi, şeytanların ve saptırdıklarının Rabbi, rüzgarların ve savurduklarının Rabbi olan Allah'ım! Biz Senden bu kasabanın hayrını, buranın ahalisinin hayrını dileriz. Buranın, buranın ahalisinin ve içinde bulunanların şerrinden de Sana sığınırız."[2] Ebu Nuaym dedi ki: Bu Musa b. Ukbe'nin rivayet ettiği hadis olarak sabittir. Ata'dan bunu tek başına (münferiden) o rivayet etmiştir. Ondan ise İbn Ebi'z-Zinad ve başkaları rivayet etmiştir.[3]

Müslim'in Sahih'inde Said b. Zeyd'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Her kim haksız yere yerden bir karış dahi alacak olursa, kıyamet gününde yedi arzdan onun boynuna dolanmış olarak gelecektir."[4]

(1) Muhaddisler bir hadisin iki ya da daha fazla senedi bulunduğu taktirde, bir senedden diğerine intikal ettiklerine "H: Hâ" harfini yazmayı ihtiyat edinmişlerdir.

(2) Ebû Nuaym, *Hilye,* VI, 46; ayrıca; İbn Huzeyme, *Sahih,* IV, 150, İbn Hibbân, *Sahih,* VI, 425; Hakim, *Müstedrek,* I, 614, II, 110; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* V, 252; Taberânî, *Kebir,* VIII, 33, XXII, 359

(3) Ebu Nuaym, *Hilye,* VI, 46

(4) *Müslim,* III, 1230, 1231; *Tirmizî,* IV, 28; *Darimi,* II, 347; *Müsned,* I, 187, 188, 189, 190

Âişe yoluyla gelen hadis de bunun gibidir.(1) Her ikisinden daha açık ifadeler taşıyan hadis de Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği şu hadistir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Bir kimse hakkı dışında yerden bir karış alacak olursa, mutlaka Allah kıyamet gününde yedi arza kadar onu boynuna dolayacaktır."(2)

el-Maverdî dedi ki: Yerin yedi tabakasının biri diğeri üstünde olduğu kabul edilecek olursa, müslümanların daveti sadece en üst arzın üzerinde bulunanlara mahsustur. Onun dışında bulunan diğer kimseler için bağlayıcı değildir isterse onlar da ayırdedici kabiliyete sahip yaratıklardan akıl sahibi kimseler olsunlar.

Bu varlıkların semayı görüp o semanın ışığından istifade etmeleri hususunda da iki görüş vardır. Birinci görüşe göre onlar bulundukları yerin her bir tarafından semayı görürler ve onun ışığını alırlar. Bu yeri düz kabul edenlerin görüşüdür. İkinci görüşe göre ise bunlar semayı görmezler. Yüce Allah onlara yararlanacakları başka bir ışık yaratmıştır. Bu da yeri küre gibi kabul edenlerin görüşüdür.

Âyet-i kerime hakkında üçüncü bir görüş vardır ki; bunu el-Kelbi, Ebu Salih'ten, o İbn Abbas'tan rivayet etmiş olup, buna göre yerler, düz yedi yer halindedir. Biri diğerinin üstünde değildir. Bunları birbirinden denizler ayırmakta ve hepsini de sema örtmektedir. Bu görüşe göre eğer yeryüzü ahalisinden herhangi bir kimsenin diğerine ulaşabilme imkânı yoksa, İslâm daveti bu arzda bulunan kimselere mahsus olur. Eğer onlardan bir kısmı diğer arza ulaşabiliyorsa, o vakit davetin onlara ulaşmasının imkânı halinde, İslâm davetinin onlar için de bağlayıcı olma ihtimali sözkonusu olur. Çünkü denizlerin ayırdığı mesafenin aşılması mümkün olursa, o vakit hükmün genel olarak bağlayıcı olmasını engelleyen bir husus kalmaz. Bununla birlikte İslam davetinin onlar için bağlayıcı olmaması ihtimali de vardır. Çünkü bu davetin onlar tarafından da kabul edilmesi gerekli olsaydı, bu hususta nassın vârid olması ve Peygamber (sav)'ın bununla emrolunmuş olması da gerekirdi. Allah, ilmini kendisine sakladığı hususların gerçeğini, insanlar için şüpheli olup, içinden çıkamadıkları şeylerin doğrusunu en iyi bilendir.

Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Buyruğu bunlar arasında iner durur."** Mücahid dedi ki: Emir yedi semadan, yedi arza iner, durur. el-Hasen dedi ki: Her iki sema arasında bir arz ve bir emir vardır. Burada emirden kasıt -Mukatil ve başkalarının görüşüne göre- vahiydir. Bu durumda yüce Allah'ın: **"Bunlar arasında"** buyruğu, (semaya) en yakın olan bu üst arz ile semaların en yükseği olan yedinci sema arasına işaret olur. Bir görüşe gö-

(1) *Buhârî*, II, 866, III, 1167; *Müsned*, VI, 79, 252, 259
(2) *Müsned*, II, 387, 388, 432

re de buradaki **"emir;** buyruk" kaza ve kader demektir. Çoğunluğun görüşü de budur. Buna göre **"bunlar arasında"** buyruğu en uzak olan en alt arz ile semaların en yükseği olan yedinci sema arasına işaret edilmiş olur.

"Buyruğu bunlar arasında iner, durur" buyruğu bazılarının hayat bulması, bazılarının ölmesi, kimilerinin zengin, kimilerinin de fakir olması ile ilgili buyruktur diye de açıklanmıştır. Bir diğer görüşe göre maksat, bunlardan tedbir olunan yüce Allah'ın hayret verici tedbirleridir. Yağmur iner, bitki çıkar. Gece ve gündüz gelir gider, yaz ve kış değişir durur. Türleri ve şekilleri birbirinden farklı hayvanlar yaratır, onları bir halden bir başkasına intikal ettirir. İbn Keysân dedi ki: Bu açıklama dilin alanı ve genişliği (anlatım, üslûb ve teknikleri) ile alakalıdır. Nitekim ölüme "Allah'ın emri" denildiği gibi, rüzgara, buluta ve benzerlerine de benzer isimler verilir.

"Allah'ın gerçekten herşeye kadir olduğunu... bilesiniz diye." Yani -bütün bunlar O'nun kudreti ve imkânı çerçevesinde bulunmak açısından eşit olmakla birlikte- bu pek büyük mülkü yaratmaya muktedir olanın ikisi arasında bulunanları yaratmaya daha bir muktedir olduğunu, affetmek ve intikam almak imkânına sahib olduğunu bilesiniz diyedir.

"Ve muhakkak Allah'ın ilmi ile herşeyi kuşatmış olduğunu kesinlikle bilesiniz diye." Hiçbir şey O'nun ilim ve kudreti dışında değildir.

"(علماً): **İlmi"** lafzı te'kid edici mastar (mef'ul-i mutlak) olarak nasbedilmiştir. Çünkü "(أحاط): Kuşatmış oldu" buyruğu anlam itibariyle (علم): Bildi" demektir.

Buyruğun: Ve muhakkak Allah'ın ilim olarak kuşatmış olduğunu bilesiniz diye... anlamında olduğu da söylenmiştir.

Allah'a hamdolsun. O'nun yardımı ile Talak Sûresi sona ermiş bulunmaktadır.

Tahrim Sûresi

1-12. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Bütün müfessirlerin görüşüne göre Medine'de inmiştir. Oniki âyettir. "en-Nebî Sûresi" diye de adlandırılır.

يَآ اَيُّهَا النَّبِىُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَآ اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ ۚ تَبْتَغِى مَرْضَاتَ اَزْوَاجِكَ ۗ
وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١﴾

1. Ey Peygamber! Zevcelerinin hoşnutluğunu arayarak Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin haram edersin? Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edendir.

"Ey Peygamber!... Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin haram edersin?" buyruğuna dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebine Dair Rivayetler:

"Ey Peygamber... Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin haram edersin?" buyruğu ile ilgili olarak Müslim'in *Sahih*'inde Âişe (r.anhâ)'dan sabit olduğuna göre; Peygamber (sav) Cahş kızı Zeyneb'in yanında bir süre kalır ve orada bal içerdi. (Âişe) dedi ki: Ben ve Hafsa aramızda şöyle anlaştık: Rasûlul-

lah (sav) hangimizin yanına girerse: Ben senden meğâfîr[1] kokusunu alıyorum. Sen meğâfîr mi içtin? desin. Peygamber (sav) birisinin yanına girdi, ona bu sözleri söyledi. O: "Hayır, Cahş kızı Zeyneb'in yanında bal içtim. Bir daha onu içmem" diye buyurdu. Bunun üzerine **"Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin haram edersin?... Eğer ikiniz de"** -Âişe ve Hafsa'ya hitab ediyor- **"Tevbe ederseniz..."** buyruğuna kadar nâzil oldu. *"Hani Peygamber eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti"* (Tahrim, 66/3) buyruğu da onun; "hayır, ben bal içtim" demesi ile ilgilidir.[2]

Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) tatlıyı ve balı çok severdi. İkindi namazını kıldı mı hanımlarını dolaşır, onlara yakın olurdu. Hafsa'nın yanına girdi. Yanında daha önce kaldığından daha fazla bir süre kaldı. Ben bunun sebebini sorunca, bana: "Ona (Hafsa'ya) yakınlarından bir kadın bir miktar bal hediye etti. O da o baldan Rasûlullah (sav)'a bir miktar içirdi. Kendi kendime: Allah'a yemin ederim ki biz ona -Peygambere- karşı bir tertipte bulunacağız dedim. Bunu Sevde'ye açtım ve şöyle dedi: Yanına geleceği vakit sana yaklaşacak, o vakit sen de ona: Ey Allah'ın Rasûlü! Meğâfîr mi yedin? diye sor. O sana: Hayır diyecektir. Bu sefer ona: Peki bu koku nedir? diye sor. -Rasûlullah (sav), kendisinden kötü bir kokunun alınması çok ağırına giderdi.- Bu sefer o sana: Hafsa bana bir miktar bal içirdi diyecektir. Sen de ona: O halde o balı yapan arılar urfut denilen ağaçtan yemiş olmalıdır. Ben de ona bunları söyleyeceğim ey Safiye, sen de ona aynı şeyleri söyle! Peygamber (sav) Sevde'nin yanına girince -(Âişe) dedi ki: Sevde şöyle dedi: Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki, senden korktuğum için daha o henüz kapıda iken bile bana söylediklerini ona söyleyiverecektim.- Rasûlullah (sav) yaklaşınca, Sevde ona: Ey Allah'ın Rasûlü meğâfîr mi yedin? diye sordu. O: "Hayır" dedi. Sevde: Peki bu koku ne oluyor? dedi. Peygamber: "Hafsa bana bir miktar bal içirdi." dedi. Sevde: O balı yapan arı urfut ağacından yemiş, dedi. Benim yanıma gelince, ben de ona benzer şeyler söyledim. Sonra Safiye'nin yanına girdi, o da benzer şeyler söyledi. Hafsa'nın yanına girince, Hafsa: Ey Allah'ın Rasûlü sana ondan bir daha vereyim mi? diye sordu. Peygamber: "Hayır, ona ihtiyacım yok" diye buyurdu. (Âişe) dedi ki: Sevde: Subhanallah dedi. Allah'a yemin ederiz biz onu (bal içmekten) mahrum ettik, dedi. (Âişe devamla) dedi ki: Ben ona: Sus dedim.[3]

Bu rivayette yanında balı içtiği hanımının Hafsa olduğu belirtilirken, bi-

(1) Bu ve benzeri tabirlere dair açıklamalar biraz sonra müfessir tarafından yapılacaktır.

(2) *Müslim,* II, 1100; *Buhârî,* V, 2016, VI, 2462; *Ebû Dâvûd,* III, 335; *Nesâî,* VI, 151, VII, 13, 71; *Müsned,* VI, 221

(3) *Buhârî,* V, 2017, VI, 2556; *Müslim,* II, 1101; *Müsned,* VI, 59

rincisinde Zeyneb olduğu belirtilmektedir. İbn Ebi Müleyke'nin İbn Abbas'tan rivayetine göre; o balı Sevde'nin yanında içmiştir. Yanında balı içtiği hanımının Um Seleme olduğu da söylenmiştir. Bunu da Esbat, es Süddi'den rivayet etmiştir. Ata b. Ebî Müslim de böyle demiştir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bütün bunlar olayı bilmemektir, yahutta bilgisizce bir tasavvurdan ibarettir.

Peygamberimizin diğer hanımları yanında balı içtiği hanımını kıskandıklarından dolayı: Biz senden meğâfîr kokusu alıyoruz, demişlerdi. Meğâfîr bir miktar tatlı olan kokusu değişik bir sebze yahut bir çeşit zamktır. Bunun tekili "meğfûr" şeklinde gelir. Urfut da şarab kokusu gibi bir kokusu bulunan bir bitkidir. Peygamber (sav) kendisinden hoş kokuların gelmesini ya da kendisinin hoş koku alınmasını sever, bundan hoşlanırdı. Kötü kokulardan ise tiksinirdi. Buna sebeb ise melekle konuşması idi. Bu, bu hususta bir görüştür. Diğer bir görüşe göre o, Peygamber (sav)'a kendisini bağışladığı halde, Peygamber efendimizin diğer hanımları dolasıyla kabul etmediği hanımı kastetmektedir. Bu açıklamayı da İbn Abbas ve İkrime yapmıştır. Sözü edilen kadın ise Um Şerik'tir.

Üçüncü bir görüşe göre; Peygamber efendimizin kendisine haram kıldığı Mariye el-Kıbtiye'dir. Bu cariyeyi kendisine İskenderiye hükümdarı Mukavkis hediye etmişti.

İbn İshak dedi ki: Mariye, Hafl diye bilinen bir beldenin Ansine diye bilinen yerindendir. Peygamber, Hafsa'nın odasında onunla birlikte olmuştu.

Dârakutnî'nin, İbn Abbas'tan onun da Ömer'den rivayetine göre Ömer (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) oğlu İbrahim'in annesi Mariye ile Hafsa'nın odasına girdi. Hafsa da gelip Peygamberi onunla birlikte buldu. -O sırada Hafsa babasının evine gitmişti.- Peygambere: Onu odama mı sokuyorsun? dedi. Senin bunu yapmanın sebebi ancak diğer hanımların arasında benim senin yanında değerimin olmayışıdır. Peygamber ona şöyle dedi: "Bundan Âişe'ye sözetme! Bir daha ona yaklaşmak bana haram olsun." Hafsa ona şöyle dedi: O senin cariyen iken onu kendine nasıl haram ediyorsun? Peygamber ona yaklaşmayacağına dair Hafsa'ya yemin etti. Peygamber (sav): "Bundan kimseye sözetme" dedi. Fakat Hafsa bunu Âişe'ye anlattı. O da hanımlarının yanına bir ay süreyle girmeyeceğine dair yemin etti. Yirmidokuz gün onlardan uzak kaldı. Bunun üzerine yüce Allah: **"Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin haram edersin?"** âyeti nâzil oldu.(1)

(1) *Dârakutnî*, IV, 41

2- Bu Hususdaki Görüşlerin Sahih Olanı:

Bu görüşlerin en sahih olanları birincisi, en zayıfları ortancasıdır. İbnu'l-Arabi dedi ki: Bunun sened itibariyle zayıf olması, ravilerinin adaletli olmayışından dolayıdır. Mana itibariyle zayıf olması ise, Peygamber (sav)'ın, kendisini hibe edip bağışlayan kadını reddetmesinin, onu kendisine haram etmesi demek olmayışından dolayıdır. Çünkü bir kimse kendisine hibe edilen bir şeyi reddedecek olursa, o kendisine haram olmaz. Haram kılmanın gerçek mahiyeti ise helâl oluşundan sonradır. Peygamber efendimizin Mariye el-Kıbtiye'yi kendisine haram etmesine gelince, sened itibariyle daha sağlam, mana bakımından daha uygun görülmektedir. Fakat bu rivayet Sahih'te kaydedilmemiştir. Bununla birlikte mürsel olarak rivayet edilmiştir. İbn Vehb, Malik'ten, o Zeyd b. Eslem'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) İbrahim'in annesini (Mariye'yi) kendisine haram kıldı ve: "Sen bana haramsın. Allah'a yemin ederim ki asla sana yaklaşmayacağım" dedi. Bunun üzerine yüce Allah bu hususta: **"Ey Peygamber... Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin haram edersin?"** buyruğunu indirdi.(1)

Bunun bir benzerini İbnu'l-Kasım da ondan rivayet etmiş bulunmaktadır. Eşheb de Malik'ten şöyle dediğini rivayet eder. Ensardan bir kadın bir hususta Ömer (r.a)'a itiraz etti. Bundan oldukça rahatsız olup: Kadınlar böyle değildi, dedi. Kadın: Hayır (böyle idi). Peygamber (sav)'ın hanımları ona karşılık veriyorlardı dedi. O da elbisesini alıp, Hafsa'nın yanına çıkıp gitti ve ona: Rasûlullah (sav)'a karşılık veriyor musun? diye sordu. Hafsa: Evet, eğer bu işten senin hoşlanmadığını bilsem yapmam, dedi. Ömer, Rasûlullah (sav)'ın hanımlarından ayrı kaldığını haber alınca: Artık Hafsa'nın burnu yere sürtüldü, dedi.(2)

Sahih olan; bunun bal hakkında olduğu ve onun bu balı Zeyneb'in yanında içtiğidir. Âişe ve Hafsa bu hususta ona karşı birlik olmuşlar ve olan olmuş, o da bir daha balı içmeyeceğine dair yemin edip bunun saklanmasını istemiştir. Âyet-i kerime de bunların hepsi hakkında inmişti.

3- Bir Şey Hakkında: "Bana Haram Olsun Demek" Yemin Olur mu?

"...Niçin haram edersin?" buyruğundan kasıt, eğer Peygamber (sav) haram kılmakla birlikte yemin etmemiş ise, bize (Malikilere) göre bu yemin sayılmaz. Bir kimsenin: "Bu bana haramdır" demesi, hanım dışında hiçbir şeyi haram kılmaz.

Ebu Hanife ise şöyle demektedir: Eğer ifadeyi mutlak olarak kullanırsa gi-

(1) İ. Malik b. Enes, *el-Mudevvenetu'l-Kubrâ*, Beyrut (tarihsiz), III, 107

(2) Bu mürsel rivâyeti ulaşabildiğimiz herhangi bir kaynakta tespit edemedik

yecekler dışarıda kalmak üzere, yiyecek ve içecekler hakkında yorumlanır ve bu keffâreti gerektiren bir yemin olur.

Züfer dedi ki: Bu, hareket ve oluş bildiren haller de dahil her hususta bir yemindir. (Bize) muhalif görüş belirtenler Peygamber (sav)'ın bal haram kılıp bundan dolayı keffâret ödemek zorunda olduğunu esas kabul ederler. Nitekim yüce Allah: *"Allah size yeminlerinizi çözme yolunu göstermiştir"* (Tahrim, 66/22) buyurarak buna *"yemin"* adını vermiştir. Bizim delilimiz ise yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı o en temiz ve en güzel şeyleri haram kılmayın ve haddi aşmayın."* (el-Mâide, 5/87) buyruğu ile; *"de ki: Allah'ın size indirdiği ve kendisinden bir kısmını haram ve helâl yaptığınız rızıktan ne haber? De ki: Allah mı size izin verdi? Yoksa Allah'a mı iftira ediyorsunuz?"* (Yunus, 10/59) buyruklarıdır. Yüce Allah bu buyruklarıyla helâlı haram kılanları yermekte, fakat bundan dolayı keffâret ödemelerini vacip kılmamaktadır.

ez-Zeccac şöyle demiştir: Allah'ın helâl kıldığını kimse haram kılamaz. Allah'ın kendisine haram kıldığı şeylerden başkalarını haram kılma yetkisini Peygamberine dahi vermiş değildir. Buna göre bir kimse hanımına ya da cariyesine: Sen bana haramsın, deyip de onu boşamayı ya da ona zihâr yapmayı kastetmemiş ise, bu sözü bir yemin keffâretini gerektirir. Eğer bu sözünü hanımlarından ve cariyelerinden oluşan bir topluluğa hitaben söyleyecek olursa, bir keffârette bulunması gerekir. Kendisine bir yiyecek yahut bir başka şeyi haram kılacak olursa, Şafii ve Maliki'ye göre bundan ötürü bir keffârette bulunması gerekmez. Fakat İbn Mesud, es-Sevrî ve Ebu Hanife'ye göre bundan dolayı keffârette bulunması icab eder.

4- Hanımına: "Sen Bana Haramsın" Diyenin Hükmü ile İlgili Görüşler:

Hanımına: "Sen bana haramsın" diyen erkeğin hükmü ile ilgili olarak ilim adamlarının onsekiz ayrı görüşü vardır:

1- Böyle diyene bir şey gerekmez.

eş-Şa'bî, Mesrûk, Rabîa, Ebu Seleme ve Esbağ bu görüştedir. Onlara göre bu, suyu ve yiyeceği haram kılmak gibidir. Yüce Allah ise şöyle buyurmaktadır: *"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı o en temiz ve en güzel şeyleri haram kılmayın."* (el-Maide, 5/87) Hanım hem hoş şeylerdendir, hem de Allah'ın helâl kıldıklarındandır. Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Dillerinizin yalan yere niteleyegeldiği şeyler için: Şu helâldir, şu da haramdır demeyin."* (en-Nahl, 16/116)

Allah'ın haram kılmadığı bir şeyi hiç kimse haram kılamaz. Onun haram kılmasıyla da haram olmaz. Rasûlullah (sav)'dan da Allah'ın helâl kıldığı her-

hangi bir şey için: O bana haramdır, dediği sabit olmamıştır. O sadece daha önceden ettiği bir yemin dolayısıyla Mariye'den uzak kalmıştı ki, bu da: "Allah'a yemin ederim bugünden sonra ona yaklaşmayacağım" şeklindeki sözü idi. Kendisine: Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi ne diye haram kılıyorsun? Yani niçin bir yemin sebebiyle ondan uzak duruyorsun, denilmişti. Bu da; sen kendine yasakladığın bu işi yap ve keffârette bulun, demektir.

2- Bu bir yemin olup bunun için keffârette bulunması gerekir.

Ebu Bekr es-Sıddık, Ömer b. el-Hattab, Abdullah b. Mesud, İbn Abbas ve Âişe -Allah onlardan razı olsun- ile el-Evzaî de böyle demişlerdir. Âyetin gereği de budur. Said b. Cubeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini zikretmektedir: Erkek hanımını kendisine haram kılacak olursa, bu bir yemindir, onun için keffârette bulunur. Yine İbn Abbas şöyle demiştir: Andolsun sizin için Rasûlullah'da uyulacak güzel bir örnek vardır. Bununla Peygamber (sav)'ın cariyesini kendisine haram kılmış olduğunu kastetmektedir. Bunun üzerine de yüce Allah: **"Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin haram edersin... Allah size yeminlerinizi çözme yolunu göstermiştir"** diye buyurdu, o da yeminine keffârette bulundu ve böylelikle "haram kılma"yı yemin kıldı. Bunu Darakutni rivayet etmiştir.(1)

3- Bundan dolayı keffârette bulunmak icab eder, fakat yemin değildir.

İbn Mesud ve ondan gelen iki rivayetten birisine göre İbn Abbas, iki görüşünden birisinde Şafii de böyle demiştir. Ancak bu görüş su götürür. İleride geleceği üzere âyet-i kerime bu görüşü reddetmektedir.

4- Bu bir zihârdır. Bundan dolayı zihâr keffâreti gerekir. Bu da Osman, Ahmed b. Hanbel ve İshak'ın görüşüdür.

5- Şâyet annesinin sırtı gibi haram oluşunu kastederek haram olduğunu niyet edip zihârda bulunmak kastıyla bunu söylerse, o vakit bu bir zihâr olur. Eğer boşama sözkonusu olmaksızın muayyen olarak kendisine haram kılmayı niyet ederse, o vakit bu mutlak olarak bir haram kılma olur ve bundan dolayı yemin keffâreti gerekir. Şâyet hiçbir şey niyet etmemişse, ona yemin keffâreti düşer. Bu da Şafii'nin görüşüdür.

6- Bu bir ric'î talâktır. Bu da Ömer b. el-Hattab, ez-Zührî, Abdu'l-Aziz b. Ebi Seleme ve İbnu'l-Mâcişûn'un görüşüdür.

7- Bâin bir talâktır. Bu Hammad b. Ebi Süleyman ve Zeyd b. Sabit'in görüşüdür. Ayrıca İbn Huveyzimendad bunu Malik'ten de rivayet etmiştir.

8- Üç talâk olur. Bu Ali b. Ebi Talib'in ve yine Zeyd b. Sabit'in ve Ebu Hureyre'nin görüşüdür.

(1) *Dârakutnî*, IV, 40

9- Bu kendisi ile gerdeğe girilmiş kadın için üç talâktır. Kendisi ile gerdeğe girilmemiş kadın hakkında ise niyette bulunur. Bu da el-Hasen, Ali b. Zeyd ve el-Hakem'in görüşüdür. Malik'in meşhur görüşü de budur.

10- Üç talâktır. Hiçbir hal ve hiçbir durumda niyeti sözkonusu değildir. İsterse (hanımıyla) gerdeğe girmemiş olsun. Bu görüşü Abdu'l-Melik *el-Mebsut*'ta belirtmiş olduğu gibi, İbn Ebi Leylâ da bu görüştedir.

11- Kendisiyle gerdeğe girmediği kadın hakkında bir talâk, kendisiyle gerdeğe girmiş olduğu kadın hakkında üç talâktır. Bu görüşü Ebu Mus'ab ve Muhammed b. Abdi'l-Hakem ileri sürmüşlerdir.

12- Boşamayı ya da zihârı niyet ederse, ne niyet ettiyse odur. Şâyet boşamayı niyet etmişse -üç talâk niyet etmesi hali dışında- bir bâin talâk olur. Eğer iki boşama niyet etmişse yine bir talâk olur. Hiçbir şey niyet etmemiş ise yemin olur ve bu durumda adam hanımına îlâ yapmış demektir. Bu da Ebu Hanife ve onun mezhebini kabul edenlerin görüşüdür. Züfer de buna benzer bir görüş ifade etmiştir. Şu kadar var ki o: Şâyet iki talâk niyet ederse, iki talâk vermiş kabul ederiz, demiştir.

13- Zihâr niyetinin ona bir faydası olmaz. Bu sözü talâk olur. Bu görüş İbnu'l-Kasım'a aittir.

14- Yahya b. Ömer dedi ki: Bu bir talâk olur. Eğer ona ric'at yapacak olursa, zihâr keffâretinde bulunmadıkça onunla ilişki kurması caiz olmaz.

15- Eğer boşamayı niyet ederek söylemişse kastettiği sayı kadar olur. Bir tek talâk niyet etmişse ric'î bir talâk olur. Şafii -Allah ondan razı olsun-'nin görüşü de budur. Buna benzer bir görüş Ebu Bekir, Ömer ve diğer ashab ve tabiinden de rivayet edilmiştir.

16- Üç talâk niyet ederse üç talâk, bir talâk niyet ederse bir talâk olur. Yemin niyetiyle söylerse yemin olur, hiçbir şey niyet etmemişse ona bir şey gerekmez. Bu Süfyan'ın da görüşüdür. el-Evzaî ve Ebu Sevr de böyle demiş olmakla birlikte, onlar ayrıca: Hiçbir şey niyet etmemişse bir talâk olur, demişlerdir.

17- Niyeti neyse odur, fakat tek bir talâktan daha aşağısı da olmaz. Bu görüşü İbn Şihab ifade etmiştir. Şâyet hiçbir niyet etmemişse, bir şey olmaz. Bu da İbnu'l-Arabi'nin görüşüdür.

Said b. Cubeyr'in de şu görüşte olduğunu gördüm:

18- Bu durumda -o bunu zihâr niyetiyle söylememiş olsa bile- bir köle azad etmekle yükümlüdür. Bu görüşün nasıl açıklanacağını bilemiyorum. Bana göre bu görüşler arasında da sayılmaz.[1]

(1) Son cümlenin tercümesi İbnu'l-Arabi'nin, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV, 1848'deki ifadesi esas alınarak yapılmıştır.

Derim ki: Bunu Dârakutnî ***Sünen***'inde İbn Abbas'tan zikretmektedir. Dedi ki: Bize el-Huseyn b. İsmail anlattı dedi ki: Bize Muhammed b. Mansur anlattı dedi ki: Bize Ravh anlattı dedi ki: Bize Süfyan es-Sevri, Salim el-Aftas'tan anlattı, o Said b. Cubeyr'den, o İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas'a bir adam gelerek dedi ki: Ben hanımımı kendime haram kıldım, dedi. İbn Abbas: Yalan söyledin dedi, o sana haram olamaz. Sonra yüce Allah'ın: **"Ey Peygamber... Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin haram edersin?"** buyruğunu okudu. Sana keffâretlerin en ağırı düşüyor: Bir köle azad edeceksin.(1)

Tefsir alimlerinden bir topluluk şöyle demişlerdir: Bu âyet-i kerime nâzil olunca Peygamber (sav) bir köle azad ederek yemin keffâretinde bulundu ve Mâriye'ye geri döndü. Bunu Zeyd b. Eslem ve başkaları ifade etmiştir.

5- Bu Hususdaki Görüş Ayrılıklarının Sebebi:

Bizim (mezhebimize mensub) ilim adamlarımız dedi ki: Bu hususta görüş ayrılığının sebebi ne Allah'ın Kitabında, ne de Rasûlullah (sav)'ın sünnetinde bu meselede dayanak alınabilecek şekilde açık bir nass ve doğru, zâhir bir ifadenin bulunmayışıdır. İşte bundan dolayı ilim adamlarının herbirisi meseleyi bir tarafa çekmiştir.

"Aslolan zimmetin berâetidir (yükümsüzlüktür)" ilkesini esas kabul edenler bu hususun gerektirdiği bir hüküm yoktur, bundan dolayı bir şey gerekmez derler.

Böyle bir ifade bir yemindir diyenler çünkü yüce Allah bunu yemin diye adlandırmaktadır, derler.

Bu sözü söylemekten dolayı bir keffâret gerekir, yemin değildir, diyenler bu görüşlerini iki esastan birisine dayandırırlar: Birincisi yüce Allah'ın bu halde -yemin olmasa dahi- keffâreti vacib kıldığını zannederler. İkincisi bunlara göre yeminin manası haram kılmaktır. O bakımdan, bu mana dolayısıyla keffâret sözkonusu olur.

Böyle bir sözü söylemek ric'î bir talâktır, diyenler ise lafzı en asgarî şekline göre yorumlamışlardır. Ric'î talâk ile boşanmış bir kadın ile ilişki kurmak aynı şekilde haramdır. Bundan dolayı lafız ona göre yorumlanır. Bu ise Malik'in de bunu kabul etmesini gerektirir. Çünkü o: Ric'î talâk ile boşanmış kadın ile (kocası tarafından) ilişki kurmak haramdır, der.

Bu üç talâk olur, diyenlerin görüşleri de böyle açıklanır. Bunlar da bunu, anlamının en ilerisine göre yorumlamış olurlar ki bu da üç talâktır.

Bu bir zihârdır, diyenler bunun haram kılmanın en asgari derecesi oluşun-

(1) *Dârakutnî*, IV, 43

dan dolayıdır. Çünkü zihâr nikâhı ortadan kaldırmayan bir haram kılmadır.

Böyle bir söz bâin bir talâktır, diyenler ric'î talâkın boşanmış kadını (kocasına) haram kılmadığını, bâin talâkın onu haram kıldığını esas kabul ederler.

Yahya b. Ömer'in görüşüne gelince, o bu sözü bir talâk kabul etmek suretiyle ihtiyatlı bir yol seçmiştir. Hanımına ric'at yapınca da bu sefer keffâ rette bulunmakla onu yükümlü kabul ederek yine ihtiyatlı olanı tercih etmiş olmaktadır. (Yahya b. Ömer'in bu görüşü ondördüncü görüş olarak zikredilmişti.)

İbnu'l-Arabî dedi ki: Böyle bir şey sahih olamaz. Çünkü bu, iki zıt şeyi bir arada tutmaktır. Aynı lafızın anlamında hem zihâr, hem talâk birarada bulunamaz. Dolayısıyla delil itibariyle biraraya gelmesi sahih olarak görülemeyen bir hususta ihtiyatın izah edilir bir tarafı yoktur.

Kendisiyle gerdeğe girilmedik kadın hakkında niyeti sorulur, diyenlerin görüşlerinin dayanağı da şudur: Bir tek boşama böyle bir kadını bâin talâk ile boşamış olur ve şer'an onu haram kılacağı hususunda icmâ' vardır.

Niyetini gözönünde bulundurarak hüküm vermeyenler de böyle demişlerdir: Haram kılmak hususunda gerdeğe girmeden önce tek bir talâk icmâ ile yeterlidir. O halde üzerinde ittifak edilmiş bulunan asgari miktarı kabul etmek de yeterlidir.

Bu her ikisi (ister kendisiyle gerdeğe girilmiş olsun, ister olmasın) hakkında üç talâktır, diyenler ise azamî hükmü esas aldıklarından dolayı böyle derler. Çünkü açık bir şekilde üç talâktan sözedecek olursa, bu kendisi ile gerdeğe girmiş olduğu kadın hakkında nasıl geçerli ise, girmemiş olduğu hanımı hakkında da öylece geçerlidir. O halde mananın da bunun gibi olması icab eder ki; o da haram kılmaktır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bütün bunlar hanım hakkındadır. Cariye hakkında ise, bunların hiçbirisi gerekmemektedir. Mâlik'e göre bununla cariyesini boşamayı niyet etmesi müstesnâdır. İlim adamları ise genel olarak bu durumda böyle bir kimsenin yemin keffâretinde bulunması gerektiği kanaatindedirler.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Doğrusu bunun tek bir talâk olduğudur. Çünkü eğer talâkı sözkonusu etmiş olsaydı, onun asgari miktarı gerekirdi. Bu da -birden fazla sözkonusu etmesi hali dışında- bir tek talâktır. Aynı şekilde haram kılmayı sözkonusu edecek olursa -onu daha fazlası ile kayıtlaması hali dışında- asgarisi hakkında sözkonusu olur. Sen -bir başka koca ile evlenmen hali dışında- bana haramsın, demesi gibi. İşte bu, maksadı açıkça ortaya koyan bir ifadedir.

Derim ki: Müfessirlerin çoğunun kanaatine göre âyet-i kerime Peygamber

(sav)'nin cariyesi ile birlikte Hafsa'nın evinde başbaşa kalması üzerine inmiştir. Bunu es-Sa'lebî zikretmektedir. Buna göre şöyle buyurulmuş gibidir: Senin kendine haram kıldığın şey sana haram değildir, fakat sana bir yemin keffâretinde bulunmak düşer. Balın ve cariyenin haram kılınması halinde ise yine durum böyledir. Şöyle buyurmuş gibi olur: Senin haram kıldığın şey, sana haram olmaz. Fakat sen haram kılmakla birlikte bir de yemin etmiş bulunuyorsun, o bakımdan yemin keffâretinde bulun. Bu doğru bir açıklamadır. Çünkü Peygamber (sâv) Dârakutnî'nin de belirttiği gibi, önce haram kılmış, sonra yemiş etmişti.

Buhari de bu manayı bal ile ilgili kıssada zikretmektedir: Ubeyd b. Umeyr, Âişe'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) Cahş kızı Zeyneb'in yanında bal içer ve onun yanında bir süre kalırdı. Hafsa ile birlikte hangimizin yanına girerse, "meğâfîr mi yedin çünkü ben senden meğâfîr kokusu alıyorum" demek üzere anlaştık. Peygamber de şöyle buyurdu: "Hayır, fakat bal içtim. Bir daha da tekrar içmeyeceğim. Ben yemin ettim, bunu kimseye de haber verme." O, bu sözleriyle hanımlarının hoşnutluğunu arıyordu.(1)

Hz. Peygamber'in: "Bir daha onu içmeyeceğim" demesi, haram kılmak manasına idi. "Yemin ettim" ifadesi de Allah adına yemin ettim, demektir. Buna delil yüce Allah'ın bu esnada bundan dolayı ona sitem ifade eden buyruğunu indirmiş olması ve: **"Ey Peygamber... Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin haram edersin?"** buyruğu ile yemin keffâretinde bulunmasını göstermesidir. Allah'ın helâl kıldığı şeyden kasıt ise onun: "Bir daha onu tekrar içmeyeceğim" sözü ile kendisine haram kıldığı baldır.

"Zevcelerinin hoşnutluğunu arayarak..." Bu işi onların hoşnutluğunu isteyerek... demektir.

"Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edendir." Serzenişte bulunmayı gerektiren hususu çokça bağışlayandır, sorumluluğu kaldırmak suretiyle çok merhamet edendir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu bir küçük günah idi, fakat doğrusu bunun daha uygun (evlâ) olanı terketmekten dolayı bir sitem, bir serzeniş olduğu ve bunun küçük olsun, büyük olsun günah olmadığıdır.

قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْ ۚ وَاللّٰهُ مَوْلٰىكُمْ ۚ وَهُوَ الْعَلِيْمُ الْحَكِيْمُ ﴿٢﴾

(1) *Buhârî*, V, 2016, VI, 2462; *Müslim*, II, 1100; *Ebû Dâvûd*, III, 335; *Nesâî*, VII, 13, 71; *Müsned*, VI, 221

2. Allah size yeminlerinizi çözme yolunu göstermiştir. Allah mevlanızdır sizin. O, en iyi bilendir, Hakîmdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Haram Kılmak Şeklindeki Yemin ve Keffâreti:

"Allah size yeminlerinizi çözme yolunu göstermiştir" buyruğunda sözü geçen **"yeminin çözülmesi"**; onun için keffârette bulunmak demektir. Sizler, hakkında yemin ettiğiniz şeyi tekrar mübah kılmayı arzu edecek olursanız (yemin keffâretinde bulununuz) demektir. Bu da yüce Allah'ın el Mâide Sûresi'nde yer alan: *"Bunun keffâreti... on fakiri doyurmak...dır."* (el Mâide, 5/89) buyruğunda gösterilmiştir. Bundan şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Bir kimse yiyecek ya da içecek herhangi bir şeyi haram kılacak olursa, bize (Mâlikî mezhebine) göre haram olmaz. Çünkü önceden de açıkladığımız gibi keffâret yemin dolayısıyladır, haram kılmak dolayısıyla değildir. Ebu Hanife ise bunu her hususta bir yemin olarak kabul eder ve haram kıldığı şeyde maksat olarak gözetilen faydalanma yolunu gözönünde bulundurur. Buna göre yiyecek bir şeyi haram kılarsa, onu yememeye yemin etmiş olur. Bir cariyeyi haram kılarsa, onunla ilişki kurmamayı kastettiği, eşini haram kılmayı ifade ederse, eğer bir niyeti yoksa, îla kabul edilir. Eğer zihârı niyet ederse zihâr, talâkı niyet ederse bain bir talâk olur. İki ya da üç talâk niyet ederse de durum böyledir. Şâyet: Ben yalan söylemeyi niyet ettim derse, Allah ile başbaşa bırakılır fakat mahkemede îla iptal edilmek suretiyle bu dediği kabul edilmez. Eğer: Helâl olan herşey bana haram olsun diyecek olursa, bir niyeti de yoksa bu sadece yiyecek ve içecekler hakkında kabul edilir. Aksi takdirde niyetine göre hüküm verilir.

Şafii ise böyle bir ifadenin (haram kılmanın) yemin olmadığı fakat sadece kadınlar hakkında keffârete sebep teşkil ettiği görüşündedir. Eğer talâkı niyet ederek söylerse, -önceden de açıklandığı gibi- bu ona göre ric'î bir talâk olur. Eğer bir şey yememek üzere yemin edecek olursa, yeminini bozar ve keffârette bulunur.

2- Cariyesini veya Hanımını Kendisine Haram Kılmanın Cezası:

Cariyesini ya da eşini kendisine haram kılarsa, bir yemin keffâreti gerekir. Nitekim Müslim'in *Sahih*'inde İbn Abbas'tan şöyle dediği zikredilmektedir: Erkek hanımını kendisine haram kılacak olursa, bu bir yemindir, onun için keffârette bulunur der ve: *"Andolsun sizin için Rasûlullahta uyulacak güzel bir örnektir"* (el-Ahzab, 33/21) diye eklemiştir.(1)

(1) *Müslim*, II, 1100; *Dârakutnî*, IV, 41; *Müsned*, I, 225; Tayâlisi, *Müsned*, I, 343

3- Peygamber (sav) Haram Kılmak Sebebiyle Keffârette Bulunmuş mudur?:

Denildiğine göre Peygamber (sav) yeminine keffârette bulunmuştur. el-Hasen'den keffârette bulunmadığını belirttiği rivayet edilmiştir. Çünkü Peygamber (sav)'ın geçmiş ve gelecek bütün günahları zaten bağışlanmıştı. Bu sûrede sözü edilen yemin keffâreti ise, ümmete verilmiş bir emirden ibarettir.

Ancak birinci görüş daha doğrudur ve bununla kastedilen Peygamber (sav)'dır. Ümmet ise bu hususta ona uyar. Daha önce Zeyd b. Eslem'den, Peygamber (sav)'ın bir köle azad ederek keffârette bulunduğunu kaydetmiş bulunuyoruz. Mukatil'den rivayete göre de Rasûlullah (sav) Mariye'yi kendisine haram kıldığı için bir köle azad etmişti. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bir başka görüşe göre yüce Allah sizlere cariyeleri helâl kılmayı farz kılmıştır. O: *"Peygamberi lehine Allah'ın farz kıldığı şeylerde Peygambere hiçbir vebal yoktur."* (el-Ahzab, 33/38) buyruğunda Allah'ın kendisine helâl olan kadınlar hakkında onun için teşrî buyurmuş olduğu hususlarda bir vebal olmadığını açıklamaktadır. Yani yüce Allah size cariyelerinizi helâl kılmış bulunmaktadır. O halde; Allah onu sana helâl kılmışken Mariye'yi kendine ne diye haram kılıyorsun?

Burada sözü geçen: "(تحِلّة اليمين): Yeminin çözülmesi"nin istisnâ anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah yeminin dışına çıkartan istisnâda bulunmayı size göstermiştir, demektir. Diğer taraftan bazılarına göre kişi ne zaman isterse yeminlerinde istisnâ yapabilir; velev ki arada bir süre geçmiş olsun. Ancak çoğunluğa göre istisnâ ancak yemin ile muttasıl olarak caizdir. Buna göre şöyle buyurmuş gibidir: Artık bundan sonra hakkında yemin ettiğin hususlarda istisnâ yap!

Yeminin çözülmesi, keffâret ile helâl kılınması demektir! (تَحِلة): **Çözme"** lafzının aslı; (تحللة) şeklinde olup "lam" harfleri idgam edilmiştir. (تفعلة) kipi de (فَعْل) kipinin mastar şekillerindendir. "Tesmiye" ve "tavsiye" gibi. O halde; "(التَّحِلّة): Yeminin çözülmesi" helâl kılınması demektir. Sanki yemin etmek bir düğüm atmak, keffâret te onu çözmek gibidir.

"Çözme"nin keffâretin kendisi olduğu da söylenmiştir. Yani keffâret yemin eden kimsenin kendisine haram kıldığı şeyi çözer. Bu da şu demektir: Kişi keffârette bulundu mu hiç yemin etmemiş kimse gibi olur.

"Allah mevlânızdır sizin." Kendinize haram kılmış olduğunuz hususlardaki yasağı ortadan kaldırmak ve yaptığınız yeminleri keffâret ile çözmeye ruhsat vermek, keffâret olmak üzere yaptıklarınıza karşılık sevap vermek suretiyle sizin dostunuz ve yardımcınızdır.

وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا ۖ فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ
وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ ۚ فَلَمَّا
نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَٰذَا ۖ قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٣﴾

3. Hani Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti de, o eşi bunu haber verip, Allah da ona bunu açıklayınca, o da o sözün bir kısmını bildirmiş, bir kısmından vazgeçmişti. O bunu eşine haber verince: "Bunu sana kim haber verdi?" dedi. O: "Herşeyi en iyi bilen, herşeyden haberdar olan bana haber verdi" dedi.

"Hani Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti." Yani Peygamber (sav)'ın Hafsa'ya gizlice **"bir söz"** söylemiş olduğunu hatırla! Bu sözden kasıt, Mariye'yi kendisine haram kılması ve bunu ondan saklamasını istemesi idi.

el-Kelbî dedi ki: Ona gizlice söylediği söz şudur: Senin baban ile Âişe'nin babası benden sonra ümmetimin üzerinde benim halifelerim olacaktır. İbn Abbas da böyle demiştir: Kendisinden sonra halifelik işini Hafsa'ya gizlice söylemiş, ancak Hafsa bunu açıklamıştı, demiştir.

Dârakutnî *Sünen*'inde el-Kelbi'den, o Ebu Salih'ten, o da İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: **"Hani Peygamber, eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: Hafsa Peygamber (sav)'ı İbrahim'in annesi ile birlikte görünce, ona: "Âişe'ye haber verme" dedi. Ayrıca ona şunları söyledi: "Senin baban ile onun babası benden sonra hükümdar olacaklar ya da onlar yönetimin başına geçecekler; fakat Âişe'ye haber verme!" (İbn Abbas) dedi ki: Ancak Hafsa gitti ve Âişe'ye haber verdi. Allah da bu durumu ona açıkladı. Peygamber bunun bir bölümünü söyledi, bir bölümünü de sakladı. (İbn Abbas) dedi ki: Daha sonra; "senin baban ile onun babası benden sonra işin başına geçecekler" sözünü açıklamadı. Rasûlullah (sav) bu hususun insanlar arasında yayılmasından hoşlanmadı.(1)

"O eşi bunu haber verip" yani aralarındaki ilişkilerin iyi olması dolayısıyla -ki zaten Peygamber (sav)'ın diğer hanımlarına karşı birbirlerine destek oluyorlardı- bunu Âişe'ye haber verip **"Allah da ona bunu açıklayınca"**

(1) Dârakutnî, IV, 153

yani Allah Hafsa'nın bu sırrını açıkladığını ona haber verince... Talha b. Musarrif: "(نَبَّأَتْ): Haber verip" anlamındaki buyruğu: (أنبأت) diye okumuştur. (أنبأ) ile (نَبَّأَ) iki ayrı söyleyiştir (ikisi de; haber" verdi anlamındadır.)

"O da sözün bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti" buyruğunun anlamı da şudur: Yüce Allah'ın kendisine vahiy gönderip Hafsa'ya haber vermesini yasakladığı hususu Âişe'ye haber verdiğini bildirince, o bu vahyin bir bölümünü Hafsa'ya bildirmiş, diğer bir bölümünü de -lütuf ve ikram ile- bildirmemişti.

el-Hasen dedi ki: Kerim hiçbir kimse işi asla sonuna kadar götürmez. Yüce Allah: **"O da o sözün bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti"** diye buyurmaktadır.

Mukatil dedi ki: Yani ona Âişe'ye söylediğinin bir bölümünü haber verdi. Bu da Um Veledî -İbrahim'in annesi Mariye- ile ilgili olandı. Bir bölümünü ise haber vermemişti. Bu ise Hafsa'nın Âişe'ye: Ebu Bekir ve Ömer ondan sonra yönetimin başına geleceklerdir, şeklindeki sözleridir.

"Bildirmiş" anlamındaki lafız genel olarak (عَرَّفَ) diye şeddeli okunmuştur. Anlamı açıkladığımız gibidir. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim bu okuyuşu tercih etmişlerdir. Buna yüce Allah'ın: **"Bir kısmından da vazgeçmişti"** buyruğu delil teşkil etmektedir. Yani ona o sözün bir kısmını da söylememişti. Şâyet şeddesiz olsaydı, bunun zıttını anlatmak için: "(وأنكر بعضاً): Bir kısmını ise bilmemişti" demesi gerekirdi.

Ali, Talha b. Musarrif, Ebu Abdurrahman es-Sülemî, el-Hasen, Katade, el-Kelbî, el-Kisaî ve Ebu Bekir'den el-A'meş ise şeddesiz olarak: (عَرَفَ) diye okumuşlardır. Ata dedi ki: Ebu Abdu'r-Rahman es-Sülemî'ye: Bir kimse (عرف) lafzını şeddeli olarak okudu mu ona taş atardı. el-Ferra dedi ki: Yüce Allah'ın buyruğunun bu lafzının şeddesiz olarak okunmasının teviline gelince: Buna kızdı ve bunun için cezalandırdı, demektir. Bu da sana kötülük yapan bir kimseye: "(لأعرفنّ لك ما فعلت): Senin bu yaptığının karşılığını bileceğim." Yani bundan dolayı mutlaka seni cezalandıracağım, demeye benzer.

Peygamber (sav) da onu (Hafsa'yı) bir defa boşamakla onu cezalandırmıştı. Ömer (r.a) da şöyle demişti: Eğer Hattaboğulları ailesinde bir hayır bulunsaydı Rasûlullah (sav) seni boşamazdı. Bunun üzerine Cebrail, Hz. Peygambere ona ric'at yapmasını emretti ve Hafsa hakkında ona şefaatçi oldu. Peygamber (sav) da bir ay süreyle hanımlarından uzak durdu ve önceden de geçtiği üzere "tahrîm âyeti" nâzil oluncaya kadar İbrahim'in annesi Mariye'nin odasında oturdu.

Bir görüşe göre Peygamber onu boşamak istedi. Nihayet Cebrail ona: "Onu boşama! Çünkü o çokça oruç tutan ve çokça namaz kılan bir kadındır. Ay-

rica o senin cennetteki hanımlarındandır " dedi. Bunun üzerine Peygamber de onu boşamadı.

"O bunu eşine haber verince" yani Allah'ın kendisine bildirdiği şeyi Hafsa'ya bildirince **"bunu sana"** benim hakkımda **"kim haber verdi"** ey Allah'ın Rasûlü **"dedi."** Ve durumu ona Âişe'nin haber verdiğini zannetti. Peygamber (sav) da: **"Her şeyi en iyi bilen, herşeyden haberdar olan"** yani kendisine hiçbir şey gizli olmayan **"bana haber verdi"** dedi.

"(هذا): Bunu" lafzı "(أنبأ): Haber verdi" fiilinin alması gereken iki mefulün yerini tutmaktadır. -**"O bunu eşine haber verince"** buyruğunda geçen birinci: "(نبأ): Haber verdi" fiili bir mefule geçiş yapmıştır. -**"...Bana haber verdi-** buyruğundaki -ikinci: "(نبّأ): Haber verdi" fiili de bir tek mefule geçiş yapmıştır. Çünkü: (نبّأ) ile (أنبأ); her iki şekil de: "Haber verdi" anlamında eğer mübtedâ ile haberin başına gelmeyecek olurlarsa, her ikisinde de bir ya da iki meful ile yetinmek mümkün olur. Fakat mübtedâ ile haberin başına geldikleri takdirde herbirisi üç meful alır. Üçüncüsü gelmeksizin yalnızca iki mefulle yetinmek caiz olmaz. Çünkü üçüncüsü asıl itibariyle mübtedânın haberidir. O olmadan öbürleriyle yetinilmez. Tıpkı haber olmadan mübtedâ ile yetinilmediği gibi.(1)

إِنْ تَتُوبَآ إِلَى اللهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ۚ وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللهَ
هُوَ مَوْلٰيهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ ۚ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيرٌ ﴿٤﴾

4. Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz (ne alâ)**! Çünkü kalpleriniz meyletmiş bulunuyor. Şâyet onun aleyhine birbirinize yardım ederseniz, muhakkak ki Allah onun velisidir, Cebrail de, mü'minlerin salih olanları da. Bundan sonra melekler de** (ona) **yardımcıdır.**

"Eğer ikiniz de" yani Hafsa ve Âişe **"Allah'a tevbe ederseniz"** buyrukları ile, Rasûlullah (sav)'ın sevdiğine aykırı bir hususa meylettikleri için onları tevbe etmeye teşvik etmektedir.

"Çünkü kalpleriniz meyletmiş bulunuyor." Haktan sapmış bulunuyor. Çünkü her ikisi de Peygamber (sav)'ın hoşuna gitmeyen, cariyesinden ve bal-

(1) Son olarak fiillerin geçişi ile ilgili olarak verilen bu bilgiler ile Huseyn el-Hemedânî, ***el-Ferid fi İ'rabi'l-Kur'âni'l-Mecîd,*** IV, 488'de aynı hususa dair açıklamalar karşılaştırılabilir.

dan uzak kalmasını hoş görmüşlerdi. Peygamber (sav) balı ve kadınları severdi.

İbn Zeyd dedi ki: Her ikisi de Um Veledi (olan Mariye)den uzak kalmasından ötürü sevinmek suretiyle kalpleri meyletmişti. Rasûlullah (sav)'ın hoşuna gitmeyen onları sevindirmişti.

Artık kalpleriniz tevbeye meyletmiştir, diye de açıklanmıştır.

Yüce Allah: "(فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا): **Çünkü kalpleriniz meyletmiş bulunuyor"** diye buyurup: (فقد صغى قلباكما) diye buyurmamıştır. Çünkü Araplar iki kişiden meydana gelmiş iki hususu sözkonusu ettikleri vakit; bunları çoğul olarak kullanabilirler, zira bunda anlaşılmayacak bir taraf bulunmamaktadır. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-Mâide Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"Ellerini kesin"* (el-Mâide, 5/38. âyet, 24. başlıkta) buyruğunu açıklarken geçmiş bulunmaktadır.(1)

Yine denildiğine göre, tesniye ile birlikte izafet lafzı sabit olduğu takdirde, ona dair çoğul lafzı kullanmak daha uygundur. Çünkü böylesi daha sağlam bir anlam ifade eder ve daha hafiftir. Yüce Allah'ın: **"Çünkü kalbleriniz meyletmiş bulunuyor"** buyruğu şartın cevabı değildir. Çünkü bu meyledişi daha önceden olmuştu. Şartın cevabı -ne olduğu bilindiğinden ötürü- hazfedilmiştir. Yani eğer siz tevbe ederseniz bu sizin için daha hayırlı olur. Çünkü kalbleriniz meyletmiş bulunuyor, demektir.

"Şâyet onun aleyhine birbirinize yardım ederseniz" yani Peygamber (sav)'ın aleyhine masiyet ve eziyet vermek suretiyle yardımlaşacak olursanız...

Müslim'in *Sahih*'inde İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ömer b. el-Hattab'a bir âyete dair soru sormak isteği ile bir sene bekleyip durdum. Ondan çekindiğim için ona soramadım. Nihayet hacca gitmek üzere yola çıkınca, ben de onunla birlikte yola çıktım. Geri döndüğünde yolun bir bölümünde bir ihtiyacını görmek üzere erât ağaçlarına doğru yolunu çevirdi. İşini bitirinceye kadar ben de durdum. Sonra onunla birlikte yürüdüm ve ey mü'minlerin emiri, dedim. Rasûlullah (sav)'ın hanımları arasında ona karşı birbirine yardım eden iki hanım kimdir? O: Bunlar Hafsa ve Âişe'dir, dedi. Ona: Allah'a yemin ederim. Bunu sana bir seneden beri sormak istediğim halde senden çekindiğim için soramadım, dedim. Bana: Hayır, öyle yapma dedi. Benim bildiğimi zannettiğin bir husus oldu mu ona dair bana sor. Eğer biliyorsam sana söylerim... deyip, hadisin geri kalan bölümünü zikretti.(2)

(1) Fail (öznen)in tesniye (ikil) olması dolayısıyla fiilin Cami' (çoğul) olarak gelmesi gerektiğine işaret etmekte ve çoğul gelişinin neden uygun olduğunu açıklamaktadır. (Bk. el-Hemedânî, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd,* IV, 488

(2) *Müslim,* II, 1108; *Buhârî,* IV, 1866

"Muhakkak ki Allah onun velisidir." Dostu ve yardımcısıdır. Onların birbirleriyle yardımlaşmalarının ona bir zararı olmaz.

"Cebrail de, mü'minlerin salih olanları da" buyruğu hakkında İkrime ve Said b. Cübeyr dedi ki: Mü'minlerin salih olanları Ebu Bekir ve Ömer'dir. Çünkü bunlar Âişe ve Hafsa'nın babaları idi. Kızlarına karşı onun yardımcısı idiler.

Mü'minlerin salih olanlarının Ali (r.a) olduğu da söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre mü'minlerin hayırlıları demektir. "Salih" bir cins isimdir. Yüce Allah'ın: *"Asra andolsun ki, gerçekten insan ziyandadır"* (el-Asr, 103/1 2) buyruğunda (ki "insan" lafzında) olduğu gibi. Bu açıklamayı Taberî yapmıştır.

"Mü'minlerin salih olanları" nın peygamberler olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı el-Alâ b. Ziyâde, Katade ve Süfyan yapmıştır. İbn Zeyd, onlar meleklerdir demiştir. es-Süddî: Onlar Muhammed (sav)'ın ashabıdır, demiştir.

"(صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ): Mü'minlerin salih olan(lar)ı" lafzının tekil olmadığı, bunun: "(صالحو المؤمنين) Mü'minlerin salih olanları" şeklinde olduğu ve: "(الصالحين): Salihler" lafzının "(المؤمنين): Mü'minler" lafzına izafe edildiği de söylenmiş ve lafza uygun olarak "vav"sız yazılmıştır. Çünkü burada tekilin de, çoğulun da telaffuzu arasında bir fark yoktur. Nitekim mushafta, lafzın hükmü çeşitli olmakla birlikte, hattı aynı şekilde gelmiş çeşitli lafızlar bulunmaktadır.

Müslim'in *Sahih*'inde İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Bana Ömer b. el-Hattab (r.a) anlattı, dedi ki: Allah'ın Peygamberi hanımlarından uzaklaşınca, ben mescide girdim. İnsanların çakıl taşlarını (yere) vurup durduklarını ve: Rasûlullah (sav) hanımlarını boşadı, dediklerini gördüm. Bu ise onlara hicâb (onlardan bir şey istendiğinde perde arkasından istenmesi) emri verilmeden önce idi. Ömer dedi ki: Andolsun bu işi mutlaka bugün öğreneceğim, dedi. Âişe'nin yanına girdim ve: Ey Ebu Bekir'in kızı dedim. Sen Rasûlullah (sav)'a eziyet edecek kadar işi ileriye götürdün mü? Âişe: Sana ne benden ey Hattab'ın oğlu, sen kendi kızına baksana! dedi. (Ömer) dedi ki: Ömer'in kızı Hafsa'nın yanına girdim. Ona: Ey Hafsa, dedim. İşi Rasûlullah (sav)'a eziyet edecek kadar ileriye mi götürdün? Allah'a yemin ederim ki sen de biliyorsun ki, Rasûlullah (sav) seni sevmiyor. Ben olmasaydım elbette ki Rasûlullah (sav) seni boşayacaktı. Oldukça ağladı. Ona, Rasûlullah (sav) nerede? diye sordum, bana: O saklandığı yerde odadadır, dedi. Yanına girdim.

Rasûlullah (sav)'ın kölesi Rebah'ın, odanın eşiğinde oturduğunu ve ayaklarını ağaçtan oyulmuş bir tahta parçası üzerine sarkıtmış olduğunu gördüm.

Bu da Rasûlullah (sav)'ın üzerine çıktığı (basamak olarak kullanıp) yana döndüğü bir ağaç kütüğü idi. Ben: Ey Rebah diye seslendim. Rasûlullah (sav)'ın huzuruna girmek üzere bana izin iste. Rebah odaya baktı, sonra bana baktı ve hiçbir şey demedi. Tekrar: Ey Rebah dedim. Rasûlullah (sav)'ın huzuruna girmek üzere benim için izin! iste! Yine Rebah odaya baktı, sonra bana baktı ve bir şey demedi. Arkasından sesimi yükselterek: Ey Rebah dedim. Rasûlullah (sav)'ın huzuruna girmek üzere benim için izin iste. Ben öyle zannediyorum ki Rasûlullah (sav) Hafsa için geldiğimi sanmaktadır. Allah'a yemin ederim ki, eğer Rasûlullah (sav), onun boynunu vurmamı emredecek olursa, gider onun boynunu vururum deyip sesimi yükselttim. O da bana: Yukarı çık diye işaret etti.

Rasûlullah (sav)'ın huzuruna girdim. Bir hasır üzerine yatmıştı. Oturdum, üzerine elbisesini çekti. Ondan başka da üzerinde bir şey yoktu. Bir de ne göreyim! Hasır onun böğründe iz bırakmıştı. Rasûlullah (sav)'ın kaldığı yere bir göz attım. Odanın bir tarafında bir sa' kadar bir avuç arpa ile onun kadar selem ağacı yaprağı gördüm. Duvara asılı bir tulum vardı. Gözyaşlarımı tutamadım.

Peygamber: "Ne diye ağlıyorsun ey Hattab'ın oğlu?" dedi. Ben: Ey Allah'ın Peygamberi dedim, nasıl ağlamayayım? İşte şu hasır, böğründe iz bırakmış bulunuyor ve işte senin bulunduğun oda. Şu önemsiz şeylerden başka bir şey görmüyorum. Diğer taraftan Kayser ve Kisra meyveler, ırmaklar arasında. Sen ise Allah'ın Rasûlü ve seçkin kulu olduğun halde böyle bir odada yaşıyorsun.

Şöyle buyurdu: "Ey Hattab'ın oğlu! Âhiretin bizim, dünyanın da onların olması sana yetmez mi?"

Yeter, dedim. (Ömer devamla) dedi ki: Yanına ilk girdiğimde yüzünde kızgınlık işaretleri vardı. Ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Kadınların hallerinden sana ağır gelen nedir? Eğer onları boşadı isen şüphesiz Allah, O'nun melekleri, Cebrail, Mikail, ben, Ebu Bekir ve mü'minler seninle birlikteyiz. Allah'a hamdolsun ki bu türden ne kadar konuştumsa, yüce Allah'ın söylediğim o sözleri tasdik edeceğini ummadığım çok nadirdir. İşte bu âyet-i kerime yani onu muhayyer bırakan âyet-i kerime indi: *"Eğer o sizi boşarsa, Rabbinin ona yerinize... sizden daha hayırlı eşler vermesi umulur"* (et-Tahrim, 66/5) âyeti ile **"Şâyet onun aleyhine birbirinize yardım ederseniz, muhakkak ki Allah onun velisidir, Cebrail de, mü'minlerin salih olanları da. Bundan sonra melekler de yardımcıdır"** âyeti nâzil oldu.

Ebu Bekir'in kızı Âişe ile Hafsa Rasûlullah (sav)'ın diğer hanımlarına karşı birbirleriyle yardımlaşıyorlardı. Ben: Ey Allah'ın Rasûlü, onları (hanımlarını) boşadın mı? diye sordum. O: "Hayır" dedi. Ey Allah'ın Rasûlü dedim.

Ben mescide girdiğimde, müslümanlar çakıl taşlarını yere atıyor ve Rasûlul lah (sav) hanımlarını boşadı, diyorlardı. Şimdi inip senin hanımlarını boşa madığını onlara haber vereyim mi? "İstersen verebilirsin" dedi.

Onunla konuşmayı sürdürdüm, nihayet öfke izleri yüzünden çekilmeye başladı. Hatta dişlerini gösterecek kadar gülümser oldu. İnsanlar arasında ağ zı en güzellerden idi. Daha sonra Allah'ın Peygamberi de indi, ben de indim. Oradan inip ağaç kütüğüne tutundum. Rasûlullah (sav) da eliyle ona dokunmadan yer üzerinde yürüyormuş gibi indi.

Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Sen bu odada yirmidokuz gün kaldın, dedim. O: "Ay yirmidokuz gün de çeker" dedi.

Mescidin kapısına dikildim ve sesim çıktığı kadar: Rasûlullah (sav) hanım larını boşamadı, diye bağırdım ve: *"Kendilerine güven veya korkuya dair bir haber geldiğinde onu hemen yayıverirler. Halbuki bunu Rasûlüne veya içlerinden emir sahiblerine döndürmüş olsalardı, içlerinden işin iç yüzünü araştırıp, çıkaranlar onun ne olduğunu elbette bilirlerdi"* (en-Nisâ, 4/82) âyeti nâzil oldu. İşte ben de o işin iç yüzünü araştırıp çıkaranlardan oldum. Allah ayrıca onu muhayyer kıldığını bildiren âyet-i kerimeyi de indirdi.(1)

"Cebrâil" ismi değişik şekillerde söylenir. Bunlar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/98. âyetin tefsirinde) zikredilmiş bulunmaktadır. Bunun daha önce geçen: **"Onun velisidir"** buyruğuna atfedilmiş olması da mümkündür. Anlam da şöyle olur: Allah da onun velisidir, Cebrail de onun velisidir. Bu durumda: "(مَوْلَاهُ): Onun velisidir" buyruğu üzerinde vakıf yapılmaz. "(جِبْرِيلُ): Cebrail" buyruğu üzerinde vakıf yapılır. **"Mü'minlerin salih olanları"** anlamındaki lafız mübtedâ, **"melekler de"** buyruğu da ona atfedilmiş olur, **"yardımcıdır"** anlamındaki lafız da haber olur. Bu da çoğul anlamındadır.(2)

"Mü'minlerin salih olanları" Ebu Bekir'dir. el-Müseyyeb b. Şerîk böyle demiştir. Said b. Cubeyr de şöyle demiştir: O Ömer'dir, İkrime: Ebu Bekir ve Ömer'dir, demiştir.

Şakîk'in, Abdullah'tan, onun Peygamber (sav)'dan rivayet ettiğine göre yüce Allah'ın: **"Muhakkak ki Allah onun velisidir, Cebrail de, mü'minlerin salih olanları da"** buyruğu hakkında dedi ki: Mü'minlerin salih olanları Ebu Bekir ve Ömer'dir. Mü'minlerin salihlerinin Ali olduğu da söylenmiştir. Umeys kızı Esma'dan, dedi ki: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim:

(1) Bu hadis çeşitli kısımlarıyla birçok yerde bulunmakla birlikte bu bütünlüğü ile ***Müslim***, II, 1105-1107 ile İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 496-498'de görülebilir

(2) "Yardımcıdır" anlamındaki "zahir" kelimesi tekildir. "Melekler" çoğuldur. **Mübtedâ** ile haber arasında çoğul-tekil ilişkisi açısından uyum arandığından; bu lafzın "**melekler**" lafzına uygun olarak çoğul anlamını taşıdığını belirtmektedir. "Melekler... yardımcıdırlar" demek olur

"Mü'minlerin salih olanları Ali b. Ebi Talib'tir."[1]

Daha önce geçtiği üzere başka görüşler de ileri sürülmüştür.

"Cebrail" lafzının mübtedâ, ondan sonraki lafızların da ona atfedilmiş olması da mümkündür. Haber ise "yardımcıdır(lar)" anlamındaki buyruk olur. Bu da cem' anlamındadır. Buna göre; "(مَوْلَاهُ): Onun velisidir" lafzı üzerinde vakıf yapılır.[2]

"(جِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ): **Cebrail ve mü'minlerin salih olanları"** buyruğunun **"onun velisidir"** buyruğuna atfedilmesi de mümkündür. Bu durumda "mü'minler" lafzı üzerinde vakıf yapılır.[3] Buna karşılık; "bundan sonra melekler de yardımcıdır" anlamındaki buyruk da mübtedâ ve haber olur. Buna göre anlam şöyle olur: Cebrail ve mü'minlerin salih olanları da (onun mevlasıdır. Bundan sonra melekler de (ona) yardımcıdırlar.")

"(ظَهِيرٌ): Yardımcılar" demektir. Bu -çoğul olarak-; (ظهراء) anlamındadır. Yüce Allah'ın: *"(وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقاً): Onlar ne iyi arkadaştırlar."* (en-Nisa, 4/69) buyruğu gibi[4]

Ebu Ali dedi ki: Arapçada "fail (zahir: yardımcılar ile refik: arkadaşlar kelimelerinde olduğu gibi)" çoğul için de kullanılmıştır. Yüce Allah'ın: "(وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيماً . يُبَصَّرُونَهُمْ): *Ve gerçek hiçbir dost dostunu sormayacak onlar birbirlerine gösterilirler"* (el-Meariç, 70/10-11) buyruğunda (tekil olan hamin: dost lafzının çoğul anlamında) kullanıldığı gibi.

Denildiğine göre Âişe ile Hafsa (r.anhuma)'ın birbirleriyle yardımlaşmaları nafaka hususunda Peygamber (sav)'a bir çeşit baskı uygulamak suretinde idi. Bundan dolayı Peygamber bir ay süreyle onlara ilâ yaptı (onlara yaklaşmamaya yemin etti) ve onlardan uzak kaldı. Müslim'in Sahih'inde Cabir b. Abdullah'tan şöyle dediği zikredilmektedir: Ebu Bekir, Rasûlullah (sav)'ın huzuruna girmek üzere izin istedi. İnsanların kapısında oturmakta olduklarını ve kimseye içeri girmek için izin verilmediğini gördü. (Cabir) dedi ki: Ebu Bekir'e izin verildi, o da içeri girdi. Sonra Ömer geldi, o da izin istedi, ona da izin verildi. Peygamber (sav)'ın üzüntülü, suskun ve etrafında hanımları olduğu halde oturmuş olduğunu gördü. (Cabir) dedi ki: (Ömer) dedi ki: Andolsun öyle bir şey söyleyeceğim ki bununla Peygamber (sav)'ı güldüreceğim. Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Bir görsen Harice'nin kızı benden harcamak için bir şeyler istedi. Ben de yerimden kalktım, boynuna bir darbe indirdim. Ra-

(1) İbn Kesir *Tefsir,* IV, 390 (Mücahid'in sözü olarak); Rasulullah'ın hadisi olarak tespit edemedik

(2) "Muhakkak Allah onun velisidir" demek olur

(3) Anlam mealdeki gibi olur

(4) Buradaki tekil olan "refik: arkadaş" kelimesinin çoğul olarak "arkadaşlar" anlamında olması gibi.

sûlullah (sav) güldü ve şöyle dedi: İşte bu kadınlar da gördüğün gibi benim etrafımda bulunuyorlar. Bunlar da benden nafaka (harcayacak masraf) istiyorlar. Ebu Bekir, Âişe'ye kalktı, onun boynuna vurdu. Ömer de Hafsa'ya kalktı, onun boynuna vurdu. Her ikisi de: Rasûlullah (sav)'dan yanında olmayan şeyleri mi istiyorsunuz? Hepsi de: Allah'a yemin ederiz. Asla Rasûlullah (sav)'dan yanında olmadık şeyi istemeyeceğiz. Sonra bir ay yahut yirmidokuz gün onlardan uzaklaştı, sonra ona şu: *"Ey Peygamber! Zevcelerine deki...Muhakkak Allah içinizden güzel davrananlara büyük bir mükâfat hazırlamıştır."* (el-Ahzab, 33/28-29) âyetlerini indirdi...[1] Biz bunu daha önce el-Ahzab Sûresi'nde (33/28-29. âyetler, 1. başlıkta) zikretmiş bulunuyoruz.

عَسٰى رَبُّهٗٓ اِنْ طَلَّقَكُنَّ اَنْ يُّبْدِلَهٗٓ اَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنْكُنَّ مُسْلِمٰتٍ
مُّؤْمِنٰتٍ قٰنِتٰتٍ تٰٓئِبٰتٍ عٰبِدٰتٍ سٰٓئِحٰتٍ ثَيِّبٰتٍ وَّاَبْكَارًا ﴿٥﴾

5. Eğer o sizi boşarsa, Rabbinin ona yerinize Allah'a teslim olan, iman eden, itaat eden, tevbe eden, ibadet eden, oruç tutan dullar ve bakireler olmak üzere sizden daha hayırlı eşler vermesi umulur.

"Eğer o sizi boşarsa Rabbinin... umulur" buyruğu önceden de geçtiği üzere *Sahih*(-i Müslim)'de bu âyet-i kerime, Ömer (r.a)'ın kullandığı ifadelere uygun olarak inmiştir.[2]

Denildiğine göre Kur'ân-ı Kerim'in her yerinde geçen: "(عَسٰى): Umulur" tahakkuku vacib (muhakkak) demektir. Tek istisnâ buradakidir. Bir diğer görüşe göre buradaki de vücub ifade eder. Ancak yüce Allah bunu bir şarta bağlı olarak zikretmiştir. O şart ta hanımlarını boşamasıdır, fakat boşamamıştır.

"Ona yerinize... sizden daha hayırlı eşler..." Çünkü sizler diğerlerinden hayırlı olsaydınız Rasûlullah (sav) sizi boşamazdı. Bu anlamdaki açıklamayı es-Süddî yapmıştır.

Bir diğer görüşe göre bu buyruk, yüce Allah tarafından Rasûlüne bir vaadidir. Eğer dünyada onları boşayacak olsaydı, yine dünyada ona onlardan daha hayırlı eşler verirdi.

"(أن يبدله): Ona yerinize... vermesi" buyruğu hem şeddeli, hem de şeddesiz olarak okunmuştur. Esasen -şeddeli ve şeddesiz okuyuşların mastarları

(1) *Müslim*, II, 1104
(2) *Müslim*, II, 1105

olan-: (التبديل) ile (الإبدال) aynı anlamdadır. "Tenzîl" ile "inzâl"(in indirmek anlamında olduğu) gibi.

Yüce Allah onları boşamayacağını biliyordu. Fakat eğer onları boşayacak olursa -onları korkutmak üzere- kendilerinin yerine onlardan daha hayırlılarını vermeye kadir olduğunu haber vermektedir. Bu yönüyle yüce Allah'ın: *"Şâyet yüz çevirirseniz yerinize sizden başka bir kavmi getirir"* (Muhammed, 47/38) buyruğunu andırmaktadır. Bu yüce Allah'ın kudretini haber vermekte ve onları böylece korkutmaktadır. Yoksa varlık âleminde Rasûlullah (sav)'ın ashabından daha hayırlılarının bulunduğu anlamında değildir.

"Allah'a teslim olan" Said b. Cubeyr'in açıklamasına göre ihlâslı olan... Yüce Allah'ın ve Rasûlünün emrine teslim olan, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"İman eden" emrolundukları şeyleri ve kendilerine yasak kılınan hususları tasdik eden, doğrulayan.

"İtaat eden" anlamındaki: (قَانِتَاتٍ)'in mastarı olan "kunût" itaat etmek demektir. Daha önceden (el-Bakara, 2/116. âyet, 5. başlık ile 238. âyet, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Tevbe eden" günahlarından dolayı tevbe eden. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır. Nefislerinin sevdiklerini terkederek Rasûlullah (sav)'ın emrine dönenler diye de açıklanmıştır.

"İbadet eden" yüce Allah'a çokça ibadet eden... İbn Abbas dedi ki: Kur'ân-ı Kerim'de geçen her türlü ibadet, tevhîd anlamındadır.

"Oruç tutan" İbn Abbas, el-Hasen ve İbn Cübeyr (lafız olarak "seyahat edenler" anlamındaki) bu kelimeyi "oruç tutanlar" diye açıklamışlardır. Zeyd b. Eslem, oğlu Abdurrahman ve Yeman ise, hicret edenler diye açıklamışlardır. Zeyd dedi ki: Muhammed (sav)'ın ümmetinde (dini bir emir olarak) hicretin dışında bir seyahat yoktur. Seyahat yeryüzünde dolaşmak demektir.

el-Ferrâ, el-Kutebî ve başkaları da şöyle demişlerdir: Oruç tutana "seyahat eden" denilmesinin sebebi, seyahat edenin beraberinde azık bulunmayışı, aksine yiyecek bulduğu yerde yemek yemesinden dolayıdır.

Bir başka açıklamaya göre bu lafız, suyun yerde akıp gitmesini anlatmak üzere kullanılan: (ساح الماء)'den gelen anlamı ile; yüce Allah'ın itaati uğrunda yol alıp gidenler demektir. Bu açıklamalar daha önceden et-Tevbe Sûresi'nde (9/112. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Allah'a hamdolsun.

"Dullar ve bakireler..." Yani bu eşlerden kimisi dul olacaktır, kimisi de bakire.

Denildiğine göre dula "seyyib" adının verilmesi, kocası onunla birlikte kalacak olursa kocasına, ondan ayrılacak olursa başkasına dönecek olmasından dolayıdır. Bir diğer açıklamaya göre ise, onun anne babasının evine dönneceğinden dolayı bu isim verilmiştir. Bu açıklama daha doğrudur. Çünkü her dul kadın bir başka kocaya döner, diye bir şey yoktur. Bakire ise ilk olarak yaratıldığı hal üzere kalışından dolayı bu ismi almıştır.

el-Kelbî dedi ki: Dul ile Firavun'un karısı Âsiye gibilerini, bakire ile de İmran'ın kızı Meryem gibilerini kastetmiştir.

Derim ki: Bu açıklama buradaki değiştirme yüce Allah'ın Peygamberine hanımlarını dünyada boşaması halinde âhirette onlara onlardan daha hayırlılarını eş olarak vermesi anlamındadır, diyenlerin görüşlerine uygun bir açıklamadır.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا قُوٓا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَآ اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦﴾

6. Ey iman edenler! Tutuşturucusu insanlarla taşlar olan o ateşten nefislerinizi ve ailelerinizi koruyunuz. Onun üzerinde (görevli) **iri yarı, sert tabiatlı melekler vardır. Bunlar kendilerine verdiği emirlerde Allah'a asla isyan etmezler. Ne emir olunurlarsa, onu yaparlar.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı bir başlık halinde sunacağız:

İnsanın Kendisini ve Aile Halkını Ateşten Koruması:

Bu buyrukla insanın kendisini ve aile halkını ateşten koruması emrolunmaktadır.

ed-Dahhâk dedi ki: Buyruğun anlamı şudur: Kendinizi de ateşten koruyunuz, aile halkınız da kendilerini ateşten korusunlar.

Ali b. Ebi Talha, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Siz kendinizi koruyunuz, aile halkınıza da zikir ve dua etmelerini emrediniz; ta ki Allah sizin vasıtanızla onları da korusun.

Ali (r.a), Katade ve Mücahid şöyle demişlerdir: Yaptığınız işlerle kendinizi koruyunuz, onlara yapacağınız tavsiyelerle de aile halkınızı koruyunuz.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Doğru olan da budur. Kendisine atfedilen ile atfolunanın ortak bir noktada birleşmelerini gerektiren atfın verdiği ince anlam ise, fiilin ihtiva ettiği manadadır. Şairin:

عَلَفْتُهَا تِبْناً وماءً بارداً

"Ben ona yem olarak saman ve soğuk su verdim."

Sözü ile bir diğer şairin şu sözünde olduğu gibidir:

ورأيتُ زَوْجَكِ في الوَغَى مُتَقَلِّداً سَيْفاً ورُمْحَا

"Savaşta gördüm ben kocan,
Kuşanmıştı kılıcını ve mızrağını."

O halde kişinin kendisini itaat ile ıslah etmesi, aile halkını da tıpkı çobanın sürüsünü ıslah etmesi gibi ıslah etmesi gerekir. Sahih hadiste Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu belirtilmektedir: "Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürüsünden sorumludur. İnsanların başındaki imam (İslâm devletinin yöneticisi) bir çobandır ve o, onlardan sorumludur. Adam aile halkı üzerinde bir çobandır ve onlardan sorumludur."(1)

el-Hasen bu âyet-i kerime hakkında: "Onlara emreder ve onlara yasaklar koyar" sözleriyle bu buyruğun anlamını ifade etmektedir.

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Yüce Allah'ın **"Nefislerinizi koruyunuz"** buyruğunun kapsamına çocuklar da girmektedir. Çünkü çocuk insanın bir parçasıdır. Tıpkı yüce Allah'ın: *"Kendi evlerinizden... yemek yemenizde size de bir sakınca yoktur"* (en-Nur, 24/61) buyruğunda olduğu gibi diğer akrabaların bağımsız olarak anıldığı gibi, ayrıca bağımsız olarak anılmamışlardır. Kişi çocuğuna helâli ve haramı öğretir, masiyet ve günah olan işlerden uzak kalmasını sağlar ve buna benzer diğer hükümleri yerine getirir.

Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Çocuğun baba üzerindeki hakkı ona güzel bir isim vermesi, yazı yazmayı öğretmesi ve ergenlik yaşına geldiği vakit onu evlendirmesidir."(2)

(1) *Buhârî*, I, 304, II, 848, 901, 902, III, 1010, V, 1988, 1996, VI, 2611; *Müslim*, III, 1459; *Tirmizî*, IV, 208; *Ebû Dâvûd*, III, 130; *Müsned*, II, 5, 54, 111, 121

(2) Deylemi, *Firdevs*, II, 131; benzer hadisler ve sıhhat durumları için bk. Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, VI, 400, 401, 403, *es-Sünenü'l-Kübra*, X, 15; Heysemi, *Mecma*, VIII, 47

Yine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Hiçbir baba oğluna güzel bir terbiyeden daha üstün bir bağışta bulunmamıştır."(1)

Amr b. Şuayb babasından, onun dedesinden rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Çocuklarınıza yedi yaşında namaz kılmalarını emrediniz. (Kılmazlarsa) on yaşında onları dövünüz ve yataklarını birbirinden ayırınız."(2) Bu hadisi hadis âlimlerinden bir topluluk rivayet etmiş olup, bu Ebu Davud'un lafzıdır.

Yine Semura b. Cundub'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Küçük çocuk yedi yaşına ulaştı mı ona namaz kılmasını emrediniz. On yaşına ulaştı mı kılmaması halinde onu dövünüz."(3)

Aynı şekilde kişi aile halkına namaz vaktinin ve hilâlin görülmesine da yanarak oruca başlamanın farziyetini ve orucu bitirmenin gereğini de haber verir.

Müslim'in rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) vitir namazını kıldıktan sonra: "Kalk ey Âişe, sen de vitrini kıl" dermiş.(4)

Yine rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Geceleyin kalkıp namaz kılan, sonra hanımını uyandıran, eğer kalkamazsa yüzüne su serpen kişiye Allah'ın rahmeti olsun. Geceleyin kalkıp namaz kılan ve kocasını uyandıran, uyanmayacak olursa yüzüne su serpen kadına Allah'ın rahmeti olsun."(5)

Peygamber (sav)'ın: "Odalarında (uyuyan) hücre sahibelerini de uyandırın"(6) buyruğu da bu kabildendir.

İşte bütün bunlar yüce Allah'ın: *"İyilik ve takvâ üzere birbirinizle yardımlaşın"* (el-Mâide, 5/2) buyruğunun genel çerçevesi içerisine girmektedir.

el-Kuşeyrî'nin zikrettiğine göre bu âyet-i kerime nâzil olunca, Ömer (r.a) şöyle demiş: Ey Allah'ın Rasûlü! Haydi kendimizi koruduk diyelim. Peki aile halkımıza ne yapabiliriz? Peygamber şöyle buyurdu: "Allah'ın size yasakladığı şeylerden onları alıkoyarsınız, Allah'ın emrettiklerini onlara da emredersiniz."(7)

Mukatil dedi ki: İşte bu, çocukları, hanımı, köleleri ve cariyeleri hakkın-

(1) *Müsned,* III, 412, IV, 77; Hâkim, *Müstedrek,* IV, 292; *Tirmizî,* IV, 338; Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ,* II, 18, III, 84

(2) *Ebû Dâvûd,* I, 133; Hâkim, *Müstedrek,* I, 311; *Darakutnî,* I, 230, Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra,* II, 228, 229, III, 84; *Müsned,* II, 180, 187

(3) *Ebû Dâvûd,* I, 133; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra,* II, 14

(4) *Müslim,* I, 511; *Müsned,* VI, 152, 205

(5) Beyhaki, *es-Sünenü's-Suğra,* Medine 1410/1989, s. 473

(6) *Muvatta,* II, 913, İbn Hibban, *Sahih,* II, 466; Hâkim, *Müstedrek,* II, 554

(7) Kaynağını tespit edemedik

da kişinin üzerindeki hakkıdır.

el-Kiya dedi ki: Çocuklarımıza, eşlerimize dini ve hayırlı şeyleri kendisinden müstağni kalınamayacak (gerek duyulacak) edeb ve terbiyeyi öğretmek bizim vazifemizdir. Yüce Allah'ın: *"Sen aile halkına namazı emret, kendin de sabırla ona devam et"* (Taha, 20/132) buyruğu da bunu ifade etmektedir. Yüce Allah'ın Peygamberine hitaben vermiş olduğu: *"Yakın akrabanı uyar.* (eş-Şuara, 26/214) buyruğu da buna yakındır. Hadis-i şerifte de: "Çocuklarınız yedi yaşındayken onlara namaz kılmalarını emrediniz" diye buyurulmaktadır.

"Tutuşturucusu insanlarla taşlar olan..." buyruğuna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/24. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Onun üzerinde iri yarı, sert tabiatlı melekler vardır" buyruğu ile katı kalpli, kendilerinden merhamet dilendiğinde merhamet etmeyen, gazap ve öfkeden yaratılmış bulunan ve Âdemoğullarına yemek ve içmek sevdirildiği gibi kendilerine de yaratılmışlara azap etmek sevdirilmiş bulunan Zebâni melekleri kastetmektedir.

"Sert tabiatlı" yani bedenleri güçlü, kuvvetli demektir. Sözleri sert, fiilleri kaba diye açıklandığı gibi; cehennem ehlini yakalayışları güçlü, onlara karşı sert tabiatlı diye de açıklanmıştır. "Filan kişi, filan kişiye karşı sert (şedid)tir" denilir. Bu, ona karşı güçlü olup, çeşitli şekillerde ona azab eder anlamındadır. Bir diğer açıklamaya göre **"iri yarı"** buyruğu ile bedenlerinin irilikleri "sertlik" ile de güçlü oluşları kastedilmiştir.

İbn Abbas dedi ki: Onlardan birisinin iki omuzu arasındaki mesafe bir yıllık süredir. Onlardan birilerinin gücü, indirdiği bir balyoz ile insanı yetmiş yıl cehennemin dibine doğru itecek kadardır.

İbn Vehb de şöyle demektedir: Bize Abdurrahman b. Zeyd anlattı dedi ki: Rasûlullah (sav) cehennem bekçileri hakkında şöyle buyurdu: "Onlardan birisinin iki omuzu arasındaki mesafe doğu ile batı arasındaki gibidir."(1)

"Bunlar kendilerine verdiği emirlerde Allah'a asla isyan etmezler." O'nun emrine fazlalık ya da eksiklikle aykırı hareket etmezler.

"Ne emir olunurlarsa onu yaparlar." Vaktinde yerine getirirler. Sonraya da bırakmazlar, öne de almazlar.

Şöyle de açıklanmıştır: Onların zevkleri Allah'ın emrini yerine getirmektedir. Tıpkı cennet ehlinin cennette bulunmaktan dolayı sevindikleri gibi. Bu açıklamayı Mutezile mensuplarından birisi zikretmiştir. Onlara göre âhiret-

(1) Kaynağını tespit edemedik

te mükellefiyet imkânsız bir hadisedir. Halbuki hak ehlinden olup sağlam akl de sahibi olan bir kimseye yüce Allah'ın kuluna bugün de, yarın da mükel lefiyetler verebileceği açıktır, melekler hakkında da mükellefiyet(in imkânı) reddolunamaz. Allah dilediğini yapar.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ ۖ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

7. Ey kâfir olanlar! Bugün özür dilemeyin. Size ancak yaptıklarınızın karşılığı verilecektir.

"Ey kâfir olanlar! Bugün özür dilemeyin." Çünkü özür dilemenizin hiçbir faydası olmaz. Bu yasak, ümitsizliklerinin kesinleştirilmesi içindir.

"Size ancak" dünyada **"yaptıklarınızın karşılığı verilecektir."** Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"O günde zulmedenlere mazeret bildirmeleri fayda vermez ve onlardan Rabblerini razı etmeleri de istenmez"* (er-Rum, 30/57) buyruğudur. Daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا تُوبُوٓا اِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحًا ۭ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ ۙ يَوْمَ لَا يُخْزِى اللّٰهُ النَّبِىَّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهٗ ۚ نُوْرُهُمْ يَسْعٰى بَيْنَ اَيْدِيْهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَآ اَتْمِمْ لَنَا نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا ۚ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٨﴾

8. Ey iman edenler! Allah'a nasûh bir tevbe ile tevbe edin! Olur ki Rabbiniz kötülüklerinizi örter. Sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. O gün Allah, Peygamberi ve onunla beraber olan iman edenleri mahcub etmeyecek. Nurları önlerinde ve sağlarında koşacak ve diyecekler ki: "Rabbimiz, bize nurumuzu tamamla ve bize mağfiret buyur! Çünkü Sen herşeye kadirsin."

"Ey iman edenler! Allah'a nasûh bir tevbe ile tevbe edin!" buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Tevbe ve Tevbenin Nasûh Olması:

"Ey iman edenler! Allah'a... tevbe edin" buyruğu ile yüce Allah tevbe etmeyi emretmektedir. Tevbe etmek, bütün hal ve bütün zamanlarda farz-ı ayndır. Buna dair açıklamalar ve görüşler daha önce en-Nisâ Sûresi'nde (4/17-18. âyetler, 1. başlık ve devamında) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

"Nasûh bir tevbe ile..." buyruğunda geçen "nasûh tevbe"nin mahiyeti hakkında ilim adamları ile kalb erbabı yirmiüç ayrı açıklama getirmişlerdir:

1- Nasûh tevbe, sütün tekrar memeye dönmemesi gibi ardından yine (aynı günaha) dönüş olmayan tevbedir, denilmiştir. Bu açıklama Ömer, İbn Mesud, Ubeyy b. Ka'b ve Muâz b. Cebel (r.anhum)'dan rivayet edilmiştir. Muaz bu açıklamayı Peygamber (sav)'a merfu olarak da nisbet etmiştir.

2- Katade dedi ki: Nasûh tevbe, doğru ve samimi demektir. Halis diye de açıklanmıştır. "Ona nush ile söz söyledi" demek, samimi olarak ihlasla ona söz söyledi demektir. el-Hasen dedi ki: Nasûh sevdiği günaha buğzedip onu hatırladığı vakit ondan dolayı mağfiret dilemesidir.

3- Nasûh tevbe, kabul olunacağına güvenilmeyen ve bundan dolayı da korku duyulan tevbedir, diye de açıklamıştır.

4- Nasûh tevbe, beraberinde ayrıca tevbeye gerek duyulmayan tevbedir, diye de açıklanmıştır.

5- el-Kelbî dedi ki: Nasûh tevbe, kalpten pişmanlık duymak, dil ile mağfiret dilemek, günahtan kesinlikle vazgeçmek ve bir daha dönmemek üzere kesin kararlı olmak demektir.

6- Said b. Cubeyr dedi ki: Nasûh tevbe, kabul olunan tevbe demektir. Üç şartı taşımadıkça da kabul olunmaz: Kabul olunmaz korkusu, kabul olunacağı ümidi ve itaatlerde süreklilik.

7- Said b. el-Müseyyeb dedi ki: Nasûh tevbe, kendisi ile kendi özünüze samimi olarak iyilik yaptığınız tevbedir.

8- el-Kurazî dedi ki: Nasûh tevbe, dört özelliği taşıyan tevbedir: Dil ile mağfiret dilemek, bedenen günahtan vazgeçmek, kalpten dönmeme kararını vermek ve kötü arkadaşlardan uzaklaşmak.

9- Süfyan es-Sevrî dedi ki: Nasûh tevbe'nin dört alâmeti vardır: Kıllet, illet, zillet ve gurbet.

10- el-Fudayl b. Iyad dedi ki: Günahının sürekli gözünün önünde bulun-

ması ve sürekli olarak onu gözleriyle görüyor gibi hareket etmesidir. Buna yakın bir açıklama İbn es-Simâk'dan nakledilmiştir: Allah'a karşı hayanı azaltarak işlemiş olduğun o günahı sürekli olarak gözönünde bulundurman ve bundan dolayı seni bekleyene hazırlanmandır.

11- Ebu Bekr el-Varrak dedi ki: Nasûh tevbe, genişliğine rağmen yeryüzünün sana dar gelmesi ve nefsinin de seni alabildiğine sıkmasıdır. Tıpkı (savaşta) geri bırakılan üç kişi gibi.

12- Ebu Bekr el-Vâsıtî dedi ki: Herhangi bir karşılığı kaybetmek dolayısıyla yapılmayan tevbedir. Çünkü dünyada nefsini rahatlatmak için günah işleyen bir kimse, daha sonra âhirette kendisini rahatlatmak arzusuyla tevbe ederse, onun tevbesi Allah için değil, kendisini korumak içindir.

13- Ebu Bekr ed-Dakkak el-Mısrî dedi ki: Nasûh tevbe, yaptığı haksızlıkları sahiplerine geri vermek, hasımlarından helâllik dilemek ve itaatleri sürekli bir alışkanlık haline getirmektir.

14- Ruveym dedi ki: Nasûh tevbe, masiyet esnasında (hakka) yönelmeksizin arkanı döndüğün gibi (tevbe esnasında) da arkanı dönmeksizin Allah'a yönelmektir.

15- Zünnûn dedi ki: Nasûh tevbenin üç alâmeti vardır: Az konuşmak, az yemek ve az uyumak.

16- Şakîk dedi ki: Nasûh tevbe, kişinin kendisini çokça kınaması, sürekli pişmanlık duymaya aralık vermemesidir; ta ki onun âfetlerinden selâmete çıkabilinceye kadar.

17- Serrî es-Sakatî dedi ki: Nasûh tevbe, kişinin kendisine ve mü'minlere nasihat etmeden gerçekleşemez. Çünkü tevbe eden ve ona bağlı kalan bir kimse, diğer insanların da kendisi gibi olmasını ister.

18- el-Cuneyd dedi ki: Nasûh tevbe, günahı ebediyyen hatırlamamak üzere unutmasıdır. Çünkü tevbesi sahih olan bir kimse, Allah'ı seven bir kişi olur. Allah'ı seven bir kimse ise Allah'tan başka herşeyi unutur.

19- Zü'l-Uzuneyn (Enes b. Malik -r.a-'ın lakabı olup, iki kulaklı demektir) dedi ki: Nasûh tevbe, kişinin gözyaşının akması, masiyetlere karşı da başkaldıran bir kalbe sahib olması demektir.

20- Feth el-Mevsılî dedi ki: Nasûh tevbenin üç alâmeti vardır: Hevâya muhalefet, çokça ağlamak ve açlık ve susuzluğa karşı dayanabilmek.

21- Sehl b. Abdullah et-Tusterî dedi ki: Bu ehl-i sünnet ve'l-cemaat için sözkonusu olan bir tevbedir. Çünkü bid'atçinin tevbesi olmaz. Buna delil de Peygamber (sav)'ın: "Allah bid'at sahibi herkese karşı tevbe etmesinin önünde perde kılmıştır"[1] buyruğudur.

(1) Kaynağını tespit edemedik

22- Huzeyfe'den rivayete göre o şöyle demiştir: Bir günahtan tevbe edip, sonra tekrar o günaha dönmek kişiye kötülük olarak yeter.

Nasûh tevbenin asıl anlamı ihlâslı olmaktan gelmektedir. Mesela, bal mumundan süzülmüş olduğu takdirde bu "nâsıh" bir baldır, denilir.

23- Bunun dikiş dikmek anlamında olan "nasâhat"den alınmış olduğu da söylenmiştir. Bu anlamdan alınmış olması ile ilgili iki şekilde açıklama yapılmıştır:

1- Böyle bir tevbe kişinin itaatini sağlamlaştırıp tıpkı terzinin dikişi ile elbiseyi sağlamlaştırıp pekiştirdiği gibi, pekiştirdiğinden ötürü bu kökten gelmiştir.

2- Çünkü böyle bir tevbe kişiyi Allah'ın dostları ile birlikte biraraya getirmiş ve onu onlara katmıştır. Tıpkı terzinin kumaşı biraraya getirip onun bir bölümünü diğer bir bölümüne yapıştırması gibi.

"Nasûh" lafzı genel olarak "nûn" harfi üstün, tevbenin sıfatı diye: (نَصُوحاً) şeklinde okunmuştur. "(امرأة صبور): Çok sabırlı bir kadın" ifadesinde olduğu gibi. Bu da nushunda (samimiyetinde) oldukça ileriye varmış tevbe demektir.

el-Hasen, Hârice ve Ebu Bekr'in rivayetine göre Âsım bunu ötreli okumuşlardır. Bu okuyuş: "(توبةً نصح لأنفسكم): Kendiniz için nasihat tevbesi..." tevilindedir.

Bu lafzın: (نُصُوحاً) şeklinde ve (نُصح)'in çoğulu olması mümkün olduğu gibi, mastar olması da mümkündür. Nitekim: (نصح نصاحة ونُصُوحاً) denilir. Çünkü mastarlarda (aynı fiilin mastarı) "fuâle ve fuûl" vezinlerinde gelebilir. "(الذّهاب والذُّهوب): Gitmek" gibi.

el-Müberred dedi ki: Yüce Allah nushu bulunan tevbeyi kastetmiştir. Nitekim: "(نصحت نصحاً ونَصاحة ونُصوحاً): Ben nushta bulundum, nush etmek" denilir.

2- Kendisinden Tevbe Edilecek Hususlar ve Bunlardan Nasıl Tevbe Edileceği:

Kendisinden tevbe edilecek hususlar ile bunlardan nasıl tevbe edileceği ile ilgili olarak ilim adamları şöyle demişlerdir: Kendisinden tevbe edilecek olan günah ya yüce Allah'a ait bir haktır ya da insanlara ait bir haktır. Eğer namazı terketmek gibi Allah'a ait bir hak ise, pişmanlıkla birlikte, geçirmiş olduğu namazları kazayı da katmadıkça tevbesi sahih olmaz. Aynı şekilde orucun terki yahut zekâtta kusur olması halinde de durum böyledir.

Şâyet haksız yere birisini öldürmek gibi bir günah ise; eğer ona kısas uygulanması gerekiyor ve kısas uygulanması isteniyor ise, kendisine kısasın uygulanması imkânını vermek ile; eğer haddi gerektiren bir kazf (zina iftirası)

ise ve bu haddin kendisine uygulanması isteniyor ise kendisine haddin uygulanmasını kabul etmesi ile olur. Şâyet bu haklar affedilecek olursa, pişmanlık duymak ve samimi olarak tekrar buna dönmemeyi kararlaştırmak onun için yeterli olur.

Aynı şekilde bir mal karşılığında, kısasen öldürülmesi affedilecek olursa, o malı bulabilen bir kimse ise, onu eksiksiz ödemekle yükümlüdür. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Fakat kime kardeşi tarafından bir şey affolunursa, artık (diyet alan) örfe uyarak istesin (ve katil de) ona güzellikle ödesin."*** (el-Bakara, 2/178)

Eğer tevbe ettiği günah Allah'ın hadlerinden -ne olursa olsun- herhangi bir had ise sağlıklı bir pişmanlık duyarak yüce Allah'a tevbe edecek olursa, bu had ondan düşer. Nitekim yüce Allah ele geçirilmelerinden önce muhariplerin (yol kesenlerin) tevbe ettikleri takdirde hadlerinin düşeceğini açıkça hükme bağlamıştır. İşte bu husus, ele geçirilmelerinden sonra tevbe ettikleri takdirde, hadlerinin düşmeyeceğine delil teşkil etmektedir. Daha önce (el-Mâide, 5/39. âyet, 26. başlıkta) açıklandığı üzere.

Aynı şekilde içki içenler, hırsızlık yapanlar, zina edenler hallerini düzeltip, tevbe eder ve bu durumları bilinecek olup sonradan imama (İslâm devlet başkanına) şikâyet edilecek olurlarsa, imamın onlara had uygulamaması gerekir. Şâyet durumları imama arzedildikten sonra "tevbe ettik" deyip -eğer terketmemişlerse- o vakit onlar bu halleri ile yenik düşürülen muhariplerle aynı durumdadırlar. Şafii'nin kabul ettiği görüş budur.

Eğer günah kullara yapılan bir haksızlık ise; gücünün yetmesi halinde o hakkı sahibine geri vermedikçe ve ister ayni bir hak olsun, ister başka türlü olsun o haktan kurtulmadıkça tevbesi sahih olmaz. Şâyet o hakkı sahibine geri verebilecek gücü varsa güç yetirebildiği en kısa ve en çabuk bir süre içerisinde o hakkı eda etmeye karar vermelidir.

Eğer bir müslümana zarar vermiş fakat, o müslüman bunun farkında değil yahutta zararın nereden geldiğini bilmiyor ise, o müslümana verdiği zararı izale eder. Sonra da o kimseden kendisini affedip kendisine bağışlanma dilemesini ister. Onu affedecek olursa, bundan dolayı günahı kalkar. Eğer bu istekte bulunmak üzere birisini gönderecek olup, o mazlum şahıs da kendisine zulmeden kimseyi -muayyen olarak bilsin ya da bilmesin- affedecek olursa, bu da sahihdir. Şâyet haksız yere korkutmak yahut kederlendirmek yahut bir tokat vurmak yahut haksızca onu çimdiklemek gibi bir adama kötülük yapar ya da bir kamçı ile onu vurup canını acıtacak olur da sonra yaptığı bu işten dolayı pişmanlık duyarak ve bir daha tekrarlamamak kararı ile gelip o kişiden af dileyecek olursa ve o kimseye karşı gönlünü hoşnud edinceye kadar zilletini arzetmeyi sürdürüp de haksızlığa uğrayan kişi onu affe-

derse, bu günahı kalkar. Haddin sözkonusu olmadığı sövüp saymak ve hakaret etmek gibi işlerde de durum böyledir.

"Rabbinizin kötülüklerinizi örtmesi... umulur" buyruğundaki "(عَسَى): Umulur" Allah hakkında kullanıldığı taktirde vücub (kesinlik) ifade eder. Peygamber (sav)'ın: "Günahtan tevbe eden kimse günahsız kimse gibidir"(1) Buyruğunun anlamı da budur.

"(أن): ...me, ..." buyruğu; "(عسى): Umulur" lafzının merfû' ismi konumundadır.

"... Sokması" buyruğu "örtmesi" anlamındaki lafza atfedilmiştir.

İbn Ebi Able: "(وَيُدْخِلَكُمْ): **Sizi... sokar"** buyruğunu cezm ile; "(عسى أن يكفّر): Örtmesi umulur" lafzının mahalline atfederek cezm ile okumuştur. Günahlarınızın örtülmesini ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokmasını gerektirecek şekilde tevbe ediniz, denilmiş gibidir.

"O gün Allah, Peygamberi ... mahcub etmeyecek" buyruğunda geçen: "(يَوْمَ): O gün" buyruğunun âmili ya; "sizi... sokması" anlamındaki fiildir ya da takdir edilmiş bir fiildir.

Burada: "(يُخْزِي): Mahcub etmeyecek" fiili "azap etmeyecek" demektir. Yani yüce Allah ona da, onunla birlikte iman edenlere de azap etmeyecektir.

"Nurları önlerinde ve sağlarında koşacak" buyruğu(na dair açıklamalar) daha önce el-Hadid Sûresi'nde (57/12. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Ve diyecekler ki: Rabbimiz bize nurumuzu tamamla ve bize mağfiret buyur. Çünkü Sen herşeye kadirsin." İbn Abbas, Mücahid ve başkaları dedi ki: Bu, Allah'ın münafıkların nurunu söndüreceği vakit mü'minlerin yapacağı bir duadır. Daha önce el-Hadîd Sûresi'nde (57/13. âyetin tefsirinde) açıklandığı gibi.

يَآ اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِيْنَ وَاغْلُظْ
عَلَيْهِمْ ۭ وَمَاْوٰىهُمْ جَهَنَّمُ ۭ وَبِئْسَ الْمَصِيْرُ ﴿٩﴾

9. Ey Peygamber! Kâfirlerle ve münafıklarla cihad et ve onlara karşı sert davran! Varacakları yer cehennemdir onların. O ne kötü dönüş yeridir!

(1) İbn Mâce, II, 1419; ayrıca bk. Münziri, *et-Terğib,* IV, 48; Heysemi, *Mecmâ,* X, 199, 200

"Ey Peygamber! Kâfirlerle ve münafıklarla cihad et ve onlara karşı sert davran" buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı tek bir başlık halinde sunacağız.

Allah'ın Dini Hususunda İşi Sıkı Tutmak:

Allah'ın dini hususunda işi sıkı tutmak ile ilgili olarak yüce Allah kâfirlere karşı kılıçla, güzel öğütlerle ve yüce Allah'ın dinine davet etmekle; münafıklara karşı ise sertlikle, delili ortaya koymakla, onlara âhiretteki hallerini öğretmekle, kıyamet gününde mü'minlerle birlikte, aydınlığında Sırat'ı geçecekleri nurlarının bulunmayacağını belirtmek suretiyle cihad et, demektir.

el-Hasen dedi ki: Onlarla (münafıklarla), onlara hadleri uygulayarak cihad et! Çünkü onlar hadleri gerektiren işleri işliyorlardı ve ayrıca onlara hadler uygulanıyordu.

"Varacakları yerleri cehennemdir onların" buyruğu her iki kesim hakkındadır. **"O ne kötü dönüş yeridir!"**

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتَ نُوحٍ وَامْرَأَتَ لُوطٍ ۖ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ ﴿١٠﴾

10. Allah, kâfirlere Nûh'un karısı ile Lût'un karısını misal olarak gösterdi. Bunların ikisi de kullarımızdan iki salih kulun (nikâhı) **altında idiler. İkisi de kocalarına** (davalarında) **hainlik ettiler de kocalarının kendilerine Allah'a karşı hiçbir faydaları olmadı ve ikisine de: "Ateşe girenlerle beraber siz de girin" denilecek.**

Yüce Allah bu misali âhirette hiçbir kimsenin, yakınına ya da neseben akrabasına -aralarında din ayrılığı var ise- hiçbir fayda vermeyeceğine dikkat çekmek üzere vermektedir.

Nuh'un hanımının adı Vâliha, Lût'un hanımının adı Vâlia idi. Bunu Mukatil demiştir. ed-Dahhak, Âişe (r.anhâ)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Cebrail, Peygamber (sav)'a inerek ona Nuh'un hanımının adının Vâğile, Lût'un hanımının adının ise Vâlihe olduğunu bildirdi.

"İkisi de kocalarına hainlik ettiler" buyruğu hakkında İkrime ve ed-Dahhak; kâfir olmak suretiyle diye açıklamışlardır. Süleyman b. Rukayye, İbn Ab-

bas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Nuh'un hanımı insanlara: O bir delidir, diyordu. Lût'un hanımı da ona gelen misafirleri haber veriyordu. Yine ondan: Hiçbir peygamberin hanımı hayasızlık işlememiştir, dediği nakledilmiştir. Bu hususta -el-Kuşeyrî'nin naklettiğine göre- müfessirlerin icmaı vardır.

Bu iki hanımın kocalarına hainlikleri, dinde idi ve her ikisi de müşrikti. Münafık oldukları da söylenmiştir. Bir diğer açıklamaya göre bu kadınların hainlikleri, laf alıp götürmeleri idi. Allah peygamberlerine bir şey vahyetti mi hemen bunu müşriklere ifşa ederlerdi. Bu açıklamayı da ed-Dahhak yapmıştır.

Lût'un hanımı, Lût'a misafir geldi mi kavmine yanına bir misafir geldiğini bildirmek üzere duman çıkartırdı. Çünkü onun kavmi erkeklere yaklaşan bir kavim idi.

"Kocalarının kendilerine Allah'a karşı hiçbir faydaları olmadı." Yani Nûh da, Lût da, Allah nezdinde üstün değerlerine rağmen, eşlerinden isyan etmeleri dolayısıyla Allah'ın azabından herhangi bir şey uzaklaştıramamışlardı.

Bununla azabın herhangi bir vesile (aracı) ile değil, ancak itaat ile önlenebileceğine dikkat çekilmektedir.

Denildiğine göre; Mekke kâfirleri alay ederek: Şüphesiz Muhammed (sav) bize şefaat edecektir, dediler. Yüce Allah onun şefaatinin yakın akrabaları olsalar dahi Mekke kâfirlerine hiçbir fayda vermeyeceğini açıkladı. Tıpkı Nûh ve Lût'un şefaatlerinin hanımlarına -kendilerine yakın olmalarına rağmen- kâfir olmaları sebebiyle fayda sağlamayacağı gibi.

Her ikisine de âhirette: **"Ateşe girenlerle beraber siz de girin!"** denilecektir. Tıpkı Mekke kâfirlerine ve diğerlerine söyleneceği gibi.

Şöyle de denilmiştir: **"Nûh'un karısı"** terkibinin **"misal olarak"** buyruğundan muzafın hazfi takdirine binaen bedel olması mümkündür. Yani; yüce Allah bir misal verdi ki; bu Nuh'un karısının misalidir... Bu lafızların ("Nûh'un karısı" ile **"Lût'un karısı"** anlamındaki lafızların) iki meful olmaları da mümkündür. (Meâlde olduğu gibi).

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ
رَبِّ ابْنِ لِي عِندَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِن فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ
وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿١١﴾

11. Allah, iman edenlere de Firavun'un karısını misal verdi. Hani o: "Rabbim, benim için nezdinde cennette bir ev yap! Firavun'dan ve onun amelinden beni kurtar ve o zalimler topluluğundan beni esenliğe çıkar" demişti.

"Allah iman edenlere de Firavun'un karısını misal verdi." Adı Müzahim kızı Âsiye idi. Yahya b. Sellâm dedi ki: **"Allah kâfirlere... misal olarak gösterdi"** buyruğunu yüce Allah, Âişe ve Hafsa'ya, Rasûlullah (sav)'a karşı birbirlerine destek oldukları vakit, gösterdikleri muhalefetten sakındırmak üzere misal vermiştir. Daha sonra onlara Firavun'un hanımı ile İmran kızı Meryem'i, itaate sımsıkı sarılmalarını, din üzere sebat göstermelerini teşvik etmek üzere misal verdi.

Bunun, mü'minlere sıkıntılara sabretmeye teşvik için verildiği de söylenmiştir. Yani sizler sıkıntılı zamanlarda sabretmekte Firavun'un eziyetine katlanan, Firavun'un hanımından daha zayıf olmayınız. Âsiye, Musa'ya iman etmişti. Onun Musa'nın halası olup, ona iman ettiği de söylenmiştir.

Ebu'l-Âliye dedi ki: Firavun hanımının iman ettiğini öğrenince, ileri gelenlerin huzuruna çıkarak onlara şöyle dedi: Siz Müzahim kızı Âsiye hakkında ne bilirsiniz? Ondan övgüyle sözettiler. Onlara: O benden başka bir rabbe ibadet ediyor, dedi. İleri gelenler ona: Onu öldür, dediler. Bunun üzerine onun için yere kazıklar çaktı, ellerini ve ayaklarını bağladı. O da: "Rabbim benim için nezdinde cennette bir ev yap!" diye dua etti. Bu esnada Firavun da hazır bulunuyordu. Cennetteki evini görünce güldü. Firavun: Bu kadının deliliğine hayret etmiyor musunuz? Biz ona işkence ediyoruz, o ise gülüyor derken, ruhu kabzolundu.

Osman en-Nehdî'nin kendisinden rivayet ettiğine göre Selman el-Farisi de şöyle demiştir: Âsiye'ye güneşte işkence ediliyordu. Güneş sıcağı onu rahatsız etti mi melekler onu kanatlarıyla gölgelendiriyordu.

Güneşte ellerini ve ayaklarını çivilediği, sırtının üzerine bir değirmen taşı koyduğu, yüce Allah'ın ona cennetteki yerini gösterdiği de söylenmiştir.

Yine denildiğine göre **"Rabbim, benim için nezdinde cennette bir ev yap!"** deyince, ona cennette evinin bina edilmekte olduğu gösterildi. el-Hasen'den gelen rivayete göre onun evi bir incidendir.

Âsiye: "Beni kurtar!" deyince, yüce Allah onu en üstün ve şerefli bir şekilde kurtardı, onu cennete yükseltti. O orada yer, içer ve nimetler içerisinde yüzer.

"Firavun'dan ve onun amelinden" ifadesinde amel'den kastı küfürdür. Onun azabından, zulmünden ve başıma gelenlere sevinmesinden... diye de

açıklanmıştır. İbn Abbas ise kasıt, cimadır, demiştir.

"Ve o zalimler topluluğundan beni esenliğe çıkart!" ifadeleri hakkında el-Kelbî: Bunlar Mısır ahalisidir, demiştir. Mukatil, Kıbtilerdir diye açıklamıştır. el-Hasen ve İbn Keysan dedi ki: Allah onu en üstün ve şerefli bir şekilde kurtarmış, onu cennete yükseltmiştir. O orada yemekte ve içmektedir.

وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ الَّتِىٓ اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ
رُّوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهِۦ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ ﴿١٢﴾

12. Ve namusunu sapasağlam koruyan İmran kızı Meryem'i de (misal verdi). **Biz ona ruhumuzdan üfürmüştük. O da Rabbinin kelimelerini de, kitaplarını da tasdik etmişti. Ve o, itaat edenlerdendi.**

"Ve namusunu" hayasızlıklardan, fuhşiyattan **"sapasağlam koruyan İmran kızı Meryem'i de"** an, demektir.

Buyruğun Firavun'un karısına atfedildiği de söylenmiştir. Anlam da: Allah İmran kızı Meryem'i de misal olarak vermiş ve yahudilerin eziyetlerine karşı ona sabır vermiştir, şeklindedir.

"Namusunu sapasağlam koruyan" buyruğu hakkında müfessirler şöyle demişlerdir: Burada "ferc (meâlde: namus)" ile onun ceybi (gömleğinin yakası) kastedilmiştir. Çünkü: **"Biz ona ruhumuzdan üfürmüştük"** diye buyurmaktadır. Cebrail (a.s) da onun yakasına üflemişti, fercine üflememişti. Ubeyy'in kıraatinde bu buyruk: "(فنفخنا في جَيْبِها من رُوحِنا): Biz onun yakasına ruhumuzdan üfürmüştük" şeklindedir. Elbisedeki herbir yarığa da "ceyb" denilir. Yüce Allah'ın: *"(وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ): Hem onun hiçbir yarığı da yok."* (Kaf, 50/6) buyruğunda da bu anlamdadır.

Onun namusunu (fercini) sağlam bir şekilde koruyup, Ruh'un onun yakasına üflenmiş olması da mümkündür. Bu durumda **"üfürmüştük"** buyruğu, Cebrail'i gönderdik, o da onun yakasına üfledi, demek olur. **"Ruhumuzdan"** buyruğu da ruhlarımızdan bir ruh demek olur ki; bu da İsa'nın ruhudur. Buna dair yeterli açıklamalar daha önce en-Nisâ Sûresi'nde (4/171. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"O da Rabbinin kelimelerini... tasdik etmişti" buyruğunda "tasdik etmişti" anlamındaki lafız genel olarak şeddeli: (وَصَدَّقَتْ) diye okunmuştur. Ancak

Humeyd ve el-Ulmevî şeddesiz olarak: (وَصَدَقَتْ) diye okumuşlardır.(1)

"Rabbinin kelimeleri" Cebrail'in kendisine: *"Ben ancak senin Rabbinin gönderdiği elçiyim..."* (Meryem, 19/19) şeklindeki sözleridir.

Mukatil dedi ki: **"Kelimeler"** ile İsa'yı, onun bir peygamber olduğu ve İsa'nın Allah'ın kelimesi olduğunu kastetmektedir. Buna dair açıklamalar daha önceden (Al-i İmran, 3/42. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

el-Hasen ve Ebu'l-Âliye: "(بِكَلِمَةِ رَبِّهَا وكِتَابِهِ): Rabbinin kelimesini ve kitabını" diye okumuşlardır. Ebu Amr ve Âsım'dan Hafs ise çoğul olarak: "(وكُتُبِهِ): Kitaplarını da" diye okumuşlardır. Ebu Reca'dan ise: "(وكُتْبِهِ): Kitaplarını" şeklinde "te" harfi (ötreli değil de) sakin olarak okuduğu rivayet edilmiştir, diğerleri ise tekil olarak: "(بِكِتَابِهِ): Kitap(lar)ını" diye okumuşlardır. "Kitab" ile (tekil olarak) cinsi de kastedilebilir. Bu durumda yüce Allah'ın indirmiş olduğu her kitap anlamında olur.

"Ve o, itaat edenlerdendi." Akşam ile yatsı arasında namaz kılanlardandı, diye de açıklanmıştır.

Burada: "(من القانتات): İtaat eden kadınlardan" diye buyurmamasının sebebi, onların: (وكانت من القوم القانتين): İtaat edenler topluluğundandı" demek istemiş olmasındandır. Bunun Meryem'in ehl-i beytine raci olması da mümkündür. Çünkü onlar Allah'a itaat eden kimselerdi.

Muâz b. Cebel (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Peygamber (sav), ruhunu teslim etmek üzere olan Hz. Hatice'ye şöyle demiştir: "Başına gelenlerden hoşlanmıyor musun yoksa? Allah hoşlanılmayan şeylerde hayır yaratmıştır. Sen diğer kumalarının yanına gideceğin vakit, onlara benden selam söyle! (Onlar) İmran kızı Meryem, Müzahim kızı Âsiye, İmran oğlu Musa'nın kızkardeşi İmran kızı Kelime -(ravi) Hakime de demiş olabilir-'ye selam söyle." Hatice (r.anha) dedi ki: Hayırlı, uğurlu olsun ey Allah'ın Rasûlü.(1)

Katade'nin Enes'ten rivayetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Âlemlerdeki kadınlar arasından dördü yeter. İmran kızı Meryem, Huveylid kızı Hatice, Muhammed'in kızı Fatıma ve Firavun'un karısı Müzâhim kızı Asiye."(2)

Buna dair yeterli açıklamalar daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (3/42. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Tahrim Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamdolsun.

(1) O Rabbinin kelimeleri ile doğru söylemişti, demek olur.

(1) Başka rivayet yoluyla, aynı manada: Taberânî, *Kebir*, XXII, 451; hadisin senedi ile ilgili olarak bk. İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VI, 332; Abdullah b. Adiyy, *el-Kâmil*, VII, 180

(2) İbn Hibban, *Sahih*, XV, 464; *Tirmizî*, V, 703; *Müsned*, III, 135

Mülk Sûresi

1-30. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Bütün müfessirlerin görüşüne göre Mekke'de inmiştir. el-Vâkiye (koruyucu) ve el-Münciye (kurtarıcı) diye de adlandırılır. Otuz âyettir.

Tirmizî'nin rivayetine göre İbn Abbas dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın ashabından bir adam, bir kabir üzerine -onun kabir olduğunu bilmeksizin- çadırını kurdu. Bir de ne baksın, orası bir insan kabri imiş. Kabir bitirinceye kadar da Mülk Sûresi'ni okumuş. Peygamber (sav)'a gelerek: Ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Ben çadırımı kabir olduğunu bilmeksizin bir kabrin üzerine kurdum. Bir de baktım ki, orası bir insan kabri imiş. Mülk Sûresi'ni sonuna kadar okudu. Rasûlullah (sav) dedi ki: "O menedicidir, o koruyucudur, onu kabir azabından korur." (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, garib bir hadistir.(1)

Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: ***"Bütün mülk elinde bulunanın şanı ne yücedir!"*** (1. âyet) diye başlayan sûrenin her mü'minin kalbinde olmasını, ezbere bilmesini çok arzu ederdim." Bunu es-Sa'lebî zikretmiştir.(2)

Ebu Hureyre'den dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Allah'ın kitabın-

(1) *Tirmizî,* V, 164; Taberânî, *Kebir,* XII, 174; Beyhakî, *Şuabu'l-İman,* II, 495 "Yahya b. Amr'ın bu hadisi münferiden rivâyet ettiği ve kavi (güçlü, zayıf olmayan) bir râvi olmadığı" kaydıyla; Abdullah b. Adiy *el-Kâmil,* VII, 205'te Yahya b. Amr'ın "zayıf bir ravi olduğunu" kaydettikten sonra bu hadisi zikretmektedir

(2) Abdullah b. Adiy, *el-Kâmil,* II, 385'de Hafs b. Ömer b. Meymûn el-Ademi'den söz ederken, sika (güvenilir) bir râvî olmadığını belirttikten sonra II, 386'da bu rivâyeti kaydetmektedir.

dan ancak otuz âyet olan bir sûre vardır ki, Kıyamet gününde bir adama onu cehennem ateşinden çıkartıp cennete sokuncaya kadar şefaat etti (edecektir). Bu Tebâreke Sûresi'dir." Bu hadisi bu manada Tirmizî rivayet etmiş olup hakkında: Hasen bir hadistir, demiştir.(1)

İbn Mesud dedi ki: Ölü kabrine konulduğu vakit ona ayakları tarafından gelinir. Senin buna ulaşmana imkânın yok. Çünkü o ayakta iken el-Mülk Sûresi'ni okur, namaz kılardı. Sonra başı tarafından ona gelinir. Bu sefer dili: Sizin ona karşı bir yolunuz yoktur. Çünkü o benimle Mülk Sûresi'ni okurdu. Sonra dedi ki: Bu sûre Allah'ın azabından koruyan sûredir. Tevrat'ta el-Mülk sûresidir. Kim bir gece onu okuyacak olursa, o çok büyük bir iş, çok hoş bir iş yapmış olur.

Her gece bu sûreyi okuyana, el-fettan'ın (çok fitneye düşürücü şeytanın) zarar vermeyeceği rivayet edilmiştir.

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾

1. Bütün mülk elinde bulunanın şanı ne yücedir! Ve O, herşeye kâdirdir.

"(تَبَارَكَ): **...Ne yücedir!"** buyruğu "bereket"den "tefâale" veznindedir. Daha önce (el-A'raf, 7/54 buyruğu açıklanırken) geçmiş bulunmaktadır.

el-Hasen her türlü kötülükten münezzeh demektir, diye açıklamıştır. Dâim oldu, diye de açıklanmıştır. O varlığının başlangıcı bulunmayan, devamının da sonu gelmeyecek olan dâimdir.

"Bütün mülk elinde bulunan"; dünyada da, âhirette de göklerin ve yerin mülkü kendisinin olan... demektir.

İbn Abbas dedi ki: Mülk, O'nun elindedir. Dilediğini aziz eder, dilediğini zelil kılar. Diriltir, öldürür, zengin kılar, fakir eder, verir ve alıkoyar.

Muhammed b. İshak dedi ki: Nübuvvet mülkü yalnız O'nundur. Nebiye tabi olan kimseleri o yolla aziz kılmış, ona muhalefet edenleri de onun vasıtası ile zelil kılmıştır.

"Ve O," nimet vermek ve intikam almak gibi **"herşeye kadirdir."**

(1) *Tirmizî,* V, 164; *Ebû Dâvûd,* II, 57; *İbn Mâce,* II, 1244; *Müsned,* II, 299

اَلَّذِى خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ ﴿٢﴾

2. O hanginizin daha güzel amelde bulunacağını denemek üzere ölümü ve hayatı yaratandır. O Azîzdir, Ğafûrdur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Ölüm ve Hayat:

"O... ölümü ve hayatı yaratandır" buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: Yani O, sizi ölüm için ve hayat için yaratmıştır. Bu da dünya hayatında ölüm için, âhiret hayatında da hayat için yaratmıştır, demektir. Ölümü hayattan önce zikretmesinin sebebi ise ölümün kahredici özelliğinin bulunmasından dolayıdır. Nitekim yüce Allah kızları, oğlan çocuklardan önce zikrederek: *"Dilediğine kızlar ihsan eder..."* (eş-Şûrâ, 42/49) diye buyurmaktadır.

Ölümü önce zikretmesinin, daha önce var olmasından dolayı olduğu da söylenmiştir. Çünkü eşya başlangıçta ölü hükmünde idi. Nutfe, toprak ve buna benzerlerinde olduğu gibi.

Katade dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyururdu: "Şüphesiz yüce Allah, Âdemoğullarını ölüm ile zelil kılmış, dünyayı hayat yurdu, sonra ölüm yurdu, âhireti ise mükâfat yurdu, sonra da ebedi kalınacak yurt kılmıştır."(1)

Ebu'd-Derdâ'dan rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Üç şey olmasaydı Âdemoğlu asla başını önüne eğmezdi. Fakirlik, hastalık ve ölüm. Bununla birlikte o, yine çok atılgandır."(2)

2- Ölümün Hayattan Önce Sözkonusu Edilmesinin Sebebi:

"Ölümü ve hayatı yaratandır" buyruğunda, hayattan önce ölümü zikretmektedir. Çünkü insanlar arasında amelde bulunmaya en çok koşan kişi, ölümü sürekli gözünün önünde bulundurandır. O halde âyet-i kerimenin zikredilmesinde gözetilen maksad açısından daha önemli olduğundan ötürü ölüm öne alınmıştır.

(1) Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XXIX, 1'de Katade'nin âyeti açıklaması olarak; ayrıca bk. İbn Kesîr, *Tefsir,* IV, 397

(2) Ebu Nuaym, *Hilye,* VII, 277'de; Abdurrahman b. Ali Ebu'l-Ferac, *Safvetu's-Safve,* Beyrut 1399/1977, II, 234'de Süfyan b. Uyeyne'nin sözü olarak.

İlim adamları şöyle demiştir: Ölüm ne katıksız bir yokluk, ne de sadece bir yok oluştur. O sadece ruhun beden ile ilişkisinin kesilip, ayrılması, ikisi arasında bir engel oluşturmasıdır. Bir halden bir diğerine değişmek ve bir yurttan diğerine taşınmaktır. Hayat ise bunun aksidir.

İbn Abbas, el-Kelbî ve Mukatil'den şöyle dedikleri nakledilmektedir: Ölüm ve hayat iki cisimdir. Ölüm bir koç şeklinde yaratılmış olup her neye uğrarsa ve her ne onun kokusunu alırsa mutlaka ölür. Hayat da ablak (siyah-beyaz karışımı bir renkte) dişi bir kısrak suretinde yaratılmıştır. -Cebrail'in ve peygamberlerin bindiği at bu idi.- Adımını gözün görebildiği kadar atar. Eşekten yüksekçe, katırdan alçakçadır. Her neye uğrayıp, kokusunu alırsa mutlaka hayat bulur. Her neyi çiğnerse mutlaka hayat bulur. İşte Sâmirî'nin, izinden bir avuç alıp buzağı heykelinin üzerine attığı ve dirilmesine sebeb teşkil eden at budur. (Bk. Tâ-Hâ, 20/96. âyetin tefsiri) Bunu es-Sa'lebî ve el-Kuşeyrî İbn Abbas'tan nakletmişlerdir. el-Maverdî de bu anlamdaki açıklamayı Mukatil ve el-Kelbî'den zikretmektedir.

Derim ki: Kur'ân-ı Kerim'de de şöyle buyurulmaktadır: *"De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği sizin ruhunuzu alır."* (es-Secde, 32/11); *"Meleklerin o kâfirlerin... canlarını alırken bir görseydin!"* (el-Enfal, 8/50) Yine yüce Allah: *"...Elçileriniz onun ruhunu alırlar"* (el-En'âm, 6/61) diye buyurduğu gibi, bir başka yerde de: *"Allah ölümleri vaktinde ruhları alır"* (ez-Zümer, 39/42) diye buyurmaktadır. O halde; melekler üstün ve şerefli aracılardır. Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun. Gerçek manada öldüren ise yüce Rabbimizdir. Ölüm -sahih haberde vârid olduğu gibi- âhirette bir koç suretinde gösterilecek ve Sırat üzerinde boğazlanacaktır.(1)

İbn Abbas'tan zikredilen bu rivayetin ise; bu hususta mazereti ortadan kaldıracak (yani bu rivayeti reddetmeye ihtimal bırakmayacak) sahih bir habere ihtiyacı vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yine Mukatil'den şöyle dediği zikredilmiştir: **Ölümü yarattı.** Yani nutfeyi, alakayı ve bir çiğnem eti yarattı. Hayatı yarattı yani o bir insan yarattı ve ona ruh üfledi, o da insan oldu.

Derim ki: Bu güzel bir görüştür. Buna yüce Allah'ın: **"Hanginizin daha güzel amelde bulunacağını denemek üzere..."** buyruğu delil teşkil etmektedir. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-Kehf Sûresi'nde (18/7. ve 30. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

es-Süddî yüce Allah'ın: **"O hanginizin daha güzel amelde bulunacağını denemek üzere ölümü ve hayatı yaratandır"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Hanginizin ölümü daha çok hatırlayacağını, ona daha güzel hazırla-

(1) *Müslim,* IV, 2188; *Buhârî,* IV, 1760; *Müsned,* III, 90

nacağını, hanginizin ondan daha çok korkup ondan sakınacağını ortaya çı karmak için... demektir.

İbn Ömer dedi ki: Peygamber (sav) yüce Allah'ın: **"Bütün mülk elinde olanın şanı ne yücedir... O hanginizin daha güzel amelde bulunacağını denemek üzere ölümü ve hayatı yaratandır"** buyruğuna kadar okudu ve şöyle buyurdu: "(Kimin) Allah'ın haramlarından daha çok çekineceğini, Allah'a itaatte elini daha çok çabuk tutacağını..."(1)

"Denemek üzere..." buyruğu size deneyenin muamelesi ile muamele etmek üzere demektir. Yani kulu, sabrını ortaya çıkarmak için ölümü kendisine ağır gelecek olan kimsenin ölümü ile şükrünü ortaya çıkarmak için hayat ile denemek üzere... demektir.

Bir başka açıklamaya göre; Allah ölümü öldükten sonra diriliş ve amellerin karşılığını görmek için, hayatı da sınanmak için yaratmıştır. Buna göre: "(لِيَبْلُوَكُمْ): **Sizi sınamak üzere"** buyruğundaki "lam" ölümün yaratılmasına değil, hayatın yaratılmasına taalluk eder. Bunu ez-Zeccâc zikretmiştir.

el-Ferra ve yine ez-Zeccâc şöyle demişlerdir: "Sınamak" fiili: "(أَيُّ): Hangi" lafzında amel etmez. Çünkü "sınamak" ile "hangi" arasında bir fiil takdir edilmiştir. Bu: "(بلوتكم لانظر أيكم أطوع): Hanginizin daha çok itaat ettiğini göreyim diye sizi sınadım" demeye benzer. Yüce Allah'ın: "(سَلْهُمْ أَيُّهُمْ بِذَٰلِكَ زَعِيمٌ): *Sor onlara! Buna hangileri kefildir.?* (el-Kalem, 68/40) buyruğu da (bu yönüyle) buna benzemektedir. Bu da onlara sor, sonra hangilerinin... bak, demektir. O halde âyet-i kerimedeki: "(أَيُّكُمْ): **Hanginizin"** lafzı mübtedâ olarak merfudur. "(أَحْسَنُ): **Daha güzel"** lafzı da onun haberidir. Anlam da şöyle olur: Sizi sınayıp hanginizin amelinin daha güzel olduğunu ortaya çıkarmak ya da göstermek için... (ölümü ve hayatı yaratandır), demektir.

"O" kendisine karşı gelip isyan edenlerden intikam alışında güçlü olan **"Azîzdir."** Tevbe eden kimselere çokça bağışlayıcı olan **"Ğafûrdur."**

ٱلَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ طِبَاقًا ۖ مَّا تَرَىٰ فِى خَلْقِ ٱلرَّحْمَٰنِ مِن تَفَٰوُتٍ ۖ
فَٱرْجِعِ ٱلْبَصَرَ ۙ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ ﴿٣﴾

3. O, tabaka tabaka yedi gök yaratandır. Rahman'ın yaratışında hiçbir düzensizlik göremezsin. Haydi gözü çevir de bak! Bir çatlak görecek misin?"

(1) Taberi, *Câmiu'l-Beyân,* XII,

"O tabaka tabaka" yani biri diğerinin üstünde **"yedi gök yaratandır."** Bu göklerin birbirine yapışık bölümleri ise onların kıyılarıdır. İbn Abbas'tan böylece rivayet edilmiştir.

"(طِبَاقاً): **Tabaka tabaka"** lafzı "yedi" lafzının sıfatıdır. Buna göre mastar ile nitelendirilmiş olmaktadır. "Birbirine mutabık" anlamında mastar olduğu da söylenmiştir. Yani o yedi gök yarattı ve bunları biri diğerinin üzerinde tabaka halinde yahut biri diğerine mutabık yahut biri ötekine mutabık gelecek şekilde yaratandır, demektir. Sibeveyh dedi ki: Bu lafız ikinci meful olarak nasbedilmiştir.

Derim ki: Bu durumda: "(خَلَقَ): Yaratan"; "(جعل): Var eden" ile "(صَيّر): Yapan, meydana getiren" anlamında, "(طِباق): Tabaka tabaka" lafzı da; (طَبَق)'in çoğulu olur. (جَمَل)'in çoğulunun; "(جِمال) diye gelmesi gibi. Bunun: "(طبقة): Tabaka" lafzının çoğulu olduğu da söylenmiştir.

Eban b. Tağlib dedi ki: Bedevinin kişiyi yererken: "(شرّه طباق، وخيره غير باق): Onun kötülüğü üstüstedir (tabaka tabaka gelir), hayrı ise kalıcı değildir" derken duydum.

Kur'ân-ı Kerim'in dışında bu ibarenin: "(سبع سموات طباقٍ): Tabaka tabaka yedi gök" şeklinde "gökler" lafzının sıfatı olarak cer ile gelmesi de mümkündür. Bunun (bu yönüyle) bir benzeri: "(وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ): *Ve yedi yeşil başak"* (Yusuf, 12/46) buyruğudur.

"Rahmân'ın yaratışında hiçbir düzensizlik göremezsin" buyruğundaki: "(تَفَاوُتٍ): Düzensizlik" lafzını Hamza ve el-Kisâî elifsiz olarak, "vav" harfi de şeddeli şekilde: "(مِن تَفَوُّتٍ): Düzensizlik" diye okumuşlardır. İbn Mesud ve arkadaşlarının kıraati de budur. Diğerleri ise "elif" ile okumuşlardır. İki ayrı söyleyiştir. Hepsi de aynı manalara gelen: (التعاهد والتعهّد): Taahhüt etmek," (التحمّل والتحامل): Tahammül göstermek,"; "(التظهّر والتظاهر): Başka türlü göstermek, "(تصاغر وتصغّر): Küçük görünmek"; (تضاعف وتضعّف): Kat kat olmak, katlanmak" ile; "(تباعد وتبعّد): Uzaklaşmak" gibi.

Ebu Ubeyd; (تَفَوُّت) okuyuşunu tercih etmiş ve bu hususta Abdurrahman b. Ebi Bekr'in söylediği: "(أمثلي يُتَفَوَّتُ عليه في بَنَاتِه): Kızları hususunda benim gibi birisi nasıl olur da dikkate alınmaz, fikri sorulmaz" ifadesini delil göstermiştir.

en-Nehhas dedi ki: Bu Ebu Ubeyd'in reddolunan bir görüşüdür. Çünkü bu şekilde bir kullanıma, kendileri ileri götürülen, diğeri ile uyumları bozulan manası verilir. Âyet-i kerimede ise; (تفاوت) okuyuşu daha uygundur. Nitekim işler arasında farklılık ve uzaklık olduğu vakit: (تباين) fiili kullanılabileceği gibi; (تفاوت) fiili de kullanılabilir. Biri diğerini geçti, demek olur. Nitekim bundan önce yüce Allah: **"O tabaka tabaka yedi gök yaratandır"** di-

ye buyurmuş bulunmaktadır. Yani sen Rahman'ın yaratmasında herhangi bir eğrilik, bir çelişki, bir farklılık (ayrılık, tutarsızlık) göremezsin. Aksine onlar suretleri ve sıfatları itibariyle değişseler bile, yaratıcılarına delil teşkil edecek şekilde dosdoğru ve istikamet üzeredirler.

Bununla kastedilenin yalnızca gökler olduğu da söylenmiştir. Yani sen gökle rin yaratılmasında bir kusur göremezsin.

Bunun aslı: "(الفَوْت): Geçmek, geride bırakmak"dan gelmektedir. Bu da bir şeyin ötekini geçerek, geride bırakarak düzgünlüklerinin azlığı dolayısıyla ara da boşluk meydana gelmesi anlamındadır. Buna da İbn Abbas (r.a)'ın, herhangi bir farklılık (göremezsin) şeklindeki açıklaması delil teşkil etmektedir.

Ebu Ubeyde dedi ki: -Bir şey geçti anlamında-: (تفوّت الشيء) denilir.

Daha sonra insanlara ibret alsınlar, O'nun kudreti hakkında tefekkür etsinler diye yarattığı varlıklara dikkatle bakmalarını emrederek: **"Haydi gözü(nü) çevir de bak. Bir çatlak görecek misin?"** diye buyurmaktadır. Yani gözünü semaya tekrar çevir. (Aynı anlamda): "(قلّب البصر في السماء): Gözünü semada evirip çevirdi" denildiği gibi; "(اجْهَدْ بالنظر إلى السماء): Semaya yorulunca ya kadar baktı" da denilir. Anlamlar birbirine yakındır.

Yüce Allah'ın: "(فَارْجِعِ): Haydi... çevir" buyruğunda "fe" harfini, daha öncesinde zikredilmiş bir fiil bulunmamakla birlikte getirmesi, önceden **"göremezsin"** diye buyurmuş olmasından dolayıdır. Yani bak, sonra gözünü tekrar çevir, herhangi bir çatlak görecek misin? demektir. Bu açıklamayı Katade yapmıştır.

(الفطور) lafzının; "çatlaklar" demek olduğu Mücahid ve ed-Dahhak'tan nakledilmiştir. Katâde: Bir tutarsızlık, es-Süddi: Bir delik, İbn Abbas: Bir gevşeklik diye açıklamışlardır. Bunun kökü: (التّفطّر) ile (الانفطار)'den gelmektedir ki; bu da çatlamak demektir. Şair şöyle demiştir:

بَنَى لكُم بِلا عَمدٍ سماءً وَزيَّنَها فما فيها فطورُ

"O size direksiz olarak bir sema bina etti,
Ve süsledi onu, onun hiçbir çatlağı da yok."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

شَققْتِ القلب ثم ذَرَرْتِ فيه هَواكِ فَليم فالتام الفُطُورُ
تغلغل حيث لم يبلغ شرابٌ ولا سكر ولم يبلغ سرور

"Sen kalbi(mi) çatlattın, sonra içine serptin
Sevgini de; kaynadı, birbirine böylelikle çatlaklar yapıştı.
İçeceğin varamadığı bir yere kadar vardı ve sarhoşluğun da
Fakat ona bir türlü sevinç ulaşamadı."

ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ ﴿٤﴾

4. Sonra gözü(nü) tekrar tekrar çevir ve bak! Göz hor ve hakir, yorulmuş olarak yine sana dönecektir.

"Sonra gözü tekrar tekrar çevir ve bak!" buyruğundaki: "(كرتين): Tekrar tekrar" lafzı mastar konumundadır. Çünkü; iki defa çevir demek olup, bu da biri diğerinin ardından çevirmek demektir. İki defa (tekrar tekrar) bakmayı emretmesi, şundan dolayıdır: İnsan bir şeye bir defa baktığı takdirde ona ikinci bir defa bakmadığı sürece o şeyin kusurunu görmez. Yüce Allah da bunu haber vermektedir: O kimse göğe iki defa bakacak dahi olsa, hiçbir kusur göremeyeceği gibi, ona baktıkça hayret edecektir. Allah'ın: **"Göz hor ve hakir... olarak yine sana dönecektir"** buyruğu bunu anlatmaktadır. Yani bu kabilden herhangi bir şey görebilmek imkânından uzak, zilletle ve küçülmüş olarak dönecektir. -Aynı kökten olmak üzere-: "(خسأت الكلب): Köpeği kovdum ve uzaklaştırdım" demektir. "(خسأ الكلبُ بنفسه): Köpeğin kendisi uzaklaştı" denilir. Buna göre bu fiil hem geçişli, hem geçişsizdir. (انخسأ الكلبُ) da aynı anlamdadır. "(خسأ بصرُه خسأً وخسوءاً): Gözü (görmesi) görmeyecek kadar oldukça zayıfladı, zayıflamak" demektir. İşte yüce Allah'ın: **"Göz hor ve hakir... olarak yine sana dönecektir"** buyruğundaki "(خَاسِئاً): Hor ve hakir olarak" lafzı da buradan gelmektedir.

İbn Abbas dedi ki: "(الخاسىء): Hor ve hakir" istediği, arzu ettiği şeyi göremeyen kimse demektir.

"Yorulmuş olarak" buyruğu, yorgunluğun en ileri derecesine varmış olarak, demektir. O halde (fa'îl veznindeki bu şekil) "fâil" anlamında olup, yorgun, bitkin düşmek demek olan: (الحسور)'den gelmektedir. Bununla birlikte: "(حسره بُعْدُ الشيء): O şeyin uzaklığı o kimseyi yorgun ve bitkin düşürdü" kullanımından meful anlamında olması da mümkündür. İbn Abbas'ın açıklaması da bu anlama gelir. Şairin şu beyitinde de bu kabildendir:

مَن مَدّ طرفاً إلى ما فوق غايته ارْتدّ خَسْآنَ منه الطَّرْفُ قد حَسِرا

"Her kim ulaşabileceği noktadan daha yukarısına göz dikecek olursa,
Onun o göz dikmesi, yorulmuş, bitkin düşmüş ve hor ve hakir geri döner."

"(قد حَسَر بَصرهُ يَحْسِر حُسوراً): Mesafenin uzaklığından dolayı (veya uzun zamandan beri) gözü zayıfladı ve bitkin düştü" gibi ifadeler kullanılır. Bu durumda olana: (حَسير) ya da; (محسورٌ) denilir. Şair de şöyle demiştir:

نـظرت إليهـا بالْمُحَصَّبِ من مِنىً فعـاد إليّ الـطَّرْف وهـو حسيـر

"Ben ona Mina'dan el-Muhassib'de baktım da
Göz bana yorgun ve bitkin olarak geri döndü."

Bir başka şair de bir deveden sözederken şöyle demektedir:

فشَطْرَهَا نَظَرُ العينين محسـور

"Ona doğru gözlerin bakışı yorgun ve bitkindir."

Şair burada: "(شطرها): Ona doğru" lafzını zarf olarak nasbetmiştir. Bir başka şair de şöyle demektedir:

والخيـل شُعْثٌ مـا تـزال جيادُهـا حَسْرَى تغـادر بـالـطريق سخـالهَا

"Atların üstü başı kirlendi, hâlâ onların asil olanları
Bitkin ve yorgundur. Buna karşılık geride kalanları yolda gelmeye devam etmektedir."

Bu lafzın, "pişman olan kimse" anlamında olduğu da söylenmiştir. Şairin şu mısraında da bu anlamda kullanılmıştır:

مـا أنـا اليـومَ عـلى شيءٍ خَـلاَ يـاَبنـة القـين تَـوَلَّى بِحَسِـرْ

"Ey demirci kızı! Pişman değilim bugün
Geçip giden bir şey için."

Buradaki: "(كَرَّتَيْنِ) **İki kere** (mealde; tekrar tekrar)"den kasıt, çokluktur. Buna delil de yüce Allah'ın: **"Göz hor ve hakir, yorulmuş olarak yine sana dönecektir"** buyruğudur. Bu da çokça bakmaya delildir.

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَآءَ الدُّنْيَا بِمَصَـٰبِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِّلشَّيَـٰطِينِ ۖ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ ﴿٥﴾ وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٦﴾

5. Andolsun Biz, dünya semâsını kandillerle süsledik. Onları şeytanlara atış taneleri yaptık. Ayrıca onlara Sa'îr azabını hazırladık.
6. Rabblerini inkâr edenlere de cehennem azabı vardır. O ne kötü dönüş yeridir!

"Andolsun Biz, dünya semâsını kandillerle süsledik" buyruğunda geçen: "(مَصَـٰبِيحَ): Kandiller" lafzı; "(مصباح)'in çoğuludur. Yıldızlara "kandil" denilmesi aydınlık verdiklerinden dolayıdır.

"Onları şeytanlara atış taneleri yaptık." Oranın alevli atışlarını... yaptık, anlamında olup muzaf hazfedilmiştir. Buna delil yüce Allah'ın: *"Meğer ki hızlıca hırsızlayıp bir şey kapan olsun. Hemen arkasından parlak, delici bir alev ona yetişir"* (es-Saffat, 37/10) buyruğudur. Buna göre kandiller yerlerinden kaybolmazlar ve bizzat onlar şeytanlara atış için kullanılmazlar.

Şöyle de açıklanmıştır: Şeytanların taşlanmaları bizatihi yıldızlardan olmak üzere, zamirin kandillere râci olduğu da söylenmiştir. Bu durumda yıldızın kendisi düşmez, ancak ondan ışığından olsun, şeklinden olsun bir şey eksilmeksizin kendisiyle şeytana atış yapılan bir şeyler ayrılır. Bu açıklamayı, Ebu Ali: Bunlar kalıcı olmayan atış taneleri olmakla birlikte, nasıl süs olabilirler? diyen kimseye cevap olmak üzere yapmıştır.

el-Mehdevî dedi ki: Bu açıklama şeytanların gökten hırsızlama işittikleri şeylerin yıldızların bir yerinden olmasına binaendir. Birinci takdir ise, şeytanların hırsızlama aldıkları haberlerin yıldızların bulunduğu yerden daha aşağıda bulunan havadan olması takdirine göredir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Ebu Ali'nin açıklamasından daha uygunu şöyle dememizdir: Bu yıldızlar kendileri ile şeytanlara atış yapılmadan önce bir zinet idi.

"(الرّجوم): **Atış taneleri"** lafzı; (رجم)'in çoğulu olup kendisi ile atış yapılan şeye ad olarak kullanılan bir mastardır.

Katade dedi ki: Yüce Allah, yıldızları üç hikmetle yaratmıştır. Sema için zinet olmaları, şeytanlar için atış taneleri ve karada, denizde ve zamanın bulunması için kendileri ile yol bulunan alâmet olmaları için. Buna göre kim yıldızlar hakkında bunların dışında bir tevil ve açıklamada bulunacak olursa, hakkında bilgisi olmayan bir şeyi açıklamaya kendisini zorlamış, haddi aşmış ve zulmetmiş olur.

Muhammed b. Ka'b dedi ki: Allah'a yemin ederim, yer ve sema ehlinden hiçbir kimsenin bir yıldızı dahi yoktur. Fakat onlar kâhinliği bir yol ediniyorlar ve yıldızları da buna bir sebep ve gerekçe gösteriyorlar.

"Ayrıca onlara" şeytanlara **"Sa'îr"** yangın ve alevin en şiddetlesi **"azabını hazırladık"** "(سعرت النار): Ateş şiddetlice alevlendi, yandı" denilir. Bu şekilde yanan ateşe de: (مسعورة) ile, (سعير) denilir. Tıpkı öldürülen kimseye: (مقتولة) ile (قتيل) denilmesi gibi.

"Rabblerini inkâr edenlere de cehennem azabı vardır. O ne kötü bir dönüş yeridir!"

إِذَآ أُلْقُوا۟ فِيهَا سَمِعُوا۟ لَهَا شَهِيقًا وَهِىَ تَفُورُ ﴿٧﴾

7. Oraya atıldıklarında o kaynayıp coşarken, onun korkunç sesini işitirler.

"Oraya" kâfirler **"atıldıklarında o kaynayıp coşarken, onun korkunç sesini işitirler."**

İbn Abbas dedi ki: Cehennem'in korkunç sesi **"şehîk"** kâfirlerin ona atılacağı vakittir. O katırın arpa için kişneyip ses çıkarması gibi onlar için öylece ses çıkartır. Sonra da korkmadık kimse bırakmayacak şekilde bir ses çıkartır.

Korkunç sesin, cehenneme atıldıkları vakit kâfirlerden geleceği de söylenmiştir. Bu açıklamayı Ata yapmıştır.

Korkunç ses (şehîk) göğüste, hırıltılı soluma **(zefîr)** ise boğazda olur. Daha önce Hûd Sûresi'nde (11/106. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"O kaynayıp coşarken" kaynayıp dururken demektir. Hassan'ın şu beyitinde de bu anlamdadır:

تـركـتم قِـدْرَكُـم لا شيءَ فيهـا وقِـدْرُ الـقـوم حـاميـةٌ تـفـورُ

"Siz tencerenizi bomboş bıraktınız,
Onların tencereleri ise sıcak ve kaynamaktadır."

Mücahid dedi k: Azıcık taneler çok miktardaki suyun içinde kaynadığı gibi, cehennem de onlarla birlikte kaynayıp coşar. İbn Abbas da şöyle açıklamıştır: Tencere (içindekilerle) nasıl kaynayıp coşuyorsa, cehennem de onlar, içinde oldukları halde öylece kaynayıp coşar. Bu ise aşırı kızgınlığından ötürü ateşin ileri derecedeki alevinden dolayı böyle olur. Nitekim; "(فلان يفور غَيْظاً): Filan öfke ile dolup taşmaktadır" denilmesi de buna benzer.

تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ ۖ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ
يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ ﴿٨﴾ قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ
شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ ﴿٩﴾ وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ
نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿١٠﴾ فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ ۚ فَسُحْقًا
لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿١١﴾

8. **Öfkesinden neredeyse çatlayacak gibi olur. İçine herbir grub atıldığında, bekçileri onlara: "Size uyarıcı bir peygamber gelmedi mi?" diye sorarlar.**
9. **Onlar: "Evet, gerçekten bize bir uyarıp korkutucu geldi. Fakat biz yalanladık ve Allah hiçbir şey indirmemiştir. Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz dedik" diye cevap verirler.**
10. **Yine derler ki: "Eğer biz dinleseydik ve aklımızı kullanmış olsaydık, cehennemlikler arasında olmazdık."**
11. **Böylelikle günahlarını itiraf edecekler. Allah'ın rahmeti cehennemliklerden uzak olsun.**

"Öfkesinden neredeyse çatlayacak gibi olur." Said b. Cubeyr dedi ki: Yani neredeyse ayrılıp dağılacak, paramparça olacak. İbn Abbas, ed-Dahhak ve İbn Zeyd dedi ki: Yüce Allah'ın düşmanlarına karşı aşırı derecedeki öfkesinden dolayı neredeyse darmadağın olur.

"Öfkesinden"; kaynayıp coşmasından demektir, diye de açıklanmıştır.

"(تميّز): Çatlayacak" lafzının aslı: (تتميز) şeklindedir.

"İçine" kâfirlerden **"herbir grup atıldığında, bekçileri onlara"** azarlamak ve sitemde bulunmak üzere **"size uyarıcı bir peygamber"** dünya hayatında sakınasınız diye bugünü haber verip korkutan bir peygamber **"gelmedi mi, diye sorarlar."**

"Onlar: Evet, gerçekten bize bir uyarıp korkutucu geldi." Bizi uyardı ve korkuttu **"fakat biz yalanladık ve Allah"** sizin üzerinize **"hiçbir şey indirmemiştir. Siz"** ey peygamberler topluluğu **"ancak büyük bir sapıklık içindesiniz dedik, diye cevap verirler."** Ve böylelikle peygamberleri yalanladıklarını itiraf ederler. Daha sonra cahilliklerini de itiraf ederek, cehennemde oldukları halde şöyle diyeceklerdir:

"Eğer biz" uyarıcı peygamberlerin getirdiklerine kulak verip **"dinleseydik ve"** onların söyledikleri hakkında **"aklımızı kullanmış olsaydık..."** İbn Abbas dedi ki: Eğer hidayete kulak veren yahut onu akleden kimseler olsaydık, yahut bizler belleyip düşünenlerin işittiği gibi işitmiş olsaydık; ya da düşünüp (iyiyi kötüden) ayırdedebilenler gibi akıl edebilseydik **"cehennemlikler arasında olmazdık."** Yani biz de cehennemliklerden olmazdık.

Bu buyruk kâfire akıl(ını kullanmak) diye bir şey verilmediğini göstermektedir. Buna dair açıklama -Allah'a andolsun ki- daha önceden et-Tûr Sûresi'nde (52/32. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Said el-Hudrî'den, o Rasûlullah (sav)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Günahkâr kıyamet gününde pişman olacak ve: **"Eğer biz dinleseydik ve aklımızı kullanmış olsaydık, cehennemlikler arasında olmazdık"** diyecek. Yüce Allah da: **"Böylelikle günahlarını itiraf ettiler"** diye buyuracak."(1)

Günahlarından kasıt ise peygamberleri yalanlamış olmalarıdır. Buradaki "günah" çoğul anlamındadır. Çünkü bunda fiil manası da vardır. Mesela; "(خرج عطاء الناس): İnsanlara maaş verildi" denilirken, maaşları verildi, demektir.

"Allah'ın rahmeti cehennemliklerden uzak olsun!" Onlar Allah'ın rahmetinden uzak olsunlar, demektir.

Said b. Cubeyr ile Ebu Salih şöyle demişlerdir: O, **Suhk;** uzak olsun cehennemde bir vadi olup, ona "es-sahk" denilir.

el-Kisaî ve Ebu Cafer "hı" harfini ötreli olarak; (فَسُحقاً) diye okumuşlardır. Bu okuyuş Ali'den de rivayet edilmiştir. Diğerleri ise "ha" harfini sakin olarak okumuşlardır. Bu da tıpkı: "(السُّحْتُ والرُّعْبُ): Haram, korku" kelimelerinin

(1) Hadis olarak kaynağını tespit edemedik

iki türlü söyleyişi gibi iki ayrı söyleyiştir. ez-Zeccâc dedi ki: Bu lafız mastar olarak nasbedilmiştir ki: "(أسحقهم الله سُحقاً): Allah onları alabildiğine uzaklaştıracaktır" demektir. İmruu'l-Kays da şöyle demektedir:

يجـول بأطـراف البـلاد مُغَـرّبـاً وتَسْحَفُـه رِيـح الصَّبَـا كُـلَّ مَسْحَقِ

"O batıya (ve doğuya) giderek her tarafı dolaşıp duruyor,
Saba rüzgarı da onu alabildiğince uzaklaştırıyor."

Ebu Ali der ki: Kıyasa göre bu lafzın: (إسحاقاً) diye gelmesi gerekir. Ancak mastarı (ha'dan sonraki elif'in) hazfi ile gelmiştir. Şu mısrada olduğu gibi:

وإن أهلك فـذلك كـان قدري

"Eğer helâk olursam, işte o benim kaderimdir."

Yani (kaderim lafzı) "takdirim" anlamındadır.

Yüce Allah'ın: **"Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz"** sözlerinin cehennem bekçilerinin cehennemliklere söyleyeceği sözler olduğu da söylenmiştir.

ذِى بِيَدِهِ ٱلْمُلْكُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾

12. Muhakkak ki Rabblerinden gıyaben korkanlar için; işte onlar için bir mağfiret ve büyük bir ecir vardır.

"Muhakkak ki Rabblerinden gıyaben korkanlar için" buyruğunun bir benzeri de: *"Rahman'dan tenhada iken (gıyaben) korkup..."* (Kaf, 50/33) buyruğudur. Buna dair açıklamalar (sözü geçen âyetin tefsiri yapılırken) geçmiş bulunmaktadır. Hem Allah'tan, hem de gayb olan O'nun azabından korkanlar demek olup, bu da kıyamet günü azabıdır.

"İşte onlar için" onların günahları için **"bir mağfiret ve büyük bir ecir"** olan cennet **"vardır."**

وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ ۖ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٣﴾ أَلَا
يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ ۗ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٤﴾

13. Sözünüzü ister gizli, ister açık söyleyin. Çünkü O, göğüslerin özünü en iyi bilendir.
14. Yaratan bilmez mi hiç? O Latîfdir, herşeyden haberdardır.

"Sözünüzü ister gizli, ister açık söyleyin." Lafız emir olmakla birlikte maksat haberdir. Yani siz Muhammed (sav)'ın durumu hakkında söylediklerinizi açık söyleseniz de, gizleseniz de (aynı şeydir) **"çünkü O, göğüslerin özünü"** kalplerde bulunan hayır ve şerri **"en iyi bilendir."**

İbn Abbas dedi ki: Âyet-i kerime müşrikler hakkında inmiştir. Onlar Peygamber (sav) hakkında kötü şeyler söylüyor, Cebrail de ona bunu haber veriyordu. Biri diğerine: Muhammed'in Rabbi duymasın diye söyleyeceğinizi gizli söyleyin, deyince **"sözünüzü ister gizli, ister açık söyleyin"** âyeti indi.

Bu da Muhammed (sav)'ın durumu hakkında sözlerinizi gizleyin. -Diğer sözler hakkında olduğu da söylenmiştir.- Yahut o sözlerinizi açıkça söyleyin, ilan edin (farketmez), demektir. **"Çünkü O, göğüslerin özünü en iyi bilendir."** Göğüslerin özünden kasıt, onlarda bulunanlardır. Nitekim kadının karnındaki cenine: (ذا بطنها): Karnında bulunan" denilmesi de buna benzer.

Daha sonra yüce Allah: **"Yaratan bilmez mi hiç?"** diye buyurmaktadır. Yani gizli olanı yaratan, gizliyi bilmez mi? Şöyle buyurmaktadır: Gizli olan şeyi kalpte yaratan Benim. Kulların kalbinde bulunanı Ben bilmez miyim?

Meânî alimleri şöyle demişlerdir: Arzu edildiği takdirde: "(مَن): Kimse ("yaratan" lafzındaki an) lafzı yaratıcının adı olarak da kabul edilebilir. Bu durumda anlam: Yaratan, yarattığını bilmez mi, demek olur. Yaratılmışın adı olarak ta kabul edilir. O vakit anlam: Allah yarattığı varlıkları, kimseleri bilmez mi, demek olur. Yaratıcının yarattığını da, yaratmakta olduğunu da bilmesi kaçınılmaz bir şeydir.

İbnu'l-Müseyyeb dedi ki: Çokça ağaç arasında gece vaktinde, hızlıca rüzgarın estiği bir sırada bir adamın içinden şunlar geçti: Acaba düşen bu yaprakları Allah bilir mi? Oldukça azametli bir ses ile ormanın bir tarafından ona şöyle seslenildi: **"Yaratan bilmez mi hiç? O Latiftir, herşeyden haberdardır."**

Üstaz Ebu İshak el-İsferayînî dedi ki: İlim ile ilgili olan isimler de zâtî sı-

fatların isimleridir. **"el-Alîm:** Herşeyi bilen" bunlardan birisidir. Anlamı ise ilminin bütün malumatı kuşatmasıdır. **"el-Habîr:** Herşeyden haberdar olan" de bunlardandır. Olacak herşeyin olmadan önce bilinmesi gibi özel bir anlamı vardır. **"el-Hakîm:** Hükmü sağlam, hikmeti sonsuz" de bunlardandır. Bu da niteliklerin inceliklerinin bilinmesi gibi özel bir anlamı ihtiva eder. **"eş-Şehîd"** de bunlardandır. Gayb olanın da, hazır olanın da bilinmesi hakkında kullanılır. Hiçbir şey O'nun için gayb değildir, demektir. **"el-Hafîz"** de bunlardan olup, O'nun hiçbir şeyi unutmaması anlamına gelir. **"el-Muhsî"** de bunlardandır, çokluğun onu bilmekten alıkoymayacağı anlamınadır. Işığın çokluğu, rüzgarın şiddeti, yaprakların ardı arkasına düşmesi gibi. O bu hallerde bile herbir yaprağın hareket parçacıklarını dahi bilir. Yaratan O olduğu halde nasıl olur da bilmez? Zaten: **"Yaratan bilmez mi hiç? O Latiftir, herşeyden haberdardır"** diye buyurmuştur.

هُوَ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُولاً فَامْشُوا فِى مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهٖ ؕ وَاِلَيْهِ النُّشُورُ ﴿١٥﴾

15. O, yeri size itaatkâr ve yumuşak kılandır. O halde omuzlarında (dört bir yanında) **yürüyün ve O'nun rızkından yiyin ve dönüş yalnız O'nadır.**

"O yeri size itaatkâr" üzerinde karar kılabileceğiniz şekilde **"ve yumuşak kılandır."**

Buradaki: "(الذَّلُول): İtaatkâr ve yumuşak, sana boyun eğen, sana itaat eden" demektir. Mastarı (الذُّل) şeklindedir ki, yumuşaklık ve itaat etmek, itaat ediş anlamındadır. Yani yüce Allah, yeryüzünü üzerinde yürümeyi engelleyecek şekilde sert ve haşin kılmamıştır.

Üzerindekilerle birlikte yok olup gitmesin diye dağlarla ona sebat vermiştir, diye de açıklanmıştır. Çünkü eğer yeryüzü çalkanıp duran, sağa sola eğilip meyleden bir halde yaratılmış olsaydı, bize itaatkâr kılınmış olmazdı.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu buyrukla ekin ekmek, ağaç dikmek, pınarların ve ırmakların açılması, kuyuların kazılması gibi işlere imkân verecek özellikte olmasına işaret edilmektedir.

"O halde omuzlarında (dört bir yanında) **yürüyün"** buyruğundaki emir, mübahlık ifade eden bir emirdir. Bununla lütuf ve minnetin izharı da sözkonusudur. Emir anlamında haber olduğu da söylenmiştir. Yani O, onun etra-

fında, köşe bucaklarında, düzlüklerinde ve dağlarında yürüyesiniz diye (böyle yaratmıştır), demektir. İbn Abbas, Katade ve Beşir b. Ka'b dedi ki: **"Omuzlarında"** dağlarında..., demektir.

Rivayet edildiğine göre Beşir b. Ka'b'ın bir cariyesi vardı. Ona: Eğer bana yerin omuzlarının ne olduğunu bildirecek olursan, hür ol demiş, cariyesi de: Yerin omuzları O'nun dağlarıdır, diye cevap vermiş ve böylece cariyesi hür olmuştur. Sonra onunla evlenmek istedi, Ebu'd-Derda'ya sorunca ona: Senin için şüpheli olan hususları şüphe gerektirmeyecek hallere terket, diye cevap verdi.

Mücahid: Etrafında, köşe bucaklarında diye açıklamıştır. Yine ondan gelen rivayete göre yollarında ve dağlarının arasındaki yollarda diye açıklamıştır. es-Süddî ve el-Hasen de böyle açıklamışlardır. el-Kelbî ise: Yanlarında diye açıklamıştır.

(مَنْكِبَا الرجل): Adamın omuzları, iki yanı" demektir. Çünkü (المَنْكِب)'in asıl anlamı yan demektir.

"(مَنْكِب الرجل): Adamın yanı" ile: "(الريح النكباء): İki yön arasından (saba ve kuzey rüzgarı gibi) esen rüzgar" da buradan gelmektedir. "(تَنَكَّب فلان عن فلان): Filan kişi filandan uzak düştü" (tabiri de böyledir.)

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: İstediğiniz yerde yürüyün. Ben orayı size karşı durmayacak ve size boyun eğecek şekilde yarattım.

Katade, Ebu'l-Celed'den şöyle dediğini nakletmektedir: Yeryüzü yirmidörtbin fersahtır, Sudan onikibin fersah, Rum diyarı sekizbin fersah, Farslar üçbin ve Araplar için bin fersah(lık arazi) vardır.

"O'nun rızkından yiyin." Yani O'nun size helâl kıldığı şeylerden yiyin. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır. Size verdiklerinden yiyin, diye de açıklanmıştır.

"Ve dönüş yalnız O'nadır." Anlamının şu olduğu da söylenmiştir: Gökleri aralarında bir uyumsuzluk olmaksızın yaratan, yeri de size boyun eğer haliyle var eden, sizi tekrar diriltmeye kadir olandır.

ءَأَمِنتُم مَّن فِي السَّمَاءِ أَن يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ ﴿١٦﴾

16. Göktekilerin sizi yere geçirmesinden emin mi oldunuz? O zaman onun durmadan çalkalanmakta olduğunu göreceksiniz.

İbn Abbas dedi ki: Kendisine isyan etmeniz halinde semada bulunanın **azabından** emin mi oldunuz?

İfadenin: Kudreti, saltanatı, Arşı ve hakimiyeti göklerde bulunandan emin mi oldunuz? takdirinde olduğu da söylenmiştir. O'nun mülkü her ne kadar herşeyi kapsıyor ise de özellikle semanın anılması, kudreti nafiz ve geçerli olan O mutlak ilâhın, semada olan olduğuna, yeryüzünde bulunup tazim ettikleri kimselerin ilah olmadığına dikkat çekmek içindir.

Buyruğun meleklere işaret olduğu da söylenmiştir. (Meâl de bu mülahaza ile yapılmıştır). Azab etmekle görevli olan melek olan Cebrail'e işaret olduğu da söylenmiştir.

Derim ki: Anlamın şöyle olması ihtimali de vardır. Siz gökleri yaratanın Karun'u yerin dibine geçirdiği gibi, sizi de yerin dibine geçirmeyeceğinden emin mi oldunuz?

"O zaman onun durmadan çalkalanmakta olduğunu" gidip geldiğini **"göreceksiniz."**

"(المَوْر): Durmadan çalkalanmak" gidip gelmek sonucunda çalkalanmak demektir. Şair de şöyle demiştir:

رَمَيْنَ فَأَقْصَدْنَ القلوبَ ولن ترى دماً مائراً إلاّ جَرَى في الحَيَازِم

"O kaktı, o kadınlar kalbleri hedef alarak ve gördüğün
çalkanıp duran her kan,
Mutlaka göğsün ta ortasında akmaktadır."

Kişinin yerin dibine geçip, yerin onu çepeçevre kuşatmasına: (المَوْر) denilir.

Muhakkikler şöyle demişlerdir: Semanın üstünde bulunana karşı kendinizi emin mi buldunuz, demektir. Bu da yüce Allah'ın: *"Yeryüzünde dolaşın."* (et-Tevbe, 9/2) buyruğuna benzemektedir. Onun üstünde dolaşın, demektir. Fakat bu (semanın üstünde oluşu) ona temas etmekle, orada mekan tutmakla değil, orayı hakimiyeti, kahrı ve tedbirinde bulundurmakladır.

Buyruğun: Semanın üstünde bulunana karşı kendinizi emin mi buldunuz anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: *"Ve andolsun... hurma dallarına asacağım."* (Tâ-Hâ, 20/71) buyruğunun hurma dalları üzerinde asacağım anlamına gelmesi gibi.

Bu da semavâtı idare eden ve mâliki olan anlamındadır. Filan kişi Irak ve Hicaz üzerindedir, demeye benzer. Yani oranın valisi ve emiridir. Bu hususa dair haberler pek çok, sahih, yaygın olup yüce Allah'ın yukarda oluşuna işaret etmektedir. Bunları ya bir inkârcı ya da inatçı bir cahilden başkası red-

detmez. Bunlardan maksat ise yüce Allah'ın tazim edilmesi, aşağıda ve alt ta oluştan tenzih edilmesidir. Buna karşılık yücelik ve azametle nitelendirilmesidir. Yoksa mekân, cihet ve sınırlarla nitelendirmek değildir. Çünkü bunlar cisimlere dair sıfatlardır. Dua esnasında ellerin semaya kaldırılmasının sebebi ise, vahyin semadan gelmesi, yağmurun oradan inmesi ve kudsiyetin (temizlik ve arınmışlığın) yeri olması, tertemiz meleklerin orada bulunması, kulların amellerinin oraya yükseltilmesi, Allah'ın arşının ve cennetinin semanın üstünde bulunmasıdır ve bu Allah-u Teala'nın Kabe'yi dua ve namaz için kıble yapmasına benzer. Çünkü yüce Allah, onlara ihtiyacı bulunmadığı halde mekânları yaratmış olandır. O, mekânı ve zamanı yaratmadan, mekân ve zaman var olmadan önce ezelde de vardı ve şu anda da ezelde olduğu hal üzeredir.

Kunbul, İbn Kesir'den: "(النشور وامنتم): Dönüş... emin mi oldunuz" buyruğunda birinci hemzeyi "vav"a kalbederek, ikincisini de tahfif ile okumuştur. Kûfeliler, Basralılar, Şamlılar ise -Ebu Amr ve Hişam dışında- her iki hemze'yi tahfif ederek okumuşlar, diğerleri ise (bir tek hemze'yi) tahfif ile okumuşlardır. Bütün bunlara dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

أَمْ أَمِنتُم مَّن فِي السَّمَاءِ أَن يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ۖ فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ ﴿١٧﴾

17. Yahut göktekilerin üzerinize taş yağdıran bir rüzgar göndermesinden emin mi oldunuz? Hem Benim korkutmamın nasıl olduğunu bileceksiniz.

"Yahut göktekilerin üzerinize" Lût kavmi ve Fil ashabı üzerine gönderdiği gibi semadan taş, bir görüşe göre içinde taş ve çakıl taşları bulunan, bir diğer açıklamaya göre de içinde taş bulunan bulutlardan **"taş yağdıran bir rüzgar göndermesinden emin mi oldunuz? Hem Benim korkutmamın"** uyarmamın **"nasıl olduğunu bileceksiniz?"**

Buradaki: "(النذير): Korkutma"nın "korkutucu" anlamında olduğu da söylenmiştir.

Bununla Muhammed (sav)'ı kastetmektedir. Yani siz onun doğru söylediğini ve yalanlamanızın akibetini pek yakında bileceksiniz.

وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿١٨﴾

18. Andolsun ki onlardan öncekiler de yalanlamışlardı. Benim azabım nasıl oldu?

"Andolsun ki onlardan öncekiler" Nuh, Âd, Semûd, Lût kavmi, Medyen ashabı, Ress ashabı, Firavun kavmi gibi geçmiş ümmetlerin kâfirleri **"de yalanlamışlardı. Benim azabım nasıl oldu?"** Onların bu hallerini inkârım, reddedişim nasıl oldu? Daha önceden (el-Hac, 22/45) geçmiş bulunmaktadır.

(Bir önceki âyet-i kerimede geçen): **"Benim korkutmam"** lafzı ile buradaki **"Benim azabım"** anlamındaki lafızları vasıl halinde okuduğu takdirde Verş "ye" ile; (نذيري، ونكيري) diye okumuştur. Yakub her iki halde de "ye"lı okumuşken, diğerleri mushafa uyarak "ye"yı hazf ile okumuşlardır.

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ ۚ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَٰنُ ۚ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ ﴿١٩﴾

19. Üstlerinde sıra sıra dizilip, kanatlarını açıp kapayan kuşları görmediler mi? Onları Rahman'dan başkası tutmuyor. Muhakkak ki O, herşeyi çok iyi görendir.

"Üstlerinde sıra sıra dizilip kanatlarını açıp kapayan kuşları görmediler mi?" Yani yüce, Allah insanlar için yeryüzüne boyun eğdirdiği gibi, kuşlar için de havaya boyun eğdirmiştir.

"Sıra sıra dizilip" uçtukları vakit havada kanatlarını açıp... demektir. Çünkü kuşlar kanatlarını açtıkları taktirde kanatlarının tüylerini güzel bir şekilde sıraya dizerler.

"Açıp kapayan" kanatlarını yanlarına doğru çırpan demektir.

Ebu Cafer en-Nehhas dedi ki: Kuş kanatlarını açtığı vakit: "(صافٌ): Kanatlarını sıra sıra dizdi" denilir. Kanatlarını kendisine doğru çekip, onu yanlarına değdirecek olursa: "(قابض): Kanatlarını kapadı" denilir. Çünkü o böylelikle kanatlarını kendisine doğru çekmektedir.

Ebu Hirâş dedi ki:

بـادر جُنْحَ الليـل فهـو مُـوَاثـل يَحُثُّ الجنـاح بـالتَّبَسُّطِ والقَبْضِ

"Gece kanadına (sığınmak için) elini çabuk tutar ve o bir sığınmacıdır,
Kanatlarını açmakla ve kapamakla; hızlıca kanat çırpıyor."

Uçmalarını bitirdikleri vakit açtıktan sonra kanatlarını kapayan kuşlar... diye de açıklanmıştır. Bu **"açıp kapayan"** lafzı **"sıra sıra dizilip"** lafzına atfedilmiştir. Yani muzari olan fiil, ism-i faile atfedilmiştir. Nitekim şair şu beyitinde ism-i faili muzari fiile atfetmiş bulunmaktadır:

بـات يُعَشّيهـا بـعَضْـب بـاتـر يَقْصِـدُ في أسْـوقهـا وجـائـرِ

"Hemen onları (o develeri) çok keskin bir kılıçla akşam vakti kesmeye koyuldu,
Onların bacaklarına (kesmek için darbe indirirken) kimi zaman âdil
davranıyor, kimi zaman zulmedici idi (zulmediyordu)."

"Onları Rahmân'dan başkası tutmuyor." Yani kuşlar uçarken havada o kuşları Allah'tan başka tutan yoktur. **"Muhakkak ki O, herşeyi çok iyi görendir."**

أَمَّنْ هٰذَا الَّذِى هُوَ جُنْدٌ لَّكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ ط
إِنِ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِى غُرُورٍ ﴿٢٠﴾

20. Rahmân'a karşı sizlere yardım edecek de kimdir? Şu sizin ordunuz mu? Kâfirler ancak bir aldanış içerisindedirler.

"Rahmân'a karşı sizlere yardım edecek" kendisine isyan ettiğiniz takdirde size yapmak istediklerini savıp, önleyecek **"de kimmiş? Şu sizin ordunuz mu?"** İbn Abbas dedi ki: Bu mu size taraftarlık edecek ve sizi koruyacak olan?

"(الجُنْد): **Ordu"** tekil de gelebilir. İşte bundan dolayı **"şu sizin ordunuz mu"** diye buyurmaktadır. Bu da inkârî bir istifhamdır. Yani sizin **"Rahmân'a karşı"** Rahmân olan Allah'ın dışında, Allah'tan gelecek azabınızı çevirecek

bir ordunuz yoktur. **"Kâfirler ancak"** şeytanlar tarafından **"bir aldanış içerisindedirler."** Azab da yoktur, hesab da olmayacaktır diye onları aldatmaktadırlar.

أَمَّنْ هٰذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ ۚ بَلْ لَجُّوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ ﴿٢١﴾

21. Eğer O, rızkını kesiverirse, size rızık verebilecek kim? Hayır, onlar azgınlık edip inatla kaçmaktadırlar.

"Eğer O" yani Allah **"rızkını kesiverirse, size rızık verebilecek kim?"** Uydurma ilâhlarınızdan size dünya menfaatlerini kim verebilir? Yağmuru kim yağdırabilir? diye de açıklanmıştır.

"Hayır, onlar azgınlık edip" haktan **"inatla kaçmaktadırlar"** ve bunu ısrarla sürdürmektedirler.

أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢٢﴾

22. Acaba durmadan yüzüstü düşerek yürüyen kimse mi daha çok hidâyettedir? Yoksa dosdoğru bir yol üzere dümdüz yürüyen kimse mi?

"Acaba durmadan yüzüstü düşerek yürüyen kimse mi..." buyruğu ile yüce Allah, mü'min ve kâfire bir örnek vermektedir.

"Düşerek yürüyen" yani önüne bakmayıp sağını solunu görmeyen, bundan dolayı tökezlemekten ve yüzüstü düşmekten yana emin olmayan bir kimse; önünü, sağını solunu gören, dimdik ve dosdoğru yürüyen kimse gibi midir? İbn Abbas dedi ki: Bu dünyadadır.

Bununla; doğru dürüst yol bulamayan ve bundan dolayı istemeyerek tehlikeli yollara giden ve sürekli yüzüstü yıkılan kör bir kimsenin, yolunu bilen, bildiği yolda ilerleyen, önünü gören, sağlıklı ve dosdoğru bir kimse gibi olmayacağını kastetmiş de olabilir.

Katade dedi ki: Bu buyruktan kasıt, dünyada masiyetler işleyip duran, kıyamet gününde de yüce Allah'ın yüzüstü haşredeceği kâfirdir.

İbn Abbas ve el-Kelbî: Yüzüstü düşerek yürüyen kimse ile Ebu Cehil'i, dos-

doğru yürüyen kimse ile Rasûlullah (sav)'ı kastetmiştir, demişlerdir. Ebu Bekir'i kastettiği de söylenmiştir, Hamza'yı kastettiği; Ammâr b. Yâsir'i kastettiğini de İkrime ifade etmiştir.

Buyruğun bütün kâfirlerle, mü'minler hakkında umumi olduğu da söylenmiştir. Yani kâfir hak üzere midir, batıl üzere midir, bilemez. Yani böyle bir kâfir mi daha doğru yoldadır yoksa yolu gören ve kendisi İslamın kendisi demek olan **"dosdoğru bir yol üzere"** mutedil ve dimdik yürüyen müslüman kimse mi?

"(أكبّ الرجل على وجهه): Adam yüzünü öne eğdi" ifadesi -"elif" ile- teaddi etmeyen, (geçiş yapmayan) şekillerde kullanılır. Eğer teaddi edecek olursa "elif" getirmeksizin: "(كبّه الله لوجهه): Allah onu yüzüstü yıktı" denilir.

قُلْ هُوَ الَّذِى اَنْشَاَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ ۜ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿٢٣﴾

23. De ki: "Sizi yaratan, size işitme(k için kulaklar)**, gözler ve kalpler veren O'dur. Ne kadar az şükredersiniz!"**

"De ki: Sizi yaratan... O'dur" buyruğu ile yüce Allah, Peygamberine, Allah'ın kendilerini yaratmış olduğunu itiraf etmekle birlikte, şirk koşmalarının ne kadar çirkin olduğunu onlara bildirmesini emretmektedir.

"Size işitme(k için kulaklar)**, gözler ve kalpler veren O'dur. Ne kadar az şükredersiniz!"** Yani sizler bu nimetlere şükretmiyor, yüce Allah'ı tevhid etmiyorsunuz.

"(قلّما أفعل كذا): Ben bu işi pek az işlerim" derken bu işi hiç yapmam, demektir.(1)

قُلْ هُوَ الَّذِى ذَرَاَكُمْ فِى الْاَرْضِ وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾

24. De ki: "O, sizi yeryüzüne dağıtıp yayandır. Yalnız O'nun huzuruna toplanıp götürüleceksiniz."

(1) Âyet-i kerimedeki terkibin de buna benzediğini ve pek az şükretmenin hiç şükretmemek anlamına geldiğini kastetmektedir.

25. "Eğer doğru söyleyenler iseniz, bu vaadiniz ne zaman gerçekleşecek?" derler.

"De ki: O, sizi yeryüzüne dağıtıp yayandır." Yeryüzünde yaratandır. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Sizi yeryüzünün üzerinde dağıtmış ve yaymış olandır, diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı İbn Şecere yapmıştır. Herkese amelinin karşılığını vermek için de **"yalnız O'nun huzuruna toplanıp götürüleceksiniz."**

"Eğer doğru söyleyenler iseniz, bu vaadiniz ne zaman gerçekleşecek, derler." Kıyamet günü ne zaman olacak? Sizin bizi kendisiyle tehdit ettiğiniz bu azap ne zaman olacak, derler. (Bu anlamdaki buyruk) daha önceden (Yunus, 10/48) geçmiş bulunmaktadır.

قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ ۖ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٢٦﴾

26. De ki: "Ona dair bilgi ancak Allah'ın yanındadır. Ben ancak apaçık bir korkutucuyum."

"De ki: Ona dair bilgi ancak Allah'ın yanındadır." Yani ey Muhammed, onlara de ki: Kıyametin ne zaman kopacağına dair bilgi Allah'ın yanındadır. Bunu O'ndan başkası bilemez. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"De ki: Onun ilmi ancak Allah'ın nezdindedir"* (el-Araf, 7/187) âyetidir.

"Ben ancak" sizin için **"apaçık bir korkutucuyum"** ve size bu gerçeği öğretenim.

فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سِيئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَٰذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدَّعُونَ ﴿٢٧﴾

27. Artık onu yakınlaşmış gördüklerinde; o kâfirlerin hoşlanmadıkları yüzlerinden belli olur ve: "İşte bu, sizin acele gelmesini istediğinizdir" denilir.

"Artık onu yakınlaşmış gördüklerinde"; buyruğundaki: "(زُلْفَةً): Yakın olmak (mealde; yakınlaşmış)" lafzı mastar olup: "(مُزْدَلِفاً): Yakınlaşmış" demektir. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. el-Hasen, gözle görülen diye açıklamıştır.

Müfessirlerin çoğunluğuna göre mana şöyledir: Onlar o azabı gördükle rinde... Buradaki azap âhiret azabıdır. Mücahid, Bedir azabı demektir, diye açıklamıştır. Şöyle de açıklanmıştır: Onlar tehdit olundukları öldükten sonra dirilip toplanmanın kendilerine yakın olduğunu gördüklerinde... Bu açıklamaya da; *"yalnız O'nun huzuruna toplanıp götürüleceksiniz"* (Mülk, 67/24) buyruğu delil teşkil etmektedir.

İbn Abbas ise: Onlar kötü amellerinin pek yakın olduğunu gördüklerinde... diye açıklamıştır. **"O kâfirlerin hoşlanmadıkları yüzlerinden belli olur."** Onlara kötü bir muamele yapılmış olur, demektir. ez-Zeccâc: Kötülük yüzlerinde apaçık belli olur, diye açıklamıştır. Yani bu azaptan onlar hoşlanmamışlar ve küfürlerine delâlet edecek alâmet de yüzlerinde görülmüş olacaktır. Yüce Allah'ın: *"O günde kimi yüzler ağaracak, kimi yüzler kararacaktır"* (Âl-i İmran, 3/106) buyruğunda olduğu gibi.

("Hoşlanmadıkları" anlamı verilen lafzı) Nâfî, İbn Muhaysın, İbn Âmir ve el-Kisâî dammeyi işmam ile; (سئت) diye okumuşlar, diğerleri ise hafif olması maksadıyla işmamsız olarak kesreli okumuşlardır. Dammeli okuyan ise, bunun asıl gelmesi gereken şekli gözönünde bulundurarak böyle okumuştur.

"Ve: İşte bu, sizin acele gelmesini istediğinizdir, denilir." el-Ferrâ dedi ki: Buradaki: "(تَدَّعُونَ): İstediğiniz" lafzı dua (istemek)den; (تفتعلون) veznin de bir fiildir. İlim adamlarının çoğunluğunun görüşü budur. Temenni ettiğiniz ve istediğiniz anlamındadır. İbn Abbas yalan söylediğiniz, diye açıklamıştır ki bunun da tevili (yorumu) şöyledir: Kendisi sebebiyle batılları ve yalan sözleri söylediğiniz şey, işte budur. Bu açıklamayı ez-Zeccâc yapmıştır.

Bu lafız genel olarak şeddeli bir şekilde: (تدّعون) diye okunmuştur. Tevili (yorumu) da açıkladığımız gibidir.

Katade, İbn Ebi İshak, ed-Dahhak ve Yakub ise (dal harfini) şeddesiz: "(تَدْعون): Çağırdığınız, dua ettiğiniz" diye okumuşlardır. Katade dedi ki: Bu onların: *"Rabbimiz, hesab günü gelince payımızı bize çabuk ver!"* (Sâd, 38/16) şeklindeki dualarıdır. ed-Dahhak da şöyle demiştir: Bu onların: *"Ey Allah! Eğer bu senin katından (gelmiş) hakkın kendisi ise durma bizim üzerimize gökten taş yağdır..."* (el-Enfâl, 8/32) şeklindeki sözleridir.

Ebu'l-Abbas dedi ki: Bu okuyuş, acele istediğiniz anlamındadır. Nitekim bir şey istendiği zaman: "(دعوت بكذا): Bunu istedim" denilir. (أدّعيت) şekli ise o kökten: (أفتعلت) vezninde kullanılır.

en-Nehhâs dedi ki: Şeddeli ve şeddesiz şekilleri olan: (تَدَّعُون) ile (تَدْعُون) aynı anlamdadır. Tıpkı (قدر) ile (أقتدر)nin: Güç yetirdi": (عَدَى) ile (أعتدى)nun: haksızlık etti" anlamına gelmesi gibi. Şu kadar var ki: (افتعل) şeklinde ardı arkasına bir şeyin olması anlamı vardır. Fakat: (فَعَل) şekli, az hakkında da, çok hakkında da kullanılabilir.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكَنِيَ اللَّهُ وَمَنْ مَعِيَ أَوْ رَحِمَنَا فَمَنْ يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٨﴾

28. De ki: "Bana haber verin! Eğer Allah beni ve benimle beraber olanları helâk etse veya bize rahmet buyursa, ya kâfirleri acıklı azaptan kim kurtarır?"

"De ki: Bana haber verin. Eğer Allah beni... helâk etse" Yani, ey Muhammed onlara -ki Mekke müşriklerini kastetmektedir ve onlar; *"...yoksa onlar o bir şairdir. Biz onun zamanın ızdırab veren musibetine uğramasını bekliyoruz mu diyorlar?"* (et-Tur, 52/30) buyruğunda olduğu gibi Muhammed (sav)'ın ölümünü temenni ediyorlardı- de ki: Söyleyin bana eğer biz ölür yahut rahmete mazhar olup, ecellerimiz ertelenecek olursa, sizi Allah'ın azabından kim koruyabilir? O bakımdan sizin, bizim helakimizi beklemenize de, kıyametin kopuşunun acele gelmesini istemenize de ihtiyacınız yoktur.

"(أهلكني): Beni... helâk etse" buyruğunda "ye" lafzını İbn Muhaysın, el-Müseyyebî, Şeybe, el-A'meş ve Hamza sâkin olarak ("nun"dan sonra med harfi olarak) okumuşlar, diğerleri ise fetha ile okumuşlardır. Bununla birlikte hepsi de: "(ومَنْ معيَ): Benimle beraber olanları" lafzındaki "ye"yi fetha ile okumuşlardır. Yalnız Kûfeliler "ye"yi sâkin olarak okumuşlardır. Ancak Hafs diğerleri gibi fethalı okumuştur.

قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ آمَنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٩﴾

29. De ki: "O Rahmândır, biz O'na iman etmişizdir ve yalnız O'na tevekkül ettik. Artık kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu pek yakında bileceksinizdir."

"De ki: O Rahmandır, biz O'na iman etmişizdir ve yalnız O'na tevekkül ettik... Pek yakında bileceksinizdir" buyruğundaki: **"Pek yakında bileceksinizdir"** anlamındaki kelimeyi el-Kisâî haber olarak "ye" ile (pek yakında bileceklerdir, anlamında diye) okumuş ve bunu Ali'den rivayet etmiştir. Diğerleri ise hitap olarak "te" ile (pek yakında bileceksinizdir, anlamında) oku-

muşlardır. Bu onlara bir tehdittir.

Şayet: **"O'na iman etmişizdir"** buyruğundaki mefulü ("O'na" anlamındaki lafzı) ne diye tehir etti, buna karşılık **"tevekkül ettik"** buyruğunun ("O'na" anlamındaki) mefulünü niçin öne aldı? diye sorulacak olursa, şöyle cevap verilir: Çünkü **"iman ettik"** lafzı kâfirlerin sözkonusu edilmelerinin akabinde onlara tariz olmak üzere gelmiştir. Sanki: Biz iman ettik, fakat sizin kâfir olduğunuz gibi biz de inkâr etmedik denilmiş gibidir. Bundan sonra da: **"Ve yalnız O'na tevekkül ettik"** diye buyurmaktadır ki; biz özel olarak O'na tevekkül ettik. Sizin kendilerine güvenip, dayandığınız adamlarınız, mallarınız gibi şeylere bel bağlamadık. Bu açıklamayı ez-Zemahşerî yapmıştır.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَصْبَحَ مَآؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَاْتِيكُمْ بِمَآءٍ مَعِينٍ ﴿٣٠﴾

30. De ki: "Bana haber verin! Eğer suyunuz yerin dibine geçiriliverse, size kim kaynar bir su getirebilir?"

"De ki" ey Kureyşliler **"bana haber verin! Eğer suyunuz yerin dibine geçiriliverse"** kovaların ulaşamayacağı şekilde yerin dibine çekilse -onların suları Zemzem kuyusu ile Meymun kuyusundan geliyordu.- **"Size kim kaynar"** Katade ve ed-Dahhak'ın açıklamasına göre akar **"bir su getirebilir?"**

Bu durumda onlar kaçınılmaz olarak bunu Allah'tan başkası bize getiremez, diyeceklerdir. O vakit onlara: O halde size bir su getirebilme gücü olmayan varlıkları ne diye O'na ortak koşuyorsunuz?

"(غار الماء يَغُور غوراً): Su yerin dibine çekildi, çekilir, çekilmek" denilir. "(الْغَوْر): Yerin dibine çekilmiş olan" demektir. Mübalağa olmak üzere burada suyun çekilmesi mastar ile nitelendirilmiştir. "(رجل عَدْلٌ ورضاً): Çok adaletli bir adam, çok razı olunan bir adam" demek gibi. Daha önce el-Kehf Sûresi'nde (18/41. âyetin tefsirinde) geçtiği gibi. Bu anlamdaki açıklamalar da el-Mu'minûn Sûresi'nde (23/18. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

İbn Abbas'tan dedi ki: **"Kaynar bir su"** yani gözlerin gördüğü, açıkça ortada olan demektir. O halde bu "mef'ul" veznindedir. Bunun: "(مَعَن الماءُ): Su çoğaldı" tabirinden geldiği de söylenmiştir. O vakit bu lafız "faîl" veznindedir. Yine İbn Abbas'tan; anlam, size tatlı bir su kim getirir? şeklindedir, diye açıkladığı da rivayet edilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(Mülk Sûresi burada sona ermektedir).

Kalem Sûresi

1-52. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

el-Hasen, İkrime, Ata ve Câbir'in görüşüne göre Mekke'de inmiştir. İbn Abbas ve Katade: şöyle demişlerdir: Başından itibaren yüce Allah'ın: ***"Biz burnu üzerinden damgalayacağız onu."*** (el-Kalem, 68/16) buyruğuna kadar Mekke'de inmiştir. Bundan sonra yüce Allah'ın: ***"Âhiret azabı ise elbette daha büyüktür, eğer bilselerdi."*** (el-Kalem, 68/32) buyruğuna kadar olan bölümler de Medine'de inmiştir. Buradan itibaren yüce Allah'ın: ***"...mı yazıyorlar?"*** (el-Kalem, 68/47) buyruğuna kadar olan bölümler Mekke'de inmiştir. Buradan itibaren de ***"onu salihlerden kıldı"*** (el-Kalem, 68/50) buyruğuna kadar Medine'de inmiştir. Geri kalanı ise Mekke'de inmiştir. Bunu el-Maverdî söylemiştir.(1)

نٓ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ ﴿١﴾ مَآ اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ ﴿٢﴾ وَاِنَّ لَكَ لَاَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ ﴿٣﴾

1. Nûn. Kaleme ve yazmakta oldukları şeylere andolsun ki;
2. Sen Rabbinin nimeti sayesinde bir deli değilsin.
3. Gerçekten senin için elbette kesilmeyecek bir ecir vardır.

(1) el-Mâverdî, *en-Nüket*, VI, 59

"Nûn. Kaleme... andolsun ki" buyruğunda telaffuz edilen ikinci "nûn" harfini Ebu Bekir, el-Mufaddal, Hubeyre, Verş, İbn Muhaysın, İbn Âmir, el-Kisâî ve Yakub "vav" harfine idgam etmişler; diğerleri izhâr ile okumuşlardır. İsa b. Ömer ise bunu üstün ile okumuştur. Bir fiil takdir etmiş gibidir. İbn Abbas, Nasr ve İbn Ebi İshak ise kasem harfi takdiri ile kesreli okumuşlardır. Harun ve Muhammed b. es-Semeyka ise mebnî olarak ötreli okumuşlardır.

"Nûn"un tevili hususunda farklı görüşler vardır. Muâviye b. Kurra babasından, Peygamber (sav)'a merfu bir rivayet olarak: "Nûn. Nurdan bir yazı levhasıdır." dediğini rivayet etmektedir.(1)

Sabit el-Bünânî de "nûn"un divit (mürekkep hokkası) olduğunu rivayet etmiştir. el-Hasen ve Katade de böyle demişlerdir.

el-Velid b. Müslim rivayetle dedi ki: Bize Mâlik b. Enes, Ebu Bekr'in mevlâsı Sumey'den anlattı: Sumey, Ebu Salih es-Semman'dan, o Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Allah'ın ilk yarattığı kalemdir. Sonra Nûn'u halketti. O ise mürekkep hokkasıdır. Yüce Allah'ın: **"Nûn, kaleme... andolsun ki"** buyruğu da bunu anlatmaktadır. Sonra ona: Yaz, diye buyurdu. Kalem: Ne yazayım? dedi. Olmuşu ve kıyamet gününe kadar olacak olan amel, ecel, rızık ya da iz türünden herşeyi yaz, diye buyurdu. Kalem de kıyamet gününe kadar olacak herşeyi yazdı. Sonra kalemin ağzı mühürlendi, daha da konuşmadı, kıyamet gününe kadar da konuşmayacak. Sonra aklı yarattı. Cebbar olan şöyle buyurdu: Senden daha çok beğendiğim bir yaratık yaratmadım. İzzetim ve celâlime yemin ederim ki, sevdiğim kimselerde seni kemale erdireceğim, buğzettiğim kimselerde seni eksik kılacağım." (Ebu Hureyre devamla) dedi ki: Sonra Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "İnsanlar arasında aklı en mükemmel olan Allah'a en itaatkâr olanları ve O'na itaat olan işleri en çok yapanlarıdır."(2)

Mücahid'den de şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Nûn" yedinci arzın altındaki balıktır. (Devamla) dedi ki: **"Kaleme... andolsun ki"** buyruğu ise Zikr'in kendisi ile yazıldığı kalemdir. Mukatil, Murre el-Hemdânî, Ata el-Horosanî, es-Süddî ve el-Kelbî de böyle demişlerdir: Nûn, yerlerin üzerinde bulunduğu balıktır.

Ebu Zabyan, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet eder: Allah'ın ilk yarattığı kalemdir. Olacak olan herşeyi yazdı. Sonra suyun buharını yükseltti, ondan semayı yarattı. Sonra Nûn'u yarattı ve yeri onun üzerine yayıp döşedi.

(1) Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XXIX, 16; İbn Kesîr, *Tefsir,* IV, 402 "bu rivayet mürsel ve garîbdir" kaydıyla

(2) Abdullah b. Adiy, VI, 269'da hadisi kaydettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Bu hadis bu senedle bâtıldır, münkerdir."

Yer çalkalandı, dağlarla tesbit edildi. Dağlar yere karşı şüphesiz ki övünürler. Sonra İbn Abbas: **"Nûn, Kaleme... andolsun ki"** âyetini okudu.

el-Kelbî ve Mukatil dedi ki: Onun (o balığın) adı el-Behmût'tur. Recez vezninde şair şöyle demiştir:

مـالي أراكـم كـلّكـم سـكـوتـا والـلّه رَبّـي خـلق الْبَـهْـمُـوتـا

"Bana ne oluyor ki, hepinizi susuyor görüyorum,
el-Behmût'u yaratmış olan Rabbim Allah'a yemin olsun."

Ebu'l-Yakzan ve el-Vâkidî adının Leyûsâ, Ka'b, Lûsusa olduğunu söylemiştir. Yine (Ka'b); Belhemûsâ olduğunu da söylemiştir. Ka'b (devamla) dedi ki: İblis yerlerin üzerinde bulunduğu balığın içine girip, onun kalbine vesvese vererek dedi ki: Ey Lûsûsâ! Senin üzerinde hareket eden hayvanlardan, ağaçlardan, yerlerden ve başkalarından neler olduğunu biliyor musun? Sen hareket edecek olursan, hepsini sırtının üzerinden atıverirsin. Leyûsâ bunu yapmak istedi, Allah ona bir hayvan gönderdi. Burun deliğinden girip beynine kadar ulaştı. Balık bundan ötürü yüce Allah'a yalvarıp yakardı, Allah da o hayvana izin verdi ve çıktı. Ka'b dedi ki: Allah'a yemin ederim ki, balık o hayvana bakmakta, o hayvan da ona bakmaktadır. Eğer benzeri bir şey yapmak isteyecek olursa, tekrar önceki haline döner.(1)

ed-Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Nûn" er-Rahman isminin harflerinin sonuncusudur ve şöyle telaffuz etti: er-Rahma-nun, er-Rahman lafzının harflerini ayrı ayrı telaffuz etti.

İbn Zeyd dedi ki: Bu yüce Allah'ın yemin ettiği bir kasemdir. İbn Keysan: Bu sûrenin başlangıcıdır, demiştir. Sûrenin adı olduğu da söylenmiştir.

Ata ve Ebu'l-Âliye dedi ki: Nûn yüce Allah'ın Nasîr, Nûr ve Nâsır isimlerinin baş harfleridir.

Muhammed b. Kâb dedi ki: Yüce Allah mü'minlere nasrına (onlara verdiği yardım ve zaferine) yemin etmektedir ve bu yemin hakkın kendisidir. Bunun açıklayıcısı da yüce Allah'ın: *"Mü'minlere yardım etmek ise zaten üzerimize bir haktır"* (er-Rum, 30/47) buyruğudur.

Cafer es-Sadık dedi ki: O (Nûn) cennet nehirlerinden "Nûn" diye adlandırılan bir ırmaktır.

(1) İsrâiliyyât kabilinden olduğu açıkça belli olan bu ve benzeri rivâyetlerin doğruluğuna tanıklık edecek, Peygamber Efendimiz'den gelen güvenilebilecek bir rivâyet bilmiyoruz.

Bunun sözlük harflerinden bilinen harf olduğu da söylenmiştir. Çünkü başka türlü olsaydı, i'rab edilir olması gerekirdi. el-Kuşeyrî Ebu Nasr Abdurrahim'in Tefsir'inde tercih ettiği görüş de budur. O dedi ki: Çünkü "Nûn" i'rabı yapılmayan bir harftir. Eğer tam bir kelime olsaydı "el-Kalem" kelimesi i'rab edildiği gibi, onun da i'rab edilmesi gerekirdi. O halde bu da diğer sûrelerin başlangıcında olduğu gibi bir hece harfidir. Buna binaen de; o sûrenin adıdır, denilmiştir. Yani bu "Nûn" sûresidir. Sonra: **"Kaleme... andolsun ki"** diye buyurarak; dil gibi, açıklama özelliklerini taşıdığından ötürü kaleme yemin etmektedir. Bu da göklerde olanların da, yerde olanların da kendisi ile yazı yazdıkları her kalem için sözkonusu olan bir yemindir. Ebu'l-Feth el-Bustî'nin şu beyitleri de bu kabildendir:

إذا أقسم الأبطال يوماً بسيفهم وعَدُّوه مما يكسِبُ المجدَ والكَرَمْ
كَفَى قلم الكُتّابِ عزاً ورفعةً مَدَى الدهرِ أن الله أقسم بالقلمْ

"Bir gün kahramanlar yemin ederse kılıçlarıyla,
Ve saysalar onu şanı ve şerefi kazandıran bir unsur.
Yazıcıların kalemine izzet ve yücelik yeterlidir:
Allah kalemle yemin ediyor diye çağlar boyunca."

Kalemin kılıca üstünlüğünü dile getiren, şairlerce söylenmiş pekçok beyit vardır. Sözünü ettiğimiz bu beyitler bunların en üstünleridir.

İbn Abbas dedi ki: Bu Allah'ın yarattığı Kaleme bir yemindir. Bu Kaleme emir verdi, o da kıyamet gününe kadar olacak olan herşeyi yazdı. (İbn Abbas) dedi ki: Bu nurdan bir kalem olup, uzunluğu sema ile arz arası gibidir.

Denildiğine göre: Yüce Allah Kalemi yarattı, sonra ona baktı, ikiye yarıldı. Ona hareket et (yaz), diye buyurdu. Rabbim, ne yazayım? dedi. Kıyamet gününe kadar olacak olan herşeyi, diye buyurdu. O da Levh-i Mahfuz üzerinde cereyan etti (olacakları yazdı).

el-Velid b. Ubade b. es-Samit dedi ki: Babam vefatı sırasında bana vasiyette bulunarak dedi ki: Yavrucuğum, Allah'tan kork ve bil ki sen bir olarak Allah'a, hayrı ile şerri ile kadere iman etmedikçe asla ilmi elde etmiş ve takva sahibi olmuş olmazsın. (Çünkü) ben Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Allah'ın ilk yarattığı şey Kalemdir. Ona: Yaz, dedi. Rabbim ne yazayım? diye sordu. Kaderi yaz, diye buyurdu. Kalem o anda olanı ve ebediyete kadar olacak olanı yazdı."(1)

(1) *Tirmizî*, IV, 457, "Bu hadis bu rivayet yoluyla garibdir" kaydıyla.

İbn Abbas dedi ki: Allah'ın ilk yarattığı Kalemdir. Ona olacak olan her şeyi yazmasını emretti. Yazdıkları arasında: *"Ebû Leheb'in iki eli kurusun."* (Tebbet, 111/1) da vardır.

Katade dedi ki: Kalem yüce Allah'ın kulları üzerindeki bir nimetidir. Başkası da şöyle demiştir: Allah ilk Kalemi yarattı. O da olacakları Zikirde yazdı ve onu Arşının üstünde, nezdinde alıkoydu. Sonra yeryüzünde kendisi ile yazı yazılsın diye ikinci kalemi yarattı. İleride: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku"* (el-Alak, 96/1) Sûresi'nde açıklaması gelecektir.

"Ve yazmakta oldukları şeylere" buyruğu ile Âdemoğullarının amellerini yazan melekleri kastetmektedir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

"Yazmakta oldukları" buyruğu ile insanların yazdıkları ve kendisi ile anlaştıkları şeylerin kastedildiği de söylenmiştir. Yine İbn Abbas dedi ki: **"Ve yazmakta oldukları şeyler"**den kasıt, bildikleri şeylerdir. Buradaki: "(ما): Şeyler" mevsûl ya da mastar içindir. Onların yazdıkları şeylere yahut yazmalarına andolsun, demek olur. Görüş ayrılığına binaen bununla yazan herkes ya da Hafaza melekleri kastedilir.

"Sen Rabbinin nimeti sayesinde bir deli değilsin" buyruğu kasemin (yeminin) cevabıdır ve nefydir. Müşrikler Peygamber (sav) için: O bir delidir, onda bir şeytan vardır, diyorlardı. İşte onların: *"Ey kendisine Zikr (Kur'ân) indirilen kişi! Mutlaka sen bir delisin"* (el-Hicr, 15/6) sözleri de bunu anlatmaktadır. Yüce Allah onların söylediklerini reddetmek ve yalanlamak üzere: **"Sen Rabbinin nimeti"** rahmeti **"sayesinde bir deli değilsin"** buyruğunu indirdi.

Burada "nimet" rahmet demektir. İkinci olarak burada "nimet"in bir yemin olma ihtimali de vardır. İfadenin takdiri de şöyle olur: Rabbinin nimetine yemin olsun ki; sen bir deli değilsin. Çünkü "vav" ile "be" harfleri yemin harflerindendir. Bu: "(ما أنت بمجنون والحمد لله): Sen bir deli değilsin, bundan dolayı Allah'a hamdolsun" demeye benzer. Anlamının: Sen bir deli değilsin, nimet Rabbindendir, şeklinde olduğu ve bunun: "(سبحانك اللهم وبحمدك): Allah'ım, hamdinle seni tesbih ederim" demeye benzediği de söylenmiştir ki; Allah'a hamdolsun, anlamındadır. Lebid'in şu beyiti de bu kabildendir:

وأفردْتُ في الدنيا بفقد عشيرتي وفارقني جارٌ بأرْبَدَ نافعُ

"Ben kişinin ayrılmak istemediği bir diyarda idim,
Erbed denilen yerde faydalı bir komşu benden ayrıldı."

'Ve orası Erbed'dir" takdirindedir. en-Nâbiğa da şöyle demiştir:

لم يُحْرَمُوا حُسْنَ الغِذاء وأمُّهم طَفَحتْ عليك بناتق مِذْكارِ

"Güzel gıdadan mahrum olmadılar ve anneleri
Sana çok sayıda erkek evlâd vermiştir."

Burada da; "o... vermiştir" takdirindedir.

"Rabbinin nimeti sayesinde" buyruğundaki "be" olumsuz olarak gelen "deli (değilsin)" lafzına taalluk etmektedir. Cümle olumlu olarak gelirse "gâfil" lafzına taalluk eder. "(أنت بنعمة ربك غافل): Sen Rabbinin nimeti hakkında gafilsin" denilmesi gibi. Hal olarak da nasb mahallindedir. Şöyle buyurmuş gibidir: "(ما أنت بمجنون مُنْعَماً عليك بذلك): Sana bu nimetler verilmiş olduğu halde sen deli değilsin (deli olamazsın)" denilmiş gibidir.

"Gerçekten senin için elbette kesilmeyecek" kesintisiz ve eksilmeyecek **"bir ecir vardır."** Peygamberliğin ağır yüklerine katlandığın için bir mükâfat vardır.

Halatı kesmeyi ifade etmek üzere: "(منت الحبل): Halatı kestim" denil(erek aynı kökten gelen fiil kullanıl)ır. Sağlam olmadığı takdirde de: "(حبل منين): Sağlam olmayan halat denilir. Şair de şöyle demiştir:

غُبْساً كواسِبَ لا يُمَنّ طعامُها

"Sarı renkleri siyaha çalan (ve) yiyeceklerini kendileri kazanan
yırtıcı hayvanlar ki onların yiyecekleri kesintiye uğramaz."

Yani kesilmez.

Mücahid dedi ki: **"Kesilmeyecek"** lafzı sayısız anlamındadır. el-Hasen dedi ki: Başa kakılmak suretiyle lezzeti, tadı bozulmayacak demektir. ed-Dahhak ise amelsiz verilen bir mükâfat diye açıklamıştır.

Bunun hesapsız, kitapsız anlamında olduğu da söylenmiştir ki; bu da yüce Allah'ın lutf ile verecekleridir. Çünkü ceza (karşılık) miktarı tesbit edilmiş olandır. Tefaddul hakkında ise miktar, hesap, kitap sözkonusu değildir. Bu açıklamayı el-Maverdî zikretmiş olup, Mücahid'in açıklaması ile aynı anlamı ihtiva eder.

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ ﴿٤﴾

4. "Ve şüphe yok ki sen çok büyük bir ahlâka sahipsin."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Hz. Peygamberin Yüce Ahlâkı:

"Ve şüphe yok ki sen çok büyük bir ahlâka sahipsin" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas ve Mücahid şöyle demişlerdir: Ahlâka sahipsin, dinler arasında büyük bir dine sahibsin, demektir. Allah'ın bu dinden daha çok sevdiği ve ondan daha çok hoşnud olduğu bir başka din yoktur.

Müslim'in *Sahih*'inde Âişe (r.anha)'dan: "Onun ahlâkı Kur'ân-ı Kerim'den ibaretti" dediği rivayet edilmektedir.(1)

Ali (r.a) ve Atiyye: Bu Kur'ân'ın edebidir, demişlerdir. Onun ümmetine şefkati, onlara ikramı olduğu da söylenmiştir. Katade: Onun ahlâkı Allah'ın emirlerine riayet etmesi, Allah'ın yasakladığı şeylerden uzak kalması demektir. Sen çok üstün ve şerefli bir karaktere sahipsin diye de açıklanmıştır. el-Maverdî: Zahir olan budur, demektedir.

Sözlükte ahlâkın gerçek mahiyeti, insanın kendisini bağlı kıldığı, riayet ettiği edeb demektir. İşte buna ahlâk denilir. Bu (yaratmak ile aynı kökten gelen bir kelime olarak) onda adeta bir yaratılış haline geldiğinden dolayı böyle denilmiştir. İnsanın tabii olarak yapısında bulunan edebe gelince, işte buna "el-hîm" denilir ki; karakter ve tabiat demek olup, bunun kendi lafzından bir tekili yoktur. "Hîm" aynı zamanda bir dağın adıdır. Buna göre ahlâk, insanın kendisini uymak için zorladığı tabiat demek olur. Hîm ise yaratılışında var olan tabiattır. el-A'şâ bu hususu şiirinde açıklayarak şöyle demiştir:

وإذا ذُو الفضـــول ضَـنَّ على الـمَـوْ لَـى وعـادت لِخِيـمِهـا الأخـلاقُ

"Değersiz şeylerin sahibi şâyet mevlâsına (köle ya da azadlısına)
karşı cimrilik eder de,
Ve ahlâk, hîmine geri dönerse..."

Ahlâk aslî tabiatına geri dönerse... demektir.

Derim ki: Müslim'in *Sahih*'inde Âişe (r.anha)'dan zikrettiğimiz rivayet bu hususta ki görüşlerin en sahihidir. Aynı şekilde ona Peygamber (sav)'ın ahlâkına dair soru sorulduğunda o da: *"Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır."* (el-Mu'minûn, 23/1) buyruğundan itibaren on âyet okumuş ve şöyle demiştir: Kimse Rasûlullah (sav)'dan daha güzel ahlâklı değildir. Ashabından

(1) *Müslim*, I, 513; *Tirmizî*, IV, 369; *Dârimî*, I, 410; *Ebû Dâvûd*, II, 40; *Nesâî*, III, 199; *İbn Mâce*, II, 782; *Müsned*, VI, 53, 94, 111, 163, 188, 216, 236, 246

yahut ehl-i beytinden birisi onu çağırdı mı mutlaka: Efendim buyur, derdi. Bundan dolayı yüce Allah: **"Ve şüphe yok ki sen çok büyük bir ahlâka sahipsin"** diye buyurmuştur.

Ne kadar güzel bir huydan sözedilirse, mutlaka Peygamber (sav) ondan en büyük paya sahipti. el-Cüneyd dedi ki: **"Büyük ahlâk"** denilmesinin sebebi, onun yüce Allah'tan başkasına yönelmek gibi bir gayretinin olmayışından dolayıdır. **"Büyük ahlâk"** denilmesinin sebebinin, ahlâkın üstün değerlerinin onda toplanması olduğu da söylenmiştir. Buna da Peygamber (sav)'ın: "Şüphesiz Allah beni ahlâkın üstün değerlerini tamamlamak üzere göndermiştir"(1) buyruğu delil teşkil etmektedir.

Bir diğer görüşe göre bunun sebebi:*"Sen af yolunu tut, maruf olanı emret, cahillerden de yüz çevir"* (el-Araf, 7/199) buyruğunda yüce Allah'ın kendisinden takınmasını istediği edebin gereklerini yerine getirmiş olmasından dolayıdır. Peygamber (sav)'dan şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Rabbim beni en güzel bir şekilde tedib etmiştir. Çünkü: *"Af yolunu tut, maruf olanı emret ve cahillerden yüz çevir"* (el-A'raf, 7/199) diye buyurmuştur. Ben onun bu emrini kabul edip yerine getirince: **"Ve şüphe yok ki sen çok büyük bir ahlâka sahipsin"** diye buyurdu.(2)

2- Güzel Ahlâkın Önemi ve Mükâfatı:

Tirmizî'nin rivayetine göre Ebu Zerr dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Her nerede olursan ol, Allah'tan kork! Kötülüğün arkasından iyiliği yetiştir ki, onu silsin. İnsanlarla da güzel bir ahlâkla geçin." (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(3)

Ebu'd-Derdâ'dan rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde mü'minin terazisinde güzel bir ahlâktan daha ağır bir şey olmayacaktır. Şüphesiz ki yüce Allah çirkin ve bayağı (konuşup davranan) kimseye buğzeder." (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(4)

Yine ondan (Ebu'd-Derdâ'dan) dedi ki: Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Mîzâna güzel ahlâktan daha ağır konulacak hiçbir şey yoktur. Şüphesiz ki güzel ahlâk sahibi, onun vasıtası ile çok namaz kılan, çok oruç tutan kimsenin mertebesine ulaşır." (Tirmizî) dedi ki: Bu, bu cihetten garib bir hadistir.(5)

(1) el-Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb,* Beyrut 1407/1986, II, 192

(2) el-Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ,* I, 72'de hadisin sıhhat durumu ile ilgili yaptığı nakillerden anlaşıldığı kadarıyla anlamı doğru olmakla birlikte, doğu-dürüst sağlam bir senedi yoktur.

(3) *Tirmizî,* IV, 355; *Dârimî,* II, 415; *Müsned,* V, 153, 158, 177, 228

(4) *Tirmizî,* IV, 362; Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred,* s. 164

(5) *Tirmizî,* IV, 363

Ebu Hureyre'den dedi ki: Rasûlullah (sav)'a insanları en çok cennete neyin soktuğuna dair soru soruldu. O da: "Allah'tan korkmak ve güzel ahlâk" diye buyurdu. Sonra insanları en çok ateşe neyin soktuğuna dair soru sorul du, bu sefer: "Ağız ve ferc" diye buyurdu. (Tirmizî) dedi ki: Bu sahih, garib bir hadistir.(1)

Abdullah İbnu'l-Mübarek'ten rivayete göre o güzel ahlâkı, niteliklerini an latarak şöyle demiştir: Güzel ahlâk güler yüzlülük, iyiliği karşılıksız olarak yapmak ve başkalarına eziyetten kaçınmaktır.

Câbir'den rivayete göre Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz ki kıyamet gününde aranızdan en çok sevdiğim ve bana en çok yakın olanlar arasında (başta gelenler), ahlâk itibariyle en güzel olanlarınızdır ve yine kıyamet gününde kendisine en çok buğzedip meclis itibariyle benden en uzakta olacak olanlar, boşboğazlık edenler, diliyle insanlara eziyet ederek çirkin sözler söyleyenler ve mütefeyhıklerdir." Ashab: Ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Boşboğazlık edenleri, konuşmalarıyla başkalarına eziyet edenleri biliyoruz. Mütefeyhıkler ne oluyor? Peygamber: "Mütekebbirlerdir" diye buyurdu. (Tirmizî) dedi ki: Bu hususta Ebu Hureyre'den gelmiş rivayet de vardır. Bu, bu cihetiyle hasen, garib bir hadistir.(2)

فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ ﴿٥﴾ بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ ﴿٦﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ
أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٧﴾

5. Yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler;
6. Delilik hanginizde imiş.
7. Muhakkak senin Rabbin, kendi yolundan sapanları da en iyi bilendir. Hidayet bulanları da en iyi bilen O'dur.

"Yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler" buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: Kıyamet gününde sen de bileceksin, onlar da bilecekler, demektir. Kıyamet gününde hak, batıldan apaçık ayırdedilince sen de göreceksin, onlar da görecekler diye de açıklanmıştır.

"Delilik hanginizde imiş" buyruğundaki: "Hanginizde imiş" lafzının başındaki "be" fazladan gelmiştir. Yani sen de, onlar da pek yakında hanginl-

(1) *Tirmizî,* IV, 363; *İbn Mâce,* II, 1418; *Müsned,* II, 291, 392
(2) *Tirmizî,* IV, 370

zin deli olduğunu göreceksiniz.

"el-Meftûn" delilikle fitneye düşen (deliliğe maruz kalan) demektir. Bu da ("be" harfinin fazladan gelmesi bakımından) yüce Allah'ın: "(تَنبُتُ بالدُّهْنِ)... *yağ veren..."* (el-Mu'minun, 23/20) ile; "(يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللهِ): *Allah'ın kullarının kendisinden içtikleri..."* (el-İnsan, 76/6) Katade Ebu Ubeyd ve el-Ahfeş'in görüşü budur. Recez vezninde de şair şöyle demiştir:

نحن بنو جَعْدَة أصحاب الفَلَج نضرب بالسيف ونرجو بالفَرَج

"Biz el-Felec (denilen şehir)'in sahipleri Ca'de oğullarıyız,
Kılıçla vururuz, kurtuluşu ümid ederiz."

"Be" harfinin zâid olmadığı da söylenmiştir. Buna göre; **"delilik hanginizde imiş"** buyruğu, fitneye hanginiz maruz kalmışsınız, demektir. Burada: (الْمَفْتُونُ) lafzı "meful" vezninde mastar olup: "(الفُتُون): Fitneye maruz kalmak" anlamında olur. Nitekim: "(ما لفلان مجلود ولا معقول) Filanın herhangi bir tahammülü ve aklı yoktur" demişlerdir. el-Hasen, ed-Dahhak ve İbn Abbas da böyle demişlerdir. Şair er-Râî de şöyle demektedir:

حتى إذا لم يتركوا لعظامه لحماً ولا لفؤاده معقولا

"Nihayet kemikleri üzerinde bir et
Kalbinde de bir akıl bırakmadıklarında..."(1)

Buna göre: Fitneye maruz kalan kimse gibi, hanginizin fitnesine düştüğünü (göreceksiniz) demek olur.

el-Ferrâ dedi ki: "Be" burada "(في): ...de, da" anlamındadır. Yani: "(فستبصر ويبصرون في أي الفريقين المجنون): İki kesimin hangisinde; senin de aralarında bulunduğun mü'minler kesiminde mi, yoksa diğer kesimde mi deli kimse bulunduğunu, onlar da görecekler, sen de göreceksin."

"el-Meftûn: Fitneye düşmüş, fitneye maruz kalmış" şeytanın fitneye düşürdüğü deli kimse demektir. Arapların altını ateşte kızdırmayı anlatmak üzere kullandıkları: "(فتنت الذهب بالنار): Altını ateşte kızdırdım (fetentu)" sözlerinden, azaba uğratılan anlamında olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah'ın:

(1) Bu örnekler mef'ul vezninde gelen kelimelerin mastar anlamında kullanıldığına dair olup, âyet-i kerimedeki "el-meftûn"un "fitneye maruz kalmak" anlamına gelip böylece açıklandığını belirtmek istiyor.

"(يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ): *O günde onlar azab için ateşe sunulurlar*" (ez. Zâriyât, 51/13) buyruğunda da bu anlamdadır.

Sûrenin çoğunluğu el-Velîd b. el-Muğîre ile Ebu Cehil hakkında inmiştir.

"Meftûn"un şeytanın kendisi olduğu da söylenmiştir. Çünkü o dinimde fit neye maruz kalmıştır. Müşrikler onda bir şeytan vardır, diyorlardı. İşte "deli; mecnûn, cinli" sözleriyle de bunu kastetmişlerdir. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: Yarın onlardan hangilerinin mecnûn olduğunu bileceksiniz! Çarpmasından deliliğin ve aklın karışmasının husule geldiği şeytanın hangisinde olduğunu bileceksiniz, demektir.

"Muhakkak senin Rabbin, kendi yolundan sapanları da en iyi bilendir." Yani şüphesiz yüce Allah, dininden sapıp uzaklaşanları çok iyi bilir. **"Hidayet bulanları da"** hidayet üzere olan kimseleri de **"en iyi bilen O'dur."** O bakımdan yarın herkese ameline göre karşılık verecektir.

فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٨﴾

8. Artık yalanlayanlara itaat etme!

Bu buyruğu ile müşriklere meyletmeyi ona yasaklamaktadır. Onlar Peygamber (sav)'ı kendilerine ilişmemeye çağırıyorlar ve böylelikle onlar da ona ilişmeyeceklerdi. Yüce Allah ise onlara meyletmenin küfür olacağını açıklamaktadır. Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Ve eğer Biz sana sebat vermemiş olsaydık, onlara az kalsın biraz meyledecektin."* (el-İsra, 17/74)

Bir diğer açıklamaya göre buyruğun anlamı şudur: Kötü dinlerine uyman için sana yaptıkları çağrıyı kabul ederek yalanlayıcılara itaat etme!

Âyet-i kerime Peygamber (sav)'ı atalarının dinine çağırmaları üzerine Kureyş müşrikleri hakkında inmiştir.

وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ ﴿٩﴾

9. Onlar senin kendilerine yumuşak davranmanı arzu ettiler; kendileri de bunun üzerine yumuşak davranacaklardı.

1- İbn Abbas, Atiyye, ed-Dahhak ve es-Süddî dedi ki: Senin de kâfir olmanı arzu ettiler. Böylelikle onlar da küfürleri üzere devam edip gideceklerdi.

2- Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kendilerine (birta-

kın) müsaadeler vermeni arzu ettiler, onlar da sana bir takım müsadeler vereceklerdi.

3- el-Ferrâ ve el-Kelbî dedi ki: Sen yumuşayacak olsan, onlar da sana karşı yumuşarlar.

"(الادّهان): Kendisine karşı yumuşak davranılmaması gereken kimselere yumuşamak" demektir. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır.

4- Mücahid dedi ki: Keşke kendilerine meyletsen ve hakkı terketsen, diye arzu ettiler. Onlar da sana karşı yumuşayacaklardı.

5- er-Rabî b. Enes dedi ki: Keşke yalan söylesen diye arzu ettiler, onlar da yalan söyleyeceklerdi.

6- Katade dedi ki: Sen bu işi bırakıp vazgeçsen diye arzu ettiler, onlar da seninle birlikte aynı yolda yürüyeceklerdi.

7- el-Hasen dedi ki: Onlara karşı kendi dininde yapmacık davranışlarda bulunsan diye arzu ettiler. Onlar da kendi dinlerinde sana karşı yapmacık davranışlarda bulunacaklardı.

8- Yine ondan rivayet edildiğine göre: Sen işinin bir bölümünü reddetsen diye arzu ettiler, onlar da tutumlarını kısmen reddedeceklerdi.

9- Zeyd b. Eslem dedi ki: Keşke sen onlara karşı iki yüzlü davranıp, riyakârlık yapsan da, onlar da sana karşı münafıklık yapıp riyakârlıkta bulunacaklardı.

10- Keşke sen zayıflık göstersen, onlar da zayıflık göstereceklerdi, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da Ebu Cafer yapmıştır.

11- Sen dininde onlara karşı yumuşak davransan, onlar da inançlarında, dinlerinde sana karşı yumuşak davranacaklardı, diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı el-Kutebî yapmıştır.

12- Yine ondan gelen açıklamaya göre ondan bir süre kendi ilâhlarına ibadet etmesini istediler. Onlar da onun ilâhına bir süre ibadet edeceklerdi.

İşte bunlar (toplam) oniki görüş etmektedir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Müfessirler bunun açıklaması hususunda yaklaşık on görüş zikretmişlerdir. Hepsi de lugata ve manaya bağlı olarak ileri sürülen iddialardır. Bunların en kabule değer olanları, keşke sen yalan söylesen diye arzu ettiler, onlar da yalan söyleyeceklerdi, görüşü ile; keşke sen küfre sapsan diye arzu ettiler, onlar da küfre sapacaklardı, görüşüdür.

Derim ki: Yüce Allah'ın izniyle hepsi de lugat ve mana bakımından sahih açıklamalardır. Çünkü: "(الادّهان) Yumuşaklık göstermek ve karşı tarafın hoşuna gidecek yapmacık işlerde bulunmak"tır.

Düşmana karşı güzel davranmanın (mücâmele); ona eğilim göstermek ol-

duğu söylendiği gibi, konuşma esnasında yakınlık göstermek ve yumuşak söz söylemek anlamında olduğu da söylenmiştir. Şair dedi ki:

لبعض الغَشْم أحزم في أمور تنوبك من مداهنة العِده

"Başına gelen birtakım işlerde bir dereceye kadar zulmetmek elbette ki, Düşmanlara karşı yumuşak davranmaktan daha kesin ve kararlıca bir iştir."

el-Mufaddal dedi ki: Bu iki yüzlülük ve samimiyeti terketmek demektir. Bu yönüyle yerilen bir davranıştır. Fakat birinci (bir önceki) açıklamaya göre ise yerilen bir iş değildir. (Peygamber tarafından) bunların hiçbirisi yapılmadı.

el-Müberred dedi ki: (أدهن فى دينه وداهن في أمره) denilir ki; bu da "dininde hainlik edip içinde sakladığından farklı bir şey açığa vurdu" demektir. Bazıları da: (داهنت) tevriye yaptım (birkaç anlama gelme ihtimali bulunan söz ve davranışlarda bulundum) demektir. (أدهنت) da "aldattım" anlamındadır, demişlerdir. Bu açıklamayı el-Cevherî yapmıştır.

Yüce Allah: "(فَيُدْهِنُونَ): **Kendileri de bunun üzerine yumuşak davranacaklardı"** diye buyurarak atıf suretinde getirmiştir. Eğer bu nehyin (itaat etme yasağının) cevabı olarak gelmiş olsaydı: "(فيدهنوا): Kendileri de bunun üzerine yumuşak davranırlar" demesi gerekirdi. Ancak maksat: Onlar keşke böyle bir şey yapsaydın diye temenni ettiler, o zaman onlar da senin yaptığın gibi yapacaklardı, diye atıfta bulunmaktır. Yoksa yasağa karşı bir ceza ya da mükâfat olarak ifade getirilmek murad edilmemiştir. Bu bir temsil ve bir benzetmedir. (Yani senin yumuşak hareket etmen halinde onlar da senin gibi yumuşak hareket edeceklerdi, demektir.)

وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ ﴿١٠﴾ هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ ﴿١١﴾
مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ﴿١٢﴾ عُتُلٍّ بَعْدَ ذَٰلِكَ زَنِيمٍ ﴿١٣﴾

10. Sakın itaat etme; çokça yemin eden aşağılık ve değersiz her kişiye,
11. Ayıplayıp duran, onun bunun sözünü taşıyana;
12. Hayra durmadan engel olan, haddi aşan ve çok günahkâr olana;
13. Cahil ve kaba, üstelik kulağı kesik olana.

Bu buyruklarla eş-Şa'î, es-Süddî ve İbn İshak'ın görüşüne göre; el-Ahnes b. Şerîk'i kastetmektedir. el-Esved b. Abdi Yağûs yahut Abdurrahman b. el-Esved de denilmiştir. Bu da Mücahid'in görüşüdür.

Yine denildiğine göre el-Velîd b. el-Muğîre, Peygamber (sav)'a bir miktar mal teklif etti ve dininden döndüğü takdirde bu malı ona vereceğine dair yemin etti. Bu açıklamayı da Mukatil yapmıştır.

İbn Abbas dedi ki: Kastedilen kişi Ebu Cehil b. Hişam'dır.

"(الحلّاف): Çokça yemin eden"; "(المَهِين): Kalbi zayıf olan kimse (mealde: aşağılık ve değersiz)" demektir. Bu açıklama Mücahid'den nakledilmiştir. İbn Abbas'tan çok yalan söyleyen anlamında olduğunu söylediği nakledilmiştir. Zaten çok yalan söyleyen kişi de değersiz kimse demektir. Çokça kötülük işleyen anlamında olduğu da söylenmiştir ki; bu da el-Hasen ve Katade'nin açıklamasıdır.

el-Kelbî: el-Mehîn; günahkâr ve âciz kimse demektir, demiştir. Allah nezdinde hakir ve değersiz anlamında olduğu da söylenmiştir. İbn Şecere zelil kimse demektir, diye açıklamıştır. er-Rummânî: Mehîn; çokça çirkin işler yaptığından ötürü aşağılık kimse demektir, diye açıklamıştır.

Bu azlık anlamına gelen "mehânet"den fâil vezninde bir kelimedir. Burada ise görüş ve ayırdetme gücünde eksiklik anlamındadır. Yahutta bu "muf'al" anlamında "faîl" vezninde olup "muhân" yani hakir ve değersiz kılınmış demektir.

"Ayıplayıp duran" ile ilgili olarak İbn Zeyd şöyle demiştir: Hemmâz: Ayıplayıp, duran eliyle insanları ayıplayan ve onları vuran kimse, demektir. Lemmâz ise diliyle ayıplayan kimseye denilir. el-Hasen de şöyle demiştir: Bu meclisin bir kenarında sinen kişi demektir. Yüce Allah'ın: *"İnsanları arkadan çekiştiren (humeze)"* (el-Humeze, 104/1) buyruğuna benzemektedir.

Hemmâz insanları yüzlerine karşı sözkonusu eden kimse, lemmâz ise hazır olmadıkları vakit arkalarında onlardan sözeden kimsedir, diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı Ebu'l-Âliye, Ata b. Ebi Rebah ve yine el-Hasen yapmışlardır.

Mukatil bunun aksini söylemiştir: **Humeze** hazır olmayanın gıybetini yapan kimse, **lumeze** ise yüzüne karşı gıybet yapan kimse demektir. Murre: Her ikisi de eşittir, demiştir. Hazır olmayan kimseyi tenkid edip yeren kimse demek olan **"el-kattât"** ile de aynı şeydir. Buna yakın bir açıklama İbn Abbas ve Katade'den yapılmıştır. Şair de şöyle demektedir:

تُـدْلِـي بِـودّ إذا لاقـيـتـنـي كـذبـاً وإنْ أُغِـبْ فـأنـت الـهـامـز الـلُّمَـزَهْ

"Benimle karşılaştığında yalan yere bir sevgi izhar ediyorsun,
Fakat hazır olmadım mı sen, arkadan beni çekiştiren, gıybetimi
yapansın (hâmiz ve lumezesin)."

"Onun bunun sözünü taşıyana-" İnsanların arasını bozmak maksadı ile laf alıp götüren demektir.

"(نَمَّ ينِمّ نَمًّا ونَمِيماً ونَمِيمَةً): Fesad çıkarmaya çalıştı, gayret etti, fesad çıkarıyor, bunun için gayret ediyor..." demektir. (Bu işi yapmaya da:) "nemîm ve nemîme denilir.

Müslim'in *Sahih*'inde Huzeyfe'den rivayete göre; ona bir adamın laf götürüp getirdiğine dair haber ulaşınca Huzeyfe şöyle demiş: Rasûlullah (sav)'ı: "Cennete hiçbir nemmâm (onun bunun sözünü taşıyan) girmeyecektir." diye buyururken dinledim.(1)

Şair de şöyle demektedir:

ومَوْلىً كبيت النمل لا خير عنده لـمـولاه إلا سَعْـيُـه بـنـمـيـم

"Ve bir mevlâ (azatlı) ki karınca yuvası gibidir; yanında hiçbir hayır yoktur,
Mevlâsına (efendisine) ancak laf alıp taşımasından başka."

el-Ferrâ dedi ki: Bunlar (nemîm ile nemîme) iki ayrı söyleyiştir. "Nemîm"in "nemîme"nin çoğulu olduğu da söylenmiştir.

"Hayra durmadan engel olan" malın harcanması gereken yerlerde infak edilmesine engel olan demektir. İbn Abbas dedi ki: Çocuğunu, aşiretini İslâm'dan alıkoyan, engelleyen demektir. el-Hasen dedi ki: Onlara şöyle diyordu: Sizden kim Muhammed'in dinine girecek olursa, ebediyyen ona hiçbir faydam olmaz.

"Haddi aşan" yani insanlara zulmeden, haddi aşıp geçen ve batıl üzere olan **"ve çok günahkâr olana"** günah sahibi olana. Çokça günah işleyen kimse demektir. Bu "feûl" vezni manasında "faîl" vezninde gelmiş bir kelimedir.

"Cahil ve kaba; üstelik kulağı kesik olana" buyruğundaki: "(عُتُلّ): Cahil ve kaba"; küfründe çok şiddetli ve katı olan demektir. el-Kelbî ve el-Ferrâ: Batıl üzere haksızlık ve düşmanlığı çok ileri götüren kimse demektir, diye açıklamışlardır. Bunun insanları sürükleyerek, onları hapse ya da azaba götüren kimse anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu da çekmek, sürüklemek

(1) *Müslim*, I, 101; *Müsned*, V, 391, 396, 399, 406

demek olan: (العَتْل)'den alınmış olur. Yüce Allah'ın: "(خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ): ***Yakalayın onu; sürüyerek götürün"*** (ed-Duhan, 44/47) buyruğunda da bu anlamda kullanılmıştır.

es-Sıhâh'ta şöyle denilmektedir: "(وعتلت الرجل أعْتِله وأعْتُله): O adamı şiddetle çektim, çekerim" demektir. "(رجل مِعْتَل): Çokça çeken adam" anlamındadır. Şair bir atı nitelendirirken şöyle demektedir:

نَفْرعه فرعاً ولسنا نَعْتِله

"Biz o atı dizginler, yavaşlatmaya çalışırız; fakat asla onu çekip sürüklemeyiz."

İbnu's-Sikkît dedi ki: Bu hem "lâm," hem "nun" ile: "(عَتَله وَعَتنه): Onu sürükledi, çekti" şekillerinde kullanılır. "(العُتُلّ): Kaba ve katı kimse" demektir. Aynı zamanda bu "kaba mızrak" anlamına da gelir. "(رجل عَتِلّ): Kabalığı apaçık" yani kötülükte çok çabuk olan, hızlı hareket eden demektir. (لا أنعتل معك) denilir ki "ben yerimden ayrılmam (senin arkandan sürüklenip gitmem)" demektir.

Ubeyd b. Umeyr dedi ki: Bu çokça yiyen, çok içen, güçlü, çetin fakat teraziye konulduğu vakit bir arpa kadar dahi ağırlık taşımayan kimsedir. Melek bir itiş ile bu gibi kimselerden yetmişbin kimse iter.

Ali b. Ebi Talib ve el-Hasen dediler ki: "(العُتُلّ): Çirkin işler yapan, kötü huylu kimse" demektir. Mamer dedi ki: Bu, çirkin işler yapan, adi, bayağı kişiye denilir. Şair de şöyle demiştir:

بُعُتُلّ من الرجال زَنِيم غير ذي نجدة وغير كريم

"Hayasız, kötü huylu ve kulağı kesik bir adam
(Hem) imdada koşup fayda sağlamaz, hem de şerefli değil."

Müslim'in ***Sahih***'indeki rivayete göre Hârise b. Vehb, Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinlemiştir: "Size cennetlikleri haber vereyim mi?" Ashab: Evet deyince, şöyle buyurdu: "Zayıf ve başkası tarafından zayıf görülen, Allah'a and verecek olsa, Allah'ın andının, gereğini yerine getirdiği kimsedir. (Peki) size cehennemlikleri de haber vereyim mi?" Ashab: Evet deyince şöyle buyurdu: "Cahil ve kaba, serkeş ve hayrı engelleyen ve büyüklük taslayan herkes."[1] Yine ondan gelen bir rivayette de: "Serkeş ve engelleyen,

(1) "Kulağı kesik, anlamı verilen "zenîm" kelimesi ile ilgili tefsir ve açıklamalar biraz sonra geleceğinden bu tabir buralarda ayrıca açıklanmamıştır.

kulağı kesik ve mütekebbir olan herkes"[1] denilmektedir.[2]

(Hadiste geçen) el-cevvâz'ın "serkeş ve (hayrı) engelleyen" kimse anlamına geldiği söylendiği gibi, yürüyüşünde böbürlenen, eti bol kişi anlamını da olduğu da söylenmiştir.

el-Maverdî, Şehr b. Havşeb'den, onun Abdurrahman b. Ğam'den zikretiğine ve yine İbn Mesud'dan rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Cennete cevvâz da, ca'zarî de girmeyecektir, utul ve zenim olan da girmeyecektir." Bir adam şöyle dedi: Cevvâz nedir? Ca'zarî nedir? Utul ve zenim ne demektir? Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Cevvâz (mal) toplayıp onu engelleyen (infak etmeyen), ca'zarî kaba saba, utul ve zenîm; hilkati itibariyle güçlü, karnı geniş, sağlık verilmiş, çok yiyen, çok içen, bol yiyecek bulan ve insanlara çokça zulmeden kişidir."[3]

es-Sa'lebî de bunu Şeddâd b. Evs'den zikretmektedir: Cennete cevvâz da, ca'zarî de, utul ve zenîm olan da girmeyecektir. Ben bunları Peygamber (sav)'dan duydum. Dedim ki: Cevvâz nedir? O: Çokça (mal) toplayıp, fakat onu engelleyendir, dedi. Peki ca'zarî nedir? diye sordum. O. Kaba saba kimse demektir, dedi. Peki utul ve zenim ne demektir? diye sordum. O: Karnı geniş, yapısı yumuşak, çok yiyen, çok içen, çok haksızlık eden, çok da zalimlik eden kimsedir dedi.

Derim ki: Peygamber (sav)'dan gelen "utul: cahil ve kaba" hakkındaki bu açıklaması, müfessirlerin görüşlerinden daha üstündür. Ebu Davud'un Kitabında "el-cevvâz" lafzının açıklaması, kaba saba diye zikredilmiştir. Bunu Harise b. Vehb el-Huzaî'nin rivayet ettiği hadiste zikretmektedir. Harise dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Cennete ne cevvâz, ne de ca'zerî kimse girecektir." Dedi ki: Cevvaz kaba ve saba kimseye denilir.[4]

Buna göre ilk olarak zikrettiğimiz üzere; buna dair (Peygambere kadar ulaşan) merfu iki açıklama bulunmaktadır.

Kalbi katılaşmış kimse demek olduğu da söylenmiştir. Zeyd b. Eslem'den yüce Allah'ın: **"Cahil ve kaba, üstelik kulağı kesik olana"** buyruğu hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Allah'ın bedenine sağlık verdiği, karnını genişlettiği, ona dünyadan kısmen bir şeyler

(1) *Müslim,* IV, 2190; *Buhârî,* IV, 1870, V, 2255; *Tirmizî,* IV, 717; *İbn Mâce,* II, 1378; IV, 306

(2) *Müslim,* IV, 2190

(3) Mâverdi, *Nüket,* VI, 65 *Müsned,* IV, 227'de yalnız "utul ve zenim"e dair açıklamaları rivâyet etmektedir. Bu rivâyet ile ilgili olarak Heysemi, *Mecmâ',* VII, 128'de şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Hadisi Ahmed rivâyet etmiş olup senedinde Şehr b. Havşeb vardır. Bir topluluk onun "sika" olduğunu kabul etmiş ise de nisbeten zayıftır. Abdurrahman b. Ğanm'ın ise sahih görüşe göre sahabi değildir."

(4) *Ebû Dâvûd,* IV, 253

verdiği, bununla birlikte insanlara çok zalim olan bir adamdan ötürü sema ağlar. İşte utul ve zenîm (cahil ve kaba ve kulağı kesik) budur. Sema zina eden yaşlıdan ötürü ağlar. Yer nerdeyse onu taşımayacak."(1)

Zenîm (kulağı kesik olan): Bir kavme sonradan alınan, onlardan sayılan, onlardan olmadığı halde onlara katılan kimse demektir. Bu açıklama İbn Abbas ve başkalarından rivayet edilmiştir. Şair şöyle demektedir:

زَنِيمٌ تَداعاه الرجال زِيادةً كما زيد في عَرْضِ الأديم الأكارعُ

"Adamların fazladan kendilerinden çağırdıkları bir zenîm(dir o)
Tıpkı köselenin enine ayakların derisinin ilâve edildiği gibi."

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu Kureyş'ten bir adam olup kulağı yarılmış, kesilmiş koyun gibi kulağında bir kesikliği bulunan bir kimsedir. İbn Cubeyr'in ondan rivayet ettiğine göre bu; koyunun kesik kulağı ile tanındığı gibi, kötülükle tanınan kimse demektir. İkrime dedi ki: Koyun nasıl kesik kulağı ile tanınıyorsa, bu da adilik ve bayağılığı ile tanınan adi ve bayağı kimse demektir.

"Kusurları ile tanınan kimse" anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklama da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Ondan gelen bir başka rivayete göre; çokça zalimlik eden kimse demektir. İşte bunlar toplam altı görüş etmektedir.

Mücahid dedi ki: Zenîm denilenin elinde altı parmağı vardı. Herbir başparmağının yanında fazladan bir parmağı bulunuyordu. Yine ondan Said b. el-Müseyyeb ve İkrime'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Bu, kavminin nesebine sonradan katılan veled-i zina demektir. el-Velid, Kureyşliler arasında aslen onlardan olmayan, kendilerine katılmış birisi idi. Babası doğumundan onsekiz yıl sonra kendi çocuğu olduğunu iddia etmişti. Şair şöyle demektedir:

زَنِيمٌ لَيس يُعرف مَن أبوه بَغِيّ الأُمّ ذو حَسَب لَئِيم

"O babası bilinmeyen zenim bir kimsedir,
Annesi fahişedir, onun soyu sopu çok bayağıdır."

(1) Bu şekliyle kaynağını tespit edemedik. "Utul ve Zenin"i açıklayan rivâyetler ve kaynakları ise az önce zikredildi.

Hassan dedi ki:

وأنت زَنِيم نِيط في آل هاشم كما نِيط خَلْفَ الراكب الفَدَحُ الفَرْدُ

"Sen Haşimoğullarına ilave edilmiş zenîm kimsesin,
Binicinin arkasına tek bir okun eklendiği gibi."

Derim ki: Bu da birinci görüş ile aynıdır.

Ali (r.a)'dan rivayet edildiğine göre; bu, aslı olmayan (bilinmeyen) kimse demektir, diye açıklamıştır. Anlam aynıdır.

Rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Cennete ne bir zina çocuğu, ne onun çocuğu, ne onun çocuğunun çocuğu girer."(1)

Abdullah b. Ömer de dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Zina mahsulü çocuklar kıyamet gününde maymun ve domuzların suretinde haşredileceklerdir."(2)

Meymûne (r.anhâ) dedi ki: Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Aralarında zina mahsulü çocuklar çoğalmadığı sürece ümmetim hayır içinde kalmaya devam edecektir. Fakat zina mahsulü çocuklar aralarında çoğaldı mı artık Allah'ın onların hepsini kuşatacak bir ceza göndermesi pek yakındır."(3)

İkrime dedi ki: Zina mahsulü çocuklar çoğaldı mı yağmur kesilir.

Derim ki: Birinci ve ikinci hadisin sahih bir senetlerinin bulunacaklarını zannetmiyorum. Meymûne'nin rivayet ettiği hadis ile İkrime'nin açıklamasına gelince, Müslim'in *Sahih*'inde Peygamber (sav)'ın hanımı Cahş kızı Zeyneb'den şöyle dediği zikredilmektedir: Bir gün Peygamber (sav) korkmuş ve yüzü kızarmış olarak ve şöyle diyerek dışarı çıktı: "Lâ ilâhe illallah. Yakınlaşmış bulunan bir kötülükten dolayı Arapların vay haline! Bugün Ye'cûc ile Me'cûc'un seddinden bunun gibi bir gedik açıldı" diye buyurdu ve başpar-

(1) Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya*, III, 308'de bu rivâyeti bu şekilde kaydetmeden önce (III, 307), Ebû Hureyre'den: "Cennete dört kişi girmeyecektir: Ana-babasına isyankâr, içki içmeye devam eden, çok minnet eden ve veled-i zinâ" şeklindeki rivâyeti kaydeder ve bunun on tane muhtelif rivâyetinin olduğunu belirtir ve bu rivâyetleri illetlerine işaret ederek sıralar (III, 307-310) ve böylece rivâyetin diğer illetleriyle birlikte oldukça muzdarib olduğunu ortaya koyar. Dârakutnî, *İlel*, Riyâd, 1405/1985, IX, 101 vd. da bu rivâyetin illetlerini ortaya koyar. Merhum müfessirimizin de bu ve bundan sonraki benzer hadisler ile ilgili değerlendirmesi biraz sonra gelecektir.

(2) Kaynağını tespit edemedik. Bir önceki nota bakınız.

(3) *Müsned*, VI, 303; Münziri, *Terğib*, III, 191 -senedinin hasen olduğu kaydıyla-; Heysemi, *Mecmâ'*, VI, 257 -hadisin sahih ya da hesen olabileceği kaydıyla-

mak ile ona bitişik olan diğer parmağı ile (şehadet parmağı ile) bir halka yaptı (ve gösterdi). (Zeyneb) dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Aramızda salihler bulunuyor iken helâk olur muyuz? Şöyle buyurdu: "Evet, kötülük çoğaldığı takdirde." Bu hadisi Buhârî de rivayet etmiştir)[1]

Kötülüğün, murdarlığın çokluğu ise zinanın ve zina mahsulü çocukların ortaya çıkmasıdır. İlim adamları bunu böylece tefsir etmişlerdir. İkrime'nin söylediği "yağmurun kesilmesi" ise helâkin ne ile gerçekleşeceğine dair bir açıklamadır. Bunun ise bu hususta bir (peygamberden gelen) tevkife ihtiyacı vardır. Bu sözünü neye dayanarak söylediğini o daha iyi bilir.

Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu buyruklar el-Velid b. el-Muğire hakkında inmiştir. O Mina ahalisine (hac esnasında Mina'da vakfe yapanlara) üç gün süre ile hurma, ekşimik ve yağdan oluşan bir yemek (hays) yedirir ve şöyle nida ettirirdi: Kimse bir tencerenin altında ateş yakmasın. Hiçbir kimse paça tütsülemesin. Şunu bilin ki kim hays yemek istiyorsa, el-Velid b. el-Muğire'ye gelsin. O bir tek hac esnasında yirmibin hatta daha fazlasını harcar, bununla birlikte bir yoksula tek bir dirhem dahi vermezdi. İşte bundan dolayı: **"Hayra durmadan engel olan"** diye buyurmuştur. İşte: *"O müşriklerin vay haline ki onlar zekatı vermezler..."* (Fussilet, 41/6-7) buyrukları da onun hakkında inmiştir.

Muhammed b. İshak dedi ki: Bu, el-Ahnes b. Şerîk hakkında inmiştir. Çünkü o Zühreoğullarına katılmış bir antlaşmalıdır. Bundan dolayı ona zenîm denilmiştir.

İbn Abbas dedi ki: Bu âyet-i kerime ile onun niteliği belirtilmiş, fakat öldürülünceye kadar kim olduğu bilinememişti, öldürülünce tanındı. Boynunda asılı duran ve kendisi ile tanındığı bir parça eti vardı.

Murra el-Hemdanî dedi ki: Babası ancak onsekiz sene sonra evladı olduğunu iddia etmişti.

أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ ﴿١٤﴾ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٥﴾

14. O, mal ve oğullar sahibi oldu diye;
15. Karşısında âyetlerimiz okunduğunda: "Öncekilerin masallarıdır" der.

(4) *Buhârî*, III, 1221, 1317, VI, 2589, 2609; *Müslim*, IV, 2207, 2208; *Tirmizî*, IV, 480; *İbn Mâce*, II, 1305; *Müsned*, VI, 428, 429

"O, mal ve oğullar sahibi oldu diye" buyruğundaki: "(أَنْ كَانَ): ...oldu diye" ibaresini Ebu Cafer, İbn Amir, Ebu Hayve, el-Muğîra ve el A'rec istifham (soru) olmak üzere medli tek bir hemze ile: (آن كان) diye okumuşlardır.

el-Mufaddal, Ebu Bekr ve Hamza ise tahkik ile iki hemzeli olarak: (أأن كان) diye okumuşlardır. Diğerleri ise haber olmak üzere tek bir hemze ile okumuşlardır.

Medli bir hemze ya da tahkikli iki hemze ile okuyanların kıraatine göre bu bir istifham (soru) olup, maksat azardır. Bu şekilde okuyanların: "(زَنِيمٍ): *Kulağı kesik olan"* (13. âyet) üzerinde vakıf yaparak "(أَنْ كَانَ): **Oldu diye"** ile okumaya başlaması uygundur. Bu da; "o mal ve evlat sahibi olsa, ona itaat edecek misin?" anlamında olur. İfade: O mal ve evlat sahibidir diye mi karşısında âyetlerimiz okunduğunda: (Bunlar) öncekilerin masallarıdır der; takdirinde olabilir. Takdirin şöyle olması da mümkündür: O mal ve evlat sahibidir diye mi inkâr ediyor ve büyüklük taslıyor? Buna da daha önce geçen ifadeler delil teşkil etmektedir; dolayısıyla sorudan sonra da, bunlar zikredilmiş gibidirler.

İstifhamsız olarak "(أَنْ كَانَ): **Oldu diye"** şeklinde okuyanların kıraatine göre bu, mefulü'n-leh olup bundaki âmil gizli bir fiildir. İfade: O mal ve evlad sahibi oldu diye nankörlük edip, kâfir oluyor, takdirinde olur. Bu fiile de yüce Allah'ın: **"Karşısında âyetlerimiz okunduğunda:** (Bunlar) **öncekilerin masallarıdır der"** buyruğu delil teşkil etmektedir.

Buradaki; "(أَنْ): Diye" lafzında ne **"okunduğunda"** ne de **"der"** anlamındaki fiiller amel eder. Çünkü: "(إِذَا): ...duğunda" edatından sonra gelenler ondan önce gelenlerde amel etmez. Zira bu edat kendisinden sonraki cümlelere izafe edilir. Muzafu'n-ileyh (kendisine izafe olunan) ise muzaftan öncekilerde amel edemez.

"(قَالَ): Der" cezanın ("...duğunda" anlamı verilen şart edatının) cevabı olup, cezadan önceki ibarelerde amel etmez. Çünkü amilin, kendisinde amel ettiği şeyden önce gelmesi gerekir. Cevabın da şarttan sonra olması gerekir. (Amel ettiği kabul edilecek olursa) aynı halde hem mukaddem, hem de muahhar olmuş olur. (Bundan dolayı amel ettiği söylenemez.)

Anlamın şöyle olması da mümkündür: O bolluk içindedir ve sayıca kalabalıktır, diye ona itaat etme!

İbnu'l-Enbârî dedi ki: Bu âyeti istifhamsız olarak okuyanların: "(زَنِيمٍ): *Kulağı kesik olan"* (13. âyet) lafzı üzerinde vakıf yapması güzel olmaz. Çünkü mana: (لأن كان) ile "(بأن كان): ... oldu diye" şeklindedir. Buna göre: (أن) kendisinden önceki lafızlara taalluk etmektedir.

Başkaları ise şöyle demektedir. Bunun yüce Allah'ın: *"O'nun bunun sö-*

zünü taşıyana" (11. âyet) anlamındaki buyruğa taalluk etmesi mümkündür. İfadenin takdiri de şöyle olur: O kimse mal ve evlad sahibi oldu diye, onun bunun sözünü taşıyıp durur.

Ebu Ali ise bunun *"cahil ve kaba"* (13. âyet) anlamındaki lafza taalluk etmesini caiz kabul etmektedir.(1)

"Öncekilerin masalları" onların batılları, sapmaları ve hurafeleri demektir. Daha önceden (el-En'âm, 6/25. âyet-i kerimenin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ ﴿١٦﴾

16. "Biz, burnu üzerinden damgalayacağız onu."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1-Kâfirin Alâmetlendirilmesi:

"Damgalayacağız onu" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas dedi ki: **"Damgalayacağız onu"** buyruğu, kılıçla onun burnunu damgalayacağız, demektir. Yine İbn Abbas dedi ki: Âyetin hakkında indiği kişinin burnu Bedir gününde kılıçla işaretlenmiştir. Ölünceye kadar bu şekilde işaretli kalmıştır.

Katade dedi ki: Kıyamet gününde onun burnuna kendisi ile tanınacağı bir âlamet koyacağız.

Herhangi bir âlamet ya da dağlamak suretiyle bir iz bırakmayı anlatmak üzere: "(وسَمْته وسْماً وسِمَةً): Onu alametlendirdim, işaretledim" denilir. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: *"O günde kimi yüzler ağaracak, kimi yüzler kararacaktır."* (Al-i İmran, 3/106) Bu açıkça görülecek bir alâmettir. Yine yüce Allah bir başka yerde: *"Biz günahkârları o gün gözleri morarmış halde haşrederiz"* (Taha, 20/102) diye buyurmaktadır. Bu da açıkça görülen bir diğer alamettir. Bu âyet-i kerime de üçüncü bir alametin ifadesidir ki; o da burun üzerinde ateşle damga vurmaktır. Bu da yüce Allah'ın: *"Günahkârlar yüzlerinden tanınacak..."* (er-Rahmân, 55/41) buyruğuna benzemektedir. Bu açıklamayı el-Kelbî ve başkaları yapmıştır.

Ebu'l-Âliye ve Mücahid şöyle demektedir: **"Biz, burnu üzerinden damgalayacağız onu."** Yani burnu üzerinde damgalayacağız, âhirette yüzünü simsiyah kılacağız ve böylelikle o, yüzünün siyahlığı ile tanınmış olacaktır.

(1) Bu durumda buyruğun anlamı şöyle olabilir: Cahil ve kaba... oldu diye... öncekilerin masallarıdır, der.

"Hurtûm" insan hakkında kullanılırsa, burun demektir. Yırtıcı hayvanlar için dudağın bulunduğu yer anlamındadır: "(خراطيم القوم): Kavmin hurtumları" efendileri anlamındadır. el-Ferrâ dedi ki: Eğer burun özel olarak damgalanacak bir yer ise, o vakit bu yüz anlamındadır. Çünkü bazen bir şeyin bir bölümü o şeyin yer aldığı bütünü ifade eder.

Taberî dedi ki: Biz onun işini çok açık bir şekilde ortaya koyacağız, ta ki onu tanıyabilsinler ve tıpkı burunlar üzerindeki damgalar gizli saklı kalmadığı gibi, onlar için de gizli saklı kalmayacak şekilde onu tanıyabilsinler.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Biz onu öyle utanılacak ve yerilecek bir halde bırakacağız ki; adeta burnu üzerinden damgalanmış kimse gibi olacak.

el-Kutebî dedi ki: Araplar kalıcı ve kötü bir şekilde yerilecek hale gelen bir kimse için: "(قد وُسِم بِسِمَ سوء): Ona kötü bir damga (alâmet) vuruldu" derler. Kendisinden asla ayrılmayacak, yakasını bırakmayacak bir utanç ona yapıştı, demektir. Tıpkı damganın izinin silinemediği gibi. Cerir dedi ki:

لمـا وضعتُ على الـفـرزْدَق مِيسَمِي وعلى البَعِيث جَـدَعْتُ أنفَ الأخْـطَلِ

"Ben damga yaptığım alâmetimi Ferazdak'ın üzerine ve Baîs'in[1] üzerine koyunca, el-Ahtal'ın da burnunu kesmiş oldum."

Cerir bununla hicvetmesini kastetmektedir.

(el-Kutebî) devamla dedi ki: Bütün bunlar el-Velîd b. el-Muğîre hakkında inmiştir. Yüce Allah'ın herhangi bir kimseyi bunu ayıpladığı kadar ayıpladığını bilmiyoruz. Dünyada da, âhirette de -tıpkı burun üzerindeki damga gibi- kendisinden asla ayrılmayacak bir utanca onu mahkûm etmiştir.

Yine denildiğine göre bundan kasıt, yüce Allah'ın dünya hayatında onu maruz bıraktığı kendi nefsinde, malında ve yakınlarında kötülük, zillet ve küçüklük gibi birtakım belâlardır. Bu açıklamayı da İbn Bahr yapmış ve el-A'şâ'nın şu beyitini delil göstermiştir:

فدعها وما يغنيك وآعمِدْ لغيرها بشعـرك وآعْلُب أنف من أنت واسم

"Bırak onu; (onunla uğraşmanın) sana faydası ne? Sen başkasına yönel! Şiirinle; ve kimin burnunu damgalayacaksan onunkini damgalayıver."

(1) Cerir ile hicivleşen Mücâşioğullarından Hidaş b. Bişr

en-Nadr b. Şumeyl dedi ki: Biz içki içmesi dolayısıyla pek yakında ona had vurarak cezalandıracağız, demektir. Hurtum da şarap anlamındadır, çoğulu da "harâtîm" diye gelir. Şair şöyle demektedir:

تَظَلُّ يومك في لَهْوٍ وفي طَرَب وأنت بالليل شَرَّاب الخراطيم

"Gündüzün boyunca oyun ve eğlencede, neşedesin
Geceleyin ise sen hep harâtîm (şarab)ı çokça içmektesin."

Recez vezninde de şair şöyle demiştir:

صَهْبَاء خُرْطوماً عُقاراً قَرْقَفَا

"Sahba, hurtûm, ukar ve karkafa (adlarını taşıyan şarap ki)..."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

أبا حاضر من يَزْن يُعرف زناؤه ومن يشرب الخُرْطوم يُصبح مسكرا

"Ey Hâdır'ın babası! Zina edenin bilinir zinası,
Ve her kim hurtumu (şarabı) içerse, sarhoş eder sabahı."

2- Suçun Cezası Olarak Yüze Damga Vurmak:

İbnu'l-Arabî dedi ki: Günah işleyen bir kimsenin yüzüne damga vurmak insanlar arasında eskiden beri görülegelen bir uygulamadır. Hatta -önceden de geçtiği üzere- rivayet edildiğine göre yahudiler zina eden kimseye recm cezasını uygulamayı ihmal edince, onun yerine sopa vurmayı ve yüzü siyaha boyamayı ceza olarak tesbit ettiler. Bu ise batıl bir uygulama getirmektedir. Doğru olan yüze damga yapma çeşitlerinden birisi de, ilim adamlarının uygun gördüğü yalan şahitlik yapan kimsenin yüzüne kara çalmaktır. Bu da işlenen günahın çirkinliğine alâmet olsun ve yalan şahitlik yapanın gördüğü ceza ve teşhir edilmesi dolayısı ile benzeri bir işten kaçınması umulan, ondan başkalarına karşı cezanın ağırlığını göstermek içindir. Çünkü bu kişi daha önce yüce Allah'ın buyruğu gereğince aziz bir kimse idi, fakat işlediği masiyet dolayısıyla hakir bir kimse olmuştur. Hakirliğin en büyüğü ise yüzün hakirliğidir. İşte Allah'a itaat hususunda onun küçümsenmemesi ve

önemsenmemesi, ebediyyetin hayrına ve onun ateşe haram kılınmasına sebeb teşkil etmiştir. Çünkü yüce Allah Ademoğlunun vücudundaki sevdiklerini yemeği ateşe haram kılmış bulunmaktadır. Sahih'te sabit olduğu üzere.(1)

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ ﴿١٧﴾
وَلَا يَسْتَثْنُونَ ﴿١٨﴾ فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ ﴿١٩﴾

17. Gerçek şu ki Biz, o bahçe sahiplerini sınadığımız gibi bunları da sınadık: Hani sabah vaktinde onu mutlaka devşireceklerine yemin etmişlerdi.
18. (İnşâallah deyip) **istisnâ da yapmıyorlardı.**
19. Onlar uyurlarken hemen onu Rabbin tarafından dört bir yanından saran bir belâ sardı.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Bahçe Sahiplerinin Sınanması:

"Gerçek şu ki Biz... bunları da sınadık" buyruğunda kastedilen Mekkelilerdir. **Sınama** (ibtilâ); denemek demektir. Yani; Biz azgınlaşsınlar diye değil, şükretsinler diye onlara mal verdik, fakat onlar azgınlaşıp Muhammed (sav)'a düşmanlık edince, Biz de onlar tarafından haberi bilinen o bahçe sahiplerini sınadığımız gibi; Mekkelileri açlık ve kıtlık ile sınadık. Bu bahçe Yemen topraklarında onlara yakın, San'a'ya birkaç fersah -iki fersah da denilmiştir- uzaklıkta idi. Bu bahçe yüce Allah'ın oradaki hakkını eksiksiz ödeyen bir kimseye aitti. Bu şahıs ölünce çocuklarına geçti. Bunlar bahçenin mahsulünden insanların faydalanmasını engellediler, ondaki Allah hakkını ödemekte cimrilik gösterdiler. Allah da o bahçeyi onların bahçeye gelen musibeti önleme imkânını bulamadıkları bir yerden yok etti, telef etti.

el-Kelbî dedi ki: Onlar (bahçe sahipleri) ile Sana'a arasında iki fersahlık mesafe vardı. Allah onları bahçelerini yakmak suretiyle sınadı. Buranın Davran denilen yerde bir bahçe olduğu da söylenmiştir. Davran, Sanaa'dan bir fersah uzaklıktadır. Bu bahçe sahipleri İsa (a.s)'ın semaya kaldırılmasından kısa bir süre sonra yaşamışlardı. Cimri kimseler idiler. Yoksullar dola-

(1) *Buhârî,* I, 278, V, 2403, VI, 2704; *Müslim,* I, 165; *Müsned,* II, 275, 293, 533

yısıyla (gelip istemesinler diye) geceleyin hurmaları toplarlardı. Onlar bahçelerinin ekinini toplamak istediler ve şöyle dediler: Bugün yanınıza bir yoksul çıkıp gelmesin. O bakımdan erkenden bahçelerine gittiler. Oranın (ağaçlarının, ekinlerinin) köklerinden sökülmüş olduğunu ve adeta -gece gibi- simsiyah kesilivermiş olduğunu gördüler.

Geceye: (الصَّرِيم) denildiği gibi, gündüze de denilir. Eğer bu ifade ile (ki bu tabir yirminci âyette zikredilmiştir) geceyi kastetmiş ise yerinin simsiyah kesilmiş olmasından dolayıdır. Onlar sanki bahçelerinin yerinde siyah bir çamur görmüş gibi oldular.

Eğer bu tabir ile gündüzü kastetmiş ise, ağacın ve ekinin gidip yerin onlardan yana temizlenmiş olmasından dolayı bu ifade kullanılmış olmalıdır. Geceleyin bahçenin etrafını saran ise Cebrail (a.s) idi. O oradaki ekini, herşeyi kökünden koparmıştı. Denildiğine göre o kökünden kopardığı bu bahçeyi alıp beytin etrafında dolaştırmış, sonra onu bugün Taif şehrinin bulunduğu yere bırakmıştı. Bundan dolayı oraya Taif adı verilmiştir. Hicaz topraklarında ise ağaçların, üzüm bağlarının ve suyun bulunduğu bir başka belde bulunmamaktadır.

el-Bekri, *el-Mucem*'inde[1] şöyle diyor: Taif'e bu adın veriliş sebebi ed-Demum diye anılan es-Sadif'ten bir adamın bir duvar inşa edip: Ben sizin şehriniz etrafında bir Taif (bir şeyin etrafını dolaşan, çeviren) bina ettim, demesinden dolayıdır. O bakımdan bu şehre Taif denildi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

2- Arazi Mahsüllerinden Cimrilikten Uzak ve Cömertçe İnfak Etmenin Önemi:

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Bir ekin biçen yahut bir meyve ve mahsül toplayan bir kimsenin elde ettiklerinden hazır bulunanları gözetmesi gerekir. Yüce Allah'ın: ***"Biçildiği gün de hakkını verin"*** (el-En'âm, 6/141) buyruğunun anlamı da budur. Bu daha önceden el-En'âm Sûresi'nde (6/141. âyet, 5. başlıkta) açıklaması geçtiği üzere zekâtın dışındaki bir haktır.

Kimisi de şöyle demiştir: Hasadçılar biçmede, toplamadan bıraktıkları şeyleri terketmekle yükümlüdür. Bazı âbidler gıdalarını bu gibi şeylerden karşılamaya gayret ederlerdi.

Rivayet olunduğuna göre geceleyin hasad nehyedilmiştir. O bakımdan şöy-

(1) Eserin tam adı: *"Mu'cemu me'sta'cem Mine'l-Buldâni ve'l-Emâkin"* olup müellifi: Abdullah b. Abdulaziz b. Muhammed el-Bekrî (432-487/1040-1094)dir (Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn,* VI, 75)

le denilmiştir: Bu takdirde yoksullara gösterilmesi gereken merhamet ortadan kalkmış olacağından dolayı bu yasaklanmış bulunmaktadır. Bu görüşü kabul edenler: *"Nun, kaleme... andolsun ki"* Sûresi'ndeki bu âyeti (böylece) tevil etmiştir. Geceleyin mahsül toplamanın yasaklanmasının sebebinin yılan ve yerdeki haşereler korkusu ile olduğu da söylenmiştir.

Derim ki: Birincisi daha sahihtir, ikincisi de güzeldir. Birincisinin daha sahih olduğunu söylememizin sebebi (kıssada sözü edilen) cezanın yüce Allah'ın belirttiği üzere yoksulların gelmesini ve böylelikle haklarını almalarını istemeyişlerinden dolayı olmuştu. Esbat'ın rivayetine göre es-Süddi şöyle demiştir: Yemen'de bir topluluk vardı. Bunların babaları salih bir kimse idi. Mahsülleri olgunlaştı mı yoksullar ona gelirdi. O da onların bahçesine girmelerini, ondan yemek yemelerini ve azıklarını almalarını engellemezdi. Babaları ölünce çocukları birbirlerine: Biz malımızı ne diye bu yoksullara vereceğiz, dediler. Gelin sabah erkenden gidelim, yoksullar haber almadan önce mahsüllerimizi toplayalım deyip (inşaallah diyerek) istisnâ yapmadılar. Biri diğerine gizlice: Sakın bugün üzerimize bir yoksul girmesin, diyerek yollarına koyuldular. İşte yüce Allah'ın: **"Hani sabah vaktinde onu mutlaka devşireceklerine yemin etmişlerdi"** buyruğunda kastedilen budur. Yani onlar yoksullar dışarı çıkmadan sabah vaktinde mutlaka ağaçlarının mahsüllerini devşireceklerine dair kendi aralarında yemin etmişler ve istisnâ da yapmamışlardı. Yani inşaallah dememişlerdi.

İbn Abbas dedi ki: Bu bahçe San'a'ya varmadan iki fersah beride idi. Salih bir adam bu ağaçları dikmişti. Üç oğlu vardı. Bahçede, bağda dalından koparılmayıp dalında kalanlar, yoksullara ait olurdu. Mahsül yaygıların üzerine bırakıldı mı yaygının dışına düşen herşey aynı şekilde yoksullara ait olurdu. Ekinlerini biçtikleri vakit yine orakın biçmedikleri de yoksullara ait olurdu. Ekinlerini dövdüklerinde etrafa dağılan herşey de onların olurdu. Babaları bu bahçenin mahsüllerinden yoksullara tasaddukta bulunurdu. Babaları hayatta iken yetimler, dul kadınlar ve yoksullar bunlarla geçinirdi. Babaları ölünce Allah'ın kendilerinin yaptıklarını sözettiği işleri yaptılar ve: Mal azaldı, çoluk çocuk çoğaldı dediler. Kendi aralarında: İnsanlar evlerinden dışarıya çıkmadan sabahleyin erkenden gidip, sonra da bahçenin mahsüllerini toplayacaklarına ve böylelikle miskinlerin durumu öğrenemeyeceklerine dair yemin ettiler. İşte yüce Allah'ın: **"Hani sabah vaktinde onu mutlaka devşireceklerine yemin etmişlerdi"** buyruğu bunu anlatmaktadır. Sabah vakti henüz ortalık aydınlanmadan yoksullar onları farketmesin diye hurmalarının mahsüllerini mutlaka koparıp, toplayacaklarına dair yemin etmişlerdi.

"(صرم العِذق عن النخلة): Hurma ağacının salkımı ağaçtan koparıldı" ve: (أصرم النخلُ): Hurma salkımının toplanma zamanı geldi" denilir. Bu da -vezin

itibariyle-: "(حان وقت صرامه): Tayın binilme zamanı, ekinin biçilme zamanı geldi" demeye benzer.

"İstisnâ da yapmıyorlardı." İnşaallah demiyorlardı.

"Sabah erkenden birbirlerine seslendiler." Biri diğerine şöylece sesleniyordu: **"Eğer devşireceksiniz erkence mahsulünüzün başına gidin."** Mahsülleri koparıp toplamaya karar vermiş olarak gidin. Katade dedi ki: Ekininizi biçmek üzere gidin, demektir.

el-Kelbî dedi ki: Onların bahçelerinde ekin de, hurma da yoktu. Mücahid de şöyle dedi: Onların mahsülleri üzümdü, fakat inşaallah dememişlerdi.

Ebu Salih dedi ki: Onların istisnâ yapmaları "subhanallahi Rabbinâ: Rabbimiz Allah'ı tenzih ederiz" demeleri şeklinde idi.

"İstisnâ da yapmıyorlardı" buyruğunun yoksulların haklarını istisnâ etmiyorlardı, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı İkrime yapmıştır.

Geceleyin bahçelerine geldiklerinde oranın simsiyah kesilmiş olduğunu ve Rabbinden gelen bir belânın onlar uykuda iken etrafını çepeçevre kuşatmış olduğunu gördüler.

Etrafını çepeçevre saranın -daha önce belirtildiği gibi- Cebrail (a.s) olduğu da söylenmiştir. İbn Abbas dedi ki: (Çepeçevre saran) Rabbinden gelen bir emirdir. Katade dedi ki: Rabbinden gelen bir azaptır. İbn Cureyc: Cehennem vadisinden çıkan bir parça ateştir.

"(الطائف): Dört bir yandan saran bir bela" ancak geceleyin olur. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır.

3- Kişinin Karar Vermesi Sorumluluk Gerektirir mi?

Bu âyet-i kerimede kişinin karar vermesinin insanın sorumlu tutulduğu hususlardan birisi olduğuna delil vardır. Çünkü burada sözü edilenler bir iş yapacaklarına dair karar verdiler ve o işi yapmadan önce cezalandırıldılar. Bu âyetin bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"Kim orada zulümle, ilhadı isterse Biz ona pek acıklı azabı tattırırız"*** (el-Hac, 22/25) buyruğudur.

Sahih'te Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu zikredilmektedir: "İki müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya geldikleri takdirde katil de, maktûl de cehennemdedir." Ey Allah'ın Rasûlü, denildi. Katili anladık, maktûle ne oluyor? Şöyle buyurdu: "O da karşısındakini öldürmeyi arzu ediyordu."(1)

(1) *Buhârî*, I, 20, VI, 2520, 2594; *Müslim*, IV, 2213, *Nesâî*, VII, 124, 125; *İbn Mâce*, II, 1311; *Müsned*, IV, 410, V, 43, 41

Bu husus yeterli açıklamalarıyla birlikte Âl-i İmran Sûresi'nde yüce Allah'ın *"Bir de işledikleri (günah) üzerinde bilip durdukları halde ısrar etmeyenlerdir."* (Âl-i İmran, 3/135) buyruğu açıklanırken (yedinci başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ﴿٢٠﴾ فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ ﴿٢١﴾ أَنِ اغْدُوا عَلَىٰ حَرْثِكُمْ إِنْ كُنتُمْ صَارِمِينَ ﴿٢٢﴾

20. O da kapkara kesiliverdi.
21. Sabah erkenden birbirlerine seslendiler:
22. "Eğer devşireceksiniz, erkence mahsulünüzün başına gidin" diye.

"O da kapkara kesiliverdi." İbn Abbas, el-Ferrâ ve başkalarından rivayet edildiğine göre; karanlık gece gibi oldu, demektir. Şair şöyle demiştir:

تطاول لَيْلُك الجَوْنُ البَهِيمُ فما ينجاب عن صبح صَرِيمُ

"O kapkara, simsiyah gecen uzayıp gitti,
Kapkaranlık gece, sabahın üzerinden bir türlü çekilmiyor
(karanlık açılıp sabah olmuyor.)"

Bahçe yanıp kapkara gece gibi kesiliverdi, demektir.

Yine İbn Abbas'tan; siyah kül gibi oldu, diye açıkladığı rivayet edilmiştir. İbn Abbas dedi ki: Huzeymelilerin şivesinde "(الصريم): Siyah kül" demektir.

es-Sevrî, biçilmiş ekin gibi diye açıklamıştır. Buna göre burada bu lafız: "(المصروم): İçinde ne varsa kesilmiş, biçilmiş" anlamındadır.

el-Hasen dedi ki: O bahçeden hayır kesildi, demektir. Yine burada da bu lafız bu şekliyle "mefûl" anlamındadır. ("kesilmiş, biçilmiş" demek olur).

el-Müerric dedi ki: Kumlardan ayrılmış bir kum tanesi gibi anlamındadır. (Bu şekilde ayrılan ve koparılan şeylere): (صريمة) ile -çoğulu- (صرائم) denilir. Kum zaten yararlı hiçbir şey bitirmez.

el-Ahfeş dedi ki: "Geceden sıyrılan sabah gibi" demektir. el-Müberred: İçinde hiçbir şey bulunmadığı halde, gündüz gibi anlamındadır. Şemir:

"(الصَّرِيم): Kapkara" hem gece, hem de gündüz anlamındadır. Yani bu öbüründen kopup ayrılır, o da diğerinden kopup ayrılır. (Bunun için her ikisine de aynı isim verilmiştir.)

Geceye bu ismin veriliş sebebinin karanlığı dolayısı ile iş yapmayı kestiği için bu ad verildiği söylenmiştir. Bundan dolayı burada "faîl" (veznindeki bu kelime) "fâil" anlamını ihtivâ etmektedir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Ancak bu açıklama su götürür. Çünkü gündüz kişinin tasarrufunu, işini, gücünü kesmediği halde yine de ona bu isim (sarîm adı) verilmektedir.

فَانْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ ﴿٢٣﴾ أَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ ﴿٢٤﴾
وَغَدَوْا عَلَىٰ حَرْدٍ قَادِرِينَ ﴿٢٥﴾

23. Birbirleri ile gizlice konuşarak gittiler:
24. "Sakın bugün hiçbir yoksul karşınıza çıkıp oraya girmesin" diye.
25. (Yoksulları) **alıkoymaya güçleri yetiyormuş gibi erkenden gittiler.**

"Birbirleri ile gizlice konuşarak gittiler." Yani kimse onların gittiklerini bilmesin diye sözlerini sır gibi saklayarak gittiler. Bu açıklamayı Ata ve Katade yapmıştır.

"(يَتَخَافَتُونَ): **Gizlice konuşarak"** buyruğu sessiz olup sükûnetle ve açıklamaksızın konuştuğu vakit kullanılan: (خَفَت يَخْفِت) fiilinden gelmektedir. Nitekim Dureyd b. es-Sımme şöyle demiştir:

وإنّي لم أهلك سُـلالاً ولـم أمـت خُـفَـاتـا وكُـلٌّ ظَنَّـه بِـيَ عُـوَّدِي

"Ve ben ciğerimdeki hastalıktan dolayı da ölmedim, sesim kesilerekte ölmedim. Fakat ziyaretime gelenlerin hepsi de hakkımda bütün bunları düşündü."

Kendilerini kimse görmesin diye insanlardan kendilerini gizleyerek; diye de açıklamıştır. Halbuki babaları fakir ve yoksullara haber veriyor, onlar da ekinlerin biçimi ve mahsüllerin toplanma zamanında hazır bulunuyorlardı.

"Alıkoymaya güçleri yetiyormuş gibi erkenden gittiler." Yani kendi mak satlarını gerçekleştirebilme imkânını elde ettiklerini zannederek kendilerin ce güç yetirdiklerini kabul edip kastederek (maksatlarını gerçekleştirmek üze re) gittiler, demektir. Bu anlamdaki açıklamayı İbn Abbas ve başkaları yap mıştır.

"(الحَرْد): Alıkoymak, kastetmek" anlamındadır. "(حَرَد يَحْرِد): Kastetti, kaste der" demektir. Mastarı: (حَرْداً) diye gelir. Mesela; "(حَرَدْتُ حَرْدَك) Senin maksa dını ben de maksat olarak gözettim" denilir. Recez vezninde şairin şu beyi tinde de bu anlamdadır:

أقبل سَيْلٌ جاء من عند الله يَحْرِدُ حَرْدَ الجنة المُغِلَّهْ

"Allah tarafından bir sel yönelip geldi,
O da verimli bahçenin maksadını güderek."

en-Nehhâs da bu beyiti şöylece zikretmektedir:

قد جاء سيل جاء من أمر الله يحرد حرد الجنة المغله

"Bir sel geldi, Allah'ın emrinden bir sel geldi,
Verimli bahçenin maksadını güderek."

el-Müberred: (Şiirdeki): "(المُغلّة) Verimli" lafzını, geliri olan diye açıklamıştır. Başkaları da şöyle demiştir: Bu, suyun ağaçlarının dibinden aktığı bahçe demektir. (تغلّلت بالغالية) ile (تغلّيت) de buradan gelmektedir. Ancak ikincisinde "lam" yerine "ye" getirilmiştir. (تَغَلَّفَت) diyenlerin görüşüne göre de bu "ben onu bir kab kıldım" demek olur.

Katade ve Mücahid dedi ki: **"Alıkoymaya"** lafzı "ciddi olarak" anlamındadır. el-Hasen ise ihtiyaç ve fakirlik içerisinde olarak demektir, diye açıklamıştır. Ebu Ubeyd ve el-Kutebî de: Önlemeye, alıkoymaya anlamındadır, demişlerdir.

Bu da Arapların sütü azalan develer için kullandıkları: "(حَارَدَتِ الإبلُ حِراداً): Develerin sütü azaldı" tabirinden gelmektedir. "(الحَرُود): Sütü az dişi deve" anlamındadır. "(حارَدَتِ السَّنَةُ) Yağmuru ve verimi az yıl" anlamındadır.

es-Süddi ve Süfyan dedi ki: **"Alıkoymaya"** gazab ve kızgınlıkla anlamındadır. Çünkü: "(الحرد): Kızgınlık, öfke" demektir. el-Esmai'nin arkadaşı Ebu Nasr Ahmed b. Hâtim dedi ki: Bu lafız (ortadaki harf olan "re" harfi) muhaffeftir (sakin değil, fetha ile harekelidir) ve şiir okuyarak dedi ki:

إذا جيـاد الخيـل جـاءت تـرْدِي مـمـلوءةً مـن غـضـبٍ وحَـردِ

"Asil atlar toynaklarını yere vura vura geldiklerinde
Öfke ve kızgınlıkla dolu olarak."

İbnu's-Sikkît dedi ki: Bu bazen harekelenebilir. Bu anlamda olmak üzere kesre ile: (حَرِدَ حَرَداً) denilir. İsm-i faili: (حارد) ile (حَرْدان) diye gelir. Bu kabilden olmak üzere: "(أسَدٌ حاردٌ، ولُيُوثٌ حوارد): Öfkeli aslan ve öfkeli aslanlar" denilmiştir.

"Alıkoymaya" (diye anlamı verilen lafzın burada) "tek başlarına olmak üzere" anlamında olduğu da söylenmiştir. (حَرَدَ يَحْرِدُ حُرُوداً) denilir ki; bu "bir kimse kavminden bir kenara çekilerek onlarla karışmaksızın tek başına bir yerde konakladı (konaklar)" anlamındadır.

Ebu Zeyd dedi ki: "(رجل حريد من قوم حرداء): Yalnız başlarına bir topluluk arasından yalnız başına bir adam" "(قد حَرَدَ يَحْرِدُ حُروداً): Arkadaşlarını terkedip onlardan uzakça bir yere çekildi, çekilir" denilir. "(كوكب حَرِيد) Diğer yıldızlardan ayrı bir yıldız" demektir. el-Esmaî dedi ki: "(رجل حَرِيد) Tek başına ve yalnız bir adam" demektir. (Yine el-Esmaî) dedi ki: Huzeylilerin şivesinde: "(المُنْحرد): Tek başına kimse" anlamındadır. Ebu Zueyb'e ait şu mısraı da zikretmektedir:

كأنـه كوكب في الجَوّ مُنْحَـرِد

"Sanki o hava boşluğunda yapayalnız bir yıldız gibidir."

Ebu Amr bunu bu mısraın son kelimesindeki "ha" harfini "cim" ile rivayet etmiş ve "yalnız başına" diye açıklamıştır. Bu, Suheyl yıldızıdır, demiştir.

el-Ezherî dedi ki: (Alıkoymaya diye meâli verilen): "(حَرْد) Onların kasabalarının adıdır." es-Süddi, bahçelerinin adıdır, demiştir. Bu kelime "ra" harfi sakin ve üstün olmak üzere; (حَرْدٌ) ile (حَرَد) şekillerinde söylenir, ama genel olarak "re" harfi sakin olarak okunmuştur. Ebu'l-Âliye ve İbn es-Semeyka' ise (ra harfini) üstün ile okumuşlardır. Bunlar iki ayrı söyleyiştir.

"Güçleri yetiyormuş gibi" buyruğu: Onlar işlerini ölçüp biçtiler ve buna göre karar aldılar, demektir. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır. Katade de şöyle demiştir: Kendi kanaatlerine göre bahçelerine güç yetireceklerini zannediyorlardı. eş-Şa'bî de şöyle demiştir: **"Güçleri"** yoksullara **"yetiyormuş gibi"** demektir. Anlamının; bulmaktan geldiği de söylenmiştir. Yani onlar ellerinde bulunan şeyleri alıkoydular.

فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ ﴿٢٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٢٧﴾

26. Fakat onu gördüklerinde dediler ki: "Muhakkak ki biz yolumuzu şaşıranlarız;
27. "Hayır, aksine biz mahrum bırakılanlarız."

"Fakat onu gördüklerinde dediler ki: Muhakkak ki biz yolumuzu şaşıranlarız." Yani onlar bahçelerinin yanmış olduğunu, içinde hiçbir şey olmadığını, kapkara bir gece gibi kesilmiş olup onu kül gibi gördüklerinde; tanıyamadılar ve kendi bahçeleri olup olmadığında şüphe ettiler. Biri diğerine: **"Muhakkak ki biz yolumuzu şaşıranlarız"** dedi. Yani biz bahçemize giden yolu kaybettik. Bu açıklamayı Katade yapmıştır.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Bizler yoksulları engellemek niyetiyle sabah erkenden gelmekle doğruyu isabet ettiremedik, şaşırdık. Bundan dolayı cezalandırıldık.

"Hayır, aksine biz mahrum bırakılanlarız." Yani yaptıklarımız sebebiyle bahçemizden mahrum bırakıldık. Esbât'ın, İbn Mesud'dan rivayetine göre o şöyle demiş: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Masiyetlerden alabildiğine sakınınız. Çünkü kul bir günah işler, bundan dolayı daha önceden kendisine hazırlanmış bulunan bir rızıktan mahrum edilir." Daha sonra: *"Hemen onu Rabbin tarafından dört bir yanından saran bir belâ sardı..."* (Kalem, 68/19) âyeti ile bir sonraki âyeti okudu.(1)

قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ ﴿٢٨﴾ قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا
كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٩﴾ فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ ﴿٣٠﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا
كُنَّا طَاغِينَ ﴿٣١﴾ عَسَىٰ رَبُّنَا أَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ ﴿٣٢﴾

28. Ortancaları: "Ben size demedim mi, Allah'ı tesbih etmeli değil miydiniz?" dedi.
29. "Rabbimiz münezzehtir. Gerçekten biz zalimlermişiz" dediler.
30. Karşılıklı olarak birbirlerini kınamaya başladılar.

(1) Deylemi, *Firdevs*, I, 383, (195'te az farkla) her iki yerde de âyete işaret yok; ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 280, h.n: 735

31. Dediler ki: "Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz azgınlar imişiz."
32. "Rabbimizin bize ondan hayırlısını ihsan etmesi umulur. Muhakkak ki biz Rabbimizden dileyenleriz."

"Ortancaları" onların en iyileri, en adaletli olanları ve en akıllıları **"ben size demedim mi, Allah'ı tesbih etmeli değil miydiniz?"** Yani istisnâ yapmalı değil miydiniz? Onların istisnâ yapmaları bir tesbih idi. Bu açıklamayı Mücahid ve başkaları yapmıştır. Bu da bu ortancalarının onlara istisnâda bulunmalarını emretmiş olduğunu, fakat ona itaat etmediklerini göstermektedir.

Ebû Sâlih dedi ki: Onların istisnâ yapmaları: "subhanallah" demeleri idi. Ortancaları onlara: Allah'ı tesbih etmeli değil miydiniz, dedi. Yani siz subhanallah demeli ve size verdiklerine karşı şükretmeli (değil mi)siniz.

en-Nehhas dedi ki: Tesbihin asıl anlamı yüce Allah'ı tenzih etmektir. Bundan dolayı Mücahid tesbihi "inşaallah" demenin yerinde kullanmış ve böylece açıklamıştır. Çünkü buyruğun anlamı O'nun iradesi, dilemesi olmadan herhangi bir şeyin olabileceğinden yana yüce Allah'ı tenzih etmektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yaptığınızdan dolayı Allah'tan mağfiret dilemeli ve kötü niyetinizden dolayı O'na tevbe etmeli değil misiniz? Çünkü onlar bu işi kararlaştırdıklarında ortancaları onlara bunu söyledi ve yüce Allah'ın günahkârlardan intikam alışını onlara hatırlattı.

"Rabbimiz münezzehtir... dediler." Bu sözleriyle günahlarını itiraf ettiler ve yüce Allah'ı yaptığı bu işte zalim olmaktan tenzih ettiler. İbn Abbas onların **"Rabbimiz münezzehtir"** sözlerinin günahımızdan ötürü Allah'tan mağfiret dileriz, anlamında olduğunu söylemiştir. **"Gerçekten biz"** yoksulları alıkoymak istemekle kendi kendimize haksızlık eden **"zalimlermişiz, dediler."**

"Karşılıklı olarak birbirlerini kınamaya başladılar." Yemin etmek ve yoksulları alıkoymak hususunda biri ötekini kınamaya ve: Bu şekilde hareket etmeyi sen bize söyledin, demeye başladılar.

"Dediler ki: Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz azgınlar imişiz." Fakirlerin haklarını engellemek ve istisnada bulunmayı terketmekle isyankâr olanlarmışız, demektir. İbn Keysan dedi ki: Allah'ın nimetlerine karşı azgınlık ettik. Daha önceden atalarımızın o nimetlere şükrettiği gibi biz şükretmedik.

"Rabbimizin bize ondan hayırlısını ihsan etmesi umulur." Birbirleriyle ahitleştiler ve şöyle dediler: Eğer Allah bize ondan hayırlısını verecek olursa, andolsun ki, atalarımızın yaptıklarının benzerini uygulayacağız. Böylece

Allah'a dua ettiler, O'na niyazda bulundular. Allah da aynı gecede onlara onun yerine ondan hayırlısını verdi. Cebrail'e o yanmış olan bahçeyi söküp Şam topraklarından Buzğur denilen yere koymasını ve Şam'dan bir bahçe alıp onun yerine koymasını emretti.

İbn Mesud dedi ki: O insanlar ihlâsa yöneldiler. Allah da onların samimi olduklarını bildiğinden onlara "el-hayavan" denilen bir bahçeyi, öbür bahçelerinin yerine verdi. Bu bahçede bir katırın sadece tek bir salkım yüklendiği üzüm yetişiyordu.

el-Yemânî Ebu Halid dedi ki: Ben sözü edilen o bahçeye girdim. O bahçedeki herbir salkımın ayakta duran siyahi bir adamı andırdığını gördüm.

el-Hasen dedi ki: Bahçe sahiplerinin: **"Muhakkak ki biz Rabbimizden dileyenleriz"** demelerinin, onların imanlarının bir neticesi mi olduğunu, yoksa müşriklere sıkıntı gelip çattığı vakit söyledikleri türden bir söz mü olduğunu bilemiyorum. O bu sözleriyle bunların mü'min olup olmadığı hususunda kanaat belirtmemiş olmaktadır.

Katade'ye bahçe sahipleri hakkında: Onlar cennetlik midir, yoksa cehennemlik midir? diye sorulmuş. O da: Sen gerçekten beni çok yoracak bir yükümlülükle karşı karşıya bıraktın, diye cevap vermiştir. Çoğunluk onların tevbe edip ihlâsa yöneldiklerini söylemiştir. Bunu da el-Kuşeyrî nakletmektedir.

"Bize... ihsan etmesi" (anlamı verilen): (يُبْدِلَنَا) lafzı genel olarak şeddesiz okunmuştur. Medineliler ve Ebu Amr ise şeddeli okumuşlardır. İki ayrı söyleyiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: (Şeddeli okuyuşun mastarı olan) "tebdîl" bir şeyi değiştirmek ya da o şeyin bizzat kendisi mevcut olmakla birlikte durumunda değişiklik yapmak demektir. (Şeddesiz okuyuşun mastarı olan) "ibdâl" ise bir şeyi kaldırıp bir başkasını onun yerine koymak demektir. Buna dair açıklamalar daha önce en-Nisâ Sûresi'nde (4/56. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

كَذٰلِكَ الْعَذَابُ ۖ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ ۘ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

33. Azab işte böyledir. Âhiret azabı ise elbette daha büyüktür. Eğer bilselerdi.

"Azab" İbn Zeyd'den rivayete göre dünya azabı ve malların telef edilmesi **"işte böyledir."** Şöyle de açıklanmıştır: Bu buyruk Mekkelilere Peygamber (sav)'ın bedduası dolayısıyla Allah onları kıtlıkla imtihan edince (hakka) dönüş için bir vaaz, bir öğüttür. Yani dünya hayatında sınırlarımızı aşan kimselere onlara yaptığımız gibi yaparız.

"Âhiret azabı ise elbette daha büyüktür, eğer bilselerdi." İbn Abbas dedi ki: Bu Bedir'e çıkıp Muhammed'i ve arkadaşlarını öldüreceklerine dair yemin edip, Mekke'ye de mutlaka dönüp Beyti tavaf edeceklerine, şarap içeceklerine, şarkıcı cariyeler başlarının üzerinde defleri vuracağına dair yemin etmeleri üzerine; Mekkelilere verilmiş bir misaldir. Yüce Allah, onların zannettiklerinin aksini gösterdi, onlardan kimileri esir alındı, kimileri öldürüldü, kimileri bozguna uğratıldı. Tıpkı şu bahçe sahiplerinin mahsüllerini toplamayı kararlaştırmış olarak çıkıp da maksatlarını gerçekleştiremeden ziyana uğramış oldukları gibi.

Şöyle de denilmiştir: Bahçe sahiplerinin yoksullara vermedikleri hakkın onların ödemeleri gereken farz bir hak olma ihtimali de vardır, nafile olma ihtimali de vardır. Birincisi daha kuvvetlidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Şöyle de denilmiştir: Sûre Mekke'de inmiştir. Dolayısıyla Mekkelilere isabet eden kıtlığa ve Bedir savaşı hakkında yorumlanması uzak bir ihtimal olur.[1]

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٣٤﴾ أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ
﴿٣٥﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٦﴾ أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ ﴿٣٧﴾ إِنَّ لَكُمْ
فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ ﴿٣٨﴾ أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ
لَمَا تَحْكُمُونَ ﴿٣٩﴾

34. Muhakkak ki takva sahipleri için Rabbleri yanında Naîm cennetleri vardır.
35. Biz müslümanları o günahkârlar gibi kılar mıyız hiç?
36. Ne oldu size? Nasıl hüküm veriyorsunuz?

(1) Ancak merhum müfessirin sûrenin baş taraflarında belirttiği gibi İbn Abbas ve Katade'ye göre 17. ile 33. âyetler Medine'de inmiştir. Dolayısıyla bu son itiraz İbn Abbas'ın az önce kaydedilen açıklamaları hakkında -en azından İbn Abbas'ın anlayışı çerçevesinde- geçerli değildir.

37. Acaba sizin bir kitabınız var da ondan mı okuyorsunuz?

38. Beğenip seçtiğiniz herşey mutlaka sizindir diye (Orada mı yazıyor)?

39. Yoksa sizin bizim üzerimizde: "Ne hüküm ederseniz, muhakkak sizindir" diye kıyamet gününe kadar sürecek yeminleriniz mi vardır?

"Muhakkak ki takvâ sahipleri için Rabbleri yanında Naim cennetleri vardır" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Yani şüphesiz takvâ sahipleri için âhirette dünya cennetlerinde (bahçelerinde) görüldüğü gibi insanın hevesini kursakta bırakmayan, şaibelerin bulunmadığı, katıksız bir şekilde nimetlere gark olmaktan başka bir şeyin bulunmadığı cennetler vardır. Kureyş kâfirlerinin ileri gelenleri dünyalıktan büyük bir pay sahibi olduklarını, buna karşılık müslümanların dünyalıktan az bir paylarının olduğunu görüyorlardı. Âhirete dair sözler ve Allah'ın mü'minlere vaadettiği hususları işittiklerinde şöyle diyorlardı: Eğer Muhammed'in ve onunla birlikte bulunanların ileri sürdükleri gibi; bizim öldükten sonra dirilişimiz doğru ise, hiçbir şekilde bizim ve onların durumu ancak bu dünyadaki gibi olabilir. Onların sahip olacakları hiçbir şekilde bizden fazla olmayacaktır, onların imkânları bizden üstün olmayacaktır. Onların ulaşabilecekleri en ileri seviye bize eşit olmaktan öteye gitmeyecektir. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Biz müslümanları o günahkârlar gibi"** o kâfirler gibi **"kılarmıyız hiç?"** İbn Abbas ve başkaları dedi ki: Mekke kâfirleri şöyle dedi: Âhirette size verileceklerden daha iyisi bize verilecektir. Bunun üzerine: **"Biz müslümanları o günahkârlar gibi kılarmıyız hiç?"** âyeti nâzil oldu. Sonra onları azarlayarak şöyle buyurdu:

"Ne oldu size? Nasıl hüküm veriyorsunuz?" Böyle doğru olmayan yargıda bulunuyorsunuz? Sanki amellerin karşılığını vermek size bırakılmış ta siz de istediğiniz gibi hüküm veriyorsunuz ve müslümanlara verileceklerden daha hayırlılarının size verileceğini söyleyiveriyorsunuz.

"Acaba sizin bir kitabınız var da ondan mı okuyorsunuz?" Yani sizin kendisinde itaatkârın isyankâr gibi olduğunu gördüğünüz bir kitabınız mı vardır?

"Beğenip, istediğiniz her şey" seçtiğiniz ve arzuladığınız her şey **"sizindir diye** (orada mı yazıyor)?" Anlam ise -fethalı olarak-: (أَنَّ): diye şeklindedir, fakat ondan sonra "lam" harfi geldiğinden ötürü kesreli okunmuştur. O bakımdan -lamsız olarak-: "(علمت أنك عاقل): Seni akıllı diye bildim" denilir. Buna karşılık -kesre ile- "(علمت إنك لعاقل): Bildim ki şüphesiz sen akıllı bir kimsesin" denilir. Buna göre: **"Beğenip seçtiğiniz herşey mutlaka sizindir diye"** anlamındaki buyrukta âmil "okuyorsunuz" anlamındaki fiildir ve "lam"

harfinin: (إن)'nin fethalı okunmasına engel olmuştur.

Bir görüşe göre de yüce Allah'ın: **"Okuyorsunuz"** anlamındaki lafız ile birlikte ifade tamam olmakta, sonra yeni bir ifade olarak: **"Beğenip seçtiğiniz herşey mutlaka sizindir"** diye başlamaktadır. Yani o halde bu kitapta beğenip seçtiğiniz herşey size verilecektir (diye yazıyor öyle mi?) Oysa durum böyle değildir. Her iki âyetteki (37 ve 38. âyetlerdeki): "(فيه): **Onda"** lafzında ki iki zamir de "Kitab"a racidir.

Daha sonra azabın şiddetini daha da arttırarak: **"Yoksa sizin bizim üzerimizde ne hüküm ederseniz muhakkak sizindir diye kıyamet gününe kadar sürecek"** pekiştirilmiş, sağlamlaştırılmış **"yeminleriniz"** ahidleriniz, antlaşmalarınız **"mı vardır?"** Buyruktaki: "(البالغة): Sürecek" Allah adı ile pekiştirilmiş yeminler demektir. Yani sizlerin yüce Allah üzerinde sizi cennete sokacağına dair sağlamlaştırılmış ahitleriniz mi vardır?

"Ne hüküm ederseniz muhakkak sizindir" buyruğunda: "(إن): **Muhakkak"** lafzındaki "hemze"nin kesreli gelmesi, haberin başına "lam"ın girmiş olmasından dolayıdır. Aynı zamanda bu **"yeminleriniz"** anlamındaki lafzın da sılasıdır. Halbuki mahalli itibariyle (hemzenin) nasb ile gelmesi gerekir. Kesreli gelmesi (belirtildiği üzere haberin başına) "lam"ın gelmesinden ötürüdür. Nitekim: "(حلفت إن لك لكذا): Muhakkak sana bu vardır diye yemin ettim" denilir.

İfadenin yüce Allah'ın: "(إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ): **Kıyamet gününe kadar sürecek"** buyruğunda tamam olduğu, sonradan da: "(إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ): Ne hüküm ederseniz -o halde- muhakkak sizindir diye" diye yeniden başladığı da söylenmiştir. Bu da; hayır, durum böyle değildir, demek olur.

İbn Hürmüz ise her iki yerde de soru olmak üzere "(أَئِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تخيّرون): Beğenip, seçtiğiniz herşey mutlaka sizin mi olacaktır?" (38. âyet) ile "(أَئِنَّ لكم لَمَا تحكمون): Ne hüküm verirseniz, muhakkak sizin mi olacaktır?" diye okumuştur.

Hasan-ı Basrî "sürecek" anlamındaki lafzı hal olarak nasb ile: (بالغةً) diye okumuştur. Bu ya "sizindir" lafzındaki zamirden haldir, çünkü bu "yeminleriniz"e dair bir haberdir. Dolayısıyla ondan bir zamir taşımaktadır Yahutta "üzerimizde" anlamındaki lafzı bizzat yeminlere taalluk eden bir lafız olarak değil de "yeminler" anlamındaki lafzın bir sıfatı olarak kabul ettiğimiz takdirde "üzerimizde" anlamındaki lafızda bulunan zamirden hal kabul edilir. Çünkü tıpkı ona dair haber olması halinde olduğu gibi; onda ona ait bir zamir bulunur. Bununla birlikte eğer nekre olduğu takdirde; "yeminler" lafzından hal olması da mümkündür. Nitekim: "(مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ): *Maruf bir şekilde faydalandırma vardır. Bu takvâ sahiplerine bir borçtur."* (el-Bakara, 2/241) buyruğunda yer alan: "(حَقًّا): Bir borçtur" lafzının; "(متاع): Faydalan-

dırma" lafzından hal olmak üzere nasb olabileceğini kabul ettikleri gibi.

"(بالغة): Sürecek" lafzı genellikle ötreli olarak, "yeminleriniz" anlamındaki lafzın sıfatı olarak okunmuştur.

سَلْهُمْ اَيُّهُمْ بِذٰلِكَ زَعِيمٌ ﴿٤٠﴾ اَمْ لَهُمْ شُرَكَآءُ فَلْيَاْتُوا بِشُرَكَآئِهِمْ اِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٤١﴾

40. Sor onlara; buna hangileri kefildir?
41. Yoksa onların ortakları mı var? Eğer doğru söyleyenler iseler o halde ortaklarını getirsinler.

Ey Muhammed **"sor onlara";** uydurma sözler söyleyenlere; **"buna hangileri kefildir?"** Daha önce sözü geçen hususlara hangileri kefil olabilir? Bu da müslümanlara verilecek olan hayrın kendilerine de verileceği iddiasıdır.

"(الزعيم): Kefil ve taahhüt edip (gerektiğinde) tazminat ödeyeceğini kabul eden kimse" demektir. Bu şekildeki açıklamayı İbn Abbas ve Katade yapmıştır. İbn Keysan dedi ki: Burada bu lafız delil ortaya koyan, iddiasını belgeleyen kimse, anlamındadır. el-Hasen dedi ki: Burada "kefil" rasûl demektir.

"Yoksa onların ortakları mı var?" buyruğundaki: "(أم لهم): Onların... mı var" buyruğunda, mı sıla (zaîd)dır. **"Ortaklar"** da şahitler anlamındadır.

"Eğer" iddialarında **"doğru söyleyenler iseler, o halde ortaklarını"** iddialarının doğruluğuna tanıklık edecekleri **"getirsinler."**

Şöyle de açıklanmıştır: Eğer imkânları varsa haydi ortaklarını getirsinler. Buna göre bu, âciz bırakmak anlamında bir emirdir.

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٤٢﴾ خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ ﴿٤٣﴾

42. Baldırın açılacağı o günde onlar, secde etmeye davet edilecekler de edemeyecekler.
43. Gözleri önlerine eğilmiş, kendilerini de bir zillet kaplamış olarak. Halbuki onlar sapasağlam iken secdeye çağırılıyorlardı.

"Baldırın açılacağı o günde" buyruğunda yer alan: "(يَوْمَ): **O günde"** lafzında âmilin (bir önceki âyette geçen); **"Getirsinler"** buyruğu olması mümkündür. Onlar baldırın açılacağı o günde kendilerine şefaat etmeleri için ortaklarını getirsinler, demek olur. Takdir edilmiş bir fiil ile nasb edilmesi de mümkündür. Baldırın açılacağı o günü an, demektir. Bu durumda (bir önceki âyet-i kerimenin son kelimesi olan) **"doğru söyleyenler"** anlamındaki lafız üzerinde vakıf yapılır. Birinci takdire göre ise o lafız üzerinde vakıf yapılmaz.

"Açılacağı o günde" buyruğu "nûn" ile: "(نكشف يوم): Açacağımız o günde" diye de okunmuştur. İbn Abbas ise; "(يوم تكشف عن ساق): Baldırı açacağı o günde" diye malum bir fiil olarak okumuştur ki; o çetin halin ya da kıyametin baldırını açacağı o günde, demek olur.

Tıpkı Arapların: "(شَمَّرت الحرب عن ساقها): Savaş baldırının üzerini eteklerini yukarı doğru çekerek açtı" demelerine benzer. Şair de şöyle demiştir:

فتى الحرب إن عضّت به الحربُ عَضَّها وإن شَمّرت عن ساقها الْحَرْبُ شَمّرا

"Savaştaki yiğidi ısıracak olursa savaş, o da ısırır onu
Ve eğer savaş eteklerini yukarı kaldırarak bacağını açarsa, o da açar."

Recez vezninde de şair şöyle demiştir:

قد كشفت عن ساقها فشُدُّوا وجَدّت الحربُ بكم فَجِدُّوا

"İşte (savaş) bacağının üstünü açtı, siz de metanetle yürüyün
Ve savaş üzerinize sıkı geliyor, siz de sıkı durun."

Bir diğer şair şöyle demektedir:

عجبت من نفسي ومن إشفاقها ومن طِرَاد الطيرِ عن أرزاقها
في سَنة قد كشفت عن ساقها حمراء تَبْري اللحمَ عن عُرَاقها

"Kendime ve korkmama hayret ettim,
Bir de kuşların rızıkları peşinden koşmalarına.
Bacağının üstünü açmış bir seneden,
Kıpkızıl bir sene ki, eti kemiğinden soyup çıkarır."

Bir başkası da şöyle demektedir:

كشفت لهم عن ساقها وبدا من الشر الصُّرَاحْ

"Onlara baldırının üstünü açtı
Ve o apaçık kötülüğün bir kısmı göründü onlara."

Yine İbn Abbas'tan, el-Hasen ve Ebu'l-Âliye'den meçhul bir fiil olarak: "(تُكْشَفُ): Açılacağı" diye okudukları da rivayet edilmiştir. Bu kıraatin anlamı: "(يُكْشَف): Açılacağı" (ye ile) okuyuşun manasına râcidir. Şöyle buyurulmuş gibidir: "(يوم تكشف القيامة عن شدة): Kıyametin bir şiddetin üzerini açacağı o günde..." ötreli bir "te" ve kesreli bir "şın" ile: "(يَوْمَ تُكْشِف): Açacağı (açmaya başlayacağı) o günde" diye açmaya başlamayı anlatmak üzere kullanılan (أكشف)'den gelen bir fiil olarak da okunmuştur. Kişinin üst dudağının yukarı doğru çevrildiğini anlatmak üzere: "(أكشف الرجل): Adam üst dudağını yukarı doğru büktü" ifadesi de buradan gelmektedir. Bu şekilde yapan kimseye de -ism-i fail-: (مُكْشِف) denilir.

İbnu'l-Mübarek dedi ki: Bize Üsame b. Zeyd haber verdi. O İkrime'den, o İbn Abbas'tan. Yüce Allah'ın: **"Baldırın açılacağı o günde"** buyruğu hakkında dedi ki: Bu aşırı keder ve zorluğun üzeri açılacağında... (demektir.) Bize İbn Cureyc haber verdi, o Mücahid'den dedi ki: İşin ileri derecede çetin ve son derece ciddi ve sıkılığının açılacağı... (demektir.) Mücahid dedi ki: İbn Abbas dedi ki: Bu, kıyamet günündeki en çetin saat olacaktır.

Ebu Ubeyde dedi ki: Savaş ve iş çetin ve şiddetli bir hal aldığı vakit: "(كشف الأمرُ عن ساقه): İş baldırını açtı" denilir. Bu tabirin asıl dayanağı ise, ciddiyete ve gayrete ihtiyaç olan bir işe düşen bir kimse baldırının üzerini açar. O bakımdan baldır ve üzerinin açılması, zorluk ve şiddetli zamanları anlatmak için istiâre olarak kullanılmıştır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bir şeyin baldırı, bacağı onu ayakta tutan aslını, esasını teşkil eder. Ağacın sapı (bacağı yani gövdesi) ve insanın bacağı gibi. Yani işin esasının açılıp, bütün işlerin gerçek durumu ve esası ortaya çıkacağı o günde... demek olur.

Cehennemin baldırının üzerinin açılacağı diye açıklandığı gibi, Arşın bacağının üzerinin açılacağı diye de açıklanmıştır. Bir başka açıklamaya göre de bununla ecelin yaklaşıp, bedenin zayıf düşeceği vakti kastetmektedir. Yani hasta olan kimse zayıflığını görmek üzere bacağının üzerini açacak, müezzin onu namaza çağıracak fakat o yerinden kalkıp dışarı çıkacak gücü bulamayacak.

Yüce Allah'ın bacağının üzerini açacağına dair gelen rivayete gelince, şüphesiz ki yüce Allah azalardan ve üstünü açıp kapatmaktan yüce ve münezzehtir. Bunun anlamı işinin oldukça büyük, azametli olan bazı yanlarını açığa çıkarması şeklindedir. Nurunu açıp göstereceği diye de açıklanmıştır.

Ebu Musa'nın Peygamber (sav)'dan rivayetine göre yüce Allah'ın: **"Baldırın açılacağı"** buyruğu hakkında şöyle buyurmuştur: "O pek büyük bir nurun üzerini açacak, onlar da onun için secdeye kapanacaklardır."(1)

Ebu'l-Leys es-Semerkandî *Tefsir*'inde dedi ki: Bize el-Halil b. Ahmed anlattı, dedi ki, bize İbn Menî' anlattı dedi ki, bize Hudbe anlattı dedi ki, bize Hammad b. Seleme anlattı. O Adî b. Zeyd'den, o Umare el-Kuraşi'den, o Ebu Burde b. Ebî Musa'dan dedi ki: Bana babam anlattı, dedi ki: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kıyamet gününde herbir kavme dünyada iken tapındıkları şeyin timsali gösterilir. Herbir kavim neye ibadet ediyor idiyse ona doğru gider. Sonunda tevhid ehli geriye kalır. Onlara siz neyi bekliyorsunuz, herkes gitti, denilir. Onlar: Bizim dünyada iken kendisini görmediğimiz halde ibadet ettiğimiz bir Rabbimiz vardı derler.

Peki onu görecek olursanız tanır mısınız denilecek, onlar: Evet diyecekler. Bu sefer:

Onu görmediğiniz halde onu nasıl tanıyacaksınız denilir. Şöyle derler: Onun hiçbir benzeri yoktur. Bu sefer onlara hicabı açar, onlar yüce Allah'a bakarlar. Onun için secdeye kapanırlar. Geriye sırtları tıpkı ineklerin boynuzlarını andıran birtakım kimseler kalacak, onlar yüce Allah'a bakacaklar, secde etmek isteyecekler fakat buna güçleri yetmeyecek. İşte yüce Allah'ın: **"Baldırın açılacağı o günde onlar secde etmeye davet edilecekler de edemeyecekler"** buyruğu bunu anlatmaktadır. Yüce Allah şöyle diyecek: "Kullarım başlarınızı kaldırın. Ben sizden herbir kimseye bedel (fidye) olmak üzere yahudilerden ve hristiyanlardan birisini cehenneme koydum." Ebu Burde dedi ki: Ben bu hadisi Ömer b. Abdu'l-Aziz'e naklettim, şöyle dedi: Kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah hakkı için söyle! Gerçekten bu hadisi baban mı sana nakletti? Ben de ona üç defa yemin ettim. Ömer dedi ki: Ben tevhid ehli hakkında bundan daha çok sevdiğim bir hadis dinlemiş değilim.(2)

Kays b. es-Seken dedi ki: Abdullah b. Mesud, Ömer b. el-Hattab'ın huzurunda hadis naklederek dedi ki: Kıyamet gününde insanlar âlemlerin Rabbi

(1) Ebu Ya'lâ, *Müsned,* XIII, 269; Heysemî, *Mecmâ',* VII, 128 - hadisin senedindeki Ravh b. Cenâh'ın Duhaym tarafından olan sika kabul edilmekle birlikte, "pek kuvvetli değildir" dediğini, geri kalan râvilerinin sika olduğunu kaydetmektedir.

(2) Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Behru'l-Ulûm,* III, 395; el-Lâlekâî, *İ'tikadu Ehli's-Sünne,* Riyâd, 1402, III, 479-480; Muhammed b. Nasr el-Merv'ezî, *Ta'zimu Kadri's-Salât,* I, 309-310

huzurunda kırk yıl süreyle gözlerini semaya dikmiş olarak, çıplak ayaklı, el bisesiz, terleri çenelerine kadar varmış halde duracaklar. Allah kırk yıl boyunca onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak. Sonra bir münadi şöyle seslenecek: Ey insanlar! Sizi yaratan, size şekil veren, sizi öldüren, sizi diriltten, sonra da O'ndan başkasına ibadet ettiğiniz Rabbinizin, herbir kavmi veli edindikleri (tapındıkları) mabudları ile başbaşa bırakması adaletli bir iş olmaz mı? Onlar: Evet diyecekler. (Abdullah b. Mesud devamla) dedi ki: Her bir kavme Allah'tan başka dünyada iken ibadet ettikleri kaldırılır. Bu mabudları kendilerini cehenneme götürünceye kadar onların arkasından giderler.

Geriye müslümanlarla, münafıklar kalır. Onlara: Herkes gitti, siz gitmeyecek misiniz denilir. Onlar: Rabbimiz gelinceye kadar (buradayız), diyecekler. Peki O'nu tanır mısınız? diye sorulacak, onlar: Bize kendisini tanıtırsa, biz de O'nu tanırız. (İbn Mesud) dedi ki: İşte o vakit baldırın üzerini açacak, onlara tecelli edecek. O'na ihlasla ibadet etmiş olanlar secdeye kapanıverecekler. Münafıklar ise sırtlarında adeta demir çubukları varmışçasına secde edemeden kalacaklar. Onlar cehenneme götürülecek, diğerleri (mü'minler) ise cennete gireceklerdir. İşte yüce Allah'ın: **"Onlar secde etmeye davet edilecekler de edemeyecekler"** buyruğu bunu anlatmaktadır.(1)

"Gözleri önlerine eğilmiş... olarak" zelil ve mütevazi bir halde demektir. "(خَاشِعَةً): Önlerine eğilmiş... olarak" lafzı hal olarak nasbedilmiştir.

"Kendilerini bir zillet kaplamış" olacaktır. Çünkü mü'minler başlarını ve yüzlerini kaldırdıklarında kardan da daha beyaz olacaktır. Münafıklarla kâfirlerin ise yüzleri katrandan daha da kara bir renk alacak şekilde kararacaktır.

Derim ki: Ebu Musa ile İbn Mesud'un rivayet ettikleri hadisleri mana itibariyle Sahih-i Müslim'de Ebu Said el-Hudri'den ve başkaları tarafından gelen rivayetlerle sabittir.(2)

"Halbuki onlar" dünyada **"sapasağlam iken"** sağlık ve afiyet içindeyken **"secdeye çağırılıyorlardı."**

İbrahim et-Teymî dedi ki: Onlar ezan ve kamet ile (namaza) çağırıldıkları halde bu çağrıya uymayı kabul etmiyorlardı.

Said b. Cubeyr dedi ki: Onlar: "Haydi felâha" nidâsını işitiyorlar fakat buna icabet etmiyorlardı.

Ka'b el-Ahbâr dedi ki: Allah'a yemin ederim ki, bu âyet-i kerime cemaatlerden geri kalan kimseler dışında, kimse hakkında inmiş değildir.

(1) Taberi, *Câmiu'l-Beyân,* XXIX, 40

(2) *Buhârî,* IV, 1671-1672, VI, 2706-2707; *Müslim,* I, 167-170

Yani onlar şeriatte kendilerine yöneltilmiş teklifi emirlerle (secdeye davet ediliyorlardı) diye de açıklanmıştır. Anlam birbirine yakındır. el-Bakara Sûresi'nde (2/43. âyet, 12. başlıkta) cemaatle namaz kılmanın vücubuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. er-Rabî' b. Haysem felç olmuştu. Bununla birlikte iki kişi arasında tutunarak mescide gidiyordu. Ey Ebu Zeyd evinde namaz kılsan olmaz mı? Şüphesiz bu senin için bir ruhsattır, denilince şöyle dedi: "Haydin felâha" sesini işiten herkes yüzüstü emekleyerek dahi olsa o çağrıya icabet etsin.

Said b. el-Müseyyeb'e şöyle soruldu: Tarık seni öldürmek istiyor, ortadan kaybol. Şöyle dedi: Allah'ın da bana güç yetiremeyeceği bir şekilde mi? Ona: Evinde otur denilince, o: Ben "haydi felaha" nidasını duyacağım da ona cevap vermeyeceğim öyle mi?

فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهٰذَا الْحَدِيثِ ۖ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٤﴾
وَأُمْلِي لَهُمْ ۚ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿٤٥﴾

44. Artık Beni bu sözü yalanlayanlarla başbaşa bırak! Biz onları bilmeyecekleri bir yerden derece derece azaba yaklaştıracağız.
45. Ben onlara mühlet veriyorum. Muhakkak Benim onlara karşı tedbirim sapasağlamdır.

"Artık beni bu sözü" es-Süddî'ye göre Kur'ân'ı, kıyamet günü de denilmiştir **"yalanlayanlarla başbaşa bırak!"** Beni onlarla başbaşa bırak! "Yalanlayanlarla" lafzında ki: "(مَنْ): ...larla" mef'ulün meah yahutta; "beni... bırak" fiilindeki mütekellim zamire atfedilmiştir.

Bu buyruk Peygamber (sav)'a bir tesellidir. Yani onları cezalandıracak olan Benim, onlardan Ben intikam alacağım. Daha sonra şöyle buyurmaktadır:

"Biz onları bilmeyecekleri bir yerden derece derece azaba yaklaştıracağız." Bu; onları kendileri bilmeksizin, gafilken azab ile yakalayacağız, demektir. Bu sebeple Bedir gününde azaba uğradılar.

Süfyan es-Sevrî dedi ki: Onlara dört bir yandan nimetlerimizi verecek ve şükretmeyi unutturacağız. el-Hasen dedi ki: Kendisine ihsan edilmek suretiyle derece derece azaba yaklaştırılan nice kimseler, kendisine övgülerle fitneye maruz kalan nice kimseler, günahları örtülmek suretiyle aldanışa kapılan nice kimseler vardır.

Ebu Ravk dedi ki: Onlar herbir günah işlediklerinde biz onlara bir başka nimet veririz ve onlara mağfiret dilemeyi unuttururuz.

İbn Abbas dedi ki: Biz onlara karşı tuzak kuracağız. Şöyle de açıklanmış tır: Bu onları azar azar azaba yaklaştırmakla ve onlara azabı ansızın göndermemekle olur. Bir hadiste belirtildiğine göre İsrailoğullarından bir kişi şöyle demişti: "Rabbim ben sana nicedir isyan ettiğim halde, sen beni cezalandırmıyorsun? Bunun üzerine yüce Allah onların dönemlerindeki peygamberе vahyederek: Ona de ki: Benim senin üzerinde nice azabım var ki sen bunun farkında bile değilsin. Gözlerinin donması, kalbinin katılaşması, Benim seni derece derece azaba yaklaştırmamdır, senin için bir cezadır eğer aklını kullanacak olursan, anlarsın" diye buyurdu.

"İstidrâc: Derece derece azaba yaklaştırmak" âcilen ceza vermemektir. Asıl anlamı tedricî bir şekilde bir halden bir hale nakletmek, aktarmak demektir. (Basamağa) "derece" denilmesi de buradan gelmektedir. Derece, bir konumdan sonraki bir diğer konumdur. "(استدرج فلان فلاناً): Filan kişi filanın yanında bulunanları azar azar çıkardı" demektir. (درّجه إلى كذا) ile (استدرجه) aynı anlamda olup "onu bu işe tedrici olarak yaklaştırdı, kendisi de yaklaştı" demektir.

"Ben onlara mühlet veriyorum." Onlara süre tanıyor, sürelerini uzatıyorum. "(الملاوة) Bir zaman süresi" demektir. "(وأملى الله له): Allah ona süresini uzattı" anlamındadır. "(الملوان): Gece ve gündüz"e denilir.

"Ben onlara mühlet veriyorum" buyruğunun, acilen onları öldürmüyorum anlamında olduğu da söylenmiştir ki; anlam birdir. Buna dair açıklamalar daha önce el-A'raf Sûresi'nde (7/182-183. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Muhakkak Benim onlara karşı tedbirim sağlamdır." Yani, şüphesiz ki Benim azabım pek güçlü ve çetindir. Kimse Benden kurtulamaz.

أَمْ تَسْـَٔلُهُمْ أَجْرًا فَهُم مِّن مَّغْرَمٍ مُّثْقَلُونَ ﴿٤٦﴾

46. Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun da onlar da bir borçtan dolayı ağır bir yük altında mı bırakıldılar?

Bu buyrukla, tekrar daha önce zikredilen: *"Yoksa onların ortakları mı var?"* (41. âyet) buyruğuna dönmektedir. Yani sen kendisine davet ettiğin Allah'a iman etmek karşılığında kendilerinden bir mükafat mı arıyorsun? Bundan dolayı onlar kendilerini böyle bir borç sebebiyle, malı karşılıksız vermek kendilerine ağır geldiğinden ötürü, ağır bir borç yükü ile mi karşı karşıya his-

sediyorlar. Yani bu hususta onların üzerinde herhangi bir yükümlülük yoktur. Aksine onlar sana bey'at ettikleri takdirde yeryüzünün hazinelerini ellerine geçirecekler ve Naîm cennetlerine ulaşacaklardır.

أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤٧﴾

47. Yoksa gayb onların yanındadır da onlar mı yazıyorlar?

"Yoksa gayb" kendileri için gayb olanların bilgisi **"onların yanındadır da onlar mı yazıyorlar?"**

Şöyle de açıklanmıştır: Söyledikleri bu sözler onlara vahiy yoluyla mı indiriliyor?

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre burada gayb Levh-i mahfuz'dur. Onlar sana karşı söyledikleri bu sözleri oradaki (Levh-i Mahfuz'daki) bilgilerden alıp kendilerinin sizden faziletli olduğunu, herhangi bir şekilde cezalandırılmayacaklarını mı yazıyorlar?

"Yazıyorlar?" buyruğunun kendileri için istedikleri hükmü mü veriyorlar, anlamında olduğu da söylenmiştir.

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ ۘ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ ﴿٤٨﴾

48. Artık Rabbinin hükmüne sabret ve o balık sahibi gibi olma. Hani o gamla dolu dolu dua etmişti.

"Artık Rabbinin hükmüne" O'nun kaza ve takdirine **"sabret!"** Burada hüküm, kaza (ve takdir) demektir. Şöyle de açıklanmıştır: Rabbinin sana yüklediği risaletini tebliğ etme hükmünü yerine getirmek üzere sabret, sebat göster.

İbn Bahr dedi ki: Rabbinin yardımı gelinceye kadar sabret.

Katade: Acele etme ve (acelecilik ederek Rabbini) gazaplandırma! Sana yardımın gelmesi kaçınılmaz bir şeydir.

Buyruğun "cihadı emreden" kılıç âyeti ile nesholduğu da söylenmiştir.

"Ve o balık sahibi" Yunus (a.s) **"gibi olma."** Yani gazap etmekte tahammül edemeyip acelecilik etmekte ona benzeme!

Katade dedi ki: Yüce Allah Peygamberini (salat ve selam ona) teselli etmekte, ona sabır göstermesini ve balık sahibi gibi acele etmemesini emretmektedir. Ona dair haberlerin geçtiği Yunus Sûresi'nde (10/98. âyetin tefsirinde), el-Enbiyâ Sûresi'nde (21/87-88. âyetlerin tefsirinde) ve es-Sâffât Sûresi'nde (37/139-144. âyetlerin tefsirinde) geçtiği gibi.

"Zû: Sahip" lafzı ve "sahip" ile izafet yapılması arasındaki fark, Yunus Sûresi'nde geçmiş bulunmaktadır. Tekrarlamanın anlamı yoktur.

"Hani o gamla dolu dolu dua etmişti." Yani balığın karnında iken: *"Senden başka ilah yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zulmedenlerden oldum."* (el-Enbiyâ, 21/87) diye dua etmişti.

"Gamla dolu dolu" buyruğu keder (gam) ile dolu dolu, demektir. Üzüntü (kerb) diye de açıklanmıştır. Birincisi İbn Abbas ve Mücahid'in, ikincisi Ata ve Ebu Malik'in görüşüdür.

el-Maverdî dedi ki: Aralarındaki farka gelince; gam kalpte, üzüntü (kerb) ise nefeste olur.

Bunun mahbus anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü: "(مكظوم): Hapsetmek" demektir. "(فلان كظم غيظه): Filan kişi öfkesini hapsetti (yuttu)" tabiri de buradan gelmektedir. Bu açıklamayı da İbn Bahr yapmıştır.

Bunun; nefesinin geçtiği yeri (kazm) yakalanmış, sıkılmış anlamında olduğu da söylenmiştir ki bu açıklamayı da el-Müberred yapmıştır. Bu ve daha başka açıklamalar bundan önce Yusuf Sûresi'nde (12/84. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

لَوْلَآ اَنْ تَدٰارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهٖ لَنُبِذَ بِالْعَرَآءِ وَهُوَ مَذْمُوْمٌ ﴿٤٩﴾
فَاجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿٥٠﴾

49. Eğer ona Rabbinden bir nimet erişmemiş olsa idi, bomboş bir çöle kınanmış halde atılacaktı.
50. Sonra Rabbi onu seçti de onu salihlerden kıldı.

"Eğer ona Rabbinden bir nimet erişmemiş olsa idi" buyruğundaki: "(تَدَارَكَهُ): Ona eriş(me)miş..." şekli genelin okuyuşudur. Ancak İbn Hürmüz ve el-Hasen "dal" harfini şeddeli olarak: (تَدَّارَكَهُ) diye okumuşlardır ki; bu da

ondaki "te" harfinin "dal" harfine idgam edildiği müzari bir fiildir. Buyruk halin hikayesi takdirindedir. Eğer onun hakkında ona bir nimet ulaştı denilmeyecek olsaydı (denilmesi takdir edilmemiş olsaydı); denilmiş gibidir. İbn Abbas ve İbn Mesud; mushaftaki resimden (asıl yazılıştan) farklı olarak; (تداركته) diye okumuşlardır.

"(تَدَارَكَهُ): Ona... erişti" mazi ve müzekker bir fiil olup, (müennes olan) nimet onun failidir. (Müennes gelmesi gerektiği halde fiilin müzekker geliş sebebi) "nimet" lafzının müennesliğinin hakiki olmayışından ötürüdür. (تداركته) kıraati (İbn Abbas ve İbn Mesud'un okuyuşu) ise, nimetin lafzına uygun olarak gelmiştir.

Buradaki **"nimet"**in anlamı hususunda farklı açıklamalar vardır. Peygamberlik olduğu söylenmiştir. Bu ed-Dahhak'ın görüşüdür. Önceden yapmış olduğu ibadet olduğu da söylenmiştir. Bu da İbn Cubeyr'in görüşüdür.

Onun: *"Senden başka ilah yoktur, seni tenzih ederim. Gerçekten ben zulmedenlerden oldum"* (el-Enbiyâ, 21/87) şeklindeki duası olduğu da söylenmiştir. Bu açıklama da İbn Zeyd'e aittir.

Yüce Allah'ın onun üzerindeki nimetinin balığın karnından onu çıkartmak olduğu da söylenmiştir ki; bu da İbn Bahr'ın görüşüdür.

Rabbinden gelen bir rahmet demektir diye de açıklanmıştır. Yüce Allah ona merhamet buyurmuş ve tevbesini kabul etmişti.

"Bomboş bir çöle kınanmış halde atılacaktı." Yani kınanmış olarak atılacaktı; fakat kınanmaksızın hastalıklı bir şekilde atıldı. İbn Abbas'ın görüşüne göre; **"kınanmış"**; "(مُلِيم): Kınayıcı" anlamındadır. Ebu Bekr b. Abdullah; günah işlemiş olarak diye açıklamıştır.

"Kınanmış"ın hertürlü hayırdan uzaklaştırılmış anlamında olduğu da söylenmiştir.

"(العَرَاء): Çöl" dağı ve örtecek ağacı bulunmayan düzlük, geniş arazi demektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Şâyet Allah'ın onun üzerindeki lütfu bulunmamış olsaydı, kıyamet gününe kadar balığın karnında kalacaktı. Sonra da kınanmış olarak kıyametin düz arazisine (Mahşer yerine) atılmış olacaktı. Buna da yüce Allah'ın şu buyruğu delil teşkil etmektedir: *"Eğer o, gerçekten tesbih edenlerden olmasaydı, diriltilecekleri güne kadar (balığın) karnında kalırdı elbet."* (es-Sâffât, 37/143-144)

"Sonra Rabbi onu seçti de onu salihlerden kıldı." İbn Abbas dedi ki: Allah tekrar ona vahiy göndermeye başladı. Hem kendisi, hem kavmi hakkında onu şefaatçi kıldı, tevbesini kabul etti. Onu yüzbin ya da daha fazla kimseye peygamber olarak göndermek suretiyle salihlerden kıldı.

وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ
إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴿٥١﴾

51. Gerçek şu ki; o kâfirler Zikri işittiklerinde neredeyse gözleri ile seni devireceklerdi. Bir de: "Muhakkak ki o, bir delidir" diyorlar.

"Gerçek şu ki, o kâfirler" buyruğundaki: "(إِنْ): **Gerçek şu ki"** lafzı şedd delisinden şeddesiz gelmiştir. **"...Gözleri ile seni devireceklerdi"** seni ifsâd edeceklerdi.

Bu buyrukla Peygamber (sav)'a aşırı düşmanlıklarını haber vermekte, onların ona nazar ederek musibete uğratmalarını istediklerini bildirmektedir. Kureyşlilerden birtakım kimseler ona bakarak: Biz ne onun gibisini, ne de onun getirdiği delillerin bir benzerini gördük, dediler.

Esedoğullarının nazarları oldukça değen kimseler olduğu söylenmektedir. Öyle ki semiz bir inek yahut semiz bir dişi deve onlardan birisinin yanından geçti mi ona bakar, sonra da: Ey cariye şu zembili ve dirhemi al da bu devenin etinden bize getir, diyordu. Aradan fazla zaman geçmeden hemen ölmek üzere yere yıkılır ve kesiliveriyordu.

el-Kelbî dedi ki: Araplardan bir kimse iki ya da üç gün hiçbir şey yemeksizin durur, sonra da çadırın yan tarafına kaldırılır, önünden develer ya da koyunlar geçince: Ben bugün gibi bundan daha güzel deve ya da koyun görmüş değilim, derdi. Aradan fazla geçmeden hemen onlardan bir miktar ölü olarak yere yıkılıverirdi. İşte kâfirler böyle bir kimseden Peygamber (sav)'a nazar etmesini istediler. O da onların bu isteklerini kabul etti. Peygamber (sav) yanından geçince, şu beyiti okudu:

قد كان قومك يحسبونك سيّداً وإخال أنك سيّدٌ مَغْيُونُ

"Senin kavmin seni bir efendi kabul ediyor(lar)dı,
Artık, ben seni nazar değmiş bir efendi olduğunu görüyorum."

Yüce Allah Peygamberini nazarına karşı korudu ve: **"Gerçek şu ki; o kâfirler... neredeyse gözleri ile seni devireceklerdi"** buyruğu nâzil oldu. Buna yakın bir rivayeti el-Maverdî zikretmiştir.

Araplardan herhangi bir kimse bir diğerine -malında ya da canında- nazar etmek istediği vakit üç gün süre ile aç kalır, sonra onu ve malını görerek şöyle derdi: Allah'a yemin ederim bundan daha güçlü bir kimse, daha kahraman, bundan daha malı çok, daha güzel hiçbir kimse görmedim. Böylece nazarı ona değer ve kendisi de, malı da yok olur giderdi. İşte yüce Allah bunun üzerine bu âyet-i kerimeyi indirdi.

el-Kuşeyrî dedi ki: Ancak bu tartışılır bir konudur. Çünkü nazarın değmesi ancak güzel bulmak ve beğenmekle birlikte sözkonusu olur. Tiksinmek ve nefret etmekle birlikte değil. Bundan dolayı yüce Allah: **"Bir de: Muhakkak ki o bir delidir, diyorlar"** diye buyurmaktadır. Yani onlar senin Kur'ân okumakta olduğunu gördüklerinde senin deli olduğunu söylüyorlar.

Derim ki: Müfessirlerle, dilcilerin açıklamaları zikrettiğimizin doğruluğunu ve ona bakmaktan maksatlarının onu öldürmek olduğunu göstermektedir. Bir şeyden hoşlanmamak, öldürecek kadar düşmanca nazarın ona isabet etmesine engel değildir.

İbn Abbas, İbn Mesud, el-A'meş, Ebu Vâil ve Mücahid: **"Seni devireceklerdi"** anlamındaki buyruğu: "(ليزهقونك): Canının çıkmasına sebeb olacaklardı" yani seni helâk edeceklerdi, öldüreceklerdi diye okumuşlardır. Ancak tefsir olmak üzere böyle okunmuş olup "(زهقت نفسه وأزهقها): Canı çıktı, canını çıkardı" kullanımından gelmektedir. Medineliler ise "ye" harfini üstün olarak: (لَيَزْلِقُونَكَ) diye diğerleri ise ötreli okumuşlardır. Her ikisi de aynı anlamda iki ayrı söyleyiştir. Bir kimseyi kenarda tutup, uzaklaştırmayı anlatmak üzere -mazi ve muzari olarak-: (زَلَقه يَزْلِقه) denildiği gibi, (أزلقه يُزلقه) da denilir. Masdarı: (إزلاقاً) diye gelir. "(زَلَق رأسه يَزْلِقه زلقاً): Başını traş etti" eder demektir.

(أزْلَقه وزَلَّقه تزليقاً) da aynı anlamdadır. "(رجل زَلِق وزُمَلِق) ile (زَمالق وزُمَلِق): Cimada bulunmadan önce inzal eden kimse" demektir. Bu açıklamayı el-Cevheri ve başkaları nakletmiştir.

O halde kelime, bir kenara bırakmak, izale etmek demektir. Bu ise Peygamber (sav) hakkında ancak onun helâk oluşu ve ölümü ile sözkonusu olabilir.

el-Herevî dedi ki: Onlar gözleriyle sana nazar edip, duruyorlar. Böylelikle seni sana besledikleri düşmanlıkları sebebiyle Allah'ın seni yerleştirmiş olduğu o üstün makamından kaydırmak, devirmek istiyorlar, demek istemektedir.

İbn Abbas dedi ki: Onlar gözleriyle sana nüfuz etmek (senin içine etki etmek) istiyorlar. Nitekim ok içe işlediği vakit (زَلَق السهمُ) ile (زَهَق) denilir. Mücahid'in görüşü de budur. Yani onlar sana ileri derecede nazar ettiklerinden ötürü seni delip içine kadar işliyorlar.

el-Kelbî: Seni yere yıkıyorlar, diye açıklamıştır. Yine ondan es-Süddî ve Said b. Cübeyr'den şöyle açıkladıkları nakledilmiştir: Seni risaleti tebliğ etmek görevinden alıkoymak istiyorlar.

el-Avfî: Seni yere yıkıyorlar. el-Müerric: Seni yerinden kaydırıyorlar. en Nadr b. Şumeyl ve el-Ahfeş: Seni fitneye düşürüyorlar.

Abdu'l-Aziz b. Yahya: Sana ileri derecede hiddetle, yan yan bakıyorlar. İbn Zeyd: Sana dokunuyorlar (delirtmek istiyorlar). Cafer es-Sadık: Seni yiyorlar. el-Hasen ve İbn Keysan: Seni öldürüyorlar diye açıklamışlardır. Bu da göz ucuyla beni devirdi, gözüyle beni öldürdü, tabirlerine benzemektedir. Şair şöyle demiştir:

ترميك مَـزْلَقَةُ العيـون بـطرفهـا وتَكِـلُّ عنـك نصـالُ نَبْـلِ الـرامي

"Gözlerin, göz ucuyla sana yıkıcı bir şekilde bakması seni yere düşürüyor,
Fakat ok atanın attığı okun uçları sana karşı köreliyor."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

يتقـارضـون إذا التقَـوْا في مجلس نَـظَراً يُـزل مـواطـىء الأقـدام

"Bir mecliste karşılaştılar mı, karşılıklı bakışırlar birbirlerine
Ayakların bastığı yerleri kaydıran bakışlarla."

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Onlar sana öyle bir düşmanlıkla bakıyorlar ki, nerdeyse seni yere yıkacaklardır.

Bütün bunlar anlam itibariyle daha önce yaptığımız açıklama çerçevesindedir. Toparlayıcı anlam: Sana nazar değdiriyorlar şeklindedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٥٢﴾

52. "Halbuki o, ancak âlemler için bir öğüttür."

Yani Kur'ân-ı Kerim ancak âlemler için bir öğüttür. Muhammed, ancak kendisi ile öğüt alacakları âlemler için bir öğüttür diye de açıklanmıştır.

Buradaki "**zikr** (öğüt)"ın şeref anlamında olduğu da söylenmiştir ki; maksat Kur'ân-ı Kerim'dir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Muhakkak o sana ve senin kavmine büyük bir şeref (zikr)dir."* (ez-Zuhruf, 43/44)

Peygamber (sav) da aynı şekilde bütün âlemler için bir şereftir. Ona uymak ve ona iman etmekle şerefyâb olmuşlardır.

(Kalem Sûresi'nin tefsiri burada sona ermektedir. Başarıya ulaştıran Allah'tır).

Hâkka Sûresi

1-52. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Bütün müfessirlerin görüşüne göre Mekke'de inmiştir. Ellibir (elliiki) âyettir.

Ebu'z-Zâhiriyye, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim el-Hâkka Sûresi'nden onbir âyet-i kerime okuyacak olursa, Deccal'in fitnesinden korunur. Her kim sûreyi tamamen okuyacak olursa, kıyamet gününde onun için tepesinden tırnağına kadar bir nur olur."(1)

اَلْحَاقَّةُ ﴿١﴾ مَاالْحَاقَّةُ ﴿٢﴾ وَمَآ اَدْرٰيكَ مَا الْحَاقَّةُ ﴿٣﴾

1. Gerçekleşmesi muhakkak olan;
2. Nedir o gerçekleşmesi muhakkak olan?
3. Ve o gerçekleşmesi muhakkak olanın ne olduğunu sana ne bildirdi?

(1) Ebu'z-Zâhiriyye (adı:) Hudeyr b. Kureyb olup Ebû Umâme ile Abdullah b. Busr'den hadis dinlemiştir. (Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Künâ ve'l-Esmâ,* Medine 1404, 1, 350; Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebir,* III, 98; İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil,* II, 295; Ebu'd-Derdâ ve Huzeyfe'den mürsel rivâyetleri vardır. (Ebu Nuaym, *Hilye,* VI, 100); Ebu'd-Derdâ ve Huzeyfe'den mürsel rivâyetleri vardır. Bunlar ve benzeri kaynaklarda Ebu'z-Zâhiriyye'nin Ebu Hureyre'den ne muttasıl, ne mürsel bir rivâyetinden söz edilmemektedir. Ayrıca hadisin kaynağını tespit edemedik

"Gerçekleşmesi muhakkak olan; nedir o gerçekleşmesi muhakkak olan?" buyruğu ile Kıyamet gününü kastetmektedir. Ona bu ismin (el-Hâkka adının) veriliş sebebi, bütün işlerin o günde hakettiklerini alacaklarından dolayıdır. Bu açıklamayı Taberî yapmıştır. Sanki o (bu açıklamayı yaparken bu ismin verilişini): "(ليل نائم): Uyku ile geçirilen gece" tabiri kabilinden değerlendirmiş gibidir.

Bir başka görüşe göre bu güne "hâkka" adının veriliş sebebi, şüphesiz olarak gerçekleşeceğinden dolayıdır. Ona, birtakım kimselere cenneti, birtakım kimselere de cehennemi hak olarak verip gösterdiğinden dolayı bu ismin verildiği de söylenmiştir. Bir başka açıklamaya göre bu ismin veriliş sebebi, herbir insanın amelinin karşılığını hakkıyla ve lâyıkıyla görecek durumda olacağından dolayıdır.

el-Ezherî dedi ki: "(حاقته فَحَقَقْتُه أُحِقّه): Ben onunla yarışa girdim, onu yarışta geçtim, geçiyorum" denilir. Buna göre kıyamete "hâkka" deniliş sebebi, yüce Allah'ın dininde bâtıl ile mücadele eden herkese galip gelişinden dolayıdır.

es-Sıhah'da şöyle denilmektedir: "(حاقّه): Onunla davalaştı ve onlardan herbirisi hakkın kendi tarafında olduğunu ileri sürdü" demektir. Bu şekilde davalaşan diğerini yenik düşürdüğü vakit: (حَقّه) denilir. Küçük ve önemsiz şeyler hakkında davalaşan bir kimseye: "(إنـه لَنَزِق الحِقاق): O, önemsiz işler hakkında dahi davalaşan birisidir" denilir. Yine: (ماله فيه حق ولا حِقاق): Onun bu hususta herhangi bir hakkı veya ileri süreceği bir davası da yoktur" denilir. "(التحاقّ): Davalaşmak" demektir. "(الاحتقاق): Karşılıklı olarak dava gütmek" anlamındadır. "Hâkka, hakka ve hak" aynı anlamda üç ayrı söyleyiştir.

el-Kisaî ve el-Müerric: "Hâkka"yı hak günüdür diye açıklamıştır. Araplar: "(لما عَرَف الحَقّة مِنّي هرب): Haklı olduğumu öğrenince kaçtı" derler.

(Âyet-i kerimedeki) ilk "el-hâkka" mübteda olarak ref olunmuştur. Haber ise ikinci mübteda ve onun haberini teşkil eden: "(مَا الْحَاقَّةُ): **Nedir o gerçekleşmesi muhakkak olan?"** buyruğudur. Çünkü bu; o nedir anlamındadır. Lafız istifham (soru) olmakla birlikte onun halini tazim ve tefhîm anlamındadır. Tıpkı Zeyd'in durumunu tazim etmek kasdıyla: "(زيد ما زيد): Zeyd, Zeyd dediğin nedir?" demeye benzer.

"Ve o gerçekleşmesi muhakkak olanın ne olduğunu sana ne bildirdi?" buyruğu da bir istifhamdır. Yani o kıyamet gününün ne olduğunu sana hangi şey bildirdi? Peygamber (sav) kıyameti(n hak olduğunu) biliyordu, fakat onu nitelikleriyle bilmiyordu. İşte onun durumunun önemini anlatmak üzere: Onun ne olduğunu sana ne bildirdi? diye buyurulmaktadır. Sanki; sen onu henüz daha görmediğin için onu bilmiyorsun, denilmiş gibidir.

Yahya b. Sellâm dedi ki: Bana ulaştığına göre Kur'ân-ı Kerim'de bulunan: "(وَمَا أَدْرَاكَ): **Sana ne bildirdi?**" şeklinde geçen bütün hususları yüce Allah ona bildirmiş ve öğretmiştir. Buna karşılık: "(وَمَا يُدْرِيكَ): Sana ne bildiriyor?" diye yer alan bütün hususlar onun bilmediği şeyler arasındadır.

Süfyan b. Uyeyne dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Sana ne bildirdi"** dediği her bir hususa dair ona haber verilmiştir. Hakkında "sana ne bildiriyor" denilen herhangi bir husus hakkında ona haber verilmemiştir.

كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ﴿٤﴾

4. Semûd ve Âd, kalpleri dehşetle ürperteni (Karia'yı) **yalanladılar.**

Bu buyrukla kıyamet gününü yalanlayanları sözkonusu etmektedir. **"Kalpleri dehşetle ürperten (el-Kâria)"**; kıyamet günü demektir. Ona bu ismin veriliş sebebi dehşetli halleriyle insanları musibetle ürperttiğinden dolayıdır.

"(أصابتهم قوارع الدهر): Onlara zamanın kariaları (yani dehşetli ve zorlu halleri) isabet etti" denilir. Yine "(ونعوذ بالله من قوارع فلان ولواذعه وقوارص لسانه): Filanın karialarından (onun sebep olacağı musibetlerden) dilinin ısırıcı ve eziyet verici sözlerinden Allah'a sığınırız" denilir.

"Kur'ân'ın kariaları" ise insanın cinlerden ya da insanlardan korkması halinde okuduğu âyet-i kerimelere denilir. Âyete'l-Kürsi gibi. Sanki bu âyet şeytanı korku ve dehşete düşürdüğünden dolayı bu isim verilmiş gibidir.

"Karia"nın bir kavmi yükseltip diğerlerini alçaltmak hakkında kullanılan "el-kur'a"dan alınmış olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı el-Müberred yapmıştır. "Karia" ile dünya hayatında iken onların başına inen azabın kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü peygamberleri bunlarla onları korkutuyor, onlar da onu yalanlıyorlardı.

Semûd, Salih (a.s)'ın kavmidir. Onların diyarları Şam ile Hicaz arasında el-Hicr denilen yerde idi. Muhammed b. İshak dedi ki: Burası Vadi'l-Kura diye bilinen yerdir. Bunlar Arap idiler. Âd ise Hud (a.s)'ın kavmidir. Bunların yurdu da el-Ahkaf denilen yerde idi. el-Ahkaf ise Uman ile Hadramevt arasındaki kumluk yer ile Yemen'in tamamıdır. Bunlar da güçlü, kuvvetli bir yaratılışa sahip Arap bir kavim idiler. Bunları Muhammed b. İshak sözkonusu etmiştir. Daha önceden de (el-A'raf, 7/65. âyet ve devamının tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ﴿٥﴾

5. Semûd'a gelince, onlar aşırı şiddetli olan (bir ses) **ile helâk edildiler.**

Bu buyrukta hazfedilmiş bir ifade vardır ki; "aşırı şiddetli olan bir iş ile..." demektir. Katade; aşırı şiddetli olan sayha (yani çığlık) ile helak edildiler. **"Aşırı şiddetli: Tâğiye":** Haddi aşan demek olup, dehşetinden dolayı çığlıkların sınırını aşan bir çığlık demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Hakikaten Biz üzerlerine bir tek çığlık gönderdik ve hayvan ağılına konulan Çerçöp gibi oldular."* (el-Kamer, 54/31) diye buyurmaktadır. **Tuğyân** ise haddi aşmak demektir. Yüce Allah'ın: "(إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ): *Şüphesiz ki... su haddini aştığı sırada... Biz..."* (el-Hâkka, 69/11) buyruğunda da bu kökten gelen fiil kullanılmıştır ki; bu da "haddi aştığı sırada" anlamındadır.

el-Kelbî dedi ki: **"Tâğiye:** aşırı şiddetli"den kasıt, saika (yıldırım)dır. Mücahid günahlar, el-Hasen tuğyân (haddi aşmak) diye açıklamışlardır. Buna göre bu: "(الكاذبة والعاقبة والعافية): Yalan, âkıbet, âfiyet" gibi mastardır. Yani onlar tuğyânları (haddi aşıp, azgınlık etmeleri) ve kâfirlikleri sebebiyle helâk edildiler.

"Tâğiye"nin dişi deveyi boğazlayan kişi olduğu da söylenmiştir ki; bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır. Yani onların azgın olanları dişi deveyi boğazlamaya kalkışınca helâk edildiler. Bu işi yapmaya kalkışan bir kişi idi. Fakat hepsinin helâk olmaları onun yaptığı işe razı olmaları ve bu hususta ona destek vermeleri idi.

Böyle birisine "tâğiye" adının verilmesi ise "(فلان راوية الشعر، وداهية وعلّامة ونَسّابة): Filan kişi çokça şiir rivayet eden, çok büyük bir dahi, büyük bir alim, büyük bir neseb bilginidir" demeye benzer.

وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ ﴿٦﴾ سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ﴿٧﴾

6. Âd'a gelince, onlar da ıslıklı ve azgın bir fırtına ile helâk edildiler.

7. O, rüzgarı onlara yedi gece ve sekiz gün peşpeşe musallat kıldı. O kavmi, o süre içinde içleri boşalmış hurma kütükleri imişler gibi yere yıkılmış görürdün.

"Âd'a gelince, onlar da ıslıklı... bir fırtına ile helâk edildiler" buyruğundaki "sarsar; ıslıklı" (rüzgar)" ateşin yakması gibi, soğuğu yakıcı ve kavurucu olan soğuk rüzgar demektir. Bu da soğuk demek olan "es-sır"dan alınmış bir tabirdir. Bu açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır. Sesi oldukça şiddetli demektir, diye de açıklanmıştır.

Mücahid ise **semûmu** (deri gözeneklerinin içerisine sıcağı işleyen) şiddetli rüzgar demektir, diye açıklamıştır.

"Azgın" yani bekçilerine karşı azgınlık edip, onlara itaat etmeyen, şiddetlice esişinden dolayı bekçilerinin kendisine güç yetiremediği fırtına demek olup, Allah'ın gazabı dolayısıyla o da gazablanmıştı. Âd kavmine karşı azarak onları kahretti(ği için böyle nitelendirilmiştir) diye de açıklanmıştır.

Süfyan es-Sevrî'nin rivayetine göre Musa b. el-Museyyeb, Şehr b. Havşeb'den o İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Allah ne kadar bir rüzgar esintisi göndermişse mutlaka bir ölçü ile göndermiştir. Ne kadar bir su damlası gönderdi ise mutlaka onu da bir ölçü ile göndermiştir. Bundan Âd'in helâk günü ile Nuh kavminin helâk günü müstesnâdır. Nuh kavminin helâk edildiği gün su, bekçilere baş kaldırdı, onların da ona karşı yapacak hiçbir şeyleri olmadı." dedikten sonra yüce Allah'ın: ***"Şüphesiz ki su haddini aştığı sırada sizleri gemide Biz taşıdık"*** (el-Hakka, 69/11) buyruğunu okudu. (Devamla buyurdu ki): "Âd kavminin helâk edildiği gün de rüzgar bekçilerine karşı itaatsizlik etti, onlar da ona karşı bir şey yapamadılar." Daha sonra da: **"Onlar da ıslıklı ve azgın bir fırtına ile helâk edildiler"** buyruğunu okudu.(1)

"O, rüzgarı onlara... musallat kıldı." Onların üzerine saldı ve musallat kıldı, demektir. -Ayet-i kerime'de geçen-: **"Teshîr:** Musallat kılmak" bir şeyi ona güç ve kudret yetirecek şekilde kullanmak demektir.

"Yedi gece ve sekiz gün peşpeşe" ardı arkasına, dinmeden ve kesintisiz olarak; şeklindeki açıklama İbn Abbas, İbn Mesud ve başkalarından rivayet edilmiştir.

(1) Ebu Nuaym, *Hilye,* VI, 65, ayrıca; Firyâbî'nin ve diğerlerinin Süfyan es-Sevrî'ye mevkuf olarak rivayet ettiklerini, sadece Süfyan'ın hadisi merfu' olarak rivâyet ettiğini kaydetmektedir

el-Ferrâ dedi ki: **"el-Husûm:** Peşpeşe" ardı arkasına gelmek demektir. Bu da kişi dağlandığı vakit kullanılan: "(حَسْمِ الدّاء): İlacın sonunun getirilmesi, kesilmesi" tabirinden alınmıştır. Çünkü bu durumda kişi dağlama âleti ile dağlanır, sonra peşi peşine bu iş ona uygulanır. Abdu'l-Aziz b. Zürare el-Kilâbî şöyle demiştir:

فـفـرّق بـيـن بـيـنـهـم زمـان تـتـابـع فـيـه أعـوامٌ حـسـومُ

"Onların birlikteliklerini bir zaman ayırdı,
Bu süre içerisinde biri diğerinin peşinden gelen ardı arkasına yıllar vardı."

el-Müberred dedi ki: Bu tabir bir şeyi kesip, başkasından ayırmayı anlatmak üzere kullanılan: "(حَسَمْتُ الشيء): O şeyi kesip ayırdım" tabirinden alınmıştır. (الحَسْمُ) lafzının: "Kökten koparmak" anlamında geldiği de söylenmiştir. -Bu kökten olmak üzere- kılıca "hüsam" adının veriliş sebebi, düşmanın düşmanlığını ulaştırmak istediği noktaya götürmesini engelleyerek onu kesmesi, durdurması dolayısıyladır. Şair de şöyle demiştir:

حُـسـامٌ إذا قـمـتُ مُـعْـتَـضِـداً بـه كَفَى الْعَوْدَ منه البَدْءُ ليس بِمِعْضَدِ

"Bir kılıç ki; onu destek yaparak ayağa kalkacak olursam,
Ağaçları budamak için başlamam yeterlidir; fakat o,
ağaç budama aracı (ya da budayıcı) değildir."

Buyruk; bu rüzgarın onların kökünü kestiğini anlatmaktadır. Onları kesip biçti ve yok etti, demektir. O halde bu, yüce Allah'ın kökten imha eden azabı ile kesip bitiren bir rüzgar idi.

İbn Zeyd dedi ki: Bu rüzgar onların kökünü kesti, onlardan hiçbir kimseyi geri bırakmadı. Yine ondan gelen rivayete göre bu rüzgar bütün bu süre boyunca gece ve gündüzleri kesintisiz esti. Çünkü bu rüzgar birinci günün güneşin doğuşu ile başladı, son günün güneşinin batışı ile sona erdi, kesildi.

el-Leys: (الحسوم): (Meâlde: Peşpeşe, kesintisiz) "uğursuzluk" demektir demiştir. "(هذه ليالي الحسوم): Bunlar husum geceleridir" yani hayrı o gecede bulunanlardan alıp kesen, uzaklaştıran geceler demektir. *es-Sıhah*'da da böyle demiştir. İkrime ile er-Rabi' b. Enes de: Uğursuz (gün ve gece)ler demektir, demişlerdir. Buna delil de yüce Allah'ın: *"...uğursuz günlerde..."* (Fussilet, 41/16) buyruğudur.

Atiyye el-Avfî dedi ki: **"Peşpeşe"** buyruğu onların ahalisinden hayrı **kesen**, bitiren demektir.

Bugünlerin başlangıcı hakkında farklı görüşler vardır. Pazar sabahı başladığı söylenmiştir. Bu es-Süddî'nin görüşüdür. Cuma sabahı başladığı da söylenmiştir. Bu da er-Rabî' b. Enes'in görüşüdür. Çarşamba sabahı başladığı da söylenmiş olup bu da Yahya b. Sellam ile Vehb b. Münebbih'in görüşüdür. Vehb dedi ki: Bugünler Arapların acûz (koca karı soğukları) günleri adını verdiği günlerdir. Bugünlerde çok şiddetli soğuk ve rüzgar olur. Bunların ilki çarşamba, sonuncusu da yine çarşamba günü idi.

Acûze (koca karı)ya nisbet edilmelerinin sebebi, Âd kavminden bir koca karının bir seraba girmesi üzerine rüzgarın da onun peşinden giderek sekizinci günde onu öldürmüş olmasıdır. Bir başka görüşe göre bu günlere "acûz günleri" denilişinin sebebi kışın aczinde (sonunda) meydana gelmeleridir. Bu ise hristiyanların aylarından (miladi aylardan) mart ayındadır. Bunların ünlü isimleri vardır. Şair İbn Ahmer bugünler hakkında şöyle demektedir:

كُسِعَ الشتاءُ بسبعة غُبُرٍ ... أيامِ شَهْلَتِنا من الشُّهْرِ
فإذا انقضت أيامها ومضت ... صِنٌّ وصِنَّبْرٌ مع الوَبْرِ
وبآمرٍ وأخيه مُؤْتَمِرٍ ... ومُعَلِّلٍ وبمُطْفِئِ الجَمْرِ
ذهب الشتاء مُوَلِّياً عَجِلاً ... وأتتك واقدة من الزُّمْهَرِ

"Kış mevsimi, acuzemizin bir aydaki yedi gün ile alabildiğine acı kılındı,
Bugünleri olan: Sin, Sanabbar ve Vabr
Âmir ile onun kardeşi Mu'temir, bir de Muallil ile Mutfiu'l-Cemr
Günleri geçip gitti mi?
İşte o vakit kış da alelacele geçip gider ve
Sana sıcağın ateşini veren bir ateş yakıcı gelir."

"(حُسُوماً): **Peşpeşe"** lafzı hal olarak nasbedilmiştir. Mastar (meful-i mutlak) olarak nasbedildiği de söylenmiştir.

ez-Zeccâc dedi ki: "(تَحْسِمهم حسوماً): Peşpeşe onların kökünü keserek" diye açıklamıştır ki; onları yok ederek demek olur. Buna göre bu, tekid edici mastardır.

Mefulun leh olması da mümkündür. Yani onları kökten imha etmek, onların kökünü koparmak ve kökten yok etmek için bir süre boyunca bu rüzgarı onlara musahhar kıldı.

Bu kelimenin: "(حاسم): Kökten yok eden" kelimesinin çoğulu olması da mümkündür.

es-Süddî bu lafzı ha harfini üstün olarak; (حُسُوماً) diye "rüzgar"dan hal olarak okumuştur. Yüce Allah bu rüzgarı onlara kökten imha edici olarak musahhar kıldı, demektir.

"O kavmi o süre içerisinde" yani bu geceler ve gündüzler içerisinde **"içleri boşalmış"** Ebu't-Tufeyl'in dediğine göre çürüyüp gitmiş **"hurma kütükleri imişler gibi yere yıkılmış"** ölmüş **"görürdün."**

"(صَرْعَى): **Yere yıkılmış(lar)"** lafzı; (صَرِيع)'in çoğuludur.

"(فيها): **O süre içinde"** buyruğunun, o rüzgar sebebiyle; anlamında olduğu da söylenmiştir.

"İçleri boşalmış" buyruğunun, içinde hiçbir şey olmayan, içi bomboş (meâlde olduğu gibi) anlamında olduğu da söylenmiştir.

"(النخل): Hurma ağacı"[1] lafzı hem müzekker, hem müennes olarak kullanılabilir.

Nitekim yüce Allah bir başka yerde: "(كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ): *Sanki onlar kökünden kopmuş hurma kütükleri idiler"* (el-Kamer, 54/20) diye buyurmaktadır.

Burada helâk edilen kavmin, kökünden yere yıkılmış hurma ağaçlarına benzetilmiş olma ihtimali de vardır. O vakit bu, onların beden ve cüsselerinin iri yarı olduğunu haber veren bir tabir olur.

Bununla kütüklerin değil de gövdelerin kastedilmiş olma ihtimali de vardır. Yani rüzgar onları öyle bir biçti ki; onlar adeta gövdeleri bomboş hurma ağaçları gibi oldular. Yani rüzgar onların karın boşluklarına giriyor, onları tıpkı gövdesi boşalmış hurma ağacı gibi yere yıkıyordu.

İbn Şecere dedi ki: Rüzgar ağızlarından giriyor, içlerinde bulunan ne varsa dübürlerinden dışarı çıkartıyordu. O bakımdan onlar içleri boşalmış hurma ağaçları gibi oluverdiler.

Yahya b. Sellâm dedi ki: Yüce Allah'ın: **"İçleri boşalmış"** diye buyurmasının sebebi, bedenlerinin tıpkı içi boşalmış hurma ağacı gibi ruhlarından boşalmış (ruhlarının bedenlerinden çıkmış) olmasıdır.

Anlamın şöyle olma ihtimali de vardır: Onlar sanki kökünden yerden ke-

(1) Burada hurma ağacı" lafzının müzekker ya da müennes geldiği ona getirilen sıfatlardan anlaşılmaktadır. el-Kamer Sûresi'ndeki bu âyet-i kerimede getirilen sıfatta müenneslik alâmeti olmadığından dolayı; -Arapçada sıfatın mevsûfa uyması gerektiği kaidesinden ötürü- hurma ağacı lafzı da müzekker kabul edilmiş olmaktadır. Tefsiri yapılmakta olan âyet-i kerimede ise bunun aksi sözkonusudur.

silmiş ve içleri boşalmış hurma ağacı kütükleri gibi idiler. Nitekim yüce Allah: *"İşte... onların bomboş ve harap olmuş evleri"* (en-Neml, 27/52) yani içinde kalan hiçbir kimsenin bulunmadığı harabeye dönmüş evleri demektir.

"İçleri boşalmış" buyruğunun daha önceden belirttiğimiz gibi; çürümüş anlamında olma ihtimali de vardır. Çünkü çürüdüğü takdirde zaten içleri de boşalmış olur. Böylelikle onların helâk edildikten sonraki halleri, içleri boşalmış hurma ağacına benzetilmiş olmaktadır.

فَهَلْ تَرَىٰ لَهُم مِّنۢ بَاقِيَةٍ ﴿٨﴾

8. Şimdi onlardan geriye kalanı görüyor musun?

Onlardan geriye kalan bir fırka ya da bir kişi görüyor musun? Herhangi bir kalıntı diye açıklandığı gibi; herhangi bir kalıcılık diye de açıklanmıştır. Bu durumda: "(باقية): **Geriye kalan"** buyruğu mastar anlamında "fâil" vezninde bir lafız olup -bu yönüyle- "âkıbet ve âfiyet"e benzemektedir. İsim olması da mümkündür. Yani sen onlardan kalan bir kimse görüyor musun?

İbn Cüreyc dedi ki: Onlar yedi gece ve sekiz gündüz boyunca Allah'ın gönderdiği rüzgar azabı içerisinde hayatta idiler. Sekizinci gün akşamla birlikte hepsi öldüler, rüzgar onları kaldırıp denize attı. İşte yüce Allah'ın: **"Şimdi onlardan geriye kalanı görüyor musun?"** buyruğu ile; *"onların meskenlerinden başka bir şey görülmez oluverdi"* (el-Ahkaf, 46/25) buyruğu bunu anlatmaktadır.

وَجَآءَ فِرْعَوْنُ وَمَن قَبْلَهُ وَٱلْمُؤْتَفِكَٰتُ بِٱلْخَاطِئَةِ ﴿٩﴾

9. Firavun da, ondan sonrakiler de, altı üstüne gelen kasabalar halkı da hep hata işlediler.

"Firavun da, ondan öncekiler de... işlediler" buyruğundaki **"ondan öncekiler de"** anlamındaki buyruğu Ebu Amr ve el-Kisâî "kaf" harfini kesreli, "be" harfini üstün olarak; (ومَن قِبَله) diye okumuşlardır ki; onunla birlikte olanlar ve askerlerinden ona uyanlar, anlamındadır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hâtim, Abdullah b. Ubeyy'in: "(ومَن تلقاءه): Ve onunla beraber olanlar" kıraatini gözönünde bulundurarak bu okuyuşu tercih etmişlerdir.

Ebu Musa el-Eş'ari ise; "(قَبْلَه): Ve onun karşısında (hizasında) bulunanlar"

diye okumuştur.

Diğerleri ise "kaf" harfini üstün, "be" harfini sakin olarak: "(قَبْلَه): **Ondan öncekiler"** diye okumuşlardır. Yani ondan önce geçmiş nesiller ve ümmetler de ... demektir.

"(وَالْمُؤْتَفِكَاتُ): **Altı üstüne gelen kasabalar"** Lût kavminin kasabaları demektir. Genel olarak ("kaf" harfinden sonra) "elif" ile okunmuştur. el-Hasen ve el-Cahderî ise tekil olarak: "(وَالْمُؤْتَفِكَة): Altı üstüne gelen kasaba" diye okumuşlardır. Katade dedi ki: Lut kavminin kasabalarına "mu'tefikât" adının veriliş sebebi, içindekilerle birlikte altüst olmalarından dolayıdır. Taberi, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den şöyle dediğini zikretmektedir: Bunlar beş kasaba idi. Sa'be, Sa're, Amra, Duma ve Sedûm idiler. Bunlar en büyük kasabalardı.

"Hep hata işlediler." Hep hatalı işler yaptılar. Bu "hata" masiyet ve küfürdür. Mücahid dedi ki: Onların işledikleri günahları kastetmektedir. el-Cürcânî dedi ki: Pek büyük günahı işlediler, demektir. Buna göre; "(الخاطئة): Hata" lafzı mastardır.

فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً ﴿١٠﴾

10. Böylelikle Rabblerinin rasûl(ler)ine isyan ettiler. Bundan ötürü O da kendilerini oldukça şiddetli bir yakalayışla yakalayıverdi.

"Böylelikle Rabblerinin rasûl(ler)ine isyan ettiler" buyruğu hakkında el-Kelbî dedi ki: Rasûlden kasıt Musa'dır. Maksadın Lût (a.s) olduğu da söylenmiştir. Çünkü o (zikrediliş itibariyle) daha yakındır. Musa ve Lût -ikisine de selâm olsun-'ın kastedildiği de söylenmiştir.

Yüce Allah'ın: *"(فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ): İkiniz... gerçekten Biz âlemlerin Rabbinin rasûlleriyiz, deyiniz"* (eş-Şuarâ, 26/6) diye buyurduğu gibi.

Buradaki "rasûl"ün risalet anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü bazan "risalet"den rasûl diye de sözedilebilir. Şair şöyle demiştir:

لقد كذب الواشون ما بُحْت عندهم بسرٍّ ولا أرسلتهم برسول

"Yalan söylemiştir benden laf getirdiğini söyleyenler, onların yanında açmadım ben
Hiçbir sırrımı ve onları bir rasûl ile (onlarla bir mesaj) göndermedim."

"Bundan ötürü o da kendilerini oldukça şiddetli" daha önceki yıkılış yışlara ve ümmetlerin azab ile alınışlarına göre daha yüksek ve daha fazla **"bir yakalayışla yakalayıverdi."**

"(رابية): Oldukça şiddetli" ile aynı kökten gelen; (الرّبا) ise "altın ve gümüş karşılığında verdiğinden daha fazla bir şeyler almak" hakkında kullanılır. Mesela: "(ربا الشيء يربو): O şey arttı ve kat kat çoğaldı, artar, çoğalır" denilir. Mücahid: Çok şiddetli diye açıklamıştır. Sanki şiddeti oldukça fazla (bir azab)ı kastetmiş gibidir.

إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ ﴿١١﴾ لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ ﴿١٢﴾

11. Şüphesiz ki su haddini aştığı sırada sizleri gemide Biz taşıdık.
12. Onu sizin için bir ibret kılalım ve onu belleyen bir kulak da bellesin diye.

"Şüphesiz ki su haddini aştığı" yani yükselip yukarı çıktığı **"sırada..."**

Ali (r.a) dedi ki: Su Rabbi için gazaplanarak bekçisi olan meleklere karşı haddini aşıp onların da onu alıkoymaya güç yetiremedikleri zaman.

Katade dedi ki: Herşeyin üstüne on beş zira yükselmişti. İbn Abbas dedi ki: Su Nuh (a.s) zamanında bekçilerine karşı haddi aştı ve onlara karşı miktarı çokça arttı. O bakımdan ne kadar çıktığını bilemediler. O gün dışında, ondan önce ve ondan sonra (onlar tarafından) bilinen bir ölçü ile inmedik bir damla su dahi yoktur.. Bu açıklama sûrenin baş tarafında Hz. Peygambere merfu bir rivayet olarak geçmiş bulunmaktadır.

Bu ümmetlerin kıssalarının anlatılıp onların başlarına gelen azabın sözkonusu edilmesinden maksat, bu ümmetin de rasûllerine isyan etmek bakımından onlara uymaktan alıkonulmasıdır. Daha sonra yüce Allah: **"Sizleri... Biz taşıdık"** buyruğu ile suda boğulmaktan kurtulanların soyundan gelenler kılmak suretiyle onlara lütfunu hatırlatmaktadır. Yani atalarınızı siz onların sulblerinde iken **"gemide"** akıp giden gemilerde: **"Biz taşıdık"** diye buyurmaktadır. Gemide taşınanlar aslında Nuh (a.s) ve onun çocuklarıdır. Yeryüzünde bulunan herkes onların soyundan gelmektedir.

"Onu" yani Nuh (a.s)'ın gemisini **"sizin için bir ibret kılalım..."** Yüce Allah, o gemiyi bu ümmete bir ibret ve bir öğüt sebebi kılmıştır. Katade'nin gö-

rüşüne göre bu ümmetin ilkleri o gemiye (kalıntılarına) yetişmiştir. İbn Cüreyc dedi ki: Bu geminin tahtaları Cudi üzerinde idi. Mana da şöyle oluyor: Ben Nuh kavminin başına gelenlerden ve Allah'ın atalarınızı boğulmaktan kurtarmasından öğüt ve ibret alasınız diye o tahta parçalarını sizin için bıraktım. Halbuki nice gemi vardır ki yok olup gitmiş, toprağa dönüşmüş, ondan hiçbir şey geri kalmamış bulunuyor.

Şöyle de açıklanmıştır: Nuh'un kavmini suda boğmak ve onunla birlikte iman edenleri kurtarmak şeklindeki o fiilinizi size bir öğüt kılalım diye (böyle yaptık.) Bundan dolayı yüce Allah: **"Ve onu belleyen bir kulak da bellesin diye"** diye buyurmaktadır. Yani Allah'tan gelmiş olanı iyice belleyen bir kulak onu iyice dinleyip bellesin diye. Çünkü gemi bununla (yani bellenmekle) nitelendirilemez.

ez-Zeccâc dedi ki: "(وَعَيْتُ كذا): Ben bunu belledim" denilir yani onu iyice içimde korumaya aldım. "(أَعِيه): Onu bellerim" demek olup, mastarı da: (وَعْياً) şeklinde gelir. "(وَعَيْتُ العلم): İlmi belledim"; "(وَعَيْت ما قلت) Söylediklerini belledim" denilir ve hepsi de aynı anlamı ifade eder. "(أوعيت المتاع في الوعاء): Eşyayı kaba koydum" demektir.

ez-Zeccac dedi ki: Fakat nefsinden (içinden) başka bir yerde koruduğun herbir şey hakkında ise "elif" ile: "(أوعيته): Onu muhafaza altına aldım, doldurdum" denilir. İçinde (kalbinde) belledigin şeye de "elif"siz olarak: "(وعيته): Onu belledim" denilir.

"Onu... bellesin" anlamındaki lafzı Talha, Humeyd ve el-A'rec "ayn" harfini sakin olarak: (وتَعْيها) diye yüce Allah'ın: **"... Bize ... göster"** buyruğuna, ("re" harfini esreli değil de): (أَرْنَا) diye okunuşuna benzeterek okumuşlardır. Bu lafzın okunuşu hususunda Âsım ve İbn Kesîr'den farklı rivayetler gelmiştir, diğerleri ise "ayn" harfini kesreli olarak okumuşlardır.

Yüce Allah'ın: **"Ve onu belleyen bir kulak da bellesin diye"** buyruğunun bir benzeri: *"Muhakkak ki bunda kalbi olan veya kendisi şahid olarak dikkatle kulak veren kimse için elbette bir öğüt vardır"* (Kaf, 50/37) buyruğudur.

Katade dedi ki: Belleyen kulak, yüce Allah'tan gelen buyrukları akleden ve yüce Allah'ın Kitabından duydukları ile yararlanan kulaktır. Mekhûl'un rivayetine göre Peygamber (sav), bu âyetin nüzulü sırasında şöyle demiştir: "Ben Rabbimden Ali'nin kulağını böyle kılmasını diledim." Mekhûl dedi ki: O bakımdan Ali (r.a) şöyle derdi: Rasûlullah (sav)'dan işitip de bellemediğim hiçbir şey yoktur. Bunu el-Mâverdî zikretmektedir.[1]

(1) Mâverdi, *Nüket*, VI, 80; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 414, "hadis mürseldir" kaydıyla

el-Hasen'den buna yakın bir rivayeti es-Sa'lebî zikretmiş bulunmaktadır. O şöyle demiştir: **"Ve onu belleyen bir kulak da bellesin diye"** buyruğu nâzil olunca Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Rabbimden bunu senin kulağın kılmasını istedim ey Ali!" dedi. Ali dedi ki: Allah'a yemin ederim ondan sonra hiçbir şey unutmadım. Zaten unutmamam da gerekirdi.(1)

Ebu Berze el-Eslemi dedi ki: Peygamber (sav) Ali'ye şöyle dedi: "Ey Ali! Allah bana seni yakınlaştırmamı ve seni uzaklaştırmamayı, sana öğretmemi ve senin bellemeni emretti. Seni belleyen bir kimse kılması da Allah üzerinde bir haktır."(2)

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾

13. Artık Sûr'a tek bir üfürüş üfürüldüğünde;

İbn Abbas dedi ki: Bu, kıyametin kopması için yapılacak ilk üfürüştür. Ölmedik hiçbir kimse kalmayacaktır. Burada **"üfürüldüğünde"** anlamındaki fiilin müzekker gelmesi, "nefha: üfürüş"ün müennesliğinin hakiki olmayışından dolayıdır.

Burada sözü edilenin son üfürüş olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah: **"Tek bir üfürüş"** diye buyurmuştur ki; bunun tekrarlanmayacağı anlamına gelir. el-Ahfeş dedi ki: Fiil "üfürüş" üzerinde gerçekleşmektedir.

Çünkü bundan önce merfu bir isim bulunmamaktadır. O bakımdan -ötreli olarak- "(نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ): Bir üfürüş" denilmiştir.(3) Bununla birlikte mastar olarak nasb ile: (نفخةً) diye gelmesi de mümkündür. Ebu's-Semmâl da böylece okumuştur.

Ya da: Fiile dair haber vermekle yetinilmiştir. Nitekim: "(ضرب ضرباً) Bir çeşit vuruş vuruldu" demek de böyledir.

ez-Zeccac dedi ki: "Sûr'a" anlamındaki lafız (bu durumda) nâib-i failin (sözde öznenin) yerini tutmaktadır.

(1) Bir önceki nota bakınız

(2) İbn Kesir, *Tefsir,* IV, 414 "Bu da sahih değildir" değerlendirmesiyle. Heysemi, ***Mecmâ,*** I, 131, Bezzâr tarafından rivâyet edildiğini belirttikten sonra, ravilerinden Muhammed b. Ubeydullah b. Ebî Râfi'nin rivâyetlerinin münker olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bak. Bezzâr, *Müsned,* VI, 211, X, 325

(3) Üfürüş anlamındaki lafzın nâib-i fail -Türkçe'deki sözde- özne olduğunu anlatmak istemektedir.

وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً ﴿١٤﴾

14. Yer ve dağlar kaldırılıp birbirlerine bir defa çarpılarak toz olduklarında;

"Yer ve dağlar kaldırılıp" buyruğunda geçen: "(وَحُمِلَتِ): **Kaldırılıp"** lafzı genel olarak "mim" harfi şeddesiz olarak okunmuştur. Yerlerinden kaldırıldığında... demektir. **"Bir defa çarpılarak toz olduklarında"** parçalanıp paramparça, un ufak edildiklerinde, demektir.

Buradaki: "(دَكَّةً): **Bir defa çarpılarak"** lafzında ancak nasb sözkonusu olabilir. Çünkü; "(دُكَّتَا): **Toz olduklarında"** lafzındaki zamir merfudur. el-Ferrâ dedi ki: ("Toz olduklarında" anlamındaki fiili): (فَدُكِّكْنَ) diye buyurmamış olması dağların tümünü tek bir yekûn, yeri de tek bir yekun gibi değerlendirmiş olmasından dolayıdır.

Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: "(أَنَّ السَّمَـٰوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا): *Göklerle yer birleşik ve yapışık idi"* (el-Enbiyâ, 21/30) buyruğudur. Görüldüğü gibi, (كُنَّ) diye buyurmamıştır. Buradaki çarpıp toz etmek; zelzeleyi, sarsıntıyı andırır. Yüce Allah: *"Yer kendine has bir sarsıntı ile sarsıldığı zaman"* (ez-Zilzal, 99/1) buyruğunda olduğu gibi.

"Birbirlerine çarpıldıklarında" tek bir seriliş ile yayıldıklarında, anlamında olduğu da söylenmektedir. Nitekim devenin hörgücünün sırtı üzerinde yayıldığını anlatmak üzere: "(اندك سنام البعير): Devenin hörgücü (sırtı üzerinde) yayıldı" denilmesi de buradan gelmektedir. el-Araf Sûresi'nde (7/143. âyetin tefsirinde) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Abdu'l-Hamid, İbn Amir'den **"kaldırılıp"** anlamındaki lafzı; (وَحُمِّلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ) şeklinde şeddeli olarak, fiilin ikinci mefule isnad edilmesi suretiyle okumuştur.

Sanki aslı itibariyle: (وحَمَّلْتُ قُدْرَتَنا أو مَلَكاً من ملائكتنا الأرضَ والجبال): Ben kudretimize yahutta meleklerimizden birine yeri ve dağları yükledim" denilmiş, arkasından fiil ikinci mefule isnad edildiğinden, ona göre binası yapılmış gibidir. Eğer birinci meful getirilmiş olsaydı, o vakit fiilin ona isnad edilmesi gerekirdi. O bakımdan sanki: "(وحُمِّلت قُدْرَتُنا الأرضَ): Kudretimize arz yükletildi, kudretimizce kaldırıldı" diye buyurmuş gibidir. Bununla birlikte dönüşüm yolu ile fiilin ikinci (meful) için bina edilmesi de caiz olabilir. O durumda: "(حُمِّلت الأرضُ المَلَك): Arz meleğe yükletildi" denilir. Bu da bir kimsenin: "(أُلْبِس زيدٌ الجُبَّة): Zeyd'e cübbe giydirildi" ile: "(وأُلْبِست الجبةُ زيداً): Cübbe Zeyd'e giydirildi" demesine benzer.

فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١٥﴾ وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ ﴿١٦﴾
وَالْمَلَكُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا ۚ وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ ﴿١٧﴾

15. İşte o günde olan olmuştur;
16. Gök yarılmış ve o günde o, gevşemiş olacaktır.
17. Melek(ler) **de onun çevresinde olacak**(lar.) **O günde üstlerinde bulunan sekiz** (melek), **Rabbinin Arş'ını yüklenir.**

"İşte o günde olan olmuştur." Kıyamet kopmuş; gök yarılmış, ayrılmış ve parçaları birbirinden uzaklaşmış olacaktır.

Şöyle de denilmiştir: İçinde bulunan meleklerin inmesi için gök ayrılacaktır. Buna delil yüce Allah'ın: *"Ve o günde gökyüzü bulutla yarılacak, melekler ardı arkasına indirileceklerdir"* (el-Furkan, 25/25) buyruğudur. Daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Ve o günde o gevşemiş" zayıflamış **"olacaktır."** (Bu kökten olmak üzere) bina oldukça zayıfladığı takdirde: "(وَهَى البناء يَهِي وَهْياً): Bina oldukça zayıfladı, zayıflar" denilir. İsm-i fâili; (واهٍ) diye gelir. "(كلامٌ وَاهٍ): Zayıf, güçlü olmayan söz" denilir.

O bakımdan şöyle denilmiştir: Gök daha önce sapasağlam iken gevşekliği itibariyle yün gibi olacaktır. Bu ise -belirttiğimiz gibi- meleklerin inmesi için böyle olacaktır. Kıyamet gününün dehşeti dolayısıyla böyle olacağı da söylenmiştir.

"Gevşemiş olacaktır" buyruğunun, delik deşik olacaktır anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da İbn Şecere yapmıştır. Bu ise Arapların parçalanan kırba hakkında kullandıkları: "(وَهَى السقاء): Su kırbası delik deşik oldu," tabirlerinden alınmıştır. Arapların mesellerinden birisinde de şöyle denilmektedir:

خَلِّ سبيلَ من وَهَى سِقاؤه ومن هُريق بالفلاة ماؤه

"Kırbası delik deşik olan kimse ile
Düzlükte suyu dökülmüş olanı bırak gitsin."

Bu da aklı kıt ve kendisini koruyamayan kimse hakkında kullanılır.

"Melek" buyruğundan kasıt meleklerdir, cins ismidir. **"...de onun çevresinde olacak"** yani sema yarılıp çatlayacağı vakit semanın etrafında olacaklar. Çünkü sema onların mekânıdır. Bu açıklama İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

el-Maverdî de şöyle demektedir: Belki de bu Mücahid ve Katade'nin görüşüdür. es-Sa'lebî ise bunu ed-Dahhak'tan naklederek şöyle demektedir: (Melekler) semanın çatlamayan kısımlarının kenarlarında bulunacaklardır. O, bu ifadeleriyle semanın meleklerin mekânı olduğunu, sema yarılıp çatlayacağı vakit onun etrafında, kıyılarında bulunacaklarını kastetmektedir.

Said b. Cübeyr dedi ki: Mana melek(ler) dünyanın kıyılarında bulunacaklardır. Yani onlar yere inecekler ve dünyanın kıyılarını, etrafını koruyacaklardır.

Şöyle de açıklanmıştır: Sema parçalar haline döneceğinde melekler bizatihi çatlamamış bulunan o parçalar üzerinde duracaklardır.

Bir diğer açıklamaya göre insanlar cehennemi göreceklerinde dehşete kapılacaklar. Bu vakit develerin kaçtıkları gibi kaçacaklar, fakat yerin hangi bölgesine giderlerse gitsinler mutlaka orada birtakım melekler görecekler, bu sefer geldikleri yere geri döneceklerdir.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Onun çevresinde"** cehennem ehlini oraya sürüklemek, cennet ehline de selâm vermek ve onlara ikramda bulunmak gibi kendilerine verilecek olan emirleri bekleyeceklerdir. Bütün bunlar da İbn Cübeyr'in açıklamasının ihtiva ettiği mananın çerçevesi içerisindedir. Buna da yüce Allah'ın: *"... Melekler ardı arkasına indirileceklerdir"* (el-Furkan, 25/25) buyruğu ile; *"Ey cin ve insan toplulukları! Eğer gökler ve yerin kenarlarından kaçmaya gücünüz yetiyorsa kaçın"* (er-Rahman, 55/33) buyruğu -orada açıklamış olduğumuz üzere- delâlet etmektedir.

"(الأرجاء): **Çevre(ler)";** Huzeyl lehçesinde taraflar, köşe bucaklar anlamındadır. Tekili maksur olarak: (رجاً) diye, tesniyesi; (رَجَوان) diye gelir. "Asâ" lafzının tesniyesinin; (وَعَصَوان) diye gelmesi gibi. Şair de şöyle demiştir:

فـلا يُـرْمَى بِيَ الـرَّجَـوَان أنّـي أقـلُّ الـقـومِ مَن يُـغْـنـي مكـانِي

"Ben o iki (helâk) yerine atılacak bir kimse değilim çünkü,
Kavim arasında yeri doldurulma ihtimali en az kişi benim."

Kuyunun kenarı ile kabre de bu isim verilir.

"O günde üstlerinde bulunan sekiz (melek) **Rabbinin Arş'ını yüklenir"** buyruğu hakkında İbn Abbas şöyle demiştir: Bunlar sayılarını Allah'tan

başka hiçbir kimsenin bilmediği sekiz saf melektir. İbn Zeyd dedi ki: Bunlar sekiz meleklerdir. el-Hasen de: Onların kaç tane olduklarını en iyi bilen Allah'tır. Sekiz mi yoksa sekizbin mi?

Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "Bugün Arş'ı taşıyanlar dörttür. Kıyamet günü olacağında yüce Allah onları dört melekle daha destekleyecektir. Böylelikle sekiz melek olacaklardır." Bunu es-Sa'lebî zikretmiştir. el-Maverdî de bunu Ebu Hureyre'den rivayet etmektedir. Ebu Hureyre dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Bugün onu (Arşı) dört melek taşımaktadır. Kıyamet gününde de bunlar sekiz olacaktır."(1)

el-Abbas b. Abdi'l-Melik dedi ki: Bunlar dağ keçisi suretinde sekiz meleklerdir. Bunu Peygamber (sav)'dan rivayet etmektedir. Hadiste de şöyle denilmektedir: "Bu meleklerden herbirinin dört tane yüzü vardır. Biri adam yüzü, biri arslan yüzü, biri öküz yüzü, biri de kartal yüzüdür. Bu yüzlerin herbiri o tür için Allah'tan rızık diler."(2)

Peygamber (sav)'ın huzurunda Umeyye b. Ebi's-Salt'ın:

رَجُلٌ وثَوْرٌ تحت رِجـل يمينه والنَّسْرُ لـلأخـرى ولَيْثٌ مُرْصَـدُ
والشمس تـطلع كـلّ آخـر ليلةٍ حمـراء يُصبح لَـوْنُهَـا يَتَـوَرَّدُ
ليست بـطالعة لهم في رِسْلِهـا إلاّ مُـعَـذّبَـةً وإلاّ تُـجْـلَدُ

"Onun (Arşın) sağ ayağının altında adam ve öküz (suretinde melek) vardır,
Diğerinin altında ise kartal ve aslan bekletilmektedir.
Güneş her gecenin sonunda görünmektedir,
Kırmızı olarak; onun rengi gül rengini andırır.
Onlar için rahat bir şekilde (isteyerek) doğmuyor,
Ancak azab edilerek ve celde vurularak."

Beyitleri okununca Peygamber (sav): "Doğru söyledi" demiş.(3)

Haberde zikredildiğine göre; "yedinci semanın üstünde sekiz tane dağ keçisi vardır. Bunların tırnakları ile diz kapakları arasındaki mesafe iki sema arasındaki mesafe gibidir. Onların sırtları üzerinde de Arş vardır." Bunu el-Kuşeyrî zikretmiş bulunmaktadır.

Tirmizî de bunu el-Abbas b. Abdu'l-Muttalib'in rivayet ettiği bir hadis ola-

(1) Mâverdi, *Nüket*, VI, 82, yayına hazırlayanın notuna göre hadis zayıftır.
(2) Bu lafızla hadis olarak kaynağını tespit edemedik
(3) *Müsned*, I, 256; *Dârimî*, II, 383; Heysemî, *Mecmâ'*, VIII, 127 râvilerinin, tedlis yapan İbn İshak dışında sika olduklarını belirterek

rak zikretmiştir. Bu hadis tamamıyla daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/29. âyet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. es-Sa'lebî de mana ve lafzı itibariyle buna yakın bir rivayeti zikretmiştir. Merfu bir hadiste de şöyle denilmektedir: "Arş'ın taşıyıcı melekleri dağ keçisi suretinde sekiz melektir. Bunların tırnakları ile diz kapakları arasındaki mesafe hızlıca uçan bir kuşun katedeceği şekilde yetmiş yıllık bir mesafedir."(1)

el-Kelbî'nin *Tefsir*'inde şöyle denilmektedir: Bundan maksat tamamı dokuz bölük olan meleklerden sekiz bölüktür. Yine ondan nakledildiğine göre tamamı on bölük olan meleklerden sekiz bölüktür. Sonra da nakledilmesi uzunca sürecek bir şekilde meleklerin sayılarını sözkonusu etmektedir. Birincisini ondan es-Sa'lebî, ikincisini de el-Kuşeyrî nakletmiştir.

el-Maverdî de İbn Abbas'tan şöyle dediğini zikretmektedir: (Bunlar) dokuz kısımdan sekiz kısımdır. el-Kerûbiyyûn diye bilinenler bunlardır.

Buyruk yüce Allah Arş ile iner, demektir. Arş'ın Allah'a izafe edilmesi ise Beytin ona izafe edilmesi gibidir. Nasıl ki Beyt (ev) orada bulunmak için değilse, Arş da böyledir.

"Üstlerinde" buyruğunun anlamı başlarının üstünde demektir. es-Süddî dedi ki: Arş'ı taşıyıcı melekler üstlerinde taşırlar. Arş'ı taşıyanları ise Allah'tan başkası taşımaz.

"Üstlerinde" buyruğunun şu anlamda olduğu da söylenmiştir: Arş'ı taşıyanlar semanın etrafında bulunan meleklerin üstünde olacaktır.

"Üstlerinde" buyruğu, kıyamet ehlinin üstünde, diye de açıklanmıştır.

يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَى مِنكُمْ خَافِيَةٌ ﴿١٨﴾

18. O günde -hiçbir şeyiniz gizli kalmaksızın- arzolunursunuz.

"O günde" Allah'a **"...arzolunursunuz."** Buna delil de yüce Allah'ın: *"Saf halinde Rabbine arzedilecekler"* (el-Kehf, 18/48) buyruğudur.

Bu arz, daha önce Allah'ın bilmediği bir şeyi bu yolla öğreneceği bir arz değildir. Bunun anlamı hesaba çekmek ve amellerinin karşılığının verilmesi maksadı ile, onların cezalarını çekecekleri amelleri takrîr etmek (söylemek ve itiraf ettirmek)dir. el-Hasen'in, Ebu Hureyre'den rivayetine göre o şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İnsanlar kıyamet gününde üç defa ar-

(1) Hâkim, *Müstedrek*, II, 410, 543 (az farkla); Deylemî, *Firdevs*, IV, 413 (az farkla)

zolunacaklardır. Bunların ikisinde tartışma ve mazeretler ileri sürülecek. İkincisinde ise; işte o vakit sahifeler uçuşarak, ellere ulaşacak, kimisi amel defterini sağ eliyle alacak, kimisi sol eliyle alacaktır." Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Hadis el-Hasen'in Ebu Hureyre'den hadis dinlememiş olması açısından sahih değildir.(1)

"Hiçbir şeyiniz gizli kalmaksızın" yani O bütün amellerinizi, amelleri nizle ilgili herşeyi bilendir. Buna göre; "(خَافِيَةٌ): Gizli (olan) bir şey": "(خَفِيَّة): Gizli şey" anlamındadır. Onların amellerinden gizleyip sakladıkları şey demektir. Bu açıklamayı İbn Şecere yapmıştır.

Hiçbir insan ona gizli kalmaz yani hesaba çekilmeyecek bir insan kalmayacaktır, diye de açıklanmıştır.

Abdullah b. Amr b. el-Âs dedi ki: Kâfir mü'minden, iyi günahkârdan gizli (ayırdedilmeksizin) kalmaz. Sizin hiçbir avretiniz dahi örtülmez, gizlenmez, diye de açıklanmıştır. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "İnsanlar çıplak ve elbisesiz olarak haşredileceklerdir..."(2)

Âsım dışında Kûfeliler: "Gizli kalmaksızın" anlamı verilen lafzı "ye" ile: (لَا يَخْفَى) diye okumuşlardır. Çünkü: "(الخافية): Gizli bir şey" lafzının müennesliği hakiki değildir. Yüce Allah'ın: "(وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ): ***O zulmedenleri ise korkunç bir ses yakaladı"*** (Hud, 11/67) buyruğu da buna benzemektedir. Bu okuyuşu Ebu Ubeyd tercih etmiştir. Çünkü fiil ile müennes olan isim arasına câr ve mecrur girmiştir.

Diğerleri ise "te" ile okumuştur. Ebu Hâtim bu okuyuşu -"gizli bir şey" anlamındaki lafzın müennesliği dolayısıyla- tercih etmiştir.

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَؤُا كِتَابِيَهْ ﴿١٩﴾ إِنِّي
ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ ﴿٢٠﴾ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ﴿٢١﴾ فِي
جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿٢٢﴾ قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ ﴿٢٣﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ
فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ ﴿٢٤﴾ وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي
لَمْ أُوتَ كِتَابِيَهْ ﴿٢٥﴾ وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ ﴿٢٦﴾ يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ

(1) ***Tirmizî***, IV, 617; ***İbn Mâce***, II, 1430; ***Müsned***, IV, 414

(2) ***Buhârârî***, III, 1222, 1271, IV, 1691, 1766, V, 2391; ***Müslim***, II, 705, IV, 2194; ***Tirmizî***, IV, 615, V, 432; ***İbn Mâce***, II, 1429; ***Müsned***, I, 223, 253, VI, 53, 89

﴿٢٧﴾ مَآ أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهْ ﴿٢٨﴾ هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهْ ﴿٢٩﴾ خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ﴿٣٠﴾
ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ﴿٣١﴾ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ ﴿٣٢﴾
إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿٣٤﴾

19. Kitabı sağdan verilmiş olana gelince; der ki: "İşte alın, okuyun kitabımı;
20. "Ben zaten hesabıma gerçekten kavuşacağımı biliyordum."
21. Artık o hoşnud kalınan bir yaşayış içindedir:
22. Yüksek bir cennette,
23. Devşirilecek meyveleri yakındır.
24. Geçmiş günlerde peşinen işlediklerinize sebebi ile afiyetle yeyin, için.
25. Kitabı sol tarafından verilen kimseye gelince; o da der ki: "Keşke kitabım verilmeseydi.
26. "Ve keşke hesabımın ne olduğunu bilmeseydim.
27. "Keşke bu (iş) **bitmiş olsa idi.**
28. "(Çünkü) **malımın bana faydası olmadı.**
29. "Saltanatım da beni bırakıp gitti."
30. "Yakalayın onu ellerini de boynuna bağlayın onun.
31. "Sonra cehenneme ulaştırın onu.
32. "Sonra onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire vurun.
33. "Çünkü o azametli Allah'a iman etmezdi.
34. "Yoksulu yedirmeye de teşvik etmezdi."

"Kitabı sağdan verilmiş olana gelince" buyruğunda sözü edilen kitabın sağdan verilmesi, kurtuluşa bir delildir. İbn Abbas dedi ki: Bu ümmet arasından kitabı sağından verilecek ilk kişi -güneş ışığı gibi bir ışığı olduğu halde- Ömer b. el-Hattab olacaktır. Ona: Peki Ebu Bekir nerede kaldı? diye sorulunca, Heyhat heyhat dedi. Melekler onu cennete götürmüş olacaklardır. Bunu Zeyd b. Sabit yoluyla gelen Peygamber (sav)'a ulaşan (merfu) bir hadis olarak lafzıyla ve manasıyla *"et-Tezkire"* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Allah'a hamdolsun.

"Der ki: İşte alın okuyun kitabımı!" Bunu İslâm'a güvenerek ve kurtuluşuna sevinerek söyleyecektir. Araplara göre *"yemîn:* sağ" sevincin delilleri arasındadır. *Şimâl* (sol) ise kederin delillerindendir. Şair şöyle demektedir:

أبني لي يُمْنَى يَدَيْكِ جعلتني فأفرح أم صيَّرتني في شمالكِ

"Açıkça söyle bana. Sen beni sağ elinde mi tutuyorsun,
De ki; sevineyim; yoksa beni soluna mı aldın?"

"(هَاؤُمُ): **İşte alın"** gelin, demektir. Mukatil de gelin, toplanın diye açıklamıştır. Alın anlamında olduğu da söylenmiştir. Faize dair haberde (hadiste) geçen: "(إلا هَاءَ وَهَاءَ): Ancak al ve al demesi müstesnadır."[1] İfadesi, birinin diğerine, al demesi müstesnadır, anlamındadır.

İbnu's-Sikkît ile el-Kisâî şöyle demektedir: Araplar bir kişiye: "(هاءَ يا رجل آقرأ): Ey adam gel, oku!" İki kişiye: "(هاؤما يا رجلان): Ey iki kişi gelin!" Üç kişiye: "(هاؤم يا رجال): Ey adamlar gelin!" Kadına hemzeyi kesreli olarak: (هاءِ) derler. Tesniye olursa (هاؤما), çoğul olursa (هاؤُمْنَ) derler. (Çoğul erkekler için) bunun aslı ise (هاكم) şeklinde olup, "kef" yerine "hemze" getirilmiştir. Bu açıklamayı el-Kuteybî yapmıştır.

Bir diğer görüşe göre; "(هاؤم): **İşte alın!"** lafzı sevinç ve huzurlu zamanlarda çağıran kimseye cevap vermek için öngörülmüştür. Rivayet olunduğuna göre Rasûlullah (sav)'a bedevi bir Arap yüksek bir sesle seslenmiş, Peygamber (sav) da sesini uzatarak "(هـاؤم): İşte buradayım" diye cevap vermiştir.[2]

"(كِتَابِيَهْ): **Kitabımı"** lafzı Kûfelilere göre **"işte alın!"** anlamındaki lafız ile nasbedilmiştir. Basralılara göre ise; "okuyun!" buyruğu ile nasbedilmiştir. Çünkü iki âmilden daha yakın olanı budur. Aslı ise; "(كتابي): Kitabımı" şeklinde olup, "he" harfi "ye"nin üzerindeki fethanın açıkça telaffuzu için getirilmiştir. "He" aslında vakıf içindir. Aynı şekilde bunun benzeri olan; "(حِسَابِيَهْ ومالِيه ، وسلطانيه): Hesabıma, malımın, saltanatım" lafızları da bu şekildedir. Yine el-Karia Sûresi'nde "(ماهيه): *O nedir?"* (el-Karia, 101/10) buyruğunda da böyledir.

Bu genel olarak hepsinde hem vakıf, hem vasıl hallerinde "he" ile okunmuştur. Çünkü bu kelimeler mushafta "he" ile yazılmıştır, o bakımdan okunuşları terkedilmez.

Ebu Ubeyd ise bir taraftan sekt (susma) halinde kelimenin sonunda "he"yi getirmek bakımından lugate, diğer taraftan da hat'a (mushafın yazılışına) uygun olsun diye özellikle vakıf yapmaya dikkat etmeyi tercih etmiştir.

İbn Muhaysın, Mücahid, Humeyd ve Yakub ise hepsinde vasıl halinde **"he"**

(1) *Buhârî,* II, 750, 760, 761; *Müslim,* III, 1209; *Tirmizî,* III, 545; *Ebû Dâvûd,* III, 248; *Nesâî,* VII, 243; *İbn Mâce,* II, 757, 759; *Muvatta,* II, 637; *Müsned,* I, 24, 35

(2) *Tirmizî,* V, 545, 546; İbn Hibbân, *Sahih,* IV, 150

harfini hazfederek, vakıf halinde ise isbat ederek okumuşlardır. Hamza onlara: "(ماليه وسلطانيه): **Malımın, saltanatım"** lafızlarında ve el-Karia'daki: "(ماهيه) *O nedir"* kelimesinde onlara muvafakat etmiştir. Bu şekildeki kelimelerin tamamı yedi tanedir.[1]

Ebu Hatim ise -lugate uymak suretiyle- Yakub ve onunla birlikte olanların kıraatini tercih etmiştir. Vasıl halinde "he" ile okuyanlar da vakıf niyeti ile böyle okurlar.

"Ben zaten... gerçekten... biliyordum." İbn Abbas ve başkalarından nakledildiğine göre (lafzan: "zannediyordum" anlamındaki kelime) kesinlikle inanıyordum ve biliyordum, demektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Ben, Allah'ın günahlarım sebebiyle beni sorumlu tutacağını sanıyordum. İşte affederek bana lütufta bulundu ve beni günahlarım dolayısıyla sorumlu tutmadı.

ed-Dahhâk dedi ki: Kur'ân-ı Kerim'de mü'minler tarafından yapıldığı ya da yapılacağı belirtilen herbir "zan"; yakîn (kesinlikle bilmek) anlamındadır. Kâfirler tarafından (yapıldığı ya da yapılacağı) belirtilen herbir zan ise "şek ve şüphe" anlamındadır.

Mücahid dedi ki: Âhirete dair zan yakîn, dünyaya dair zan ise şüphe anlamındadır.

el-Hasen bu âyet-i kerime hakkında şöyle demiştir: Mü'min Rabbi hakkında hüsn-ü zan beslediğinden güzel amelde bulunmuştur. Münafık ise Rabbi hakkında kötü zan beslediğinden kötü amelde bulunmuştur.

Âhirette **"hesabıma gerçekten kavuşacağımı biliyordum."** Bundan dolayı öldükten sonra dirilişi inkâr etmedim. Yani o ancak hesab gününden korktuğundan dolayı kurtulmuştur. Çünkü yüce Allah'ın mutlaka kendisini hesaba çekeceğine inandığından âhiret için çalıştı.

"Artık o, hoşnut bir yaşayış içindedir." Hoşnut olacağı ve hoşa gitmeyecek bir şeyin bulunmadığı bir yaşayış içerisindedir.

Ebu Ubeyd ve el-Ferrâ dedi ki: "(رَاضِيَةٍ): **Hoşnut olan** (meâlde hoşnut olacağı)" aslında "hoşnut olunan" anlamındadır. Tıpkı: "(ماء دافق): Fışkıran su" tabirinin; "(مدفوق): Fışkırtılan su" anlamında oluşu gibi.

Bunun, sahibi tarafından hoşnut kalınan bir yaşayış demek olduğu da söylenmiştir. Tıpkı süt sahibi olan kimseye; (لابن) ile, hurma sahibi olan kimseye; (تامر) denilmesi gibidir.

Sahih'te Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

(1) Bunlar bu surede yer alan 19. âyetin, 20., 25., 26., 28. ve 29. âyetlerin son kelimeleri ile el-Karia Sûresi'nde geçen 10. âyet-i kerimenin sonuncu kelimesidir.

"Onlar orada ebediyyen ölmemek üzere yaşarlar. Ebediyyen hastalanmamak üzere sağlıklarına kavuşurlar. Ebediyyen hiçbir kötü hal görmemek üzere nimet içerisinde bulunurlar. Ebediyyen yaşlanmamak üzere genç kalırlar."(1)

"Yüksek bir cennette..." yani insanların kalplerinde değeri pek büyük olup **"devşirilecek meyveleri yakındır."** El uzatıp yakalanması arasındaki mesafe uzak değildir. Ayakta olan da, oturan da, yatan da o meyveleri devşirebilir. İleride el-İnsan Sûresi'nde (76/14. âyetin tefsirinde) geleceği üzere,

"(القُطُوف): Devşirilenler" lafzı (قِطف)'in çoğulu olup "devşirilen mahsüller, meyveler" demektir. Mastarı: (القَطْف) şeklindedir. "(القِطَاف): Devşirme zamanı" demektir.

"Geçmiş günlerde" yani dünyada **"peşinen işledikleriniz sebebiyle"** önceden yapmış olduğunuz salih ameller dolayısıyla **"afiyetle"** kursağınızda kalmasına, zevkinizin gölgelenmesine sebep teşkil edecek hiçbir şey olmaksızın **"yeyin, için!"** Yani onlara bu sözler söylenecektir.

Yüce Allah'ın: **"Artık o hoşnut bir yaşayış içindedir"** diye buyurduktan sonra **"yeyin..."** diye buyurması **"kitabı sağdan verilmiş olana"** diye buyurması dolayısıyladır. Çünkü oradaki; "(مَن): ...an, kimse" çoğul anlamını da ihtiva etmektedir.

ed-Dahhak'ın belirttiğine göre bu âyet-i kerime; Mahzumlu Ebu Seleme Abdullah b. Abdi'l-Esed hakkında inmiştir. Mukatil de böyle demiştir. Bundan sonraki âyet-i kerime ise kardeşi el-Esved b. Abdi'l-Esed hakkında inmiştir. İbn Abbas'ın ve yine ed-Dahhak'ın görüşüne göre böyledir. Bu rivayeti es-Sa'lebî nakletmiştir. Buna göre bu adam ve onun kardeşi bu âyetlerin nüzulüne sebep teşkil etmiş olmaktadır. Bununla birlikte anlam bütün bedbaht kimseler ile bütün bahtiyar kimseleri genel olarak kapsamaktadır. Buna da yüce Allah'ın: **"Yeyin, için"** buyruğu delil teşkil etmektedir.

Şöyle de denilmiştir: Bundan maksat hayır ve şerde kendisine tabi olunan herkestir. Şâyet kişi hayırda bir baş olup ona davet ediyor, onu emrediyor ve ona uyanlar da çok kimseler ise; hem kendi adı, hem de babasının adıyla davet edilir, o da öne geçer. Nihayet yaklaştığında ona beyaz yazı ile beyaz bir kitap çıkartılır. Kitabın iç tarafında kötülükler, dış tarafında iyilikler yazılı olacaktır. Önce kötülüklerden başlar, onları okur. Korkuya kapılır, yüzü sararır, rengi değişir. Kitabının sonlarına vardığında bu sefer onda şunların yazılı olduğunu görür: "İşte bunlar senin kötülüklerindir. Ben sana bağışlamış bulunuyorum." İşte bu vakit ileri derecede sevinir. Sonra kitabını çevirir, bu sefer iyiliklerini okur. Sevinçten başka bir şeyi artmaz. Nihayet ki-

(1) Bu manada pek çok âyet ve hadis bulunmakla birlikte; Kurtubi merhumun zikrettiği bu lafızlarla bir hadis tespit edemedik

tabının sonuna varınca, onda şu yazıları bulur: "İşte bunlar da senin iyiliklerindir, bunlar sana kat kat verilecektir." Bu sefer yüzü ağarır, ona bir taç getirilir, başının üstüne konulur. Ona iki elbise giydirilir, herbir eklemine süs eşyaları takılır, altmış zira boy verilir. Bu da Adem (a.s)'ın boyudur. Ona şöyle denilir: Haydi arkadaşlarına git! Onlardan herbirisine bunun gibi mükafatların verileceğini haber ver ve onları müjdele! Geri dönüp gidince bu sefer: **"İşte alın, okuyun kitabımı! Ben zaten hesabıma gerçekten kavuşacağımı biliyordum"** der. Yüce Allah da şöyle buyuracaktır: **"Artık o hoşnut"** olduğu hoşnut kalınan **"bir yaşayış içindedir."** Semada **"yüksek bir cennette devşirilecek meyveleri"** mahsülleri, salkımları **"yakındır"** onlara yakınlaştırılmıştır. Arkadaşlarına: Beni tanıyor musunuz? diyecek, onlar: Seni bir lütuf ve ihsan kuşatmış bulunuyor, sen kimsin? diyecekler. Onlar: Ben filan oğlu filanım. Sizden herbir kişiye böylesini müjdeliyorum. **"Geçmiş günlerde"** dünya hayatının günlerinde **"peşinen işledikleriniz"** önden gönderdikleriniz **"sebebi ile afiyetle yeyin için!"**

Şâyet adam kötülükte bir önder; kötülüğe çağıran, kötülüğü emreden bir kimse olup bu hususta ona uyanların sayısı çok ise; ona da kendisi ve babasının adı ile seslenilir. Hesabı için öne çıkar. Ona siyah yazılarla yazılmış, siyah bir kitap çıkartılır. İç tarafında iyilikler, dış tarafında kötülükler yazılı olacaktır. Önce iyilikleri okumaya başlar, onları okur kurtulacağını sanır. Kitabın sonuna ulaşacağı vakit onda: "İşte bunlar senin iyiliklerindir, senin yüzüne geri çevriliyorlar" yazılı olduğunu görür. Yüzü simsiyah kesilir, onu keder kaplar, hayırdan yana ümidini keser. Sonra kitabını tersine çevirir, bu sefer kötülüklerini okur. Okudukça sadece kederi artar, yüzünün siyahlığı çoğalır durur. Kitabının sonuna ulaşınca orada "bunlar senin kötülüklerindir ve senin aleyhine olmak üzere kat kat katlandırılmıştır" yani azap ona kat kat verilecektir; ibaresinin yazılı olduğunu görür. Yoksa bunun anlamı işlemediği şeyler ona fazladan ilave edilecektir, şeklinde değildir. Cehenneme atılmak üzere irileşir, gözleri morarır, yüzü simsiyah kesilir. Katrandan elbiseler giydirilir ve ona şöyle denilir: Haydi arkadaşlarının yanına git ve onlara aralarından herbir kişiye böylesinin yapılacağını haber ver, denilir. O da: **"Keşke kitabım verilmeseydi ve keşke hesabımın ne olduğunu bilmeseydim. Keşke bu iş bitmiş olsa idi"** diyerek gidecek ve ölümü temenni edecektir. **"Saltanatım da beni bırakıp gitti"** (diyecek.)

İbn Abbas'ın tefsiri ise: Benim ileri sürebileceğim bir delilim kalmamıştır şeklindedir. Mücahid, İkrime, es-Süddî ve ed-Dahhak'ın da açıklaması budur. İbn Zeyd dedi ki: Bununla mülkün kendisi olan dünyadaki saltanatını kastetmektedir. İşte bu kişi, dünyada iken arkadaşları tarafından kendisine itaat olunan bir kimse idi. Yüce Allah da şöyle buyuracaktır:

"Yakalayın onu; ellerini de boynuna bağlayın onun!" Denildiğine göre onu yüzbin melek alır, sonra eli boynuna bağlanır. İşte yüce Allah'ın **"Ellerini de boynuna bağlayın onun"** buyruğu bunu anlatmaktadır ki, onu böylece zincirlere bağlayın demektir.

"Sonra cehenneme ulaştırın onu!" Yani onun cehenneme varmasını, cehennemi boylamasını sağlayın.

"Sonra onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire vurun." Bunun hangi arşın ile olduğunu en iyi bilen Allah'tır. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır. İbn Abbas dedi ki: Meleğin arşını ile yetmiş arşın, Nevf ise: Herbir arşın yetmiş kulaç ve herbir kulaç ise seninle Mekke arasındaki mesafeden daha uzak olacaktır, demiştir. O sırada Kûfe'nin meydanında bulunuyordu.

Mukatil dedi ki: Eğer bu zincirden bir tek halka bir dağın tepesine bırakılacak olursa, kurşunun eridiği gibi eriyecektir. Ka'b dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Yetmiş arşın uzunluğunda"** diye buyurduğu zincirin bir halkası, dünyada bulunan bütün demirler kadardır.

"Onu... vurun" buyruğu hakkında Süfyan dedi ki: Bize ulaştığına göre bu zincir onun dübüründen girecek ve ağzından çıkacaktır. Mukatil de böyle demiştir. Anlamı da: Sonra onun içine böyle bir zincir geçirin... demek olur. Bir diğer açıklamaya göre bu zincir boynuna geçirilecek, sonra bununla sürüklenecektir. Haberde belirtildiğine göre bu zincir onun dübüründen girecek ve burun deliklerinden çıkacaktır. Bir başka haberde: Ağzından girecek, dübüründen çıkacak ve arkadaşlarına: Beni tanıyor musunuz? diye seslenecek, onlar: Hayır diyecekler. Fakat biz senin ne kadar horlanmış ve rüsvay edildiğini görüyoruz. Sen kimsin? Bu sefer arkadaşlarına: Ben filan oğlu filanım, sizden herbir kişi için bunun gibisi vardır, diyecektir.

Derim ki: Bu tefsir bu âyet-i kerime hakkında yapılmış açıklamaların en sahih olanıdır. Buna yüce Allah'ın: *"O gün her sınıf insanı imamları ile çağırırız"* (el-İsra, 17/71) buyruğu delil teşkil etmektedir. Bu hususta Ebu Hureyre'den gelmiş bu anlamda ve Tirmizî tarafından rivayet edilmiş bir hadis vardır. Biz bu hadisi el-İsra Sûresi'nde (17/71. âyetin tefsirinde) zikretmiş bulunuyoruz. O hadisi oradan tetkik ed(ebilirs)iniz.

"Çünkü o azametli Allah'a iman etmezdi, yoksulu yedirmeye de teşvik etmezdi." (Buyruktaki "yemek" anlamındaki lafız) yemek yedirmek anlamındadır. Tıpkı: "(العطاء): Verilen (maaş)ın: "(الإعطاء): Vermek" anlamında kullanılması gibi. Şair de şöyle demiştir:

أكفراً بعد رَدّ الموت عنّي وبعد عطائك المائة الرِّتاعا

"Sen benden ölümü geri çevirdikten sonra,
Ve bana merada yayılan yüz (deveyi) vermenden sonra,
nankörlük eder miyim hiç?"

Görüldüğü gibi burada "verişinden sonra" demek istemiştir.

Bu buyrukla yüce Allah, yemek yedirmeyi terkettiğinden ve cimriliği emredişinden dolayı küfür sebebiyle azaplandırıldığı gibi azaplandırılacağını açıklamaktadır.

"(الحَضُّ): Teşvik etmek" demektir. "(طعام): Yedirme"nin aslında mukadder mastar ile nasbedilmesi gerekir. Bu ise muayyen bir şeyi ifade eder. Bunun yoksula izafe edilmesi, yoksul ile yemeyip birbirleriyle içiçeliklerinden ötürüdür. Buna göre: "(الطعام): Yemek" şeklinin tıpkı; "(الإطعام): Yemek yedirmek" gibi amel edeceğini kabul edenlere göre "yoksul" anlamındaki lafız nasb konumundadır. Buna göre ifadenin takdiri de: "(على إطعام المطعِم المسكين): Yemek yedirenin yoksulu yedirmesine..." şeklindedir. Burada (ism-i) fâil hazfedilmiş ve mastar mef'ule izafe edilmiştir.

فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هٰهُنَا حَمِيمٌ ﴿٣٥﴾ وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ ﴿٣٦﴾ لَا يَأْكُلُهُ
إِلَّا الْخَاطِئُونَ ﴿٣٧﴾

35. Artık bugün burada onun hiçbir yakın dostu yoktur.
36. Gıslînden başka hiçbir yiyeceği de yok.
37. Onu da ancak hata işleyenler yer.

"Artık bugün burada onun hiçbir yakın dostu yoktur" buyruğunda yer alan: "(ليس): **yoktur"** lafzının haberi: "(له): **Onun"** buyruğudur. Haber: "(هَاهُنَا): **Burada"** buyruğu olamaz. Çünkü o takdirde mana: O gün orada Gıslînden başka yiyecek bir şey yoktur, şeklinde olur ki; bu doğru bir mana olamaz. Çünkü orada ondan başka yiyecek şeyler de olacaktır. **"Burada"** anlamındaki lafız; "(له): **Onun"** lafzındaki fiil manasına taalluk etmektedir.

"Yakın dost (el-hamîm)" burada yakın kimse demektir. Yani onun orada kendisine karşı kalbi yumuşayacak ve onun üzerindeki azabı savacak hiçbir yakını yoktur. Bu da sıcak su demek olan "el-hamim"den alınmadır. Sanki, kendisine karşı kalbi yumuyaşıp, onun için kalbi yanan arkadaş, gibi bir anlam taşımaktadır.

"Gıslîn" yıkamak anlamındaki "el-gasl"den "fi'lîn" vezninde bir kelimedir. Sanki bu bedenlerinden yıkanan bir şey gibidir. Gıslîn cehennem ehlinin yaralarından ve ferclerinden akan irindir. Bu açıklama İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

ed-Dahhak ile er-Rabî' b. Enes de şöyle demişlerdir: Bu, cehennemliklerin yiyeceği bir ağaçtır. "el-Gısl" ise kendisi ile başın yıkandığı hıtmi ve başka (hoş kokulu bitkiler) gibi şeylerdir. el-Ahfeş dedi ki: "el-Gıslîn" de buradan gelmekte olup, bu cehennemliklerin etlerinden ve kanlarından yıkanan (süzülüp, akan) şeydir. Buna (lam'dan sonra) "ye" ile "nun"un fazladan getirilmesi tıpkı: "(عِفرِين): Bir işe büyük bir deha ile nüfuz eden mükemmel ve güçlü adam" kelimesine ilave edildiği gibi eklenmiştir.

Katade: O en kötü ve en korkunç olan bir yiyecektir. İbn Zeyd dedi ki: Bunun da zakkumun tanesi olduğu bilinmez. Bir başka yerde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Onlar için Darî'den başka bir yiyecek yoktur."* (el-Gâşiye, 88/6) Darî'in gıslînden olması mümkündür.

İfadede takdim ve tehir olduğu ve anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Artık bugün burada onun için gıslînden olanın dışında herhangi bir hamîm (kaynar su) yoktur. Bu durumda (gıslîn) sıcak su demek olur.

"...Başka hiçbir yiyeceği de yok." Yani onların kendisinden yararlanacakları bir yemekleri olmayacaktır.

"Onu da ancak hata işleyenler" günahkârlar **"yer."** İbn Abbas müşrikler kastedilmiştir, demiştir.

"Hata işleyenler" anlamındaki lafız "hemze" yerine "ye" getirilerek: (الخاطيون) diye okunduğu gibi "ye"siz olarak (الخـاطون) diye de okunmuştur.

İbn Abbas'tan -bu son okuyuşa işaret olmak üzere-: "(الخاطون): Adım atanlar" da ne oluyor? Hepimiz adım atıyoruz dediği rivayet edildiği gibi; Ebu'l-Esved ed-Duelî İbn Abbâs'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: "(الخاطون): Adım atanlar" ne oluyor? Bunun doğrusu ancak "hata işleyenler"dir. "es-sâbûn" da ne oluyor? Doğrusu ancak es-sabiûndur.

Bununla birlikte ("adım atanlar" anlamındaki "ye"siz okuyuş ile) hakkı geçerek, batıla girenler ve yüce Allah'ın hadlerini aşıp gidenlerin kastedilmiş olma ihtimali de olabilir.

فَلَآ أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿٤٠﴾

38. Hayır, yemin ederim ki gördüğünüz şeylere,
39. Görmediğiniz şeylere de;
40. Muhakkak ki o, şerefli bir elçinin okuduğu sözüdür.

"Hayır, yemin ederim ki gördüğünüz şeylere, görmediğiniz şeylere de" buyruğunun anlamı şudur: Ben, ister görünüz, ister görmeyiniz herşeye yemin ediyorum. Buna göre buradaki; "(لا): **Hayır"** sıla (zâid)dir.

Bunun daha önce geçmiş bir sözü red anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani durum müşriklerin dediği gibi değildir. Mukatil dedi ki: Buna sebeb de şudur: el-Velid b. el-Muğire: Şüphesiz ki Muhammed bir büyücüdür, demişti. Ebu Cehil: Şair, Ukbe ise: Kâhindir demişti. Yüce Allah da: "Hayır, yemin ederim ki" diye buyurmaktadır. Yani yemin ediyorum ki.

Buradaki **"hayır"** anlamındaki lafzın kasemi nefyetmek olduğu da söylenmiştir. Yani bu hususta hak apaçık ortada olduğundan dolayı yemin etmeye gerek yoktur. Buna göre bu edatın da cevabı, kasemin cevabı gibi olur:

"Muhakkak ki o" yani Kur'ân-ı Kerim **"şerefli bir elçinin"** el-Hasen, el-Kelbî ve Mukatil'in görüşüne göre Cebrail'in **"sözüdür."** Bunun delili de: *"Şüphe yok ki o çok şerefli bir elçinin sözüdür. Büyük güç sahibi, Arş'ın sahibinin nezdinde yüksek bir mevki sahibi olan elçinin (sözüdür)"* (et-Tekvîr, 81/19-20) buyruğudur.

Yine el-Kelbî ve el-Kutebî şöyle demektedir: Burada rasûl (elçi)den kasıt Muhammed (sav)'dır. Çünkü (bir sonraki âyet-i kerimede): *"O bir şair sözü de değildir"* diye buyurulmaktadır. Kur'ân-ı Kerim Rasûlullah (sav)'ın sözü değildir. O Allah'ın sözüdür. Sözün Allah'ın Rasûlüne nisbet edilmesi, onu okuyanın, tebliğ edenin ve gereğince amel edenin o oluşundan dolayıdır. Bu da bizim: Bu, İmam Malik'in sözüdür, dememize benzer.

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ ۖ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ ۖ قَلِيلًا
مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

41. O, bir şair sözü de değildir. Ne kadar az inanırsınız!
42. Bir kâhin sözü de değildir. Ne kadar az düşünüp ibret alırsınız!

"O bir şair sözü de değildir." Çünkü bütün şiir türlerinden farklıdır.

"Bir kâhin sözü de değildir." Çünkü bu sözde şeytanlar yerilmekte, on-

lara hakaret edilmektedir. Kendilerini yeren, kendilerine hakaret eden birisine hiçbir şey indirmezler.

"(قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ): **Ne kadar az inanırsınız"** buyruğu ile! "(قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ): **Ne kadar az düşünüp ibret alırsınız!"** buyruklarında: (ما) fazladan gelmiştir. Pek az iman edersiniz, pek az ibret ve öğüt alırsınız demektir. Onların bu az imanları ise kendilerine, kendilerini kimin yarattığı sorulduğu takdirde, Allah'tır demeleridir.

Bununla birlikte bu edatın fiil ile birlikte mastar olması ve: "(قليلا): **Az"** lafzının bu edattan sonraki fiil ile nasbedilmesi de caiz değildir. Çünkü o vakit sıla mevsule takdim edilmiş olur. Zira masdarın kendisinde amel ettiği şey, masdarın sılasındandır.

İbn Muhaysın, İbn Kesir, İbn Âmir ve Yakub "(مَا يُؤْمِنُونَ): ...iman ediyorlar" ile; "(يذكرون): ...düşünüp, ibret alıyorlar" diye "ye" ile okumuşlardır. Diğerleri ise "te" ile okumuşlardır. Çünkü bundan öncesi de, sonrası da hitap kipi iledir. Çünkü ondan önce: **"Gördüğünüz"** ondan sonra ise: **"Sizden hiçbir kimse..."** (47. âyet) şeklindedir.

تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٣﴾

43. O âlemlerin Rabbi tarafından indirilmedir.

"O âlemlerin Rabbi tarafından indirilmedir" buyruğu daha önce geçen: *"Muhakkak ki o şerefli bir elçinin okuduğu sözüdür"* (20. âyet) buyruğuna atfedilmiştir. Şüphesiz ki o, şerefli bir elçinin de sözüdür ve o âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir, demektir.

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ ﴿٤٤﴾ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ ﴿٤٦﴾

44. Eğer bazı sözleri uydurup Bize isnâd etseydi
45. Biz onu elbette kudretimizle alıverirdik.
46. Sonra da kalbinin damarını elbette koparırdık.

"Eğer bazı sözleri uydurup bize isnad etseydi" buyruğunda geçen:

"(تقوّل): Uydurup isnad etseydi" buyruğu, kendisini olmadık bir külfetin altına sokarak kendiliğinden uydurduğu bir söz ortaya koymuş olsaydı, demektir. Bu fiil meçhul kip ile; "(وَلَوْ تُقُوِّلَ): Eğer uydurulup isnad edilseydi..." diye de okunmuştur.

"Biz onu elbette kudretimizle alıverirdik." Güçle, kuvvetle alırdık. "(مِنْهُ): Onu" lafzındaki: (من), zâid bir sıladır.

Bu buyrukta kuvvet ve kudret "yemin: Sağ" ile ifade edilmiştir. Çünkü herşeyin gücü sağlarındadır. Bu açıklamayı el-Kutebî yapmıştır. İbn Abbas ve el-Mücahid'in açıklamalarının anlamı da budur. eş-Şemmâh'ın şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

إذا ما رايةٌ رُفعتْ لِمَجْدٍ تلقّاها عَرَابةُ باليمين

"Şan ve şeref için bir sancak yükseltildi mi
Hemen Arâbe onu sağı ile yakalayıverir."

Yani kuvvetle alır. Arâbe, ensardan Evs kabilesine mensub bir adamın adıdır. Bir başka şair de şöyle demektedir:

ولمّا رأيتُ الشمس أشرق نورُها تناولتُ منها حاجتي بيميني

"Güneşin ışığının doğarken parıldadığını görünce,
Ben de ondan ihtiyacım olanı sağımla (kuvvetle) aldım."

es-Süddî ve el-Hakem; "sağ ile" buyruğunu "hak ile" diye açıklamışlardır. Şairin:

تلقّاها عَرَابةُ باليمين

"Arâbe onu yemini ile alır."

Yani sözü hakkıyla alır, demektir.

el-Hasen: Elbette onun sağ elini koparırdık, diye açıklamıştır. Elbette onun sağ elini iş yapamaz bir hale getirirdik, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Neftaveyh yapmıştır.

Ebu Cafer et-Taberî dedi ki: Bu ifade, insanların adetleri üzere, cezalandırılan kimsenin elinin yakalanması şeklinde zelil kılınması anlamında kul-

lanılmıştır. Nitekim Sultan zelil kılıp alçaltmak istediği kimse hakkında: Ellerini yakalayın, der. Yani elbetteki Biz elinin yakalanmasını emrederiz ve onu cezalandırmakta ileri giderdik.

"Sonra da kalbinin damarını elbette koparırdık." Bununla kalbin en büyük damarını (aort) kastetmektedir. Onu helâk ederdik, demektir. Bu da kalbin kendisine asılı bulunduğu bir damar olup, koptuğu takdirde kişi ölür. Bu açıklamayı İbn Abbas ve çoğu kimse yapmıştır. Şair şöyle demektedir:

إذا بَلَّغْتِنِي وَحَمَلْتِ رَحْلِي عَرَابَةَ فَاشْرَقِي بِدَمِ الوَتِين

"Bana bildirip de yükümün arasına katarsan
Arâbe'yi, vetîn (denilen kalbin en kalın damarının)
kanı senin boğazında tıkansın."

Mücahid dedi ki: Bu kalbin sırttaki bağlantısıdır ki; buna da omurilik denilir. Bu koptu mu bütün güçler çalışmaz olur ve kişi ölür. (المَوْتون) da vetini (açıklamalara göre aort damarı ya da omuriliği) kopan kimseye denilir.

Muhammed b. Ka'b dedi ki: Bundan kasıt kalp, kalbin zarları ve ona bitişik olan şeylerdir.

el-Kelbî dedi ki: Bu boyun damarları ile boğaz arasındaki bir damardır. Boynun iki damarı arasında bu damar bulunur.

İkrime dedi ki: "el-Vetîn (denilen bu damar)" koptuğu takdirde kişi ne acıkırsa acıktığını, ne doyarsa doyduğunu bilir.

فَمَا مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ ﴿٤٧﴾ وَإِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾

47. O zaman da sizden hiçbir kimse bunu ona yapmamıza engel olamazdı.
48. Doğrusu o takvâ sahibleri için bir öğüttür.

"O zaman da sizden hiçbir kimse bunu ona yapmamıza engel olamazdı" buyruğundaki: "(ما): ...maz" edatı nefy (olumsuzluk) içindir. **"Hiçbir kimse"** ise çoğul anlamındadır. Bundan dolayı onun sıfatı da çoğul olarak gelmiştir. Yani aranızdan hiçbir topluluk ona bunu yapmamıza engel olamazdı. Yüce Allah'ın: *"Peygamberlerinden hiçbirini diğerinden ayırmayız"* (el-Bakara, 2/285) buyruğunda olduğu gibi. Çünkü **"arasında"** lafzı ancak iki ve

daha fazla kişi hakkında kullanılır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "(لم تحلّ الغنائمُ لأحد سُودِ الرّؤوس قبلكم): Ganimetler sizden önce başları siyah hiçbir kimseye helal olmamıştır." Görüldüğü gibi burada "kimse" lafzı tekil olmakla birlikte çoğul anlamındadır. Buyruktaki: (من) ise fazladan gelmiştir.

"(والحجز): Engel olmak" demektir. "(حَاجِزِينَ): Engel kimseler" lafzının, **"kimse"** anlamındaki kelimenin -belirttiğimiz üzere manası gözönünde bulundurularak- sıfatı olması mümkündür. Bu durumda cer mahallindedir. Haberi ise, "(مِنْكُمْ): Sizden ... kimse" lafzıdır. Haber olarak nasb konumunda olması da mümkündür. O takdirde "sizden" anlamındaki lafız lağv olur ve: "(حَاجِزِينَ): Engel" lafzına taalluk eder. Bu durumda lağv olan bu lafzın arada bulunması, haberin nasb olmasına engel olmaz. Tıpkı: "Zeyd'in sana rağbeti vardı" tabirinde araya gelen faslın (Zeyd lafzını nasbetmesine) engel olmadığı gibi.

"Doğrusu o" Kur'ân-ı Kerim **"takva sahipleri için"** Allah'tan korkan kimseler için **"bir öğüttür."** Bu buyruğun bir benzeri daha önce el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/1-2. âyetler, 4. başlıkta) açıkladığımız gibi: *"Takva sahipleri için bir hidâyettir"* (el-Bakara, 2/2) buyruğudur.

Maksadın Muhammed (sav) olduğu da söylenmiştir. Yani o bir ibret ve öğüt, bir rahmet ve bir kurtuluştur.

وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنكُم مُّكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾ وَإِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٥٠﴾
وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ ﴿٥١﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٥٢﴾

49. Aranızda yalanlayanlar olduğunu da elbette biliriz Biz.
50. Ve şüphesiz ki o, kâfirler için bir hasrettir.
51. Ve muhakkak ki o, kesin bilginin gerçeğidir.
52. O halde büyük Rabbini adı ile tesbih et.

"Aranızda yalanlayanlar" er-Rabî': Kur'ân'ı yalanlayanlar **"olduğunu da elbette biliriz Biz."**

"Ve şüphesiz ki o" yani yalanlamak **"kâfirler için bir hasrettir."**

Hasret; pişmanlık demektir. Şöyle de açıklanmıştır: Muhakkak Kur'ân-ı Kerim kıyamet gününde ona iman edenlerin mükâfatını görecekleri vakit kâfirler aleyhine bir hasret sebebi olacaktır. Bir başka açıklamaya göre: Maksat onların benzeri bir sûre meydana getirmeleri için onlara meydan okunduğunda ona karşı duracak bir sözü ortaya koyamadıkları vakit dünyadaki

hasretleridir.

"Ve muhakkak ki o, kesin bilginin gerçeğidir." Yani o büyük Kur'ân aziz ve celil olan Allah tarafından indirilmiştir. Ondan dolayı o yakîn gerçeğin ta kendisidir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bunun kıyamet gününde onlar için mutlaka bir hasret olacağı kesin ve şüphesiz bir gerçektir, demektir. Buna göre: **"Ve şüphesiz ki o ... bir hasrettir"** buyruğu kendisi sebebiyle hasret çekilecektir, anlamına gelir. O halde "hasret çekmek" anlamında bir mastardır. Bundan dolayı müzekker kabul edilmesi caizdir.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Bu bir kimsenin: Bu yakînin (kesin bilginin) ta kendisidir ve bu katıksız yakîn (kesin bilgi)dir; demesine benzer. Eğer **"kesin bilgi"** sıfat olsaydı, ona izafede bulunulması caiz olmazdı. Nitekim -bu zarif adamdır anlamında-:(هذا رجل الظريف) denilemeyeceği gibi.

Şöyle de denilmiştir: Lafızların farklı oluşu dolayısıyla hakkı bizzat kendisine izafe etmiştir.

"O halde büyük Rabbini adı ile tesbih et." İbn Abbas'a göre Rabbin için namaz kıl, demektir.

Allah'ı eksiklik ve kötülüklerden tenzih et, anlamında olduğu da söylenmiştir.

HAKKA SÛRESİ'NİN VE ONYEDİNCİ CİLDİN SONU

İÇİNDEKİLER

VAKIA SÛRESİ

(56)

1-6. Âyetler **8**
7-12. Âyetler **12**
13-16. Âyetler **16**
17-26. Âyetler **19**
27-40. Âyetler **26**
41-56. Âyetler **34**
57-62. Âyetler **39**
63-67. Âyetler **42**
68-74. Âyetler **46**
75-80. Âyetler **50**
1- Bu Buyruktaki Yemin:..... 51
2- Yıldızların Doğup Batma Yerleri ve Kısım Kısım İndirilen Kur'ân:..... 52
3- "Büyük Yemin"..... 53
4- "Korunan Kitab"..... 53
5- Kur'ân'a Ancak Tertemiz Olanlar El Sürebilir:..... 54
6- Abdestsiz Kur'ân-ı Kerim'e El Sürmenin Hükmü:..... 56
7- Kur'ân Âlemlerin Rabbi Tarafından İndirilmiştir: 57
81-87. Âyetler **57**
88-96. Âyetler **64**

HADİD SÛRESİ

(57)

1-3. Âyetler **71**
4-6. Âyetler **73**

7-9. Âyetler **74**
10. Âyet **77**
1- Allah Yolunda İnfak Etmemek: 77
2- İnfak Edenler Arasındaki Fark: 77
3- Bu Buyruk Ebu Bekir'in Faziletine Delildir: 78
4- Din ve Dünya Ahkâmında Öne Geçmek ve Geride Kalmak: 79
5- İnfak Edip Savaşanlara Allah'ın Vaadi: 80
11-12. Âyetler **81**
13-15. Âyetler **85**
16-17. Âyetler **89**
18-19. Âyetler **95**
20-21. Âyetler **98**
22-24. Âyetler **102**
25-26. Âyetler **106**
27. Âyet **109**
1- Ardarda Gönderilen Rasûller ve Meryem Oğlu İsa: 110
2- Hz. İsa (a.s)'ya Tabi Olanlar ve Uydurdukları Ruhbanlık: 110
3- Dinde Sonradan Ortaya Çıkartılan Her Şey Bid'attir: 113
4- Kötü Zamanlarda İnsanlardan Uzaklaşmak: 113
28-29. Âyetler **115**

MÜCADELE SÛRESİ

(58)

1. Âyet **123**
1- Nüzûl Sebebi ve İlgili Diğer Rivâyetler: 124
2- Sem' ve Semî' (İşitmek ve Herşeyi İşiten): 127
2. Âyet **127**
1- Zihârın Anlamı: 128
2- Ziharın Mahiyeti: 128
3- Zihâr Lafzının Açıkça ve Kinâye Olarak Zikredilmesi: 129
4- Zihar Lafızlarının Çeşitleri: 129
5- Hanımının Bedeninin Tamamını Annesinin Uzuvlarından Birisine Benzetirse: 130
6- Hanımını Yabancı Bir Kadına Benzetecek Olursa: 130

7- "Sen Bana Annemin Sırtı Gibi Haramsın" Derse: 131
8- Zihâr Bütün Hanımlar Hakkında Hüküm İfade Eder: 131
9- Nikahtan Önce Yapılan Zihar: 132
10- Zımmînin Zihâr Yapması: 132
11- Kölenin Zihâr Yapması: 132
12- Kadınların Zihâr Yapmaları Sözkonusu Değildir: 132
13- Deli Bir Kimsenin Düzgün İfadelerle ZihârYapmasının Hükmü: 133
14- Kızgınlık Halinde Zihâr Yapmanın ve Boşamanın Hükmü: 133
15- Sarhoşluk Halinde Zihâr ve Talâkın Hükmü: 134
16- Zihâr Yapan Keffârette Bulunmadan Hanımına Yaklaşamaz: 134
17- Zihâr Yapan Keffârette Bulunmadan Önce Hanımına Yaklaşırsa: 134
18- Tek Bir Sözle Dört Hanıma Zihâr Yapmak: 135
19- Bir Kimse Dört Kadına: Sizinle Evlenirsem Benim İçin Annemin Sırtı Gibi Olasınız, Derse: 135
20- Zihârla Birlikte Bain Talâk Verirse: 135
21- Kendisi İle Gerdeğe Girilmemiş Olan Kadına Zihâr Yapmak: 136
22- Hanımlarınız, Anneleriniz Olamaz: 136
23- Şeriatın Onaylamadığı Çirkin Sözler: 136
3-4. Âyetler 137
1- Zihâr Yaptıktan Sonra Tekrar Dönenlerin Hükmü: 137
2- "Sözlerinden Dönenler" Buyruğunun Anlamı ve Anlaşılması: 140
3- Köle Âzad Etmek: 141
4- İki Yarımşar Köle Âzad Etmek Yeterli midir?: 141
5- Keffârette Bulunma Zamanı: 142
6- Bu Hususlaki Allah'ın Emri: 142
7- Köle Azad Etmek İmkânı Olmazsa: 143
8- Köle Âzad Etmekten Âciz Kalırsa: 143
9- Keffâret Orucuna Başladıktan Sonra Köle Âzad Etmek İmkânını Bulursa: 143
10- Zihâr Yapan Bir Kimse Oruç Esnasında Gündüzün Hanımı İle İlişki Kurarsa: 144
11- İyileşmesi Umulmayan Bir Hastalığa Yakalanan Kimsenin Keffâreti: 144
12- Fakirken Zihâr Yaptıktan Sonra Köle Âzâd Edecek Bolluğa Erişenin Durumu: 144
13- Keffâret Olarak İki Köle Azâd Etmesi Gereken Bir Kimsenin, Herbir Köleyi

Yarımşardan İki Keffâret İçin Kabul Ederek Âzad Ederse: 145
14- Keffâretlerde Sıra ve Yemek Yedirme Miktarı: 146
15- Keffârette Doyurulması Gereken Yoksul Sayısı: 148
16- Hür Kimseye Hacr (Kısıtlılık) Koymak: 148
17- ZihârHükmü Neshedicidir: 148
18- İmanın Gerekçesi Olan Ameli Uygulamalar: 148
19- "Allah'ın Hudutları ve Kâfirlerin Azabı": 149
5-6. Âyetler 149
7. Âyet 151
8. Âyet 153
1- Ayetin Nüzul Sebebi ve Fısıldaşmaların Yasaklanışı: 154
2- Fısıldaşmanın Yasaklanışı ve Riyakârlık: 155
3- Zımmilerin Selam Vermeleri ve Selâmlarının Alınması: 155
9. Âyet 159
10. Âyet 159
1- Fısıldaşmanın Kaynağı: 160
2- Fısıldaşmanın Mahiyeti ve Yasaklanışındaki Hikmet: 160
11. Âyet 161
1- Âyetin Nüzûl Sebebi ve Mecliste Oturulacak Yerlerin Tesbiti: 162
2- Başkalarına Açılacak Yerler: 163
3- Bir Kimse Kendisi Otursun Diye Başkasını Yerinden Kaldırmamalıdır: 164
4- Bir Kimse Diğerine, Erken Gidip Camide Kendisine Yer Tutmasını Söylerse: 164
5- Daha Önce Oturduğu Yere Tekrar Oturmak Üzere Geri Gelirse: 164
6- Başkasına Yer Açarak Genişlik Sağlayanların Mükâfatı: 165
7- İman ve İlmin Fazileti: 166
12. Âyet 168
1- Âyetin Nüzûl Sebebi ve Peygamberle Gizli Konuşmanın Ön Şartı: 168
2- Ahkâm ve Maslahat İlişkisi: 169
3- Bu Âyet-i Kerimenin Bir Sonraki Âyetle Neshedilmiş Olması: 169
13. Âyet 170
1- Bu Âyet, Bir Önceki Âyeti Ne Kadar Bir Süre Zarfında Neshetmiştir: 171
2- İbadet Emri İle Amel Etmeden Önce Neshedilmesi: 171
14-16. Âyetler 171
17-19. Âyetler 173

20-21. Âyetler **175**
22. Âyet **176**
1- Âyetin Nüzûl Sebebi: 176
2- Âyet Zalim Yöneticilere ve Sapık İnançlılara Düşmanlık Etmeye Delildir: 178

HAŞR SÛRESİ
(59)

1. Âyet **184**
2. Âyet **184**
1- Sûrenin Adı ve Yurtlarından Sürülenler: 185
2- İlk Sürgün ve Mahşer: 185
3- Kâfirlerle Yurtlarından Sürülmeleri Şartıyla Barış Yapılabilir mi? 186
3-4. Âyetler **189**
5. Âyet **190**
1- Âyetin Nüzûl Sebebi: 190
2- Nadiroğulları Gazvesi: 193
3- Düşman Yurdunu Yıkmak, Yakmak ve Mahsullerini Koparmak ile İlgili İlim Adamlarının Görüşleri: 193
4- Her Müctehid İsabet Eder mi? 194
5- Âyette Geçen Lîne (Hurma Ağacı)'nın Mahiyeti ile İlgili Görüşler: 194
6-7. Âyetler **197**
1- Nadiroğullarından Alınan Fey': 198
2- Fey' ve Ganimetlere Dair Buyruklar ve Açıklamaları: 200
3- İslam Devletinde Yöneticilerin Sorumluluk Alanına Giren Mallar: 203
4- Her Bölgede Toplanan Mallar Oradaki İhtiyaç Sahiblerine Harcanır: 204
5- Mal Yalnız Zenginler Arasında El Değiştiren Bir Güç Olmamalıdır: 205
6- Rasûlün Verdiğini Almak, Onun Yasak Ettiğinden Sakınmak: 206
7- Buyruk, Ganimetler Hakkında Özel Olmakla Birlikte Anlamı İtibariyle Umumidir: 206
8- Bu Âyet-i Kerime'nin Peygamberimiz'in Bütün Emir ve Yasakları Hakkında Geçerli Olduğuna Dair Selef-i Sâlîhin'den Rivayetler: 207
9- Buyruk, Emir Anlamını İhtiva Etmektedir: 208
10- Allah'tan Korkmak: 209
8. Âyet **209**

9. Âyet **211**
1- Medine'yi Yurt Edinenler ve İmana Sahip Olanlar: 211
2- Bu Âyetin Önceki Buyruklarla İlişkisi: 212
3- Ömer'in (ra) Fethedilen Arazilere Dair Uygulaması: 214
4- Ganimet Olarak Alınan Taşınmazın Paylaştırılması: 214
5- Medine Şehrinin Üstünlüğü: 215
6- Muhacirlere Verilenleri Kıskanmayan Ensar: 215
7- Genel Olarak Ashabın, Özel Olarak Ensarın Sıkıntılı Zamanlarda Bile Başkalarını Kendilerine Tercih Etmeleri: 216
8- Başkalarını Kendisine Tercih Etmek Buna Dair Örnekler ve Sınırları: 219
9- Îsâr (Başkasını Tercih)in Mertebeleri: 219
10- Fakirlik İçinde Olmak: 222
11- Cimriliğin Mahiyeti ve Ondan Korunmanın Güzel Sonucu: 222
10. Âyet **224**
1- Ashabdan Sonra Gelenlerin Kendilerinden Öncekilerine Karşı Tutumları:. 225
2- Ashabı Sevmenin Gereği: 226
3- Taşınır ve Taşınmaz Ganimet Mallarında Yapılması Gereken Doğru Uygulama: 226
4- Müslüman Ümmetin Kendisinden Önce Geçmiş Olan Mü'minlere Karşı Tutumu: 227
11. Âyet **228**
12. Âyet **229**
13. Âyet **230**
14. Âyet **230**
15. Âyet **232**
16-17. Âyetler **233**
Âyette Kimin Kastedildiğine Dair Rivâyet 234
İbn Abbas'ın Bu Hususta Rivayeti 234
Vehb b. Münebbih'in Bu Hususta Rivayeti 236
18. Âyet **241**
19. Âyet **241**
20. Âyet **242**
21. Âyet **243**
22. Âyet **244**

23. Âyet **245**
24. Âyet **248**

MÜMTEHİNE SÛRESİ

(60)

1. Âyet **254**
1- Âyetin Nüzul Sebebi: 254
2- Kâfirleri Veli Edinmek, Bu Sûre ile Yasaklanmıştır: 256
3- Kâfirlere Sevgi: 257
4- Müslümanların Gizli Hallerini Dünyevi Maksatla Düşmanlara Haber Verenin Hükmü: 258
5- Müslümanların Haberlerini Dünyevî Maksatla Düşmana Bildiren Kimsenin Cezası: 258
6- Casus Kâfir Olursa: 258
7- Sizi ve Allah'ın Rasûlünü Mekke'den Çıkartmış Olanlara Nasıl Sevgi Beslersiniz? 259
2. Âyet **261**
3. Âyet **261**
4-5. Âyetler **262**
6-7. Âyetler **265**
8. Âyet **266**
1- Müslümanlara Karşı Tavır Koymayan Müşriklere İyi Davranmanın Hükmü: 267
2- Mü'minlere Karşı Çıkmayan Kâfirlere İyilik ve Adalet Yapmak: 268
3- Müslüman Evlâdın Kâfir Babasına Nafaka Verme Yükümlülüğü Var mıdır?: 268
9. Âyet **269**
10. Âyet **269**
1- Âyet-i Kerime'nin Nüzûl Sebebi: 270
2- Hudeybiye Antlaşmasının Kapsamına Kadınlar Lafzan mı, Yoksa Genel İfadeler Dolayısıyla mı Girmiştir? 271
3- Hicret Eden Mü'min Kadınların İmtihan Edilmeleri: 272
4- Müslüman Erkeğin Kâfirlere Geri Verilmesinin Hükmü Nedir?: 272
5- İmtihan Sonucu Mü'min Oldukları Anlaşılan Kadınlar Kâfirlere Geri Verilemezler: 273

6- Dâr-ı İslâm'a Kabul Edilen Kadına Kocasının Yaptığı Harcamaların Geri Verilmesi: 274
7- Hanımı Hicret Etmiş Olan Kâfir Kocaya Tazminat Ödenmesinin Şartları:.. 274
8- Hicret Eden Mü'min Kadınlar İçin Kocalarına Tazminat Ödemekle Yükümlü Olan Kimdir?: 275
9- Müslüman Olup Hicret Etmiş Kadınla Evlenmekte Sakınca Yoktur: 275
10- Mehir Ödeme Şartı: 276
11- Müslüman Erkeklerin Dar-ı Harbte Bulunan Müşrik Hanımları ve Âyetin Nüzûlü Üzerine Ashabın Bazı Uygulamaları: 276
12- Kâfir (Müşrik) Kadınlarla Nikâhlanmak ve Kocası Müslüman Olan Kâfir Kadınların Hükmü: 277
13- Bu Durumdaki Nikâhlı Kadın ile Gerdeğe Girilmemiş İse: 279
14- Hristiyan Olan Eşlerden Hanım Müslüman Olursa: 279
15- İrtidad Edip Dâr-ı Harbe Sığınan Kadın ile Müslüman Olup Dâr-ı İslâm'a Hicret Eden Kadının Mehri: 280
16- İşte Allah'ın Hükmü Budur: 280
11. Âyet 280
1- Âyetin Nüzûl Sebebi ve Hanımları Kâfirlere Kaçan Müslümanlara Tazminat Ödenmesi: 280
2- "Ardarda Savaşırsanız" Lafzının Anlamı: 281
3- Hanımları Kâfirlere Sığınmış Olan Müslüman Kocalara Verilecek Tazminat: 282
12. Âyet 283
1- Peygamber (sav)'ın Kadınlarla Bey'atleşme Şekli: 283
2- Ebu Süfyan'ın Hanımı Hind'in Bey'ati ve Bey'atte Şart Koşulan Buyruğun Mahiyeti: 284
3- Bu Âyette Bazı Yasakların Özellikle Zikredilmesinin Sebebi: 287
4- Kadının Kocasının Malından Alacağı Miktarın Sınırı: 287
5- Bey'atte Kadınlara Koşulan Şartlar Erkeklere de Koşulmuştur: 288
6- Genel Olarak Bütün Emirlerde Özel Olarak da Ağıt Yakmamak Hususunda Peygambere İsyan Edilmemelidir: 288
7- Peygamber (sav)'ın Erkeklerden ve Kadınlardan Bey'at Aldığına Dair Rivayet: 289
8- İmamın (İslâm Devlet Başkanının) Bu İmtihan Şartlarını Kadınlara Koşması: 290
13. Âyet 291

SÂF SÛRESİ

(61)

1. Âyet **295**
2-3. Âyetler **296**
1- Buyrukların Nüzûl Sebebi: 296
2- Bir İtaati Yapmayı Adayan Bir Kimsenin Bu Adağını Yerine Getirmesi Gereği: 297
3- Sözünü, Dediğini Yerine Getirmeyenler: 300
4- Kişinin Yapmadığı ve Yapmayacağı Şeyleri Söylemesi: 300
5- Yapmayacağı Şeyi Söylemenin Vebali: 300
4. Âyet **301**
1- Allah'ın Sevdiği Savaşçıların Hali: 301
2- Piyadenin Savaşması ile Süvarinin Savaşması: 302
3- Saftan Çıkmak, Ne Zaman Caiz Olabilir? 302
5. Âyet **302**
6. Âyet **304**
7. Âyet **306**
8. Âyet **306**
9. Âyet **308**
10-13. Âyetler **309**
1- Onuncu Âyetin Nüzul Sebebi ve Bu Ümmetin Ruhbanlığı Olan Cihad: 309
2- Azaptan Kurtuluş: 310
3- Çok Acıklı Azaptan Kurtaracak Olan Ticaret: 310
4- Adn Cennetlerindeki Hoş ve Güzel Meskenler: 311
5- Sevilen Zafer ve Fetih: 312
14. Âyet **313**

CUMUA SÛRESİ

(62)

1. Âyet **320**
2. Âyet **320**
3. Âyet **321**
4. Âyet **323**
5. Âyet **324**

6-7. Âyetler **326**
8. Âyet **327**
9. Âyet **328**
1- Cuma Gününün Adı ve Bu Adı Alışı: 329
2- Cuma Gününe Bu Adı İlk Veren ve İlk Cuma Namazı: 330
3- Cuma Namazının Muhatabları Mü'minlerdir: 333
4- Cuma Günü Ezanları (Çağrıları): 333
5- Cuma Namazına Gitmenin Mahiyeti ve Hükmü: 334
6- Cuma Namazı Kılmakla Mükellef Olanlar: 337
7- Cuma Namazı İçin Nidâ ve Bu Nidâyı Duyanların Namaz Kılma Yükümlülükleri: 338
8- Cuma Namazının Vakti: 339
9- Cuma Namazı Her Müslümana Farzdır: 341
10- Cuma Namazı İçin Abdest ve Gusül: 341
11- Cuma Bayram Gününe Rastlarsa: 342
12- "Allah'ın Zikri"nin Mahiyeti: 343
13- Cuma Namazı Esnasında Alışverişin ve Benzeri İşlerin Haram Olması ve Bunların Haram Oluş Vakitleri: 343
10. Âyet **345**
11. Âyet **346**
1- Âyetin Nüzûl Sebebi: 346
2- Cuma Namazı Kılınması İçin Gerekli Cemaat Sayısı: 349
3- İmamın (İslam Devlet Başkanının) İzni ve Onun Namazda Bulunması Cuma Namazının Sıhhati İçin Gerekli midir?: 351
4- Tavanlı Bir Mescidin Bulunması Cuma Namazı Şartlarından mıdır? 351
5- Hutbe Verirken Ayakta Durmak: 352
6- Hutbesiz Cuma Namazı Sahih Olmaz: 353
7- Hutbe Verirken Hatibin Bir Şeylere Yaslanması: 353
8- Hatib Minbere Çıkınca Cemaate Selam Verir mi?: 353
9- Abdestsiz Hutbe Vermek: 353
10- Hutbenin Asgarî Miktarı: 353
11- Peygamber Efendimizin Hutbelerinde Okuduğu Buyruklar ile Verdiği Hutbelerinden Örnekler: 354
12- Hutbeyi Dinleme Âdâbı: 356

13- Cemaatin Hatibe Yönelmesi: 356
14- İmam Hutbe Verirken Mescide Giren Namaz Kılar mı?: 357
15- İmam Hutbe Verirken Uyumak: 357
16- Cuma Namazının Şimdiye Kadar Sözünü Etmediğimiz Diğer Bazı Faziletleri ve Farz Oluşu: 358
17- Allah'ın Yanında Bulunanlar Dünyalıklardan Hayırlıdır: 361

MÜNAFİKÛN SÛRESİ

(63)

1. Âyet **365**
2. Âyet **369**
1- Kalkan Edinilen Yeminler: 369
2- "Allah Adına Şahitlik Ederim..." vb. Lafızların Yemin Oluşu: 369
3- Münafıklar Allah'ın Hükümlerinin Uygulanmasını Engelleyerek Allah'ın Yolunu Engellerler: 370
3. Âyet **370**
4. Âyet **371**
5. Âyet **374**
6. Âyet **376**
7. Âyet **377**
8. Âyet **378**
9. Âyet **378**
10-11. Âyetler **379**
1- Ölüm Gelmeden Önce İnfak Etmeli: 379
2- Dünyada İken İtaat Etmeyenler, Ahirette Dünyaya Dönüşü Faydasız Yere Temenni Ederler: 380
3- İbn Abbas'ın Bu Buyrukları Farz Olan Hac ve Zekâtın Hemen Edâ Edilmesine Dair Delil Göstermesi: 380
4- Tevhid Ehli -Şehidler Dışında- Dünyaya Geri Döndürülmeyi Temenni Etmezler: 381

TEĞÂBUN SÛRESİ

(64)

1. Âyet **386**
2. Âyet **386**
3. Âyet **389**
4. Âyet **389**
5. Âyet **390**
6. Âyet **390**
7. Âyet **391**
8. Âyet **392**
9. Âyet **392**
1- Toplanma Günü Olan Teğâbun (Aldanış) Günü: 393
2- Bugüne "Tegâbun Günü" Denilmesinin Sebebi ve Bugündeki Aldanışın Mahiyeti: 394
3- Dünyevî İlişkilerde İnsanların Birbirlerini Aldatmaları: 396
10. Âyet **397**
11. Âyet **397**
12-13. Âyetler **399**
14. Âyet **399**
1- Âyetin Nüzûl Sebebi: 399
2- Eş ve Çocukların Düşmanlıkları ve Düşmanlığın Mahiyeti ve Şekli: 400
3- Hanımın Kocasına Düşmanlığı Gibi, Kocanın da Hanımına Düşmanlığı Mümkündür: 401
4- Düşmanlardan Sakınmak: 401
5- Affedip Bağışlamak: 402
15. Âyet **402**
16-17. Âyetler **404**
1- Güç Yettiğince Allah'tan Korkmak ile "Allah'tan Gereği Gibi Korkmak": 404
2- Bu İki Ayet ile Âli İmrân, 3/102. Âyeti Nasıl Anlaşılabilir? 405
3- Dinleyin, İtaat Edin: 406
4- İnfak ve Kapsamı: 407
5- "Kendiniz İçin Hayır Olmak Üzere": 407
18. Âyet **408**

TALAK SÛRESİ

(65)

1. Âyetler **413**
1- Âyetin Nüzûl Sebebi: 414
2- Boşamanın Aleyhine Dair Bazı Rivayetler ve "Boşama" Lafzı ile Birlikte İstisna Yapmanın (İnşaallah Demenin) Hükmü: 415
3- Talâkın (Boşamanın) Helâl ve Haram Olan Şekilleri: 417
4- Kadının İddet Vaktinde Boşanması: 417
5- İddet Kendileri ile Gerdeğe Girilmiş Kadınlar Hakkında Sözkonusudur: ... 417
6- Sünnete Uygun Olan ve Olmayan Talâk Şekilleri: 418
7- Sünnete Uygun Talâk, Bid'at Talâkı ve Bir Defada Üç Talâkı Vermek: 418
8- "İddetin Vakti" Ne Zamandır?: 420
9- İddet Sayısı: 421
10- İddetin Sayılmasının Mahiyeti: 422
11- İddeti Saymak ile Muhatab Olanlar: 422
12- İddet Bekleyen Kadının Mesken vs. Hakları: 422
13- Boşanmış Kadının Mesken Hakkını Kaldıran "Hayâsızlıkları": 425
14- "Allah'ın Sınırları": 426
2-3. Âyetler **426**
1- Talâka Şahid Tutmak: 427
2- Ric'at Nasıl Olur?: 428
3- Ric'at Halinde Şahit Tutmayı Vacib Görenler: 428
4- Ric'at Yapma İddiası 429
5- Şahitler Adaletli Olmalıdır: 429
6- Allah İçin Şahitlik Etmek: 429
4-5. Âyetler **433**
1- Âyetin Nüzul Sebebi ve Hanımların Beklemekle Yükümlü Oldukları İddetler: 434
2- İddetleri Hususunda Şüphe Edilenler: 435
3- İddeti Hususunda Şüphe Edilen Kadın Ne Zaman Nikâhlanabilir?: 435
4- Gençken Ay Halinden Kesilmiş Olan Kadının Beklemesi Gereken İddet: ... 436
5- Herhangi Bir Sebep Dolayısıyla Ay Hali Olması Geciken Kadının Durumu: 436
6- Ay Hali Olması Sebepsiz Yere Geciken Kadının Durumu: 437

7- İstihazalı Olduğundan Dolayı Ay Hali Bilinemeyen Kadının İddeti: 437
8- Hamile Kadınların İddetleri: 438
9- Hamile Kadın Düşük Dahi Yapsa İddeti Tamam Olur: 438
6. Âyet 439
1- İddet Bekleyen Kadının Süknâ (Kocası Tarafından Meskeninde Barındırılma) Hakkı: 439
2- "Yeterlilik": 442
3- Kadınlara Zarar Vermeye Kalkışılmamalı: 442
4- Hamile Kadınların Boşanması Halinde Nafaka Hakları: 442
5- Boşanmış Kadınlar Çocuklarını Emzirirlerse: 443
6- Maruf İstişâre Sonucu, Maruf İstekler Kabul Edilmelidir: 443
7- Zorluk Çıkarsa... 443
8- Boşanmış Kadının Çocuğu, Başkasının Memesini Kabul Etmeyecek Olursa, Annesi Ona Süt Emzirmek Zorundadır: 444
7. Âyet 444
1- Kocanın Sağlamakla Yükümlü Olduğu Nafakanın Ölçüsü ve Tespiti: 445
2- Çocuğa Verilecek Nafaka Miktarı ve İslam Devletinde Çocuğun Nafakası: 446
3- Çocuğun Nafakası Babasına Aittir: 447
4- Mükellefiyet İmkâna Göredir ve Zorluktan Sonra Kolaylık Vardır: 448
8-11. Âyetler 448
12. Âyet 451

TAHRİM SÛRESİ

(66)

1. Âyet 457
1- Âyetin Nüzûl Sebebine Dair Rivayetler: 457
2- Bu Hususlaki Görüşlerin Sahih Olanı: 460
3- Bir Şey Hakkında: "Bana Haram Olsun Demek" Yemin Olur mu? 460
4- Hanımına: "Sen Bana Haramsın" Diyenin Hükmü ile İlgili Görüşler: 461
5- Bu Hususlaki Görüş Ayrılıklarının Sebebi: 464
2. Âyet 466
1- Haram Kılmak Şeklindeki Yemin ve Keffâreti: 467
2- Cariyesini veya Hanımını Kendisine Haram Kılmanın Cezası: 467

3- Peygamber (sav) Haram Kılmak Sebebiyle Keffârette Bulunmuş mudur?: 468
3. Âyet **469**
4. Âyet **471**
5. Âyet **477**
6. Âyet **479**
İnsanın Kendisini ve Aile Halkını Ateşten Koruması: 479
7. Âyet **483**
8. Âyet **483**
1- Tevbe ve Tevbenin Nasûh Olması: 484
2- Kendisinden Tevbe Edilecek Hususlar ve Bunlardan Nasıl Tevbe Edileceği: 486
9. Âyet **488**
Allah'ın Dini Hususunda İşi Sıkı Tutmak: 489
10. Âyet **489**
11. Âyet **490**
12. Âyet **492**

MÜLK SÛRESİ

(67)

1. Âyet **498**
2. Âyet **499**
1- Ölüm ve Hayat: 499
2- Ölümün Hayattan Önce Sözkonusu Edilmesinin Sebebi: 499
3. Âyet **501**
4. Âyet **504**
5-6. Âyetler **506**
7. Âyet **507**
8-11. Âyetler **508**
12. Âyet **510**
13-14. Âyetler **511**
15. Âyet **512**
16. Âyet **513**
17. Âyet **515**
18. Âyet **516**
19. Âyet **516**

20. Âyet **517**
21. Âyet **518**
22. Âyet **518**
23. Âyet **519**
24-25. Âyetler **519**
26. Âyet **520**
27. Âyet **520**
28. Âyet **522**
29. Âyet **522**
30. Âyet **523**

KALEM SÛRESİ

(68)

1-3. Âyetler **527**
4. Âyet **532**
1- Hz. Peygamberin Yüce Ahlâkı: 533
2- Güzel Ahlâkın Önemi ve Mükâfatı: 534
5-7. Âyetler **535**
8. Âyet **537**
9. Âyet **537**
10-13. Âyetler **539**
14-15. Âyetler **546**
16. Âyet **548**
1-Kâfirin Alâmetlendirilmesi: 548
2- Suçun Cezası Olarak Yüze Damga Vurmak 550
17-19. Âyetler **551**
1- Bahçe Sahiplerinin Sınanması: 551
2- Arazi Mahsüllerinden Cimrilikten Uzak ve Cömertçe İnfak Etmenin Önemi: 552
3- Kişinin Karar Vermesi Sorumluluk Gerektirir mi? 554
20-22. Âyetler **555**
23-25. Âyetler **556**
26-27. Âyetler **559**
28-32. Âyetler **559**

33. Âyet 561
34-39. Âyetler 562
40-41. Âyetler 565
42-43. Âyetler 565
44-45. Âyetler 570
46. Âyet 571
47. Âyet 572
48. Âyet 572
49-50. Âyetler 573
51. Âyet 575
52. Âyet 577

HÂKKA SÛRESİ

(69)

1-3. Âyetler 581
4. Âyet 583
5. Âyet 584
6-7. Âyetler 584
8. Âyet 589
9. Âyet 589
10. Âyet 590
11-12. Âyetler 591
13. Âyet 591
14. Âyet 593
15-17. Âyetler 594
18. Âyet 595
19-34. Âyetler 598
35-37. Âyetler 599
38-40. Âyetler 607
41-42. Âyetler 608
43. Âyet 609
44-46. Âyetler 609
47-48. Âyetler 611
49-52. Âyetler 612
İçindekiler 615

الجامع لأحكام القرآن

